શ્રી

સમાધિ-સોપાન,

તથા

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત.

ॐ

શ્રી સદ્‌ગુરવે નમોનમઃ

શ્રી

સમાધિ-સોપાન.

રત્નકરંડ શ્રાવકાચારમાંથી

કેટલોક

ગુર્જરાનુવાદ

તથા

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત.

"આત્મ પરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર સમાધિ કહે છે.
આત્મ પરિણામની અસ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર અસમાધિ કહે છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

પ્રકાશક તથા અનુવાદકઃ-

બ્ર. ગોવર્ધનદાસજી,
B. A.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,
સ્ટેશન અગાસ, વાયા આણંદ.

દ્વિતીય આવૃત્તિ — પ્રત ૧૦૦૦

વીર સંવત	સને	વિક્રમ સંવત
૨૪૬૮	૧૯૪૨	૧૯૯૮

મુદ્રકઃ- ગોવિન્દલાલ મોહનલાલ જાની,
શ્રી કીસ્મા પ્રિન્ટરી–રતનપોળ. અમદાવાદ.

" જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે....જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પનાવડે અથવા કલ્પના પ્રાપ્ત અન્યપુરૂષવડે શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરૂષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે." (પત્ર નં. ૨૧.)

" આત્મ પરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે. તે તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે તો પણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્યપ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઇ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે." (પત્ર નં. ૩૯.)

" શ્રી સદ્ગુરૂએ કહ્યો છે એવા નિર્ગ્રંથ માર્ગનો સદાય આશ્રય રહો. હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી, અને દેહ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ કોઇ પણ મારાં નથી, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છઉં. એમ આત્મભાવના કરતાં રાગ દ્વેષનો ક્ષય થાય." (પત્ર નં. ૪૧.)

" સત્પુરૂષની આજ્ઞામાં વર્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ જ્ઞાન સમ્યક્-પરિણામી થાય છે".... (પત્ર નં. ૪૨.)

" દેહાદિ સંબંધી જે પુરૂષો હર્ષવિષાદ કરતા નથી તે પુરૂષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે, એમ સમજો." (પત્ર નં. ૫૫.)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ॐ

સમતા, રમતા, ઉરધતા, જ્ઞાયકતા સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

"જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઇ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છેયે.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરૂષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છેયે.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરૂષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી એવી નિશ્ચલ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છેયે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશ વચનને નમસ્કાર કરીએ છેયે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

(પ્રથમાવૃત્તિની અર્પણ પત્રિકા.)

ૐ

મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઇ હતી;
વીતરાગનો પરમ રાગી હતો;
સંસારનો પરમ જુગુપ્સિત હતો;
ભક્તિનું પ્રાધાન્ય જેના અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું;
સમ્યક્ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અદ્ભુત સમતા હતી;
મોહનીય કર્મનું પ્રાબલ્ય જેના અંતરમાં શૂન્ય થયું હતું;
મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળી હતી;
મોક્ષમાર્ગને દે એવું સમ્યક્પણું જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યું હતું;
ધર્મેચ્છકનો અનન્ય સહાયક હતો;
આ આત્માનો, આ જીવનનો રાહસ્યિક વિશ્રામ હતો;
ઉપરોક્ત શબ્દમાં
જેમના ગુણાનુવાદ પ્રભાવશાળી તત્ત્વજ્ઞ **શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે** કર્યા છે,
એવા સદ્ગત પવિત્ર સત્યપરાયણ ધર્માત્મા

શ્રી. જૂઠાભાઇ ઉજમસીભાઇ
ના
સ્મરણાર્થે

એમના પવિત્ર ગુણો પ્રત્યે આકર્ષાઇ એમને અત્યંત પ્રિય
એવા વૈરાગ્ય વિષયથી ભરપુર આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

જન્મ. — દેહોત્સર્ગ.

સંવત ૧૯૨૩ કારતક સુદ ૨. — સંવત ૧૯૪૬ અસાડ સુદ ૯.

સદ્‌ગત શ્રી. જૂઠાભાઈ ઉજમસીભાઈ.

ૐ

નિવેદન.

સમાધિ સોપાનની આ બીજી આવૃત્તિ મુમુક્ષુઓના કરકમળમાં મુકતાં આનંદ થાય છે. આ પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છપાવવાની જરૂર પડી તે જ પુસ્તકની જરૂરીઆત, માગણી ને ઉપયોગીતા સૂચવે છે. એ પર વધુ લખવાની જરૂર રહેતી નથી. મુમુક્ષુઓ એનો આત્મહિતાર્થે વિશેષ ઉપયોગ કરે એજ ભાવના.

આ બીજી આવૃત્તિમાં પણ શેઠ જેસંગભાઈ ઉજમસીભાઇએ શ્રી રાજનગર સુબોધક શાળાના નામે રૂા. ૪૫૧) ચારસો એકાવન આપ્યા છે તથા રાયચુરના કાલુરામજી હસ્તીમલજી મૂથાએ રૂા. ૪૦૫) ચારસો પાંચની મદદ છપાવવામાં કરી છે જે માટે તેઓ બંનેના આભારી છીએ.

પ્રથમાવૃત્તિનું નિવેદન આ સાથે આપવામાં આવે છે જેથી પુસ્તક પરિચય સહેજે થશે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ.
સ્ટેશન અગાસ.
સંવત ૧૯૯૮ દ્વિતીય જયેષ્ઠ
શુકલા પંચમી.

લી૦ બ્રહ્મચારી
ગોવર્ધનદાસ.

ॐ

નિવેદન.

(પ્રથમાવૃત્તિનું)

"સમસ્ત વિશ્વ ઘણું કરીને પરકથા અને પરવૃત્તિમાં વહ્યું જાય છે, તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય?"

"આવા અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા દેવો યોગ્ય નથી; અને કંઇ પણ તેમ થયા કરે છે; તેનો ઉપાય કંઇ વિશેષ કરી ગવેષવા યોગ્ય છે."

"જ્ઞાની પુરુષનો નિશ્ચય થઇ, અંતર્ભેદ ન રહે, તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે. એવું જ્ઞાની પોકારી ગયા છતાં કેમ લોકો ભૂલે છે?"

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.'

આ કાળમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની નવી નવી આશ્ચર્યકારક શોધો થતી જાય છે; શારીરિક સુખનાં, મોજમઝાનાં અને વિલાસનાં સાધનો વધતાં જાય છે; દવાખાનાં, દાક્તરો, પ્રયોગશાળાઓ, અનેક પ્રકારનાં ઔષધો, અનેક પ્રકારના શસ્ત્રપ્રયોગો, હવાપાણી, વીજળી, આદિના અનેક ઉપચારોથી શારીરિક આદિ દુ:ખો દૂર થઇ માનવ જીવન સુખી થાય, લંબાય અને વિશેષ ઉપયોગી નીવડે તેવા પ્રયત્નો થાય છે. પરોપકારી સંસ્થાઓ અનેક પ્રકારે નૈતિક, સામાજીક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે. અને દરેક સંસ્થા પોતાનું ઉપયોગીપણું સાબીત કરી જગતને ઉપકારક બન્યાના હેવાલો પ્રગટ કરે છે; જગત વિશેષ સુખી બનતું હોય, સુધરતું હોય એમ ઘણા લોકો માને પણ છે; ઉપર ઉપરથી જોનાર સર્વને તેમ દેખાય છે પણ ખરૂં.

કેટલાક વિચારકોને જગતની વધતી જતી વસ્તી ઉપરથી, પૃથ્વીપરના રાજ્યોમાં પરસ્પર અવિશ્વાસ અને અણબનાવના પ્રસંગોથી

તથા થએલી અને થવાની લડાઇઓના અનુમાનોથી, જગતમાં વધતી જતી સ્વાર્થવૃત્તિ અને ઘટતી જતી ધર્મભાવનાથી માનવજીવનનાં સુખનાં મૂળ ખવાતાં જણાય છે.

આર્યાવર્તના જ્ઞાની-ઋષિ-મુનિઓના મત પ્રમાણે જીવોનાં આયુષ્ય, શરીરબળ, સરળતા, સંપ, જ્ઞાન, ન્યાય, નીતિ અને ધર્મ દિવસે દિવસે ઘટતાં જાય છે, તેથી આ કાળને તેઓએ કળિયુગ કે પંચમકાળ અથવા દુષમકાળ કહ્યો છે અને તેનું મુખ્ય કારણ એ બતાવ્યું છે, કે યથાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં દુર્લભ થઇ પડી છે. ધર્મ જેમનામાં પ્રગટરૂપે વસે છે એવા આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ આ કાળમાં વિરલા વિચરે છે; તેમનો સત્સંગ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે; તેમની ઓળખાણ થવી મુશ્કેલ છે. ટુંકામાં મુમુક્ષુતાનાં સાધનરૂપ સત્સંગ, સતશાસ્ત્રનો પરિચય ઘટી જવાથી વિવેકબુદ્ધિ અથવા હિત અહિતની પરીક્ષાનું બળ બહુજ થોડા પુરુષોમાં જણાય છે. ઉંડો વિચાર કરવા જેટલી મધ્યસ્થતા, ધીરજ, વૈરાગ્ય અને દીર્ઘદૃષ્ટિ નહીં હોવાથી ટુંકી સ્વાર્થબુદ્ધિથી લોકસમૂહ તણાયો જાય છે, અને તાત્કાલિક લાભ ઉપર જીવની દૃષ્ટિ રહ્યા કરે છે. તેને સાચા સુખ તરફ વાળવા પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાશાળી જ્ઞાનીપુરુષની જરૂર છે પણ તેવો યોગ ન બને ત્યાં સુધી શું કરવું? આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે કે:-

"આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂ યોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર."

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂનો યોગ ન મલે ત્યાં સુધી સુપાત્ર કે યોગ્ય જીવાત્માને આત્મસ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રો ઉપકારક છે, અને તેવી યોગ્યતા કેટલેક અંશે વૈરાગ્યપ્રેરક પુસ્તકોના અભ્યાસથી તથા સત્સંગથી મુખ્યપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય, આત્મહિત કરવાની પ્રેરણા મળે તથા જેમને આત્મહિત કરવાની ઇચ્છા જાગેલી છે તેમને આત્મવિચારણામાં

પોષણ મળે તથા મનુષ્યભવ સફળ કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત કરવાની દિશા દેખાય તેવા વિષયો આ "સમાધિ–સોપાન"માં ચર્ચાયેલા છે.

મૂળ ગ્રંથ "રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર" સંસ્કૃતમાં શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યે લખેલો છે. તેની હિંદી ભાષામાં વિસ્તૃત ટીકા પંડિત સદાસુખદાસજીએ કરેલી છે તે ગ્રંથનું વાંચન શ્રીમદ્ લઘુરાજ મહારાજની સમક્ષ કરવાનું મને સદ્‌ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે તે ગ્રંથના કેટલાક ભાગ મુમુક્ષુ જીવોને અત્યંત ઉપકારી જણાવાથી તેઓશ્રીએ તેનું સરળ ગુજરાતી ભાષાન્તર કરવા મને સૂચના કરી તે ઉપરથી સમ્યક્દર્શન અથવા આત્મશ્રદ્ધાનાં આઠ અંગ, ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગી બાર ભાવનાઓ અને તીર્થંકર નામકર્મના હેતુભૂત સોળ ભાવનાઓ, ક્ષમાદિ દશલક્ષણરૂપધર્મ અને સમાધિમરણના અધિકારોનું યથાશક્તિ ગુજરાતી ભાષામાં અવતરણ કર્યું છે.

પંડિત સદાસુખદાસજીનો આ છેલ્લી અવસ્થામાં લખાયેલો ગ્રંથ છે. તેમાં તેમણે અનેક ગ્રંથોના સારરૂપ વિવેચનો કરેલાં છે. ભગવતી આરાધના, સમાધિશતક, મૃત્યુમહોત્સવ, કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા આદિ અનેક ગ્રંથોની ઉત્તમ સામગ્રી તેમણે મુમુક્ષુ જીવોને ઉપકાર થાય તેવી રીતે આમાં એકત્ર કરેલી છે. તે જાણે અજાણે જીવનના અનેક પ્રસંગોમાં ઉપકારક બનવા સંભવ છે. સુખ શાન્તિ પ્રત્યે ભાવના વધારી, ધર્મભાવ જાગૃત કરી મરણ સુધારવાની ભાવના તથા ઉત્તમ સંસ્કારો સ્થિર કરે તેવું તેમાં કૌવત રહેલું છે.

કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ સાથે સાથેજ આપવા પ્રયાસ કર્યો છે. તેમ છતાં જ્યાં 'જિન' શબ્દ આવે ત્યાં પરમાત્મ-સ્વરૂપ પામેલા પુરુષ અને 'જૈન' શબ્દ આવે ત્યાં પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલા મહાપુરુષના આશ્રિત ધર્માત્માઓ એવો વિશાળ અર્થ સમજવા ભલામણ છે. એટલે કોઈ મતમતાન્તરને પોષવા આ ગ્રંથ છપાવ્યો નથી, પણ મૂળ આત્મધર્મની વિચારણા, વૈરાગ્ય, ઉપશમ સહિત થાય અને સર્વ આત્માર્થીને હિતકર નિવડે તે લક્ષ રાખેલો છે.

શ્રી સનાતન જૈન શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, અગાસના ટ્રસ્ટીઓમાં પ્રમુખ પૂજ્ય શેઠશ્રી જેસગભાઈ ઉજમસીભાઇની ભાવનાથી તેઓના સદ્‌ગત ભાઇશ્રી જૂઠાભાઈના સ્મરણાર્થે આ સમાધિ–સોપાન પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. પૂર્વ પુણ્યયોગે ધન પ્રાપ્ત કરવું એના કરતાં એનો આત્માર્થે સદુપયોગ કરી જાણવો વિશેષ દુષ્કર છે. શેઠ જેસંગભાઈ આજે પોણોસો જેટલી વૃદ્ધાવસ્થાએ અશક્ત કાયા છતાં જે સતધર્મ પ્રેમ તન, મન, ધનથી અભિમાન રહિત ભાવે દાખવી રહેલ છે એ એક દૃષ્ટાંતપાત્ર છે. સદ્‌ગુરૂ પ્રત્યે, સદ્‌ધર્મ પ્રત્યે, સદ્‌વસ્તુ પ્રત્યે મતમતાન્તર રહિત અપૂર્વ પ્રેમ ધરાવનારા પુણ્યાત્મામાં એમનું સ્થાન છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. આપણે સૌ ઇચ્છીશું કે એમની આ ધર્મભાવનાની વૃત્તિ સન્માર્ગમાં વિશેષ વિશેષ વૃદ્ધિ પામે અને તેમના પરિચયમાં આવતા દરેકને સન્માર્ગ તરફ પ્રેરે.

સદ્‌ગત ભાઇશ્રી જૂઠાભાઇ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ ધર્માત્મા હતા આત્મજ્ઞ મહાપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને અમદાવાદ અને આ બાજુ ગુજરાતમાં આત્મજ્ઞાની તરીકે પ્રથમ ઓળખનાર અને ઉપાસનાર એ ભાઇ પૂર્વના સંસ્કારી જીવાત્મા હતા. શ્રીમદ્‌જીના સમાગમનો લાભ શેઠ જેસંગભાઇને પણ પ્રાપ્ત થયો હતો અને તેથી તેઓ પ્રત્યેની ઉપાસના અને પ્રેમ ભક્તિ તથા શ્રી જૂઠાભાઈ પ્રત્યેનો ધર્માનુરાગ એ આ પુસ્તકના અસ્તિત્વમાં મુખ્ય હેતુભૂત છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આ નામ આજે અપરિચિત નથી કે જેનો પરિચય આપવો રહે. તેત્રીસ વરસની નાની વયમાં પોતાની આત્મવિશુદ્ધતા અને પ્રવચનનાં આંદોલનોદ્વારા, અધ્યાત્મ–આત્મા સંબંધીના જે વિચારો પ્રાયે લુપ્ત થઈ જઈ માત્ર રૂઢિ, અંધશ્રદ્ધા, અને ગાડરિયા પ્રવાહરૂપ જે પ્રવર્તન થઇ રહ્યું હતું તે સર્વને કોઇ અલૌકિક રીતિએ દૂર કરી, વિચારશીલ આત્માઓની વૃત્તિ મતમતાન્તર રહિત કરી મિથ્યા કદાગ્રહો અને ગતાનુગતિવહનથી મુક્ત કરી વિશુદ્ધ ચૈતન્ય-

સ્વરૂપનો વિચાર કરતા કરી મૂકયા છે. જેમના પ્રવચન આજે વિચારશીલ સમાજ અતિ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે, અવધારે છે, પ્રમાણભૂત માને છે તે પરમપુરુષના લખાણમાંથી કેટલાંક ગદ્યપદ્ય વચનો વાચક-વૃંદના વિશેષ વિચારવૃદ્ધિ અને ઉપકાર અર્થે આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવે છે, જે મધ્યસ્થદૃષ્ટિથી વિવેકપૂર્વક વાંચનારને મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશ કરનાર રત્નદીપક સમાન છે. એ વચનોનું સ્વચ્છંદ રહિતપણે જેમ જેમ વિશેષ વિશેષ મનન થશે તેમ તેમ એમાંથી કોઇ અપૂર્વ અમી ઝરશે. સ્યાદ્‌વાદરૂપ એ વચનોનો ઉંડો વિચાર કરતાં અવિરોધ શ્રી પરમજ્ઞાની પુરૂષોનાં કથનાનુસાર ભાસ્યા વિના નહિ રહે. પછી તો જેવી દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ એ નિયમ કયાં અજાણ્યો છે? પણ જે આત્મહિતેચ્છુ એમાંથી રસ લુંટવા પ્રયત્ન કરશે તેને એ અગાધ ઉદધિ પરિપૂર્ણ બનાવશે એ નિઃસંશય છે.

સમાધિ–સોપાનમાં રહેલી ત્રુટીઓ વિષે વાંચક મહાશય સૂચના કરશે તો તે સુધારી તેને વિશેષ ઉપયોગી બીજી આવૃત્તિ વખતે બનાવી શકાશે.

સનાતન જૈન
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,
અગાસ.
કાર્તિક શુકલા પૂર્ણિમા ૧૯૯૧.

લી૦ બ્રહ્મચારી
ગોવર્ધનદાસ.

૨૩૭૪૩

અનુક્રમ.

સમાધિ–સોપાન.

પૃ. ૬ થી પૃ. ૩૮૭.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત.

પૃ. ૧ થી પૃ. ૯૬.

શુદ્ધિપત્રક

સમાધિ-સોપાન.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯	૫	સત્યાથ	સત્યાર્થ
૩૦	૨	ધમાત્મા	ધર્માત્મા
૫૦	૧૩	લાકિક	લૌકિક
૫૫	૨૧	અથનો	અર્થનો
૭૧	૧	અર્તધ્યાન	આર્તધ્યાન
૭૪	૬	આષધી	ઔષધી
૭૭	૭	કાઈ	કોઈ
૧૦૧	૪	આષધ	ઔષધ

પૃષ્ટ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૦૭	૭	આદારિક	ઔદારિક
૧૧૧	૨૦	પારભ્રમણ	પરિભ્રમણ
૧૧૬	૩	અવયવન સ્પર્શથી	અવયવના સ્પર્શથી
૧૧૮	૩	લાકિક	લૌકિક
૧૨૭	૧૧	ચાટામાં	ચૌટામાં
૧૨૯	૧૬	દાતરપણું	દાતારપણું
૧૩૩	૧૦	રોગદિક	રોગાદિક
૧૩૪	૧૭	દ્વરા	દ્વારા
૧૩૪	૧૮	સાધર્મ આાદ	સૌધર્મ આદિ
૧૩૫	૧૨	ભવનાત્રક	ભવનત્રિક
૧૪૪	૧૦	પઉગૂૅહન	ઉપગૂૅહન
૧૪૮	૧	મિથ્યત્વ	મિથ્યાત્વ
૧૬૬	૧	અહામન્દ્ર	અહમિન્દ્ર
૧૭૧	૧૨	પોતાતા	પોતાના
૧૭૬	૧૨, ૧૪	સંમય	સંયમ
૧૩૮	૭	પરંનુ	પરંતુ
૧૭૯	૧૯	છે.	કરે છે.
૧૮૨	૧૩	જ્ઞાનભ્યાસે	જ્ઞાનાભ્યાસે
૧૮૩	૧૬	સંતાતને	સંતાનને
૧૨૧	૧૦	શરીફ઼	શરીર
૨૧૨	૧૭	ફૂલવાડી	ફૂલવાડી
૨૨૪	૩	આપાયોપાય	અપાયોપાય
૨૩૪	૬	ચોઠસ	ચોસઠ
૨૩૫	૬	વદના	વંદના
૨૫૧	૧૦	પતિક્રમણ	પ્રતિક્રમણ

પૃષ્ટ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૯૨	૨૧, ૨૨, ૨૫	શાચ	શૌચ
૩૨૨	૧૪	ત્યાગ	તાગ
૩૫૮	૧	માન	મૌન
૩૭૮	૧૧	તેજે છે	તજે છે
૩૮૦	૨૦	ક્રાળ	કાળ
૩૮૨	૨	અહાર	આહાર

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત.

૭	૧૮	કે	તે
૧૪	૨	મોહમાયિ	મોહમયિ
૧૫	૧૫	ત્રણુ કાળ	ત્રણેકાળ
૨૯	૨	તો.	તો,
૩૦	૨૨	છીયે જાણીએ.	જાણીએ છીયે.
૩૪	૪	સાથી	સૌથી
૩૫	૧૮	યક્તવ્યં	વક્તવ્ય
૪૫	૧૨	ચરણારાવદ	ચરણારવિંદ
૫૧	૨૦	છે	તે
૫૩	૯	સા	સૌ
૬૦	૩	આત્મપણે	આત્માપણે
૬૧	૨૧	માગ	માર્ગ
૭૭	૧૩	માન	મૌન
૮૪	૭	શાર્ય	શૌર્ય

અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.

હરિગીત છંદ.

બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી, શુભ દેહ માનવનો મળ્યો;
તોયે અરે! ભવચક્રનો, આંટો નહીં એકકે ટળ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લહો;
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે, કાં અહો રાચી રહો? ૧.
લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય ગ્રહો.
વધવાપણું સંસારનું, નરદેહને હારી જવો;
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!! ૨.
નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે;
એ દિવ્ય શક્તિમાન જેથી, જંજિરેથી નીકળે!!
પરવસ્તુમાં નહિ મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી;
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે, પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહીં. ૩.
હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારૂં ખરૂં?
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરિહરૂં?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંતભાવે જો કર્યા;
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં, સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪.
તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો 'તેહ' જેણે અનુભવ્યું.
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો;
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દ્યો આ વચનને હૃદયે લખો. ૫.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

આ પુસ્તકના શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃતના આંક–પરમશ્રુત ખાતાની બીજી આવૃત્તિ (૧૯૮૨) તથા ગુજરાતી આવૃત્તિ (૧૯૭૦) ની માં કયા છે તે ક્રમ.

પત્રનો આંક	પ. શ્રુ. બી. આ. આંક	ગુ. આ. આંક	પત્રનો આંક	પ. શ્રુ. બી. આ. આંક	ગુ. આ. આંક	પત્રનો આંક	પ. શ્રુ. બી. આ. આંક	ગુ. આ. આંક
૧	૨૬	૫૫	૧૧	૧૬૦	૧૧૩	૨૧	૩૨૯	૨૫૦
૨	૪૮	૪૦	૧૨	૧૬૭	૧૧૬પ્ર૦	૨૨	૩૪૨	૨૬૩
૩	૪૯	૫૬	૧૩	૧૬૮	૧૪૩	૨૩	૩૫૮	૩૦૫,૨૫૨ ૨૭૪
૪	૫૮	૯	૧૪	૧૮૧	૧૪૧	૨૪	૩૭૧	૨૮૭
૫	૮૮	૧૩	૧૫	૧૮૩	૯૪	૨૫	૩૭૬	૨૯૦
૬	૧૧૫	૮૨	૧૬	૨૧૬	૧૬૩	૨૬	૩૮૧	...
૭	૧૨૨	૮૧	૧૭	૨૩૦	૧૭૩	૨૭	૩૯૯	૩૧૫
૮	૧૨૭	૮૬	૧૮	૨૩૨	૧૬૫	૨૮	૪૦૪	૩૦૨
૯	૧૪૫	૯૭	૧૯	૨૫૪	અપ્રમટ૧૭૩	૨૯	૪૧૬	૩૩૪
૧૦	૧૪૯	૧૦૦	૨૦	૩૦૩	૨૩૪	૩૦	૪૨૧	૩૨૪

પત્રનો આંક	પ. શ્રુ બી આ. આંક	ગુ. આ. આંક	પત્રનો આંક	પ. શ્રુ. બી. આ. આંક	ગુ. આ. આંક	પત્રનો આંક	પ. શ્રુ. બી. આ. આંક	ગુ. આ. આંક
૩૧	૪૩૩	૩૪૦	૪૧	૬૨૯	૪૫૮	૫૧	૭૪૭(૨)	અપ્રગટ૭૨માં
૩૨	૩૪૯	૩૪૮	૪૨	૬૬૩	૪૫૨,૪૫૩	૫૨	૭૫૦	...
૩૩	૪૫૨	૩૪૯	૪૩	૭૦૫	અપ્રગટ ૧૦૯	૫૩	૭૫૯	૫૭૫
૩૪	૪૫૫	૩૫૧	૪૪	૭૧૩	૫૬૭	૫૪	૭૬૦	૫૨૮,૫૨૯ ૫૩૦
૩૫	૪૯૬	૪૨૨	૪૫	૭૧૪	૫૦૩	૫૫	૭૬૭	૫૩૪
૩૬	૫૦૩	૩૫૯	૪૬	૭૧૫	૫૦૪	૫૬	૭૯૮	૫૪૨
૩૭	૫૧૮	૪૫૪	૪૭	૭૧૯	૫૦૭	૫૭	૮૪૦	૫૬૧
૩૮	૫૨૩	૩૮૦	૪૮	૭૩૪	૫૧૬,૫૧૭	૫૮	૮૪૮(૩)	અપ્રગટ ૨૯
૩૯	૫૩૨	૩૮૫	૪૯	૭૪૧	૫૨૨			
૪૦	૫૯૭	૪૨૭	૫૦	૭૪૬	૫૨૪			

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમનાં અન્ય પ્રકાશનો.

તત્ત્વજ્ઞાન. કિંમત

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કેટલાક
ગદ્યપદ્ય લખાણોનો સંગ્રહ. ૦—૮—૦

આલોચનાદિપદ સંગ્રહ.

ક્ષમાપના, સ્તવના, સજ્ઝાયાદિ
વૈરાગ્યમય નિત્યોપયોગી સંગ્રહ. ૦—૧૦—૦

આલોચનાદિ નિત્યક્રમ.

આલોચના, સામાયિકપાઠ,
જિનેંદ્ર પંચકલ્યાણકાદિ. ૦—૪—૦

ચૈત્યવંદન ચોવીશી.

પાંચ ચોવીશી, બે વીશી, એક ગત
ચોવીશી, ચૈત્યવંદનાદિ સંગ્રહ. ૦—૮—૦

શ્રી સદ્‌ગુરૂપ્રસાદ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કેટલાક ગદ્યપદ્ય
લખાણો મૂળહસ્તાક્ષરોમાં છપાયેલ. ૨—૮—૦

જ્ઞાનમંજરી-ગુર્જરાવતરણ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કૃત
જ્ઞાનસારની શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી કૃત સંસ્કૃત ટીકા,
જ્ઞાનમંજરીનું ગુજરાતી અવતરણ. ૧—૦—૦

આશ્રમમાં મળતાં અન્ય સંસ્થાનાં પ્રકાશન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર—

બે ભાગ જુદા બાંધેલા (બાળબોધ ટાઇપ.) ૬—૦—૦
,, (ગુજરાતી) મહેતા હેમચંદ ટોકરશીદ્વારા પ્રકાશિત. ૨—૮—૦

મોક્ષમાળા—

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રણીત. ૦—૬—૦

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

કૃત

મૂળમાર્ગ-રહસ્ય.

ૐ

શ્રી સદ્‌ગુરૂચરણાય નમઃ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે,
કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ; મૂળ૦
નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે,
નો'ય વ્હાલું અંતર ભવદુઃખ. મૂળ૦
કરી જોજો વચનની તુલના રે,
જોજો શોધિને જિન સિદ્ધાંત; મૂળ૦
માત્ર કહેવું પરમારથ હેતુથી રે,
કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત. મૂળ૦
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે,
એકપણે અને અવિરૂદ્ધ; મૂળ૦
જિન મારગ તે પરમાર્થથી રે,
એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુદ્ધ. મૂળ૦
લિંગ અને ભેદો જે વૃત્તના રે,
દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ; મૂળ૦

પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે,
તે તો ત્રણે કાળે અભેદ. મૂળ૦

હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે,
સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ; મૂળ૦
તેને જોતાં વિચારી વિશેષથી રે,
સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ. મૂળ૦

છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ; મૂળ૦
એમ જાણે સદ્‌ગુરૂ ઉપદેશથી રે,
કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂળ૦

જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,
તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત; મૂળ૦
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,
જેનું બીજું નામ સમકીત. મૂળ૦

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,
જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ; મૂળ૦
તેવો સ્થિરસ્વભાવ તે ઉપજે રે,
નામ ચારિત્ર તે અણુલિંગ. મૂળ૦

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે,
જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ; મૂળ૦
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે,
કિંવા પામ્યો તે નિજ સ્વરૂપ. મૂળ૦

એવા મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે,
અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦

ઉપદેશ સદ્ગુરૂનો પામવા રે,
ટાળી સ્વછંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦

એમ દેવ જિનંદે ભાખિયું રે,
મોક્ષ માર્ગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; મૂળ૦

ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે,
સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ.

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.

આનંદ, આશો શુદ ૧, ૧૯૫૨.

શ્રી જુગલકિશોરકૃત

મેરી ભાવના.

સદ્‌ગુરૂ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ, સેવાથી શુદ્ધ જ્ઞાન થશે.
અવર ઉપાસન કોટિ કરો પણ, શ્રીહરિથી નહિ હેત થશે.
(એ દેશી)

જિસને રાગદ્વેષકામાદિક જીતે, સબ જગ જાન લિયા,
સબ જીવોંકો મોક્ષમાર્ગકા નિસ્પૃહ હો ઉપદેશ દિયા;
બુદ્ધ વીર જિન હરિહર બ્રહ્મા, યા ઉસકો સ્વાધીન કહો,
ભક્તિ ભાવસેં પ્રેરિત હો યહ, ચિત્ત ઉસીમેં લીન રહો. ૧
વિષયોંકી આશા નહીં જિનકે, સામ્ય ભાવ ધન રખતે હૈં,
નિજ પરકે હિત સાધનમેં જો, નિશદિન તત્પર રહતે હૈં;
સ્વાર્થત્યાગકી કઠિન તપસ્યા, બિના ખેદ જો કરતે હૈં,
ઐસે જ્ઞાની સાધુ જગતકે, દુઃખસમૂહકો હરતે હૈં. ૨
રહે સદા સત્સંગ ઉન્હીંકા, ધ્યાન ઉન્હીંકા નિત્ય રહે,
ઉનહીં જૈસી ચર્યામેં યહ, ચિત્ત સદા અનુરક્ત રહે;
નહીં સતાઊં કીસી જીવકો, જૂઠ કભી નહીં કહા કરૂં,
પરધન વનિતા પર ન લુભાઉં, સંતોષામૃત પિયા કરૂં. ૩
અહંકારકા ભાવ ન રક્ખૂં, નહીં કિસી પર ક્રોધ કરૂં,
દેખ દૂસરોંકી બઢતીકો, કભી ન ઇર્ષા-ભાવ ધરૂં;
રહે ભાવના ઐસી મેરી, સરલ સત્ય વ્યવહાર કરૂં,
બને જહાંતક ઇસ જીવનમેં, ઔરોંકા ઉપકાર કરૂં. ૪
મૈત્રીભાવ જગતમેં મેરા, સબ જીવોંસે નિત્ય રહે,
દીન-દુઃખી જીવોંપર મેરે, ઉરસે કરૂણાસ્રોત બહે;
દુર્જન-ક્રૂર-કુમાર્ગરતોં પર, ક્ષોભ નહીં મુઝકો આવે,
સામ્યભાવ રક્ખૂં મૈં ઉનપર, ઐસી પરિણતિ હો જાવે. ૫

ગુણીજનોંકો દેખ હૃદયમેં, મેરે પ્રેમ ઉમડ આવે,
બને જહાંતક ઉનકી સેવા, કરકે યહ મન સુખ પાવે;
હોઊં નહીં કૃતઘ્ન કભી મૈં, દ્રોહ ન મેરે ઉર આવે,
ગુણ ગ્રહણકા ભાવ રહે નિત, દૃષ્ટિ ન દોષોં પર જાવે. ૬
કોઈ બુરા કહો યા અચ્છા, લક્ષ્મી આવે યા જાવે,
લાખોં વર્ષોંતક જીઊં યા, મૃત્યુ આજ હી આજાવે,
અથવા કોઇ કૈસા હી ભય, યા લાલચ દેને આવે,
તો ભી ન્યાયમાર્ગસેં મેરા, કભી ન પદ ડિગને પાવે. ૭
હોકર સુખમેં મગ્ન ન ફૂલે, દુઃખમેં કભી ન ઘબરાવે;
પર્વત નદી સ્મશાન ભયાનક, અટવીસે નહીં ભય ખાવે;
રહે અડોલ–અકંપ નિરન્તર, યહ મન દૃઢતર બન જાવે,
ઇષ્ટવિયોગ–અનિષ્ટયોગમેં, સહનશીલતા દિખલાવે. ૮
સુખી રહેં સબ જીવ જગતકે, કોઇ કભી ન ઘબરાવે,
વૈર પાપ–અભિમાન છોડ જગ, નિત્ય નયે મંગલ ગાવે;
ઘરઘર ચર્ચા રહે ધર્મકી, દુષ્કૃત દુષ્કર હો જાવેં,
જ્ઞાન ચરિત ઉન્નત કર અપના, મનુજ જન્મફલ સબ પાવેં. ૯
ઇતિ–ભીતિ વ્યાપે નહીં જગમેં, વૃષ્ટિ સમયપર હુઆ કરે,
ધર્મનિષ્ઠ હોકર રાજા ભી, ન્યાય પ્રજાકા કિયા કરે;
રોગ–મરી–દુર્ભિક્ષ ન ફૈલે, પ્રજા શાન્તિસે જિયા કરે,
પરમ અહિંસા–ધર્મ જગતમેં, ફૈલ સર્વ હિત કિયા કરે. ૧૦
ફૈલે પ્રેમ પરસ્પર જગમેં, મોહ દૂર પર રહા કરે,
અપ્રિય–કટુક–કઠોર–શબ્દ નહીં, કોઈ મુખસે કહા કરે;
બનકર સબ 'યુગ–વીર' હૃદયસે, દેશોન્નતિરત રહા કરે,
વસ્તુસ્વરૂપ વિચાર ખુશીસે, સબ દુઃખ–સંકટ સહા કરે. ૧૧

ॐ

સમાધિ સોપાન.

શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્યકૃત શ્રી રત્નકરંડ શ્રાવકાચારની પંડિતશ્રી સદાસુખદાસજીએ કરેલ હિંદી ભાષામાંથી સમ્યક્ત્વના આઠઅંગ, બાર ભાવના, સોલ કારણ ભાવના અને સમાધિમરણ એ વિષયોનો ગુર્જરાનુવાદ.

અનુવાદક:-શ્રી. બ્રહ્મચારીજી ગોવર્ધનદાસજી.

મંગલાચરણ.

[1]સમંત સુખ સમાધિના સ્વામી શ્રી ગુરુરાજ,
તુજ પદ પ્રણમી ભાવથી, વિનય કરૂં હું આજ. ૧
સમ્યક્દર્શન આવતાં, આત્મધર્મ સમજાય,
આત્મ—ભાવના ભાવતાં, કેવળજ્ઞાન પમાય. ૨
શ્રદ્ધા બીજ સમાધિનું, ક્ષેત્ર ગણું સુવિચાર,
સત્સંગ ચાતુર્માસ છે, સુબોધ વર્ષા-ધાર. ૩
સદ્ગુરુ ખેડુત કુશળ, પ્રથમ હિત કરનાર;
ઓળખાવે સુદેવ તે, સત્શાસ્ત્રો રચનાર. ૪
સદ્ગુરુ શોધી શ્રદ્ધવા, તજી સાંસારિક ભાવ,
આજ્ઞાંકિત બની વર્તવું: આ ભવ તરવા નાવ. ૫

સૌ કોઈ આ જગતમાં ધર્મ ધર્મ એવો શબ્દ કહે છે. પરંતુ ધર્મ શબ્દનો મર્મ તો કોઇક વિરલાજ જાણે છે. તેનો શબ્દાર્થ તો એવો છે કે જે નરક, તિર્યંચ આદિ ગતિમાં ભમવારૂપ દુ:ખથી આત્માને બચાવી—ઉદ્ધારી,

---

[1] સમ્યગ્

ઉત્તમ આત્મિક, અવિનાશી, અતીંદ્રિય મોક્ષ સુખમાં ધારણ કરે તે ધર્મ છે. આવો ઉત્તમ ધર્મ કંઇ બજારમાં વેચાતો મળતો નથી કે ધન ખર્ચીને કે દાન સન્માન વડે વેચાતો લઈ શકાય; તે કોઇનો આપ્યો પણ અપાતો નથી કે સેવા ઉપાસનાથી રાજી કરીને લઈ શકાય; મંદિર, પર્વત, જળ, અગ્નિ, દેવમૂર્તિ કે તીર્થ આદિ સ્થળોમાં તે ધર્મ રાખી મૂકયો નથી કે ત્યાં જઇને લઈ અવાય; ઉપવાસ, વ્રત, કાયકલેશ આદિ તપથી શરીર સૂકવી નાખવાથી પણ તે મળે એમ નથી. દેવાધિદેવના મંદિરમાં છત્ર આદિ પૂજાની સામગ્રીના દાનવડે, પૂજન આદિવડે, તથા ઘર છોડી વનમાં કે સ્મશાનમાં રહેવાથી કે પરમેશ્વરના નામના જાપ આદિ કરવાથી તેવો ધર્મ પામી શકાતો નથી. ધર્મ તો આત્માનો સ્વભાવ છે. પર પદાર્થમાં આત્મબુદ્ધિ થઈ રહી છે, તે છોડી પોતાના જ્ઞાતા, દૃષ્ટારૂપ સ્વભાવની શ્રદ્ધા, અનુભવ તથા જ્ઞાયક સ્વભાવમાંજ વર્તવા રૂપ આચરણ તે ધર્મ છે. ઉત્તમ ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, સંયમ, તપ, ત્યાગ, આકિંચન્ય અને બ્રહ્મચર્યરૂપ પોતાના આત્માનાં પરિણામ તે ધર્મ છે; સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રમય રત્નત્રયરૂપ ધર્મ છે; અહિંસારૂપ આત્માનાં પરિણામ થાય ત્યારે આત્મા પોતે જ ધર્મરૂપ થાય છે. પર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલાદિક તો નિમિત્ત માત્ર છે. આ આત્મા રાગાદિ પરિણતિ છોડીને વીતરાગરૂપે પરિણમે છે તે વખતે મંદિર, પ્રતિમા, તીર્થ, દાન, તપ, જપ, બધુંય ધર્મરૂપ છે. અને જો તે ઉત્તમ ક્ષમાદિ વીતરાગરૂપ, સમ્યક્-

જ્ઞાનરૂપ ન પરિણમે તો ત્યાં મંદિર આદિ કોઇમાં ધર્મ નીપજતો નથી. શુભ રાગ થાય તો પુણ્ય બંધાય છે. અશુભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ થાય તો પાપ બંધાય છે. જ્યાં સમ્યક્ શ્રદ્ધા, સમ્યક્જ્ઞાન અને સ્વરૂપાચરણરૂપ ધર્મ છે, ત્યાં બંધનો અભાવ હોય છે; અને બંધનો અભાવ થયે ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા ઉત્તમ સુખનું કારણ આત્માના સ્વભાવરૂપ ધર્મ છે.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણેને ભગવાને ધર્મ કહ્યો છે. તેથી પ્રતિકૂળ જે મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્ર છે તે સંસાર પરિભ્રમણનો માર્ગ છે.

આમાં સર્વથી પ્રથમ જે સમ્યક્દર્શન કહ્યું છે તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. પરમાર્થસ્વરૂપ આપ્તપુરૂષ, તે આપ્તના કહેલા પદાર્થોને શબ્દો દ્વારા જણાવનાર શાસ્ત્ર અને તે આપ્તના દર્શાવેલા માર્ગે ચાલનાર સદ્ગુરુ, એ ત્રણે તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યક્દર્શન છે. તે સમ્યક્દર્શન ત્રણ મૂઢતા રહિત છે. પોતાનાં આઠ અંગ સહિત છે. આઠ પ્રકારના મદથી પણ રહિત છે. કોઇ સ્થળે સાત તત્ત્વો કે નવ પદાર્થોની શ્રદ્ધાને પણ શાસ્ત્રમાં સમ્યક્દર્શન કહ્યું છે. પરંતુ નિર્દોષ શાસ્ત્રના ઉપદેશ વિના તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કેવી રીતે થાય ? નિર્દોષ આપ્તપુરૂષ વિના સત્યાર્થ શાસ્ત્ર કેવી રીતે પ્રગટ થાય ? તેથી તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનું મૂળ કારણ સત્યાર્થ આપ્ત જ છે. તેથી આપ્તનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

આપ્તસ્વરૂપઃ-

ધર્મનું મૂળ ભગવાન આપ્ત છે. તેમનામાં નિર્દોષપણું, સર્વજ્ઞપણું, અને પરમહિતોપદેશપણું એ ત્રણ મુખ્ય ગુણો હોય છે.

સત્યાર્થ શાસ્ત્રનું સ્વરૂપઃ-

શાસ્ત્ર તે છે કે જે સર્વજ્ઞ વીતરાગનું બોધેલું હોય, કોઇ વાદી પ્રતિવાદી જેનું ઉલ્લંઘન કરી શકે નહિ એવું હોય, પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી જેમાં વિરોધ ન આવે તેવું હોય, વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું હોય તેવો ઉપદેશ જેમાં હોય, સર્વ જીવોને હિતકારી હોય તથા કુમાર્ગનો નિષેધ કરનાર હોય. આ છ વિશેષણો યુક્ત હોય તે સાચાં શાસ્ત્ર છે.

*સદ્‌ગુરુનું સ્વરૂપઃ-

જે પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોની આશાને વશ ન હોય, ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની જેમાં ઘાત થાય તેવા આરંભથી જે રહિત હોય, અંતરંગ તેમજ બાહ્ય સર્વ પરિગ્રહથી જે રહિત હોય અને જ્ઞાન, ધ્યાન, તપમાં જે આસક્ત હોય, આવાં ચાર વિશેષણો સહિત જે ગુરુ હોય તે સાચા ગુરુ પ્રશંસવા યોગ્ય સ્તવવા યોગ્ય છે. જે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં લંપટ હોય તે અન્યને વિષયો છોડાવી વીતરાગ માર્ગમાં ન પ્રવર્તાવે, પણ સરાગ માર્ગમાં લગાડી સંસાર

* "આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વવાણી, પરમશ્રુત, સદ્‌ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય." શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

સમુદ્રમાં ડુબાડે છે. તેથી વિષયની આશાને વશ ન હોય તે ગુરુ આરાધવા યોગ્ય, વંદન યોગ્ય છે. વિષયોમાં જેને આસક્તિ છે તે આત્મજ્ઞાન રહિત બહિરાત્મા છે. ત્રસ સ્થાવર જીવોની ઘાત કરનાર આરંભીને પાપનો ભય નથી, તેવા પાપીને ગુરુપણું કેમ સંભવે ? જેને ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહ અને દશ પ્રકારે બાહ્ય પરિગ્રહ હોય તે ગુરુ કેવી રીતે હોઈ શકે ? પરિગ્રહી તો પોતેજ સંસારમાં ફસાઇ રહ્યો છે તે અન્યનો ઉદ્ધાર કરનાર ગુરુ કેવી રીતે બને ?

૧ મિથ્યાત્વ, ૨ વેદ–સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસક વેદ, ૩ રાગ, ૪ દ્વેષ, ૫ હાસ્ય, ૬ રતિ, ૭ અરતિ, ૮ શોક, ૯ ભય, ૧૦ જુગુપ્સા, (ગ્લાનિ) ૧૧ ક્રોધ, ૧૨ માન, ૧૩ માયા, ૧૪ લોભ: એ ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહનો સંક્ષેપાર્થ:—

૧ જે મનુષ્યાદિ પર્યાય, શરીર, શરીરનાં નામ, શરીરનાં રૂપ, તથા શરીરને આધારે જાતિ, કુલ, પદવી, રાજ્ય, ધન, કુટુંબ, યશ–અપયશ, ઉંચપણું–નીચપણું, ધનવાનપણું–નિર્ધનપણું, માન્યતા–અમાન્યતા, બ્રાહ્મણ–ક્ષત્રિય–વૈશ્ય–શુદ્રાદિક વર્ણ, સ્વામી–સેવક, યતિ–ગૃહસ્થપણું ઇત્યાદિ બહુ પ્રકાર છે તે પુદ્ગલરૂપ જે કર્મો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, સંભળાય છે, અનુભવમાં આવે છે. આ વિનાશીક છે, પુદ્ગલમય છે, મારૂં સ્વરૂપ નથી આમ સારી રીતે વારંવાર નિર્ણય કરી રાખ્યો છે, તો પણ અનાદિ કાલથી મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી એવા સંસ્કાર

દ્રઢ થઈ રહ્યા છે કે એના (ઉપર જણાવેલ શરીરાદિ પ્રકારોના) નાશથી પોતાનો નાશ માને છે; એના ઘટવાથી પોતાનું ઘટવું અને એના વધવાથી પોતાનું વધવું, ઉંચાપણું નીચાપણું માની સંપૂર્ણ દેહાદિકમય થઈ રહ્યો છે. જો કે પોતાની વાણીથી આ બધાને પર રૂપ કહે છે. આ અમારાં નથી, પરાધીન છે, વિનાશીક છે. તથાપિ અંતરમાં એના સંયોગ વિયોગમાં, રાગદ્વેષ, સુખદુઃખરૂપ આત્માના ભાવ થાય છે તે મિથ્યાત્વ નામનો પરિગ્રહ છે.

૨ સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુંસક આદિમાં કામ સેવવારૂપ રાગ અંતરંગમાં થવો તે વેદ નામનો પરિગ્રહ છે.

૩ પર દ્રવ્ય જે દેહ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક તેમાં રંજાયમાન (રાજી) થવું તે રાગ પરિગ્રહ છે. ૪ પરનું ઐશ્વર્ય જોબન, ધન, સંપદા, યશ, રાજ્ય વૈભવાદિ પ્રત્યે વેર રાખવું તે દ્વેષ પરિગ્રહ છે. ૫ હાસ્યનાં પરિણામ તે હાસ્ય પરિગ્રહ છે. ૬ પોતાના મરણનો, વિયોગનો, વેદનાઆદિનો ડર રાખવો તે ભય પરિગ્રહ છે. ૭ પોતાને ગમતા પદાર્થોમાં આસક્તિથી લીન થવું તે રતિ પરિગ્રહ છે. ૮ પોતાને અનિષ્ટ લાગે તેમાં પરિણામ ન લગાડવાં (અણગમો રાખ્યા કરવો) તે અરતિ પરિગ્રહ છે. ૯ ઇષ્ટનો વિયોગ થતાં કલેશ રૂપ પરિણામ થવાં તે શોક પરિગ્રહ છે. ૧૦ કોઈ ઘૃણા—ગ્લાનિ થાય તેવી વસ્તુ દેખીને, સાંભળીને, સ્પર્શ કરીને, કે ચિંતવનાદિ કરીને પરિણામમાં ગ્લાનિ ઉપજવી; અથવા પારકાની ચઢતી દેખી ગમે નહિ તે જુગુપ્સા પરિગ્રહ છે. ૧૧ રોષનાં પરિણામ તે ક્રોધ પરિગ્રહ છે. ૧૨

ઉંચ જાતિ, કુલ, ધન, રૂપ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન ઐશ્વર્ય અને બળ એ આઠનો મદ–ગર્વ કરીને પોતાને મોટા અને પરને હલકા સમજવા રૂપ કઠોર પરિણામ તે માન પરિગ્રહ છે. ૧૩ કપટ કરવા જે વક્ર પરિણામ કરવાં તે માયા પરિગ્રહ છે. ૧૪ પરદ્રવ્યની ઈચ્છારૂપ પરિણામ તે લોભ પરિગ્રહ છે. આ પ્રમાણે સંસારનાં મૂળ, આત્માની ઘાત કરનાર અને તીવ્ર બંધનનું કારણ આ ચૌદ પ્રકારનો અભ્યંતર પરિગ્રહ છે.

૧ ક્ષેત્ર, ૨ વાસ્તુ (મકાન) ૩ હિરણ્ય, ૪ સુવર્ણ, ૫ ધન, ૬ ધાન્ય, ૭ દાસી ૮ દાસ ૯ કુપ્ય (વસ્ત્રાદિ) ૧૦ ભાંડ (વાસણ આદિ) એ દશ પ્રકારનો બાહ્ય પરિગ્રહ છે. આ પ્રકારે અંતરંગ બહિરંગ મળીને ૨૪ પ્રકારના પરિગ્રહ રહિત નિર્ગ્રંથ× તે સદ્‌ગુરુપદને યોગ્ય છે એવો નિશ્ચય કરવો. સંયમ ધારણ કરીને પણ અંતરંગ બહિરંગ પરિગ્રહથી જે મન મલીન રાખે છે તેને ગુરુપણું ઘટતું નથી. જે નિરંતર રાત દિવસ, ચાલતાં, હાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, ભોજન કરતાં પણ જ્ઞાનાભ્યાસમાં, ધર્મધ્યાનમાં, ઇચ્છાનિરોધરૂપ તપમાં આસક્ત છે તે ગુરુ પ્રશંસવા યોગ્ય છે, પૂજ્ય છે, વંદ્ય છે.

હવે સદ્દેવ, સદ્‌ગુરુ, સતશાસ્ત્ર ઉપર સતશ્રદ્ધા જેનું લક્ષણ છે, એવું સમ્યક્‌દર્શન તેનાં આઠ અંગ–ગુણનું વર્ણન કરે છે.

×બાહ્ય તેમ અભ્યંતરે, ગ્રંથ ગ્રંથિ નહિ હોય,
પરમ પુરૂષ તેને કહો, સરળ દ્રષ્ટિથી જોય. ॥ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

૧. નિઃશંકિત અંગઃ-

ઉપર આપ્ત, આગમ (શાસ્ત્ર) અને ગુરુનાં લક્ષણુ કહ્યાં તેજ તત્ત્વભૂત સત્યાર્થ સ્વરૂપ છે, તે તત્ત્વો આ પ્રકારનાં જ છે અન્ય પ્રકારનાં નથી એવી અકંપ એટલે તરવારના પાણી પેઠે અચલ, સન્માર્ગમાં સંશય રહિત રૂચિ-શ્રદ્ધા તે નિઃશંકિત ગુણુ છે.

ગદા, ચક્ર, ત્રિશૂલ આદિ અનેક પ્રકારના આયુધવાળા અને સ્ત્રીઓમાં અતિ આસક્ત, ક્રોધી, માની, માયાચારી, લોભી અને પોતાનાં કરેલાં કામનો દેખાવ કરવાને ઈચ્છનારા હોય તેમને સંસારમાં દેવ કહે છે. હિંસા તથા કામ ક્રોધાદિકમાં ધર્મ જણાવનાર-પ્રરૂપનાર-મનાવનાર શાસ્ત્રને સંસારમાં આગમ કહે છે, તેમજ અનેક પાખંડી, લોભી, કામી અભિમાનીને લોકો ગુરુ કહે છે. પરંતુ સદ્દેવ, સદ્ગુરુ, સતૃશાસ્ત્ર કદી એવા હોય નહિ એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા છે, તેનું ચિત્ત મૂઢ લોકોની ખોટી યુક્તિથી ચળાયમાન થતું નથી. કુદેવતાઓ પ્રસન્ન કરે કે વશ કરે તેવા મંત્ર-તંત્રાદિથી પણુ તેની શ્રદ્ધાનાં પરિણામ વિકારી, ચલિત થતાં નથી. જેવી રીતે તરવારનું પાણી પવનવડે ચલાયમાન થતું નથી, તેવી રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિનાં વચનરૂપ પવનવડે સત્યાર્થ દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્વરૂપ વિષે જેનાં પરિણામ સંશયવાળાં થતાં નથી તેને નિઃશંકિત ગુણુ હોય છે.

આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ નિર્દોષ આગમમાં કહ્યું છે, તેવો જેણે સ્વાનુભવ કરીને આત્માને આત્મા જાણ્યો (પોતાને

પોતે જાણ્યો), અને પર પુદ્ગલના સંબંધને પર સ્વરૂપ જાણ્યો એવા સમ્યક્દૃષ્ટિ સાત ભયથી રહિત થઈને નિઃશંકિત ગુણ પામે છે. સાતભયઃ ૧ આ લોકનો ભય, ૨ પરલોકનો ભય, ૩ મરણનો ભય, ૪ વેદના ભય, ૫ અરક્ષાનો ભય, ૬ અગુપ્તિ ભય, ૭ અકસ્માત્ ભય.

૧ પોતાનો પરિગ્રહ–કુટુંબ આદિ તથા આજીવિકા આદિ નાશ થવાનો ભય તે આ લોક ભય છે. તે સમસ્ત સંસારી જીવોને હોય છે. ૨ પરલોકમાં કઇ ગતિ થશે? કયા ક્ષેત્રે જવું પડશે? એવો પરલોકનો ભય છે. ૩ મરણ પામવાનો ભારે ભય હોય છે; મારો નાશ થશે, કોણ જાણે કેવું દુઃખ પડશે? અરેરે! મારો અભાવ થશે! હતો ન હતો થઇ જઇશ? એવો મરણ ભય છે. ૪ રોગ આદિ દુઃખ આવી પડવાનો ભય તે વેદના ભય છે. ૫ પોતાની રક્ષા કરનાર કોઇ નથી એમ જાણી ભય પામવો તે અરક્ષા ભય જાણવો. ૬ પોતાની વસ્તુ સાચવવાનું સ્થળ નથી તેથી ચોરાઇ જવાનો ભય તે અગુપ્તિ ભય. ૭ અચાનક દુઃખ ઉપજવાનો ભય તે અકસ્માત્ ભય છે.

પોતાનું અને પરનું સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જાણનાર સમ્યક્દૃષ્ટિને એ સાત ભય હોતા નથી. આ દેહમાં પગથી તે માથા સુધીમાં જે જ્ઞાન ચૈતન્ય છે તે આપણું ધન છે. આ જ્ઞાનભાવથી અન્ય એક પરમાણુ માત્ર પણ આપણું નથી. દેહ અને દેહનાં સંબંધી જે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, રાજ્ય, વૈભવ આદિ છે તે મારાથી ભિન્ન પર દ્રવ્ય છે, સંયોગથી ઉપજે છે. મારે અને એને શો સંબંધ છે?

સંસારમાં આવા સંબંધ અનંતાનંત થયા અને છુટી ગયા. જેનો સંયોગ થયો છે તેનો વિયોગ નિશ્ચયે થશે; જે ઉપજ્યું છે તે વિનાશ પામશે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ઉત્પન થયો નથી અને વિનાશ પામીશ નહિ, એવો જેને દૃઢ નિશ્ચય છે તેને દેહ છૂટવાનો અને દશ પ્રકારના પરિગ્રહનો વિયોગ થવાનો ભય રહેતો નથી. તેથી આ લોકમાં ભયરહિત સમ્યક્દૃષ્ટિ નિ:શંક છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને પરલોકનો ભય પણ નથી હોતો. જેમાં સમસ્તવસ્તુઓનું અવલોકન કરાય તે લોક છે. તેથી આપણો લોક તો જ્ઞાન દર્શન છે. કારણ કે તેમાં સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રતિબિંબ રૂપે દેખાય છે. જે સમસ્ત વસ્તુઓ દેખાય છે તેનું આપણા જ્ઞાનસ્વભાવમાં અવલોકન થાય છે. આપણા જ્ઞાન ઉપરાંતની કોઈ વસ્તુને આપણે દેખતા નથી, જાણતા નથી. આપણું જ્ઞાન કદાચિત્ નિદ્રાવડે ઢંકાઇ જાય કે રોગાદિકને લીધે મૂર્છા આવવાથી અવરાઈ જાય તો બધું વિશ્વ વિદ્યમાન છે તો પણ ન હોય તેના જેવું થયું. તેથી આપણો લોક તો આપણું જ્ઞાન જ છે. આપણા જ્ઞાન ઉપરાંત કોઈ વસ્તુ દેખવામાં, જાણવામાં આવતી નથી. આપણા જ્ઞાન બહાર જે લોક છે, તેમાં જે અનેક પ્રકારનાં નરક, સ્વર્ગ છે તે સર્વજ્ઞ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ છે. પણ તે સર્વ આપણા સ્વભાવથી ભિન્ન છે. પુણ્યનો ઉદય છે તે દેવાદિ શુભ ગતિ આપનાર છે, પાપનો ઉદય છે તે નરકાદિ અશુભ ગતિ આપનાર છે. પાપ, પુણ્ય બન્નેય વિનાશીક છે. સ્વર્ગ, નરકાદિક પુણ્ય–પાપનું ફળ પણ વિનાશીક છે. પરંતુ આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, સુખ વીર્યના અવિનાશીપણાને ધારણ કરનાર અખંડ અવિનાશી છે, મોક્ષે

લઇ જનાર છે. તેથી મારો લોક મારામાં જ છે. તેમાં જ સમસ્ત વસ્તુનું અવલોકન કરતો હું વસું છું. આ પ્રમાણે પરલોકનો ભય જેમને નથી એવા સમ્યક્દ્દષ્ટિ નિ:શંક હોય છે.

સ્પર્શન (ચામડી), રસના (જીભ), ઘ્રાણ (નાક), નેત્ર અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનબળ, વચનબળ અને કાયાબળ તથા આયુષ્ય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ બાહ્યપ્રાણો કર્મથી બનેલા છે, પુદ્ગલમય છે, આ પ્રાણોના નાશને જગતમાં મરણ કહે છે. અને આત્માનાં જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સત્તારૂપ ભાવ પ્રાણ છે તેનો નાશ કોઇ કાળે પણ થાય નહિ. જે ઉપજે છે તે મરશે. જે પુદ્ગલ પરમાણુનો જથ્થો થઇ ઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણ સ્વરૂપે ઉપજે છે તેનો જ નાશ થાય છે. મારા સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સત્તા કોઇ કાળે પણ વિનાશીક નથી. ઇન્દ્રિયાદિક પ્રાણ પર્યાય (મનુષ્યાદિ શરીર) સાથેજ ઉપજે છે, વિનાશ પામે છે. પરંતુ હું તો ચૈતન્ય અવિનાશી છું એવા નિશ્ચયના ધારક સમ્યક્દ્દષ્ટિને મરણના ભયની શંકા થતી નથી.

વેદના ભયને જીતીને સમ્યક્દ્દષ્ટિ નિ:શંક થયા છે. વેદના એટલે વેદવું, જાણવું. જાણવાવાળો તો હું જીવ છું; એક પોતાના અચલ જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો એ રૂપ જે વેદન તે તો અવિનાશી છે, આ જ્ઞાનના અનુભવ રૂપ વેદના તો શરીર સંબંધી નથી. વેદનીય કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી સુખ દુ:ખરૂપ વેદના છે તે મોહના પ્રબળપણાથી આત્મામાં દેખાય છે. તે મારૂં સ્વરૂપ નથી, ચેતનરૂપ નથી. શરીરમાં

છે હું એથી ભિન્ન જ્ઞાતા છું. આ પ્રકારે જ્ઞાન વેદનાથી દેહની વેદનાને ભિન્ન જાણનાર સમ્યકદૃષ્ટિ નિઃશંક હોય છે.

અરક્ષાભય પણ સમ્યકૂદૃષ્ટિને નથી હોતો કારણ કે જગતમાં જે સતરૂપ વસ્તુ છે તેનો ત્રણે કાળમાં નાશ નથી, એવો એમને દૃઢ નિશ્ચય છે. તેથી પોતાનો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા પણ કોઇની મદદ વગર જ પોતે સત્ છે. એની રક્ષા કરવા માટે કોઇની જરૂર નથી; એનો વિનાશ કરનાર પણ કોઈ નથી. જેનો કોઇ વિનાશ કરનાર હોય તેને સાચવવા કયાંક રક્ષકની જરૂર હોય. અવિનાશી સ્વરૂપનો અનુભવ કરનાર સમ્યકૂદૃષ્ટિ અરક્ષાભયરહિત નિઃશંક છે.

અગુપ્તિભય એટલે તિજોરી, કબાટ આદિમાં ગુપ્ત સંતાડયા વિના ધન નાશ પામશે એવો ચોરનો ભય તે પણ સમ્યકૂદૃષ્ટિને ન હોય. કારણ કે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ પોતાનું છે તે તો પોતાના સ્વરૂપમાંજ છે; પોતાનું સ્વરૂપ પોતાની બહાર હોય નહિ. ચૈતન્યસ્વરૂપ હું આત્મા છું, તે ચૈતન્યસ્વરૂપ મારામાં જ છે. તેમાં પરનો પ્રવેશ નથી. જે અનંત જ્ઞાન દર્શન મારૂં સ્વરૂપ છે તેજ મારૂં અમાપ અવિનાશી ધન છે. ત્યાં ચોર પ્રવેશ કરી શકતો નથી, તેમ હરી શકતો નથી તેથી સમ્યકૂદૃષ્ટિ અગુપ્તિભયરહિત નિઃશંક છે.

સમ્યકૂદૃષ્ટિને અકસ્માત્ ભય પણ નથી. આત્મા તો સદાકાળ શુદ્ધ છે, દૃષ્ટા છે, અચલ છે, અનાદિ છે, અનંત છે, સ્વભાવથી સિદ્ધ છે, અલક્ષ છે, ચૈતન્ય–પ્રકાશ રૂપ સુખનું સ્થાનક છે એમાં કંઈ અચાનક અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી. આવા ભાવવાળા સમ્યકૂદૃષ્ટિ નિઃશંક છે.

જેને સમ્યક્દર્શન છે તેના પરિણામમાં સાત ભય નથી. સત્યાર્થ એવા પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યા વિના પોતાનો આત્મા સાત ભયથી રહિત થતો નથી.

સમ્યક્દષ્ટિ અહિંસાને જ નિશ્ચયરૂપ ધર્મ જાણે છે. તેથી તેને એવી શંકા નથી ઉપજતી કે યજ્ઞ હોમ આદિકમાં જે જીવઘાતરૂપ હિંસાની ક્રિયા થાય છે તેમાંય કંઇક તો ધર્મ નીપજતો હશે. એવી શંકાનો અભાવ તે નિઃશંકિત અંગ છે.

નિષ્કાંક્ષિત અંગઃ-

ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખમાં સુખની માન્યતા રહિત જે શ્રદ્ધા-ભાવ તે અનાકાંક્ષા નામનો સમ્યક્ત્વનો ગુણ છે, એમ ભગવાને કહ્યું છે. ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થતું સુખ કેવું છે ? કર્મને આધીન છે, સ્વાધીન સુખ નથી. પુણ્યકર્મના ઉદયને આધીન છે, પુણ્યકર્મના ઉદયની મદદ વિના કરોડો ઉપાયે, મહાન પુરૂષાર્થ કરવા છતાં સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ઇષ્ટનો લાભ થતો નથી. અનેક અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે. કદાચિત્ પુણ્યના ઉદયથી સુખની પ્રાપ્તિ પણ થાય, તો તે સુખ વળી નાશવંત છે. પરાધીન એવું એ સુખ કેટલો કાળ ભોગવાશે ? ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ પોતાના ઇષ્ટ વિષયને આધીન છે અને ઇષ્ટનો સમાગમ તો વિનાશીક છે; મેઘધનુષ પેઠે, વિજળીના ચમકાર જેવો ઇષ્ટ સમાગમ ક્ષણભંગુર છે. તથા તે સુખ પરાધીન છે. શરીરની નીરોગીતાને આધીન, ધનને આધીન, સ્ત્રીને આધીન, પુત્રને આધીન, આયુષ્યને આધીન, આજીવિકાને આધીન, ક્ષેત્રને આધીન,

કાળને આધીન, ઇન્દ્રિયોને આધીન, ઇન્દ્રિયોના વિષયને આધીન ઈત્યાદિ હજારો પરાધીનતા સહિત છે; વિનાશકાળની સન્મુખ એવું ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ અલ્પકાળ ભોગવવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયજનિત સુખ અવશ્ય નાશવંત છે. નાશવંત હોવા છતાં અખંડધારા પ્રવાહરૂપ નથી; વચમાં વચમાં અનેક દુ:ખ દેખાવ દે છે. કદી રોગ આવી જાય છે તો કદી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રનો વિયોગ થાય છે; કદી અપમાન થાય છે. તો કદી ધનની હાનિ થાય છે, કદી અનિષ્ટનો સંયોગ થાય છે. આવી રીતે અંતવાળું અને અનેક દુ:ખો સહિત ઇન્દ્રિયજનિત સુખ છે. તે પાપનું બીજ છે. ઇન્દ્રિયજનિત સુખમાં લીન થવાથી પોતાના સ્વરૂપનો ભુલાવો થાય છે, અને મહા ઘોર આરંભમાં જીવ પ્રવર્તે છે, અન્યાય કરીને વિષય ભોગવે છે. તેથી પાપ જ બંધાય છે. ઇન્દ્રિયજનિત સુખ નરકતિર્યંચ આદિ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર પાપ બંધનું બીજ છે. આવું પરાધીન, નાશવંત દુ:ખથી ભરેલું જે ઇન્દ્રિયજનિત સુખ તે સમ્યક્દષ્ટિને સુખરૂપ દેખાતું નથી તો સુખરૂપ તેને કેમ માને? સુખરૂપ માન્યતા કે શ્રદ્ધા ન હોય તો તેની વાંછા કેમ કરે?

સમ્યક્દષ્ટિને આત્માનો અનુભવ હોય જ. આત્માનો અનુભવ થયો એટલે આત્માનો સ્વભાવ જે અતીંદ્રિય, અનંત જ્ઞાન, નિરાકુળ, અવિનાશી સુખમય તેનો અનુભવ થાય છે. સંસારી જીવોને જે ઇન્દ્રિયોને આધીન સુખ જણાય છે તે તો સુખાભાસ છે. જેને ભૂખની તીવ્ર વેદના ઉપજે તે ભોજન કરવાને ઈચ્છે છે, તરસ લાગે તે શીતળ પાણી

પીવાને ઇચ્છે છે. ટાઢ જેને વાય તે રૂનાં કે ઉનનાં વસ્ત્ર ઓઢવા ઈચ્છે છે. ગરમીની વેદના ઉપજે ત્યારે શીતળ પવનને ઇચ્છે છે. કેમકે વેદના વિના ઉપાયની કોણ ઈચ્છા કરે? આંખમાં રોગ વિના કોણ અંજન આંજે! કાન દુખતો ન હોય તો બકરાનું મૂતર કે તેલ વગેરે કાનમાં કોણ નાખે! ટાઢીઓ તાવ ન આવ્યો હોય તો તાપણી કે તડકો આદરથી કોણ સેવે? વા ન આવ્યો હોય તો ગાસ્તેલ કે ગંધાતાં તેલ કોણ ચોપડે! તેથી પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયોની તીવ્ર ઈચ્છા રૂપ બળતરા થાય છે, ત્યારે સંસારી જીવોને વિષયો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉપજે છે. વિષયો ભોગવવાથી જે બળતરા ઉપજી હતી તે થોડા વખત માટે શમાઈ જાય છે. પણ તે ભોગ ફરીથી અધિક અધિક બળતરા ઉપજાવે છે. તેથી ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવવાથી ઉપજતું સુખ છે તે તો દુ:ખ જ છે. બાહ્ય શરીર–ઈંદ્રિયાદિકને આત્મા જાણનાર બહિરાત્મા છે તે વિષયોની બળતરા શમાવવાના ઉપાયને સુખ માને છે. એવી માન્યતા એ મોહકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો ભ્રમ છે. વેદનાજ ન ઉપજે એવું નિરાકુળતા લક્ષણવાળુંજ સુખ તો હોય. વિષયોને આધીન સુખ માનવું તે મિથ્યા શ્રદ્ધા છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને તો અહમિંદ્રલોકનાં સુખ પણ પરાધીન, આકુળતારૂપ, વિનાશીક, કેવળ દુ:ખ રૂપજ દેખાય છે; તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિને માયિક, ઇંદ્રિયજનિત સુખની વાંછા કદી હોતી નથી. આ ભવમાં તો ધન, સંપત્તિ, વૈભવ આદિક ઈચ્છતા નથી; અને પરભવમાં પણ ઇંદ્રપણું, ચક્રવર્તીપણું ઇત્યાદિ કદી ઇચ્છતા નથી. આ ઈંદ્રિયોના વિષયો તો અલ્પ

કાળ ભોગવાય છે. પણ તે ભોગનું ફળ ભવિષ્યમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી નરકના દુઃખ ભોગવવારૂપ છે. અનંત કાળ કે અસંખ્યાત કાળ સુધી તિર્યંચ આદિ ગતિમાં તથા મહાદરિદ્રી, મહારોગી, નીચકુળના કુમનુષ્યોમાં અનેક જન્મ ધારણ કરી તે અલ્પકાળના ભોગનું દુઃખરૂપ ફળ વિશેષ કાળ પર્યંત જીવ ભોગવે છે.

આ જગતમાં આશા અને શંકા (ભય) બન્ને મોહના ઉદયથી જીવને નિરંતર વર્તે છે. આશા કરવાથી કંઇ મળતું નથી. સદાય સર્વ જીવ ધનની પ્રાપ્તિ, નીરોગીપણું, કુટુંબની વૃદ્ધિ, ઇંદ્રિયોનું બળ, પોતાની મોટાઈ વગેરે ઇચ્છે છે. પરંતુ ઇચ્છા કરવાથી કંઈ મળતું નથી. બધા જીવો ઇચ્છા કરીને તો નિરંતર પાપનો અને અંતરાયનો તીવ્રબંધ કરે છે. કેટલાક જીવો ભોગની અભિલાષા રાખી દાન, તપ, વ્રત, શીલ, સંયમ કરે છે. પરંતુ ઇચ્છા કરવાથી પુણ્યની હાનિ થાય છે. પુણ્યબંધ તો વાંછારહિત હોય તેને થાય છે. શુભ અશુભ કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષયોમાં જે સંતોષી હોય, નિરાકુળ હોય, વિષયોની ઇચ્છા ના હોય તેને પુણ્ય બંધાય છે.

બધાય જીવો નિત્ય ઉઠી એમ ઇચ્છે છે કે વિયોગ, મરણ, હાનિ, અપમાન, ધનનો નાશ, રોગ, વેદના મને ન થાઓ. નિરંતર એ બધાંનો ભય રાખે છે. તોય મરણ આવે છે, વિયોગ થાય છે. ધનહીનતા, બલહીનતા, અપમાન, રોગ, વેદના પુર્વકર્મ અનુસાર થાય છેજ; તેને ટાળવાને ઈંદ્ર, જિનેંદ્ર, મંત્રતંત્રાદિક કોઈ સમર્થ નથી. મરણ થાય

છે તે તો આયુષ્યકમના નાશથી થાય છે. અલાભ આદિ અંતરાયકર્મના ઉદયથી થાય છે. રોગ, વેદના આદિક અસાતા કર્મના ઉદયથી થાય છે. દેવ, દાનવ, ઇન્દ્ર, જિનેંદ્રાદિક કોઈ કર્મ લેવાને કે દેવાને સમર્થ નથી. પોતાના ક્રોધાદિ ભાવથી બાંધેલાં કર્મને પોતાના કરેલા સંતોષ, ક્ષમા, તપશ્ચરણાદિક ભાવે કરીને પોતે જ છોડવા સમર્થ છે, બીજા કોઈ છોડાવે તેમ નથી. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા, નિઃશંક અને નિર્વાછક સમ્યક્દૃષ્ટિ જ હોય છે.

સર્વ પરિગ્રહના ત્યાગી જે મુનીશ્વર સાધુ તેમને તથા ત્યાગી ગૃહસ્થને તો શંકારહિતપણું તથા વાંછારહિતપણું હોઈ શકે; પરંતુ વ્રતરહિત સમ્યક્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થને નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત અંગ કેવી રીતે સંભવે? અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિને ભોગોની ઇચ્છા દેખીએ છીએ; વેપારમાં, નોકરીમાં તે લાભ ઇચ્છે છે, પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધિ, ધનની વૃદ્ધિ વાંછે છે. રોગનો, કુટુંબના વિયોગનો, આજીવિકા તુટી જવાનો, ધનનો નાશ થવાનો ભય તેને નિરંતર વર્તે છે. તો પછી નિઃશંકપણું, નિર્વાછકપણું તેને કેવી રીતે હોય? અને નિષ્કાંક્ષિતભાવ વિના સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી હોય? તેથી અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિને સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે સંભવે?

સમાધાન:-

મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે. અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિને પણ મિથ્યાત્વનો અને અનંતાનુબંધી કષાયનો અભાવ થયો છે. મિથ્યાત્વના અભા-

વથી તો સત્યાર્થપણે આત્મતત્ત્વની સ્વપણે અને પરતત્ત્વની પરપણે શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવથી વિપરીત રાગભાવનો અભાવ થાય છે. આમ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાની વિપરીતતાના અભાવથી આલોકભય, પરલોકભય, મરણભય આદિ સાત ભય અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિને નથી હોતા; કારણ કે તે પોતાના આત્માને અવિનાશી ટંકોત્કીર્ણ (નિરૂપાધિક) જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવવાળો માને છે, સદ્દહે છે. અને વિપરીત એટલે પરવસ્તુમાં વાંછા તેના અભાવથી સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તે વાંછા રહિત છે. સ્વર્ગલોકમાંના ઇન્દ્ર કે અહમિંદ્રોના વિષયભોગોને વિષ સમાન દાહ દુઃખને ઉપજાવનારા જાણી કદાપિ સ્વપ્નમાં પણ તેની ઇચ્છા કરતા નથી. તે તો પોતાને આધીન નિરાકુળતા લક્ષણવાળા, અવિનાશી જ્ઞાનાનંદને જ સુખ માને છે. અને પોતાના દેહને, ધન સંપદાદિકને, કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલાં પરાધીન, વિનાશીક, દુઃખરૂપ જાણી ‘આ મારૂં છે’ એવો વિપરીત જુઠો સંકલ્પ પણ તે કરતા નથી. અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી ઉપજતા વિપરીત જૂઠા ભય, શંકા, પરવસ્તુમાં વાંછા એ સમ્યક્દૃષ્ટિને કદાપિ ન હોય. પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, સંજવલન કષાય તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંષકવેદ આ એકવીસ કષાયોના તીવ્ર ઉદયથી ઉપજેલા રાગભાવના પ્રભાવથી ઇન્દ્રિયોના સંતાપને લીધે ત્યાગ કરતાં પરિણામ કંપે છે. જોકે વિષયોને દુઃખરૂપ જાણે છે, તથાપિ વર્તમાન કાળની વેદના સહન કરવાને સમર્થ નથી. જેવી રીતે રોગીને કડવી દવા પીવી પડે છે તેને તે કદી સારી જાણતો નથી,

તોપણ વેદનાનો માર્યો કડવી દવા આદરથી પીવે છે. પરંતુ અંતઃરંગમાં દવા પીવી એ બહુ ખરાબ છે એમ તે જાણે છે; એવો કયારે દિવસ આવશે કે જ્યારે દવાનું નામ પણ ન લઉં એમ તેને થયા કરે છે, તેવી રીતે અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ પણ ભોગોને કદી ભલા નથી જાણતો, પરંતુ તેના વગર ચાલે એમ લાગતું નથી, પરિણામની દૃઢતા રહેશે નહિ એમ લાગે છે. કષાયનો પ્રબળ ધક્કો લાગી રહ્યો છે, ઇન્દ્રિયોની બળતરા સહન થતી નથી, તેથી વેદનાનો માર્યો ભોગની વાંછા કરે છે. સંઘયણ (શરીરનું હાડબળ) કાચું છે, કોઇ મદદ કરનાર જણાતા નથી, કષાયોના ઉદયે શક્તિનો નાશ થઈ રહ્યો છે, પરવશ પડયો છે. છતાં જેમ કેદખાનામાં પડેલો કોઈ પુરૂષ કેદખાનામાં જરાય રાગ નથી કરતો પરંતુ પરવશ પડેલો હોવાથી મહાદુઃખ દેનાર કેદખાનાને લીંપે છે, ધોવે છે, સાફ કરે છે, તેવી રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ પણ દેહને કેદખાના જેવો જાણે છે, ભૂખ, તરસ આદિ વેદના સહન કરવાને અસમર્થ હોવાથી દેહને પોષણ આપે છે પણ દેહને પોતાનો માનતો નથી. વર્તમાન કાળની વેદનાનો જ એને ભય છે અને વેદના મટાડવા જેટલી જ સમ્યક્દૃષ્ટિને વાંછા છે. કર્મના ઉદયની જાળમાં તે ફસાયો છે, નિકળવાને ઇચ્છે છે. તથાપિ અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી રાગ–દ્વેષ, અભિમાન એવાં છે કે, ત્યાગવ્રતાદિની ઇચ્છા છતાં, તે ત્યાગાદિ કરવા દેતાં નથી. કર્મનો ઉદય બહુ બળવાન છે. સંસારી જીવ અનાદિકાળથી કર્મના ઉદયની જાળમાંથી નીકળી શકતો નથી. દેહનો સંયોગ વળગ્યો છે ત્યાં સુધી દેહના નિર્વાહને અર્થે આજીવિકા, ભોજન, વસ્ત્રની તે ઇચ્છા

કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી લોકમાં પોતાની નીચી પ્રવૃત્તિના અભાવરૂપ ઉંચી પ્રવૃત્તિ ઇચ્છેય છે, ધન સંપદા, આજીવિકાનો નાશ થવાનો ભય પણ રાખે છે, તિરસ્કાર થવાનો ભય પણ કરે છે, ઇન્દ્રિયોના સંતાપને સહન કરવાની અશક્તિને લીધે વિષયોને વાંછે છે, કષાય ઘટ્યો નથી, રોગ ઘટ્યા નથી તેથી ભવિષ્યમાં ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થશે એમ દેખવાથી તે કષાયાદિ ટાળવા ઇચ્છે છે, તથાપિ રાજ્ય, ભોગ સંપદા આદિને સુખકારી જાણી તે વાંછે નહીં.

૩ નિર્વિચિકિત્સા અંગઃ-

આ મનુષ્ય પર્યાય (અવસ્થા)રૂપ કાયા છે તે સ્વભાવથી જ અશુચિમય છે. તેમાં કોઇ ઉત્તમ મનુષ્યને રત્નત્રય એટલે સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્‌ચારિત્ર પ્રગટ થાય તો તેની અશુચિમય કાયા પણ પવિત્ર છે. વ્રતવંતનો રોગાદિક વડે મલિન દેહ દેખતાં છતાં જુગુપ્સા એટલે ગ્લાનિ કે દુગંચ્છા ન થાય અને રત્નત્રયમાં પ્રીતિ થાય તેનું નામ નિર્વિચિકિત્સા અંગ છે.

આ દેહ તો સાત ધાતુમય તથા મળમૂત્રાદિની ખાણ છે. સ્વભાવથી જ અપવિત્ર છે. એવો દેહ તે રત્નત્રય-સ્વરૂપ પ્રગટ થવાથી પવિત્ર થાય છે. રોગ સહિત તથા વૃદ્ધાવસ્થા કે તપશ્ચર્યાથી સૂકાઈ ગયેલું કે મેલું દેખાતું શરીર જોઇને, જેને ગ્લાનિ એટલે દુગંચ્છા આવે નહિ અને ગુણોમાં પ્રીતિ થાય તેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ કહે છે. જે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ છે તે વસ્તુનું

યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે. પુદ્ગલનો વિચિત્ર સ્વભાવ જાણી, મળ, મૂત્ર, લોહી, માંસ, પાચ સહિત તથા ગરીબાઈ, રોગાદિ સહિત મનુષ્ય કે તિર્યંચ આદિનાં શરીરની મલિનતા, દુર્ગંધ આદિ દેખીને તથા સાંભળીને તે ગ્લાનિ કરે નહિ. કર્મના ઉદયને લીધે ભૂખ, તરસ, ગરીબાઈથી, કોઈ દુઃખી હોય છે, કોઈ કેદખાના આદિમાં પરવશ પડયા છે, કોઈ નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છે, કોઇ નીચકર્મ કરી મલિન ભોજન કરે છે, મલિન વસ્ત્ર પહેરે છે, કદરૂપાં અંગ–ઉપાંગ પામે છે. પરંતુ સમ્યક્દૃષ્ટિ આમાંના કોઇ ઉપર દુગંચ્છા ભાવ લાવી પોતાના મનને બગાડતો નથી. કોઇને કષાયમાં આવી ખરાબ આચરણ કરતો દેખી, પોતાનાં પરિણામ બગાડતો નથી. મલિન ક્ષેત્ર, મલિન ગામ, કે ગૃહાદિકમાં મલિનતા, દરિદ્રતા દેખીને સમ્યક્દૃષ્ટિ ગ્લાનિ ન કરે. અંધકાર, ચોમાસુ, ઉનાળો, કે શિયાળાની વેદનાવાળા કાળને દેખીને તે ખેદ ન કરે. પોતાને ગરીબાઇ કે રોગ આવતાં, વિયોગ થતાં કે અશુભ કર્મનો ઉદય આવતાં, તે પોતાનાં પરિણામ મલિન કરતા નથી. પરંતુ તે વખતે વિચારે છે, કે જે મેં કર્મ બાંધ્યાં છે તેનું ફળ મારે જ ભોગવવાનું છે, અશુભ કર્મનું ફળ તો આવું જ હોય છે. જેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ હોય તેને જ દયા હોય છે, તેને જ વૈયાવૃત્ય–સેવા ગુણ હોય છે અને તેને જ વાત્સલ્ય, સ્થિતિકરણ આદિક ગુણ પ્રગટ હોય છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિ અંગઃ-

નરક, તિર્યંચ (પશુ આદિ), કુમનુષ્યાદિમાં જે ઘોર દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તે દુઃખનો માર્ગ જે મિથ્યામાર્ગ તેની અને કુમાર્ગી એટલે મિથ્યામાર્ગમાં રહેલા પુરૂષો તેમની જે મનવડે પ્રશંસા કરતા નથી, વચને કરી સ્તુતિ કરતા નથી, તથા કાયાએ કરીને પ્રશંસા કરતા નથી એટલે ચરણસ્પર્શ કે હાથ આદિની ચેષ્ટા વડે તેમનાં વખાણ જણાવવાનું કરતા નથી તે અમૂઢદષ્ટિ છે.

સંસારી જીવ મિથ્યાત્વના પ્રભાવને લીધે રાગી દ્વેષી દેવની પૂજા પ્રભાવના દેખીને પ્રશંસા કરે છે. દેવીને માટે જીવહિંસા કરી હોય તેની પ્રશંસા કરે છે. ગૌ, કન્યા, સુવર્ણ, હાથીઘોડા, ઘર, પૃથ્વી, તલ, રથ અને દાસી એ દશ પ્રકારનાં કુદાનને ભલાં જાણે છે. યજ્ઞ હોમાદિકની અને ખોટા મંત્ર–તંત્ર, મારણ–વશીકરણ આદિ ક્રિયાઓની પ્રશંસા કરે છે. કુવા, વાવ, તળાવ ખોદાવ્યાની પ્રશંસા કરે છે. માત્ર કંદમૂળ, શાકપાન આદિ ભક્ષણ કરનારાને મોટા ત્યાગી જાણી પ્રશંસા કરે છે. પંચાગ્નિ–ધુણીઓ તપનાર, વાઘનાં ચામડાં ઓઢનાર, ભસ્મ ચોળનાર અને ઉંચો હાથ રાખનારને બહુ મોટા જાણે છે. ગેરૂથી રંગેલાં ભગવાં કે રાતાં વસ્ત્ર કે ધોળાં વસ્ત્રાદિ ધારણ કરનાર કુલિંગીના માર્ગની પ્રશંસા કરે છે. ખોટાં તીર્થને અને ખોટા રાગી, દ્વેષી, મોહી, વક્રપરિણામી અને શસ્ત્રધારી દેવોને પૂજ્ય માને છે. જોગણી, જક્ષણી, ક્ષેત્રપાલ આદિને ધન આપનાર અને રોગાદિ મટાડનાર માને છે. તેલ, લાપસી, વડાં, અત્તર,

પુષ્પમાળા, ઇત્યાદિક વડે દેવતાને રાજી કરવા ધારે છે. દેવતાને લાંચ આપવારૂપ માન્યતા માની, એમ વિચારે છે કે, મારૂં અમુક કાર્ય સિદ્ધ થશે તો તને છત્ર ચઢાવીશ, તારૂં મંદિર બંધાવીશ, તને બાધાના અમુક રૂપિયા ચઢાવીશ, કોઇ બકરા, પાડા વગેરે પ્રાણી મારીને ચઢાવીશ, સવામણનું ચુરમું ચઢાવીશ, બાળક જીવતું રહે માટે ચોટલી કે જટા ઉતરાવીશ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની માન્યતા માનવી, શરત કરવી તે બધો તીવ્ર મિથ્યાત્વના ઉદયનો મહિમા છે. જ્યાં જીવોની હિંસા થાય ત્યાં મહા ઘોર પાપ બંધાય છે. દેવને નિમિત્તે કે ગુરુને નિમિત્તે પણ હિંસા કરવામાં આવે તે પણ સંસારસમુદ્રમાં ડુબાડનારી છે. કોઇ દેવતાના ભયથી કે લોભથી કે લજ્જાથી પણ હિંસાનાં કાર્યોમાં કદાપિ ન પ્રવર્તો. દયાવાળાની તો દેવ પણ રક્ષા કરે છે. જે કોઇનો અપરાધ ન કરે, વેર ન બાંધે તેને દેવ પણ દુભાવે નહિ. રાગી, દ્વેષી અને શસ્ત્રધારી દેવ છે તે તો પોતેજ દુઃખી છે, ભયભીત છે, અસમર્થ છે. સમર્થ હોય, ભયરહિત હોય તે શસ્ત્ર શા માટે ધારણ કરે ! જે ભુખ્યો હોય તેજ ભોજન આદિ વડે પૂજાની ઈચ્છા રાખે. કુમાર્ગ છે તે સંસાર વધારવાનું કારણ છે. મિથ્યાદ્રષ્ટિનાં ત્યાગ, વ્રત, તપ, ઉપવાસ, ભક્તિ, દાન આદિકની અને તેને ધારણ કરનાર મિથ્યાદષ્ટિઓની મન, વચન, કાયાથી પ્રશંસા ન કરવી તે અમૂઢદષ્ટિ અંગ છે. દેવ–કુદેવનો, ધર્મ–અધર્મનો, ગુરુ–કુગુરુનો, પાપ–પુણ્યનો, ભક્ષ્ય–અભક્ષ્યનો, ત્યાજ્ય–અત્યાજ્યનો, આરાધ્ય–અનારાધ્યનો, કાર્ય–અકાર્યનો, શાસ્ત્ર–કુશાસ્ત્રનો, દાન–કુદાનનો, પાત્ર–અપાત્રનો, દેવાયોગ્ય–નહિ

દેવાયોગ્ય વસ્તુનો, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય-નહીં ગ્રહણ કરવા યોગ્યનો, યુક્તિ-કુયુક્તિનો અને કહેવા યોગ્ય-નહીં કહેવા યોગ્યનો, અનેકાંતરૂપ નિર્ણય સર્વજ્ઞવીતરાગના પરમ આગમવડે બરાબર રીતે કરીને, મૂઢતારહિત થઇને અને પક્ષપાત છોડીને વ્યવહાર પરમાર્થમાં વિરોધ ન આવે તે પ્રકારે શ્રદ્ધા કરવી તે અમૂઢદૃષ્ટિ અંગ છે.

૫ ઉપગૂહન અંગઃ-

જિનેન્દ્ર ભગવાનનો ઉપદેશેલો રત્નત્રયરૂપ માર્ગ સ્વતઃ શુદ્ધ છે, નિર્દોષ છે. આ રત્નત્રયરૂપ માર્ગની નિંદા થાય તેવું કોઈ કાર્ય અજ્ઞાનને લીધે કે અશક્તિને કારણે કોઇથી થયું હોય તો તે નિંદા વગેરેને દૂર કરી શુદ્ધ નિર્દોષ કરવો તેને ઉપગૂહન કહે છે.

જે જિનેન્દ્ર ભગવાને ઉપદેશેલો દશલક્ષણરૂપ ધર્મ તથા રત્નત્રયરૂપ ધર્મ છે તે અનાદિ અનંત છે; જગતના જીવોને ઉપકાર કરનાર છે; સર્વ રીતે નિર્દોષ છે, કોઇનું અહિત તેનાથી થાય તેમ નથી; કોઇ તેને બાધા કરી શકે નહિ તેવો અબાધિત, અખંડિત છે. એવા ધર્મ વિષે કોઇ અજ્ઞાનીના દોષને નિમિત્તે કે કોઇની નિર્બળતાને નિમિત્તે જો ધર્મની નિંદા થતી હોય તો તે દૂર કરવી, દોષ ઉઘાડા ન કરવા, ઢાંકવા તેને ઉપગૂહન કહે છે. અન્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ લોક સાંભળશે તો ધર્મની નિંદા કરશે, એક અજ્ઞાનીના દોષ સાંભળી સર્વ ધર્માત્માને દોષ લગાડશે, એમ કહેશે કે આ જિન ધર્મમાં જેટલા જ્ઞાની, તપસ્વી, ત્યાગી, વ્રતવાળા છે

તે બધા પાખંડી છે, કુમાર્ગી છે, એમ એકના દોષને લીધે બધો ધર્મ અને સર્વ ધર્માત્મા પુરૂષો વગોવાય. તેથી ધર્માત્મા પુરૂષ હોય તે કોઇ ધર્માત્માથી દોષ થયો હોય, તેને ધર્મ પરની પ્રીતિને લીધે ઢાંકે છે. જેવી રીતે માતા પ્રીતિને લીધે પુત્ર કદાપિ અન્યાય કે દોષ કરે તો તેના દોષને ઢાંકે છે, એવી રીતે ધર્માત્મા પુરૂષની સાધર્મી ઉપર તથા ધર્મ ઉપર એવી પ્રીતિ છે કે કર્મના પ્રબળ ઉદયથી કોઈ સાધર્મીને અજ્ઞાનતાથી કે અશક્તિથી વ્રતમાં, સંયમમાં, શીલમાં દોષ લાગી જાય, કે વ્રતાદિનો ભંગ થઇ જાય તો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઢાંકે જ. સમ્યક્દૃષ્ટિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે કોઇના દોષ પ્રગટ કરે નહિ, અપવાદ–નિંદા કરે નહિ, પોતાનાં સારાં કામ પ્રગટ કહી બતાવે નહિ. પોતાની પ્રશંસા અને પરની નિંદા કરે નહિ. સમ્યક્દૃષ્ટિને પરના દોષ દેખતાં એવો વિચાર ઉપજે છે કે આ સંસારમાં જીવો અનાદિકાળથી કર્મને આધીન વર્ત્તે છે તેથી મોહનીય, જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોના ઉદયવશે દોષમાં તે પ્રવર્તે કે ભૂલ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? જીવોને કામ, ક્રોધ, લોભાદિક નિરંતર મારી રહ્યા છે, ભૂલાવી રહ્યા છે. મેં પણ સંસારમાં રાગ, દ્વેષ, મોહને વશ થઈ કયા દોષ કર્યા નથી? હમણાં જિનેન્દ્રના પરમાગમના શરણની કોઇ કૃપાથી કંઇક ગુણદોષની ઓળખાણ થઇ છે, તો પણ અનાદિ કાળના કષાયના સંસ્કારથી અનેક દોષ કરી રહ્યો છું. તેથી અન્ય જીવોના કર્મના ઉદયની પરાધીનતાથી થયેલા દોષ દેખીને તો કરૂણા જ કરવી ઘટે છે. સંસારી જીવ વિષય કષાયને વશ હોઇ પરાધીન છે. કષાય અને વિષયો જ્ઞાનને લૂંટી લઇ અનેક પ્રકારના નાચ નચાવે છે. આત્માને ભૂલાવી

દે છે. તેથી અજ્ઞાનીજનોના દોષ દેખીને તે પોતે ખેદ કરતા નથી. ક્ષેત્ર, કાલ આદિના નિમિત્તે જે બનનાર છે તે ફેરવવા કોઈ સમર્થ નથી.

૬ સ્થિતિકરણ અંગઃ-

કોઈ પુરૂષ સમ્યક્દર્શન સહિત દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો હોય, તથા ચારિત્ર, વ્રત, સંયમ સહિત હોય પરંતુ કોઈ પ્રબળ કષાયના ઉદયથી, ખોટી સંગતિથી, રોગની તીવ્ર વેદનાથી, ગરીબાઈથી, મિથ્યા ઉપદેશથી કે મિથ્યાદૃષ્ટિના મંત્ર તંત્રાદિક ચમત્કાર દેખીને, સત્યાર્થ શ્રદ્ધા કે આચરણથી ચળી જતો હોય, તેને ધર્મથી ડગી જતો જાણી, વાત્સલ્યધર્મવાળો ધર્માત્મા–પ્રવીણ પુરૂષ, તેને ઉપદેશાદિક વડે ફરી સત્યાર્થ શ્રદ્ધા કે ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિર કરે તેને સ્થિતિકરણ અંગ કહેવાય છે.

કોઇ અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ ધર્માત્માનાં કે વ્રતવાળા પુરૂષનાં પરિણામ રોગની વેદનાથી, ગરીબાઈથી કે કોઇના વિયોગને લઇને ધર્મથી ચળી જાય તો ધર્મમાં પ્રીતિવંત પ્રવીણ પુરૂષ તેને ધર્મથી પતિત થતો જાણી ઉપદેશ આપી ધર્મમાં સ્થાપન કરે તે સ્થિતિકરણ અંગ છે. ધર્માત્મા ઉપદેશે કે, "હે ધર્મના ઇચ્છક! ધર્માનુરાગી! મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુળ, ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, ધર્મનો લાભ આ એકએકથી ઉત્તરોત્તર દુર્લભ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ છે; તે છુટી ગયા પછી ફરી પાછી મળવી અનંતકાળમાં પણ દુર્લભ છે. તેથી કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલાં રોગ, વિયોગ

દારિદ્રતા આદિ દુઃખથી કાયર થઇ આર્તધ્યાનનાં પરિણામ કરવાં યોગ્ય નથી. દુઃખથી ખેદ કરશો, તો વધારે કર્મ બાંધશો. કાયર થઇને ભોગવશો કે ધીરવીરપણે ભોગવશો તોય ભોગવવાં તો પડશે. માટે દુર્ગતિનું કારણ અને ધિક્કારવા યોગ્ય જે કાયરતા તેનો ત્યાગ કરો. ધૈર્ય ધારણ કરો મનુષ્ય-ભવનું સાફલ્ય તો ધીરતા ને સંતોષ વ્રત સહિત ધર્મનું સેવન કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ છે. મનુષ્યદેહ તો રોગનું ઘર છે, તેમાં રોગ ઉપજે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? એ વખતે તો માત્ર ધર્મ જ શરણ છે. રોગ તો ઉપજશે જ કેમકે સંયોગ છે તે વિયોગ સહિત જ છે. કયા કયા પુરૂષો ઉપર દુઃખ નથી આવ્યાં? તેથી હિંમત રાખીને એક ધર્મનું જ અવલંબન કરો. જે જે વસ્તુ ઉપજે છે તે તે બધી વિનાશ સહિત છે. દેહનો નિશ્ચયે વિયોગ છે જ. તો બીજાં પ્રાણીઓ જે પોતાના કર્મને આધીન ઉપજે છે અને મરે છે તેમનો હર્ષ શોક કરવો નકામો છે, બંધનું કારણ છે. આ દુષમ કાળનાં મનુષ્યો અલ્પ આયુષ્ય અને અલ્પ બુદ્ધિ સહિત જન્મે છે. આ કાળમાં કષાયની આધીનતા અને વિષયોની ગૃદ્ધિતા (લંપટતા), બુદ્ધિની મંદતા, રોગની અધિકતા, ઈર્ષાની વિશેષતા તથા દારિદ્રતા સહિત ઘણા જન્મે છે તેથી સમ્યક્જ્ઞાન પામીને કર્મને જીતવાનો ઉદ્યમ કરવો યોગ્ય છે, કાયર ન થાઓ." આવો ઉપદેશ દઇને પરિણામ સ્થિર કરે. રોગી હોય તો ઔષધ, ભોજન, પથ્ય આદિ વડે ઉપચાર કરે. બાર ભાવનાનું સ્મરણ કરાવે. શરીરની સેવા, મલમૂત્રાદિને દૂર કરીને કરે. કોઈ પણ પ્રકારે પરિણામ ધર્મમાં દૃઢ કરવાં તે સ્થિતિકરણ છે. કોઈને રોગ વધી જવાથી જ્ઞાનમાં

શિથિલતા આવે, વ્રત ભંગ કરવા મંડે, અકાલમાં ભોજન પાનાદિક યાચવા લાગી જાય, ત્યાગ કરેલી વસ્તુને ઈચ્છવા લાગે, તેના પ્રત્યે દયાળુ થઇને એવો મધુર ઉપદેશાદિ કરે કે, જેથી ફરી તે સાવધાન થઈ જાય. પરંતુ તેની અવજ્ઞા ન કરે કારણ કે કર્મ બળવાન છે. વાતપિત્તાદિક વિકારથી જ્ઞાન બગડતાં શી વાર? ગરીબાઇ આદિથી પીડાયલા હોય તેમને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપદેશ, આહાર, પાન, વસ્ત્ર, આજીવિકા, રહેવાનું મકાન તથા પાત્ર આદિ જે વડે સ્થિરતા થઇ જાય તે પ્રકારે દાન, સન્માન આદિ ઉપાય કરી સ્થિર કરવા. પોતાનો આત્મા પણ નીતિ માર્ગ છોડે, કામ, મદ, લોભને વશ થઇને અન્યાયપણે વિષય, ધનની ઇચ્છા કરે, અયોગ્ય વચનમાં પ્રવૃત્તિ કરવા લાગે, અભક્ષ્ય ભક્ષણમાં પ્રવૃત્ત થઇ જાય, અભિમાનને વશ થઇ જાય, સંતોષથી છુટી જાય, અનેક પરિગ્રહોમાં લાલસાની વૃદ્ધિ કરે, કુટુંબમાં રાગ બહુ વધારી દે, રોગમાં કાયર થઇ જાય, આર્તધ્યાન કરનાર થઈ જાય, વિયોગમાં શોક કરે, ગરીબાઇમાં દીન બની જાય, ઉત્સાહરહિત આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય તેને પણ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરાવીને, ભાવનાઓનું શરણ ગ્રહણ કરાવીને, પોતાના આત્માનો સ્વભાવ અજર, અમર, એકલો, અન્ય પરદ્રવ્યના સ્વાભાવથી રહિત છે, એમ ચિંતવન કરાવીને, ધર્મથી તેને પડવા ન દેવો. અસાતા કર્મ, અંતરાયકર્મ કે અન્યકર્મના ઉદયને પોતાનાથી ભિન્ન માની, કર્મના ઉદય વડે પોતાના સ્વભાવને ચળવા ન દેવો, તે સ્થિતિકરણ અંગ છે.

૭ વાત્સલ્ય અંગઃ—

સમ્યક્‌દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ધર્મના ધારકોનો સમુદાય તે ધર્માત્માને પોતાનું યૂથ-મંડળ છે. રત્નત્રયના ધારકોના યૂથમાં રહેલા મુનિ, આર્જિકા, શ્રાવક, શ્રાવિક તથા અવિરત સમ્યક્‌દૃષ્ટિ, તેમના પ્રત્યે કપટરહિત સાચા ભાવથી યથાયોગ્ય વિનયરૂપ પ્રવર્તન કરવું, ઉભા થવું, સામા જવું, વંદના કરવી, ગુણ ગાવા, હાથ જોડવા, આજ્ઞા ધારણ કરવી, પૂજા પ્રશંસા કરવી, ઉંચે આસને બેસારી પોતે નીચે બેસવું તથા જેમ કોઈ ગરીબને મહાનિધાનનો લાભ થાય ત્યારે હર્ષ થાય તેવો હર્ષ પામવો, પ્રેમ-પ્રીતિ ઉપજાવવી અને અવસર પ્રમાણે આહાર પાન, મકાન, ઉપકરણાદિ (ધર્મનાં સાધનો) વડે વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરી આનંદ માનવો, તે વાત્સલ્ય અંગ છે. અહિંસા ધર્મમાં પ્રીતિ ધરે, હિંસારહિત દયાનાં કાર્ય પ્રેમપૂર્વક કરે, હિંસાનાં કારણો ઉભાં ન થાય તેવી ઇચ્છા સહિત પ્રવર્તે, સત્ય વચનમાં અને સત્યવાદી તેમ જ સત્યાર્થ ધર્મની પ્રરૂપણામાં પ્રીતિ રાખે, પરધન અને પરસ્ત્રીના ત્યાગમાં રકત રહે અને પરધન તથા પરસ્ત્રીના ત્યાગી પ્રત્યે પ્રમોદ પામે; તથા દશલક્ષણરૂપ ધર્મમાં અને ધર્મના ધારક સાધર્મીઓ ઉપર જેને અનુરાગ હોય છે, ધર્મમાં અનુરાગ હોવાથી ત્યાગી સંયમી પ્રત્યે ઘણા આદરપૂર્વક પ્રવર્તે છે, મધુર વચને તેમને બોલાવે છે તેને વાત્સલ્ય અંગ હોય છે.

જો કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિને અંતરથી પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમાં અને બાહ્ય પ્રવર્તનથી ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મને ધારણ

કરનાર તથા ધર્મનાં આયતન (સ્થાન) ઉપર અનુરાગ હોય છે, તો પણ અન્ય મિથ્યાદષ્ટિ પ્રત્યે તેને દ્વેષભાવ નથી. પ્રવચનસાર નામના સિદ્ધાંતમાં એમ કહ્યું છે કે રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ બંધનાં કારણ છે. તેમાં મોહ એટલે મિથ્યાત્વ અને દ્વેષ એ બન્ને તો અશુભભાવજ છે. અવશ્ય સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ એવું પાપ જ બંધાવનાર છે. અને રાગભાવ તે શુભ અને અશુભ બેય પ્રકારનો છે. અર્હંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠી પ્રત્યે, દશલક્ષણધર્મ પ્રત્યે, સ્યાદ્‌વાદરૂપ જિનેન્દ્રના આગમ પ્રત્યે, વીતરાગની પ્રતિમા પ્રત્યે તથા વીતરાગ પ્રતિમાવાળાં મંદિર પ્રત્યે અનુરાગરૂપ શુભરાગ છે, તે સ્વર્ગાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પુણ્યબંધનું કારણ છે, તેમજ પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. પરંતુ વિષયોમાં, કષાયો (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)માં, મિથ્યાધર્મમાં, મિથ્યાદષ્ટિ પ્રત્યે અને પરિગ્રહાદિક પાંચ પાપમાં જે અનુરાગ છે તે, તથા મોહભાવ અને દ્વેષભાવ છે તે, નરકનિગોદાદિકમાં અનંતકાળ પરિભ્રમણ કરાવનાર છે. સમ્યક્‌દષ્ટિ તો અન્ય અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ પાપી પ્રત્યે પણ દ્વેષભાવ કરતો નથી. સમસ્ત સંસારી જીવો મિથ્યાત્વકર્મ અને જ્ઞાનાવરણાદિકર્મને વશ પડી આત્માને ભૂલી રહ્યા છે, અજ્ઞાની છે. તેમની સાથે વેર કર્યે શું મળવાનું છે? તેમને તો તેમની વિપરીત બુદ્ધિ જ મારી રહી છે. તેથી સમ્યક્‌દષ્ટિ દયાભાવ જ કરે છે. રાગ દ્વેષ રહિત મધ્યસ્થ જ રહે છે. સમ્યગ્‌દષ્ટિ તો વસ્તુના સ્વભાવને યથાર્થ જાણે છે, એટલે એકેન્દ્રિય આદિ જીવો ઉપર કરૂણાભાવરૂપ પ્રીતિ જ કરે છે. સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે વેર રહિત રહે છે. કોઇ જીવની વિરાધના, અપમાન, હાનિ તે ઇચ્છે નહિ.

૭ વાત્સલ્ય અંગ:—

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ધર્મના ધારકોનો સમુદાય તે ધર્માત્માને પોતાનું યૂથ-મંડળ છે. રત્નત્રયના ધારકોના યૂથમાં રહેલા મુનિ, આર્જિકા, શ્રાવક, શ્રાવિક તથા અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ, તેમના પ્રત્યે કપટરહિત સાચા ભાવથી યથાયોગ્ય વિનયરૂપ પ્રવર્તન કરવું, ઉભા થવું, સામા જવું, વંદના કરવી, ગુણ ગાવા, હાથ જોડવા, આજ્ઞા ધારણ કરવી, પૂજા પ્રશંસા કરવી, ઉંચે આસને બેસારી પોતે નીચે બેસવું તથા જેમ કોઈ ગરીબને મહાનિધાનનો લાભ થાય ત્યારે હર્ષ થાય તેવો હર્ષ પામવો, પ્રેમ-પ્રીતિ ઉપજાવવી અને અવસર પ્રમાણે આહાર પાન, મકાન, ઉપકરણાદિ (ધર્મનાં સાધનો) વડે વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરી આનંદ માનવો, તે વાત્સલ્ય અંગ છે. અહિંસા ધર્મમાં પ્રીતિ ધરે, હિંસારહિત દયાનાં કાર્ય પ્રેમપૂર્વક કરે, હિંસાનાં કારણો ઉભાં ન થાય તેવી ઈચ્છા સહિત પ્રવર્તે, સત્ય વચનમાં અને સત્યવાદી તેમ જ સત્યાર્થ ધર્મની પ્રરૂપણામાં પ્રીતિ રાખે, પરધન અને પરસ્ત્રીના ત્યાગમાં રકત રહે અને પરધન તથા પરસ્ત્રીના ત્યાગી પ્રત્યે પ્રમોદ પામે; તથા દશલક્ષણરૂપ ધર્મમાં અને ધર્મના ધારક સાધર્મીઓ ઉપર જેને અનુરાગ હોય છે, ધર્મમાં અનુરાગ હોવાથી ત્યાગી સંયમી પ્રત્યે ઘણા આદરપૂર્વક પ્રવર્તે છે, મધુર વચને તેમને બોલાવે છે તેને વાત્સલ્ય અંગ હોય છે.

જો કે સમ્યક્દૃષ્ટિને અંતરથી પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમાં અને બાહ્ય પ્રવર્તનથી ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મને ધારણ

કરનાર તથા ધર્મનાં આયતન (સ્થાન) ઉપર અનુરાગ હોય છે, તો પણ અન્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રત્યે તેને દ્વેષભાવ નથી. પ્રવચનસાર નામના સિદ્ધાંતમાં એમ કહ્યું છે કે રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ બંધનાં કારણ છે. તેમાં મોહ એટલે મિથ્યાત્વ અને દ્વેષ એ બન્ને તો અશુભભાવજ છે. અવશ્ય સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ એવું પાપ જ બંધાવનાર છે. અને રાગ ભાવ તે શુભ અને અશુભ બેય પ્રકારનો છે. અર્હંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠી પ્રત્યે, દશલક્ષણધર્મ પ્રત્યે, સ્યાદ્‌વાદરૂપ જિનેન્દ્રના આગમ પ્રત્યે, વીતરાગની પ્રતિમા પ્રત્યે તથા વીતરાગ પ્રતિમાવાળાં મંદિર પ્રત્યે અનુરાગરૂપ શુભરાગ છે, તે સ્વર્ગાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પુણ્યબંધનું કારણ છે, તેમજ પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. પરંતુ વિષયોમાં, કષાયો (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)માં, મિથ્યાધર્મમાં, મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રત્યે અને પરિગ્રહાદિક પાંચ પાપમાં જે અનુરાગ છે તે, તથા મોહભાવ અને દ્વેષભાવ છે તે, નરકનિગોદાદિકમાં અનંતકાળ પરિભ્રમણ કરાવનાર છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ તો અન્ય અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ પાપી પ્રત્યે પણ દ્વેષભાવ કરતો નથી. સમસ્ત સંસારી જીવો મિથ્યાત્વકર્મ અને જ્ઞાનાવરણાદિકર્મને વશ પડી આત્માને ભૂલી રહ્યા છે, અજ્ઞાની છે. તેમની સાથે વેર કર્યે શું મળવાનું છે ? તેમને તો તેમની વિપરીત બુદ્ધિ જ મારી રહી છે. તેથી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ દયાભાવ જ કરે છે. રાગ દ્વેષ રહિત મધ્યસ્થ જ રહે છે. સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ તો વસ્તુના સ્વભાવને યથાર્થ જાણે છે, એટલે એકેન્દ્રિય આદિ જીવો ઉપર કરૂણાભાવરૂપ પ્રીતિ જ કરે છે. સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે વેર રહિત રહે છે. કોઇ જીવની વિરાધના, અપમાન, હાનિ તે ઇચ્છે નહિ.

મિથ્યાદષ્ટિનાં મંદિર, સ્થાન, મઠ વગેરે દેવસ્થાન પ્રત્યે વેર રાખી તેને નુકસાન કરવાને ઇચ્છે જ નહિ. રાગી દેવોની મૂર્તિ પ્રત્યે, દેવીઓની ક્રૂર મૂર્તિ પ્રત્યે તથા જોગણી, યક્ષ ભૈરવાદિક વ્યંતરની સ્થાપનાનાં સ્થાન પ્રત્યે કદિ વેરભાવ કરે નહિ. તે દેવોની મૂર્તિ અને તેનાં મંદિર તો અનેક જીવોના અભિપ્રાયને અનુસાર પૂજવા, આરાધવા માટે બનાવેલાં છે. બીજાનો અભિપ્રાય બદલવાને કોણ સમર્થ છે? બધાં માણસો પોતપોતાનો ધર્મ માની દેવોની સ્થાપના કરે છે. જેને જેવો સમ્યક્ કે મિથ્યા ઉપદેશ મળ્યો છે, તે પ્રકારે તે પ્રવર્તન કરે છે. વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણનાર, સર્વ પ્રત્યે સમભાવ રાખનાર સમ્યક્દષ્ટિ કોઇ માણસને "હુંકારો, ટુંકારો" કરતો નથી, તો અન્યના ધર્મની, અન્યના દેવોની કે મંદિરોની અવજ્ઞા થાય તેવાં વચન કેમ કહે? ન કહે. સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખતા સમ્યક્દષ્ટિ, અચેતન એવાં સ્થાન, પાષાણ, ગૃહાદિક કે કોઇના બાગ બગીચા પ્રત્યે સ્વપ્નમાં પણ વેરભાવ ન રાખે. ધન, ધરતી, આજીવિકા તથા કુટુંબનો નાશ કરી પોતાને મારી નાખતો હોય તેવા બળવાન દુષ્ટ પ્રત્યે પણ તે વેર ન કરે. તે વિચારે કે, "મારાં પૂર્વે બાંધેલાં કર્મોના ઉદયથી મારી સાથે વેર રાખનાર આ બળવાન શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. યથાશક્તિ તેને પ્રિય વચન વડે સમજાવવારૂપ સામથી, ધન આપવા રૂપ દામથી, શક્તિ પ્રમાણે તેને શિક્ષા કરવા રૂપ દંડથી કે તેને મદદ કરનારને ભાગી પાડવા રૂપ ભેદથી ઇત્યાદિ ઉપાયોથી શત્રુને રોકીને મારી રક્ષા કરૂં." જો તે રોકાય તેમ ન હોય તો એમ વિચારે છે કે, "મારા પૂર્વ કર્મના ઉદયે આને બળવાન

બનાવ્યો છે અને મને નિર્બળ બનાવીને શિક્ષા કરી છે, તેમાં મારે કોની સાથે વેર કરવું ? મારો શત્રુ જે કર્મ તે નિર્જરી જાય તેવો સમભાવ ધારણ કરી કર્મને જીતું. અન્યની સાથે વેર કરી નકામાં કર્મ નહિ બાંધું." સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ હોવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિ કોઈની સાથે વેર કરતો નથી. કોઈ દુષ્ટ જીવ ધર્મ પ્રત્યેના વેરને લીધે મંદિર કે પ્રતિમાનો નાશ કરવા આવે, તો તેને પોતાના બળથી રોકી શકાય તો રોકે, પણ તે પ્રબળ હોય તો વિચાર કરે કે, કળિકાળને નિમિત્તે ધર્મની ઘાત કરનારો પ્રગટ થઈને પોતાનું વેર સાધે છે, તે બળવાન કેવી રીતે રોકાય ? મારાં ક્ષમાદિક તથા સમ્યક્જ્ઞાન, શ્રદ્ધા આદિકનો નાશ કરવા કોઈ સમર્થ નથી. આ મંદિર આદિકને દુષ્ટ હોય તે બગાડે છે. ધર્માત્મા હોય તે ફરી કરાવે છે. કાળના દોષને લઈને અનેક દુષ્ટ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને રોકવાને કોણ સમર્થ છે? ભાવી બળવાન છે. સારૂં થવાનું હોત તો આવા દુષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રબળ બળવાળા ન ઉપજત. તેથી વીતરાગતા એજ મારૂં પરમ શરણ હો !

૮ પ્રભાવના અંગ:—

સંસારી જીવોના હૃદયમાં વ્યાપ્ત અંધકારને સત્યાર્થ સ્વરૂપના પ્રકાશ વડે દૂર કરી જિનેન્દ્રના શાસનનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરવું તે પ્રભાવના નામનું સમ્યક્ત્વનું આઠમું અંગ છે. અનાદિ કાળના પરિભ્રમણમાં સંસારી જીવો સર્વજ્ઞના પ્રકાશેલા ધર્મને જાણતા નથી. તેથી તેમને ભાન નથી કે હું કોણ છું ? મારૂં સ્વરૂપ કેવું છે ? પૂર્વ ભવમાં હું કેવો હતો ? અહિં

મિથ્યાદષ્ટિનાં મંદિર, સ્થાન, મઠ વગેરે દેવસ્થાન પ્રત્યે વેર રાખી તેને નુકસાન કરવાને ઈચ્છે જ નહિ. રાગી દેવોની મૂર્તિ પ્રત્યે, દેવીઓની ક્રૂર મૂર્તિ પ્રત્યે તથા જોગણી, યક્ષ ભૈરવાદિક વ્યંતરની સ્થાપનાનાં સ્થાન પ્રત્યે કદિ વેરભાવ કરે નહિ. તે દેવોની મૂર્તિ અને તેનાં મંદિર તો અનેક જીવોના અભિપ્રાયને અનુસાર પૂજવા, આરાધવા માટે બનાવેલાં છે. બીજાનો અભિપ્રાય બદલવાને કોણ સમર્થ છે? બધાં માણસો પોતપોતાનો ધર્મ માની દેવોની સ્થાપના કરે છે. જેને જેવો સમ્યક્ કે મિથ્યા ઉપદેશ મળ્યો છે, તે પ્રકારે તે પ્રવર્તન કરે છે. વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણનાર, સર્વ પ્રત્યે સમભાવ રાખનાર સમ્યક્દષ્ટિ કોઇ માણસને "હુંકારો, ટુંકારો" કરતો નથી, તો અન્યના ધર્મની, અન્યના દેવોની કે મંદિરોની અવજ્ઞા થાય તેવાં વચન કેમ કહે? ન કહે. સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખતા સમ્યગ્દષ્ટિ, અચેતન એવાં સ્થાન, પાષાણ, ગૃહાદિક કે કોઇના બાગ બગીચા પ્રત્યે સ્વપ્નમાં પણ વેરભાવ ન રાખે. ધન, ધરતી, આજીવિકા તથા કુટુંબનો નાશ કરી પોતાને મારી નાખતો હોય તેવા બળવાન દુષ્ટ પ્રત્યે પણ તે વેર ન કરે. તે વિચારે કે, "મારાં પૂર્વે બાંધેલાં કર્મોના ઉદયથી મારી સાથે વેર રાખનાર આ બળવાન શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. યથાશક્તિ તેને પ્રિય વચન વડે સમજાવવારૂપ સામથી, ધન આપવા રૂપ દામથી, શક્તિ પ્રમાણે તેને શિક્ષા કરવા રૂપ દંડથી કે તેને મદદ કરનારને ભાગી પાડવા રૂપ ભેદથી ઈત્યાદિ ઉપાયોથી શત્રુને રોકીને મારી રક્ષા કરૂં." જો તે રોકાય તેમ ન હોય તો એમ વિચારે છે કે, "મારા પૂર્વ કર્મના ઉદયે આને બળવાન

બનાવ્યો છે અને મને નિર્બળ બનાવીને શિક્ષા કરી છે, તેમાં મારે કોની સાથે વેર કરવું ? મારો શત્રુ જે કર્મ તે નિર્જરી જાય તેવો સમભાવ ધારણ કરી કર્મને જીતું. અન્યની સાથે વેર કરી નકામાં કર્મ નહિ બાંધું. ” સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ હોવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિ કોઈની સાથે વેર કરતો નથી. કોઈ દુષ્ટ જીવ ધર્મ પ્રત્યેના વેરને લીધે મંદિર કે પ્રતિમાનો નાશ કરવા આવે, તો તેને પોતાના બળથી રોકી શકાય તો રોકે, પણ તે પ્રબળ હોય તો વિચાર કરે કે, કળિકાળને નિમિત્તે ધર્મની ઘાત કરનારો પ્રગટ થઈને પોતાનું વેર સાધે છે, તે બળવાન કેવી રીતે રોકાય ? મારાં ક્ષમાદિક તથા સમ્યક્જ્ઞાન, શ્રદ્ધા આદિકનો નાશ કરવા કોઇ સમર્થ નથી. આ મંદિર આદિકને દુષ્ટ હોય તે બગાડે છે. ધર્માત્મા હોય તે ફરી કરાવે છે. કાળના દોષને લઈને અનેક દુષ્ટ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને રોકવાને કોણ સમર્થ છે? ભાવી બળવાન છે. સારૂં થવાનું હોત તો આવા દુષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રબળ બળવાળા ન ઉપજત. તેથી વીતરાગતા એજ મારૂં પરમ શરણ હો !

૮ પ્રભાવના અંગઃ—

સંસારી જીવોના હૃદયમાં વ્યાપ્ત અંધકારને સત્યાર્થ સ્વરૂપના પ્રકાશ વડે દૂર કરી જિનેન્દ્રના શાસનનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરવું તે પ્રભાવના નામનું સમ્યક્ત્વનું આઠમું અંગ છે. અનાદિ કાળના પરિભ્રમણમાં સંસારી જીવો સર્વજ્ઞના પ્રકાશેલા ધર્મને જાણતા નથી. તેથી તેમને ભાન નથી કે હું કોણ છું ? મારૂં સ્વરૂપ કેવું છે ? પૂર્વ ભવમાં હું કેવો હતો ? અહિં

મને કોણે ઉપજાવ્યો? જેમ જેમ રાત દિવસ વ્યતીત થાય છે તેમ તેમ આયુષ્યનો નાશ થાય છે તો મારે કરવા યોગ્ય શું છે? મારૂં હિત શામાં છે? આરાધવા યોગ્ય કોણ છે? જીવોને અનેક પ્રકારનાં સુખદુઃખ શાથી થાય છે? દેવનું, ગુરુનું તથા ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ શું છે? મરણ અને જીવનનું સ્વરૂપ શું છે? ભક્ષ્ય અભક્ષ્યનું સ્વરૂપ શું છે? આ ભવમાં મારે કરવા યોગ્ય શું છે? મારૂં કોણ છે? હું કોનો છું? એવા પ્રકારના વિચાર રહિત મોહકર્મના અંધકારથી ઢંકાઇ રહ્યા છે. તેમનું અજ્ઞાનરૂપ અંધારૂં સ્યાદ્‌વાદરૂપ પરમાગમના પ્રકાશથી દૂર કરી સ્વપરના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરવો તે પ્રભાવના છે. સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્‌ચારિત્ર વડે આત્માનો પ્રભાવ પ્રગટ કરવો, દાન, તપ, શીલ, સંયમ, નિર્લોભતા, વિનય, પ્રિય વચન, જિનેન્દ્રપૂજન આદિ ગુણના પ્રકાશ વડે જિનધર્મનો પ્રભાવ પ્રગટ કરવો તે પ્રભાવના છે.

ઉત્તમ પરિણામ સહિત ઉત્તમ દાનપ્રવૃત્તિ તથા ઘોર તપમાં પણ જેની નિસ્પૃહતા દેખી મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ પ્રશંસા કરે કે "અહો! જૈનીઓમાં વાત્સલ્યતા સહિત મોટાં દાન દેવાય છે. નિષ્કામભાવે આવાં ભારે તપ જૈનીઓ કરે છે. અહો! જૈનીઓનાં મહાવ્રત કેવાં છે? પ્રાણ જાય તોપણ વ્રતભંગ થવા દેતા નથી. અહો! જૈનીઓની અહિંસા કેવી છે? પ્રાણ જવાને પ્રસંગે પણ સંકલ્પ કરીને પણ જીવહિંસા કરતા નથી. જેમને અસત્યનો ત્યાગ છે, ચોરીનો ત્યાગ છે, પરસ્ત્રીનો ત્યાગ છે, જે પરિગ્રહની મર્યાદા કરવાથી સર્વ અનીતિથી દૂર છે. અભક્ષ્ય આહાર કરતા નથી. રાત્રી-

ભોજનનો ત્યાગ કરી માત્ર દિવસે જ પરિમિત અને શુદ્ધ આહાર કરે છે. આવો જિનધર્મીઓનો ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. તેમનામાં મહા વિનયવંતપણું છે, તેઓ પ્રિય-હિતકારી અને મધુર વચન વડે સર્વને આનંદ ઉપજાવે છે. તેમની સર્વોત્તમ ક્ષમા કેવી અદ્‌ભૂત છે! પોતાના ઇષ્ટ દેવમાં તેમની ભક્તિ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી છે. આગમની આજ્ઞાના અત્યંત અચળ શ્રદ્ધાવાળા છે. તેઓ પ્રબળ સમ્યક્‌વિદ્યાથી વિભૂષિત છે. તેમનાં આચરણ મહાન્ ઉજ્વળ છે. સર્વે જીવ પ્રત્યે વેરભાવ રહિત એવો તેમનો મૈત્રીભાવ છે." એવી જૈનધર્મની પ્રશંસા જેના નિમિત્તે મિથ્યાધર્મીઓમાં પણ પ્રગટ થાય તે પ્રભાવના અંગયુક્ત છે. તે પુરૂષ અનીતિ કરી કદી ધનની ઇચ્છા કરે નહિ તથા દુરાચરણથી વિષય ભોગવવાને સ્વપ્નામાં પણ ઇચ્છે નહિ. પોતાના નિમિત્તે ધર્મની નિંદા થાય તો આ લોક અને પરલોક બન્ને બગડે તેવા વિચારથી તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પોતાનો, કુલનો, ધર્મનો, સાધર્મીનો કે દાન, શીલ, તપ, વ્રતનો અપવાદ ન થાય તેવી રીતે પ્રવર્તે છે. ધર્મ કદાપિ દૂષિત ન થાય એવી સાવચેતી પૂર્વક ધર્મની પ્રશંસા, ઉચ્ચતા, ઉજ્વલતા જ પ્રગટ થાય તેવું પ્રવર્તન જે કરે તેને પ્રભાવના અંગ હોય છે.

આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગનું સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યું; આ આઠ અંગનો સમૂદાય તેજ સમ્યક્‌દર્શન છે. અંગોથી અંગી ભિન્ન નથી. અંગોના સમૂહની એકતા તેજ અંગી છે, તેજ પ્રકારે નિઃશંકિત આદિક ગુણોનો સમુદાય તેજ સમ્યક્‌દર્શન છે. આ અંગોના પ્રતિપક્ષી જે શંકા, કાંક્ષા,

ગ્લાનિ, મૂઢતા, અનુપગૂહન, અસ્થિતિકરણ, અવાત્સલ્ય, અને અપ્રભાવના ઇત્યાદિક દોષ વડે સમ્યક્દૃષ્ટિ પોતાના આત્માને કે ધર્મને દૂષિત કે કલંકિત કરતો નથી.

સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગવર્ણન પૂર્ણ.

ધર્મધ્યાન.

(બાર ભાવના).

ધર્મધ્યાન તો કોઈ સમ્યક્દૃષ્ટિને હોય છે. કોઈ વિરલા મહાન્ પુરૂષ રાગ, દ્વેષ, મોહ રૂપ જાળને કાપી નાખીને, પરમ ઉદ્યમી થઇને બહુ પ્રયત્ન વડે ધર્મધ્યાનને કોઈ વખત પ્રાપ્ત થાય છે. સૂતાં, બેસતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં, વિષયો ભોગવતાં, કષાયમાં પ્રવર્તતાં પણ વગર પ્રયત્ને જેમ આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન થાય છે, તેમ ધર્મધ્યાન થતું નથી.

ધર્મધ્યાનનો અર્થી પરિણામને બગાડનારાં સ્થાનનો ત્યાગ કરે છે, સ્થાનના નિમિત્તે પણ શુભ અશુભ ભાવ થાય છે. કોઇ દુષ્ટ, હિંસક, પાપકર્મ કરનાર, પાપકર્મથી આજીવિકા ચલાવનાર, તીવ્ર કષાયી, નાસ્તિક મતવાળો, ધર્મદ્રોહી જ્યાં

રહેતો હોય ત્યાં પરિણામ ક્લેશવાળાં થઇ જાય. જ્યાં દુષ્ટ રાજા હોય, રાજાનો દુષ્ટ મંત્રી હોય, પાખંડી મિથ્યાદૃષ્ટિ ભેખધારીઓનો અધિકાર હોય ત્યાં ધર્મધ્યાનમાં પરિણામ લાગતાં નથી. જ્યાં પર રાજ્યનો ઉપદ્રવ હોય; જ્યાં દુષ્કાળ, મરકી ઇત્યાદિ વડે પ્રજા ઉપદ્રવ સહિત હોય; જ્યાં વેશ્યા, વ્યભિચારિણીઓ કે ભ્રષ્ટ આચરણવાળાને જવાની જગા હોય; જ્યાં મેલી વિદ્યા સાધનાર જતા હોય; જ્યાં ખોટી વાર્તા કે વિકથા થતી હોય; જ્યાં જુગારી, દારૂડીઆ, ભાટ, ચારણ, ચંડાલ, શિકારી, કષાયી ઇત્યાદિ હોય; જ્યાં સ્ત્રી, નપુંસક, દીન, ભિખારી, રોગી, આંધળાં, લૂલાં, બહેરાં, બૂમો પાડનાર આદિ હોય; જ્યાં કલહ કે કામક્રીડા કરતાં પશુ, મનુષ્યાદિ હોય; જ્યાં કાંટા કાંકરા દરવાળી કે હાડકાં, લોહી, મળ, મૂત્રવાળી ગંધાતી જગા હોય; જ્યાં કુતરાં, બિલાડાં, શિયાળ, કાગડા આદિ હિંસક જીવો હોય તે સ્થાનો શુભ પરિણામને બગાડનારાં છે તેથી તજવા યોગ્ય છે. સુંદર, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે તેવી, ટાઢ, તાપ, વર્ષાદ, બહુ પવન કે બફારાની બાધા રહિત, ડાંસ, મચ્છર આદિ જંતુરહિત શુદ્ધ ભૂમિ હોય ત્યાં, જિનમંદિરમાં કે પોતાના કોલાહલ રહિત ઘરમાં એકાંત સ્થાનમાં ધર્મધ્યાનના ઇચ્છકે રહેવું. ધર્મધ્યાનમાં સ્થાનની શુદ્ધિ અને આસનની દૃઢતા મુખ્ય કારણ છે. જેનું આસન બે પહોર સુધી પણ દૃઢ રહેતું નથી તેની નોકરી, ખેતી, વેપારાદિ પણ બગડી જાય છે. આસનની દૃઢતા વિના ધર્મધ્યાન કેવી રીતે બને ? પ્રથમનાં ત્રણ ઉત્તમ સંહનનવાળાને જ ધર્મધ્યાનમાં દૃઢતા રહે છે. જેનાં વજ્રમય હાડરૂપ સંહનન છે, જે મહાબળ–પરાક્રમના ધારક છે,

જે દેવ મનુષ્યાદિના ઉપસર્ગથી ચલાયમાન ન થાય તેવા છે, જેનું આસન અને મન દૃઢ છે, તે ગમે તેવા સ્થાનમાં કે ગમે તે આસને ધ્યાન કરી શકે છે પણ નબળા બાંધાવાળાએ તો સ્થાનની અને આસનની શુદ્ધતા અવશ્ય જોઇ ધર્મધ્યાનમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

જેનું ચિત્ત સંસાર પ્રત્યે, દેહ પ્રત્યે અને ભોગ પ્રત્યે વૈરાગ્યવાળું હોય, જેના ચિત્તમાં વિક્ષેપ પડે તેમ ન હોય, જેનું ચિત્ત સંશય રહિત હોય, આત્મજ્ઞાન સહિત હોય ને અધ્યાત્મ રસમાં ભીંજાયેલું નિશ્ચળ હોય તેને સ્થાન કે આસનનો કોઈ નિયમ નથી. જે ચારિત્ર અને જ્ઞાન સહિત છે, જિતેન્દ્રિય છે, તે અનેક અવસ્થાએ ધ્યાનની સિદ્ધિ પામ્યા છે.

ધર્મધ્યાન કરનાર એવું ચિંતવન કરે છે કે, અહો! ભારે અનર્થ થઇ ગયો કે અનંતગુણનો ધારક હું સંસારરૂપ વનમાં અનાદિકાળથી કર્મરૂપી વેરી વડે સર્વાંશે ઠગાયો. અહો! અજ્ઞાનભાવથી કર્મના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા રાગ, દ્વેષ અને મોહને પોતાનું સ્વરુપ જાણી ઘોર દુઃખરૂપ સંસારમાં મેં પરિભ્રમણ કર્યું. હમણાં કોઇ કર્મના ઉપશમથી પરમ ઉપકારક જિનેન્દ્રના પરમ આગમના ઉપદેશનો મને લાભ થયો. રાગરૂપી તાવ મટયો. મોહરૂપી નિદ્રા દૂર થઇ. સ્વભાવ અને પરભાવના જાણપણાનો લાભ થયો. હવે આ અવસરમાં શુદ્ધ ધ્યાનરૂપ તરવાર વડે જો કર્મનો નાશ કરી દઉં, તો સ્વાધીનતા પામી દુઃખોને પાત્ર ન થાઉં.

અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી હમણાંજ દૂર નહી કરૂં તો બીજા કયા ભવમાં હું દૂર કરીશ?

સમસ્ત વિશ્વને જોવા દેખવાને એક અદ્વિતીય નેત્ર મારો આત્મા છે; તેને પણ હમણાં અવિદ્યારૂપઃભૂતપિશાચે પ્રેરેલા વિષય-કષાય આવરણ કરે છે. આ ઈન્દ્રિયના વિષયો અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાયો મને હિત અહિતના અવલોકનરૂપ વિવેકરહિત કરનારા છે. આ ઠગોને વશ થઇ જઇને હું બહુ ભૂલી ગયો છું. અહો! આ પ્રાપ્ત થતી વખતે રમણિક પણ અંતે નીરસ એવા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો વડે પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ પરમાત્મસ્વરૂપ એવો આત્મા પણ અજ્ઞાનથી ઠગાયો છે.

હું અને પરમાત્મા બન્ને જ્ઞાનરૂપી નેત્રવાળા છીએ. તો પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે હું મારા સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છા કરૂં. પરમાત્માના આત્મગુણ તો પ્રગટ છે અને મારા તો કર્મોથી દબાઈ રહ્યા છે. મારામાં અને પરમાત્મામાં ગુણોની અપેક્ષાએ ભેદ નથી. શક્તિ અને વ્યક્તિનો ભેદ છે. પરમાત્મામાં ગુણો પ્રગટ વ્યક્તિરૂપે છે અને મારામાં શક્તિરૂપે છે, તેથી પ્રગટ કરવાના છે. કર્મથી ઉત્પન્ન થતો દાહ-અગ્નિ જ્યાં સુધી હું જ્ઞાનસમુદ્રમાં ડુબકી નથી મારતો ત્યાં સુધી મને બાળે છે, દુઃખ દે છે. નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના ભવ કર્મના ઉદયે થાય છે પણ તે મારૂં સ્વરૂપ નથી. હું તો સિદ્ધસ્વરૂપ, નિર્વિકાર-સ્વાધીન સુખરૂપ છું; હું અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખરૂપ છું. તો હવે મોહરૂપ ઝેરી ઝાડને હું શું નહિ ઉખાડી નાખું? મારૂં સામર્થ્ય ગ્રહણ કરી, મારા સ્વરૂપમાં અચળ થઇને, માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછાનો ત્યાગ કરી મોહરૂપ ઝેરી

ઝાડને મૂળથી ઉખાડી નાખીશ. મારે મારા સ્વરૂપનોજ નિશ્ચય કરવો; જેથી અનાદિ કાળથી મોહરૂપ ફાંસો મારા ગળામાં પડયો છે તેને છેદવાનો ઉપાય બને. જે પોતાના સ્વરૂપનેજ ન જાણે તે પરમાત્માને કેવી રીતે જાણે ? તેથી પ્રથમ પોતાના સ્વરૂપનોજ નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે. જે પોતાના સ્વરૂપને જ નહિ જાણે તેની પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ ક્યાંથી થશે ? અનાદિકાળથી પુદ્‌ગલમાં એકરૂપ થઈ રહ્યો છે એવા આત્માને ભિન્ન કેવી રીતે કરશે ? દેહથી આત્માને ભિન્ન જાણવારૂપ ભેદવિજ્ઞાન થયા વિના આત્માની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થશે ? આત્મા પ્રાપ્ત થયા વિના અનંતજ્ઞાનાદિક આત્માના ગુણોનું જાણવું પણ ન થાય, તો આત્મલાભની શી વાત ? મોક્ષાભિલાષીઓએ સમસ્ત પુદ્‌ગલથી ભિન્ન એક આત્મસ્વરૂપનો જ નિશ્ચય કરવો એ શ્રેષ્ટ છે.

આત્માની ત્રણ પ્રકારે સ્થિતિ છે. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. જેને બાહ્ય શરીરાદિક પુદ્‌ગલના પર્યાયોમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે બહિરાત્મા છે. તેની ચેતના મોહનિદ્રાવડે ઘેરાઇ ગઈ છે, દેહરૂપ પર્યાયને જ પોતાનું સ્વરૂપ જાણે છે, ઇન્દ્રિયદ્વારાએ નિરંતર પ્રવર્તન કરે છે. પોતાના સ્વરૂપની સત્યાર્થ ઓળખાણ નથી, દેહને જ આત્મા માને છે. દેવગતિમાં દેવના દેહમાં પોતાને દેવ, નારકીના દેહમાં પોતાને નારકી, તિર્યંચના દેહમાં પોતાને તિર્યંચ અને મનુષ્યના દેહમાં પોતાને મનુષ્ય જાણી દેહના વ્યવહારમાં તન્મય થઈ રહ્યો છે. દેહરૂપ પર્યાય તો કર્મથી બનેલો પુદ્‌ગલમય છે. તે જ્ઞાન

સ્વરૂપ આત્માથી પ્રત્યક્ષ ભિન્ન છે, તોપણ કર્મના ઉદયમાં આત્મા સ્વપણું માની દેહાદિ પર્યાયમાં તન્મય થઇ રહ્યો છે. હું ગોરો છું, હું શામળો છું, હું અન્ય રંગનો છું, હું રાજા છું, હું સેવક છું, હું બળવાન છું, હું નિર્બળ છું, હું બ્રાહ્મણ છું, હું ક્ષત્રી છું, હું વૈશ્ય છું, હું શુદ્ર છું, હું મારનાર છું, હું જીવાડનાર છું, હું ધનાઢ્ય છું, હું દાતાર છું, હું ત્યાગી છું, હું ગૃહસ્થ છું, હું મુનિ છું, હું તપસ્વી છું, હું દીન છું, હું અનાથ છું, હું સમર્થ છું, હું અસમર્થ છું, હું કર્તા છું, હું અકર્તા છું, હું રૂપવાન છું. હું કદરૂપો છું. હું સ્ત્રી છું, હું પુરૂષ છું, હું નપુંસક છું, હું પંડિત છું, હું મૂર્ખ છું ઇત્યાદિ પ્રકારે કર્મના ઉદયથી થયેલા પરપુદ્ગલના વિનાશિક પર્યાયોમાં આત્મબુદ્ધિ જેને હોય છે તે બહિરાત્મા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ તેજ આ લોકમાં શરીરના સંબંધી જે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, શત્રુ ઈત્યાદિ તેમના પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ, મોહ, કલેશાદિ ઉપજાવી, આર્તરૌદ્ર પરિણામ સહિત મરણ કરાવી, સંસારમાં અનંત કાળ પર્યંત જન્મમરણ કરાવે છે. પુદ્ગલના પર્યાયમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે જડરૂપ એકેન્દ્રિયાદિ પુદ્ગલપર્યાયમાં અનંતકાળ પરિભ્રમણ કરાવે છે.

બહિરાત્મબુદ્ધિને છોડી, અંતરાત્માના અવલંબનવડે પરમાત્મપણું પામવાનો પુરૂષાર્થ કર્તવ્ય છે. જે જે રૂપ આ જગતમાં જોવામાં આવે છે તે તે સર્વ આત્માના સ્વભાવથી ભિન્ન છે, પરદ્રવ્ય છે, જડ છે, અચેતન છે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, પોતાના અનુભવ વડે સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ છું. તો કોની સાથે વચનની પ્રવૃત્તિ કરૂં?

(બોલું?) અન્યજનોથી હું સમજાવા યોગ્ય છું અને અન્યજનોને હું સમજાવું એવા વિકલ્પો પણ ભ્રમરૂપ છે. પોતાના અને પરના આત્માને જાણ્યા વિના કોને સમજાવે અને કોણ સમજે? હું તો સર્વવિકલ્પરહિત એક જ્ઞાતા છું. પોતાના સ્વરૂપને આત્મારૂપે ગ્રહણ કરનાર અને પોતાથી અન્યને આત્મારૂપે નહિ ગ્રહણ કરનાર એવો નિર્વિકલ્પ, વિજ્ઞાનમય, કેવલ સ્વસંવેદનગોચર હું છું એમ અંતરાત્મા વિચારે છે. જેવી રીતે દોરડીમાં સાપની બુદ્ધિ થવાથી ભયભીત થઈ મરણના ભયથી દોડવાની, પડવાની ઈત્યાદિ ભ્રમરૂપ ક્રિયા થાય છે, તેવી રીતે મારૂં પણ પહેલાં શરીરાદિકમાં આત્મબુદ્ધિવડે શરીરાદિકના નાશમાં પોતાનો નાશ જાણી, ઘણી વિપરીત ક્રિયામાં પ્રવર્તન થયું. દોરડીમાં સાપનો ભય નાશ પામવાથી એટલે દોરડીને દોરડીરૂપે જાણવાથી ભ્રમરૂપ ક્રિયાનો અભાવ થાય છે, તેવી રીતે દેહમાં આત્મબુદ્ધિરૂપ ભ્રમ નાશ પામવાથી આચરણમાં પણ ભ્રમનો અભાવ થાય છે.

જેના અજ્ઞાનથી હું ઉંઘતો હતો અને જેનું જ્ઞાન થતાં જાગ્રત થયો તે ચૈતન્ય હું છું. આ જ્ઞાનજ્યોતિમય મારૂં સ્વરૂપ તેને દેખવાથી મારા રાગદ્વેષ નાશ પામ્યા છે તેથી નથી કોઈ મારો શત્રુ કે નથી કોઇ મિત્ર. શત્રુ–મિત્ર તો જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષરૂપ વિકારથી મનાય છે. જે મારા જ્ઞાયક આત્મસ્વરૂપને જાણતાય નથી તે મારા શત્રુ કે મિત્ર કેવી રીતે થાય? જેણે સાક્ષાત્ મારૂં સ્વરૂપ દેખ્યું છે તે પણ મારા શત્રુ કે મિત્ર થતા નથી. મારા સ્વરૂપનો

જ્ઞાતા જે હું તેને પૂર્વે કરેલાં બધાં આચરણ સ્વપ્ન સમાન કે ઇન્દ્રજાલ જેવાં જણાય છે. અહો ! જ્ઞાની પુરૂષોનાં અલાૈકિકવૃત્તાંતનું કોણ વર્ણન કરી શકે ? જ્યાં અજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ કરીને કર્મ બાંધે છે ત્યાંજ જ્ઞાની પ્રવૃત્તિ કરી બાંધેલાં કર્મ છોડે છે અને નવાં કર્મ બાંધતા નથી.

જગતના પદાર્થો તો બધા જેમ છે તેમજ છે, અન્ય પ્રકારે નથી. પરંતુ અજ્ઞાની ભ્રાંતિ કે વિપરીત સંકલ્પવડે રાગી દ્વેષી, મોહી બનીને ઘોર કર્મના બંધ બાંધે છે. જ્ઞાની પદાર્થનું સત્ય સ્વરૂપ જાણી પરમસમતાવાળા વીતરાગ ભાવે પ્રવર્તતા નિર્જરા કરે છે. દુઃખથી ભરેલા સંસારવનમાં પૂર્વે લાંબાકાળ સુધી હું દુઃખ પામ્યો તે કેવળ પોતાના અને પરના ભેદવિજ્ઞાન વિના જ બન્યું છે. તે સમસ્ત પદાર્થોને પ્રકાશ કરનાર ભેદ-વિજ્ઞાનરૂપ દીપક જાજ્વલ્યમાન છતાં આ મૂઢ લોક સંસાર રૂપી કાદવમાં કેમ ડૂબે છે ? પોતાનું સ્વરૂપ પોતાનામાં જ પોતાની મેળે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે તેને છોડીને અન્યમાં પોતાને માનીને વૃથા ખેદ કરે છે. અજ્ઞાનીને આ લોકમાં જે જે પર વસ્તુઓ ઉપર વિશ્વાસ છે, પ્રીતિ છે તે બધી આપદાઓનું સ્થાન છે. જે આનંદનું સ્થાન છે તેનાથી તે ભય પામે છે. અજ્ઞાન ભાવનો કોઈ એવોજ પ્રભાવ છે.

બંધનું કારણ તો પદાર્થના જ્ઞાનમાં ભ્રાન્તિ છે અને ભ્રાન્તિ રહિત ભાવ તે મોક્ષનું કારણ છે. બંધ થાય છે તે પરના સંગે થાય છે. અને પરદ્રવ્યથી અસંગરૂપ ભેદવિજ્ઞાનના અભ્યાસવડે મોક્ષ થાય છે. જે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં પ્રવર્તતી અટકાવી ક્ષણ માત્ર પોતાના અંતરાત્મામાં સ્થિર

કરે તેને પરમાત્માનું સ્વરૂપ ભાસે છે; તે પરમેષ્ઠીના સ્વરૂપનું સ્મરણ કરે છે કે સિદ્ધઆત્મા છે તે રૂપ હું છું, જે મારૂં સ્વરૂપ છે તે પરમેશ્વર છે. તેથી મારા સ્વરૂપથી અન્યની મારે ઉપાસના કરવા યોગ્ય નથી. કોઈ બીજાથી મારી ઉપાસના બનવા યોગ્ય નથી. જે ભ્રાન્તિ રહિત થઇને દેહથી ભિન્ન આત્માને નથી જાણતો તે તીવ્ર તપ કરતો હોય તો પણ કર્મના બંધથી છૂટતો નથી. જે ભેદવિજ્ઞાન રૂપ અમૃત પીવાથી આનંદી બન્યો છે તે ભારે તપ કરે તો પણ શરીરમાં થતા કલેશથી ખેદ પામતો નથી. જેનું ચિત્ત રાગદ્વેષાદિ મળરહિત નિર્મળ છે. તેજ પોતાના સ્વરૂપને સમ્યક્પ્રકારે જાણે છે. અન્ય કોઇ રીતે તે સ્વરૂપ જણાતું નથી. પોતાના ચિત્તને વિકલ્પ રહિત કરવું તેજ પરમતત્ત્વ છે. વિકલ્પોથી ચિત્ત વિક્ષેપવાળું કરવું તે અનર્થ છે. તેથી સમ્યક્તત્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે ચિત્તને વિકલ્પ રહિત કરવા યોગ્ય છે. જે અજ્ઞાનથી વિક્ષેપ પામેલું ચિત્ત છે તે પોતાના સ્વરુપથી છૂટી જાય છે. અને ભેદવિજ્ઞાનની વાસનાવાળું ચિત્ત છે તે પરમાત્મ તત્ત્વને સાક્ષાત દેખે છે જો ઉત્તમ પુરૂષોનું મન મોહકર્મના પરાધીનપણાથી કદિ રાગાદિકથી પરાભવ પામે તો આત્મતત્ત્વના ચિંતવનમાં ચિત્તને જોડીને રાગાદિકનો તિરસ્કાર કરે છે.* અજ્ઞાની આત્મા જે કાયામાં

*"ૐ ખેદ નહિ કરતાં શૂરવીરપણું ગ્રહીને જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલતાં મોક્ષપાટણ સુલભ જ છે. વિષય, કષાયાદિ વિશેષ વિકાર કરી જાય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વીર્યપણું જોઇને ઘણોજ ખેદ થાયછે અને આત્માને વારંવાર નિંદે છે. ફરીફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઇ, ફરી મહંતપુરૂષનાં ચરિત્ર અને વાકયનું અવલંબન ગ્રહણ કરી,

રાગી થઈ રહે છે તે કાયાથી જ્ઞાની મુનિ પોતાની પ્રજ્ઞાના બળે કરીને, વિમુખ થઈને, ચિદાનંદમય નિજ સ્વરૂપમાં જોડાઇને પ્રીતિ તુરત છોડે છે. આત્મભ્રાન્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું દુઃખ તે આત્મજ્ઞાન વડે જ નાશ પામે છે; આત્મજ્ઞાન રહિત જીવોનું સંસાર પરિભ્રમણ ઘોર તપથી પણ છેદાતું નથી. જે રૂપ, આયુષ્ય, કુલ, ધન, આદિક સંપત્તિને બહિરાત્મા ઈચ્છે છે તેને અંતરાત્મા ઈચ્છતા નથી. અજ્ઞાની પુદ્ગલાદિમાં આત્મબુદ્ધિ કરીને પોતાને બાંધે છે અને અંતરાત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં આત્મબુદ્ધિ વડે પોતાને બંધનથી મુક્ત કરે છે.

અજ્ઞાની જીવ પુરૂષ, સ્ત્રી, નપુંસક એ ત્રણે લિંગને આત્મા જાણે છે જ્યારે સમ્યક્જ્ઞાની તેને આત્મા ન જાણતાં પોતાના આત્માને ત્રણે લિંગથી રહિત જાણે છે.

બહુ કાલથી અભ્યાસ કરેલું અને બરાબર નિર્ણય કરેલું ભેદવિજ્ઞાન પણ અનાદિ કાલના વિભ્રમથી એકદમ છૂટી જાય છે.

જે રૂપ મને દેખાય છે તે અચેતન છે, જે ચેતન છે તે મારા દેખવામાં આવતું નથી. તેથી અચેતન પદાર્થોમાં રાગ ભાવ કરવો નકામો છે. મારે તો સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ એવા આત્માનોજ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે.

આત્માને શૌર્ય ઉપજાવી તે વિષયાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે. ત્યાં સુધી નીચે મને બેસતા નથી; તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી; એજ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માર્થી જીવોએ લીધું છે, અને તેથીજ અંતે જય પામ્યા છે. આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય છે." શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

અજ્ઞાની બાહ્ય પદાર્થોને તજે છે કે ગ્રહણ કરે છે. જ્ઞાની અંતરંગમાંના રાગાદિક પરભાવોને તજે છે અને આત્મભાવને ગ્રહણ કરે છે.

જ્ઞાની આત્માને વચનથી અને કાયાથી ભિન્ન કરીને આત્માનો અભ્યાસ મન વડે કરે છે. અન્ય વિષયભોગોનાં કાર્યો છે તેમાંથી કેટલાંક વચનથી કરે છે અને કેટલાંક કાયાથી કરે છે. પણ સંસારિક કાર્યોમાં મનને પરોવતા નથી.

અજ્ઞાનીને તો વિશ્વાસ અને આનંદનું સ્થાન આ જગત્ છે. જ્ઞાનીને આ જગત્‌માં ક્યાંય વિશ્વાસ કે ક્યાંય આનંદ ભાસતો નથી. એક પોતાના સ્વભાવમાંજ આનંદ અને વિશ્વાસ જણાય છે.

જ્ઞાની છે તે તો આત્મજ્ઞાન વિના અન્ય કાર્યને હૃદયમાં ધારણ કરતા નથી. લૌકિક કાર્યને લઇને જે કંઈ કરવું પડે છે, તે અનાદરપૂર્વક વચનથી કે કાયાથી કરે છે, પણ તેમાં મન દેતા નથી.

આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જે સ્વરૂપ છે, તે મારા સ્વરૂપથી વિલક્ષણ, જુદું જ છે. મારૂં સ્વરૂપ તો આનંદથી ભરપૂર જ્ઞાન જ્યોતિમય છે.

જ્ઞાનીને તો જેથી ભ્રાન્તિ દૂર થાય અને પોતાની સ્થિતિ પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં થઇ જાય, તેજ જાણવા યોગ્ય છે, તેજ કહેવા યોગ્ય છે, તેજ શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે, તેજ ચિંતવન કરવા યોગ્ય છે.

આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આત્માનું કલ્યાણ થાય તેવો

કોઇ પ્રકાર નથી તોપણ બહિરાત્મા અજ્ઞાની આ વિષયોમાં જ પ્રીતિ કરે છે.

આત્મતત્ત્વ કહ્યા છતાં જે ન કહ્યું હોય તેની પેઠે ગ્રહણ કરે છે; તે અજ્ઞાનીને-અનધિકારીને કહેવાનો શ્રમ વ્યર્થ છે.

અજ્ઞાનીને જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટી નથી તેથી પરદ્રવ્યમાં જ સંતોષ માને છે. જ્યાં સુધી મન, વચન, કાયાને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે, ત્યાં સુધી સંસાર-પરિભ્રમણ જ છે. દેહાદિકથી આત્મા ભિન્ન છે, એવા ભેદવિજ્ઞાનના અભ્યાસથી સંસારના અભાવરૂપ મોક્ષ થાય છે.

વસ્ત્ર જૂનું હોય, રાતું હોય કે ધોળું હોય તો કોઇ સમજુ માણસ પોતાને જૂનો, રાતો કે ધોળો માનતો નથી; તેવીજ રીતે શરીર ઘરડું, રાતું કે ધોળું હોય તો તેથી આત્મા ઘરડો, રાતો કે ધોળો છે એમ જ્ઞાની માનતા નથી.

અજ્ઞાની છે તે પ્રત્યક્ષ આ શરીરને પેસતાં નીકળતાં પરમાણુના સમૂહની રચનારૂપ દેખે છે તો પણ તેને આત્મા જાણે છે. અનાદિ કાળનો આવો ભ્રમ છે. દૃઢ, જાડું, સ્થિર, લાંબુ, સૂકાઈ ગએલું, ઘરડું, હલકું, ભારે એ બધા પુદ્ગલના ધર્મ છે. એ પુદ્ગલના ધર્મ સાથે કંઇ સંબંધ જેને નથી એવો આત્મા છે તે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે.

આ સંસારમાં માણસોનો પરિચય થાય છે; પરિચય થાય એટલે વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે; વચન પ્રવર્તે ત્યારે મન ચંચળ થાય છે; મન ચળે ત્યારે ભ્રાન્તિ થાય છે. આ ઉત્તરોત્તર કારણો છે. તેથી જ્ઞાનીજનો લોકોનો પરિચય જ કરવો છોડી દે છે.

અજ્ઞાની બહિરાત્મા છે તે પોતાનો વાસ નગરમાં, ગામમાં, પર્વતમાં કે વનાદિમાં જાણે છે. જ્ઞાની જે અંતરાત્મા છે તે પોતાનો વાસ પોતાનામાં જ ભ્રાંતિરહિતપણે માને છે.

દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે તેજ દેહ ધારણ કરવાની પરંપરાનું કારણ છે. પોતાના સ્વરૂપમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે વિદેહદશાનું કારણ છે એટલે મોક્ષનું કારણ છે.

આ આત્મા પોતેજ પોતાનો મોક્ષ કરે છે અને પોતે જ વિપરીત રૂપે પરિણમી સંસાર ઉભો કરે છે. તેથી પોતાનો ગુરુ પોતે જ છે અને પોતાનો શત્રુ પણ પોતે જ છે. બીજા તો બાહ્ય નિમિત્ત માત્ર છે.

જે અંતરાત્મા છે તે આત્માથી કાયાને ભિન્ન જાણી અને કાયાથી આત્માને ભિન્ન જાણીને આ કાયાને મેલું, બદલવાનું વસ્ત્ર હોય તેમ નિઃશંકપણે તજે છે.

શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણે છે, શ્રવણ કરે છે, પોતે મોઢે કહે છે તો પણ જ્યાં સુધી ભેદવિજ્ઞાનના અભ્યાસમાં તલ્લીનતા નથી થઈ ત્યાં સુધી શરીર ઉપરની મમતા છૂટતી નથી.

પોતાના આત્માને શરીરથી ભિન્ન એ પ્રકારે ભાવો કે જેથી ફરી દેહને આત્મારૂપ સ્વપ્નમાં પણ ન મનાય. સ્વપ્નમાં પણ દેહથી ભિન્ન જ આત્માનો અનુભવ થાય.

અમુક માણસને વ્રત છે કે અવ્રત છે એ રૂપ જે વ્યવહાર છે તે શુભ કે અશુભ બંધનું કારણ છે. મોક્ષ છે તે તો બંધના અભાવરૂપ છે, વ્રત આદિક ક્રિયા છે તે પણ

પૂર્વ અવસ્થામાં હોય છે. પ્રથમ અસંયમ ભાવને તજીને સંયમમાં લીન થવું. જ્યારે શુદ્ધ આત્મભાવ પરમ વીતરાગ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ જાય ત્યારે સંયમ ભાવ કયાં રહે ?

આ જાતિ અને મુનિ કે શ્રાવકનાં લિંગ એટલે વેશ તે પણ શરીરને આધારે રહેલાં છે. શરીર રૂપજ સંસાર છે. તેથી જ્ઞાની છે તે જાતિમાં અને લિંગ એટલે વેશમાં પણ અહંબુદ્ધિ કે આગ્રહ રાખતા નથી પણ તજે છે.

જેને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે પુરૂષ રાતદિવસ જાગતો હોય છતાં સંસારથી છૂટતો નથી; પોતાના આત્મામાં જેને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે તે ઉંઘતો હોય કે અસાવધાન એટલે ગાંડો હોય તો પણ સંસારથી છૂટે છે. જેવી રીતે બત્તી (વાટ) દીવાને અડવાથી પોતે દીવો થાય છે, તેમ જ્ઞાની સિદ્ધ સ્વરૂપની આરાધના વડે સિદ્ધપણું પામે છે. જેવી રીતે વૃક્ષમાં પોતાનાં જ ડાળ પરસ્પર ઘસાવાથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે, તેવી રીતે આત્મા પણ પરમાત્મભાવમાં જોડાઈને પોતે સિદ્ધ થઈ જાય છે.

જેવી રીતે સ્વપ્નમાં કોઇએ પોતાનું મરણ જોયું તેથી પોતે કંઇ મરી ગયો નથી; તેવીજ રીતે જાગતાં પણ પોતાનું મરણ ભ્રાન્તિથી જીવ માને છે. આત્માનો તો નાશ થતો જ નથી. જે પર્યાય કે દેહ ઉત્પન્ન થયો છે, તે નાશ પામ્યા વિના રહેવાનો નથી.

આત્મસ્વરૂપના અનુભવ વિના શરીરને આત્મારૂપ અનુભવનાર અનેક શાસ્ત્રો ભણે તો પણ સંસારથી છૂટતો

નથી. પણ પોતાના સ્વરૂપમાં પોતાનો અનુભવ કરનાર શાસ્રના અભ્યાસ વિના પણ મુક્ત થાય છે.

હે ! જ્ઞાનીજન, સુખ અવસ્થામાં ભાવેલું ભેદજ્ઞાન દુઃખ આવતાં છૂટી જશે. તેથી દુઃખ અવસ્થામાં, રોગ પરિષહ આદિ અવસ્થામાં જ આત્મજ્ઞાનનો દૃઢ અભ્યાસ કરો. એ પ્રકારે ચિંતવનના પ્રભાવથી દેહાદિકમાં આત્મબુદ્ધિરૂપ જે બહિરાત્મબુદ્ધિ તેને છોડીને, અને આત્મસ્વરૂપમાં આત્મબુદ્ધિરૂપ અંતરાત્મા થઈને પરમાત્મા થવાને પુરૂષાર્થ કરો."

પરમાત્મા સકલ અને વિકલ એમ બે સ્વરૂપે છે. ઘાતિયાં કર્મોના ક્ષયથી પ્રગટ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખરૂપ, સ્વાધીન, અઢાર દોષથી રહિત, ઈન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર અને નરેન્દ્રને પણ પૂજવા યોગ્ય, અનેક અતિશયો સહિત, સર્વજીવોને ઉપકારકારક દિવ્યધ્વનિ સહિત, દેવાધિદેવ, પરમઔદારિક દેહમાં રહેલા અરિહંત દેવ છે તે સકલ પરમાત્મા છે. સકલ એટલે દેહસહિત. આયુષ્યના લગભગ અંતસુધી પરમ ઉપદેશ દેનાર એવા અર્હંત સકલ પરમાત્મા છે.

આઠે કર્મ ક્ષય થવાથી સિદ્ધ પરમેષ્ટિ થયા. કલ એટલે શરીરનો આત્યંતિક વિયોગ થવાથી અ-શરીરી સિદ્ધ ભગવાન વિકલ પરમાત્મા છે. તે પરમાત્મપદ આ મનુષ્યભવમાં રત્નત્રયના આરાધનવડે કોઇકને પ્રાપ્ત થાય છે.

બહિરાત્માને મિથ્યાત્વગુણસ્થાન જ હોય છે. અંતરાત્મા ચોથા ગુણસ્થાનથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. સકલ-દેહસહિત પરમાત્મા તેરમા ને ચૌદમા ગુણસ્થાને જાણવા.

વિકલ–દેહરહિત પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવાન તે ગુણસ્થાન રહિત છે, કારણ કે ગુણસ્થાન તો મોહ અને યોગની અપેક્ષાએ છે. ભગવાન સિદ્ધને મોહકર્મ નથી અને મન, વચન, કાયાના યોગ પણ નથી. તેથી ગુણસ્થાનથી રહિત છે.

ધર્મ–ધ્યાન સમ્યક્દૃષ્ટિ વિના મિથ્યાદૃષ્ટિને હોતું નથી એવો નિયમ છે. ચોથા ગુણસ્થાનથી સાતમા ગુણસ્થાન પર્યંત ધર્મધ્યાન હોય છે. તે ધર્મધ્યાનના પરમાગમમાં ચાર ભેદ કહ્યા છે.

૧ આજ્ઞાવિચય, ૨ અપાયવિચય, ૩ વિપાકવિચય, ૪ સંસ્થાનવિચય.

આજ્ઞાવિચયઃ-

ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગે પ્રરૂપેલ આગમવાણીના અનુસાર તથાપ્રકારે પદાર્થોનો નિશ્ચય કરવો તે આજ્ઞા–વિચય ધર્મધ્યાન છે. જ્યાં ઉપદેશદાતા પરમપુરૂષનો અભાવ હોય, કર્મના ઉદયે પોતાની બુદ્ધિ મંદ હોય, નિશ્ચય કરવા યોગ્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ હોય તથા હેતુ કે દૃષ્ટાંતનો અભાવ હોય ત્યાં સર્વજ્ઞે કહેલા આગમને પ્રમાણ કરીને એવું ચિંતવન કરવું કે આજ તત્ત્વ છે, આવું જ આ તત્ત્વ છે, બીજું નથી, બીજી જાતનું નથી, સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન ખોટું કહે તેવા નથી. ગહન પદાર્થોની શ્રદ્ધા કરવામાં આ પ્રકારે આગમ અનુસાર અર્થનો નિશ્ચય કરવો. સમ્યક્દર્શનના પ્રભાવે પરિણામોની વિશુદ્ધિ પામેલા અને સ્વ–પર મત અનુસાર પદાર્થોના નિર્ણયને જાણનારા એવા સમ્યક્જ્ઞાની

સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ બોધેલા સૂક્ષ્મ પદાર્થો સમજીને પંચાસ્તિકાય આદિ પદાર્થોનો નિશ્ચય કરવો; અન્ય ભવ્ય જીવોને શિખવવું; કહેવામાં કે વ્યાખ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાનના બળે સર્વજ્ઞના સિદ્ધાંતમાં વિરોધ ન આવે તે પ્રકારે અન્ય એકાંતિઓનાં કહેલાં મિથ્યા પ્રમાણુ, હેતુ, નયનું ખંડન કરવું; અનેકાંતનું ગ્રહણુ કરવાને સમર્થ એવા શ્રોતાઓને પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજાય એ પ્રકારે શ્રુતનું વ્યાખ્યાન પ્રતિપાદન કરવું; અને તે વ્યાખ્યાનની પુષ્ટિમાં તર્ક, નય, પ્રમાણુની યુક્તિનું ચિંતવન કરવામાં લીન થવું તે સર્વ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાના પ્રકાશન માટે છે.

જે પ્રકારે જિનસિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેવા પ્રકારે વસ્તુના સ્વરૂપનું સર્વજ્ઞની આજ્ઞાથી ચિંતવન કરવું.

સર્વ વસ્તુ (પદાર્થ) અનંત ગુણુ અને અનંત પર્યાય સ્વરૂપ છે. તે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય યુક્ત છે, ત્રિકાલવર્તી છે તેથી નિત્ય છે. એવા પદાર્થને કહેનાર આગમનું કોઈ વચન પોતાની સ્થુલ બુદ્ધિથી ગ્રહણુ થઈ શકતું ન હોય અને કોઇ હેતુ વડે જેમાં વિરોધ જણુાતો ન હોય ત્યાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞા આવી છે, સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિન જૂઠું કહે નહિ આવા પ્રમાણુરૂપ ચિંતવન કરવું. જિનેન્દ્રના પરમ આગમનું ભણુવું, શ્રવણુ કરવું, ચિંતવન કરવું, અનુભવ કરવો. જે શાસ્ત્ર સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં કહેલાં હોય, જેના શ્રવણુથી રાગી, દ્વેષી, શસ્ત્રધારી દેવોની ઉપાસનાથી વિમુખ થવાય, પરિગ્રહધારી, વિષય–કષાયવાળા અનેક ભેખધારીમાં ગુરૂબુદ્ધિ, પૂજ્યપણુાની બુદ્ધિ ન ઉપજે, હિંસારૂપ પ્રવૃત્તિમાં ધર્મ કદી ન દેખાય, જેના શ્રવણુથી, વાંચનથી, ચિંતવનથી, વિષય,

કષાય, દેહ, પરિગ્રહ આદિકથી વિમુખતા ઉપજે અને દયા ધર્મની વૃદ્ધિ થાય તેવાં શાસ્ત્રના શબ્દ, અર્થનું ચિંતવન કરવું. તે આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન છે.

આગમ કેવું હોય ? શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગનું ઉપદેશેલું છે. રત્નત્રય સ્વરૂપને પોષનાર છે. અનાદિ અનંત સમસ્ત જીવોને પરમ શરણરૂપ છે. અનંત ધર્મસ્વરૂપ પદાર્થોનો પ્રકાશ કરનાર છે. પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપ વડે પદાર્થોને સ્પષ્ટ પ્રગટ કરે છે. સ્યાદ્‌વાદ રૂપ જેનો પ્રાણ છે. જેનું શરણ નહીં મળવાથી જીવે અનાદિકાળથી ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે. સાત તત્ત્વ નવ–પદાર્થો ને પંચઅસ્તિકાયનું સ્વરૂપ પ્રકાશનાર છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયનું સ્વરૂપ દેખાડનાર છે. ગુણસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, યોનિ, કુલકોડિ વડે જીવનું સ્વરૂપ વર્ણન કરનાર છે. આસ્રવ, બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તાનું પ્રરૂપણ કરનાર છે. સમસ્ત લોક અને અલોકને પ્રકાશનાર છે. અનેક શબ્દોની રચનારૂપ અંગ, પ્રકીર્ણક આદિ રત્નો સહિત રત્નાકર (સાગર) સમાન ગંભીર છે. એકાંત વિદ્યાના મદથી ઉન્મત્ત મિથ્યાદષ્ટિઓના મદનો નાશ કરનાર છે. મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય છે. રાગરૂપી સાપનું ઝેર ઉતારનાર ગારૂડવિદ્યા છે. સમસ્ત અંતરંગ મેલ ધોવા માટે પવિત્ર તીર્થ છે. સમસ્ત વસ્તુની પરીક્ષા કરવાને સમર્થ છે. યોગીશ્વરોનું ત્રીજું નેત્ર છે. સંસારના સંતાપ રૂપ તાવનો નાશ કરનાર છે. ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર, ગણધર અને મુનીન્દ્રોએ સેવેલું છે. જ્ઞાનીનો પરમ અક્ષય ખજાનો છે. સર્વ આશા, વાંછા અને ભયનો નાશ કરનાર છે. આત્મિક સુખરૂપ અમૃતને પ્રગટ કરવામાં

ચંદ્રના ઉદય સમાન છે. જીવનું અક્ષય, અવિનાશી, નિજ ધન છે. મોક્ષ પ્રત્યે જનારને આમંત્રણ કરનાર દુંદુભિ છે. વિનય, ન્યાય, મનન, શીલ, સંયમ, સંતોષ આદિ ગુણોને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આવા પરમાગમનું ચિંતવન, ધ્યાન, અનુભવ કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન છે.

અપાયવિચયઃ-

મિથ્યાત્વના સંયોગથી સન્માર્ગનો અપાય એટલે નાશ થાય; સન્માર્ગ અથવા મોક્ષ માર્ગનો અભાવ કરનાર મિથ્યાત્વ જ છે; એવું ચિંતવન કરવું તે અપાયવિચય છે.

મિથ્યાદર્શન વડે જેનાં જ્ઞાનરૂપ નેત્ર ઢંકાઇ રહ્યાં છે, તેનો આચાર, વિનય આદિ સર્વ કાર્ય સંસાર વધારનાર છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને આંધળાની પેઠે વિપરીત જ્ઞાનની અધિકતા છે, જેવી રીતે બળવાન છતાં કોઇ જન્મઅંધ સારા માર્ગથી દૂર ફરતો હોય, સત્યમાર્ગે દોરી જનાર મળ્યો ન હોય તો ખાડા-ટેકરા, કાંટા-કાંકરા, જાળાં-ઝાંખરાંવાળી ખરાબ જમીનમાં ચાલવાની ક્રિયા કરે છે, તોપણ ઉપદેશદાતા વિના સારે રસ્તે ચઢવાને સમર્થ થતો નથી; તેવી રીતે સર્વજ્ઞના કહેલા માર્ગથી વિમુખ જીવને મોક્ષની ઇચ્છા છે, તો પણ સન્માર્ગના જ્ઞાન વિના સંસારમાં ઘણો કાળ પરિભ્રમણ કરે છે. સન્માર્ગના અભાવે બધાં દુઃખ સહન કરવાં પડે છે; એવું ચિંતવન કરવું તે અપાયવિચય ધર્મધ્યાન છે.

કુમાર્ગના પ્રવર્તનનો અભાવ-નાશ ચિંતવવો કે અહો! આ વિપરીત જ્ઞાન-શ્રદ્ધા ધારણ કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ-કુવાદીઓએ

ઉપદેશેલા કુમાર્ગથી આ જીવો કેવી રીતે ઉગરે ? આ જીવો કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મની સેવાથી કેવી રીતે છૂટે ?

પાપનાં કારણોમાં કાયાનું પ્રવર્તન, વચનનું પ્રવર્તન અને મનની ભાવના થાય છે; તેના અભાવનું કે અટકાવવાનું ચિંતવન કરવું.

ઉપાય સહિત કર્મોના નાશનું ચિંતવન કરવું. શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલો જે રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગ તે પ્રાપ્ત નહિ થવાથી સંસારરૂપી વનમાં ઘણા લાંબા કાળથી જીવ જન્મ મરણ કરી રહ્યો છે. જિનેશ્વરના ઉપદેશરૂપ વહાણ પ્રાપ્ત નહિ થવાથી, બાપડા જીવો સંસાર સમુદ્રમાં નિરંતર ડુબકાં ખાતા દુઃખો ભોગવ્યા કરે છે. મહાન કષ્ટરૂપ અગ્નિથી બળતા સંસારરૂપ વન વિષે ભમતાં, હું સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ સમુદ્રને કિનારે આવી પહોંચ્યો છું; જો હવે સમ્યક્જ્ઞાનના શિખરે ચઢીને ત્યાંથી પડી જાઉં, તો સંસારરૂપી અંધ કૂપમાં પડતાં મને કોણ બચાવે ? અનાદિકાળની ભ્રાન્તિથી ઉપજેલાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય આદિ કર્મબંધનાં કારણો ટાળવાં મુશ્કેલ છે. હું તો શુદ્ધ છું. દર્શનજ્ઞાનમય નિર્મળ નેત્રનો ધારક સિદ્ધ સ્વરૂપ છું. તો પણ તે કર્મોથી હારી ગયેલો હું લાંબા કાળથી સંસારરૂપ કાદવમાં પડી ખેદખિન્ન થયો છું. એક તરફ તો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં કર્મોની સેના છે, અને બીજી તરફ હું એકલો છું. આવા શત્રુઓથી સંપ્રાપ્ત સંકટમાં મારે સાવધાન, પ્રમાદરહિત રહેવા યોગ્ય છે. જો હમણાં પ્રમાદી થઇ રહીશ, તો કર્મ મારા જ્ઞાન–દર્શન સ્વરૂપની ઘાત કરી, એકેન્દ્રિય આદિ રૂપ

પર્યાયમાં મને જડ–અચેતન જેવો કરી દેશે. પ્રબળ ધ્યાન રૂપ અગ્નિ વડે, મારા આત્મામાંથી કર્મનાં મૂળ બાળી નાખીને પાષાણુમાંથી શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રાપ્તિની પેઠે આત્માને શુદ્ધ ક્યારે કરીશ? મારે પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્‌ચારિત્ર રૂપ મારો સ્વભાવ જ છે. અન્ય પરભાવ પર જ છે, મારાથી ભિન્ન જ છે. મારૂં શું સ્વરૂપ છે? મને શા કારણથી કર્મોનો આસ્રવ થાય છે? કેવી રીતે કર્મો બંધાય છે? કેવી રીતે કર્મો નિર્જરશે–છૂટશે? મોક્ષ શું છે? મોક્ષનું સ્વરૂપ શું છે? મોક્ષનું બાધા રહિત નિરાકુળતાવાળું, સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ મને શો ઉપાય કરવાથી મળે? મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં ત્રણે લોકનું જ્ઞાન થાય છે. સર્વજ્ઞતા, સર્વદર્શીપણું એ મારો સ્વભાવ જ છે. તે કર્મમલ ગયે પ્રગટ થાય છે. જ્યાં સુધી બાહ્ય વસ્તુઓ સાથે મારો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી સ્વપ્ને પણ મારા સ્વભાવમાં મારી સ્થિતિ થવી દુર્ઘટ, મુશ્કેલ છે. તેથી ભેદવિજ્ઞાન વડે બાહ્ય પદાર્થોથી ભિન્ન થવા રૂપ ઉપાય કરૂં. આ પ્રમાણે અપાયવિચય ધર્મધ્યાનનું ચિંતવન કરવું.

વિપાકવિચયઃ–

જ્ઞાનાવરણાદિકર્મના ઉદયને પોતાનાથી ભિન્ન ચિંતવવો તેને વિપાકવિચય કહે છે.

અનાદિકાળથી નરકઆદિ ગતિમાં ઉપજી, નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્યાદિ પર્યાય ધારણ કરવો, ઇન્દ્રિયો પામવી, શરીરાદિ ધારણ કરવાં, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિ પામવાં, સંહનન, બળ, પરાક્રમ, રાજ્ય સંપદા, વૈભવ, પરિવાર આદિ

પ્રાપ્ત કરવાં, તે બધાં કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે; પણ મારા સ્વરૂપથી ભિન્ન છે. મારૂં સ્વરૂપ જ્ઞાતા–દ્રષ્ટા છે. અવિનાશી, અખંડ છે. કર્મના ઉદયે થતી પરિણતિથી ભિન્ન છે. જેટલા સંયોગ છે તે બધા કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. કર્મના ઉદયે થતી પરિણતિથી પોતાને જુદો જાણે; કર્મના ઉદયે થતા રાગ, દ્વેષ, જીવન, મરણ આદિથી પણ પોતાને ભિન્ન અવલોકન કરે તે વિપાકવિચય છે.

પૂર્વકાળે બાંધેલાં કર્મ, દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવનો સંયોગ પામીને વિચિત્ર રસ દે છે. કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે. આઠના એકસો અડતાળીસ ભેદ છે. તેમાંના એક એકના અસંખ્યાત લોક પ્રમાણુ ભેદ છે. તે સર્વ ભેદો એકેન્દ્રિય આદિ જીવોને ભિન્ન ભિન્ન ઉદયરૂપે દેખાય છે. સામાન્યપણે જીવ જ્ઞાનસ્વભાવવાળો છે. સ્વપરને જાણુવાવાળો છે. અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા દેહ પ્રમાણુ છે. સુખદુઃખનો ભોક્તા છે. તથાપિ કર્મના બંધ, પોતાનાં ભિન્ન ભિન્ન પરિણામવડે, અનેક પ્રકારે બાંધ્યા છે. તે કર્મોનો રસ પણ ઉદયકાળે જુદો જુદો જણાય છે. સમસ્ત જીવોની પ્રકૃતિરૂપ લાભ–અલાભ, સુખ–દુઃખ, રાગ–દ્વેષ, પુણ્ય–પાપ, સંયોગ–વિયોગ, આયુષ્ય, કાયા, બુદ્ધિ, બળ, પરાક્રમ, ઇચ્છા, ઈત્યાદિક કર્મના ઉદય પ્રમાણે દરેક જીવને વિષે ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. કોઈ એકનો ઉદય કોઈ બીજાના ઉદયને મળતો નથી. તેથી ભિન્ન ભિન્ન જીવોના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ઉદય દેખી રાગદ્વેષને વશ ન થાઓ. જેવી રીતે વનમાં વિહાર કરતો પુરૂષ લાખો કરોડો નાનાં મોટાં અનેક વૃક્ષ, વેલીઓ દેખે

છે તે કયા કયા ઉપર રાગદ્વેષ કરે? કોઈ વૃક્ષ ઉંચાં છે; કોઈ નીચાં છે; કોઈ ગાઢ છાયાવાળાં છે, કોઈ આછાં છે; કોઈ ફૂલ ફળવાળાં છે, કોઇ નિષ્ફળ છે; કોઈ કડવાં છે, કોઇ મીઠાં છે; કોઈ ખાટાં છે, કોઇ તીખાં છે; કોઇ ઝેરી છે, કોઈ અમૃતસમાન છે; કોઇ કાંટાવાળાં છે, કોઇ કાંટા વિનાનાં છે; કોઇ વાંકાં છે, કોઇ સીધાં છે; કોઈ જૂનાં છે, કોઈ નવાં છે, કોઇ સુગંધવાળાં છે, કોઈ દુર્ગંધવાળાં છે; ઇત્યાદિ બધી રચના પૂર્વકર્મના સંસ્કારથી એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ઉદયમાં દેખાય છે. કોઈ કપાય છે, છેદાય છે, ફૂડાય છે, કતરાય છે, છોલાય છે, રંધાય છે, તળાય છે, શેકાય છે, ચળાય છે, રગડાય છે, ઘસાય છે, છીંણુાય છે, ચુંથાય છે, ગળાય છે, સુકવાય છે, દળાય છે, બંધાય છે, મરડાય છે, એમ એકેન્દ્રિય વનસ્પતિમાં પણ કર્મના ઉદયના અનેક પ્રકાર દેખાય છે. પોતાને કે પરને પુણ્યપાપના ઉદયના અનેક તરંગ દેખી સમભાવ ધારણ કરો. હર્ષ–શોક ન કરો. કર્મના ઉદયની લહેર સમયસમયમાં જુદી જુદી હોય છે. ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગે જે ક્ષેત્રમાં, જે કાળે, જે પ્રકારે, જે થવાનું દીઠું છે, તે પ્રમાણુ છે, તે પ્રકારે જ થાય છે. કર્મના ઉદયને પોતાના સ્વભાવથી ભિન્ન જાણો. જીવ અને પુદ્ગલની ભિન્ન ભિન્ન રચના તથા સંયોગ–વિયોગાદિ દેખી રાગદ્વેષ રહિત પરમ સામ્યભાવ ધારણ કરો; તેથી પૂર્વે બાંધેલાં કર્મની નિર્જરા થશે. નવાં કર્મ નહિ બંધાય. આ પ્રકારે ચિંતવવું તે વિપાકવિચય ધર્મધ્યાન છે.

સંસ્થાનવિચયઃ-

અનંતાનંત સર્વ તરફનું આકાશ પોતે પોતાને આધારે

રહેલું છે, તેની બરોબર મધ્યમાં જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને કાળ જેટલા આકાશના ક્ષેત્રમાં રહ્યાં છે, તેટલા આકાશ ક્ષેત્રને લોક કહેવાય છે. આ લોક કોઇનો બનાવેલો નથી. અનાદિ અનંત છે.

આ છ દ્રવ્યઃ જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ અનાદિ અનંત છે. કોઈ સત્‌નું અસત્ કરવા સમર્થ નથી. કારણ કે જે સત્* વસ્તુ છે, તેનો કદાપિ નાશ થતો નથી, અને [2]અસત્‌ની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પર્યાયાર્થિક નયથી ઉત્પાદ–વિનાશ છે.

જેટલા ચેતન અચેતન પદાર્થો છે, તે દ્રવ્યપણે તો કદી નાશ પામે નહીં, વિણસે નહીં, ઉપજે નહીં. સમયે સમયે પૂર્વપર્યાયનો નાશ અને ઉત્તરપર્યાયનો ઉત્પાદ થઈ રહ્યો છે. દ્રવ્ય ધ્રુવ છે, તે ઉપજે નહીં, વિણસે નહીં. ઉપજવું, વિણસવું પર્યાયનું થાય છે. પર્યાય એકરૂપ રહે નહિ. દ્રવ્યોનો કદી નાશ થાયજ નહીં. છ દ્રવ્યોનો સમુદાય જ લોક છે, અન્ય વસ્તુરૂપ લોક નથી.

સંસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાનમાં બાર ભાવનાઓ નિરંતર ચિંતવન કરવા યોગ્ય છે.

બાર ભાવનાઓઃ–

૧. અનિત્ય, ૨. અશરણ, ૩. સંસાર, ૪. એકત્વ, ૫.

---

* "હોય તેહનો નાશ નહિ, નહિ તેહ નહીં હોય;
એક સમય તે સૌ સમય, ભેદ અવસ્થા જોય."
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

૧ સત્–જેનું અસ્તિત્વ છે, હોવાપણું છે તે સત્.

૨ અસત્–જેનું અસ્તિત્વ નથી, હોવાપણું નથી તે અસત્.

અન્યત્વ, ૬. અશુચિ, ૭. આસ્રવ, ૮. સંવર, ૯. નિર્જરા, ૧૦. લોક, ૧૧. બોધિ દુર્લભ, ૧૨. ધર્મ. એ બાર ભાવનાઓનાં નામ કહ્યાં. ભગવાન તીર્થંકર પણ આ ભાવનાઓના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરી સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવ પામ્યા છે. આ ભાવનાઓ વૈરાગ્યની માતા છે. સર્વ જીવોને હિતકારી છે. અનેક દુઃખોથી પીડાતા સંસારી જીવોને ઉત્તમ શરણ છે. દુઃખરૂપ અગ્નિથી બળતા જીવોને કમળના વનની વચમાં નિવાસ સમાન શીતળ છે. પરમાર્થના પંથને દેખાડનારી છે. તત્ત્વોનો નિર્ણય કરાવનારી છે. સમ્યક્દર્શનને ઉપજાવનારી છે, અશુભધ્યાનનો નાશ કરનારી છે. આના જેવું આ જીવને બીજું કંઈ હિતકારી નથી. બારેય અંગનો સાર છે.

૧ અનિત્યભાવના:-

દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ એ સર્વ દેખતા દેખતામાં જળના પરપોટાની પેઠે, અથવા ઝાકળના સમૂહની પેઠે નાશ પામે છે; જોત જોતામાં વિલયપામી ચાલ્યા જાય છે. આ બધી રિદ્ધિ, સંપત્તિ, પરિવાર સ્વપ્ન સમાન છે. સ્વપ્નમાં દીઠેલા પદાર્થો જેમ નાશ પામે છે, તેમ આ બધા પદાર્થો નાશ પામે છે, ફરી દેખાતા નથી. આ જગતમાં ધન, જુવાની, જીવન, પરિવાર બધાં ક્ષણભંગુર છે. સંસારી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એનેજ પોતાનું સ્વરૂપ, પોતાનું હિત જાણી રહ્યો છે. પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ હોય તો પરને પોતાનું કેમ માને? સમસ્ત ઇન્દ્રિયોથી થતાં સુખ જે નજરે દેખાય છે, તે મેઘ-ધનુષ્યના રંગની પેઠે જોતજોતામાં નાશ પામે છે. જુવા-

નીનો વેગ સંધ્યાકાળના લાલ રંગની પેઠે ક્ષણુક્ષણુમાં નાશ પામે છે. આ મારૂં ગામ, આ મારૂં રાજ્ય, આ મારૂં ઘર, આ મારૂં ધન, આ મારૂં કુટુંબ એવા વિકલ્પ કરવા એ મહામોહનો પ્રભાવ છે.

જે જે પદાર્થો આંખે દેખાય છે તે સર્વ નાશ પામવાના છે. તેમને દેખનારી ઇન્દ્રિયો પણુ અવશ્ય નાશ પામવાની છે. આત્માના કલ્યાણુ માટે ઝટ ઉદ્યમ કરો. જેવી રીતે એક નાવમાં અનેક દેશનાં અનેક જાતિનાં મનુષ્યો એકઠાં મળી બેસે છે. પછી કિનારે ઉતરી પોતપોતાના દેશ ચાલ્યાં જાય છે, તેવી રીતે કુળરૂપી નાવમાં અનેક ગતિમાંથી આવેલાં પ્રાણી એકઠાં આવી વસે છે, પછી આયુષ્ય પૂરૂં થયે પોતપોતાનાં કર્મ પ્રમાણે ચારે ગતિમાં જઈ ઉત્પન્ન થાય છે. જે દેહને લઇને સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ આદિ સાથેનો સંબંધ માની રાગી થઇ રહ્યા છો તે દેહ અગ્નિથી ભસ્મ થઇ જશે, અથવા માટીમાં મળી જશે, અથવા ગીધ, શિયાળ ખાશે તો વિષ્ટારૂપ થઇ જશે, કે સડી જશે તો કીડાનું ઘર બનશે. એકેક પરમાણુ જમીન કે આકાશમાં અનંત પ્રકારે વિખરાઇ જશે. પછી ફરી ક્યાં મળશે ? ફરી તેમની સાથે સંબંધ નહિ મળે. એમ નક્કી છે, તો પછી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર કુટુંબ આદિમાં મમતા રાખી ધર્મ બગાડવો એ મહા અનર્થ છે. જે પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઇ, મિત્ર, સ્વામી, સેવક આદિની ભેગા રહી સુખે જીવવાની ઇચ્છા રાખો છો, તે સમસ્ત કુટુંબ શરદ્ઋતુનાં વાદળાની પેઠે વિખરાઈ જશે. અત્યારે જે સંબંધ દેખાય છે તે ટકી નહીં રહે, જોતજોતામાં વિખરાઇ જશે. એવો નિયમ જાણો.

રાજ્ય માટે, જમીન માટે, હાટ, હવેલી મકાન કે આજીવિકા અર્થે હિંસા, જૂઠ, છળ કપટમાં પ્રવર્તન કરો છો, ભોળાલોકોને ઠગો છો, જોરાવર થઇને નિર્બળને મારો છો, લુંટો છો, તે સર્વ પરિગ્રહ (ધનાદિ) તમારી સાથેનો સંબંધ અલ્પકાળમાં છોડી દેશે. થોડો કાળ જીવવાનું છે, તેવા આ જીવનમાં નરક, તિર્યંચની અધોગતિમાં અનંતકાળ પર્યંત અનંત દુઃખોની પરંપરા ભોગવવી પડે તેવાં કુકર્મ ન કરો. રાજ્ય, જમીનાદિકના સ્વામીપણાનું અભિમાન કરીને અનેક નાશ પામ્યા છે, અનેક નાશ પામતાં નજરે જુઓ છો. હવે તો મમતા છોડી, અન્યાય–અનીતિ તજી, પોતાના આત્માનું કલ્યાણ થાય તેવાં કામમાં પ્રવર્તો.

જેવી રીતે ઉનાળામાં ચાર માર્ગની વચમાં એક વૃક્ષની છાયામા અનેક દેશના મુસાફર વિસામો લઇને પોતપોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા જાય છે, તેવી રીતે કુળરૂપ વૃક્ષની છાયામાં બંધુ, મિત્ર, પુત્ર આદિ સગાં એકઠાં થઈ કર્મ અનુસાર અનેક ગતિમાં ચાલ્યાં જાય છે.

જેની સાથે મારે સ્નેહ છે એમ માનો છો તે પણ સ્વાર્થના સંબંધી છે; આંખમાંની રતાશ જેવો એ રાગ ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામે છે. જેવી રીતે એક ઝાડ ઉપર ઠરાવ કર્યા વિનાજ અનેક પક્ષીઓ આવીને વસે છે, તેવી રીતે કુટુંબનાં માણસો કંઈ ઠરાવ કર્યા વગર જ કર્મને આધીન ભેળાં થાય છે અને વિખરાઈ જાય છે.

આ સર્વ ધન, સંપદા, આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય, રાજ્ય, ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સામગ્રી જોતજોતામાં જરૂર જતી રહેશે. જુવાની

મધ્યાહ્નની છાયાની પેઠે ઢળી જશે, સ્થિર નહિ રહે.

ચંદ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર આદિક તો આથમીને ફરી ઉગે છે. હેમંત, વસંત, શરદ આદિ ઋતુઓ પણ જઇ જઇને ફરી ફરી આવે છે. પરંતુ ઇન્દ્રિયો, યુવાની, આયુષ્ય, કાયાદિક ગયાં તે ફરી પાછાં નથી આવતાં. જેવી રીતે પર્વત ઉપરથી પડતી નદીની લહેરો રોકાયા વિના ચાલી જાય છે તેવી રીતે આયુષ્ય ક્ષણ ક્ષણમાં રોકાયા વિના વહ્યું જાય છે.

જે દેહને આધીન જીવાય છે, તે દેહને જર્જરિત (નિર્બળ) કરતી જરા અવસ્થા સમયે સમયે આવે છે. કેવી છે વૃદ્ધાવસ્થા ? યૌવનરૂપ વૃક્ષને બાળી નાખનાર દાવાનલ જેવી છે; સૌભાગ્યરૂપ પુષ્પોનો-(મોરનો) નાશ કરનાર ધુમસ વરસે તેવી છે; સ્ત્રીની પ્રીતિરૂપ હરણીને હણનાર વાઘ જેવી છે; જ્ઞાનનેત્રને બંધ કરાવનાર ધૂળકટ જેવી છે; તપરૂપ કમળોના વનને હિમ જેવી છે; દીનતાને ઉત્પન્ન કરનારી માતા છે; તિરસ્કારને ઉછેરનારી ધાઇ સમાન છે; ઉત્સાહ ઘટાડવામાં તિરસ્કાર જેવી છે. રૂપ-ધનને ચોરનારી, બળનો નાશ કરનારી, જંઘાબળ બગાડનારી, આળસ વધારનારી, સ્મૃતિનો નાશ કરનારી આ જરા છે. મોતનો મેળાપ કરાવનારી દૂતી છે. આવી વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાનું વિસરી જઈ સ્થિર બેસી રહ્યા છો તે ભારે અનર્થ છે. વારંવાર મનુષ્યભવ આદિ સામગ્રી નહિ મળે. નેત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોનું તેજ પણ ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામતું જાય છે. બધા સંયોગોને વિયોગરૂપ

જાણો. આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ કરી કોણુ કોણુ નાશ પામ્યા નથી ? આ બધા વિષયો પણુ વિનાશ પામશે; ઇન્દ્રિયો પણુ નાશ પામશે. તો કોને માટે આત્મહિત તજી ઘોર પાપરૂપ માઠું ધ્યાન કરો છો ? જે વિષયોમાં રાગ કરીને અધિક અધિક લીન થઈ રહ્યા છો, તે સર્વ વિષયો તમારા હૃદયમાં તીવ્ર તૃષ્ણા રૂપ દાહ–બળતરા ઉપજાવીને નાશ પામશે. આ શરીરને રોગોથી નિરંતર ભરેલું જાણો; જીવોને મરણથી ઘેરાયલા જાણો; ઐશ્વર્ય વિનાશની સન્મુખ જાણો; અને આ સંયોગ છે તેનો નિયમથી વિયોગ જાણો. આ બધા વિષયો છે તે આત્માના સ્વરૂપને ભૂલાવનારા છે; એમાં રાચીને આખું વિશ્વ વિનાશ પામ્યું છે, વિષયોના સેવનથી સુખની આશા રાખવી તે જીવવાને માટે ઝેર પીવા જેવું છે, શીતળ થવા માટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા જેવું છે તથા મીઠાં ભોજન માટે ઝેરના ઝાડને પાણી પાવા જેવું છે. વિષયો મહામોહ મદને ઉપજાવનાર છે. તેના પ્રત્યે રાગ કરવો તજી આત્માનું કલ્યાણુ કરવા પ્રયત્ન કરો. અચાનક મરણુ આવશે. મનુષ્ય જન્મ કે જિનેન્દ્રનો ધર્મ હાથથી બાજી ગયા પછી ફરી પ્રાપ્ત થવો અનંતકાળમાં પણુ દુર્લભ છે. જેવી રીતે નદીના તરંગો નિરંતર વહ્યા જાય છે, પાછા આવતા નથી; તેવી રીતે આયુષ્ય, કાયા, રૂપ, બળ, લાવણ્યતા, ઇન્દ્રિયશક્તિ જતાં રહ્યા પછી પાછાં આવતાં નથી. આ પ્રિય સ્ત્રી પુત્ર આદિક નજરે દેખાય છે તેમનો સંયોગ ટકી રહેવાનો નથી, તે સ્વપ્નના સંયોગ સમાન છે એમ જાણો. એને અર્થે અનીતિ, પાપ કરવાનું છોડી દઇ ઉતાવળે વ્રત સંયમ આદિક ધારણુ કરો. આ જગત્ ઇન્દ્રજાલની

પેઠે લોકોને ભ્રમ ઉપજાવનાર છે, આ જગત્‌માં ધન, યૌવન, જીવન, સ્વજન તથા પરજનના સમાગમમાં જીવ આંધળો થઈ રહ્યો છે. એ ધન સંપત્તિ તો ચક્રવર્તીને ત્યાં પણ સ્થિર રહી નથી તો અન્ય પુણ્યહીનને ત્યાં ક્યાંથી સ્થિર રહેશે? યૌવન જરા વડે નાશ પામે છે, જીવન મરણ સહિત છે, સ્વજન, પરજન વિયોગની સન્મુખ છે, તો શામાં સ્થિર બુદ્ધિ કરો છો? આ દેહને નિત્ય સ્નાન કરાવો છો. સુગંધ લગાડો છો. આભરણ વસ્ત્ર આદિ વડે શણગારો છો. જુદી જુદી જાતનાં ભોજન પાન કરાવો છો. વારંવાર તેની ચાકરીમાં કાળ ગાળો છો. શય્યા, આસન, કામભોગ, નિદ્રા, શીત, ઉષ્ણ આદિ અનેક ઉપચારો વડે તેને પોષો છો. તેના ઉપરના રાગથી એટલા બધા અંધ બની ગયા છો કે ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય; યોગ્ય, અયોગ્ય; ન્યાય અન્યાયના વિચાર રહિત બની પોતાનો ધર્મ બગાડો છો, યશનો નાશ કરો છો, મરણ પામો છો, નરકે જાઓ છો, નિગોદમાં વાસ કરો છો, તો પણ તે બધાને ગણતા નથી. આ શરીર તો પાણીના ભરેલા કાચા ઘડા જેવું ઝટ નાશ પામશે. આ દેહ ઉપર કરેલો ઉપકાર કૃતઘ્નિ મિત્ર ઉપર કરેલા ઉપકારની પેઠે અપકારરૂપ વિપરીત ફળ આપશે. સાપને દૂધ સાકર પાઈને ઉછેરવા સમાન પોતાને મહાન દુ:ખ, રોગ, ક્લેશ, દુર્ધ્યાન, અસંયમ, કુમરણ અને નરકગતિનું કારણ શરીર ઉપરનો મોહ છે એમ નિશ્ચે જાણો. આ શરીરને જેમ જેમ વિષયો આદિ વડે પુષ્ટ કરશો તેમ તેમ આત્માનો નાશ કરવામાં તે સમર્થ થશે. એક દિવસ આહાર નહિ આપો તો ઘણું દુ:ખ દેશે. જે જે શરીરમાં આસક્ત થયા છે તે તે

સંસારમાં સર્વસ્વ ખોઇ, આત્મકાર્ય બગાડી, અનંતાનંત કાળ નરક નિગોદમાં ભમે છે. જેમણે આ શરીરને તપ સંયમમાં લગાડી સૂકવી નાખ્યું, તેમણે પોતાનું હિત સાધ્યું છે. આ ઇન્દ્રિયો તો જેમ જેમ વિષયો ભોગવે છે તેમ તેમ તૃષ્ણા વધારે છે, અગ્નિને ઈંધરાંથી તૃપ્તિ થતી નથી, તેવી રીતે ઇન્દ્રિયોને વિષયો ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી. એક એક ઇન્દ્રિયની વાંછા વડે મોટા મોટા ચક્રવર્તી રાજા ભ્રષ્ટ થઇ નરકે જઈ પહોંચ્યા તો અન્યની શી વાત ? આ ઇન્દ્રિયોને દુઃખદાયી, પરાધીન કરનારી, નરકે પહોંચાડનારી જાણી ઈન્દ્રિયો પ્રત્યેનો રાગ તજી, તેમને વશ કરો. સંસારમાં જેટલાં નિંદવા લાયક કામ થાય છે તે બધાં ઇન્દ્રિયોને વશ થઇને કરાય છે, તેથી ઇન્દ્રિયો રૂપ સાપના ઝેરથી આત્માને બચાવો.

આ લક્ષ્મી છે તે પણ ક્ષણ-ભંગુર છે. લક્ષ્મી કુલીન ધીર, શૂર, પંડિત, મૂર્ખ, રૂપવાન, કુરૂપ, પરાક્રમી, કાયર, ધર્માત્મા, અધર્મી, પાપી, દાતાર, કૃપણ કોઇને ત્યાં સ્થિર રહેતી નથી. એ તો પૂર્વ જન્મમાં જેણે પુણ્ય કર્યું છે તેની દાસી છે. કુપાત્રે દાન આદિથી કે કુતપથી બંધાયેલા પાપાનુબંધી પુણ્યને લીધે જે લક્ષ્મી મળી છે તે જીવોને ખોટા ભોગોમાં, કુમાર્ગમાં, અહંકારમાં પ્રવર્તાવી દુર્ગતિએ પહોંચાડનારી છે. આ પંચમકાળમાં એટલે કળિકાળમાં તો કુપાત્રદાનથી કુતપસ્યાથી પ્રાયે લક્ષ્મી ઉપજે છે; તે બુદ્ધિને બગાડીને મહા દુઃખથી ઉપજે છે, મહાદુઃખે કરીને ભોગવાય છે. પાપમાં વપરાય છે, અથવા તો દાન કે ભોગ વિના તેને

મરતી વખતે તજવી પડે છે. અર્તધ્યાન કરીને તિર્યંચ ગતિમાં જવુ પડે છે. તેથી આ લક્ષ્મીને તૃષ્ણા વધારનારી અને મદ ઉપજાવનારી જાણીને, (૧) દુ:ખી, દરિદ્રી પ્રત્યે ઉપકાર કરવામાં, (૨) ધર્મ વધારનાર ધર્મનાં સ્થાનોમાં, (૩) વિદ્યા ભણાવવામાં, (૪) અને વીતરાગ સિદ્ધાંત શાસ્ત્રો લખાવવામાં વાપરીને તેને સફળ કરો. ન્યાયપૂર્વક પ્રમાણિક ભોગમાં ધર્મની હાનિ ન થાય તે પ્રકારે વાપરો.

આ લક્ષ્મી પાણીના તરંગો જેવી અસ્થિર છે. જ્યાં સુધી હાથમાં છે ત્યાં સુધી દાન, પરોપકાર કરી લ્યો. પરલોક સાથે આવવાની નથી. અચાનક તેને છોડીને મરવું પડશે. જે નિરંતર લક્ષ્મી એકઠી કર્યા કરે છે, દાન ભોગમાં વાપરતો નથી, તે પોતાને ઠગે છે. અનેક પાપ હિંસાદિકવડે ભેગી કરેલી લક્ષ્મી, મહા લોભથી મેળવીને તે કોઇને સોંપીને ચાલ્યો જાય છે. અન્ય દેશમા વ્યાપાર આદિવડે વધારવા માટે રોકીને કે જમીનમાં અતિદૂર ડાટીને રાતદિવસ તેનુંજ ચિંતવન કરતો દુર્ધ્યાનથી મરીને દુર્ગતિએ જાય છે. કૃપણને ધનનો રખવાળ કે નોકર જાણવા યોગ્ય છે. દૂર જમીનમાં જેણે ડાટી તેણે પત્થર જેવી તેને બનાવી. જેમ જમીનમાં પત્થર ડાટેલા પડયા છે તેમ તે લક્ષ્મી પણ જાણો. રાજાને હાથ જાય કે વારસો કે ભાગીઆના હાથમાં જાય કે સગાંસંબંધીના હાથમાં જાય તો તેમનું કામ સધાયું. પોતાનો દેહ તો રાખ થઈ ઉડી જશે. આ ઉપરથી શું પ્રત્યક્ષ નથી જણાતું કે લક્ષ્મી સમાન આત્માને ઠગનાર બીજું કોઈ નથી ? પોતાના સર્વ પરમાર્થને ભૂલીને લક્ષ્મીના લોભનો માર્યો રાત દિવસ

ઘોર પાપ કરે છે; અવસરે ખાવા પણ પામતો નથી; ટાઢ તડકો સહન કરે છે; રોગઆદિ કષ્ટને ગણતો નથી; રાત્રે ચિંતાને લઇને પૂરી ઉંઘ પણ લેતો નથી; લોભને લઇને મરણને પણ ગણતો નથી; લડાઇ વખતે ભારે સંકટ પણ ગણકારતો નથી. સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ઘોર ભયાનક વનમાં કે પર્વતો ઉપર જાય છે. ધર્મરહિત અનાર્ય દેશોમાં જાય છે. જ્યાં પોતાની જાતિનાં, કુળનાં, ઘરનાં કોઇ હોય નહિ એવાં સ્થાનોમાં કેવળ લક્ષ્મીના લોભને લીધે ભ્રમણ કરતાં કરતાં મરણ પામીને દુર્ગતિએ જાય છે. લોભી માણસ ન કરવા યોગ્ય કે નીચ ભીલ, ચંડાળને કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. તેથી હવે જિનેન્દ્ર ભગવાનનો ધર્મ પામીને સંતોષ ધારણ કરી, પોતાનાં પુણ્ય પ્રમાણે ન્યાય માર્ગથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનને, સંતોષી રહીને, તીવ્રરાગ છોડી, ન્યાય પૂર્વક ભોગવો, દુ:ખી, ભૂખ્યા, દીન અનાથના ઉપકારને નિમિત્તે દાન સન્માનમાં વાપરો.

આ લક્ષ્મી અનેક પુરૂષોને ઠગીને દુર્ગતિએ લઇ જાય છે. લક્ષ્મીના સંયોગથી જગતના જીવો જડ જેવા થઇ રહ્યા છે. પુણ્ય પૂરૂં થતાં જ તે ચાલી જશે. લક્ષ્મીનો સંગ્રહ કરીને મરી જવું એ લક્ષ્મી પામ્યાનું ફળ નથી. લક્ષ્મીનું ફળ તો કેવળ ઉપકાર કરવો કે સદ્ધર્મના માર્ગે વાપરવી તે છે.

આ પાપરૂપ લક્ષ્મીને જે ગ્રહણજ કરતા નથી તેમને ધન્ય છે! ગ્રહણ કરીને પણ મમતા તજી ક્ષણમાત્રમાં તેનો ત્યાગ કરે છે, તેમને પણ ધન્ય છે! વધારે શું લખવું?

આ ધન, યૌવન, જીવન, કુટુંબના સંગમને પાણીના પરપોટા જેવાં અનિત્ય જાણી આત્માના હિતરૂપ કાર્યમાં પ્રવર્તન કરો. સંસારના જેટલા સંગમ છે તે બધા વિનાશીક છે. એમ અનિત્ય ભાવના ભાવો. પુત્ર, પૌત્ર, સ્ત્રી, કુટુંબ આદિક કોઈની સાથે પરલોક ગયાં નથી અને જશે પણ નહીં. પોતાનાં ઉપાર્જન કરેલાં પુણ્ય પાપ આદિ કર્મો માત્ર સાથે રહેશે. આ જાતિ, કુળ, રૂપ આદિક તથા દેશ નગર આદિકનો સમાગમ દેહની સાથે જ નાશ પામશે તેથી અનિત્યભાવના ક્ષણ માત્ર પણ વિસરી ન જાઓ; તેના પ્રભાવે પર ઉપરથી મમત્વ છૂટી આત્મકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે.

૨ અશરણભાવનાઃ-

આ સંસારમાં દેવ, દાનવ, ઈન્દ્ર કે મનુષ્ય કોઈ એવો નથી, કે જેના ગળામાં યમરાજાનો ફાંસો પડયો ન હોય. મરણ વખતે કોઇ શરણ નથી. આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે ત્યારે ઇન્દ્રનું પણ ક્ષણવારમાં પતન થાય છે. જેને હજારો દેવો આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક તરીકે છે, જેને હજારો ઋદ્ધિઓ છે, અસંખ્યાત કાળથી જેનો સ્વર્ગમાં વાસ છે, રોગ ક્ષુધા તૃષાદિક ઉપદ્રવથી રહિત જેનું શરીર છે અને અસંખ્યાત બળ પરાક્રમનો ધારક છે એવા ઇન્દ્રનું પણ પતન થાય છે તો અન્ય કોણ શરણ છે? જેવી રીતે નિર્જન વનમાં વાઘે પકડેલા હરણના બચ્ચાને કોઇ બચાવવા સમર્થ નથી, તેવી રીતે મૃત્યુથી પકડાએલા પ્રાણીને બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી. આ સંસારમાં પૂર્વે અનંતાનંત પુરૂષો નાશ પામ્યા છે ત્યાં કોણ શરણ રૂપ છે? કોઈ એવું ઔષધ, મંત્ર, યંત્ર, ક્રિયા

દેવ, દાનવાદિક છે નહિ કે જે એક ક્ષણમાત્ર કાળથી બચાવે. જો કોઈ દેવ, દેવી, વૈદ્ય, મંત્ર તંત્રાદિક એક માણસને પણ મરણથી બચાવે એમ હોત તો મનુષ્ય અક્ષય, અમર થઈ જાત. તેથી મિથ્યાબુદ્ધિ છોડી અશરણભાવના ભાવો.

મૂઢ લોક એવા વિચાર કરે છે કે મારા સગાની સારવાર ન થઇ, ઔષધી ન આપી, કોઇ દેવતાને મદદ કે શરણ ગ્રહણ ન કર્યું, ઉપાય કર્યા વગર મરી ગયા. આ પ્રકારે પોતાના સ્વજનનો શોક કરે છે. પણ પોતાનોવિચાર કરતો નથી કે હું જ મૃત્યુના મુખમાં દાઢની વચમા બેઠો છું. કોટિ ઉપાયો વડે પણ ઇન્દ્ર જેવાથી પણ કાળ રોકાયો નથી તેને મનુષ્યરૂપ કીડો કેવી રીતે રોકી શકશે? જેવી રીતે પરને મરતા દેખિયે છીએ તેવી રીતે મારે પણ અવશ્ય મરવાનું છે. જેવી રીતે પરને સ્ત્રી પુત્રાદિકનો વિયોગ થતો દેખિયે છીએ, તેવી રીતે મને પણ વિયોગ થવાનો છે. તે વખતે કોઇ શરણરૂપ નથી.

અશુભ કર્મોનો એક સાથે ઉદય આવે છે, ત્યારે બુદ્ધિ નાશ પામે છે. પ્રબળ કર્મના ઉદયમાં એકે ઉપાય ચાલતો નથી; અમૃત પણ વિષ થઇને પરિણમે છે; તરણું પણ શસ્ત્ર થઇને પરિણમે છે; પોતાના ખાસ મિત્રો પણ વેરી થઇને વર્તે છે. અશુભ કર્મના પ્રબળ ઉદયને લીધે બુદ્ધિ વિપરીત થઈ જાય તો પોતે પોતાની ઘાત કરે છે.

શુભ કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે વળી મૂર્ખને પણ પ્રબળ બુદ્ધિ પ્રગટે છે; કર્યા વિના પણ અનેક સુખકારી ઉપાયો પોતાની મેળે બની આવે છે; વેરી પણ મિત્ર થઈ જાય છે;

ઝેર પણ અમૃતરૂપ પરિણમે છે. જ્યારે પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે સર્વ હાનિકારક વસ્તુઓ પણ અનેક પ્રકારે સુખકારક થઈ જાય છે. એવો પુણ્યનો પ્રભાવ છે.

પાપના ઉદયથી હાથમાં આવેલું ધન પણ ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામે છે અને પુણ્યના ઉદયથી ઘણે દૂર વસ્તુ હોય તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે. લાભાંતરાયનો ક્ષયોપશમ હોય (કર્મસંજોગે વસ્તુ મળવાની હોય) ત્યારે વગર પ્રયત્ને રત્ન-નિધાન પ્રગટ થાય છે. પાપનો ઉદય હોય ત્યારે સદાચરણ સેવતો હોય તેના ઉપર પણ આળ મૂકાય છે, કલંકવાળો કહેવાય છે, અપયશ—અપવાદ પામી વગોવાય છે. યશ નામકર્મનો ઉદય થતાં સર્વ અપવાદ દૂર થઈ દોષ પણ ગુણરૂપ ગણાય છે.

સંસાર છે તે પુણ્યપાપના ઉદયરૂપ છે. પરમાર્થથી બન્ને ઉદય (પુણ્ય અને પાપ) પરના (કર્મના) કરેલા અને આત્માથી ભિન્ન છે એમ જાણી જ્ઞાયકરૂપ રહો; હર્ષ, શોક ન કરો. પૂર્વે કર્મ બાંધ્યાં હતાં તે હાલ ઉદયમાં આવ્યાં છે તે દૂર કરવાં હોય તો પણ હવે દૂર થાય એમ નથી. ઉદય આવ્યા પછી કોઇ ઉપાય નથી. કર્મનું ફળ જે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, ચિંતા, ભય, વેદના, દુ:ખ તે પ્રાપ્ત થતાં મંત્ર, તંત્ર, દેવ, દાનવ, ઔષધ આદિ કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. કર્મનો ઉદય આકાશ, પાતાળમાં કયાંય છોડે એમ નથી. ઔષધાદિ બાહ્ય નિમિત્ત પણ અશુભ કર્મનો ઉદય મંદ થાય ત્યારે ઉપકાર કરે છે.

દુષ્ટ ચોર, ભીલ, વેરી, તથા સિંહ, વાઘ, સાપ આદિક તો ગામમાં કે વનમાં મારે છે. જલચર આદિક તો જલમાં મારે છે. પણ અશુભ કર્મનો ઉદય જળમાં, સ્થળમાં, વનમાં સમુદ્રમાં, પહાડમાં, કિલ્લામાં, ઘરમાં, શય્યામાં, કુટુંબમાં, રાજાઆદિ સામંતોની વચમાં, શસ્ત્રોથી રક્ષા કરવા છતાં કયાંય પણ છોડતો નથી. આ લોકમાં એવાં સ્થાન છે કે જ્યાં સૂર્યચંદ્રનો પ્રકાશ પ્રવેશ કરતો નથી, પવનનો પણ સંચાર નથી; વૈક્રિયઋદ્ધિધારી પણ જ્યાં જઇ શકતા નથી. પરંતુ કર્મનો ઉદય તો સર્વ સ્થળે જઈ શકે છે. પ્રબળ કર્મનો ઉદય થતાં વિદ્યા, મંત્ર, બલ, ઔષધિ, પરાક્રમ, પોતાના મિત્ર, સામંત હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ, ગઢ, કોટ, શસ્ત્ર, સામ–દામ–દંડ–ભેદ આદિ કોઇ ઉપાય શરણ નથી. જેવી રીતે સૂર્યના ઉદયને કોઇ રોકી શકતું નથી તેવી રીતે કર્મનો ઉદય પણ કોઇથી રોકી શકાય એમ નથી, એવો નિશ્ચય રાખી સમતાભાવનું શરણ ગ્રહણ કરો; તો અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય અને નવાં કર્મ ન બંધાય

રોગ, વિયોગ, ગરીબાઈ, મરણાદિનો ભય છોડી પરમ ધીરજ ધારણ કરો. આપણો વીતરાગ ભાવ, સંતોષ ભાવ પરમ સમતા ભાવ એજ શરણ છે, બીજું કોઇ શરણ નથી. આ જીવના ઉત્તમ ક્ષમાઆદિક ભાવ પોતાને શરણરૂપ છે, ક્રોધાદિક ભાવ આ લોક અને પરલોકમાં આત્માની ઘાત કરનારા છે. કષાયોની મંદતા આ લોકમાં હજારો વિઘ્નોનો નાશ કરનારી–પરમ શરણ છે. પરલોકમાં નરક, તિર્યંચ ગતિમાં પડતાં બચાવે છે, મંદ કષાયવાળા દેવલોકમાં કે ઉત્તમ મનુષ્યોમાં ઉપજે છે.

જો પૂર્વ કર્મના ઉદય વખતે આર્ત કે રૌદ્ર પરિણામ કરશો તો ઉદીર્ણા પામેલાં એટલે સામટાં ઉદયમાં આવતાં કર્મને રોકવા તો કોઇ સમર્થ નથી. માત્ર દુર્ગતિનાં કારણ એવાં નવાં કર્મ વધારશો. કર્મનો ઉદય થવામાં બાહ્ય સહકારી કારણરૂપ ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની સામગ્રી પ્રાપ્ત થયા પછી કર્મના ઉદયને ઇન્દ્ર, જિનેન્દ્ર, મણિ, મંત્ર, ઔષધિ આદિ કાઇ રોકવા સમર્થ નથી. રોગોના ઇલાજ તો ઔષધાદિક જગતમાં જોઇએ છીએ. પરંતુ પ્રબળ કર્મના ઉદયને રોકવાને ઔષધાદિક સમર્થ નથી. ઉલટાં તે વિપરીત પરિણમે છે. આ જીવને અસાતા વેદનીય કર્મનો તીવ્ર ઉદય હોય ત્યારે ઔષધ આદિક વિપરીત થઇને પરિણમે છે. અસાતાનો મંદ ઉદય હોય કે ઉપશમ હોય ત્યારે દવા વગેરે ઉપકાર કરે છે. મંદ ઉદયને રોકવાને તો અલ્પ શક્તિવાળા પણ સમર્થ છે. પ્રબળ ઉદયને રોકવાને અલ્પ શક્તિવાળા સમર્થ નથી. આ પંચમ કાળ કે કળિકાળમાં તો બાહ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિ સામગ્રી અલ્પ છે, જ્ઞાનાદિક અલ્પ છે, પુરૂષાર્થ પણ અલ્પ જ છે અને અશુભનો ઉદય આવવાની બાહ્ય સામગ્રી પ્રબળ છે તેથી અલ્પ સામગ્રી અને અલ્પ પુરૂષાર્થ વડે પ્રબળ અસાતાના ઉદયને કેવી રીતે જીતાય? જેવી રીતે પ્રબળ નદીનું પૂર પ્રબળ મોજાં ઉછાળતું આવતું હોય તેમાં કુશળ તારો પણ તરી શકે નહિ પણ જ્યારે નદીના પૂરનો વેગ મંદ પડે ત્યારે તરવાની કળાવાળો તરીને સામે કિનારે જાય છે, તેવી રીતે પ્રબળ કર્મના ઉદયમાં પોતાને અશરણરૂપ ચિંતવન કરો.

પૃથ્વી અને સમુદ્ર બન્ને બહુ વિસ્તારવાળાં છે પરંતુ

પૃથ્વીને છેડે કોઇ પહોંચે અને સમુદ્રને તરવાને સમર્થ એવા પણ અનેક દેખિયે છીએ પરંતુ કર્મના ઉદયને તરી જવાને સમર્થ હોય તેવા દેખાતા નથી.

આ સંસારમાં એક સમ્યક્જ્ઞાન શરણ છે, સમ્યક્દર્શન શરણ છે, સમ્યક્ચારિત્ર શરણ છે તથા સમ્યક્તપ-સંયમ શરણ છે. આ ચાર આરાધના વિના અનંતાનંત કાળમાં કોઇ શરણ નથી. ઉત્તમ ક્ષમાદિક દશ ધર્મ પ્રત્યક્ષ સર્વ ક્લેશ, દુઃખ, મરણ, અપમાન, હાનિથી બચાવનાર છે. આ મંદ કષાયથી ઉત્પન્ન થતું ફળ તો સ્વાધીન સુખ, આત્મરક્ષા ઉજ્વલ યશ, ક્લેશ રહિતપણું અને ઉચ્ચતા આ લોકમાં પ્રત્યક્ષ છે. તે દેખીને મંદ કષાયનું શરણ ગ્રહણ કરો. પરલોકમાં તેનું ફળ દેવગતિ છે. વ્યવહારમાં ચાર શરણાં છે; અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળી ભગવાને પ્રકાશેલો ધર્મ. આ શરણાં સિવાય આત્માની ઉજ્વલતા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ પ્રકારે અશરણ ભાવના ભાવવી.

૩ સંસારભાવનાઃ-

આ સંસારમાં અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વના ઉદયે બેભાન થયેલો જીવ, સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનેન્દ્રે કહેલા સત્યાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિ વિના, ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. સંસારમાં કર્મરૂપી મજબુત બંધનથી બંધાયેલો, પરાધીન થયેલો, ત્રસ–સ્થાવરમાં નિરંતર ઘોર દુઃખ ભોગવતો, વારંવાર જન્મ મરણ કરે છે. જે જે કર્મો ઉદયમાં આવી રસ આપે છે, તેના ઉદયને પોતાનું સ્વરૂપ જાણી અજ્ઞાની જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને નવાં નવાં કર્મ બાંધે છે. કર્મના બંધનમાં

પડેલા જીવે કોઇ પ્રકારનું દુ:ખ ભોગવવાનું બાકી રાખ્યું નથી. સર્વ પ્રકારનાં દુ:ખો અનંતાનંત ભોગવતાં અનંતાનંત કાળ વ્યતીત થઈ ગયો. આવાં દુ:ખથી ભરેલાં અનંત પરિવર્તન સંસારમાં આ જીવે કર્યાં છે.

એવું કોઇ પુદ્ગલ પરમાણું સંસારમાં નથી રહ્યું કે જે જીવે શરીરરૂપે કે આહારરૂપે ગ્રહણ ન કર્યું હોય. અનંત જાતિનાં અનંત પુદ્ગલોનાં શરીર ધારણ કર્યાં છે, અને આહારમાં ભોજન–પાનરૂપે પણ ગ્રહણ કર્યાં છે.

ત્રણસો તેંતાળીસ ઘન રજ્જુ પ્રમાણ લોકમાં એવા કોઈ ક્ષેત્રનો એક પ્રદેશ પણ બાકી રહ્યો નથી કે જ્યાં સંસારી જીવે અનંતાનંત જન્મ મરણ કર્યાં ન હોય.

ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી કાળનો એવો કોઈ એક સમય પણ બાકી નથી રહ્યો કે જે સમયમાં આ જીવ અનંતવાર જન્મ્યો ન હોય અને મર્યો ન હોય.

નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતિઓમાં આ જીવ જઘન્ય આયુષ્યથી ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પર્યંત સર્વ પ્રકારનાં આયુષ્ય ધારણ કરી કરી અનંતવાર જન્મ્યો છે. એક અનુદિશ, અનુત્તર વિમાનોમાં ઉપજ્યો નથી; કેમકે એ ચૌદે વિમાનોમાં સમ્યક્દષ્ટિ વિના બીજાનો ઉત્પાદ નથી. સમ્યક્દષ્ટિને સંસાર પરિભ્રમણ નથી.

કર્મની સ્થિતિબંધનાં સ્થાન તથા સ્થિતિબંધનાં કારણ, અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ કષાય અધ્યવસાયનાં સ્થાન, તેનાં કારણ અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ અનુભાગ બંધ અધ્યવસાય સ્થાન તથા

જગત્ શ્રેણિના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં યોગસ્થાન એવા ભાવો-માંથી કોઇ ભાવ બાકી રહ્યો નથી કે જે સંસારી જીવને ન આવ્યો હોય. એક સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્-ચારિત્રને યોગ્ય ભાવ થયા નથી. એ સિવાયના સમસ્ત ભાવો સંસારમાં અનંતાનંત વાર થયા છે. જિનેન્દ્રના વચનના અવલંબન રહિત પુરૂષોની મિથ્યાજ્ઞાનના પ્રભાવથી વિપરીત બુદ્ધિ અનાદિ કાળથી થઈ રહી છે. તેથી સમ્યક્ માર્ગ ગ્રહણ કરતા નથી અને સંસારરૂપ વનમાં સર્વસ્વ ગુમાવી નિગોદમાં જઈ પહોંચે છે. નિગોદ કેવી છે ? ત્યાંથી અનંતાનંત કાળમાં પણ બહાર નિકળવું ઘણું મુશ્કેલ છે. કોઇ વખત પૃથ્વી-કાયમાં તો કોઈ વખત જલકાયમાં, અગ્નિકાયમાં, વાયુકાયમાં, પ્રત્યેક કે સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં લગભગ સમસ્ત જ્ઞાનનો નાશ થવાથી જડરૂપ થઇ, એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયદ્વારા કર્મના ઉદયને આધીન થઇને આત્મશક્તિરહિત, જીભ, નાક, આંખ, કાન આદિ ઇન્દ્રિયો રહિત થઈ દુ:ખમય લાંબો કાળ વ્યતીત કરે છે. બેઇન્દ્રિય, ત્રીઇન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય વિકલત્રય જીવ પણ આત્મજ્ઞાન રહિત માત્ર રસના આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની અતિ તૃષ્ણાના માર્યા ઉછળી ઉછળીને વિષયોને અર્થે પડી પડીને મરે છે. અસંખ્યાતો કાળ વિકલત્રયમાં રહી ફરી એકેન્દ્રિયમાં એમ ફરી ફરી વારંવાર ઘટમાળના ઘડાની પેઠે નવીન નવીન દેહ ધારણ કરતો, ચારે ગતિમાં નિરંતર જન્મ મરણ, ક્ષુધા, તૃષા, રોગ, વિયોગ, સંતાપ ભોગવતો, અનંતકાળથી પરિભ્રમણ કરે છે, આનું નામ સંસાર છે.

જેવી રીતે ઉકળતા આધણમાં ચોખા સર્વ તરફ ઉછળતા બફાય છે, તેવી રીતે સંસારી જીવો કર્મના તાપથી

બળતા, બફાતા પરિભ્રમણ કરે છે. આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓને બીજાં જબરાં પક્ષી મારે છે; જળમાં તરતાં માછલાં આદિકને અન્ય મોટા મચ્છ આદિ મારે છે; સ્થળમાં ફરતાં મનુષ્ય, પશુ, આદિકને જમીન ઉપરનાં સિંહ, વાઘ, સાપ, આદિ દુષ્ટ તિર્યંચ, તથા ભીલ, મ્લેચ્છ, ચોર, લુંટારા, શિકારી, મહા નિર્દય મનુષ્ય કે પશુ મારે છે. આ સંસારમાં સર્વ સ્થાનોમાં નિરંતર ભય પામી નિરંતર દુ:ખમય પરિભ્રમણ જીવો કરે છે. જેવી રીતે શિકારીના ત્રાસથી ભય પામીને દોડતું સસલું, અજગરના ઉઘાડેલા મુખમાં દર જાણીને પ્રવેશ કરે છે, તેવી રીતે અજ્ઞાની જીવ ભૂખ, તરસ, કામ, ક્રોધાદિ તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તૃષ્ણાના તાપથી ત્રાસીને સંતાપ પામીને વિષય આદિરૂપ અજગરના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે વિષય કષાયમાં પ્રવેશ કરવો એજ સંસારરૂપ અજગરનું મુખ છે, તેમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સત્તા આદિક ભાવપ્રાણોનો નાશ કરીને નિગોદમાં અચેતન જેવો થઈ અનંતવાર જન્મ મરણ કરતો અનંતાનંત કાળ વ્યતીત કરે છે. ત્યાં આત્મા અભાવ તુલ્ય જ છે. જ્ઞાનાદિનો અભાવ થયો ત્યારે નાશ જ પામ્યો. નિગોદમાં અક્ષરના અનંતમા ભાગનું જ્ઞાન છે, તે સર્વજ્ઞે દીઠું છે. ત્રસ પર્યાયમાં પણ જેટલી જાતનાં દુ:ખ છે, તે સર્વ પ્રકારનાં દુ:ખ અનંતવાર ભોગવે છે; એવું કોઇ પ્રકારનું દુ:ખ નથી કે જે આ જીવે સંસારમાં નથી ભોગવ્યું. આ સંસારમાં આ જીવ અનંત ભવ દુ:ખમય પામે ત્યારે કોઇ એક વાર ઇન્દ્રિયનાં સુખ મળે તેવો ભવ પામે છે. ત્યાં પણ વિષયોની તૃષ્ણાના સંતાપ સહિત, ભયશંકાવાળું અલ્પ

આયુષ્ય હોય છે. ફરી અનંત ભવ દુઃખના ભોગવે છે. પછી કોઇ એક વાર ઇન્દ્રિયોનાં સુખ મળે તેવો ભવ કદાચિત્ પામે છે.

ચારે ગતિનું કંઇક સ્વરૂપ પરમાગમને અનુસરીને ચિંતવન કરીએ છીએ.

નરકગતિઃ—

નરકની સાત પૃથ્વીઓ છે (સાત પાતાળ છે.) તેમાં ઓગણપચાસ પટલ (પ્રસ્તર–થર–માળ) છે, તે બધાં પટલોમાં ચોરાશી લાખ બિલ (નારકીને રહેવાનું સ્થાન) છે. તેને જ નરક કહિએ છીએ. તેની ભીંતો, છત અને ભૂમિ વજ્રમય હોય છે. કોઈ બિલ અસંખ્યાત યોજન લાંબાં પહોળાં હોય છે, કોઇ સંખ્યાત યોજન લાંબાં પહોળાં હોય છે. તે દરેક બિલની છતમાં નારકી જીવોને ઉત્પન્ન થવાનાં સ્થાન છે. ઉંટના મુખના આકાર આદિવાળાં, સાંકડા મોંનાં, ઉંધાં મુખવાળાં તે સ્થાન છે. તેમાં ઉપજી નારકી નીચે માથું અને ઉંચે પગ એવી રીતે નીચે વજ્રઅગ્નિમય પૃથ્વી ઉપર પડી, જોરથી પડેલી રબરની દડી વારંવાર ઉછળે તેમ ઉછળે છે, આળોટે છે. નરકની ભૂમિ કેવી હોય છે? અસંખ્યાત વીંછીના ડંખથી ઉત્પન્ન થતી વેદના કરતાં અસંખ્યાત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન કરનાર તે ભૂમિનો સ્પર્શ છે. ઉપરની ચાર પૃથ્વીનાં ચાલીસ લાખ બિલ, તથા પાંચમી પૃથ્વીનાં બે લાખ બિલ મળી બેંતાળીસ લાખ બિલોમાં કેવળ અગ્નિની ઉષ્ણ વેદના છે, નરકની ઉષ્ણતા જણાવવા જેવો કોઇ પદાર્થ અહીં દેખવામાં, જાણવામાં

આવતો નથી, કે તેની ઉપમા આપી ખ્યાલ આપી શકાય. તોપણ ભગવાનનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં તે ઉષ્ણતાનું આ પ્રકારે અનુમાન કરાવ્યું છે, કે લાખ યોજન ઉંચા પર્વત જેવડો મોટો લોઢાનો ગોળો ઉંચેથી નરકમાં પડતો મૂકીએ તો નરકની ભૂમિ ઉપર પહોંચતાં પહેલાં નરક ક્ષેત્રની ઉષ્ણતાને લીધે રસરૂપ થઇ તે વહી જાય.

પાંચમી પૃથ્વીના ત્રીજા ભાગના અને છઠ્ઠી, સાતમી પૃથ્વીનાં શીત બિલોમાં ટાઢની એટલી તીવ્ર વેદના છે કે, લાખ યોજન જેવડો લોઢાનો ગોળો ત્યાં જમીન ઉપર મૂકીએ તો ક્ષણ માત્રમાં ઠંડીથી ખંડખંડ થઇ વિખરાઇ જાય. આવી ગરમીની તથા ઠંડીની વેદનાવાળી નરકમાં કર્મને આધીન જીવો ઘોર દુઃખ અસંખ્યાત કાળ પર્યંત ભોગવે છે. આયુષ્ય પુરૂં થયા વિના મરણ થતું નથી. શીત ઉષ્ણ વેદના ઉપરાંત ભૂખની વેદના એટલી બધી છે કે, આખા જગતની માટી પથરા આદિ ખાઇ જાય તોપણ ભૂખનું દુઃખ મટે નહિ. તેમ છતાં એક કણ જેટલું પણ ભક્ષણ કરવાનું ત્યાં મળતું નથી. તરસની વેદના એટલી બધી છે કે, સર્વ સમુદ્રોનું પાણી પી જાય છતાં તરસની વેદના મટે નહીં. તોપણ ત્યાં એક ટીપું પણ પાણી પીવાને મળતું નથી. કરોડો રોગોની ઘોર વેદના ત્યાં એકી વખતે ઉત્પન્ન થાય છે. નવા નારકીને દેખીને મહા ભયંકર રૂપ વાળા અનેક હથિયારવાળા હજારો નારકી, મારો, ફાડો, ચીરો, છેદો એવા ભયંકર અવાજો કરતા ચોતરફથી મારવા આવે છે. તે નારકી કેવા હોય છે? નાગા, ખડબચડા અને

લૂખા શરીરવાળા, ભયંકર, કાળા રંગના, લાલ, પીળી અને વાંકી આંખો વડે ક્રૂર દેખાતા, ફાડેલાં મોંવાળા, લહલહાટ કરતી વિકરાળ જીભવાળા, કરવત જેવા તીક્ષ્ણ અને વાંકા દાંતવાળા, ઉંચા, લાલ, પીળા અને જાડા વાળવાળા તીક્ષ્ણ નખથી ભયંકર, મહા નિર્દય, હુંડક સંસ્થાનવાળા છે. તે નારકીઓ આવીને મુદ્દગર, મુસંડીથી માથાનું ચૂર્ણ કરે છે. જેમ જલથી ભરેલા કુંડમાંના પાણીને મૂસલ આદિથી કૂટીએ તો પાણી ઉછળીને તેજ કુંડમાં ભેગું આવીને મળી જાય છે. તેમ નારકીના શરીરના કટકે કટકા કરી એને ચૂર્ણ કરીએ તોપણ શરીરના અવયવો છૂટા પડી સંધાઇ જાય છે. આયુષ્ય પુરૂં થયા વિના મરણ થતું નથી.

તરવારથી કટકા કરે છે, કરવતથી વહેરે છે, કુહાડાથી ફાડે છે, વાંસલાથી છોલે છે, ભાલાથી વાધે છે, શૂળીમાં પરોવે છે, પેટ વગેરે મર્મ સ્થાન કાપે છે, ફાડે છે, આંખો ઉખાડે છે, તાવડામાં શેકે છે, કઢાઇમાં રાંધે છે, ઘાણીમાં પીલે છે. એવી રીતે પરસ્પર નારકી જીવો જે માર, ત્રાસ દુઃખ દે છે તે કોઈ, કરોડો જીભે કરોડો વર્ષ પર્યંત કહે તોપણ એક ક્ષણ વારનું નરકનું દુઃખ કહેવાને સમર્થ નથી.

નરકમાં જે દુઃખદાયક સામગ્રી છે, તેનું એક ક્ષણ માત્રનું દુઃખ પણ આ લોકમાં નથી. નરક ભૂમિની સામગ્રી અને નારકીઓનાં વિકરાળ રૂપ જો કોઇને સ્વપ્નમાં એક ક્ષણ વાર દેખાડીએ તો ભય પામી પ્રાણ ત્યજે, મૃત્યુ પામે.

નારકી જીવોની રસ સામગ્રી એવી કડવી છે કે, કાળીજીરી, ઝેર અને હલાહલમાં પણ એવી કડવાશ નથી. નારકી જીવોના દેહાદિકમાંથી એક કણ પણ અહીં આવે,

તો તેની કડવી ગંધથી અહિંનાં હજારો પંચેન્દ્રિય પ્રાણી મરી જાય. નરકની માટી એવી ગંધાતી છે કે, જો સાતમી નરકની માટીનો એક કણુ અહિં આવી જાય તો ચારે તરફના સાડીચોવીસ કોશના પંચેન્દ્રિય જીવો દુર્ગંધમાં મરણુ પામે એક એક નરક પટલની મૃત્તિકાની દુર્ગંધમાં અડધો અડધો કોશવિશેષ સુધીનાં દૂરનાં પ્રાણીને મારવાની શક્તિ હોય છે તેથી ઓગણુપચાસમા પટલની મૃત્તિકાની દુર્ગંધમાં સાડી. ચોવીસ કોશ પર્યંત મારણુશક્તિ કહી છે.

નરકમાં વૈતરણી નદી છે. તેના પાણીના સ્પર્શ માત્રથી નારકીનાં શરીર ફાટી જાય છે. તેમાં ખાર, વિષ અને અગ્નિમાં કકડાવેલું તેલ રેડતાંજ અત્યંત પીડા ઉપજે છે. ત્યાંનો પવન એવો હોય છે કે, અહિંના પર્વતને તેનો સ્પર્શ થતાં જ તે ભસ્મ થઈ ઉડીને જગતમાં વિખરાઈ જાય. નરકની વજ્ર અગ્નિને ધારણુ કરવાને અહીંની પૃથ્વી, પર્વત, સમુદ્ર કોઇ સમર્થ નથી. તેના સ્વરૂપનું શું વર્ણન કરીએ? નારકીના શબ્દો એવા ભયંકર અને કઠોર છે કે, જો તેને અહિંના હાથી કે સિંહ સાંભળે તો તેનું હૃદય ફાટી જાય. પણુ ત્યાં નારકીઓનાં કર્મ સાગરોપમનાં આયુષ્ય સુધી તેમને મરવા દેતાં નથી.

નિરંતર "માર માર" શબ્દ ત્યાં સંભળાય છે. રડે છે, પકડે છે, બાંધે છે, દોડે છે, ઘસડે છે, કચરી ચુરો કરે છે. પરંતુ અંગ પાછું પારાની પેઠે એકરૂપ થતું જાય છે. ત્યાં કોઇ બચાવનાર નથી. દયા લાવનાર કોઇ નથી. રાજા નથી. મિત્ર નથી, માતા નથી, પિતા નથી, પુત્ર નથી, સ્ત્રી નથી,

કે કુટુંબ આદિ કોઈ ત્યાં નથી. કેવળ પાપનું ફળ ભોગવવાનું હોય છે. કોઇ સંતાવાનું સ્થાન નથી. જેને પોતાનાં દુઃખ, દરદ કહિયે એવું કોઇ મળે નહિ; માત્ર ક્રૂર પરિણામી, મહા ભયંકર પાપી ત્યાં હોય છે. જેવી રીતે અહિં દુષ્ટ કુતરાં આદિ પ્રાણીઓને બીજાં કુતરાં આદિને દેખતાં જ વેર થાય છે, તેવી રીતે નારકી જીવોને પણ વગર કારણે પરસ્પર વેર થાય છે. દુઃખમાંથી નાસીને જંગલમાં જાય, ત્યાં શાલ્મલી વૃક્ષ આદિનાં પાંદડાં, અહીં શરીરને વાંસલા કે કુહાડા વડે જેમ કાપે, તેવી રીતે ઉપર પડીને અંગ છેદે છે, કાપે છે. વનમાંથી કે ગુફામાંથી સિંહ વાઘ, આદિક નીકળીને અંગ ફાડી નાખે છે. વજ્રમય ચાંચવાળાં ગીધ આદિ પક્ષી નારકીનાં અંગને ચીરે છે, નેત્ર આદિ ઉપાડે છે, પેટ ફાડી આંતરડાં કાઢી લે છે. નરકમાં તિર્યંચ નથી હોતાં, તથાપિ નારકી વિક્રિયા વડે તિર્યંચરૂપ થઇ જાય છે. નારકીને અનેક શરીર એક સાથે કરવારૂપ વિક્રિયા શક્તિ નથી. સિંહ, વાઘ, કુતરા, ઘુવડ કે કાગડા આદિકનું એક શરીર એક કાળે ધારણ કરે છે. નારકીને શુભ કરવું હોય તોય શુભ થઈ શકતું નથી. માત્ર પોતાને અને પરને દુઃખદાયી પરિણામ કે દેહ વેદના વિક્રિયા વડે ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે. સુખ કરનારી વિક્રિયા થઇ શકતી નથી. સુખપ્રદ પરિણામ પણ થતાં નથી. સુખ આપે તેવો દેહ કે વેદના પણ બની શકે નહિ એવો ક્ષેત્રના નિમિત્તે ક્ષેત્રવિપાકી પાપ કર્મનો ઉદય છે. નરકમાં નારકી જીવોને મારવાનાં જુદી જુદી જાતનાં હથિયાર જેવાં કે, શૂળી, ઘાણી, યંત્ર, શેકવાનાં, તળવાનાં અને રાંધવાનાં અનેક પ્રકારનાં

દુઃખદાયી લોઢાનાં વાસણો, ક્ષેત્રના સ્વભાવથી જ છે. જ્યાં સુખદાયી સામગ્રી સ્વપ્નમાં પણ નથી હોતી, જ્યાં લોઢાની ધગધગતી પૂતળીમાંથી જ્વાળા નીકળતી હોય છે, જેનો સ્પર્શ મહા વેદના ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે, તે પૂતળી ઉછળીને નારકીને પકડે છે, ભેટે છે, તેનો સ્પર્શ કરોડો વીંછીના ડંખ સમાન છે, વજ્રાગ્નિ સમાન છે. ઝેરી શસ્ત્રના ઘાથી અસંખ્યાત ગુણી વેદના કરનાર છે. નરકમાં જે દુઃખદાયી સામગ્રી છે તેનો સ્વભાવ વગેરે દેખાડવાને, અનુભવ કરાવવાને સમસ્ત મધ્યલોકમાં કોઈ વસ્તુ દેખાતી નથી. પરંતુ એ પ્રકારનો કંઇક ખ્યાલ આવે તેટલા માટે કેટલીક વસ્તુઓનું વર્ણન કરીએ છીએ.

નારકી જીવોનાં દુઃખ તો સાક્ષાત્ ભગવાનનું કેવળજ્ઞાન જાણે છે. તથા નારકી થઇને આ જીવ ભોગવે છે ત્યારે જાણે છે. નારકીનો દેહ લોહી, માંસ, હાડ, ચામડી આદિ સાત ધાતુમય નથી. પરંતુ એના દેહનાં પુદ્ગલ ઊંટ, કુતરાં, બિલાડાં આદિનાં સડેલાં શબના કરતાં અસંખ્યાત ગણાં ગંધાતાં હોય છે; અસંખ્યાત ગુણી દુગંછા ઉત્પન્ન કરાવનારાં જોવાં ના ગમે એવાં હોય છે. તેનું સ્વરૂપ જોયું જાય એમ નથી, સાંભળ્યું જાય એમ નથી. તેની ગંધ સુંઘી જાય એમ નથી. મનુષ્યાદિ તો દેખતાં જ કે દુર્ગંધ આવતાં જ પ્રાણ રહિત થઈ જાય.

પૂર્વ જન્મમાં એવાં કોઇ માઠાં પરિણામથી નરકનું આયુષ્ય બાંધી જીવ નરકમાં ઉપજે છે. અસંખ્યાત કાળ પર્યંત નરકમાં દુઃખ ભોગવે છે. બહુ પાપ કરનારા, ઘણા પરિગ્રહમાં આસક્તિવાળા, ઘોર હિંસાનાં પરિણામવાળા, વિશ્વાસઘાતી, ગુરૂદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, કરેલા ઉપકારને ઓળવનાર—કૃતઘ્ની, પરધ-

નના અને પરસ્રીના લોલુપી, અન્યાયમાર્ગી, ધર્માત્મા કે ત્યાગી જનોને કલંક લગાડનારા, મુનિનો ઘાત કરનારા, ગામ બાળનારા, ઘાસ તરણાદિમાં કે વૃક્ષોમાં અગ્નિ મૂકનારા, દેવદ્રવ્ય ચોરનારા, તીવ્ર કષાયવાળા, અનંતાનુબંધી કષાયના ધારક, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, સારો આહાર મળતો હોય તોપણ જીભની લંપટતાને લઇને માંસ ખાનારા, દારૂ પીનારા, વેશ્યાના પ્રેમમાં પડેલા, બીજાના વિઘ્નમાં સંતોષ માનનારા, તીવ્ર લોભી, દુરાચારી, મિથ્યાત્વ, અભક્ષ્ય અને અન્યાયની પ્રશંસા કરનારા, ખોરાકમાં ઝેર વિગેરે ભેળવનારા, ઝેરી વનસ્પતિ ઉપજાવનારા અને તેનો વેપાર કરનારા, વનમાં દાવાગ્નિ લગાડનારા, જીવોને વાડામાં પૂરી બાળી નાખનારા અને હિંસક કાર્યની પરંપરા ચલાવનારા જીવો નરકે જાય છે.

નરકમાં અંબાંબરીષાદિ પરમાધર્મી દુષ્ટ અસુરકુમાર ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જઇને પરસ્પર લડાવે છે. કોઈ નારકીને ત્રીજી પૃથ્વી સુધીમાં પૂર્વના સંબંધી દેવ આવી ધર્મનો ઉપદેશ પણ દે છે; કોઇ પોતાનાં પૂર્વનાં પાપની નિંદા કરે છે, ભારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે, “ મને પૂર્વે સત્પુરૂષોએ ઘણી ઘણી શિખામણ દીધી હતી કે, અરે ! અનીતિને માર્ગે ન ચાલો, એ આદિ ઘણો ઉપદેશ પણ દીધો હતો. પરંતુ વિષય કષાયના મદથી આંધળા થઇને મેં પાપીએ તે શિખામણ માની નહિ. હવે દૈવબલ, (પ્રારબ્ધ) અને પુરૂષાર્થ બળ રહિત હું શું કરૂં ? જે પાપી, દુરાચારી, પાપમાં પ્રેરણા કરનારા, વ્યસની અને અનીતિને પોષનારા લોકોએ મને નરકે નાખ્યો તે દેહ છોડીને કયાં ગયા તેની ખબર

નથી. મારી સાથે તો કોઈ દેખાતા નથી. મારૂં ધન ભોગવવામાં, વિષયો સેવવામાં સાથે રહેતા એવા પાપમાં પ્રેરનાર મિત્ર, પુત્ર, બાંધવો, સ્ત્રી પરિવાર આદિને હવે ક્યાં દેખવાનાં ?" આ પ્રકારે અવધિ જ્ઞાનથી જાણી, પૂર્વ ભવમાં કરેલાં દુરાચરણનો પશ્ચાત્તાપ કરતા કોઇ ઘોર માનસિક દુઃખ ભોગવે છે. કોઇ મહા ભાગ્યશાળીને સમ્યક્દર્શન પણ થાય છે. નરકના ભવને લઇને કષાય અને દુઃખ એની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતે કોઈને મારવાનો અભિપ્રાય રાખતો નથી, તો પણ કષાયની પ્રબળતા કર્મના ઉદયને લઇને રોકી શકાતી નથી. હાથ વગેરે આપોઆપ શસ્ત્રરૂપ પરિણમે છે.

નારકી જીવોને એક ક્ષણ જેટલો વિસામો નથી, ઉંઘ નથી, ભૂમિના સ્પર્શનું દુઃખ પણ કેવળી જાણે છે. અતિ તીવ્ર કર્મના ઉદયમાં કોઈ શરણ નથી. શરણ મેળવવા ઇચ્છે અને શોધે પણ ત્યાં કોઇ દયાવાળા હોતા નથી. સર્વ ક્રૂર, નિર્દયી, ભયંકર, ઉગ્ર દેહ ધારણ કરનારા, અંગારા જેવી બળતી આંખોવાળા ભયંકર, અશુભ ધ્યાન કરાવનારા, ક્રોધ ઉપજાવનારા ઘોર નારકી છે. તે નારકીઓના મહાવિલાપ, રૂદન, માર અને ત્રાસના ઘોર શબ્દો ત્યાં સંભળાય છે કે, "અહો ! જ્યારે મનુષ્યપણામાં હું સ્વાધીન હતો, ત્યારે મેં આત્મકલ્યાણ ન કર્યું; હવે દૈવ અને પુરૂષાર્થ બન્ને શક્તિથી રહિત હું શું કરૂં ? પૂર્વે જે જે નિંદવા લાયક કર્મો કર્યાં છે તે બધાં યાદ કરતાં જ મારૂં હૃદય બળે છે. જે દુઃખ એક નિમિષ માત્ર સહ્યું જતું નથી, તે અહીં સાગરોપમ સુધી કેવી રીતે સહન થશે ? જેમને અર્થે પાપ કર્મ કર્યાં તે સેવક, સ્ત્રી,

પુત્ર, બાંધવો અહિં ક્યાં છે ? એ તો ધન હતું ત્યારે વિષયો ભોગવવામાં સાથે હતાં. હવે આ દુઃખમાં ક્યાં મળે ? આવાં દુઃખોમાંથી બચાવનાર તો એક દયામૂળ ધર્મ છે. એ ધર્મ મેં પાપીએ ઉપાર્જન કર્યો નહિ. પરિગ્રહરૂપ ભૂતના વળગાડને લઇને બેભાન થયેલા મેં એમ જાણ્યું નહિ કે, કાળરૂપ સિંહનો પંજો લાગતાં એક ક્ષણમાં મરીને હું નરકે જઇશ." ઇત્યાદિ મનમાં સંતાપ થવાથી ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. પૂર્વભવે અન્ય પ્રાણીઓને કાપીને માંસ ખાધું છે, તેથી તેને તેના શરીરને કાપી કાપીને ખવરાવે છે. પૂર્વે મદિરા પીધી, અભક્ષ્ય ખાધાં છે. તેને અનેક નારકી તાંબા કે લોઢાનો ગાળેલો રસ સાંણસીથી મોં ફાડીને પાય છે, જે પરસ્ત્રીના લંપટી હતા, તેમને વજ્રઅગ્નિમય પૂતળાં બળાત્કારે પકડી ઘણા કાળ સુધી આલિંગન કરે છે, આંખના પલકારા જેટલો કાળ પણ ત્યાં સુખ નથી. જો કદાપિ ક્ષણવાર કોઈ ભૂલી જાય, તો દુષ્ટ પરમાધર્મી અસુર પ્રેરણા કરે છે કે નારકી પરસ્પર પ્રેરણા કરે છે. વધારે શું કહિયે ? અસંખ્યાત પ્રકારનાં દુઃખ અસંખ્યાત કાળ પર્યંત નરકમાં નારકી જીવો ભોગવે છે.

સંસારમાં જીવનો ઉદ્ધાર કરનાર એક ધર્મ છે, તે ધર્મ સેવ્યો નહીં, તો નરકમાં કોણ રક્ષા કરે ? ધન, કુટુંબ આદિક કોઈ જીવની સાથે જતાં નથી. પોતાના શુભાશુભ ભાવથી બાંધેલાં પુણ્ય કે પાપ કર્મ સાથે રહે છે. કામ-ભોગની ઇન્દ્રિય અને જીભ ઇન્દ્રિયના વિષયોનો લોલુપી હોય છે તે નરકાદિ ગતિમાં દુઃખને પાત્ર થાય છે. આ પ્રકારે અનેક વાર નરકે જઇને ઘોર દુઃખ ભોગવ્યાં છે.

તિર્યંચ ગતિ:–

તિર્યંચ ગતિમાં પણ અનંતકાળનું પરિભ્રમણ છે, અને દુ:ખનો કંઈ પાર નથી; માત્ર દુ:ખમય જીવન છે.

પૃથ્વીકાય:–

પૃથ્વીકાયમાં આ જીવ ખોદાય છે, બળાય છે, કચરાય છે, ઓગળાય છે, ફૂડાય છે, છેદાય છે. એમ અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ પામે છે. ત્યાં કોણ રક્ષા કરે ?

જલકાય:–

જલકાયમાં આ જીવ ઉકળાય છે, બળાય છે, મસળાય છે, અન્યમાં મેળવાય છે, પીવાય છે, ઝેર–ક્ષાર કડવાશમાં ભેળવાય છે. તપાવેલી લોઢા વિગેરે ધાતુ તથા પત્થર ઉપર રેડાતાં ઘોર દુઃખના શબ્દો કરતો બળાય છે, પર્વત ઉપરથી પડતાં શિલાપર પછડાય છે, લાકડીવડે કુટાય છે. અંગારા ઉપર રેડાય છે, ઉનાળામાં તપેલી જમીન, ધૂળ વિગેરે ઉપર છંટાય છે. એમ વિવિધ દુ:ખો જીવ સહન કરે છે. પણ કોઈ એની દયા ખાનાર નથી. પૂર્વ ભવમાં દયા ધર્મનું પાલન ન કરવાથી આ ભવમાં તેના ઉપર કોઇ દયા કરતું નથી.

અગ્નિકાય:–

અગ્નિકાયમાં પણ આ જીવ દબાતાં, ઓલાતાં, કુટાતાં છેદાતાં આદિ અનેક ક્રિયા પ્રકારમાં ઘોર દુ:ખથી પીડાય છે. કોણ રક્ષા કરે ?

પવનકાય:–

વાયુ કાયમાં આ જીવ પર્વતના કઠણ પડખાં ઉપર નિરંતર પછડાય છે, ચામડાની ધમણથી અગ્નિમાં ધમાય છે.

વીંઝણા પંખા કે વસ્ત્રથી પટકારાય છે, વૃક્ષોના પછાડાથી અથડાય છે, પછડાય છે, એમ દુઃખ સમૂહને અનેક પ્રકારે વેદે છે.

વનસ્પતિકાયઃ–

સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં એકની ઘાત થતાં અનંત જીવોની ઘાત થાય છે. એવી ઘાતથી વારંવાર મરણ ઈત્યાદિક અનેક દુઃખો જે જીવ ભોગવે છે તે તો જ્ઞાની જ જાણે છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં પણ આ જીવ કપાય છે, છેદાય છે, છોલાય છે, સમારાય છે, રંધાય છે, ચવાય છે, તળાય છે, ઘી, તેલ વિગેરેમાં છમકારાય–વઘારાય છે, વ્હેંચાય છે, ચીરાય છે, વટાય છે, ઘસાય છે, ગળાય છે, નીચોવાય છે, ઘાણીમાં પીલાય છે, કચરાય છે. એમ નાના પ્રકારે ઘોર દુઃખ આ જીવ પામે છે.

એકેન્દ્રિયના ભવમાં બોલવાને જીભ નથી, દેખવાને નેત્ર નથી, સાંભળવાને કાન નથી, હાથ પગ વગેરે અંગ ઉપાંગ નથી; ત્યાં કોઇ રક્ષક નથી. અસંખ્યાત અનંત કાળ પર્યંત ઘોર દુઃખમય એકેન્દ્રિયપણાથી છુટાતું નથી.

મિથ્યાત્વ, અન્યાય, અભક્ષ્ય આદિના પ્રભાવથી જીવના જ્ઞાન આદિ ગુણો નાશ પામે છે. એકેન્દ્રિયમાં અલ્પ માત્ર પર્યાયજ્ઞાન રહે છે. આત્માનો સર્વ પ્રભાવ, શક્તિ, સુખ નાશ પામે છે. ચેતન તે જડ, અચેતન જેવો થઇ જાય છે. માત્ર અત્યંત અલ્પજ્ઞાનની સત્તા એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયદ્વારા વર્તતી હોય છે. તે જ્ઞાનીના જાણવામાં આવે છે. સમસ્ત શક્તિ

રહિત, કેવલ દુઃખમય એકેન્દ્રિયના ભવમાં જન્મ મરણ આદિનાં દુઃખ જીવ ભોગવે છે.

કદાપિ કોઈ ત્રસ (બે ઇન્દ્રિય આદિ) ભવ પામે તો વિકલ ચતુષ્ક (બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિંદ્રિય, મન વગરના પંચેન્દ્રિય) ભવમાં ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. લહલહાટ કરતી જીભ ઇન્દ્રિયનો માર્યો, તીવ્ર ભૂખ તરસમય વેદનાનો માર્યો, જીવ નિરંતર આહાર શોધતો ફરે છે. ઇયળ, કીડા, કીડી પોતાનાં મુખ ફાડી આહાર માટે દોડતાં ફરે છે; માખી, કરોળીયા, મચ્છર, ડાંસ, ભૂખનાં માર્યાં નિરંતર આહાર શોધતાં ફરે છે; રસમાં પડે છે; પાણીમાં પડે છે; અગ્નિમાં પડીને મરી જાય છે; પવનના ઝપાટાથી કે વસ્ત્રની પછાડથી મરી જાય છે; તિર્યંચ, ઢોર પશુનાં પુંછડાંથી, ખરીથી નાશ પામે છે. મનુષ્યના નખ, હાથ પગ આદિ વડે હણાઈ જાય છે, કચરાઇ જાય છે, કપાઈ જાય છે. દબાઈ જાય છે, મલ, કફ આદિમાં પડીને મરી જાય છે. વિકલત્રય (બે, ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળાં) ઉપર કોઇ દયા કરતા નથી. ચકલાં કાગડા ચણી જાય છે. ઘરોળી, સાપ ઇત્યાદિક ખોળી ખોળીને મારે છે; પક્ષી મોટી વજ્ર જેવી ચાંચ વડે ખાઈ જાય છે, ચીરે છે. અગ્નિમાં અનેક ઘુણ ઇયળો, મેઢ વગેરે લાકડાં સાથે બળી જાય છે. કરોડો જીવડાં અનાજની સાથે દબાઇ જાય છે, ખંડાઈ જાય છે, ભાડભુંજાને ત્યાં શેકાઈ જાય છે; રંધાઇ જાય છે. બોર વગેરે ફળોમાં, ફૂલોમાં, શાકપાંદડાંમાં અનેક જીવ કપાઇ જાય છે, છોલાઈ જાય છે, કચરાઈ જાય છે, કકડી જાય છે, ચવાઇ જાય છે, કોઇ

દયા લાવતું નથી. વળી લીલા, સૂકા મેવાનાં ફળોમાં, ઔષધિઓમાં, ફૂલ પાન, ડાળી મૂળિયાં, છાલમાં તથા મર્યાદાથી વધારે વખત પડી રહેલી વાસી રસોઇમાં, દહીં, દૂધ આદિ રસમાં વિકલત્રય કે પંચેન્દ્રિય જીવો ઉપજે છે તે બધાં ખવાઇ જાય છે, જીવ જંતુ ચણી જાય છે, અગ્નિમાં બળી જાય છે; કોણ દયા કરે?

વિકલત્રયની ઉત્પત્તિ ચોમાસામાં બહુ હોય છે. બધી જમીન જીવડાંથી છવાઈ જાય છે, ઢોરના પગે, મનુષ્યના પગે, ઘોડાની ખરીએ, રથ, બળદ, ગાડાં ગાડી વડે જીવડાં ચુંથાઈ જાય છે, કપાઇ જાય છે; કોઈ જગાએ તેના પગ કપાઇ જાય છે, કયાંક તેનાં માથાં કપાઇ જાય છે, કયાંક તેનાં પેટ ફાટી જાય છે; કોણ દયા કરે? કોઇ જોતાય નથી. કેવી દુઃખદાયી સ્થિતિ? આ પ્રકારે વિકલત્રય (બે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળાં) તિર્યંચો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં દુઃખ વડે મરણ પામે છે. ભૂખ, તરસ, ટાઢ અને તાપની વેદનાથી, વરસાદની, પવનની, ઝાકળની પીડાથી મરણ પામે છે, ઢેફાના પડવાથી, માટી, ઠીકરૂં, જોડા, લાકડી, મળ, મૂત્ર, ઉકળતું પાણી, અગ્નિ ઇત્યાદિ પડવાથી દબાઈ ચંપાઇને મરી જાય છે. વિકલત્રય જીવો તરફ કોઈ જોતુંય નથી. વખતે દેખે તોય દયા લાવે નહિ. ઘી, તેલ આદિમાં પડીને, દીવા કે દેવતા આદિમાં પડીને મરે છે અને ઘોર દુઃખ ભોગવતાં ફરી ઉત્પન્ન થાય છે અને ફરી મરે છે. એમ અસંખ્યાત કાળ સુધી દુઃખ ભોગવે છે.

કદાપિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (પશુ પક્ષી માછલાં આદિ)

થાય છે, તો જલચર જીવોમાં બળવાન નિર્બળને ખાઇ જાય છે, મચ્છીમારની જાળમા કે કાંટા વડે માછલાં પકડનારાના કાંટામાં ફસાઇને મરે છે. જીવતાં માછલાંને કેટલાક આગ્ની ખાય છે.

વનચર જીવો વનમાં સદાય ભયભીત રહે છે. ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ, વર્ષાદ, પવન, કાદવ આદિની ઘોર વેદના સહન કરે છે. ખાવાનું મળવુંય મુશ્કેલ. ભૂખની ભારે વેદના ભોગવે છે. કદી આહાર મળે તો પાણી ન મળે તેથી તીવ્ર તરસની વેદના ભોગવે છે. શિકારી કે પારધીથી વિંધાઇ કે પકડાઇ મરે છે, દરમાંથી પારધી ખોદી ખોદીને કાઢે છે, અને મારે છે, બળવાન પશુ નિર્બળને ગુફામાં પર્વતમાં, વૃક્ષમાં, ખાડામાં છાનાંમાનાં સંતાઇ રહ્યાં હોય ત્યાંથી છળ કપટથી પકડીને મારે છે. સિંહ, વાઘ વગેરે પણ સદા ભયભીત રહે છે, આહાર મળવાનો નિયમ નથા હોતો, બહુ ભૂખ્યા, તરસ્યા પડયા રહે છે. કદી કિંચિત્ અલ્પ આહાર બે ત્રણ દિવસે મળે. ના મળે તો ઘોર વેદના ભોગવતાં મરી જાય છે. પારધી, કસાઈ જેવા મનુષ્યો યંત્રોથી કે જાળના ઉપાયોથી પશુ પક્ષીને પકડીને મારી મારીને વેચે છે, ખાય છે. જીવતાં પ્રાણીઓના પગ કાપીને વેચે છે, જીભો કાપી આપે છે, ઇન્દ્રિયો કાપીને વેચે છે, પુંછડાં કાપીને વેચે છે, મર્મસ્થાન કાપે છે, છેદે છે, તળે છે, રાંધે છે. તે તિર્યંચ ગતિમાં કોઈ શરણ નથી; કોઇ ઉપાય નથી. તિર્યંચોમાં માતા પુત્રનું ભક્ષણ કરે છે, તો અન્ય કોણ રક્ષા કરે?

નભચર પક્ષીઓને પણ નિરંતર દુ:ખ હોય છે. નિર્બળ પક્ષીઓને બલવાન પક્ષી પકડીને મારે છે. બાજ પક્ષી દિવસે મારી ખાય. વાગોળો, ઘુવડ ઇત્યાદિ રાત્રે ફરનારાં દુષ્ટ પક્ષીઓ પાસે જઇને તોડી ખાય છે. બિલાડી, કુતરા પક્ષીઓને છેતરીને મારે છે. પક્ષીઓ ભયભીત થઇને વૃક્ષની છેવાડી ડાળીઓ પકડી રાત ગાળે છે, સુવાનું, પાથરવાનું, બેસવાનું મળતું નથી, પવનની, પાણીની, વર્ષાદની ઝાકળની, ટાઢની ઘોર વેદના ભોગવી ભોગવીને મરી જાય છે. દુષ્ટ મનુષ્યો પક્ષીઓને પકડી પીંછાં ઉપાડી નાખે છે, ચીરે છે, ઉકળતા તેલમાં જીવતાં તળીને ખાય છે, રાંધે છે. જ્યાં જોઇએ ત્યાં તિર્યંચોને ઘોર દુ:ખ છે. એ બધું હિંસાનું ફળ છે.

હાથી, ઘોડા, ઉંટ, બળદ, ગધેડાં, પાડા એ જીવોની પરાધીનતાનાં દુ:ખ કોણ કહી શકે ? નાક વીંધીને સાંકળ કે દોરડાની નાથ ઘાલે; પરાધીનપણે બાંધી રાખે, ફાવે ત્યાં ફરવાનું ખાવાનું નહીં. તાપે બાંધે, વરસાદમાં બાંધે, ટાઢમાં બાંધે, પરવશ પડયા શું કરે ? બહુ ભાર ભરે છે. માર માર કરે છે, પરોણાની આર ઘોચે છે, ચામડાના સાટકા વડે વારંવાર માર્ગમાં મારે છે. લાકડી કે સોટીના મર્મસ્થાનમાં ગોદા મારે, કે સોળ, પડે તેમ ઝાપટે છે. પીઠ ગળી જાય, માંસ કપાઇને ખાડા પડી જાય, ખાંધ ગળી જાય, નાક ગળી જાય, કીડા પડી જાય, પત્થર, લાકડાં કે ધાતુના કઠોર ભારથી હાડકાંના ચૂરા થઈ જાય, પગ તુટી જાય, મહારોગી થઈ જાય,

ઉઠાતું ન હોય, વૃદ્ધાવસ્થાથી નિર્બળ થઇ જાય, તોય બહુ ભાર લાદે છે; બહુ દૂર લઇ જાય છે. ભૂખની વેદના, તરસની વેદના, રોગની વેદના, તાપની વેદનાની દરકાર કર્યા વિના મધ્યરાત પછી બહુ ભાર ભરે છે, જે ભાર બીજે દિવસે ત્રીજો પહોર પૂરો થયે ઉતારે છે. ઘાસ, કાંટા, છોડાંનું, દાણા વિનાનું ઘોતું થોડું નીરસ ખાવાનું આપે, તે પણ પુરૂં પેટ ભરીને નહીં. પરાધીનતાનું દુઃખ તિર્યંચ જેવું બીજી કોઇ ગતિમાં નથી.

નિરંતર બંધનમાં, પાંજરામાં પશુ ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. ચંડાળ, કસાઇ, ચમારને બારણે બાંધ્યાં રહે છે, ખાવાને મળતું નથી. પુણ્યવંતને બારણે બીજાં પશુને ખાતાં દેખી મનમાં દુઃખી થાય છે. પારકા ઘાસમાં કે ટોપલામાં મોઢું ઘાલે ત્યાં તો પાંસળાંમાં ધોકો વાગે. મહાન ઘોર ભૂખનાં દુઃખ ભોગવે છે. બળદ, કુતરાં ઇત્યાદિ પશુઓની આંખ ઉપર, કાનમાં, ઇન્દ્રિય, આંચળ આદિ સ્થાનમાં ઘોર વેદના દેનાર જંગોડા, બગાઇ આદિ પેદા થાય છે. તે સર્વ મર્મસ્થાનમાં તીક્ષ્ણ મુખથી લોહી ચૂસે છે, તેની ઘોર વેદના ભોગવે છે. પાણી અને ઘાસની અછતથી તે ન મળે એવો ઉનાળો કેટલીક ઘોર વેદના વેદતાં પુરો કરે. જ્યારે શ્રાવણ માસમાં ઘાસ પેદા થાય ત્યારે પાપના ઉદયથી કરોડો ડાંસ, મચ્છર પણ પેદા થઈ જાય છે. તેથી જ્યાં ચરવા જાય ત્યાં ડાંસ મચ્છરના તીક્ષ્ણ ડંખથી ઉછળતાં ફરી ઘાસ તરફ મોં પણ કરી શકતાં નથી; બેસે કે સૂઇ જાય ત્યાં જુવા જંપવા ન દેતાં કરડી કરડી દુઃખ આપે છે. ઉંટ, ઘોડા, બળદ ઇત્યાદિ માર્ગમાં ભારના દુઃખથી,

વૃદ્ધાવસ્થાથી કે રોગથી થાકી જાય, ચલાય નહીં, પડી જાય, પગ ટૂટી જાય, માર ખાવા છતાં ચાલવા સમર્થ ન હોય તો વનમાં, જળમાં, પર્વતમાં જ્યાં ત્યાં તેને પડી રહેવા દઇ ધણી ચાલ્યો જાય છે. નિર્જન જગામાં, કે કાદવમાં તે એકલું પડયું રહે છે. ત્યાં કોઇ શરણુ નથી કોને કહે? કોણુ પાણી પાય? ઘાસ ક્યાંથી આવે? તાપમાં, કાદવમાં ટાઢમાં, વર્ષાદમાં, પડયાં પડયાં ઘોર ભૂખ, તરસની વેદના ભોગવે છે; નિબળ જાણી દુષ્ટ પક્ષી લોઢા જેવી ચાંચોથી આંખો ખોતરી ખાય છે, મર્મસ્થાનમાંથી અનેક જીવ માંસ કરડી કરડીને ખાઇ જાય છે. નરકના જેવી ઘોર વેદના ભોગવતાં કોઇ દિવસે તડફડાટ કરતાં બહુ આકરાં દુઃખ ભોગવીને મરે છે. અનીતિથી ધન હરી લીધેલું, છળ કપટી થઇને દાન લીધેલું, વિશ્વાસઘાત કરેલો, અભક્ષ્ય ભક્ષણુ કરેલું, રાત્રે ભોજન કરેલાં, નિર્માલ્ય દેવદ્રવ્ય ખાધેલું, પરના ઉપર આળ મૂકેલું, પોતાનાં વખાણુ કરેલાં, પારકી નિંદા કરેલી, બીજાનાં છિદ્ર જોએલાં, પારકા મિષ્ટાન્નની લાલસા રાખેલી, અતિ માયાચાર કરેલા તે બધાનાં આ ફળ તિર્યંચ ગતિમાં જીવ ભોગવે છે.

અસંખ્યાત, અનંત ભવ તિર્યંચ ગતિમાં વારંવાર ધારણુ કરતાં, માયાચાર આદિ તીવ્ર પાપનાં કારણુથી તિર્યંચ કે નરક ગતિનાં કારણુરૂપ નવાં કર્મ બાંધતાં અનંતકાળ વીતાવે છે. આ બધું મિથ્યાશ્રદ્ધા, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યા આચરણુનું ફળ છે.

મનુષ્યગતિ:—

મનુષ્ય ગતિમાં પણ કોઈ તો ઢોર પશુ જેવા જ્ઞાન રહિત છે. કેટલાકનાં માતા પિતા જન્મ આપીને મરી જાય છે, પછી તે બીજાને ખાતાં વધેલી એંઠ વગેરે ખાઇને, ભૂખ તરસની પીડા સહન કરીને, પારકા ઠપકા, તિરસ્કાર ખમતાં ઉછરે છે. બીજાની ચાકરી કરે છે, ઢોર પશુની પેઠે ભારે બોજા વહે છે. એક શેર અનાજથી પેટ ભરવા માટે એક બોજો માથા ઉપર, એક બોજો પીઠ ઉપર, એક બોજો હાથમાં બાર ગાઉ સુધી લઇને ચાલે છે, અનાજનો, ઘીનો, તેલનો, મીઠાનો, કે ધાતુનો આકરો ભાર વહે છે. કોઈ આખો દિવસ પાણી ભર્યા કરે છે. કોઈ રાતદિવસ પરદેશમાં ફર્યા કરે છે. કોઇ વીસ કે ત્રીસ ગાઉ પેટ ભરવા માટે રોજ દોડે છે. કોઈ પત્થરનો, કોઈ માટીનો ભાર નિરંતર વહે છે. કોઇ નોકરીમાં પરાધીન થઇને મનુષ્યભવ ગુમાવે છે. કોઇ લુહાર થઇ લોઢું ઘડીને પેટ ભરે છે. કોઇ લાકડાં કાપે છે, વહેરે છે, ફાડે છે, ઘડે છે ત્યારે અન્ન મળે છે. કોઇ વસ્ત્ર ધોવે છે, રંગે છે, છાપે છે, સીવે છે, ગુંથે છે, તુણે છે, વણે છે, કોઇ માટીનાં વાસણ ઘડે છે, કોઈ ધાતુનાં વાસણ ઘડે છે, કોઇ ઘરેણાં ઘડે છે. કોઇ ઢોર પશુની સેવા કરે છે, પાળે છે તોય પુરતું પેટ ભરાતું નથી. કોઇ ઘાસના ભારા કે લાકડાંના ભારા વહીને જન્મારો પૂરો કરે છે. કોઇ મળમૂત્ર સાફ કરે છે, મળમૂત્રનો ભાર વહે છે. કોઇ ચામડાં ઉતારે છે, સાફ કરે છે. કોઇ પીલે છે, કોઈ દળે છે, કોઇ ખાંડે છે, કોઇ રાંધે છે, કોઈ અગ્નિસંસ્કાર કરે છે (મડદાં બાળે છે.) કોઇ ભાડભુંજા છે. કોઇ ભઠીયારા છે, કોઇ ઘી,

તેલ, મીઠા આદિવડે આજીવિકા ચલાવે છે. કોઈ દીન થઇને ઘેર ઘેર માગે છે, કોઈ રંક થઇને ફરે છે, કોઈ રડે છે. એમ અનેક કર્મને વશ થઇને, આત્માને ભૂલીને, મનુષ્યભવ વૃથા ગુમાવે છે.

કોઈ ચોરી કરે છે, કોઈ છળકપટ કરે છે, કોઇ જૂઠું બોલે છે, કોઇ વ્યભિચાર સેવે છે, કોઇ ચાડી ખાય છે, કોઇ છાપો મારે છે, કોઇ માર્ગમાં લુંટે છે, કોઇ લડાઇમાં જાય છે, કોઈ સમુદ્રમાં નાવ ચલાવે છે, કોઇ ગાઢ જંગલમાં પ્રવેશ કરે છે, કોઇ નદી ઉતરે છે, કોઇ કૂવે કોસ જોડે છે, કોઇ ખેતી કરે છે, કોઈ વાવે છે, કોઇ લણે છે. કોઇ લોભ અને અભિમાનને વશ થઇને હિંસા કરે છે. હિંસા થાય તેવા વેપાર કરે છે. કોઈ નામું લખે છે, કોઇ ચિત્ર કાઢે છે, કોઇ ઇંટો, ચૂનો પકવે છે, કોઇ ઘર ચણે છે. કોઇ જુગાર રમે છે, કોઇ વેશ્યાગમન કરે છે, કોઇ દારૂ પીધા કરે છે. કોઈ રાજ્યની સેવા કરે છે, કોઇ નીચ માણસોની સેવા કરે છે, કોઇ ગાવા, બજાવવાની વિદ્યાથી આજીવિકા ચલાવે છે, કોઈ નાચે છે. આમ કર્મને આધીન અનેક પ્રકારના ક્લેશવડે મનુષ્યપણું વીતાવે છે. પુણ્યપાપને આધીન થઈને ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં કર્મ ગ્રહણ કરીને ભિન્ન ભિન્ન ફળ ભોગવતા દેખાય છે.

કોઇ અનાજ વેચે છે, કોઈ ગોળ, ખાંડ, ઘી, તેલ, આદિક વડે આજીવિકા ચલાવે છે. કોઇ વસ્ત્રોનો, કોઇ સોના રૂપાનો, કોઇ હીરા, મોતી, મણિ, માણેક ઇત્યાદિનો વેપાર

કરીને આજીવિકા ચલાવે છે. કોઇ લોઢા પીત્તળ, ઈત્યાદિ ધાતુના વેપારથી, કોઇ લાકડાં પત્થરના વેપારથી, કોઇ મેવા, મીઠાઇ, પૂડા, ઘેબર, લાડુ આદિના વેપારથી, કોઇ શાક વગેરેના વ્યાપારથી, કોઇ અનેક ઔષધ ઇત્યાદિના વેપારથી કર્મને આધીન અનેક પ્રકારે આજીવિકા ચલાવે છે. કોઇ વેપારી છે, કોઇ ગુમાસ્તો છે, કોઇ દલાલ છે; કોઇ ઉદ્યમી છે, કોઇ નિરૂદ્યમી આળસુ છે. કોઇ મનગમતાં કપડાં ઘરેણાં પહેરે છે. કોઇ કષ્ટથી પેટ ભરાય તેટલું ખાવાનું પામે છે, કોઇ વગર મહેનતે સુખે ભોજન કરે છે. કોઇ ભીખારી ભીખ માગીને ખાય છે, કોઇ પૂજ્ય ગુરુ બનીને ખાય છે, કોઇ રંક દીન થઇને ખાય છે. કોઈ અનેક પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાય છે. કોઇ નીરસ ભોજન કરે છે, કોઈ પેટ ભરીને ઘણીવાર દિવસમાં ખાય છે, કોઇને લુખા બાકળાનું નીરસ ભોજન પણ અડધું પેટ ભરાય તેટલુંજ મળે છે. કોઇને એક દિવસને આંતરે આહાર મળે છે. કોઇને બે ત્રણ દિવસે પણ ભાગ્યે મળે છે. ખાવાપીવાનું નહિ મળવાથી ભૂખ તરસની વેદનાથી કોઈનું મરણ થાય છે. કોઈ કેદખાનામાં પરવશ પડયા પડયા ઘોર વેદના સહન કરે છે. કોઈ પોતાનાં સગાંવહાલાંના વિયોગરૂપ અગ્નિથી બળે છે, કોઈ રોગથી થયેલી ઘોર વેદના આખો જન્મારો ભોગવીને આર્તધ્યાનથી મરે છે; કોઈ તાવ, શ્વાસ, ખાંસી, ઝાડા, વાયુ, પિત્ત, પેટનાં દુઃખ, જળોદર, કઠોદર આદિની ઘોર વેદના ભોગવે છે. કાનમાં સણુકા, દાંતમાં સણુકા, નેત્ર શૂળ, મસ્તક શૂળ તથા પેટમાં શૂળ આવવાથી ઘોર વેદના ભોગવી કોઈ મરી જાય છે. કોઈ જન્મથી આંધળા, બહેરા, બોબડા, લૂલા,

ઠુંઠા, અપંગ, થઇને જન્મારો પૂરો કરે છે. કોઈ થોડાં વર્ષ પછી આંધળા, બહેરા, મુંગા પાંગળા થઇ પરાધીન થઈ માનસિક અને શારીરિક ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. કોઇને લોહી વિકારથી ખસ, ખરજવું, દરાજ, કોઢ આદિ થઈ આંગળી, હાથ, નાક, પગ વગેરે ગળી જાય છે. કર્મના ઉદયની ગતિ ગહન છે. કોઈ અંતરાય કર્મના ઉદયથી નિર્ધન થઇને અનેક દુઃખો ભોગવે છે.

કોઇનું કદી પેટ ભરાય, કદી ન ભરાય, કોઇને નીરસ, વાસી, એંઠું, નીચે પડી ગયેલું એવું ભોજન પણ ઘણા કષ્ટે મળે છે; કોઇને ઘણા તિરસ્કાર સહન કરવા પડે છે. કોઇને રહેવાને ઘર જૂનું થઇ ગયેલું હોય છે, છાપરા ઉપર નાખેલાં ઘાસ, પાંદડાંની પણ પૂરી છાયા પડતી નથી. કોઇને ઘરની ઘણી સંકડાશ હોય છે; તેમાં વળી વીંછી, સાપ, ઉંદર વગેરેનાં ચારે બાજુ દર હોય છે, મહા દુર્ગંધ આવતી હોય છે, ચંડાળ, ચમારનાં ઘર પાસે રહેવાનું હોય છે. કોઇને ખાવાનું પાશેર અનાજ પણ ન હોવાથી પેટ પુરૂં ભરાય નહિ. કોઇને કલહ કરનારી, કાળી, કડવાં વચન કહેનારી ભયંકર કદરૂપી, ડરાવનારી, પાપિણી સ્ત્રી મળી હોય છે. કોઇને રોગી, ભૂખથી રડતાં, કદરૂપાં અનેક છોકરા–છોકરીઓ પાપના ઉદયે મળ્યાં હોય છે. કોઇને વ્યસની, દુષ્ટ, મહાપાપી છોકરો હોય છે. કોઇને વૈરી કરતાં વધારે દુષ્ટ ભાઈ હોય છે. કોઇને પાડોશી પણ દુષ્ટ અન્યાય-માર્ગી બળવાન, પાપી, દુરાચારી, વ્યસની મળ્યો હોય છે. કોઇને લોભી, દુષ્ટ અવગુણગ્રાહી, કૃપણ, ક્રોધી, મૂર્ખ શેઠની

નોકરી મળી હોય છે. કોઇને કૃતઘ્ની દુષ્ટ, છિદ્ર શોધનારો બળવાન નોકર મળે છે. એ સર્વ મહા કલેશકારી પાપના ઉદયથી આ સંસારમાં બને છે.

ધર્મ રહિત, અન્યાયમાર્ગી, ક્રૂર રાજાના રાજ્યમાં વસવું, દુષ્ટ મંત્રી, પ્રધાન, કોટવાળનો યોગ મળવો, કલંક લાગવું, અપયશ થવો, ધનનો નાશ થવો, એ બધું પંચમકાળના મનુષ્યોને અનેક પ્રકારે બને છે. પૂર્વ જન્મમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ, વ્રત, સંયમ રહિત હોવાથી ભરત ક્ષેત્રમાં પંચમકાળમાં મનુષ્ય થાય છે. જે કોઈ મિથ્યાધર્મીએ પૂર્વે કુતપ, કુદાન, મંદ કષાય કર્યાં હોય તે રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, ધન, ભોગ, સંપદા, નીરોગતા પામી, અલ્પ આયુષ્ય આદિ ભોગવી, પાપ ઉપાર્જન કરાવનારાં અન્યાય, અભક્ષ્ય ભક્ષણ, મિથ્યામાર્ગ આદિમાં પ્રવર્તન કરીને સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે. કોઇ વિરલા પુરૂષ અહીં સમ્યક્દર્શન, સંયમ, વ્રત ધારણ કરે છે. તે મંદ કષાયી આત્મનિંદા, ગર્હા સહિત જન્મ સફળ કરીને સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિક દેવ થાય છે.

કોઈ પૂર્વ જન્મમાં મંદ કષાય, ઉજ્વલ દાન કરનારા અહીં પુણ્ય સહિત જન્મે છે. તેમને પણ ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ થાય છે. સંસાર દુ:ખ સ્વભાવવાળો છે, ભરત ચક્રવર્તીના નાના ભાઇ બાહુબલીએ બળનો મદ કરીને ચક્રવર્તીનું માન ભંગ કર્યું. ન્યાય માર્ગથી જોઇએ તો મોટાભાઇ પિતા સમાન હોવાથી નમવા યોગ્ય હતા, ચક્રવર્તી અને કુળમાં મોટા હતા છતાં તેની મહત્તા નાના ભાઇથી દેખી શકાઇ નહીં. ભરતે ભારે અંતરની મમતાથી સાથે રહી ભેગું

રાજ્ય ભોગવવા બોલાવ્યા. પરંતુ ભાઇની અદેખાઇ કરી અપમાન કર્યું, તો બીજાની શી વાત કરવી ?

કોઇને સ્ત્રી નથી તેથી તેની તૃષ્ણાને લીધે સ્ત્રી વિના પોતાનું જીવન નકામું માની દુ:ખી થાય છે. કોઇને સ્ત્રી છે, પણ તે દુષ્ટ છે, વ્યભિચારિણી છે, કલહ કરનારી છે, મર્મભેદક વચન બોલનારી છે, ચોરી કરનારી છે. તથા રોગને લીધે નિરંતર સંતાપ આપનારી છે તેથી તે મહા દુ:ખી છે. કોઇને આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી, પતિને પ્રસન્ન કરનારી સ્ત્રી હોય તે મરી જાય ત્યારે તેના વિયોગનું મહા દુ:ખ થાય છે. કેટલાકને તેના વિયોગનું મહા દુ:ખ થાય છે, કેટલાકને વૃદ્ધ અવસ્થામાં, નિર્ધનતામાં સ્ત્રીનું મરણ થઇ જાય ત્યારે નાનાં બાળકોને માતાથી વિખુટાં પડેલાં જોઇને ઘણો સંતાપ થાય છે. કેટલાક વૃદ્ધ અવસ્થામાં પોતાના વિવાહની ઇચ્છા રાખે છે, પણ કન્યા મળે નહિ તેથી દુ:ખી થાય છે.

કોઈ પુત્ર રહિત હોવાથી દુ:ખી છે, કોઈ કુપુત્ર નીકળવાથી દુ:ખી છે, કોઇને યશવાન સુપુત્ર છે, પણ તે પુત્ર મરણ પામતાં તેના વિયોગે મહા દુ:ખી થાય છે. કેટલાક વૈરી સમાન મારનાર, કુવચન બોલનાર ભાઇથી દુ:ખી છે. કોઈ મહા રોગ અને નિર્ધનતાનાં દુ:ખે દુ:ખી છે. કોઈ બહુ દીકરીઓ હોવાથી અને તેને પરણાવવા આદિ માટે પુરતું ધન ન હોવાથી દુ:ખી છે. કોઈ વરયોગ્ય મોટી પુત્રીને વરનો યોગ મળતો ન હોવાથી મહા દુ:ખી છે. કોઇને કન્યા આંધળી, લુલી, બોબડી, ગાંડી, અપંગ અને કદરૂપી

હોવાથી મહા દુઃખ છે. પુત્રીનો વિવાહ, કુબુદ્ધિ, વ્યસની, નિર્ધન, રોગી, પાપી વર સાથે થવાથી કે પુત્રી નાની ઉંમરમાં વિધવા થવાથી કે પુત્રી નિર્ધન, દુઃખી થવાથી કોઈ મહાદુઃખી થાય છે. કોઇને પુત્રી વ્યભિચારિણી થવાથી મરણથી પણ અધિક દુઃખ થાય છે. કોઇને પરણાવેલી પુત્રી મરી જવાથી દુઃખ થાય છે. કોઇને માતા પિતાના વિયોગનું દુઃખ થાય છે. કોઇને પિતા કોઈ જોરાવર, નિર્દયી માણસનું દેવું મૂકતા જાય તેનું દુઃખ હોય છે, કારણ કે દેવા જેવું દુઃખ નથી. કોઇને પિતા દેવું કરતા જાય તેનું દુઃખ; માતા, બહેન વ્યભિચારિણી દુષ્ટ હોય તેનું મહા દુઃખ; કોઈ પરાણે એમનું હરણ કરી જાય, લઇને નાસી જાય તેનું મહા દુઃખ; પોતાની પ્રજાને કોઇ ચોર લઈ જાય કે મારી જાય તેનું ઘોર દુઃખ; દુષ્ટ માણસોના સમાગમનું દુઃખ; દુષ્ટ, અન્યાયી અધર્મી ભાગીઓ વેપારમાં હોય તેનું મહાદુઃખ, દુષ્ટ અન્યાયીના હાથ નીચે નોકરી કરવાની હોય તેનું દુઃખ; મનુષ્યભવમાં ધનવાન થઇને નિર્ધન થઇ ગયાનું દુઃખ; માનભંગનું તથા પોતાનો મિત્ર થઈને પછી છિદ્રો પ્રગટ કરનાર, જૂઠાં આળ મૂકનાર શત્રુ થાય તેનું ભારે દુઃખ છે.

આ સંસાર–વાસ સર્વ પ્રકારે દુઃખરૂપજ છે. રાજાનો રંક થઈ જાય છે, રંકનો રાજા થઈ જાય છે, ઇત્યાદિ મનુષ્ય ભવમાં ઘણાં દુઃખ છે.

દેવગતિઃ—

દેવગતિ મળે તો ત્યાં પણ માનસિક દુઃખ હોય છે. જો કે દેવને ગરીબાઈ નથી હોતી; જરા, રોગ, ક્ષુધા,

તૃષા, મારણ તાડનની વેદના નથી હોતી, તથાપિ વિશેષ ઋદ્ધિધારક દેવોને દેખી પોતાને નીચો માની માનસિક દુ:ખ પામે છે. કોઇ ઇષ્ટ દેવ કે દેવાંગનાનો વિયોગ થવાથી દુ:ખ પામે છે, જો કે દેવાંગના આદિ કોઇ મરણ પામે તેની જગાએ શરીર, રૂપ, ઋદ્ધિ આદિક ધારક તેવીને તેવીજ અન્ય ઉપજે છે, તોપણ એ જીવના વિયોગનું દુ:ખ ઉપજે છે. પુણ્યહીન દેવ ઇન્દ્રઆદિ મહર્દ્ધિદેવોની સભામાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી તેનું તેને મહા માનસિક દુ:ખ લાગે છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થવાનું હોય ત્યારે દેવલોકમાંથી પોતાનું પતન થશે એમ દેખે છે, ત્યારે જે દુ:ખ તેને થાય છે તે ભગવાન કેવળી જ જાણે છે. આ સંસારમાં સ્વર્ગનો મહર્દ્ધિક દેવ મરીને એકેન્દ્રિયમાં આવીને ઉપજે છે, કે મળમૂત્રથી ભરેલા ગર્ભમાં રૂધિર માંસમાં આવીને અવતરે છે.

આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં પાપ પુણ્યના પ્રભાવ વડે શ્વાન આદિ તિર્યંચ દેવ થાય છે; બ્રાહ્મણ મરીને ચંડાળ થાય છે, ઢોર પશુ થઇ જાય છે. કર્મને આધીન જીવ ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. સંસારમાં રાજાનો રંક થઈ જાય છે, શેઠનો નોકર થાય છે, નોકરનો શેઠ થઈ જાય છે. પિતા હોય તેજ પુત્ર થઈ જાય છે, પુત્રનો પિતા થઈ જાય છે, પિતા-પુત્રજ મા થઇ, સ્ત્રી થઇ જાય, બહેન થઈ જાય, દાસ-દાસી થઇ જાય; દાસી દાસજ માત પિતા થઇ જાય. પોતેજ પોતાનો પુત્ર થઈ જાય એમ બને છે.

દેવતા હોય તે તિર્યંચ થઇ જાય, ધનવાન નિર્ધન

થાય નિર્ધન ધનવાન થાય. રોગી, દરિદ્રી હોય તે દિવ્ય રૂપવાળો થઇ જાય, દિવ્યરૂપવાળો મહાકદરૂપો, દેખવો ગમે નહિ તેવો થઇ જાય છે.

શરીર ધરવું પડે એ પણ મોટો બોજો છે; ભારને વહી જનાર પુરૂષ તો કોઈ સ્થાનમાં ભાર ઉતારી વિસામો લે છે, પરંતુ દેહને ધરનાર પુરૂષને ક્યાંય વિસામો મળતો નથી. આદારિક કે વૈક્રિયિકનો ક્ષણમાત્ર ભાર ઉતરે તો પણ ત્યાં આત્માએ એનાથી અનંત ઘણાં પરમાણુવાળાં તૈજસ કાર્મણ શરીરનો ભાર તો ધારણ કરેલો જ છે. તૈજસકાર્મણ કેવાં છે? આત્માના અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્યને દબાવી રાખનાર છે. કેવળજ્ઞાન, તથા અનંતસુખ અનંતશક્તિના અભાવતુલ્ય કરનાર છે. જેવી રીતે વનમાં આંધળો માણસ ભટકે છે, તેવી રીતે મોહને લીધે અંધ થયેલો જીવ ચારે ગતિમાં ભમે છે. સંસારી જીવ રોગ, ગરીબાઇ, વિયોગ આદિનાં દુઃખે દુઃખી થઇને, ધન ઉપજાવી દુઃખ દૂર કરવા મોહથી અંધ થઇને વિપરીત ઉપાય કરે છે. સુખી થવા અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરે છે, છળકપટ કરે છે, હિંસા કરે છે. ધનને માટે ચોરી કરે છે, રસ્તામાં લૂંટી લે છે પરંતુ તે પુણ્યહીનના હાથમાં ધન આવતું નથી. સુખ તો પાંચ પાપ (હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ) ના ત્યાગથી થાય છે. મિથ્યાત્વી પાંચ પાપવડે પોતાના ધનની વૃદ્ધિ, કુટુંબની વૃદ્ધિ, સુખની વૃદ્ધિ ઇચ્છે છે. ઇન્દ્રિયના વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય તેને સુખ માને છે. પણ તે તો મોહને લઇને થયેલો અંધાપો છે. જે સંસારી જીવોને અહિંજ દુઃખ દેખીએ છીએ

તે દુઃખો, જીવોને મારવાથી, અસત્યથી, ચોરીથી, કુશીલથી, પરિગ્રહની લાલસાથી ક્રોધથી, અભિમાનથી, છળકપટથી, લોભથી, અન્યાયથી થયેલાં દેખીએ છીએ. દુઃખી થવાનો બીજો માર્ગ નથી. આમ પ્રત્યક્ષ દેખતાં છતાં પાપમાં રાચે છે. આ વિપરીત માર્ગજ અનંત દુઃખમય સંસારનું કારણ છે. દુઃખોથી દુઃખજ ઉપજે. અગ્નિથી અગ્નિજ ઉપજે. આ પ્રકારે સંસારનું યથાર્થ સ્વરૂપ વારંવાર ચિંતવન, અનુભવન કરે, તેને સંસાર પ્રત્યે અભાવ કે ઉદ્વેગ રહે અને વૈરાગ્ય થાય, તો સંસાર પરિભ્રમણ દૂર કરવાના ઉદ્યમમાં કાળજી રાખે.

૪ એકત્વભાવનાઃ-

હે ભવ્ય! પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે એકત્વ ભાવનાનું ચિંતવન કરો. આ જીવ કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિકને અર્થે, શરીર સાચવવાને અર્થે કે પોતાના દેહને બચાવવા અર્થે બહુ પાપ, બહુ પરિગ્રહની લાલસા, અન્યાય, અભક્ષ્ય ભક્ષણ આદિ કરે છે. તેનું ફળ ઘોર દુઃખ, નરક આદિ ગતિમાં એકલો પોતે ભોગવે છે. જે કટુંબને અર્થે કે પોતાના દેહને અર્થે પાપ કરે છે, તે બધા સંયોગ તો બળીને ભસ્મ થઇ ઉડી જશે. કુટુંબ કયાં મળશે? પોતાનાં કરેલાં કર્મના ઉદયે પ્રાપ્ત રોગાદિ દુઃખ અને વિયોગ ભોગવતા જીવને સમસ્ત મિત્ર, કુટુંબ આદિ પ્રત્યક્ષ નજરે દેખતાં છતાં તેઓ જરાય દુઃખ દૂર કરી શકતાં નથી, તો નરક આદિ કુગતિમાં કોણ મદદ કરશે? એકલો પોતે જ ભોગવશે. આયુષ્ય પુરૂં થતાં એકલો મરે છે; મરણથી બચાવવા કોઇ બીજો સમર્થ નથી. અશુભ પાપનું ફળ ભોગવતાં કોઈ દુઃખમાં

ભાગ પડાવે તેવું નથી. પરલોક જતી વખતે સ્ત્રી પુત્ર, મિત્ર, ધન, દેહ, પરિગ્રહાદિ કોઈ સાથે જતું નથી. કર્મ એકલા આત્માને લઇ જાય છે. આ લોકમાં જે બાંધવ મિત્ર આદિ છે તે પર લોકમાં બાંધવ મિત્રાદિ નહિ થાય. જે ધન, શરીર, પરિગ્રહ, રાજ્ય, નગર, મહેલ, પલંગ, આભરણ નોકર આદિ સામગ્રી અહિં છે, તે પરલોક સાથે જશે નહીં. આ દેહના સંબંધીઓ આ દેહનો નાશ થતાં સંબંધ છોડી દેશે. પોતાનાં કરેલાં કર્મ પોતાને જ પરાધીનપણે ભોગવવાં પડશે. જીવ એકલો જ જશે. માટે સંબંધીઓમાં મમતા કરીને પરલોક બગાડવો એ મહા અનર્થ છે.

સમ્યક્ત્વ, વ્રત, સંયમ, દાન, ભાવના આદિ વડે જે ધર્મ આ જીવે અહીં ઉપાર્જન કર્યો હશે, તે જ માત્ર આ જીવને સહાય કરનાર છે. એક ધર્મ વિના કોઇ સહાય કરનાર નથી. પોતે એકલોજ છે. ધર્મના પ્રતાપે જીવ સ્વર્ગલોકમાં ઇન્દ્રપણું, મહર્દ્ધિકપણું પામીને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, મંડળેશ્વર થઇ ઉત્તમ રૂપ, બળ, વિદ્યા, સંહનન, જાતિ, કુલ, જગત્પૂજ્યપણું પામીને મોક્ષે જાય છે.

જેવી રીતે કેદખાનામાં પૂરાયેલા કેદીને કેદખાના ઉપર રાગ નથી, તેવી રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ જ્ઞાની પુરૂષને દેહરૂપી કેદખાના ઉપર રાગ નથી. ધન, કુટુંબ, અભિમાન આદિ ઘોર બંધનમાં પરાધીન થઇને, જીવ દુઃખ ભોગવે છે. પોતાનું એકત્વ સ્વરૂપ ભૂલી પર દ્રવ્ય, દેહ, પરિગ્રહ આદિમાં આત્મબુદ્ધિ કરી અનંતકાળ ભમે છે. એકલો પર ભવમાંથી આવી, યોનિસ્થાનમાં જન્મ ધારણ કર્યો, કર્મ વિના બીજું

કંઈ સાથે આવ્યું નથી. પાપ અને પુણ્યરૂપી કર્મ રાજા કે રંક, નીચ કે ઉચ્ચને ત્યાં ગર્ભ આદિ સ્થાનમાં લઈ જઇ ઉપજાવે છે, આયુષ્ય પુરૂં થયે સર્વ કુટુંબ આદિને છોડીને પરલોક પ્રત્યે જીવ એકલો જશે, ફરી પાછું આવવાનું જ નહિ. ગર્ભમાં વસવાનાં દુઃખ, જન્મ વખતે યોનિમાં સંકોચાવાનું દુઃખ, રોગવાળા શરીરનું દુઃખ, ગરીબાઇનું દુઃખ, વિયોગનું મહા દુઃખ, ભૂખ, તરસ આદિ વેદનાનું દુઃખ, અનિષ્ટ–દુષ્ટના સંગનું દુઃખ આ જીવ એકલો જ ભોગવે છે.

સ્વર્ગનાં અસંખ્યાત કાળ સુધીનાં મહાસુખ, અપ્સરાઓનો સંગમ, અસંખ્યાત દેવો ઉપર સ્વામીપણું, હજારો ઋદ્ધિઓ આદિકનું સામર્થ્યપણું પુણ્યના ઉદયથી એકલો જીવ ભોગવે છે. પાપના ઉદયથી નરકમાં તાડનના, મારણના, છેદનના, ભેદનના, શૂલી–આરોહણના, કુંભી પાચનના, વૈતરણીમાં ડુબવાના, ક્ષેત્રથી ઉપજતાં, શરીરથી થતાં, મનમાં થતાં તથા પરસ્પર સામસામે ઉપજાવેલાં ઘોર દુઃખ એકલો જીવ ભોગવે છે.

તિર્યંચ–પશુને પરાધીનપણે બાંધી રાખે, ભાર બોજો લાદે, કુવચન કહે, મર્મ સ્થાનમાં અનેક પ્રકારે મારે, ઘણા વખત સુધી બહુ દૂર ચલાવે, ભૂખ, તરસ, રોગનાં જુદાં જુદાં દુઃખ, ટાઢ, તાપ, પવન, તડકો, વર્ષાદ, ઝાકળ વગેરેનાં ઘોર દુઃખ આપે, નાકમાં દોરડાની નાથ ઘાલી નાથે, બાંધી ઘસડે, ઉપર બેસે વગેરેથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ પાપના ઉદયે એકલો જીવ ભોગવે છે. કોઇ મિત્ર, પુત્ર આદિ મદદ કરનાર સાથે રહેતું નથી. એક ધર્મજ સહાય કરનાર છે. આ પ્રકારે

એકત્વભાવના ભાવવાથી સ્વજનમાં પ્રીતિ ઘટે છે અને અન્ય પરજન પ્રત્યે દ્વેષનો અભાવ થાય છે. પછી તે પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવાજ પ્રયત્ન કરે છે.

અન્યત્વભાવના:-

હે! આત્મન્, આ સંસારમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, શરીર, રાજ્ય, ભોગાદિ જે જે તારા સંબંધ છે તે તે બધા સંબંધો તારા સ્વરૂપથી અન્ય છે, ભિન્ન છે. કોના શોચ, વિચારમાં લાગી રહ્યો છે? અનંતાનંત જીવોનો અને અનંત પુદ્ગલોનો સંબંધ તારી સાથે અનંતવાર થઈ થઇને છૂટી ગયો છે.

અજ્ઞાની સંસારી જીવ પોતાનાથી અન્ય જે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, શત્રુ, ધન, કુટુંબાદિક તેના સંયોગ–વિયોગ, સુખ–દુ:ખ આદિનું ચિંતવન કરીને કાળ ગુમાવે છે. મરણ નજીક આવતું જાય છે તેનો અથવા નરક તિર્યંચાદિ ગતિમાં જવું પડશે, તેનો વિચાર કે ચિંતવન કરતો નથી. સમયે સમયે આ મનુષ્યનું આયુષ્ય વહી જાય છે. તેમાં જો મેં મારૂં હિત સાધ્યું નહિ, પાપથી પાછો ફર્યો નહિ તથા કુગતિનાં કારણ રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામ, ક્રોધ, લોભ આદિરૂપ મહાઠગથી આત્માનું રક્ષણ આ ભવમાં કર્યું નહિ, તો તિર્યંચ કે નરક ગતિમાં અજ્ઞાની પરાધીન થયા પછી શું કરીશ? આ પંચપરિવર્તનરૂપ સંસારમાં અનંતાનંતકાળથી પારભ્રમણ કરતા એવા આ જીવનું પોતાનું કોઇ સગું નથી. આ સ્વામી, સેવક, પુત્ર, સ્ત્રી, મિત્ર બાંધવોને જે પોતાનાં માનો છો તે મિથ્યા મોહનો મહિમા છે; તેને જ મિથ્યાત્વ કહિએ છીએ. આ બધા સંબંધ કર્મથી થયેલા થોડા કાળના છે, અચાનક

તેનો વિયોગ થશે. આ બધા સંબંધ વિષય, કષાયને પોષનારા, અને સ્વરૂપને ભૂલાવનારા છે. સંસારમાં સમસ્ત જીવોની સાથે શત્રુ મિત્રપણું અનેકવાર થયું છે. ભવિષ્યમાં, પરદ્રવ્યના સંબંધમાં આત્મબુદ્ધિ કરી ભોગ ભોગવશો ત્યાં સુધી રાગદ્વેષ બુદ્ધિથી શત્રુ મિત્ર બુદ્ધિ કરીને એકેન્દ્રિયપણે જ્ઞાન, પિછાન, વિચાર રહિત અજ્ઞાની થઇને અનંતકાળ ભ્રમણ કરશો.

જેવી રીતે અનેક દેશોમાંથી આવેલા ભિન્ન ભિન્ન અનેક મુસાફરો રાત્રે એક ધર્મશાળામાં વસે છે અથવા તો એક વૃક્ષ ઉપર અનેક દિશાઓથી આવીને અનેક પક્ષીઓ રાત રહે છે અને સવાર થયે જુદા જુદા માર્ગે ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાં ઉડી જાય છે, તેવી રીતે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ આદિક ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાંથી પાપ પુણ્ય બાંધીને આવેલાં કુળરૂપ સ્થાનમાં ભેળાં થયાં છે. આયુષ્ય પૂરૂં થયે પુણ્ય પાપ પ્રમાણે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્યાદિ અનેક ભેદરૂપ ગતિ પામશે. કોઇ કોઇનું નથી. પુણ્ય પાપ પ્રમાણે ઉપકાર અપકાર કરીને પાછા સંસારમાં ભટકે છે.

આ સંસારમાં જીવોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિ આ છે. કોઇનો સ્વભાવ મળતો નથી. સ્વભાવ મળ્યા વિના પ્રીતિ શાની? પરસ્પર પોતપોતાના વિષય કષાયરૂપ કાર્ય જેનાથી સરતું દેખાય તેમની સાથે પ્રીતિ જણાય છે. પ્રયોજન વિના પ્રીતિ થતી નથી. રેતીના કણુની પેઠે જગતમાં કોઇને કોઇની સાથે સંબંધ નથી. જેમ પાણી ચુનો વગેરે ચીકણા પદાર્થના સમાગમને લીધે રેતીના કણ મુઠીમાં બંધાઇ જાય, ચોટી

જાય, પણ ભીનાશ કે ચિકાશ દૂર થાય એટલે કણે કણ વિખરાઈ જાય છે, તેવી રીતે સર્વ પુત્ર, સ્ત્રી, બાંધવ, સ્વામી સેવકનો સબંધ પણ જ્યાં સુધી પોતાના વિષય, લોભ, અભિમાન આદિ કષાય પોષાય ત્યાં સુધી રહે છે; જ્યારે ઇન્દ્રિયના વિષયો સધાય નહિ, અભિમાનાદિ કષાય પોષાય નહિ, ત્યારે લુખાં પરિણામમાં પ્રીતિ રહેતી નથી. જગતમાં પ્રયોજન વગરની પ્રીતિ જણાય છે, તે પણ લોકલાજના અભિમાનથી, ભવિષ્યમાં કોઇ પ્રયોજનની આશાથી તથા પહેલાંનો કરેલો ઉપકાર જો હું લોપું તો લોકમાં મારૂં કૃતઘ્નપણું જણાશે એવા ભયથી મીઠાં વચન વગેરેરૂપ પ્રીતિ કરે છે. પણ વિષય કષાયના સંબંધ વિના પ્રીતિ થતી જ નથી. આપણે નજરે દેખીએ છીએ કે, જેમના વડે પોતાનું માન, ધનનો લોભ, વિષયભોગોનો લોભ, પૂજા સત્કાર, મોટાઇના લાભ કે કીર્તિ પમાય ત્યાં પ્રીતિ કરે છે. કોઇ પ્રકારની આપત્તિના ભયને લઇને પ્રીતિ કરે છે. વિષય કષાયના ચેપ વગર પ્રીતિ હોય જ નહિ. સર્વ અન્ય છે, પર છે. દુઃખમાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાનો આધાર પુત્ર છે, એમ જાણી માતા પુત્રને પોષે છે, પુત્ર પણ માતાનું પોષણ કરે છે તે એવા વિચારથી કરે છે કે જો હું માતાની સેવા નહીં કરૂં તો જગતમાં મારા કૃતઘ્નીપણાની નિંદા થશે. પાંચ માણસમાં મારે નીચું જોવું પડશે. આવા અભિમાનથી પ્રીતિ કરે છે.

વૈરી પણ ઉપકાર, દાન, સન્માન આદિથી પોતાનો મિત્ર બને છે. પોતાનો પ્રિય પુત્ર હોય પણ તેના વિષયોમાં

વિઘ્ન કરીએ કે તેનું અપમાન તિરસ્કાર આદિ કરીએ તો ક્ષણ માત્રમાં આપણો શત્રુ થાય છે. કોઇ કોઈનો મિત્ર પણ નથી અને શત્રુ પણ નથી. ઉપકાર કે અપકારની અપેક્ષાએ મિત્ર કે શત્રુ છે. સંસારી જીવોને તો વિષય અને અભિમાન આદિને પોષે તે મિત્ર અને વિષય તથા અભિમાનમાં વિઘ્ન કરે તે શત્રુ છે. જગતનું આવું સ્વરૂપ જાણીને અન્ય પ્રત્યે રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરો. આ સંસારમાં જે ઘણાં પ્રિય એવાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ તમારે છે, તે બધાં સ્વર્ગ, મોક્ષનું કારણ જે ધર્મ, સંયમ આદિ વીતરાગતા તેમાં વિઘ્ન કરનાર છે. હિંસા, જુઠ, ચોરી, કુશીલ, પરિગ્રહ આદિ મહા અનીતિરૂપ પરિણામ કરાવી નરકાદિ કુગતિમાં ઘસડી જાય તેવાં બંધન કરાવનાર છે, તેથી મહા વેરી સમાન છે. આ જીવને મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાય આદિમાં વર્તતાં અટકાવી સંયમમાં દશલક્ષણરૂપ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે તે મિત્ર છે. એવા સન્મિત્ર તો નિર્ગ્રંથ ગુરૂ જ છે.

આ આત્મા સ્વભાવે જ શરીર આદિકથી ભિન્ન છે. ચેતનામય છે. દેહ પુદ્ગલમય, અચેતન, જડ છે. આ દેહ જ અન્ય છે, અવિનાશીક છે, તો આ દેહના સંબંધી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, કુટુંબ, ધન, ધાન્ય, સ્થાન આદિ અન્ય કેમ ન હોય? આ શરીર તો અનેક પુદ્ગલ પરમાણુઓના સમૂહ મળીને થયેલું છે, તે શરીરનાં પરમાણુ ભિન્ન ભિન્ન વિખરાઇ જશે. આત્મા ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો અખંડ, અવિનાશી રહેશે. તેથી સર્વ સંબંધોમાં અન્યપણાનો દૃઢ નિર્ણય કરો.

કર્મના ઉદયે થતા રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામ ક્રોધાદિ

ભાવ પણ અન્ય છે, ભિન્ન છે, વિનાશીક છે, તો અન્ય શરીર આદિ સંબંધી અન્ય કેમ ન હોય? પોતાના જ્ઞાન, દર્શન સ્વભાવથી વિપરીત જે જ્ઞાનાવરણ આદિક દ્રવ્ય કર્મ, રાગ દ્વેષ આદિ ભાવ કર્મ અને શરીર પરિગ્રહાદિનાં કર્મ છે તે બધાં અન્ય છે.

આ પુત્રાદિકનાં કર્મો જોતાં તેમનાં ગતિ, પાપ પુણ્ય, સ્વભાવ, કષાય, આયુષ્ય, કાયા આદના સંબંધો અને તમારો સ્વભાવ, પાપ–પુણ્ય વગેરે સંબંધો તે જુદાં છે. તેથી અન્યત્વ ભાવના ભાવશો તો તેમના ઉપરની મમતાથી બંધાતા ઘોર કર્મબંધનો અભાવ થશે.

અશુચિભાવનાઃ-

હે ! આત્મા, આ દેહના સ્વરૂપનું ચિંતવન કર. મહા મલિન માતાના લોહીથી અને પિતાના વીર્યથી આ તારૂં શરીર ઉપજ્યું છે. મહા મલિન ગર્ભમાં, લોહી અને માંસથી ભરેલી ઓરના પરપોટામાં નવ માસ પૂરા કરીને મહા દુર્ગંધવાળી મલિન યોનિમાં થઇને નીકળતાં તેં ઘોર સંકટ સહન કર્યાં છે. લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડી, વીર્ય, ચરબી અને નસો એ સાત ધાતુની જાલરૂપ દેહ તેં ધર્યો છે. મળ મૂત્ર, કીડા કરમિયાથી ભરેલો મહા અશુચિ છે. નવે દ્વારમાંથી નિરંતર દુર્ગંધ, મલ ઝરે છે. મળનો બનાવેલો ઘડો મળથી ભરેલો હોય, કાણાંવાળો હોય, ચારે તરફથી મળ ઝરતો હોય, તેને પાણીથી ધોઇએ તો પણ પવિત્ર શી રીતે થાય? કપૂર, ચંદન, પુષ્પ, તીર્થનું પાણી, ગંગાજળ વગેરે દેહને અડતાં જ દુર્ગંધવાળાં થઇ જાય છે, તેવો દેહ

કપૂર, ગંગાજળાદિથી કેવી રીતે પવિત્ર થાય? જેટલી જગતમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ છે તે સર્વે દેહના એક એક અવયવન સ્પાર્શથી થયેલી છે; મળ, મૂત્ર, હાડકાં, ચામડાં, રસ, રૂધિર, માંસ, વીર્ય, નસો, કેશ, નખ, કફ, લાળ, લીંટ, દાંત કે જીભની છારી, ચીપડાં, કાનનો મેલ વગેરેના સ્પર્શ માત્રથી વસ્તુઓ અપવિત્ર થાય છે. બેઇન્દ્રિય આદિથી પંચેન્દ્રિય પર્યંતનાં પ્રાણીના દેહના સંબંધ વિના કોઈ અપવિત્ર વસ્તુ જ જગતમાં નથી. દેહના સંબંધ વગર જગતમાં અપવિત્રતા જ ક્યાંથી થાય? દેહને પવિત્ર કરવાને ત્રણ લોકમાં કોઈ પદાર્થ નથી. જળ વગેરે પદાર્થોથી દેહને કરોડો વાર ધોઇએ તો જળ જ અપવિત્ર થઈ જશે. કોયલાને જેમ જેમ ધોઇએ તેમ તેમ કાળાશ જ નીકળે, ધોળો થાય નહિ. તેમ આ દેહનો સ્વભાવ જાણો. દેહને પવિત્ર માનવો એ મિથ્યાદર્શન છે.

આ દેહ તો એક રત્નત્રય, ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મને ધારણ કરનાર આત્માનો સંબંધ પામીને દેવોને પણ વંદન કરવા યોગ્ય પવિત્ર બને છે.

ધન આદિ પરિગ્રહ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો, મિથ્યાત્વ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ તો અમૂર્તિક એવા આત્માના સ્વભાવને મલિન કરે છે. આત્માને અધમ કરે છે, નિંદ્ય કરે છે, દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. તેથી કામ, ક્રોધ, રાગ આદિ છોડી આત્માને પવિત્ર કરો. દેહ પવિત્ર નહિ થાય.

આ પ્રકારે દેહનું સ્વરૂપ જાણી, દેહ ઉપરથી રાગ તજી, અનાદિ કાળથી આત્માને વળગેલા રાગાદિ કર્મમળને દૂર કરવાનો પુરૂષાર્થ કરો. ધન, સંપદાદિ પરિગ્રહ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગ અને દેહમાં સ્નેહ એ આત્માને મલિન કરનાર છે; તેથી તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉદ્યમ કરો.

ધન–સંપત્તિ છે તે આત્માને કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, કપટ, મમતા, વેર, કલહ, મહા આરંભ, હિંસા, મોહ, ઇર્ષા, અતૃપ્તિ આદિ હજારો દોષ ઉત્પન્ન કરાવનાર છે. આ લોક સંબંધી ને પરલોક સંબંધી સમસ્ત દોષો, આર્ત્ત, ચિંતા, દુર્ધ્યાન અને મહા ભય ઉપજાવનાર એક ધન છે. એવો નિર્ણય કરી વારંવાર ચિંતવન કરો. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો આત્માનું સ્વરૂપ ભૂલાવનાર અને મહા નિંદ્ય કર્મો કરાવનાર છે. જગતમાં જે ન કરવા યોગ્ય નિંદ્ય કર્મ, તેને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની વાંછા કરાવે છે. દેહનો સ્નેહ તે માંસ, ચરબી ને હાડમય મહા દુર્ગંધવાળા સડેલા શબ ઉપરનો રાગ છે. તે મહા મલિન ભાવનું કારણ છે. આ પ્રકારે શરીરની અશુચિતા જણાવનાર દશલક્ષણ ધર્મ જ છે.

પાવત્રપણું બે પ્રકારે ગણાય છે; એક લૌકિક અને બીજુ લોકોત્તર.

કર્મરૂપી મલિનતા ધોઈ નાખી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે લોકોત્તર શૌચ–પવિત્રપણું છે. એનું કારણ રત્નત્રય ભાવ છે. રત્નત્રયના ધારક, પરમ સમતાભાવમાં

રહેલા સાધુ છે. તેમના સમાગમથી પણ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે.*

લૌકિક શુચિ (પવિત્રતા) આઠ પ્રકારની છે. (૧) કાલ શુચિ–અમુક કાળ વ્યતીત થયે લોકમાં પવિત્રતા મનાય છે. (૨) અગ્નિસંસ્કાર કે તપાવવાથી પવિત્રતા મનાય છે. (૩) પવનથી પવિત્ર થયેલું મનાય છે. (૪) ભસ્મથી માંજવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૫) માટીથી માંજવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૬) પાણી વડે ધોવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૭) કોઇને, છાણ વડે લીંપવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૮) કોઇ જ્ઞાનથી ગ્લાનિ દૂર થતાં પવિત્રતા મનાય છે. એમ લૌકિક જન મનમાં પવિત્રતાનો સંકલ્પ કરે છે. પરંતુ શરીરને શુચિ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. શરીરના સંસર્ગથી તો જળ, ભસ્મ આદિ અશુચિ થઇ જાય છે.

આ શરીર, આદિ–અંત–મધ્યમાં કયાંય પવિત્ર નથી. એનું ઉપાદાન કારણ લોહી અને વીર્ય તે પવિત્ર નથી. આ શરીર પોતે પણ પવિત્ર નથી. તેની અંદર રહેલ દુર્ગંધવાળા મળ, મૂત્રાદિ, હાડ, માંસ, લોહી અને ઉપરની ચામડી તે પણ પવિત્ર નથી. ગંગાજળ આદિ તીર્થનાં કે સમુદ્રનાં સમસ્ત પાણીથી ધોઇએ તો તે બધાં જળને અપવિત્ર કરે પણ પોતે પવિત્ર ન થાય. આ દેહ સર્વ કાળમાં રોગથી ભરેલો છે, સર્વ કાળમાં અપવિત્ર છે, સર્વથા વિનાશીક છે, દુઃખ ઉપજાવનાર છે. તે દેહને પવિત્ર કરવાનો ઉપાય ધૂપ,

* "એક ઘડી, આધિ ઘડી, આધિમેં પુનિ આધ;
તુલસી સંગત સાધુકી, હરે કોટિ અપરાધ."

ગંધવિલેપન, પુષ્પ, સ્નાન, જળ, ચંદન, કપૂર આદિ કોઇ નથી. અંગારાના સ્પર્શથી જેમ અંગારો થાય છે, તેમ અપવિત્ર દેહના સ્પર્શથી પવિત્ર વસ્તુ પણ અપવિત્ર બને છે. આ પ્રકારે શરીરનું અપવિત્રપણું ચિંતવવાથી શરીરની શોભા વધારવામાં, રૂપ આદિકમાં અનુરાગ હોય તે દૂર થાય છે. વીતરાગતા માટે પુરૂષાર્થ થાય છે.

૭ આસ્રવભાવનાઃ-

કર્મ આવવાનાં કારણથી આસ્રવ-કર્મનું આવવાપણું થાય છે. જેવી રીતે સમુદ્રમાં વહાણ હોય તેમાં છિદ્રો વડે પાણી પ્રવેશ કરે, તેવી રીતે સંસારસમુદ્રમાં રહેલા જીવને સત્તાવન દ્વારથી આસ્રવ થાય છે. પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વભાવ, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનની વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ અને છકાય જીવની હિંસાનો ત્યાગ નહિ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ, અનંતાનુબંધી આદિ પચીસ કષાયો તથા મન વચન કાયાના પંદર ભેદો રૂપ યોગની પ્રવૃત્તિ એટલે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય આદિને અનુસરીને મન, વચન, કાયાથી (૫+૧૨+૨૫+૪+૪+૭=૫૭) શુભ, અશુભ કર્મનો આસ્રવ (આવવું) થાય છે.

પુણ્ય, પાપના સંયોગે મળેલા વિષય ભોગોમાં સંતોષ, વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવ, પરોપકારનાં પરિણામ, દુઃખી પ્રત્યે દયા, તત્ત્વોનું ચિંતવન, સર્વ પ્રાણિઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ આદિ ચાર ભાવના, પંચ પરમેષ્ઠીની ભક્તિ, ધર્માત્મા ઉપર અનુરાગ, તપ, વ્રત, શીલ, સંયમમાં પરિણામ ઇત્યાદિ રૂપ મનની પ્રવૃત્તિથી (શુભ) પુણ્યનો આસ્રવ થાય છે.

પરિગ્રહની અભિલાષા, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અતિ લોલુપતા, પરનું ધન હરી લેવાનાં પરિણામ, અન્યાયમાં પ્રવર્તન, અભક્ષ્ય ભક્ષણ, સાત વ્યસનનું સેવન, પરની નિંદામાં પ્રીતિ, પરનાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, આજીવિકાના નાશની ઇચ્છા, પરના અપમાનની ઇચ્છા, પોતાની મોટાઇની સ્પૃહા ઈત્યાદિરૂપ મનની પ્રવૃત્તિથી અશુભ (પાપ) આસ્રવ થાય છે.

સત્ય, હિતકારી, મધુર વચન વડે, પરમાગમને અનુકૂળ વચનો વડે, પરમેષ્ઠીના સ્તવન વડે, સિદ્ધાંતની વાચના તથા વ્યાખ્યાન વડે, ન્યાયરૂપ વચનો વડે પુણ્યનો આસ્રવ થાય છે.

પરની નિંદા, પોતાની પ્રશંસા, અન્યાય પ્રવૃત્તિ જે વચન વડે થાય તેવાં વચન, આરંભ–હિંસા કરાવનાર, વિષયવાસના વધારનાર, કષાય અગ્નિ પ્રગટાવનાર, કલહ, વિસંવાદ, શોક અને ભય વધારનાર, ધર્મ વિરૂદ્ધ મિથ્યાત્વ અને અસંયમને પોષનાર, અન્ય જીવોને દુઃખ, અપમાન, ધન અને આજીવિકાની હાનિ કરાવનાર છે. તે વચનોથી પાપનો આસ્રવ થાય છે.

પરમેષ્ઠીપૂજન અને પ્રણામ, જિનમંદિરનાં કાર્યરૂપ સેવા, ધર્માત્મા પુરૂષોની વૈયાવૃત્ય (સેવા ચાકરી) તથા યત્નાચારથી જીવદયા પૂર્વક સૂવું, બેસવું, ફરવું, લેવું, મૂકવું, સોંપવું, ખાવું, પીવું, બીછાવવું, હાલવું, ચાલવું ઇત્યાદિ કાયાની પ્રવૃત્તિ શુભ (પુણ્ય) આસ્રવનું કારણ છે.

યત્નાચાર વિના દયા રહિત, સ્વછંદે દેહની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવું, મહા આરંભ આદિમાં પ્રવર્તવું, દેહને શોભાવવામાં

પ્રવર્ત વું એ બધાં કાયાનાં કાર્યથી અશુભ (પાપ) આસ્રવ થાય છે.

આ મન, વચન, કાયાની શુભ, અશુભ પ્રવૃત્તિ, તીવ્ર–મંદ કષાયના યોગે, તીવ્ર–મંદ અનેક ભેદરૂપ કર્મના બંધમાં નિમિત્તરૂપ થાય છે. આનો વિચાર કરવાથી આત્મા અશુભ પ્રવૃત્તિ રોકી શુભ પ્રવૃત્તિમાં સાવધાન થઈને પ્રવર્તે છે.

કષાયો આત્માના સર્વ ગુણોનો ઘાત કરનાર છે. ક્રોધ છે તે પર જીવોને મારવામાં, ઘાત કરવામાં, બાંધવા વગેરેમાં ચિત્તને પ્રેરે છે. માન છે તે આ જીવને ગર્વથી એવો ઉદ્ધત કરે છે કે પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય, સ્વામીનો પણ તિરસ્કાર કરવા ઇચ્છે છે, વિનયનો નાશ કરે છે. માયા છે તે અનેક છળ, કપટ, લુચ્ચાઇ, પરની નજર ચુકવવા આદિ છેતરામણી કરાવે છે, પરિણામની સરળતાનો નાશ કરે છે. લોભ છે તે સુખનું કારણ જે સંતોષ તેનો નાશ કરે છે, યોગ્ય અયોગ્યના વિચારને દૂર કરે છે. કામ છે તે મર્યાદાનો ભંગ કરે છે, લાજનો ત્યાગ કરાવે છે; હિત–અહિત કે નીચ–ઉચ્ચ કામના વિચાર રહિત બનાવે છે. મોહ છે તે મદિરાની પેઠે સ્વરૂપને ભૂલાવે છે. શોક છે તે ઘણા દુ:ખથી હાહાકાર કરાવે છે, વિલાપ, રૂદન, આત્મઘાત આદિ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. હાસ્ય છે તે અજ્ઞાનતા પ્રગટ કરાવે છે. સ્નેહ છે તે દારૂ પીધા વિના જ અચેતન બેભાન બનાવે છે, અને મહા બંધનરૂપ, આત્મહિતને રોકનારી પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, તેથી અનર્થનું સ્થાન છે. નિદ્રા છે તે આત્માના સર્વ ચૈતન્યને હણી આત્માને જડ, અચેતન કરે છે. તરસ છે તે ન પીવા યોગ્ય પાણી પાય છે. ભૂખ છે તે ચંડાળના ઘરમાં પ્રવેશ કરાવી ભીખ મગાવે છે, કુળ–

મર્યાદાનો નાશ કરાવે છે, ઘોર દુઃખ દે છે. નેત્ર ઇન્દ્રિય છે તે સુંદર રૂપાદિ દેખવાને ઝંપાપાત કરાવે છે, પડતું નંખાવે છે. જીભ ઇન્દ્રિય છે તે મીઠાં ભોજનને માટે અતિ ચંચળ બનીને લાજ, મોટાઈ, સંયમ આદિનો નાશ કરાવી નીચ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય છે તે બેભાન થઇને સુગંધી પદાર્થ તરફ ઝૂકાવે છે. સ્પર્શ ઇન્દ્રિય છે તે સ્ત્રીનાં કોમળ અંગ, કોમળ શય્યા આદિ માટે તૃષ્ણા વધારે છે. કર્ણ ઇન્દ્રિય છે તે ભિન્ન ભિન્ન રાગમાં તલ્લીનતાથી આત્માને ભૂલાવી પરાધીન કરે છે. મન છે તે ચંચળ વાંદરાની પેઠે સ્વછંદે ઘોર વિકલ્પો કરીને શુભધ્યાન, શુભ પ્રવૃત્તિમાં ઠરતું નથી; વિષય કષાયમાં ભમે છે. મુખ અતિ રાગ સહિત અસત્ય વાણી બોલી પોતાની ચતુરાઈ પ્રગટ કરે છે. હાથ હિંસા કરવાનું મુખ્ય સાધન છે. પગ પણ પાપ કરવાના માર્ગમાં ઘણા દોડે છે. કવિપણું અતિ રાગ ઉત્પન્ન કરનારી કવિતા રચવાને ઇચ્છે છે. પંડિતપણું કુતર્ક અને અસત્ય બકવાદથી પોતાની પ્રખ્યાતિ ઇચ્છે છે. સુભટપણું ઘોર હિંસા ઇચ્છે છે. બાળપણું અજ્ઞાનરૂપ છે. યૌવનપણું ઇચ્છિત વિષયો માટે વિષમ સ્થાનોમાં પણ દોડે છે. વૃદ્ધપણું વિકરાલ કાળની સમીપ વસે છે. શ્વાસોચ્છવાસ નિરંતર દેહમાંથી ભાગી નીકળવાનો અભ્યાસ કરે છે. જરા છે તે કામભોગ, તેજ, રૂપ, સૌંદર્ય, ઉદ્યમ, બળ, બુદ્ધિ આદિને હરણ કરનારી ચોરંટી છે. રોગ યમરાજાનો પ્રબળ સુભટ છે. આવી આત્મ સ્વરૂપને ભૂલાવનારી સામગ્રી આ જીવને મળી છે તેથી ઘણાં કર્મોનો આસ્રવ થાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને કષાયોના સંયોગથી મન, વચન, કાયાદ્વારા આસ્રવ થાય છે.

૮ સંવરભાવનાઃ-

સમુદ્રમાંથી વહાણુમાં પાણી આવવાનાં છિદ્રો રોકી દેવાથી વહાણુ પાણીથી ભરાઈ જઈ ડૂબે નહીં, તેવી રીતે કર્મ આવવાનાં દ્વાર રોકી દેવાથી પરમ સંવર થાય છે અને સંસાર સમુદ્રમાં જીવ ડૂબતો નથી.

સમ્યક્દર્શન વડે મિથ્યાત્વ નામનું આસ્રવદ્વાર રોકાય છે. ઇન્દ્રિયો અને મનને સંયમરૂપ પ્રવર્તાવવાથી ઇન્દ્રિયદ્વાર રોકાઈ સંવર થાય છે. છ કાય જીવોની ઘાત કરાવનાર આરંભના ત્યાગથી પ્રાણુ-સંયમવડે અવિરતિદ્વાર રોકાઈ સંવર થાય છે. કષાયો જીતીને દશ લક્ષણુરૂપ ધર્મ ધારણુ કરવાથી ચારિત્ર પ્રગટી કષાયોનો અભાવ થઈ સંવર થાય છે. ધ્યાન આદિ તપથી, સ્વાધ્યાય તપથી યોગદ્વારે કર્મ આવતાં રોકાઇ સંવર થાય છે. ત્રણુ ગુપ્તિ, પાંચ સમિતિ, દશ લક્ષણુરૂપ ધર્મ, બાર ભાવના, બાવીસ પરિષહનો જય, પાંચ પ્રકારનાં ચારિત્રનું પાલન એ બધાથી નવાં કર્મ આવતાં રોકાય છે.

મન, વચન, કાયાના યોગને રોકવા તે ગુપ્તિ છે; પ્રમાદ તજી યત્નાપૂર્વક પ્રવર્તવું તે સમિતિ છે; દયા જેમાં મુખ્ય છે તે ધર્મ છે; આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન તે ભાવના છે; કર્મના ઉદયે આવેલાં ભૂખ, તરસ વગેરે પરિષહો કાયરતા રહિત, સમભાવે સહન કરવા તે પરિષહજય છે; રાગ આદિ દોષ રહિત, પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ આત્મામાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્ર છે. આ પ્રકારે જે વિષય, કષાયથી વિમુખ થઇ સર્વ ક્ષેત્રકાળમાં પ્રવર્તે છે તેને ગુપ્તિ, સમિતિ,

ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા, પરિષહજય અને ચારિત્રવડે નવાં કર્મ આવતાં રોકાઇ જાય છે તે સંવર છે. સંવરનાં આ કારણોનું ચિંતવન કરતા રહે તેને નવો આસ્રવ, બંધ થતો નથી.

૯ નિર્જરાભાવનાઃ-

જે જ્ઞાની, વીતરાગી થઇને, મદ રહિત, નિદાન રહિત બાર પ્રકારનાં તપ કરે છે તેને ભારે નિર્જરા થાય છે. સમસ્ત કર્મોના ઉદયરૂપ રસને પ્રગટ કરી કર્મો છોડવાં તે નિર્જરા છે. તે બે પ્રકારે થાય છે. એક તો પોતાના ઉદય કાળે રસ દઇને કર્મ છૂટે તે સવિપાક નિર્જરા છે, તે તો ચારે ગતિમાં સર્વ જીવને હોય છે. કર્મ પોતાના રસરૂપ ફળ દઇને નિર્જરે જ છે.

જે વ્રત, તપ, સંયમ ધારણ કરીને ઉદય કાળ પહેલાં જ નિર્જરા કરે છે તે અવિપાક નિર્જરા છે. મંદ કષાયના ભાવ સહિત જેમ જેમ તપ વધે છે, તેમ તેમ નિર્જરા વધારે થાય છે. જે પુરૂષ, કષાયરૂપ વેરીને જીતીને, દુષ્ટ જનનાં દુર્વચન, ઉપદ્રવ, ઉપસર્ગ અનાદર આદિને, પરિણામ મલિન કર્યા વિના સહન કરે છે, તેને મહા નિર્જરા થાય છે.

દુષ્ટ લોકોએ કરેલા ઉપદ્રવમાં, કર્મના ઉદયે પ્રાપ્ત પરિષહમાં, નિર્ધનતા, રોગ આદિકમાં, તથા દુષ્ટ લોકોનો સમાગમ આદિ પ્રસંગોમાં જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે પૂર્વે પાપ ઉપાર્જન કરેલાં તેનું આ ફળ છે; હવે સમભાવથી ભોગવો. કર્મરૂપી દેવું પતાવ્યા વિના છૂટવાનું નથી. ખેદ કરવાથી કર્મ છોડી દે એમ નથી. સંક્લેશ પરિણામ કરવાથી સંખ્યાત, અસંખ્યાત ગુણાં નવીન બીજાં કર્મ બંધાશે. જે

ઉત્તમ પુરૂષ, શરીરને, માત્ર મમત્વ ઉપજાવનાર, વિનાશી, અશુચિ, દુઃખ દેનાર જાણે છે; સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્રને સુખ ઉપજાવનાર, નિર્મલ, નિત્ય અવિનાશી જાણે છે; પોતાની નિંદા કરે છે; ગુણવંતને મોટા માને છે, તેમનો આદર સત્કાર કરે છે; મન અને ઇન્દ્રિયોને જીતીને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવમાં તલ્લીન થાય છે તેમનો મનુષ્યભવ સફળ છે; તેમને પાપ કર્મની મહા નિર્જરા થાય છે; સંસારને છેદનારા સાતિશય પુણ્યનો લાભ થાય છે; તેમને પરમ અતીન્દ્રિય, અવિનાશી, અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જે સમભાવરૂપી સુખમાં લીન થઇને વારંવાર પોતાના સ્વરૂપની ઉજ્વળતાનું સ્મરણ કરે છે અને ઇન્દ્રિયોને અને કષાયોને મહાદુઃખરૂપ જાણી જીતે છે, તે પુરૂષને મહા નિર્જરા થાય છે.

૧૦ લોકભાવનાઃ-

ચારે તરફ અનંતાનંત આકાશ છે. એવા આકાશના બરોબર મધ્ય ભાગમાં લોક છે. જીવ, પુદ્‌ગલ, ધર્મ, અધર્મ, અને કાલ જેટલા આકાશમાં રહ્યાં છે, અવલોકાય છે, દેખાય છે તે લોક છે.

ત્રણસો તેંતાળીસ ઘનરજ્જૂ પ્રમાણ લોકનું ક્ષેત્ર છે. તેની બહાર અનંતાનંત આકાશ સર્વ બાજુએ છે, તેનું નામ અલોક છે. આ લોકમાં અનંતાનંત જીવો છે. જીવોથી અનંતગુણાં પુદ્‌ગલ છે. ધર્મ દ્રવ્ય એક છે, અધર્મ દ્રવ્ય એક છે, આકાશ એક છે, કાળ દ્રવ્ય અસંખ્યાત છે. આ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ તથા લોકના સંસ્થાન આદિનું સ્વરૂપ, અવગાહના

આદિ વર્ણન અન્ય ગ્રંથોથી જાણવું. લોકના સ્વરૂપનું એમ ચિંતવન કરવું તે લોકભાવના.

૧૧ બોધિદુર્લભભાવનાઃ-

અનાદિકાળથી આ જીવ નિગોદમાં વસતો હતો. એક નિગોદમાં ભમતાં અનંતકાળ વીતી ગયો. એક નિગોદ શરીરમાં, જેટલા સિદ્ધ જીવો થયા તેથી અનંતગુણા જીવ છે. પોતપોતાના કાર્મણદેહ સહિત અવગાહના સર્વ જીવોની એક દેહમાં છે. આવા બાદર, સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોનાં શરીરોથી સમસ્ત લોક નીચે, ઉપર, અંદર, બાહેર અંતરરહિત (ઠાંસી ઠાંસીને) ભરેલો છે. પૃથ્વીકાય આદિ અન્ય પાંચ સ્થાવર વડે લોક નિરંતર ભરેલો છે. તે એકેન્દ્રિયપણામાંથી નીકળી ત્રસપણું (બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિયપણું) પામવું તે રેતીના સમુદ્રમાં નાખેલી હીરાની કણીની પ્રાપ્તિની પેઠે દુર્લભ છે. કદાચિત્ ત્રસપણું પણ પામે તો ત્રસ જીવોમાં વિકલેન્દ્રિય (બે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા) જીવો અનેક પ્રકારના છે તેમાંથી અસંખ્યાત કાળ પરિભ્રમણ કરતાં પણ પંચેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. વિકલત્રયમાંથી મરીને પાછો નિગોદમાં અનંતકાળ ભમે છે. ફરી પાંચ સ્થાવરમાં અસંખ્યાત સંખ્યાત-કાળ ફરીને વળી નિગોદમાં જાય છે, એમ પરિભ્રમણ કરતાં અનંત પરાવર્તન પૂરાં થાય છે. તેથી પંચેન્દ્રિયપણું દુર્લભ છે.

પંચેન્દ્રિયપણું પામીને પણ મનવાળા થવું દુર્લભ છે. અસંજ્ઞી એટલે મનરહિત હોવાથી હિતઅહિતનું જ્ઞાન હોતું નથી; શિક્ષણ ક્રિયા, ઉપદેશ, આલાપ આદિ રહિત હોય

છે, તેથી અજ્ઞાન ભાવથી નરક, નિગોદ આદિ તિર્યંચ ગતિમાં લાંબા કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે.

કદાચિત્ મન પણ પ્રાપ્ત થાય તો ક્રૂર તિર્યંચોમાં રૌદ્ર પરિણામી, તીવ્ર અશુભ લેશ્યા ધારણ કરનાર થઇ, ઘોર નરકનાં દુ:ખ ભોગવી ફરી પાપી તિર્યંચો થાય છે. ફરી નરકમાં તથા તિર્યંચોમાં અનેક પ્રકારનાં ઘોર દુ:ખો ભોગવતાં અસંખ્યાત ભવ તિર્યંચ અને નરકના ભોગવી, ફરી પંચ સ્થાવરમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત કાળ જન્મ મરણ, ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણતા, મારણ, તાડન, સહન કરતાં અનંતકાળ વ્યતીત કરે છે.

ઘણાં માણસો આવજા કરે છે એવા ચાટામાં રત્નનો ઢગલો જડવો દુર્લભ છે. તેવો દુર્લભ મનુષ્યભવ કદાચિત્ મળે તો પણ મ્લેચ્છ આદિ અનાર્ય મનુષ્ય થાય, તો ત્યાં ઘોર પાપ બાંધી નરકાદિ ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતાં, ફરી મનુષ્યભવ મળવો ઘણોજ દુર્લભ છે. તેમાં પણ આર્યખંડમાં જન્મ મળવો અતિ દુર્લભ છે. આર્યખંડમાં પણ ઉત્તમ જાતિ, કુળ પામવાં અતિ દુર્લભ છે. કારણ કે ભીલ, ચંડાળ, કોળી, ચમાર, કલાલ, ધોબી, હજામ, લુહાર ઈત્યાદિ નીચ કુળ બહુ છે. ઉચ્ચ કુળ પામવું દુર્લભ છે. ઉચ્ચ કુળ કદાપિ મળે અને ધન રહિત હોય તો તિર્યંચની પેઠે ભાર વહેવો, નીચ કુળવાળાની નોકરી કરવી તથા આઠ પહોર અધમ કર્મ કરીને પરાધીનપણે આજીવિકા મેળવી પેટ ભરવું વગેરેને લઇને ઉચ્ચ કુળ મળ્યું તે પણ વૃથા છે.

કોઈ ધન પણ પામે પણ કાન વગેરે ઇન્દ્રિયો ખોડ-વાળી હોય તો ધનપ્રાપ્તિ પણ વૃથા છે. ઈન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ હોય પણ રોગ રહિત દેહ પામવો દુર્લભ છે. રોગ રહિત હોય તેને પણ દીર્ઘ આયુષ્ય પામવું દુર્લભ છે. દીર્ઘ આયુષ્ય હોય પણ શીલ એટલે મન, વચન, કાયાની ન્યાય-પૂર્વક પ્રવૃત્તિ દુર્લભ છે ન્યાય નીતિવાળું વર્તન હોય છતાં સત્પુરૂષનો સમાગમ મળવો દુર્લભ છે. સત્સમાગમ થયા પછી પણ સમ્યક્દર્શન પામવું દુર્લભ છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છતાં સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. ચારિત્ર પામ્યા છતાં મરણ પર્યંત તે પાળવું અને સમાધિમરણ કરવું દુર્લભ છે. સમ્યક્ રત્નત્રય પામીને પણ જો તીવ્ર કષાય આદિ કરે તો સંસાર સમુદ્રમાં તે ખોઈ બેસે છે. સમુદ્રમાં પડી ગયેલાં રત્નની પેઠે રત્નત્રયની ફરી પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ મનુષ્યભવમાં જ થાય છે. મનુષ્ય ગતિમાંજ તપ, વ્રત, સંયમવડે મોક્ષ પામવાનું બને છે. આવો દુર્લભ મનુષ્યભવ પામીને પણ જે જીવ વિષયોમાં પ્રીતિ કરે છે, તે દિવ્ય રત્નને, રાખ જોઈતી હોય ત્યારે બાળીને ભસ્મ કરે, એવો મૂર્ખ છે.

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવના:-

ધર્મ સ્વરૂપ દશલક્ષણ ભાવનામાં કહ્યું છે, તે આત્માનો સ્વભાવ છે. તે ધર્મ ભગવાન વીતરાગે પ્રકાશેલાં દશલક્ષણરૂપ, રત્નત્રયરૂપ તથા જીવદયારૂપ છે. આ સંસારમાં ધર્મને જાણવાની સામગ્રી જ ઘણી દુર્લભ છે. ધર્મનું શ્રવણ કરવું દુર્લભ છે, ધર્માત્માનો સમાગમ દુર્લભ છે, ધર્મની શ્રદ્ધા,

જ્ઞાન અને આચરણ કોઈ વિરલા પુરૂષને મોહની મંદતાથી કે કર્મના ઉપશમથી થાય છે; આ જીવ જેવી રીતે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં, સ્ત્રી. પુત્ર, ધનાદિકમાં પ્રીતિ કરે છે, તેવી રીતે એક ભવમાં પણ ધર્મ ઉપર પ્રીતિ કરે તો સંસારનાં દુઃખનો અભાવ થઇ જાય. સંસારી જીવ નિરંતર પોતાનાં સુખની વાંછા કરે છે, પરંતુ સુખનું કારણ જે ધર્મ તેમાં આદર-ભાવ કરતો નથી, તો તેને સુખ કેવી રીતે મળે? બીજ વિના અનાજ ઉત્પન્ન કેવી રીતે થાય? આ સંસારમાં ઇન્દ્રપણું, અહમિન્દ્રપણું, તીર્થંકરપણું, ચક્રવર્તીપણું તથા બળભદ્રપણું, કે નારાયણપણું પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ ધર્મના પ્રતાપે થાય છે. ઉત્તમ કુળ, રૂપ, બળ, ઐશ્વર્ય, રાજ્ય, સંપદા, આજ્ઞા, સુપુત્ર, સુભાગ્યવંતી સ્ત્રી, હિતકારી મિત્ર, વાંચ્છિત કાર્યસિદ્ધિ, કાર્યકુશળ સેવક, નીરોગતા, ઉત્તમ ભોગ ઉપભોગ, રહેવાને દેવવિમાન સમાન મહેલો, સુંદર સંગતિમાં પ્રવૃત્તિ, ક્ષમા, વિનાયાદિક, મંદ કષાયીપણું, પંડિતપણું, કવિપણું, ચતુરાઇ, હસ્તકળા, પૂજ્યપણું, લોકમાન્યતા, પ્રખ્યાતિ, દાતરપણું ભોગી-પણું, ઉદારતા, શૂરવીરતા ઇત્યાદિ ઉત્તમ સામગ્રી, ઉત્તમ ગુણ, ઉત્તમ સંગતિ, ઉત્તમ બુદ્ધિ, ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ જે કંઈ દેખવામાં, સાભળવામાં આવે છે તે બધો ધર્મનો પ્રભાવ છે. ધર્મના પ્રતાપે વિષમ (દુર્લભ) હોય તે સુગમ થઇ જાય છે, ભારે ઉપદ્રવ પણ દૂર થાય છે, ઉદ્યમ રહિતને પણ લક્ષ્મી મળે છે. ધર્મના પ્રભાવથી અગ્નિનો, પાણીનો, પવનનો, વર્ષાનો, રોગનો, મરકીનો, સિંહ, સર્પ, ગજ આદિ ક્રૂર પ્રાણીઓનો, નદીનો, સમુદ્રનો, વિષનો, પર રાજ્યનો, દુષ્ટ રાજાનો, દુષ્ટ વેરીનો, ચોરનો વગેરે કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ દૂર થઈ

જાય છે અને સુખરૂપ આત્માને અનેક વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જો સર્વજ્ઞના પરમાગમ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા હો, તેના જાણુકાર હો તો કેવળ ધર્મનું શરણ ગ્રહણ કરો.

ભાવના કાવ્ય.

" વિદ્યુત્ લક્ષ્મી, પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જલના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ, શું રાચીએ ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!
સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.
શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઇ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે. એકત્વ એથી નય સુજ્ઞ ગોતે.
ના મારાં તન, રૂપ, કાંતિ, યુવતી, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના;
ના મારાં ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વના;
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.
ખાણ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણિને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.
અનંત સૌખ્ય નામ. દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા!
અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં વિચિત્રતા!!
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે! નિહાળ તું;
નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું.
જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય, ઉત્તમ જહાં વિચાર,
એ ભાવે શુભ ભાવના, તે ઉતરે ભવપાર. "

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ધર્મધ્યાન બારભાવના વર્ણન પૂર્ણ.

તીર્થંકરપણાના કારણરૂપ

સોળ કારણભાવનાઓ.

સમ્યક્દૃષ્ટિ મહાત્મા જ્યારે ઉપયોગની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન એટલે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરી શકતા નથી, ત્યારે ભાવનાઓના ચિંતવનમાં ચિત્તને પ્રવર્તાવે છે. અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ ઉપરાંત સોળ કારણ ભાવનાઓ પણ ધર્માત્મા જીવે ભાવવા યોગ્ય છે. સોળ કારણ ભાવનાઓનું ફળ તીર્થંકરપણું છે, તે ભાવના ભાવતાં તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બંધ અવ્રતી સમ્યક્દૃષ્ટિ, દેશવ્રતી ગૃહસ્થ આદિ મહાત્મા, સર્વસંગત્યાગી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનવર્તી મુનિ તેમ જ અપ્રમત્ત મુનિવરને થાય છે. પુણ્ય પ્રકૃતિઓમાં સર્વોત્તમ પ્રકૃતિ તીર્થંકર પ્રકૃતિ છે. એથી ચઢીઆતી પુણ્ય પ્રકૃતિ ત્રણ લોકમાં ક્યાંય નથી. શ્રી ગોમટ્ટસાર ગ્રંથના કર્મકાંડમાં કહ્યું છે કે:–તીર્થંકર પ્રકૃતિના બંધનો આરંભ કર્મભૂમિના મનુષ્ય, પુરૂષ લિંગધારી હોય તેજ કરી શકે છે. બીજી ત્રણ ગતિઓ, (નરક, તિર્યંચ, દેવ) માં તેની શરૂઆત થઇ શકતી નથી. કેવળી તથા શ્રુતકેવળીના ચરણારવિંદની સમીપે જ થાય છે. કેવળી કે શ્રુતકેવળીની નિકટતા વિના તીર્થંકર પ્રકૃતિના બંધને યોગ્ય ભાવોની વિશુદ્ધતા થતી નથી. તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બંધ પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં થાય છે. તેમજ બાકીની ત્રણ સમ્યક્દશામાં પણ થાય છે, એટલે દ્વિતીય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયકમાં પણ થાય છે. એ ચારમાંથી ગમે તે એક સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે તીર્થંકર પ્રકૃતિ બંધાય છે.

આ તીર્થંકર પ્રકૃતિ બધાવાનું કારણ સોળ કારણ ભાવના છે. આ ભાવનાઓ સમસ્ત પાપનો ક્ષય કરનારી, ભાવોની મલિનતાનો નાશ કરનારી અને સાંભળતાં તેમજ ભણતાં પણ સંસારના બંધને છેદનારી હોવાથી નિરંતર ભાવવા યોગ્ય છે.

આ સોળ ભાવનાની જયમાળા ભણવાથી મહા પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે. તેનો અર્થ, ભાવોની વિશુદ્ધતા માટે અને અશુભ ભાવોનો વિનાશ કરવા માટે છે.

સોળ કારણભાવનાની સમુચ્ચય જયમાળા.

જય જયવંતા ભાવો, અમારી કુમતિ હરી જાઓ—જય૦ એ ટેક.

સંસાર અપાર સમુદ્ર સમો કરે—ગોપદ સમ ભાવો;
તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત કરાવી, મોક્ષે લઇ જાઓ—જય૦ ૧.

હે ! સોળ કારણ ભાવ, નમી હું—સ્તવન કરૂં આવો;
દુર્ગતિનાં દુઃખ દૂર કરી, મુજ શક્તિ પ્રગટાવો—જય૦ ૨.

સમ્યક્દર્શનની સુવિશુદ્ધિ, નરભવમાં દુર્લભ ભાવો;
પચીસ દોષ તજી દર્શનના, નિઃશંક અમોહી થાઓ—જય૦ ૩.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ઉપચારે, વિનય ભાવ લાવો;
સત્ય ધર્મનું મૂળ વિનય છે, માન મહા ભુલાવો—જય૦ ૪.

નિર્દોષ શીલની મોક્ષ માર્ગમાં, મહા મદદ ભાળો;
ઇન્દ્રિય વિષય, કષાય, પરિગ્રહ—વિઘન ગણી ટાળો—જય૦ ૫.

દુર્લભ માનવભવની ક્ષણે ક્ષણ, જ્ઞાન ઉપયોગે ગાળો;
સમ્યક્જ્ઞાન નિરંતર સેવી, સંકલ્પ—વિકલ્પો ટાળો—જય૦ ૬.

સંસાર, શરીર ને ભોગ વિષે—વૈરાગ્ય ભાવ ભાવો;
માત્ર મોક્ષની ધરી અભિલાષા, સંવેગ એક જગાવો—જય૦ ૭.

આત્માની હિંસા કરનારા, લોભાદિક કષાયો;
તજી, શક્તિ અનુસાર સુપાત્રે-દ્યો દાન, તજી વ્યવસાયો—જય૦ ૮.

બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહ પરની—તજી આસક્તિ આવો;
સર્વ વિષયની ઇચ્છા તજી-લ્યો, યથાશક્તિ તપ-લ્હાવો—જય૦ ૯.

રાગાદિક દોષો દૂર કરીને, ધર્મની વ્હારે ધાવો;
વીતરાગ મુનિને દુઃખ દેખી, સાધુ સમાધિ પ્રગટાવો—જય૦ ૧૦.

દશવિધ સાધુ—સંઘની સેવા, મહા ભાગ્ય તે ભાળો;
રાગ—દ્વેષ રોગદિક પીડા, પંથ—પરિશ્રમ ટાળો—જય૦ ૧૧.

પરમ પૂજ્ય અરિહંત આતમા, સદાભક્તિથી ભાવો;
પ્રેમ ધરી કરી સ્તુતિ—પૂજા—આત્મ—હિત ઉપજાવો—જય૦ ૧૨.

પાળે પળાવે સદાચાર કરી—મોક્ષ—માર્ગ ફેલાવો;
એ આચાર્ય ગુરુની ભક્તિ, આદરથી ઉર લાવો—જય૦ ૧૩.

સમ્યક્શ્રુત નિત્ય ભણે ભણાવે, ઉપાધ્યાય પદ સેવો;
બહુશ્રુતની બહુ ભક્તિ કરીને, જ્ઞાન પરિશ્રમ લેવો—જય૦ ૧૪.

આપ્ત વચનનું શ્રવણુ પઠનને, ચિંતન ભક્તિ ભાવો;
અનેકાંત—આગમ સેવાથી, સંશય સર્વ શમાવો—જય૦ ૧૫.

સ્તવન, સામાયિક, પ્રતિક્રમ, વંદન, પચખાણુ, કાઉસગ ભાવો;
આવશ્યક એ કરી સદાયે, વૃત્તિ અનાદિ વાળો—જય૦ ૧૬.

ધન્ય—પુરુષ કરે ધર્મ—પ્રભાવના વિદ્યા દાન વધારો;
પર—ધર્મી પણ કરે પ્રશંસા, સદાચાર જો ધારો—જય૦ ૧૭.

ધર્મ, ધર્માત્મા, ધર્મ સ્થાનકો, બોધમાં ઉલટ ધારો;
એ વાત્સલ્ય ભાવ ઉર ધારી, મોહ–માન સંહારો–જય૦ ૧૮.

સમુચ્ચયરૂપ સોળ ભાવ, તીર્થંકર–કારણ ભાવો;
અથવા સમ્યક્ સહિત એકેકી-ભાવી પરમ પદ પાવો–જય૦ ૧૯.

અશુભ ભાવનો નાશ કરે આ–જયમાળા, જશ આપે;
ભાવ સુધારી શુદ્ધ કરે તો બ્રહ્મ કર્મ સૌ કાપે–જય૦ ૨૦.

ભાવાર્થ:– હે ! સંસાર સમુદ્રથી તારનાર, હે ! કુમતિને નિવારનાર, હે ! તીર્થંકર લબ્ધિને ધારણ કરનાર, હે ! મોક્ષના કારણભૂત, હે ! સોળ ભાવના, હું તને નમસ્કાર કરૂં છું. તારૂં સ્તવન કરૂં છું. મારી શક્તિને પ્રગટ કરૂં છું.

સોળ કારણ ભાવના જેને પ્રગટ થાય તે નિયમથી તીર્થંકર થઇને સંસાર સમુદ્ર અવશ્ય તરી જાય એવો નિયમ છે. જે સોળ કારણ ભાવના ભાવે તે કુગતિમાં ન જાય. કોઈ તો વિદેહ ક્ષેત્રોમાં ગૃહસ્થ અવસ્થામાં સોળ કારણભાવનાઓ કેવળી કે શ્રુતકેવળીની સમીપે ભાવીને તેજ ભવમાં તપ કલ્યાણ, જ્ઞાન કલ્યાણ, અને નિર્વાણ કલ્યાણની પૂજા દેવો–દ્વરા પામી મોક્ષે જાય છે. કોઇ પૂર્વજન્મમાં કેવળી કે શ્રુતકેવળીની પાસે આ ભાવના ભાવી સાધર્મ આદિ સર્વાર્થ–સિદ્ધિ સુધીના દેવલોકમાં ઉપજી, ફરી મનુષ્યભવ પામી, તીર્થંકર થઇને મોક્ષે જાય છે. કોઇએ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં પૂર્વ ભવે નરક આયુષ્ય બાંધ્યું હોય પછી કેવળી કે શ્રુત-કેવળીનું શરણ પામીને સમ્યકત્વ ગ્રહણ કરી સોળ કારણ–

ભાવના ભાવી નરકે જાય. પછી નરકમાંથી નીકળી તીર્થંકર થઈને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. પૂર્વભવમાં સોળ કારણભાવના વડે જે તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધે છે તેનો પાંચે કલ્યાણક મહોત્સવોથી મહિમા વિસ્તરે છે. જે વિદેહ ક્ષેત્રોમાં ગૃહસ્થ–પણામાં તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધે તે તેજ ભવમાં ઇન્દ્રાદિકદ્વારા તપ, જ્ઞાન અને નિર્વાણ વખતે પૂજા પામી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઇ વિદેહ ક્ષેત્રમાં મુનિવ્રત ધારણ કર્યા પછી કેવળીની સમક્ષ સોળ કારણભાવના ભાવી એજ ભવમાં તીર્થંકર થઈ જ્ઞાન કલ્યાણક અને નિર્વાણ કલ્યાણકની બે પૂજા પ્રાપ્ત કરે છે. દીક્ષા પહેલાં લીધેલી હોવાથી તપ કલ્યાણકની પૂજા થતી નથી. જેણે તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધી હોય તે ભવનાત્રક (ભવનવાસી, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક) દેવોનો, અન્ય મનુષ્ય–તિર્યંચનો, ભોગ ભૂમિમાં, સ્ત્રી–નપુંસકનો, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય કે ચતુરિંદ્રિય આદિ અસંજ્ઞીનો ભવ કરે નહિ. નરકની ત્રીજી પૃથ્વીથી નીચેની પૃથ્વીમાં ઉપજે નહીં. સોળ કારણભાવનાઓ કુગતિનું નિવારણ કરનારી છે. સોળ કારણભાવના પ્રાપ્ત થયા પછી ત્રીજે ભવે નિર્વાણ થાય જ. તેથી તે મોક્ષનું કારણ છે. તીર્થંકરપણાની ઋદ્ધિ સોળ કારણભાવનાથી જ ઉપજે છે. તેથી હે ! સોળ કારણભાવના, હું તને નમસ્કાર કરી તારૂં સ્તવન કરૂં છું.

(૧) હે ! ભવ્ય જીવો, આ દુર્લભ મનુષ્યભવમાં પચીસ દોષ રહિત દર્શનવિશુદ્ધિ નામની ભાવના ભાવો. સમ્યક્દર્શનનો નાશ કરનાર દોષોને તજવા તેજ

સમ્યક્દર્શનની ઉજ્વળતા છે. ત્રણ મૂઢતા, આઠ મદ, છ અનાયતન અને શંકા આદિ આઠ દોષો એ સત્યાર્થ શ્રદ્ધા કે સમ્યક્દર્શનને મલિન કરનાર પચીસ દોષો છે તેનો દૂરથી જ ત્યાગ કરો.

(૨) ભગવાને આગમમાં ચાર પ્રકારના વિનય કહ્યા છેઃ– (૧) જ્ઞાન વિનય, (૨) દર્શન વિનય, (૩) ચારિત્ર વિનય, (૪) ઉપચાર વિનય. એ ચાર વિનયને જિન ધર્મનું મૂળ ભગવાને કહ્યું છે. એ ચાર પ્રકારનો વિનય જ્યાં નથી ત્યાં ભગવાને કહેલા ધર્મની પ્રવૃત્તિ જ નથી સંભવતી. તેથી જિનશાસનના મૂળ વિનયરૂપ જ રહેવું યોગ્ય છે.

(૩) અતિચાર રહિત (નિર્દોષ) શીલ પાળો. શીલને મલિન ન થવા દેવારૂપ ઉજ્વળ શીલ મોક્ષ–માર્ગમાં અત્યંત સહાયકારી છે. જે ઉજ્વળ શીલ પાળે છે તેને ઇન્દ્રિયોના વિષય, કષાય, પરિગ્રહ આદિ મોક્ષ–માર્ગમાં વિઘ્ન કરતાં નથી.

(૪) આ દુર્લભ મનુષ્ય ભવમાં દરેક ક્ષણે જ્ઞાન ઉપયોગ–રૂપ જ રહો, સમ્યક્જ્ઞાન વિના એક ક્ષણ પણ વહી જવા ન દ્યો. જે સંકલ્પ–વિકલ્પો સંસારમાં ડુબાડનારા છે તેનો દૂરથી જ ત્યાગ કરો.

(૫) ધર્માનુરાગ સહિત સંસાર, શરીર અને ભોગ પ્રત્યે વૈરાગ્યરૂપ સંવેગ ભાવના મનમાં ચિંતવન કરતા રહો; તેથી સર્વ વિષયોમાં અનુરાગનો અભાવ થઇને ધર્મમાં અને ધર્મના ફળમા અનુરાગરૂપ પ્રવર્તન દૃઢ થાય છે.

(૬) અંતરંગમાં આત્માની ઘાત કરનાર લોભાદિ ચાર કષાયોનો અભાવ કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સુપાત્રોને રત્નત્રય ગુણોમાં અનુરાગ રાખી આહાર આદિ ચાર[1] પ્રકારનાં દાન આપવામાં પ્રવૃત્તિ કરો.

(૭) બન્ને પ્રકારનાં અંતરંગ અને બહિરંગ પરિગ્રહમાં આસક્તિ તજીને, સમસ્ત વિષયોની ઇચ્છાનો અભાવ કરી, અતિશય દુર્ધર (આકરૂં) તપ શક્તિ પ્રમાણે કરો.

(૮) ચિત્તના રાગાદિ દોષો દૂર કરીને પરમ વીતરાગ-રૂપ સાધુ-સમાધિ ધારણ કરો.

(૯) સંસારનાં દુઃખ, આપદાને દૂર કરનાર વૈયાવૃત્ય દશ પ્રકારે કરો.

(૧૦) અરિહંતના ગુણોમાં અનુરાગરૂપ ભક્તિ ધારણ કરીને અરિહંતનાં નામાદિકનું ધ્યાન કરી અર્હંત ભક્તિ કરો.

(૧૧) પાંચ પ્રકારના આચાર પોતે પાળે અને પળાવે તથા દીક્ષા, શિક્ષા દેવામાં કુશળ, ધર્મના સ્તંભરૂપ આચાર્ય પરમેષ્ઠીના ગુણોમાં અનુરાગ ધારણ કરવો તે આચાર્ય ભક્તિ છે.

(૧૨) જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર, નિરંતર પોતે સમ્યક્-જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, અન્ય શિષ્યોને ભણાવવામાં ઉદ્યમી, ચારે અનુયોગના પારગામી વા અંગ-પૂર્વાદિ શ્રુતના ધારક ઉપાધ્યાય પરમેષ્ઠી પ્રત્યે બહુભક્તિ ધારણ કરવી તે બહુ-શ્રુતભક્તિ છે.

---

૧ આહાર, ઔષધ, જ્ઞાન અને અભયદાન.

(૧૩) જિનશાસનને પુષ્ટ કરનાર અને સંશય આદિ અંધકાર દૂર કરવામાં સૂર્યસમાન જે ભગવાનના અનેકાંતરૂપ આગમનું શ્રવણ, પઠન, પ્રવર્તનમાં ચિંતવનરૂપ ભક્તિવડે પ્રવર્તવું તે પ્રવચન ભક્તિ છે.

(૧૪) અવશ્ય કરવા યોગ્ય છ આવશ્યક છે. તે અશુભ કર્મના આસ્રવને રોકી મહા નિર્જરા કરનાર છે, અશરણને શરણરૂપ છે, આવાં આવશ્યકોને એકાગ્ર ચિત્તથી ધારણ કરો, નિરંતર એની જ ભાવના ભાવો.

(૧૫) જિનમાર્ગની પ્રભાવનામાં નિત્ય પ્રવર્તન કરો. જિનમાર્ગની પ્રભાવના ભાગ્યશાળી પુરૂષોથી થાય છે. અનેક પુરૂષોથી વીતરાગ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત અને કુમાર્ગનો અભાવ પ્રભાવના વડેજ થાય છે.

(૧૬) ધર્મ પ્રત્યે, ધર્માત્મા પુરૂષો પ્રત્યે, ધર્મનાં આયતન (સ્થાન) પ્રત્યે, અને પરમાગમનાં અનેકાંત રૂપ વચનો પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ કરવી તે વાત્સલ્ય ભાવના છે. આ વાત્સલ્ય અંગ સમસ્ત અંગોમાં પ્રધાન છે, દુર્ધર મોહ તથા માનનો નાશ કરનાર છે.

આ પ્રમાણે મોક્ષનાં સુખ દેનારી આ સોળ કારણ-ભાવનાઓને જે ભવ્ય જીવ સ્થિર ચિત્ત કરીને ભાવે છે, ચિંતવન કરે છે. જેના આત્મામાં તે પરિણામ પામે છે, તે સમસ્ત જીવોનું કલ્યાણ કરનાર તીર્થંકરપણું પામી પંચમ ગતિ એટલે મોક્ષ પામે છે.

સોળકારણની સમુચ્ચયરૂપ ભાવના સમાપ્ત.

દર્શનવિશુદ્ધિભાવના પદ્યમાંઃ-

(હરિગીત)

હે! ભવ્ય જીવો જાણજો આ યોગ નર ભવનો ભલો,
તેને સફળ કરવા ચહો તો, વચન આ શુભ સાંભળો;
શુદ્ધ આત્મા ઓળખો, તેની પ્રતીતિ દઢ કરો,
તેને સુદર્શન જાણીને, નિર્મળપણે પ્રીતે ધરો. ૧.

સુદર્શન સૌ ધર્મનું મૂળ સત્ય શાસ્ત્રોમાં કહ્યું,
તેના વિના મુનિ-ધર્મ કે શ્રાવકપણું કહો ક્યાં રહ્યું ?
જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન ને, ચારિત્ર કુચારિત્ર છે,
તપને કુતપ આગમ કહે, સમ્યક્ વિના ગુણ ક્યાં રહે ? ૨.

ચાર ગતિમાં જીવ ભમે, સમક્તિ વિના બહુ કાળથી,
જન્મ-મરણો ટાળવા, રાખો હૃદયમાં કાળજી;
ત્રાસ ધરી ભવ-ભ્રમણનો, ઇચ્છો અહિંથી છુટવા,
આત્મિક સુખ અનંત અવિનાશી ચહો જો લુંટવા; ૩.

તો સુખ જે પરદ્રવ્યનાં, ઇન્દ્રિયથી જે માણતા.
તેને ગણીને તુચ્છ, અભિલાષા નહિ ઉર આણતા;
નિર્મળ કરો સમ્યક્દર્શન, પ્રીતિ અતિશય આણીને,
વિસ્મરણ કરી સંસારનું, ને સ્વરૂપ સાચું જાણીને. ૪.

દર્શનવિશુદ્ધિ મોક્ષમાતા, દુર્ગતિને છેદતી,
પંદર બીજી શુભ ભાવનાનું મૂળ બની ઉછેરતી;
સંસાર-દુઃખરૂપ તિમિર ટાળે, સૂર્ય સમ આ અંગ છે,
દર્શન-વિશુદ્ધિ ભવ્ય જીવને પરમ શરણ અભંગ છે. ૫.

સ્વદ્રવ્ય ને પરદ્રવ્યને, વિજ્ઞાન બળથી પારખી,
ભિન્ન કરજો ભેદજ્ઞાને, લક્ષણોને નીરખી;
સદ્‌ગુરુના સદ્‌બોધની, કરી શોધ શ્રદ્ધા ધારજો,
સત્સંગથી ઉલ્લાસ સત્પુરૂષાર્થ માંહિ વધારજો. ૬.

કર્મના ઉદયે ધર્યો આ, દેહ તે નિજ માનતો,
અનાદિના મિથ્યાત્વથી, નથી સ્વ પર ભેદ પિછાનતો;
ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કરતો, જ્ઞાન નેત્ર રહિત આ,
સ્વરૂપ ભૂલી ભટકતો, સંસારવન દુ:ખકર મહા. ૭.

નહિ દેવ સાચા ઓળખ્યા, નહિ ભેદ ધર્મ કુધર્મનો,
સદ્‌ગુરૂ કુગુરૂ ભેદ નહિ, નહિ પુણ્ય કે પાપાદિનો;
આ લોક કે પરલોકનો, નહિ ગ્રાહ્ય-ત્યાજ્ય વિચાર કો,
નથી ભક્ષ્ય કે અભક્ષ્યનો, સત્સંગ કે કુસંગનો- ૮.

નિર્ણય નથી સત્‌શાસ્ત્ર કે, કુશાસ્ત્રનો જીવને હજી,
કર્મફળના રસ વિષે, નહિ ભેદ-બુદ્ધિ ઉપજી;
નહિ હિત કે અહિતની, પ્રગટી પિછાન અચૂક કો,
પર દ્રવ્યમાં રહી લાલસા, તેથી ન કલેશો મૂકતો. ૯.

સદ્‌ભાગ્ય આદિ લબ્ધિથી, ઉત્તમ કુળાદિ પામિયો,
સર્વજ્ઞનાં સ્યાદ્‌વાદી વચને, આત્મધર્મ પિછાનિયો;
પ્રમાણુમય નિક્ષેપથી નિર્ણય કરે તેવો થયો,
વીતરાગી સમ્યક્‌જ્ઞાની ગુરૂનો, કૃપાપાત્ર કદી થયો. ૧૦.

સદ્‌ગુરૂ કૃપાથી બોધ પામ્યો, અચળ નિશ્ચય આવીઓ,
કે જાણનારો અવિનાશી આત્મરૂપ જણાવીઓ;

દેહાદિ સૌ પર દ્રવ્યથી, જુદો જણાયો લક્ષણે-
ચેતના લક્ષણ થકી, જુદો રહે નહિ કો ક્ષણે. ૧૧.
દેહ, જાતિ, નામ, કુળ, રૂપાદિ તદ્દન ભિન્ન છે,
ને કામ, ક્રોધાદિ વિકારો, કર્મને આધીન છે;
નિર્વિકારી, શુદ્ધ, જ્ઞાયક ભાવ ટંકોત્કીર્ણ હું,
સ્ફટિકમણિ સમ શુદ્ધ, પણ પર સંગ-રંગ મલીન છું. ૧૨.

ત્રણ અમૂઢતા:-

પરમહિત ઉપદેશતા, સર્વજ્ઞ શ્રી વીતરાગ જે,
રાગ-દ્વેષાદિ અઢારે, દોષમાં દે આગ જે;
અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, વીર્ય-સુખ અનંત જ્યાં,
અનંત આત્મિક ગુણ અવિનાશી પ્રગટ અત્યંત જ્યાં- ૧૩.

એ આપ્ત પૂજાપાત્ર છે, વંદન સ્તવનને યોગ્ય છે,
કામ-ક્રોધાદિ વડે વિષયાદિ જેને ભોગ્ય છે;
ઇન્દ્રિયજ્ઞાને જાણતા જે, નિર્વિકાર નથી થયા,
તે દેવ શ્રદ્ધા પાત્ર શાના ? જે ન સમજ્યા શું દયા ? ૧૪.

સર્વજ્ઞ શ્રી વીતરાગની, વાણી સદા સત્શાસ્ત્ર છે,
પ્રત્યક્ષ અનુમાનાદિથી, અવિરોધ, શ્રદ્ધાપાત્ર છે;
જે અહિંસારૂપ ધર્મને, સંસારતારક જ્ઞાનને,
આચાર શુદ્ધ બતાવતાં, આગમ કહો અનેકાંત તે. ૧૫.

આત્મા પ્રગટ દર્શાવતાં, આગમ ભણો, સુણો, સ્તવો,
વંદન કરો, શ્રદ્ધા કરો, વળી ગહન અર્થ પ્રકાશવો;
પણ રાગ-દ્વેષ વધારતાં, વિષય કષાય ઉછેરતાં,
હિંસાદિને ઉપદેશતાં, વિષબીજ શાસ્ત્રો વેરતાં- ૧૬.

પ્રત્યક્ષ ને અનુમાનથી ખંડિત, એકાંતિક એ,
શાસ્ત્રો શ્રવણુને યોગ્ય નહિ, નહિ અનુમોદન યોગ્ય એ;
અહિતકારી ના ભણો, વિષયાદિ ના ભણુવા પડે,
ભવ ભવ વિષે અભ્યાસિયા તે પોષવાથી શું જડે ? ૧૭.

આરંભ, પરિગ્રહ, વિષય-વાંછા ને કષાય, કદી નહી,
આત્મ ઉજ્વળતા થવા, સ્વાધ્યાય ધ્યાને ઉદ્યમી;
કર્મ ફ્લ-સુખ દુ:ખમાં સ્વાધીન સમતા ધારતા,
જીવન, મરણુ, નિંદા સ્તુતિમાં સહનશીલતા રાખતા- ૧૮.

ક્ષુધા, તૃષાદિ, પરિષહો, ઉપસર્ગ વળી આવી પડે,
તો પણુ અડોલ ધરે ધીરજ નિર્ગ્રંથતા ત્યાં સાંપડે;
એવા કષાય રહિત સદ્ગુરૂ આત્મધ્યાને જે રમે,
તે સ્તવન વંદન યોગ્ય છે, તેને ત્રિભુવન જન નમે. ૧૯.

જીવ દયા એ ધર્મ છે, ના ધર્મ હિંસામાં કદી,
પશ્ચિમ વિષે ઉગે રવિ, છો અગ્નિથી શીત વ્યાપતી;
સાપના મુખમાં વસે અમૃત, ભલે મેરૂ ચળે,
પૃથ્વી ભલે ઉંધી પડે, નહિ ધર્મ હિંસામાં મળે. ૨૦.

નિ:શંકિત આદિ આઠ અંગ:-

એવી અચળ શ્રદ્ધા ધરે, જે જીવ સમકીતવંત છે,
આત્મ-અનુભવ, આપ્ત, આગમ, ધર્મમાં નિ:શંક તે;
સમકીતિ સુખ અહમિંદ્રનાં, પણુ વેદનારૂપ માનતા,
વિનાશિક દુ:ખરૂપ દેખી સ્વપ્નમાંહિ ન ઇચ્છતા. ૨૧.
વિષય સુખ દુ:ખબીજ જાણી, કોણુ સમજુ તે ચહે ?
તજી ધર્મ સેવન-રત્નફળ કહો, વિષય-કોડી કો ગ્રહે ?

ધર્મફળ અવિનાશી, સ્વાધીન મોક્ષ, સુખની ખાણુ છે,
વાંછા રહિત સમકીતિ હોયે, આત્મ-સુખના જાણુ તે. ૨૨.

દુર્ગંધી તેલાદિ લગાવે, રોગી રાગી ન તેલનો,
તેવી રીતે વ્રત રહિત સમકીતિ વસ્તુ વાંછે, મેલતો;
વેદના તત્કાળ થાયે, તે સહી ના જાય જ્યાં,
ઉપાય તેના આદરે, નહિ ગમે કોઇ ઉપાય ત્યાં. ૨૩.

આજીવિકાદિ ઇચ્છતાં પણુ ન્યાય-નીતિ ના તજે,
વ્રતી સમકીતિ કદી ન ઇચ્છે, વિષય જે જે તે તજે;
શત ખંડ કાયાના થતાં, ત્યાગેલ ભોગ ન તે ચહે,
એ ગુણુ નિષ્કાંક્ષિત કહ્યો, સમકીતિ નર વિરલા વહે. ૨૪.

ખાન, ગાન, સ્ત્રી, પુત્ર, સંપત, આપદા, નિર્ધનપણું,
કર્માનુસાર મળી રહે, ભૂત ભાવનું ફળ તે ગણું;
રોગી, દરિદ્રી, નીચ, ગંદો કોઇને દેખું અહીં,
મળ-મૂત્ર, કાદવ, ગંધ આદિ, દેખી સુગ લાવું નહીં. ૨૫.

વન કે સ્મશાનાદિ સ્થળો, દેખી ન ભયભીત હું બનું,
દુઃખદાયી કાળ જણુાય પણુ, ના ક્લેશરૂપ કદી ગણું;
દુષ્ટતા પર જીવની, કટુ આદિ વસ્તુ સ્વભાવથી,
પરિણુામ ક્લેશિત ના કરૂં, નિર્વિતીગિચ્છા મન ધરી. ૨૬.

આત્મ (સત્ય) ધર્મ થકી ચળે ના ચમત્કાર-પ્રભાવથી,
કુશાસ્ત્ર કે કુદેવકૃત, મણિ મંત્ર, ઔષધ યોગથી;
આશ્ચર્ય-કારી બને બીના, યંત્રો કળાદિ કારણે,
સમકીતિ ના લલચાય તેને, અમૂઢ દષ્ટિ ગુરુ ગણે. ૨૭.

અન્યના અજ્ઞાન કે, અશક્તિથી દોષો થતા,
જાણે, કરે ના પ્રગટ, પણ બનતા સુધી તે ઢાંકતા;
મોહાદિ ઘાતિ કર્મ વશ, જન નિજભાવ ભૂલી રહ્યા,
પરધન હરણ કુશીલ આદિ, પાપ ત્યાગે જન મહા. ૨૮.

સત્ય-ધર્મી પાપના, ઉદયે ભૂલી ભૂલ કો કરે,
તે દેખી સમકીતિ અતિ મનમાંહિ એવું ચિંતવે;
આ દોષ જો જન જાણશે, તો ધર્મને સૌ નિંદશે,
અન્ય ધર્માત્મા બધા, એવાજ લોકો લેખશે. ૨૯.

એમ જાણી દોષ પરના, ઢાંકવાનો ગુણ તે,
પઉગૂહન ગુણ સમ્યક્ત્વનો, સૌ સદ્ગુણી ઉર આણશે;
પ્રશંસા નિજ ગુણની, ગુણવંત ના કદી ઈચ્છતાં,
દર્શનવિશુદ્ધિ થાય નિર્મળ, ઉપગૂહન ગુણ ભાવતાં. ૩૦.

ધર્મ-ધારી કોઈનાં, પરિણામ કદિ ચળી જાય જો,
ઉપદેશ આદિ મદદ દેતાં, સ્થિતિકરણ ગુણ થાય તો;
રોગની પીડા વડે, પરિણામ ચળતાં ભાળીને,
ગરીબાઇનાં દુઃખ, ફિકરથી વળી ચળે કો કંટાળીને- ૩૧.

ઉપસર્ગ, પરિષહથી ચળે; અસહાયતાથી કો વળી,
આહાર-પાન મળે નહીં, ત્યારે જતાં કોઇ ચળી;
સહાય, સેવા, અન્ન, ધન આદિ દઈ ઉપદેશથી,
પરિણામ દૃઢ કરવાં સુધર્મે, નિઃસ્પૃહી ઉદ્દેશથી. ૩૨.

"હે ! ધર્મ ધારક, જ્ઞાની જન, જાગ્રત રહે, હારી ન જા,
શાને શિથિલ થઇ જાય છે, કાયર કદાપિ તું ન થા;

રોગ ક્યાં રહેનાર છે? ડગલું ડગો નહિ ધર્મથી,
જ્ઞાની થઈ શાને ચુકો છો, અશાતા રૂપ કર્મથી? ૩૩.

ઉદય આવ્યો વેદનાનો, વેદવો પડશે ખરે!
ધૈર્ય ધરીને ભોગવો, કાયર દિસો છો કાં, અરે!
કાયર બની દીનતા ધરો, અશ્રુવડે આંખો ભરો,
આક્રંદ કરી શિર કુટતાં, ના કર્મ છોડે ધીર હો! ૩૪.

ઉદયમાં આવેલ કર્મ, હરી શકે નહિ સુર કો,
મંત્ર, તંત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિ બધાં લાચાર જો;
સારી રીતે સમજો છતાં, કાયર બનો શાને તમે,
વેદનાના જોરમાં પણ, ધૈર્ય ધારો આ સમે. ૩૫.

કાયર થયે દુઃખ ના ઘટે, દુઃખ ભાર વધતો લાગશે,
ધર્મ, યશ પરલોક બગડે, સાહસે સૌ ભાગશે;
પરમ ધર્મ અશરણનું પણ શરણ, ધારણ તે કરો,
સ્વછંદ ચેષ્ટા પરિહરી, આરાધના ઉરે ધરો. ૩૬.

ક્ષુધા, તૃષા, સંતાપ, તાડન, રોગ શીત ઉષ્ણાદિનાં,
ઘોર દુઃખ ચિરકાળ વેઠયાં, નરક તિર્યંચાદિમાં;
અનંત ભવમાં ભોગવ્યાં, દુઃખ જન્મ-મરણોનાં મહા,
તો આટલા દુઃખની ગણત્રી, શી ગણો? આવ્યું જવા. ૩૭.

રોગનાં દુઃખ દેહને, હાનિ કરે, હણશે કદી,
આત્મા અમર ચેતન સ્વરૂપી, કોઇથી મરશે નહીં;
દેહ તો પડશે નકી, ધારણ થયો છે છૂટશે,
ચેતો હવે, સમભાવ રાખો, પાપ ફળ ઝટ ખૂટશે. ૩૮.

પંચ પરમેષ્ઠી પ્રભુનું શરણુ સ્મરણાદિ કરો,
નિજ અજર, અમર, અખંડ જ્ઞાતા સ્વરૂપમાં મન દૃઢ ધરો;
અવસર ફરી આવો નહિ આવે, અરિને જીતવો,
કર્મો અનાદિ કાળનાં દુઃખ દઇ રહ્યાં, નિર્મૂળ કરો." ૩૯.

એ રીતનો ઉપદેશ દઇ, મન ધર્મમાં સુદૃઢ કરો,
અનિત્ય આદિ ભાવનાનું, ગ્રહણુ તુર્ત કરાવજો;
વ્રત, ત્યાગ ત્યાગ્યાં હોય તે, ફરી ગ્રહણુ તુર્ત કરાવજો,
સેવાદિ ઉપચારો વડે, સ્થિતિકરણુ ગુણુ પ્રગટાવજો. ૪૦.

સંસારી જીવોની પ્રીતિ, સ્ત્રી, મિત્ર, પુત્રાદિકમાં,
ઇન્દ્રિય–વિષય–વિલાસમાં, કે કીર્તિને કનકાદિમાં;
સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, પરિગ્રહ, વિલાસો પરિભ્રમણુ–કારણુ ગણી,
ધરે અંતરે વૈરાગ્ય તે હવે રાગ રાખે શા ભણી? ૪૧.

રત્નત્રય–ધારક મુનિ, આર્યા, સુશ્રાવક, શ્રાવિકા,
ધર્મનાં આયતનમાં, અત્યંત પ્રીતિ લાવતા;
વાત્સલ્ય અંગ ગણાય આ, સમકીતવંત સદા ધરે,
આ ધર્મરાગની સેવના, સંસાર–કારણને હરે. ૪૨.

વચન, તન, મન, ધન વડે, તપ દાન ભક્તિ આદરી,
ન્યાય–નીતિ ટેકધારી, સદાચાર સદા ધરી,
રત્નત્રય પ્રગટાવી માર્ગ–પ્રભાવના વિસ્તારતા,
તે ધન્ય ધર્માત્મા જગતમાં, સર્વેનું હિત સાધતા. ૪૩.

છ અનાયતનનો ત્યાગ:–

સમકીત નિર્મળ રાખવા, ત્રણુ મૂઢતા પણુ ત્યાગવી,
તે લોક–મૂઢતા, દેવ–મૂઢતા, ગુરૂ–મૂઢતા જાણુવી;

હાડકાંરૂપ ફૂલ ગંગામાં ગયે સદ્ગતિ ગણે,
ગંગાદિ જળનો ઘુંટડો, કે સ્નાન પાવનકર ભણે. ૪૪.

જીવતી બળે મૃતસ્વામી સાથે, સતી તે પૂજાય છે,
મરી ગયેલા પિતૃ દેવો, શ્રાદ્ધમાંહિ મનાય છે;
રવિ, સોમ, મંગલ આદિ ગ્રહની, ગળે માળા ધારતા,
ગ્રહ–દોષ કરવા દૂર વળી, દઈ દાન મંત્ર જપાવતા. ૪૫.

સંક્રાન્તિ, સોમવતી અમાસે, ગ્રહણુ કાળે દાન દે,
સ્નાનથી કે દાભથી, શુદ્ધિ ગણે બહુ માન્ય તે;
હાડકારૂપ હાથીદાંત, પવિત્ર માની પહેરતાં,
ઘર, કુવા, હળ, મુશળ, દીપક, ઝાડ, પશુને પૂજતાં. ૪૬.

ગણેશ પૂજે, માન્યતા, રાખી જટા ઉતરાવતા,
સંતાન જીવતા રાખશે, ગણી ચોટલી કતરાવતા;
દેવતા સંતાન દેશે, કાર્ય પુરૂં પાડશે,
કે રોગને જો ટાળશે, કે વેરીને વળી મારશે. ૪૭.

તો દેવ–દેરી હું કરાવું, છત્ર, ધન, લાડુ ધરૂં,
એવા કરારે લાંચનું દે, દેવને પણ નોતરૂં;
ડાખલાં ખખડાવીને કો, જાગરણ રાતે કરે,
બકરાદિની હિંસા કરી, અપવિત્ર દેવી રીઝવે. ૪૮.

પૂજે વળી કો શીતળા, લક્ષ્મી, કલમ કે રૂપિયા,
અન્ન, જળ, હથિયાર દૂર્વા, નાગ, અગ્નિ પૂજિયા;
એવી રીતે આશા ધરી, ભય દૂર કરવા પૂજતા,
કે લોક દેખાદેખીથી વર્તે, ગણો જન–મૂઢતા. ૪૯.

એ માન્યતા મિથ્યત્વબળવાળી અતિ વિપરીત છે,
ને લોકલજ્જા-ભૂત પ્રેરિત, મોહનિંદ સહિત તે;
બુદ્ધિબળથી પોષતા કો, ધર્મના અંશો ગણી,
પણ આત્મધર્મ રહિત સર્વે, માન્યતા જૂઠી ભણી. ૫૦.
દેવ-મૂઢતામાં નથી, વિચાર દેવ-કુદેવનો,
કામી, ક્રોધી, શસ્ત્રધારી, સત્ય માની, સેવશો;
રચના રચી પરમેશ્વરે, હણનાર પણ પોતે-કહે,
વળી શુભ-અશુભમાં પ્રેરણા, ઈશ્વર સદા કરતા રહે. ૫૧.
એ માત્યતા મિથ્યા ગણો, નહિ મોક્ષ-માર્ગ જણાય ત્યાં,
પાપની પણ પ્રેરણા ઈશ્વર કરે; જીવ-દોષ કયાં ?
દોષ વિણ બંધન નહીં, બંધન વિના સંસાર શો ?
સંસાર વણ ઉદ્ધાર નહિ, તો મોક્ષનો ઉપદેશ શો ? ૫૨.
પાખંડી, દુરાચારી, લોભી, વિષય-લોલુપી કુગુરૂ,
વચન- સિદ્ધ, વળી તપસ્વી, પૂજ્યતાની આબરૂ;
મહા પુરૂષ મનાય જગમાં, તેથી ગુરૂ તેને ગણે,
ગુરૂ-મૂઢતા તે જાણવી; એ ભૂલ આત્માને હણે. ૫૩.
દર્શન-વિશુદ્ધિ કારણે છ, અનાયતન પણ ત્યાગજો,
કુદેવ ને કુ-શાસ્ત્ર, કુગુરૂ, ત્રણેના વળી સેવકો;
ધર્મનાં જે સ્થાન નહિ, તે અનાયતન છ જાણજો,
આત્મ-ધર્મ વિમુખ તેથી, પરીક્ષક થઇ નાણજો. ૫૪.

આઠ મદનો ત્યાગ:-

જાતિ, કુળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, તપ, શાસ્ત્ર, બળ, વિજ્ઞાન એ,
આઠ મદ અત્યંત તજી; દર્શન-વિશુદ્ધિ જાણજે;

સુવિચાર સમ્યક્-દૃષ્ટિ કરતા, 'જાતિ હે ! જીવ તુજ નહિ,
કર્મનું ફળ, કર્મ-આધીન, વિનાશિક, નહીં સ્થિર રહી. ૫૫.

મા-પક્ષની જાતિ કહી, કુળ પક્ષ પિતાનો ગણે,
ઉચ્ચ-નીચ જાતિ કુળોમાં, ભવ ધર્યા અતિ આપણે;
ચંડાળણી કે ભીલડી, નટડી બની માતા કદી,
વેશ્યા, ગધેડી, કાગડી, કે ભૂંડણી કે કુતરી. ૫૬.

ઘણીવાર એવી માતની, કુખે ધર્યા ભવ આપણે,
તો જાતિનું અભિમાન ધારી, કેમ દર્શનને હણે ?
સંસારમાં નીચ જાતિમાં, જીવ ભવ અનંત ધરે પછી,
એક વાર જ ઉપજે કોઈ, ઉચ્ચ જાતિમાં કદી. ૫૭.

ફરી નીચ જાતિમાં ભમે, જીવ ભવ અનંત કરી ફરી,
એમ વાર અનંત પામ્યો, ઉચ્ચ જાતિ પણ વળી;
તોય આ સંસારનું પરિભ્રમણ ના અટક્યું હજી,
તેથી મદ કરવો ઘટે, ના જાતિકુળ તણો કદી. ૫૮.

સ્વર્ગના દેવો મહર્દ્ધિક, ઉપજે એકેન્દ્રિમાં,
કે શ્વાન આદિ પશુ થઇ, સુખ લેશ લે નહિ નિંદમાં;
ઉચ્ચ કુળધારી મરી, ચંડાળને ત્યાં ઉપજે,
શો ગર્વ કરવો કુળનો ! મિથ્યાત્વને એ સૂચવે. ૫૯.

જાતિ-કુળ તો સિદ્ધ સમ, આત્મન્ ! તમારૂં સત્ય એ,
તે ભાન ભૂલી દેહનાં, જાતિ-કુળે લલચાય છે;
માતા-પિતાના રૂધિર વીર્યે, નિપજતા નીચ દેહમાં,
કરી જાતિ-કુળની કલ્પના, ગર્વે ભમે તન-ગેહમાં. ૬૦.

અનંતકાળ નિગોદમાં, ભમવું પડે અભિમાનથી,
તો વીતરાગ ગુરૂ તણો, ઉપદેશ લ્યો બહુમાનથી;
ઉચ્ચ જાતિ–કુળ દીપાવો, સત્ય સંયમ, શીલથી,
અભિમાન તેમાં મદદ કરશે, રક્ષશે કુશીલથી. ૬૧.

ઉચ્ચ જાતિ–કુળમાં અભક્ષ્ય–ભક્ષણ ના ઘટે,
હિંસા, મૃષા, પરધન–હરણ, દુરાચરણ સ્હેજે મટે;
કર્મ–કૃત સંજોગમાં, સમકીતિ મદ શાનો કરે?
દેહાદિ તો પર્યાય પર, ત્યાં આત્મબુદ્ધિ ના ધરે. ૬૨.

ઐશ્વર્ય પામી મદ કરો ના, ફળ વિચારો મન વડે,
નિજ ભાન ભૂલી રાગ–દ્વેષે, પાપ કરી ભમવું પડે;
ત્રણ લોકને પણ પૂજ્ય છે, નિર્ગ્રંથતા તે આદરો,
ઐશ્વર્ય ક્ષણ–ભંગુર છે, તે હોય તો પર–હિત કરો. ૬૩.

ઇન્દ્ર, ચક્રી આદિના, વૈભવ ગયા ક્ષણ માત્રમાં,
તો અન્ય જીવના પુણ્યનો, ક્ષય થાય ઝટ, આશ્ચર્ય કયાં?
ચાર દીનની ચાંદની છે, વિનીતભાવે વાપરો,
પરમાત્મતા, ઐશ્વર્ય પોતાનું ગણી એ આદરો. ૬૪.

રૂપનો મદ શું કરો છો? વિનાશીક પુદ્ગલતણું,
ક્ષણમાં હતું ન હતું થતું, ના સ્વરૂપ એવું આપણું;
દારિદ્ર, રોગ, વિયોગ, ઘડપણ, રૂપ નાશક–કારણો,
આ હાડકાં ને ચામડાંના, રૂપને શું શુભ ગણો! ૬૫.

ગર્વ શો આ દેહનો, નિજ રૂપ કેવળ જ્ઞાન છે,
જેમાં જણાયે વિશ્વ આ, પ્રતિબિંબરૂપે માન તે;

ચામડાંના રૂપમાં કદી, આત્મબુદ્ધિ ના કરો,
અવિનાશી જ્ઞાન-રૂપમાં, આત્મભાવ સદા ધરો. ૬૬.

શ્રુત-શાસ્ત્રનું અભિમાન છોડો; હોય ગર્વ ન જ્ઞાનમાં,
આત્મજ્ઞાન રહિત જનનાં, શાસ્ત્ર જ્ઞાન ન કામનાં;
અગીઆર અંગ અભવ્ય ભણી, સંસારમાં ભમતા રહે,
વિપરીત ધર્મ સુપોષી અંધ-રહે, ન સમકીત તે લહે. ૬૭.

ઇન્દ્રિયજનિત આ જ્ઞાન ક્ષણમાં, નાશ પામે ગર્વ શો ?
વાત, પિત્ત, કફાદિથી ફરી જાય, ઘડીમાં સર્વ જો;
ઇન્દ્રિય પામે નાશ તો એ જ્ઞાન પણ સાથે જતું,
એ જ્ઞાન તો મૃજગળ સમું, જીવ, ગર્વ શ્રુતનો છોડ તું. ૬૮.

જ્ઞાન મિથ્યા જાય વધતું, તેમ ખોટા ગ્રંથની,
ટીકા રચી, કાવ્યો કરી, કરી પુષ્ટિ કલ્પિત પંથની,
દુરાચારે દોરી જનને, ડુબાડે ભવ-કૂપમાં,
અજ્ઞાન વિપરીત વર્તતું, પલટાવી વર્ત સ્વરૂપમાં. ૬૯.

સમકીત વણ મિથ્યાત્વીનું, તપ સર્વ નિષ્ફળ જાણજે,
તપ-મદ વડે બુદ્ધિ હણાયે, કુગતિ ભણી તપ તાણશે;
તપ-ગર્વ જાણી, મહા હાનિ, ભવ્ય જીવ તે ત્યાગશે,
શરીર કૃશ કરતાં તપસ્વી, કષાય હણવા લાગશે. ૭૦.

જેથી જીતાયા કર્મ શત્રુ, કામ, ક્રોધાદિ મહા,
ધન્ય તે બળ જાણવું, બળવાનને શાની સ્પૃહા ?
દેહ-બળ યૌવન હુકમ-બળ પામી નિર્બળને દળે,
પરધન હરે, આજીવિકાદિ, જમીન ઝુંટાવી રળે; ૭૧.

કુશીલ સેવે, દુરાચારો, પશુ પેઠે આચરી,
તે બળ અપાવે ઘોર દુઃખ, નરકે ઘણા ફેરા ફરી;
તિર્યંચગતિમાં માર, વધ, ક્ષુધા, તૃષા, કુવચનનાં,
દુઃખ ભોગવાવે ભવ અનંત, કરાવીને અજ્ઞાનમાં. ૭૨.

એકેન્દ્રિમાં બળ રહિત થઇ, પર–વશ–પણે દુઃખ ભોગવે,
તેથી તજી બળમદ સદા, નિજ આત્મહિત કરજો હવે;
બળ હોય તોપણ ક્ષમા ધરજો, શોભશે બળ જેહથી,
'ક્ષમા ભૂષણ વીરનું' ઉત્તમ થશે તપ તેહથી. ૭૩.

હાથ–ચાલાકી અનેક પ્રકારના ઉદ્યોગમાં,
ને વચન–ચાલકી અનેક પ્રકારના સંજોગમાં;
મન વિકલ્પ–કળા–કુશળ, યંત્રાદિની ઉત્પત્તિમાં,
તેને ગણો વિજ્ઞાન, એનો–મદ ધરે આપત્તિમાં. ૭૪.

ખોટી કળા ચતુરાઇના, મદમાં જનો જગમાં વદેઃ–
કે સાચને જૂઠું કરી દઉં, સ્થાપી જૂઠ સાચા પદે;
અકલંકીને કરૂં હું કલંકી, શીલવંતને દૂષણ દઉં,
નિર્દોષને દંડાવું હું ને, ધનિકનું ધન હરી લઉં. ૭૫.

ધર્મ છોડાવી દઇ, વિપરીત કરાવું માન્યતા,
યંત્રો બનાવું પ્રાણીઓને, પકડવા કરી ક્રૂરતા;
બંદૂક, તોપોની કળા કરી જીવ–ઘાત ઘણી કરૂં,
સબ્–મરીન જળમાં ગુપ્ત હાંકી, વહાણ કાણાં બહુ કરૂં. ૭૬.

યુદ્ધ વિમાનો રચું, મોટર–સ્ટીમરથી લૂંટી લઉં,
તોડી તિજોરી રાજ્યની, રત્નાદિ પણ છૂપવી દઉં;

એવી કળા ચતુરાઇ કુજ્ઞાને કરીને દાખવે,
કરી ગર્વ તેનો ઘોર દુઃખ, નરકે જઇને ભોગવે. ૭૭.

સાચી કળા ચતુરાઇ કાપે, વિષય કષાય-વિકારને,
ત્રિવિધ તાપથી બચી બચાવે, આત્મહિત ઉપકાર તે,
હિંસા રહિત સન્માર્ગમાં, વર્તી, પ્રવર્તાવે અહીં,
વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થ સમજી, ગર્વ કદી કરશે નહીં. ૭૮.

જાતિ, કુળ, ધન, રૂપ આદિ કર્મ આધીન આજ જ્યાં,
ગર્વ કદી કરશો નહીં, દર્શન-વિશુદ્ધિ કાજ ત્યાં;
ત્રણ મૂઢતા, શંકાદિ દોષો, આઠ મદ વળી તેટલા,
છ અનાયતન મળી દોષ પચ્ચીસ, ટાળશો, કહો કેટલા ? ૭૯.

પચ્ચીસ દોષો ટાળતાં, દર્શનવિશુદ્ધિ ઉજળી-
થાશે જરૂર એ જાણીને, આ ભાવના ભાવો ભવી;
ચિંતન નિરંતર સઉ કરો, સ્તુતિ અર્ધ્ય ઉતારી કરો,
તો મોક્ષ-લક્ષ્મી પામશો, દર્શનવિશુદ્ધિ ઉર ધરો. ૮૦.

પ્રથમ દર્શનવિશુદ્ધિ ભાવનાનું ગદ્યઃ-

હે ! ભવ્ય જીવો, આ મનુષ્યભવ પામ્યા છો તેને સફળ કરવા ઇચ્છતા હો તો સમ્યક્દર્શનની વિશુદ્ધિ કરો. આ સમ્યગ્દર્શન તો સર્વ ધર્મનું મૂળ છે. સમ્યક્ત્વ સિવાય શ્રાવક ધર્મ પણ ન સંભવે અને મુનિ ધર્મ પણ હોય નહીં. સમ્યક્દર્શન વિનાનું જ્ઞાન તે કુજ્ઞાન છે, ચારિત્ર તે કુચારિત્ર છે, તપ તે કુતપ છે. સમ્યક્દર્શન વિના આ જીવે અનંતાનંત કાળ પરિભ્રમણ કર્યું છે. જો ચારે ગતિનાં પરિભ્રમણરૂપ સંસારનો ભય લાગતો હોય, જન્મ જરા, મરણથી છૂટવા

ઇચ્છતા હો, અને અનંત અવિનાશી સુખમય આત્માને ઇચ્છતા હો તો અન્ય સર્વ પરદ્રવ્યની અભિલાષા છોડી એક સમ્યગ્દર્શનની જ ઉજ્વળતા કરો.

દર્શનવિશુદ્ધિ કેવી છે? મોક્ષના સુખનું કારણ છે, દુર્ગતિને દૂર કરનારી છે, વિનય સંપન્નતા આદિ પંદર કારણ ભાવનાઓનું મૂળ કારણ છે; દર્શનવિશુદ્ધિ ન હોય તો બીજી પંદર ભાવનાઓ હોતી નથી; તેથી સંસારનાં દુઃખ-રૂપ અંધકારનો નાશ કરવાને સૂર્ય સમાન છે; ભવ્ય જીવોને પરમ શરણરૂપ છે.

દર્શનવિશુદ્ધિ ભાવના ભાવી સ્વપર દ્રવ્યનું ભેદ-વિજ્ઞાન ઉજ્વળ થાય તેવો પુરૂષાર્થ કરો. આ જીવે અનાદિ કાળના મિથ્યાત્વ નામના કર્મને વશ થઈ પોતાના સ્વરૂપની અને પરની ઓળખાણ જ કરી નહીં; નામ કર્મના ઉદયથી જેવો દેહ પામ્યો, તેવા દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની, પોતાના સત્યાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિષે અંધ બની, પોતાના સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈને ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કર્યું. દેવ-કુદેવને જીવ જાણતો નથી, ધર્મ-કુધર્મને જાણતો નથી, સુગુરૂ-કુગુરૂને જાણતો નથી. તેમજ પુણ્ય-પાપના, આલોક-પરલોકના, ત્યાગવા યોગ્ય કે ગ્રહણ કરવા યોગ્યના, ભક્ષ્ય અભક્ષ્યના, સત્સંગ-કુસંગના અને શાસ્ત્ર-કુશાસ્ત્રના વિચાર રહિત કર્મના ઉદય-રસમાં એકરૂપ થઇને પોતાના હિત-અહિતની ઓળ-ખાણ વગર પર દ્રવ્યોમાં લાલસા રાખીને સર્વ કાળ જીવ ક્લેશિત થઈ રહ્યો છે.. કોઈ અકસ્માત્ કાળલબ્ધિના પ્રભા-વથી ઉત્તમ કુળાદિ તથા જિનેન્દ્રધર્મ પામ્યો છે. તેથી

વીતરાગ સર્વજ્ઞના બોધેલા અનેકાંતરૂપ પરમ આગમની કૃપાથી પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપ વડે નિર્ણય કરી પરીક્ષાપ્રધાની થયો છે. વીતરાગી સમ્યક્જ્ઞાની ગુરૂની કૃપાથી એવો નિશ્ચય થયો છે કે એક જાણનારો, જ્ઞાયકરૂપ, અખંડ, અવિનાશી ચેતના લક્ષણવાળો, દેહાદિક સર્વ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન હું આત્મા છું. દેહ, જાતિ, કુળ, રૂપ, નામ ઈત્યાદિ મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે. રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ આદિ કર્મના ઉદયે ઉપજે છે તે મારા જ્ઞાયક સ્વભાવમાં વિકાર છે. જેવી રીતે સ્ફટિક મણિ પોતે તો સ્વચ્છ સફેદ રંગવાળો છે, પણ તેની નીચેના પર પદાર્થના સંસર્ગથી કાળો, પીળો, લીલો, લાલ અનેક રંગરૂપ દેખાય છે, તેવી રીતે હું આત્મા સ્વચ્છ, જ્ઞાયકભાવ છું, નિર્વિકાર, ટંકોત્કીર્ણ છું; પણ મોહ-કર્મના ઉદયે રાગ, દ્વેષ આદિ આમાં જણાય છે. તે મારૂં સ્વરૂપ નથી, પર છે. આ પ્રમાણે તો પોતાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમ હિતોપદેશક છે, ક્ષુધા, તૃષા, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, ભય, વિસ્મય, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા, સ્વેદ, મદ, મોહ, ચિંતા, ખેદ અને અરતિ એ અઢાર દોષોનો અત્યંત અભાવ જેને થયો છે અને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ ઈત્યાદિ અનંત આત્મિક અવિનાશી ગુણો જેને પ્રગટયા છે તેજ આપ્ત આપણે વંદન, સ્તવન અને પૂજન કરવા યોગ્ય છે.

અન્ય કામી, ક્રોધી, લોભી, મોહી, સ્ત્રીઓમાં આસક્ત, શસ્ત્રાદિ ધારણ કરનારા, કર્મને આધીન, ઇન્દ્રિય જ્ઞાનવાળા,

સર્વજ્ઞપણા રહિત હોય તે વંદન, સ્તવન, પૂજન કરવા યોગ્ય નથી.

સર્વજ્ઞ વીતરાગે ઉપદેશેલાં, પ્રત્યક્ષ, અનુમાનાદિ વડે જે સર્વથા અબાધ્ય, સર્વ છ કાય જીવોની હિંસા રહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, આત્માના ઉદ્ધાર માટે અનેકાંતરૂપ વસ્તુને સાક્ષાત્ પ્રગટ કરનાર આગમ છે; તે ભણુવા, ભણુાવવા, શ્રવણુ કરવા, શ્રદ્ધા કરવા અને વંદન કરવા યોગ્ય છે.

રાગી–દ્વેષી જીવો વડે રચાયેલાં, વિષયોમાં પ્રીતિ અને કષાયને વધારનારાં, હિંસાનો ઉપદેશ કરનારાં, એવાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણુ વડે બાધા પામતાં–ખંડિત એકાંતરૂપ શાસ્ત્રો સાંભળવા, ભણુવા કે વંદન કરવા યોગ્ય નથી.

વિષયોની વાંછાનો અને કષાયોનો તેમજ આરંભ પરિગ્રહનો જેને અત્યંત અભાવ થયો છે, એક આત્માની ઉજવળતા કરવામાં જ જે પુરૂષાર્થી બન્યા છે, ધ્યાન, સ્વાધ્યાયમાં અત્યંત લીન રહે છે, કર્મબંધજનિત સુખ દુઃખમાં નિજભાવરૂપ સ્વાધીન સમભાવ ધારણુ કરનારા, જીવનમરણુ, લાભ–અલાભ, સ્તવન–નિંદામાં રાગદ્વેષ રહિત, ઉપસર્ગ પરિષહ સહન કરવામાં અડોલ ધૈર્ય ધારણુ કરનારા, પરમ નિર્ગ્રંથ જ્ઞાની ગુરૂ જ વંદન, સ્તવન કરવા યોગ્ય છે. અન્ય આરંભી, કષાયી વિષયોમાં અનુરાગી એવા કુગુરૂ કદી સ્તવન, વંદન કરવા યોગ્ય નથી.

જીવ દયા જ ધર્મ છે. હિંસા કદાપિ ધર્મ નથી. જો

કદિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, અગ્નિ શીતલ થઇ જાય, સાપના મુખમાં અમૃત ઉત્પન્ન થાય, મેરૂ પર્વત ચળી જાય, પૃથ્વી ઉલટપાલટ થઈ જાય તોપણ હિંસામાં તો ધર્મ કદી હોય નહીં, આવું દૃઢ શ્રદ્ધાન સમ્યકૃદૃષ્ટિને હોય છે.

પોતાના આત્માના અનુભવમાં, સર્વજ્ઞ વીતરાગરૂપ આપ્તના સ્વરૂપમાં, નિર્ગ્રંથ, વિષય કષાય રહિત ગુરૂમાં, અનેકાંત સ્વરૂપ આગમમાં તેમ જ દયારૂપ ધર્મમાં શંકાનો અભાવ થવો તે નિઃશંક્તિ અંગ છે. સમ્યકૃદૃષ્ટિને આ બધામાં કદી શંકા હોતી નથી.

સમ્યકૃદૃષ્ટિ છે તે ધર્મનું સેવન કરી વિષયોની વાંછા કરતા નથી. તેમને તો ઇન્દ્ર–અહમિંદ્ર લોકનાં સુખ પણ મહા વેદનારૂપ, વિનાશિક, પાપનાં બીજ દેખાય છે, ધર્મનું ફળ અનંત, અવિનાશી, સ્વાધીન સુખવાળો મોક્ષ દેખાય છે. જેવી રીતે અમૂલ્ય રત્ન છોડીને કાચનો કકડો ઝવેરી ગ્રહણ કરે નહીં તેવી રીતે જેણે સાચું આત્મિક, અવિનાશી બાધા રહિત સુખ દીઠું, તે જૂઠાં, બાધા સહિત વિષયોનાં સુખની વાંછા કેમ કરે? તેથી સમ્યકૃદૃષ્ટિ વાંછા રહિત હોય છે.

જો કે અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિને વર્તમાનકાળમાં આજીવિકાદિનાં કારણોમાં, સ્થાન આદિ પરિગ્રહમાં કે વેદનાનો અભાવ કરવામાં ઇચ્છા વર્તતી જણાય છે; તે વર્તમાનકાળની વેદના સહન કરવાનું બળ ન હોવાથી તે વેદનાનો ઉપાય માત્ર ઇચ્છે છે. જેવી રીતે રોગીને કડવી દવા ગમતી નથી તોપણ વેદનાનું દુઃખ સહન થતું નથી, તેથી કડવી ઔષધિ, વમન,

રેચ આદિનાં કારણો ગ્રહણ કરે છે. ગંધાતાં તેલ પણ ચોપડે છે, પણ અંતરંગમાં ઔષધિ ઉપર રાગ નથી; તેવી રીતે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ નિર્વાંછક છે, તોપણ વર્તમાનનાં દુઃખ મટાડવા માટે યોગ્ય, ન્યાય પૂર્વક વિષયોની વાંછા કરે છે. જેને પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો અભાવ થયો છે તે તો પોતાના ટુકડેટુકડા થઇ જાય તોપણ વિષયોની વાંછા કરે નહીં. તેથી સમ્યક્‌દૃષ્ટિને નિષ્કાંક્ષિત ગુણ હોય છે જ.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ અશુભ કર્મના ઉદયે પ્રાપ્ત થયેલી અશુભ સામગ્રી પ્રત્યે ગ્લાનિ–દુગંછા કરતા નથી, પરિણામ બગાડતા નથી; પણ વિચારે છે કે મેં પૂર્વે જેવાં કર્મ બાંધેલાં તેવાં ભોજન, પાન, સ્ત્રી, પુત્ર, નિર્ધનતા, સંપત્તિ, આપદા આદિ પામ્યો છું. બીજા કોઇને રોગી, ગરીબ, હીન, નીચ કે મલિન દેખીને તે પોતાનાં પરિણામ બગાડતા નથી; પાપના ઉદયે મળેલી સામગ્રી માની મન મલિન કરતા નથી. મળ–મૂત્ર, કાદવ આદિ દ્રવ્યોને દેખીને, ભયંકર સ્મશાન, વન આદિ ક્ષેત્ર દેખીને, ભયરૂપ, દુઃખદાયી કાળ દેખીને અને દુષ્ટતા, કડવાશ વગેરે વસ્તુના સ્વભાવને દેખીને પોતાનાં પરિણામ કલેશવાળાં કરતા નથી, તેવો નિર્વિચિકિત્સા ગુણ સમ્યક્‌દૃષ્ટિને હોય છે.

ખોટાં શાસ્ત્રોથી, વ્યંતરાદિ દેવોએ કરેલી વિક્રિયાથી તથા મણિ, મંત્ર, ઔષધિ આદિના પ્રભાવથી અનેક વસ્તુઓના વિપરીત સ્વભાવ દેખી, સત્યાર્થ ધર્મથી ચલાયમાન ન થવું તે સમ્યક્‌દર્શનનો અમૂઢદૃષ્ટિ નામનો ગુણ છે તે સમ્યક્‌-દૃષ્ટિને હોય છે જ.

સમ્યક્‌દષ્ટિ, અન્ય જીવોને અજ્ઞાનથી કે અશક્તિથી લાગેલા દોષો દેખીને ઢાંકી દે છે. તે વિચારે છે કે સંસારી જીવો જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય કર્મને વશ થઇને પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી રહ્યા છે. કર્મને આધીન બનીને અસત્ય, પરધનહરણ, કુશીલ આદિ પાપોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે પાપોને જે તજે છે તેમને ધન્ય છે! કોઇ ધર્માત્મા મોટા પુરૂષ પાપના ઉદયે ચુકી ગયા હોય તે દેખી એવો વિચાર સમ્યક્‌દષ્ટિ કરે કે જો આ દોષ પ્રગટ થશે તો અન્ય ધર્માત્મા અને જિન ધર્મની ભારે નિંદા થશે. એમ જાણી તે દોષ ઢાંકી દે. પોતાના ગુણોની પ્રશંસા થાય એવી ઇચ્છા રાખે નહીં; આ ઉપગૂહન ગુણ સમ્યક્‌ત્વનો છે. એ ગુણથી પવિત્ર ઉજ્વળ દર્શનવિશુદ્ધિ નામની ભાવના હોય છે.

જો ધર્મ પામેલા પુરૂષનાં પરિણામ કોઇ વખતે રોગની વેદનાને લીધે ધર્મથી ચળી જાય, ગરીબાઇને લઇને ચળી જાય કે ઉપસર્ગ, પરિષહમાં ચળી જાય, અસહાયતાને લઇને કે આહારપાણી નહીં મળવાથી ધર્મમાં પરિણામ શિથિલ થઈ જાય, તેને સમ્યક્‌દષ્ટિ જીવ આ પ્રમાણે ઉપદેશ દઇને ધર્મમાં સ્થિર કરેઃ–"હે! જ્ઞાની, હે! ધર્માત્મા, તમે સાવધાન થાઓ; કાયરતા ધારણ કરીને ધર્મમાં શિથિલ શા માટે થાઓ છો! રોગની વેદનાને લઇને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કેમ થાઓ છો? જ્ઞાની થઇને કેમ ભૂલો છો? અસાતા વેદનીય કર્મ યથાઅવસરે ઉદયમાં આવી ગયું છે. હવે કાયર થઇને દીનતા સહિત રૂદન, વિલાપ આદિ કરતાં કરતાં ભોગવશો

તોપણ કર્મ છોડશે નહીં. કર્મને દયા હોતી નથી. ધીરજથી ભોગવશો તોપણ ભોગવવાનું છે. દેવ, દાનવ, મંત્ર, તંત્ર, ઔષધ આદિ તથા સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ, સેવક, સુભટ આદિ કોઈ ઉદયમાં આવેલા કર્મને ટાળવા સમર્થ નથી. તમે આ સારી રીતે સમજો છો, તો હવે આ વેદનામાં કાયર થઈને પોતાનો ધર્મ, યશ અને પરલોક કેમ બગાડો છો ? તે બગાડીને સ્વચ્છંદ ચેષ્ટા, વિલાપ આદિ કરવાથી વેદના ઘટવાની નથી. જેમ જેમ કાયર થશો તેમ તેમ વેદનાનું દુ:ખ વધતું જણાશે. તેથી હવે સાહસ ધારણ કરો. પરમ ધર્મનું શરણ ગ્રહણ કરો.

સંસારમાં નરક, તિર્યંચભવ ધરીને ભૂખ, તરસ, રોગ, સંતાપ, માર, ઘાત, શીત, ઉષ્ણ આદિ ઘોર દુ:ખ, અસંખ્યાત કાળ પર્યંત, અનેકવાર અનંત ભવમાં ભોગવ્યાં છે, આ દુ:ખ તમારૂં કેટલુંક છે ? થોડા કાળમાં નિર્જરી જશે. રોગ–વેદના દેહનો નાશ કરશે, તમારા ચેતનસ્વરૂપ આત્માનો નાશ કરી શકશે નહિ. દેહનો નાશ તો અવશ્ય થવાનો છે. જે દેહ ધારણ થયો છે તે અવશ્ય છુટશે. તો હવે સાવધાન થાઓ ! કર્મ જીતવાનો આ અવસર આવ્યો છે. પંચ પરમેષ્ઠીનું શરણ ગ્રહણ કરી પોતાના અજર, અમર, અખંડ, જ્ઞાતા–દૃષ્ટા સ્વરૂપનું ગ્રહણ કરો. આવો અવસર ફરીથી મળવો દુર્લભ છે, ઇત્યાદિ ધર્મનો ઉપદેશ આપી ધર્મથી પડતા જીવને ધર્મમાં સ્થિર કરવો. અનિત્ય, અશરણ આદિ બાર ભાવનાનું ગ્રહણ ઝટ કરાવવું; ત્યાગ, વ્રતાદિ છોડી દીધાં હોય તો ફરી ગ્રહણ કરાવવાં. શરીરના દાબવા આદિ

વડે દુઃખ દૂર કરવું. કોઇ ચાકરી કરનાર ન હોય તો પોતે સેવા કરવી. બીજા કોઇ સાધર્મીનો જોગ મેળવી દેવો. આહાર-પાણી, દવા વગેરે વડે સ્થિતિકરણ કરવું. મળ, મૂત્ર, કફાદિ હોય તે ધોવાં, સાફ કરવાં. નિર્ધનતાથી ચળી જતો હોય તેને ભોજનાદિ વડે કે આજીવિકાનાં કારણોમાં લગાડીને સ્થિર કરવો. ઉપસર્ગ પરિષહ આદિ દૂર કરીને સત્યાર્થ ધર્મમાં સ્થાપન કરવો તે સ્થિતિકરણ અંગ સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે.

વાત્સલ્ય નામનો ગુણ સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે. સંસારી જીવોને પ્રીતિ તો પોતાનાં સ્ત્રી, પુત્રાદિમાં, ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગોમાં કે ધન કમાવામાં બહુ રહે છે. પરંતુ સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, પરિગ્રહ, વિષય આદિને સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ જાણી અંતરંગમાં વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે, ધર્માત્મામાં, રત્નત્રયના ધારક મુનિ, આર્યા, શ્રાવક, શ્રાવિકા કે ધર્મનાં સ્થાનોમાં જેની અત્યંત પ્રીતિ છે તેને સમ્યક્દર્શનનું વાત્સલ્ય અંગ હોય છે.

જો કોઈ પોતાના મન વડે, વચન વડે, કાયા વડે ધન વડે, દાન વડે, વ્રત વડે, તપ વડે, ભક્તિ વડે રત્નત્રયનો પ્રભાવ પ્રગટ કરે તો તે માર્ગપ્રભાવના અંગ છે. આ પ્રકારે સમ્યક્દર્શનનાં આઠ અંગ ધારણ કરવાથી, આ ગુણોના પ્રતિપક્ષી શંકા, કાંક્ષાદિ દોષોનો અભાવ કરવાથી દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે.

લોકમૂઢતા, દેવમૂઢતા, ગુરુમૂઢતાનાં પરિણામો તજીને શ્રદ્ધા ઉજ્વળ કરવી. મડદાનાં હાડકાં નખ આદિ (ફુલાં)

ગંગાજીએ પહોંચાડવાથી સદ્દગતિ થઈ માનવી, ગંગાજળને ઉત્તમ માનવું, ગંગા નદીના કે અન્ય નદીના સ્નાનમાં કે ગંગાજળ આદિ પાણી મુખમાં મૂકવામાં ધર્મ માનવો, પતિના મડદાની સાથે જીવતી સ્ત્રી કે દાસી બળી મરે તેને સતી માનીને પૂજવી, મરી ગયેલાને પિતૃઓ માની પૂજવા; સૂર્ય ચંદ્ર, મંગલ આદિ ગ્રહોને સોના રૂપાના બનાવી ગળામાં પહેરવા, ગ્રહ નડે નહીં માટે દાન દેવું, ઉત્તરાયણ, વ્યતિપાત, સોમવતી અમાસ માની દાન કરવું, સૂર્ય ચંદ્રને અર્ઘ્યે આપવું, ઉમરો પૂજવો, સાંબેલું પૂજવું, વિનાયક નામે ગણેશ પૂજવા, દીવાની જ્યોતિ પૂજવી, દેવની બાધા રાખવી, જટા કે ચોટલી રાખવી, દેવતાને ભેટ મૂકવાના કરારથી પોતાનાં સતાન જીવશે એમ માનવું, છોકરાં દેવે આપ્યાં એમ માનવું, પોતાને લાભ થાય કે કાર્ય સફળ થાય માટે એવી વિનંતિ કરવી કે જો મારાં સંતાનનો રોગ મટી જશે કે મને સંતાન પ્રાપ્ત થશે કે આટલો મને લાભ થશે કે શત્રુનો નાશ થઇ જશે તો હું તમને છત્ર ચઢાવીશ, મકાન બનાવીશ કે આટલું ધન ભેટમાં મૂકીશ એવી શરત કરીને દેવતાને લાંચ આપીને કાર્ય સફળ થવાની ઇચ્છા રાખવી, રાતે જાગરણ કરવું, અપવિત્ર દેવીને પૂજવી, શીતળા પૂજવી, લક્ષ્મી-પૂજન કરવું, સોનું-રૂપું પૂજવું, ખડીયો પૂજવો, પશુની પૂજા કરવી. અન્નની, જળની પૂજા કરવી, શસ્ત્ર પૂજવાં તથા અગ્નિને દેવ માનીને પૂજવો એ લોકમૂઢતા છે તે બધું મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી શ્રદ્ધાનું વિપરીતપણું છે, તે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

દેવ અને કુદેવનો વિચાર કર્યા વગર કામી, ક્રોધી, શસ્ત્રધારીમાં પણ ઈશ્વરપણાની બુદ્ધિ કરવી કે આ ભગવાન પરમેશ્વર છે; બધી સૃષ્ટિ એમની રચેલી છે, એજ ઉત્પન્ન કર્તા અને સહાર કર્તા છે, જે કંઇ થાય છે તે ઇશ્વર કરે છે; લોકો પાસે ભલું-બુરૂં ઇશ્વર કરાવે છે, ઇશ્વરના કર્યા વગર કશું થતું નથી. સર્વ ઇશ્વરની ઇચ્છાને આધીન છે. શુભ-કર્મ ઇશ્વરની પ્રેરણા વિના થતાં નથી, ઈત્યાદિ પરિણામ મિથ્યાદર્શનના ઉદયથી થાય છે. તે દેવમૂઢતા છે.

પાખંડી, હલકા આચરણવાળા તથા પરિગ્રહમાં મોહ-વાળા, લોભી, વિષયોના લોલુપી હોય તેમને ચમત્કારવાળા માનવા; તેનું વચન ફરે નહિ એવા વચનસિદ્ધિવાળા માનવા, તે પ્રસન્ન થઈ જાય તો અમારી વાંછા સફળ થાય એમ માનવું, એ તપસ્વી છે, પૂજ્ય છે, મહા પુરૂષ છે, પુરાણ પુરૂષ છે ઇત્યાદિ વિપરીત શ્રદ્ધા-માન્યતા કરે તે ગુરૂમૂઢતા છે.

જેનાં પરિણામમાં આ ત્રણે મૂઢતાનો લેશ પણ ન હોય તેને દર્શનની વિશુદ્ધિ હોય છે.

છ અનાયતનના ત્યાગથી દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે. કુદેવ, કુગુરૂ અને કુશાસ્ત્ર અને તે દરેકનું સેવન કરનારા એ ધર્મનાં આયતન એટલે સ્થાન નથી તેથી અનાયતન છે. જે રાગી, દ્વેષી, કામી, ક્રોધી, લોભી, શસ્ત્ર આદિ સહિત, મિથ્યાત્વ સહિત છે તેમનામાં સમ્યક્ધર્મ નથી હોતો, તેથી કુદેવ છે તે અનાયતન છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના લોલુપી, પરિગ્રહમાં આસક્ત, આરંભ કરનારા, વેષધારી તે ગુરૂ નથી. ધર્મ રહિત છે તેથી

અનાયતન છે. હિંસાના આરંભની પ્રેરણા કરનાર, રાગ-દ્વેષાદિ દોષોને વધારનાર, સર્વથા એકાંત પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્ર છે તે કુશાસ્ત્ર ધર્મ રહિત છે, તેથી અનાયતન છે.

દેવી, ક્ષેત્રપાળ આદિ દેવોને વંદન કરનારા અનાયતન છે. કુગુરૂને સેવનારા ભક્તિ અને ધર્મથી રહિત છે, તે અનાયતન છે. મિથ્યાશાસ્ત્રને ભણનારા અને તેની સેવા-ભક્તિ કરનારા એકાંતી, ધર્મનાં સ્થાન નથી તેથી અનાયતન છે.

આ પ્રકારે કુદેવ, કુગુરૂ, કુશાસ્ત્ર અને તેની સેવાભક્તિ કરનારા એ છએમાં સમ્યક્‌ધર્મ નથી, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા કર-વાથી દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે.

જાતિમદ, કુળમદ, ઐશ્વર્યમદ, રૂપમદ, શાસ્ત્રજ્ઞાનમદ, તપમદ, બળમદ, અને વિજ્ઞાનમદ એ આઠે મદનો જેને અત્યંત અભાવ થાય તેને દર્શનવિશુદ્ધિ હોય છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિના સાચા વિચાર આવા હોય છે. હે! આત્મન્, આ ઉચ્ચ જાતિ છે એ તારો સ્વભાવ નથી, એ તો કર્મનાં પરિણામ છે, પરનાં કરેલાં છે, વિનાશી છે, કર્મને આધીન છે. સંસારમાં અનેકવાર અનેક જાતિ જીવ પામ્યો છે. માતાના પક્ષને જાતિ કહે છે. જીવ અનેકવાર ચંડાલણીને, ભીલડીને મ્લેચ્છણીને, ભંગડીને, ધોબણને, હજામડીને, નટડીને, વેશ્યાને, કલાલણને, માંછણને પેટે જન્મ્યો છે. ભૂંડણી, કુતરી, ગધેડી, શિયાળ, કાગડી ઇત્યાદિ પશુ-પક્ષીણીના ગર્ભમાં અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ થઈને મર્યો છે. અનંતવાર નીચ જાતિ પામે ત્યારે એકવાર જીવ ઉચ્ચ જાતિ પામે છે. ફરી અનંતવાર નીચ જાતિ પામે ત્યારે

એકવાર ઉચ્ચ જાતિ પામે. આ પ્રમાણે ઉચ્ચ જાતિ પણ અનંતવાર મળી તોપણ સંસાર પરિભ્રમણ જ કર્યું.

એવી જ રીતે પિતાના પક્ષને કુળ કહે છે તે પણ ઉંચુ નીચું અનંતવાર પ્રાપ્ત થયું. સંસારમાં જાતિનો અને કુળનો ગર્વ શો કરવો ? સ્વર્ગનો મહર્દ્ધિદેવ મરીને વૃક્ષાદિ એકેન્દ્રિય જાતિમાં પણ ઉપજે છે. શ્વાન આદિ હલકાં પશુમાં આવીને ઉપજે છે. ઉત્તમ કુળવાળો મરીને ચંડાળને ત્યાં જન્મે છે. તેથી જાતિ-કુળનો અહંકાર કરવો એ મિથ્યાદર્શન છે.

હે ! આત્મા, તારાં જાતિ-કુળ તો સિદ્ધ ભગવાનના જેવાં છે. તું આત્માને ભૂલીને માતાના રૂધિર અને પિતાના વીર્યથી થયેલા દેહને લઇને ઉપજેલાં જાતિકુળમાં મિથ્યા અહંભાવ કરીને, ફરી અનંતકાળ સુધી નિગોદમાં વાસ કરવો પડે તેવો ગર્વ ન કર. જો વીતરાગ ભગવાનનો ઉપ-દેશ ગ્રહણ કરતો હોય તો આ દેહની જાતિને પણ સંયમ, શીલ, દયા, સત્ય વચન આદિ વડે સફળ કર. હું ઉત્તમ જાતિ-કુળ પામીને નીચ જાતિના લોકના જેવા હિંસા અ-સત્ય, પરધન હરણ, કુશીલ-સેવન, અભક્ષ્યભક્ષણ આદિ અયોગ્ય આચરણ કેમ કરૂં ? મારાથી એમ ન થાય એવો અહંકાર રાખવા યોગ્ય છે. સમ્યક્દ્રષ્ટિને કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા દેહાદિ પુદ્‌ગલ પર્યાયમાં કદી આત્મબુદ્ધિ થાય નહીં.

ઐશ્વર્ય પામીને તેનો પણ ગર્વ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે આ ઐશ્વર્ય તો આત્માને ભુલાવી બહુ આરંભ, રાગ, દ્વેષ આદિમાં પ્રવર્તાવી ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. ત્રણે લોકમાં એક નિર્ગ્રંથપણું ચિંતવવા યોગ્ય છે, પૂજ્ય છે.

ઐશ્વર્ય તો ક્ષણ–ભંગુર છે. મોટા મોટા ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર પતન પામે છે; બળભદ્ર કે નારાયણ જેવાનાં ઐશ્વર્ય ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામ્યાં તો અન્ય જીવોનું ઐશ્વર્ય કેટલુંક છે? એમ જાણી ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવું ઐશ્વર્ય મળ્યું હોય તો દુઃખી જીવો ઉપર ઉપકાર કરો. વિનય સહિત દાન દ્યો. પરમાત્મસ્વરૂપ એજ પોતાનું ઐશ્વર્ય છે એમ જાણી આ કર્મથી મળેલા ઐશ્વર્ય પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખવા યોગ્ય છે.

રૂપનો ગર્વ ન કરો. આ વિનાશીક પુદ્ગલનું રૂપ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, વિનાશીક છે, ક્ષણમાં નાશ પામે એવું છે. આ રૂપને રોગ, વિયોગ, નિર્ધનતા, વૃદ્ધાવસ્થા આદિ મહા કુરૂપ કરી નાખશે. આવા હાડ–ચામડાંના રૂપમાં રાગી બની ગર્વ કરવો એ મહા અનર્થ છે. આ આત્માનું રૂપ તો કેવળજ્ઞાન છે. તેમાં લોક અલોક સર્વની શોભા ભરેલી છે. તેથી ચામડાંના રૂપને પોતાનું માનવાનું ભૂલી જઇ, અવિનાશી જ્ઞાનસ્વરૂપને પોતાનું માનો.

શ્રુતજ્ઞાનનો ગર્વ તજી દ્યો. આત્મજ્ઞાન વિનાનું શાસ્ત્રજ્ઞાન નિષ્ફળ છે. અગીઆર અંગના જ્ઞાન–વાળા પણ અભવ્ય જીવ સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરે છે. સમ્યક્દર્શન વિના વ્યાકરણ, છંદ, અલંકાર, કાવ્ય, કોષાદિ ભણવાથી વિપરીત ધર્મમાં અભિમાન અને લોભમાં પ્રવર્તન કરીને સંસારરૂપી કુવામાં જીવો ડુબે છે. આ ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાનનો શું ગર્વ કરવો? એક ક્ષણમાં વાત પિત્ત, કફ આદિની વધઘટથી જ્ઞાન ચલાયમાન થઇ જાય છે. ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોના નાશની સાથે જ નાશ

પામે છે. મિથ્યાજ્ઞાન જેમ વધે તેમ ખોટાં કાવ્ય, ખોટી ટીકા વગેરે રચવાની પ્રવૃત્તિ કરાવી અનેક જીવોને દુરાચારમાં દોરી ડુબાવી દે છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનનો મદ તજો. જ્ઞાન પામીને આત્માની વિશુદ્ધિ કરો. શ્રુતજ્ઞાન પામીને અજ્ઞાનીની પેઠે વર્તી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું યોગ્ય નથી.

સમ્યક્દર્શન વિના મિથ્યાદૃષ્ટિનું તપ નિષ્ફળ છે. હું મોટો તપસ્વી છું એમ તપનો અહંકાર ના કરો. એ અહંકારના પ્રભાવથી બુદ્ધિનો નાશ થઈ દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ થાય છે. તપનો ગર્વ કરવો એ મહા અનર્થકારી જાણી ભવ્ય જીવે તપનો ગર્વ કરવા યોગ્ય નથી.

જે બળ વડે કર્મરૂપી શત્રુ જીતાય, તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, જીતાય તે બળ, પ્રશંસાને પાત્ર છે. દેહનું બળ, જુવાનીનું બળ, ઐશ્વર્ય-હુકમનું બળ પામીને અનાથ જીવોને મારવા, લુંટવા, જમીન પડાવી લેવી, આજીવિકા હરી લેવી, કુશીલ સેવવું, દુરાચારમાં પ્રવર્તવું આદિ પ્રકારનું બળ તો નરકનાં ઘોર દુઃખ અસંખ્યાત કાળ સુધી ભોગવાવી તિર્યંચ ગતિમાં માર, ભાર, ભૂખ, તરસ અને દુર્વચન આદિનાં દુઃખ અનેક ભવોમાં ભોગવાવી એકેન્દ્રિયમાં સર્વ શક્તિ રહિત પરાધીન બનાવે છે. બળનો ગર્વ છોડી, ક્ષમા ગ્રહણ કરીને ઉત્તમ તપમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

વિજ્ઞાન એટલે અનેક પ્રકારની કળા કુશળતા, હસ્ત-કળા, વચનકળા, અનેક મનના વિકલ્પો ઉપજાવી ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં જીવને પરિભ્રમણનાં દુઃખ ભોગવાવે છે તે કુજ્ઞાન છે. આ સંસારમાં ખોટી કળા-ચતુરાઈનો બહુ

ગર્વ હોય છે. મારૂં સામર્થ્ય એવું છે કે સાચાને જૂઠો ઠરાવું, જૂઠાને સાચું કરી દઉં. કલંક રહિતને કલંકવાળો કરી દઉં. શીલવંતને દોષવાળો ઠરાવું, નિર્દોષને દંડાવું. ઘણા દિવસોનું સંચય કરેલું દ્રવ્ય કઢાવી લઉં. ધર્મ છોડાવી બીજી શ્રદ્ધા કરાવી દઉં. પ્રાણીઓને પકડવાનાં, જીવોને મારવાનાં, જળમાં ગમન કરવાનાં, સ્થળમાં ગમન કરવાનાં, આકાશમાં ઉડવાનાં અનેક યંત્રો બનાવી દઉં. એ આદિ કળા ચતુરાઈનો ગર્વ તે સર્વ કુજ્ઞાન છે. તેનો ગર્વ કરવો એ નરકનાં ઘોર દુઃખનું કારણ છે. ખરી કળાકુશળતા તો એ છે કે પોતાના આત્માને વિષય કષાયમાં વહ્યો જતો અટકાવી સન્માર્ગમાં વાળે તથા લોકોને હિંસા રહિત સત્ય માર્ગમાં પ્રવર્તાવે.

આ પ્રકારે સત્યાર્થ વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજી જાતિ, કુળ, ધન, ઐશ્વર્ય, રૂપ, વિજ્ઞાન આદિ કર્મને આધીન છે એમ જાણી, તેનો ગર્વ છોડી દર્શનવિશુદ્ધ કરો. આ રીતે ત્રણ મૂઢતા, આઠ શંકા આદિ દોષ, છ અનાયતન, અને આઠ મદ મળી પચીસ દોષો જણાવ્યા તેનો ત્યાગ કરવાથી સમ્યક્દર્શનની ઉજ્વળતા થાય છે, એમ જાણી દર્શનવિશુદ્ધિ ભાવના નિરંતર ચિંતવન કરો, તેનું ધ્યાન કરો, સ્તુતિ કરો પૂજા કરો તો મોક્ષલક્ષ્મી પામશો.

૨. વિનયસંપન્નતા ભાવના:-

વિનય પાંચ પ્રકારે કહ્યો છે; ૧. દર્શનવિનય, ૨. જ્ઞાનવિનય, ૩. ચારિત્રવિનય, ૪. તપવિનય, ૫. ઉપચારવિનય.

પોતાની શ્રદ્ધામાં શંકા આદિ દોષો ન લાગવા દેવા, સમ્યક્દર્શનની વિશુદ્ધિ વડે જ પોતાનો જન્મ સફળ માનવો, સમ્યક્દર્શન ધારણ કરનારા પ્રત્યે પ્રીતિ ધરવી, આત્મા અને પર પદાર્થના ભેદ વિજ્ઞાનનો અનુભવ કરવો તે દર્શનવિનય છે.

સમ્યક્જ્ઞાનની આરાધના માટે ઉદ્યમ કરવો, સમ્યક્જ્ઞાનની કથામાં આદર કરવો, સમ્યક્જ્ઞાનનું કારણ જે અનેકાંતરૂપ જિનશાસ્ત્ર તેના શ્રવણ પઠનમાં બહુ ઉત્સાહ રાખવો, તથા વંદન, સ્તવન બહુ આદરથી ભણવું તે જ્ઞાન વિનય છે. તેમજ જ્ઞાનના આરાધક જ્ઞાનીજનોનો તથા જિનાગમનાં પુસ્તકોનો યોગ મળવો તે મહાલાભનું કારણ માનવું અને તેમનો સત્કાર સ્તવન, આદર આદિ કરવાથી જ્ઞાનવિનય પ્રાપ્ત થાય છે.

પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચારિત્ર ધારણ કરવામાં હર્ષ કરવો, દિવસે દિવસે ચારિત્રની ઉજ્વળતાને અર્થે વિષય કષાયને ઘટાડવા તથા ચારિત્ર ધારણ કરનારાઓના ગુણોમાં અનુરાગ, સ્તવન, આદર કરવાથી ચારિત્રવિનય થાય છે.

ઇચ્છાને રોકીને, પ્રાપ્ત થયેલા વિષયભોગોમાં સંતોષ ધારણ કરી, ધ્યાન–સ્વાધ્યાયમાં ઉદ્યમવંત બની, કામને જીતવા અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં પ્રવર્તતી રોકવા માટે ઉપવાસ આદિ તપમાં પુરૂષાર્થ કરવો તે તપવિનય છે.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ એ ચારે આરાધનાનો ઉપદેશ દઇ મોક્ષ માર્ગમાં જે પ્રવર્તન કરાવનારા છે તથા જેમનું સ્મરણ કરવાથી પરિણામ નિર્મળ થઈ વિશુદ્ધતા પ્રગટ થાય છે એવા પંચપરમેષ્ઠીના નામે

કરેલી સ્થાપનાનો વિનય, વંદન, સ્તવન કરવું તે ઉપચાર વિનય છે. એ આદિ ઉપચાર વિનયના ઘણા ભેદ છે.

અભિમાનના ત્યાગ સહિત આઠ પ્રકારના મદનો જેને અત્યંત અભાવ થાય, કઠોરતા છુટીને કોમળતા જેને પ્રગટ થાય તેને નમ્રપણું પ્રગટ થાય છે. તે એવો સત્યાર્થ વિચાર કરે છે કે આ ધન, યૌવન, જીવન ક્ષણભંગુર છે. કર્મને આધીન છે. કોઈ જીવ મારાથી ક્લેશ ન પામો. સર્વ સંબંધ વિયોગ સહિત છે. અહિં કેટલો કાળ રહેવાનું છે? સમયે સમયે કાળની સન્મુખ નિરંતર હું ગમન કરી રહ્યો છું. કોઇ વસ્તુનો સંબંધ સ્થિર નથી. ભગવાને વિનય ધર્મને જ મનુષ્ય જન્મનો સાર કહ્યો છે. આ વિનય સંસારરૂપી વૃક્ષને બાળનાર અગ્નિ છે, ત્રણે લોકના જીવોનાં મનની ઉજ્વળતા કરનાર છે. સમસ્ત જિનશાસનનું મૂળ છે. વિનય વગરનાને જિનેન્દ્ર ભગવાનની શિખામણ લાગે નહીં. વિનયરહિત જીવ સર્વ દોષોનું ભાજન છે. વિનય છે તે મિથ્યા શ્રદ્ધાને છેદવાને ભાલા સમાન છે. વિનય વિના મનુષ્યરૂપ ચામડાનું ઝાડ માનરૂપ અગ્નિવડે બળીને ભસ્મ થાય છે.

માન-કષાય વડે આ ભવમાં જ જીવ ઘોર દુ:ખ સહન કરે છે. પરલોકમાં હલકી જાતિ-કુળ-રૂપ પામે છે. બુદ્ધિ અને બળ રહિત જન્મે છે. જે અભિમાની જીવ અહિં કિંચિત વચન માત્ર પણ સહન કરતા નથી, તે તિર્યંચ ગતિમાં નાકમાં દોરડાની નાથ, બંધન, માર, અતિ ભાર, લાત, ઠોકર કે ચામડાની ચાબુક, સાટકાનો માર મર્મસ્થાનમાં

વાગે તે પરાધીનપણે ભોગવે છે. ચંડાળના મલિન ઘરમાં બંધાઈ રહેવું પડે છે. મળ વગેરે હલકી ચીજો તેના ઉપર લાદે છે.

આ લોકમાં પણ અભિમાનીના સર્વ લોક વૈરી થઈ જાય છે. અભિમાનીની બધા નિંદા કરે છે. તેનો ભારે અપયશ ફેલાય છે. બધા લોક અભિમાનીની પડતી ઈચ્છે છે. માન કષાયને લઇને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. કપટ જાળ ફેલાય છે, ઘણો લોભ જીવ કરે છે. ખોટાં વચન બોલે છે. જગતમાં જેટલી અનીતિ છે તેટલી બધી માન કષાયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. પરધન હરણ આદિ પણ અભિમાન પોષવા જીવ કરે છે. તેથી આ જીવનો મોટો શત્રુ માન કષાય છે.

વિનય ગુણમાં મહા આદર રાખી પોતાતા બન્ને લોક ઉજ્વળ કરો. એ વિનય દેવનો, ગુરુનો, શાસ્ત્રનો મન વચન કાયાવડે પ્રત્યક્ષ કરો અને પરોક્ષ પણ કરો.

દેવવિનયઃ—

સમવસરણ વિભૂતિ સહિત, ગંધ કુટીમાં સિંહાસન ઉપર અંતરીક્ષ વિરાજમાન, ચોસઠ ચમરો, ત્રણ છત્ર આદિ આઠ પ્રાતિહાર્યો (આકર્ષક આશ્ચર્યો) વડે શોભતા, કરોડ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી પરમ ઔદારિક શરીરવાળા, બાર સભાઓની મધ્યે દિવ્યધ્વનિ વડે અનેક જીવોને ઉપકારી અરિહંત દેવનું ચિંતવન કરી ધ્યાન કરવું તે મન વડે પરોક્ષ દેવવિનય છે. તેમનું વિનયંપૂર્વક સ્તવન કરવું તે વચનવડે પરોક્ષ વિનય છે. બે હાથની અંજલિ જોડી માથે ચઢાવી નમસ્કાર કરવો

તે કાયાવડે પરોક્ષ વિનય છે.

જિનેન્દ્ર કે પ્રતિબિંબની પરમ શાંત મુદ્રાને પ્રત્યક્ષ નેત્રવડે નિહાળીને મહા આનંદથી મનમાં ધ્યાન કરીને પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા તે મનવડે પ્રત્યક્ષ વિનય છે.

જિનેન્દ્ર કે પ્રતિબિંબની સન્મુખ જઇને સ્તવન કરવું તે પ્રત્યક્ષ વચન–વિનય છે.

માથે અંજલિ ચઢાવી વંદન કરવું, તથા જમીનપર અંજલિ સહિત મસ્તક મૂકી ઢીંચણવડે જમીનનો સ્પર્શ કરીને નમસ્કાર કરવો તે કાયાવડે પ્રત્યક્ષ વિનય છે.

સર્વજ્ઞ, વીતરાગ પરમાત્મા જિનેન્દ્રના નામનું સ્મરણ ધ્યાન, વંદન સ્તવન કરવું તે બધો પરોક્ષ વિનય છે. આ પ્રકારે દેવનો વિનય સમસ્ત અશુભ કર્મોનો નાશ કરનાર કહ્યો છે.

ગુરૂવિનય:–

નિર્ગ્રંથ, વીતરાગી મુનીશ્વરોને દેખીને ઉભા થવું, આનંદ સહિત સામા જવું, સ્તવન કરવું, વંદના કરવી, ગુરુને આગળ કરી પાછળ ચાલવું, કદાપિ સાથે ચાલવું પડે તો ગુરૂની ડાબી બાજુએ ચાલવું, ગુરૂને જમણી બાજુ રાખી ચાલવું કે બેસવું, ગુરૂની હાજરીમાં ઉપદેશ પોતે ન દેવો, કોઇ પ્રશ્ન કરે તોપણ ગુરુ હોય તો પોતે ઉત્તર ન દેવો, ગુરૂની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉત્તર દેવો, ગુરૂની હાજરીમાં ઉંચે આસને ન બેસવું, ગુરૂ વ્યાખ્યાન ઉપદેશ આદિ દે

ત્યારે બે હાથ જોડી અંજલિ કરી બહુ આદરભાવથી ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો, ગુરૂના ગુણોમાં અનુરાગ કરી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવું અને બીજા ક્ષેત્રમાં દૂર હોય તો તેમની આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું. દૂર રહ્યા છતાં ગુરૂનું ધ્યાન સ્તવન નમસ્કાર આદિ કરવા તે ગુરૂનો વિનય છે.

શાસ્ત્રવિનયઃ–

બહુ આદરથી સત્શાસ્ત્ર ભણવું, સાંભળવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને દેખીને વ્યાખ્યાનાદિ કરવું. શાસ્ત્રમાં કહેલાં વ્રત, સંયમાદિ પોતાનાથી ન બની શકે તોપણ આજ્ઞાનો લોપ કરવો નહીં, એટલે સૂત્રની આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે જ કહેવું. જે સૂત્રની આજ્ઞા હોય તે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરવી. શ્રવણ કરતી વખતે બીજી વાત કરવી નહીં. આદરપૂર્વક મૌનપણે શ્રવણ કરવું. કંઇ સંશય થાય તો સંશય દૂર કરવાને વિનયપૂર્વક થોડા અક્ષરો વડે સભામાં લોકને અથવા વક્તાને ક્ષોભ ન ઉપજે તેવી રીતે વિનયપૂર્વક પ્રશ્ન કરવો. ઉત્તર મળે તે આદરથી અંગીકાર કરવો તે શાસ્ત્રવિનય છે. શાસ્ત્રને ઉંચા આસન ઉપર મૂકી પોતે નીચા બેસવું, પ્રશંસા સ્તવના કરવી ઇત્યાદિ શાસ્ત્રનો વિનય કરવો. આ પ્રકારે દેવ, ગુરૂ, શાસ્ત્રનો વિનય છે એ ધર્મનું મૂળ છે.

નિશ્ચયવિનયઃ–

રાગ–દ્વેષ વડે આત્માની ઘાત જેમ ન થાય તેમ પ્રવર્તવું તે આત્માનો વિનય છે. તેટલા માટે એવું વિચારવું કે હવે આ મારો જીવ ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ ન કરો. મારો આત્મા મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિનય આદિવડે સંસાર–

પરિભ્રમણનાં દુ:ખ ન પામો. આવું ચિંતવન કરતો જીવ મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિનય આદિવડે જ્ઞાનાદિ ગુણની ઘાત ન થવા દે તે આત્માનો વિનય છે. આ નિશ્ચયવિનય-પરમાર્થવિનય કહ્યો. જેનો માન કષાય ઘટી જાય તેને જ વ્યવહારવિનય પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્યવહારવિનય:–

કોઈ જીવનું મારાથી અપમાન ન થાઓ. જે અન્યનું સન્માન કરે છે તે પોતેજ સન્માન પામે છે. જે પરનુ અપમાન કરે છે તે પોતેજ અપમાન પામે છે. સર્વ સાથે મીઠાં વચને બોલવું તે વિનય છે. કોઈ જીવનો તિરસ્કાર ન કરવો તે પણ વિનય જ છે. પોતાને ઘેર આવે તેનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરવો. કોઇને સામે જઈ તેડી લાવવા. કોઇને દેખીને ઉભા થવું. કોઇને એક હાથ માથે ચઢાવી સલામ ભરવી. કોઇનું આવો, આવો, આવો ! એમ ત્રણવાર કહી સ્વાગત કરવું. કોઇને માન આપીને પાસે બેસારવા. કોઇને બેસવા આસન આપવું. કોઇને આવો, બેસો કહેવું. કોઇને કુશળતા પુછવી. કોઈને કહેવું કે અમે આપના છીએ કોઈ આજ્ઞા–સેવા ફરમાવો, જમવા પધારો, પાણી લાવું ? આ આપનું જ ઘર છે. આ ઘર આપના પધારવાથી પાવન થયું. આપની કૃપા હમારા ઉપર સદાય છે તેવી રહો, ઇત્યાદિ વ્યવહારવિનય છે.

દાન, સન્માન, કુશળતા પુછવી, રોગી, દુ:ખીની સેવા કરવી તે પણ વિનયવાળાથી જ બને છે. દુ:ખી માણસ કે પશુને વિશ્વાસ, આશરો આપવો. દુ:ખથી પીડાયેલો પોતાનાં

દુઃખ કહેવા આવ્યો હોય તેનું દુઃખ સાંભળવું. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપકાર કરવો. કંઈ ન બને તો ધીરજ, સંતોષ આદિનો ઉપદેશ દેવો. એ વ્યવહારવિનય છે. તે પરમાર્થવિનયનું કારણ છે. યશ ઉપજાવે છે. ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિનું પણ અપમાન ન કરવું, મધુર વચન બોલવાં, યથાયોગ્ય આદર સત્કાર કરવો મહાપાપી દુરાચારીને પણ કુવચન ન કહેવાં. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય (બે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયધારી) આદિ તથા સર્પ આદિ દુષ્ટ જીવની વિરાધના ન કરવી. તેની રક્ષા કરીને પ્રવર્તવું. અન્ય ધર્મીઓનાં મંદિર, પ્રતિમા આદિ પ્રત્યે વેર રાખી નિંદા કરવી નહીં. એ આદિ વ્યવહારવિનય છે.

આ પ્રકારે પરમાર્થ અને વ્યવહાર બન્ને ભેદે વિનય ધારણ કરીને ગૃહસ્થે વર્તવા યોગ્ય છે. જુઓ સર્વસંગના પરિત્યાગી, વીતરાગી મુનીશ્વરને પણ કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ વંદના કરે છે તેને આશીર્વાદ દે છે. ચંડાળ, ભીલ, માછી આદિ અધમ જાતિવાળા પણ વંદના કરે તેને "પાપનો ક્ષય હો," ઇત્યાદિ આશીર્વાદ દે છે. વિનય અંગ ધારણ કરો છો તો બાળ, અજ્ઞાન, ધર્મરહિતનો તથા નીચ અધમ જાતિનો હોય તેનો પણ વિનય ન કરો તોપણ તિરસ્કાર, નિંદા કદી કરવા યોગ્ય નથી. આ મનુષ્ય જન્મની શોભા વિનય જ છે. વિનય વિના મનુષ્યભવની એક ઘડી પણ અમારી ન જાઓ એમ ભગવાન ગણધર દેવ કહે છે. આવો વિનય ગુણનો મહિમા જાણી અર્ઘ ઉતારી તેની મહાપૂજા કરો. હે! વિનયસંપન્નતા અંગ, અમારા હૃદયમાં તુંજ નિરંતર વાસ કર. તારી કૃપાથી હવે મારો આત્મા કદી આઠ મદ વડે અભિમાનને પ્રાપ્ત ન થાઓ!

૩. શીલવ્રતેષ્વનતિચારભાવના.

શીલવ્રતેષ્વનતિચારનો એવો અર્થ વાર્તિકમાં કહ્યો છે કે અહિંસા આદિ પાંચ વ્રતો અને એ વ્રતો પાળવા માટે ક્રોધાદિ કષાયના ત્યાગરૂપ શીલ વિષે જે મન, વચન, કાયાની નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ તે અતિચાર રહિત શીલવ્રતોની ભાવના છે. શીલ એટલે આત્માનો સ્વભાવ તેનો નાશ કરનારાં હિંસા આદિ પાંચ પાપ છે. તેમાં કામસેવન નામનું એકલું પાપ હિંસા આદિ સર્વ પાપોને પુષ્ટ કરે છે. ક્રોધ આદિ કષાયોની તીવ્રતા કરે છે તેથી બ્રહ્મચર્યનું જ પ્રધાનતાથી વર્ણન કર્યું છે.

શીલ દુર્ગતિનાં દુઃખને હરનાર છે, સ્વર્ગ આદિ શુભ ગતિનું કારણ છે. તપ–વ્રત–સંયમનું જીવન છે. શીલ વગર તપ કરવું વ્રત ધરવું સંમય પાળવો તે મડદાનાં અંગો જેમ દેખવા માત્ર છે, કાર્યકારી નથી, તેવી રીતે શીલ વિનાનાં તપ–વ્રત–સંમય ધર્મની નિંદા કરાવનારાં છે; એમ જાણી શીલ નામનું ધર્મનું અંગ પાળો. ચંચળ મનરૂપી પક્ષીને દમો. અતિચાર રહિત શુદ્ધ શીલને પુષ્ટ કરો. ધર્મરૂપી વનનો નાશ કરનાર મનરૂપી હાથી છૂટો મૂકયો હોય તો મહા અનર્થ કરે છે, મદોન્મત્ત હાથી રહેઠાણમાંથી નીકળીને નાસે છે, તેવી રીતે મનરૂપી હાથી કામ વડે ઉન્મત્ત (ગાંડો) થાય ત્યારે સમભાવરૂપી રહેઠાણમાંથી નીકળીને દોડે છે. કુળની મર્યાદા, સંતોષ આદિ તજીને બહાર નીકળે છે. મદોન્મત્ત હાથી સાંકળ તોડીને ચાલ્યો જાય છે, તેમ મનરૂપી હાથી સુબુદ્ધિરૂપ સાંકળ તોડીને વિચરે છે. ગાંડો

હાથી માર્ગમાં ચલાવનાર મહાવતને નાખી દે છે તેમ કામીનું મન સમ્યક્ધર્મના માર્ગમાં પ્રવર્તાવનાર જ્ઞાનને તજી દે છે. હાથી અંકુશને માનતો નથી, તેમ મનરૂપી હાથી, ગુરૂની હિતકારી વાણીને માનતો નથી. હાથી તો મહા ફળ અને છાયા આપનારા વૃક્ષને ઉખાડી નાખે છે, તેમ કામથી વ્યાપેલું મન, સ્વર્ગ-મોક્ષરૂપ ફળ દેનાર અને યશરૂપ સુગંધ ફેલાવનાર, સર્વ વિષયોની બળતરાને બુઝવનાર બ્રહ્મચર્યરૂપી વૃક્ષને ઉખેડી નાખે છે. હાથી મેલ, કાદવ વગેરેને દૂર કરે તેવા સરોવરમાં સ્નાન કરીને માથા ઉપર ધૂળ નાખી ધૂળ સાથે ક્રીડા કરે છે, તેવી રીતે કામી જનનું મન સિદ્ધાંતરૂપ સરોવરમાં અવગાહન કરી અનેક અજ્ઞાનરૂપ મેલ દૂર કરીને પણ પાપરૂપી ધૂળ સાથે ક્રીડા કરે છે. હાથીના કાન જ ચંચળ હોય છે પણ કામી જનનું મન પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ચંચળતા ધારણ કરે છે. હાથી હાથણીમાં રાચે છે તેમ કામીનું મન કુબુદ્ધિરૂપ હાથણીમાં રાચે છે. હાથી મદ (લમણામાંથી ઝરતો રસ) વડે ગાંડો બને છે તેમ કામીનું મન રૂપ આદિ આઠ મદથી બેભાન બને છે. ગાંડા હાથીની નજીક કોઇ જાય નહીં, દૂર નાસી જાય તેમ કામથી ઉન્મત્ત થયેલા પાસે કોઈ પણ સદ્ગુણ રહેતો નથી, આવતો પણ નથી. કામથી ઉન્મત્ત થયેલા મનરૂપી હાથીને વૈરાગ્યરૂપ થાંભલે બાંધો; છૂટી જશે તો મહા અનર્થ કરશે. કામ અનંગ છે એટલે એને અંગ નથી; મનસિજ છે એટલે મનમાં જન્મે છે.

કામ જ્ઞાનને મથન કરનાર (ડહોળનાર) છે તેથી તેને મનમથ કહે છે. સંવરનો અરિ એટલે વેરી છે તેથી સંવરારિ કહેવાય છે. કામથી ખોટો દર્પ એટલે ગર્વ ઉપજે છે તેથી તેને કંદર્પ કહેવાય છે. તેનાથી અનેક મનુષ્યો, તિર્યંચો પરસ્પર વિરોધ કરીને મરી જાય છે તેથી તેને માર કહેવાય છે. મનુષ્યોમાં અન્ય ઇન્દ્રિયોના ભોગ તો પ્રગટ છે. પરંતુ કામના અંગને પણ ઢાંકી રાખવામાં આવે છે, તેનું નામ પણ ઉત્તમ પુરુષો ઉચ્ચારતા નથી. એના જેવું બીજું પાપ નથી. ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરાવનાર કામ છે. એ કામે હરિ, હર, બ્રહ્માદિને પણ ભ્રષ્ટ કરી પોતાને વશ કર્યા છે, આખા જગતને જીતનાર એક કામ છે. કામને જીતનાર મોહને સહજ માત્રમાં જીતે છે. તેથી કામનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છનારે સ્ત્રી, દેવી કે ગાય આદિ તિર્યંચણીની સંગતિ કામ વિકારને ઉપજાવનારી હોવાથી દૂરથી જ તજવા યોગ્ય છે. સ્ત્રીઓ ઉપરનો રાગ મન, વચન, કાયાથી ત્યાગ કરો. પોતે કુશીલને માર્ગે ચાલવું નહીં. બીજાને કુશીલને માર્ગે ચાલવાનો ઉપદેશ કરવો નહીં, બીજો કોઈ કુશીલને માર્ગે પ્રવર્તે તેની અનુમોદના ભવ્ય જીવે કરવી નહીં. નાની વયની સ્ત્રીને દેખો તો તેને પુત્રી ગણીને નિર્વિકાર બુદ્ધિ કરો. જુવાનીરૂપી હાથણી ઉપર ચઢેલી સૌંદર્યરૂપ જળમાં સર્વાંગે ડુબેલી એવી રૂપાળી સ્ત્રીને બહેન ગણી નિર્વિકાર બુદ્ધિ કરો. તેનો આદરસત્કાર ન કરો. વચનવડે આલાપ (વાતચીત) ન કરો. શીલવંત હોય તેની દૃષ્ટિ સ્ત્રી પ્રત્યે જતાં મીંચાઇ જાય છે. જે સ્ત્રીઓ સાથે વચનાલાપ કરશે,

સ્ત્રીઓનાં અંગોનું અવલોકન કરશે, તે શીલથી અવશ્ય ભ્રષ્ટ થશે. જે ગૃહસ્થ હોય તેને તો એક પોતાની સ્ત્રી વિના અન્ય સ્ત્રીઓની સંગતિ, અવલોકન, વચનાલાપનો ત્યાગ ઘટે છે. અન્ય સ્ત્રીની વાતનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર રહેવો ન જોઇએ, એકાંતમાં માતા બ્હેન કે પુત્રીની પણ સંગતિ રાખો નહીં. મુનીશ્વર તો કોઈ સ્ત્રી માત્રનો સંબંધ જ રાખતા નથી. સ્ત્રીઓને ઉપદેશ કરતા નથી કારણ કે સ્ત્રીનાં નામ જ દોષદર્શક છે.

સ્ત્રી સમાન આ જીવનો કોઈ અરિ એટલે વેરી નથી. તેથી ઉત્તમ પુરૂષ એને નારી કહે છે. દોષોને પ્રત્યક્ષ જોતજોતામાં આચ્છાદાન કરે છે તેથી તેનું નામ સ્ત્રી છે. તેને દેખીને પુરૂષનું પતન થાય છે તેથી તેનું નામ પત્ની છે. કુમરણ કરવાનું કારણ છે તેથી તેનું નામ કુમારી છે. તેની સંગતિથી પુરૂષપણું, બળ, બુદ્ધિ આદિનો નાશ થઇ જાય છે તેથી તેનું નામ અબલા છે. સંસાર વધવાનું કારણ હોવાથી તેનું નામ વધૂ છે. કુટિલતા–માયાચારનો સ્વભાવ ધારણ કરે છે તેથી તેનું નામ વામા છે. તેની આંખમાં કુટિલતા વસે છે તેથી તેનું નામ વામલોચના છે.

શીલવંતને ઇન્દ્ર નમસ્કાર છે. શીલવાન પુરૂષ રત્નત્રય-રૂપ ધન લઇને કામાદિ લુંટારાઓનો ભય ટાળી નિર્ભયપણે નિર્વાણ (મોક્ષ) નગર પ્રત્યે જાય છે. શીલ વડે સુશોભિત હોય તે ભલે કદરૂપો હોય, મલિન હોય, રોગાદિવાળો હોય તો પણ પોતાના સંસર્ગથી સમસ્ત સભાને સુખી કરે છે, આશ્ચર્ય પમાડે છે. શીલ રહિત વ્યભિચારી હોય

તે રૂપાળો કામદેવ જેવો ભલે હોય તોપણ લોકો તેના પ્રત્યે શુ શુ કરે છે કારણ કે તેનું નામ જ કુશીલ છે.

શીલ નામ સ્વભાવનું છે. કામી મનુષ્યનું શીલ જે આત્માનો સ્વભાવ તે ખોટો થઈ જાય છે, તેથી તેને કુશીલ કહેવાય છે. વળી કામી મનુષ્ય ધર્મથી એટલે આત્માના સ્વભાવથી અને વ્યવહારની શુદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે, ચળી જાય છે તેથી તેને વ્યભિચારી કહેવાય છે. કામ જેવું જગતમાં બીજું કુકર્મ નથી તેથી તેને કુકર્મ કહે છે. મનુષ્ય પશુ જેવો બની જાય છે તેથી એને પશુકર્મ કહેવાય છે. બ્રહ્મ એટલે આત્મા તેનો જ્ઞાનદર્શન આદિ સ્વભાવ છે તેની ઘાત એથી થાય છે તેથી તેને અબ્રહ્મ કહે છે. કુશીલ-વાળાની સંગતિથી કુશીલ મળે છે. જો શીલની રક્ષા કરી તો જ ક્ષમા, તપ, વ્રત, સંયમ આદિ બધું પળશું.

પોતાના સ્વભાવથી ચળવું નહીં તેને જ મુનીશ્વર શીલ કહે છે. શીલ નામનો ગુણ સર્વ ગુણોમાં મોટો છે. શીલવાળા પુરૂષનું થોડું વ્રત, તપ ઘણું ફળ આપે છે. શીલ રહિત ઘણું તપ, વ્રત હોય તે પણ નિષ્ફળ થાય છે. આમ જાણી પોતાના આત્મામાં શીલની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે શીલને જ નિત્ય પૂજો. આ શીલવ્રત મનુષ્ય જન્મમાં જ પાળી શકાય છે અન્ય ગતિમાં બનતું નથી. તેથી મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવા ઈચ્છતા હો તો શીલની જ નિર્મળતા કરો.

૪ અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગ ભાવના:–

હે! આત્મન્, આ મનુષ્ય જન્મ પામીને નિરંતર

જ્ઞાન-અભ્યાસ જ કરો. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના એક ક્ષણ પણ ગુમાવો નહીં. જ્ઞાનનાં અભ્યાસ વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે, તેથી યોગ્ય કાળમાં જિનાગમનો પાઠ કરો અને સમભાવ થાય ત્યારે ધ્યાન કરો. શાસ્ત્રના અર્થનું ચિંતન કરો. વિશેષ જ્ઞાની ગુરુજન પ્રત્યે નમ્રતા, વંદના, વિનય આદિ કરો. ધર્મ શ્રવણ કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય તેમને ધર્મનો ઉપદેશ કરો. આને અભીક્ષ્ણ-જ્ઞાનોપયોગ કહે છે.

આ અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગ નામના ગુણનું આઠ દ્રવ્યોથી પૂજન કરીને અર્ધ્ય ઉતારો અને પુષ્પોની અંજલિ આગળ મૂકો. અહીં જ્ઞાન ઉપયોગ છે તે ચૈતન્યની પરિણતિ છે, તેથીજ ક્ષણે ક્ષણે નિરંતર ચૈતન્યની ભાવના કરવી.

અનાદિ કાળથી કામ, ક્રોધ, અભિમાન, લોભાદિનો સંગ મને વળગી રહ્યો છે. અનાદિના એ સંસ્કાર મારા ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં એકમેક જેવા થઇ રહ્યા છે. એવી ભાવના થાઓ કે ભગવાનની વાણીરૂપ પરમાગમના સેવનના પ્રભાવથી મારો આત્મા રાગ દ્વેષાદિથી ભિન્ન પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવ રૂપમાં જ સ્થિર થાય અને રાગાદિને વશ ન થાય. એજ મારા આત્માનું કલ્યાણ છે.

નવીન શિષ્યોની આગળ શ્રુતના અર્થનો એવો પ્રકાશ કરવો કે સંશય આદિ રહિત શિષ્યોનાં હૃદયમાં જેમ છે તેમ સ્વ પર પદાર્થોનું સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જાય. પાપ પુણ્યનું સ્વરૂપ, લોક અલોકનું સ્વરૂપ, મુનિ-શ્રાવકના ધર્મનું સ્વરૂપ, સત્યાર્થ નિર્ણયરૂપ થઈ જાય તેવો જ્ઞાનાભ્યાસ કરવો.

પોતાના ચિત્તમાં સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે અનાસક્તિ (વૈરાગ્ય) ચિંતવવી. સંસાર, દેહ અને ભોગોના યથાર્થ સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ જ્ઞાનને વિપરીત નહીં કરી શકે.

સર્વ દ્રવ્યોમાં એકમેક રહ્યા છતાં આત્માનો ભિન્ન અનુભવ થાય તેજ જ્ઞાનોપયોગ છે. જ્ઞાનના અભ્યાસ વડે વિષયોની વાંછા નાશ પામે છે. કષાયોનો અભાવ થાય છે. માયા, નિદાન, અને મિથ્યા એ ત્રણ શલ્ય રહિત થવાય છે. જ્ઞાનના અભ્યાસથી જ મન સ્થિર થાય છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પો નાશ પામે છે. ધર્મધ્યાનમાં અને શુકલ ધ્યાનમાં સ્થિર થવાય છે. વ્રત, સંયમથી ચલાયમાન થવાતું નથી. અશુભ કર્મોનો નાશ થાય છે. જિનેન્દ્રનું શાસન (આજ્ઞા) પ્રવર્તે છે. જિન ધર્મની પ્રભાવના પણ જ્ઞાનભ્યાસે કરીને જ થાય છે. જ્ઞાનના અભ્યાસથી લોકોના હૃદયમાં પૂર્વનાં કરેલાં પાપના સંચયરૂપ દેવું હોય તે પતી જાય છે. અજ્ઞાની જીવ ઘોર તપ વડે કરોડો ભવમાં જેટલાં કર્મ ક્ષય ન કરે તેટલાં–બલકે તેથી વધુ કર્મોનો ક્ષય જ્ઞાની આત્મા અંતર્મુહૂર્તમાં કરે છે. જિન ધર્મનો સ્તંભ જ્ઞાનનો અભ્યાસ જ છે. જ્ઞાનનાજ પ્રભાવથી સર્વ વિષયોની વાંછા છોડી સંતોષ ધારણ થાય છે. ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. ભક્ષ્ય–અભક્ષ્યનો, યોગ્ય–અયોગ્યનો, ત્યાગવા યોગ્ય કે ગ્રહણ કરવા યોગ્યનો વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન વિના પરમાર્થ અને વ્યવહાર બન્ને નાશ પામે છે. જ્ઞાન રહિત રાજપુત્રનો પણ નિરાદર થાય છે. જ્ઞાન સમાન કોઈ ધન નથી; જ્ઞાનના

દાન સમાન કોઇ દાન નથી. દુ:ખી, સુખી સર્વને સદ્જ્ઞાન જ શરણરૂપ છે. સ્વદેશ. પરદેશ સર્વત્ર આદરમાન અપાવનાર પરમ ધનરૂપ જ્ઞાન જ છે. જ્ઞાનધન કોઇથી ચોરી શકાતું નથી. કોઇને આપવાથી ઘટતું નથી. જ્ઞાન જ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવે છે. જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે. સમ્યક્જ્ઞાન આત્માનું અવિનાશી સ્વાધીન ધન છે. જ્ઞાન વિના સંસાર સમુદ્રમાંથી ડુબતા પ્રાણીનો હાથ પકડી કોણ ઉદ્ધાર કરે ?

વિદ્યા સમાન આભૂષણ નથી. વિદ્યા વિના એકલાં આભૂષણથી જ સત્પુરૂષોના આદરને યોગ્ય બનાતું નથી. નિર્ધનને પરમ નિધાન પ્રાપ્ત કરાવનાર એક સમ્યક્જ્ઞાન જ છે. તેથી હે ! ભવ્ય જીવો, ભગવાન પરમકૃપાળુ વીતરાગ ગુરૂ તમને એ ઉપદેશ કરે છે કે પોતાના આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનના અભ્યાસમાં જ લગાવો, જોડો. મિથ્યાદૃષ્ટિઓના પ્રરૂપેલા મિથ્યાજ્ઞાનને દૂરથી તજો. સમ્યક્ અને મિથ્યાની સાચા —ખોટાની) પરીક્ષા કરીને સમ્યક્જ્ઞાન ગ્રહણ કરો. પોતાનાં સંતાતને ભણાવો, અન્ય જનોને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરાવો. ધનવાન હો અને પોતાના ધનને સફળ કરવા ઇચ્છતા હો તો ભણનારા અને ભણાવનારાને આજીવિકા આદિ દઇને સ્થિરતા કરાવો; પુસ્તકો લખાવી દ્યો, વિદ્યા ભણનારાઓને પુસ્તક આદિ આપો. પુસ્તકો શુદ્ધ કરો, કરાવો, છપાવો. ભણવા, ભણાવવાને અર્થે સ્થાન આપો. નિરંતર ભણવામાં, શ્રવણ કરવામાં જ મનુષ્ય જન્મનો કાળ વ્યતીત કરો. આ અમુલ્ય અવસર ચાલ્યો જાય છે. જ્યાં સુધી આયુષ્ય, કાયા, ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ ટકી રહે ત્યાં સુધીમાં મનુષ્ય જન્મની એક ઘડી પણ સમ્યક્જ્ઞાન વિના ગુમાવશો નહીં.

જ્ઞાનરૂપી ધન પરલોકમાં પણ સાથે જાય છે. આ અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગની મહિમા કરોડો જીભોથી પણ વર્ણવી જાય એમ નથી તેથીજ ગૃહસ્થ ધન સહિત હોય તે ભાવના ભાવીને અર્ઘ્ય ઉતારો. જે ત્યાગી હોય તે નિરંતર ભાવના ભાવો.

૫. સંવેગ ભાવનાઃ-

સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે વિરક્તપણું (ઉદાસીનતા), અણુરાગ (અણગમો) અને ધર્મ પ્રત્યે અને ધર્મના ફળ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો તે સંવેગ છે.

સંસારમાં જે પુત્ર ઉપર રાગ કરીએ છીએ તે પુત્ર જન્મ લેતાં જ સ્રીનું યૌવન, સૌંદર્ય આદિ બગાડે છે. જન્મ્યા પછી ઉછેરતાં ઘણી આકુળતા, ઘણું કષ્ટ અને ધનનો ખરચ કરાવે છે. રોગ આદિ થાય નહિ માટે ઘણી સભાળ રખાવે છે. મોટો કરવામાં મહા મોહી, મહા રાગી બનાવી સૂગ આવે એવાં મળમૂત્રાદિ પણ સાફ કરાવે છે. મહા કષ્ટ આપે છે. મોટો થાય ત્યારે સારાં ભોજન, સારાં વસ્રો, સારાં ઘરેણા, સારાં સ્થાન હઠ કરીને ગ્રહણ કરે છે. કદાપિ પુત્ર મૂર્ખ હોય, વ્યસની હોય, તીવ્ર કષાયી હોય, તો રાતદિવસ ન કહી શકાય એટલો ક્લેશ કરાવે છે. પુત્ર ઉપરના મોહને લઈને પરિગ્રહમાં ઘણી મમતા વધે છે. પુત્ર કામ કરે તેવો થાય ત્યારે પણ જો કહ્યું કરે તેવો ન હોય તો આર્તધ્યાન કરાવી મરણ પર્યંત ક્લેશનું કારણ બને છે. વળી પિતા આપણને કામના છે, એમ જ્યાં સુધી પુત્રને લાગે છે ત્યાં

સુધી પુત્ર પિતા ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. પરંતુ માબાપ અસમર્થ થાય ત્યારે તેમના ઉપર રાગ રાખતો નથી; ધન રહિત માબાપનો અનાદર કરે છે. આ પ્રમાણે પુત્રનું સ્વરૂપ સમજીને સંસાર ઉપરનો રાગ તજી પરમ ધર્મ પ્રત્યે રાગ કરો. પુત્રને અર્થે અન્યાય કરીને ધનાદિ પરિગ્રહ મેળવવાનું મૂકી દ્યો.

સ્ત્રી પણ મોહ નામના ઠગે જીવને ફસાવવા માટે રચેલી મહા ફાંસી છે. મમતા ઉપજાવનારી છે. તૃષ્ણા વધારનારી છે. સ્ત્રી ઉપર તીવ્ર રાગ છે તે ધર્મની પ્રવૃત્તિનો નાશ કરે છે, લોભને અત્યંત વધારે છે, પરિગ્રહમાં મૂર્છા—મમતા વધારે છે, ધ્યાન, સ્વાધ્યાયમાં વિઘ્ન કરે છે. વિષયોમાં આંધળો કરી ઘાંચીના બળદની પેઠે તેમાં જ ફેરવનારી છે, ક્રોધાદિ ચારે કષાયોને તીવ્ર કરનારી છે, સંયમનો ઘાત કરનારી છે, કલહનું મૂળ છે, દુર્ધ્યાનનું સ્થાન છે, મરણ બગાડનારી છે—ઇત્યાદિ અનેક દોષોનું મૂળ જાણી સ્ત્રીના સંગમાં રાગ ભાવ છોડી વીતરાગ ધર્મ સાથે સંબંધ બાંધો.

કળિકાળના મિત્રો પણ વિષયોમાં પાડનારા, રાગ વધારનારા હોય છે, સર્વ વ્યસનોમાં મદદ કરનારા હોય છે. ધનવાન દેખાય તેની સાથે અનેક પ્રકારે મિત્રતા કરનારા હોય છે, નિર્ધન સાથે કોઇ વાત પણ કરનારા હોતા નથી. તેથી હે! સજ્જનો, જો સંસાર વધવાનો કંઈ ડર રહેતો હોય તો બીજા બધા સાથેની મિત્રાચારી તજી, પરમ ધર્મમાં અનુરાગ કરો.

સંસાર નિરંતર જન્મ–મરણરૂપ છે. જન્મે છે ત્યારથી જ નિરંતર મરણ પ્રત્યે જીવ પ્રવાસ કરે છે. જન્મ–મરણ કરતાં કરતાં અનંતાનંત કાળ વહ્યો ગયો, તેથી પંચ પરિવર્તનરૂપ સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવના ભાવો. પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષય ભોગ છે તે આત્માના સ્વરૂપને ભૂલાવનારા છે, તૃષ્ણા વધારનારા છે, અતૃપ્તિ કરાવનારા છે. વિષયોના જેવી બળતરા ત્રણ લોકમાં બીજી કોઈ નથી. વિષય નરકાદિ કુગતિનું કારણ છે, ધર્મથી વિમુખ કરે છે, કષાયને વધારે છે. પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતો હોય તેણે વિષયોને દૂરથી તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે જ્ઞાનને વિપરીત કરનારા છે, વિષની પેઠે મારી નાખનારા છે, ઝેર કે અગ્નિની પેઠે દાહ ઉપજાવનારા છે, તેથી વિષયો ઉપરના રાગનો ત્યાગ કરવો એજ પરમ કલ્યાણ છે.

શરીર છે તે રોગોનું ઘર છે. મહા મલિન, ગંધાતી સાત ધાતુનું બનેલું છે. મળમૂત્ર આદિથી ભરેલું છે. વાત–પિત્ત કફનું પૂતળું છે. પવનને આધારે હલન ચલન વગેરે પ્રવૃત્તિ કરે છે. સદાય ભૂખ, તરસની વેદના ઉપજાવે છે. સર્વ અપવિત્ર પદાર્થોનો ઉકરડો છે. દિવસે દિવસે જીર્ણ થતું જાય છે. કરોડો ઉપાયો કરીને સાચવ્યા છતાં મરણને શરણ જનાર છે. એવા દેહ ઉપરની આસક્તિ તજી વૈરાગ્ય રાખવો જ શ્રેષ્ઠ છે.

આ પ્રકારે પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, સંસાર, ભોગ અને શરીરનું સ્વરૂપ દુ:ખકારક જાણી વિરાગ ભાવ પ્રાપ્ત થવો તે સંવેગ છે. સવેગ ભાવના નિરંતર ચિંતવવી એ ઉત્તમ છે.

તેથી મારા હ્રદયમાં નિરંતર સંવેગ ભાવના રહો એવું ચિંતવન કરતાં સંસાર, દેહ, ભોગો પ્રત્યે વૈરાગ્ય થાય ત્યારે પરમ ધર્મમાં અનુરાગ થાય છે.

વસ્તુનો સ્વભાવ છે તે ધર્મ છે. ઉત્તમ ક્ષમા આદિ દશ લક્ષણરૂપ ધર્મ છે. રત્નત્રય-સ્વરૂપ ધર્મ છે. જીવોની દયા (અહિંસા) રૂપ ધર્મ છે. એમ પર્યાય-બુદ્ધિ શિષ્યને સમજાવવાને માટે ધર્મ શબ્દને ચાર પ્રકારે વર્ણન કરીને કહ્યો છે. તો પણ વસ્તુ એટલે આત્મા તેનો સ્વભાવ જ દશ લક્ષણ છે. ક્ષમા આદિ દશ પ્રકાર આત્માનો જ સ્વભાવ છે. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પણ આત્માથી ભિન્ન નથી. દયા છે તે પણ આત્માનોજ સ્વભાવ છે જિનેન્દ્રે કહેલા આત્માના સ્વભાવરૂપ દશ લક્ષણ ધર્મમાં અનુરાગ રાખવો, કપટ રહિત રત્નત્રયરૂપ ધર્મમાં અનુરાગ રાખવો, મુનીશ્વરોના અને શ્રાવકના ધર્મમાં અનુરાગ રાખવો, જીવની રક્ષા કરવારૂપ જીવ દયામાં પરિણામ હોવાં તેને ભગવાને ધર્મ-સંવેગ કહ્યો છે. વસ્તુ એટલે આત્મા, તેનો સ્વભાવ તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન છે, તે સ્વભાવમાં લીન થવું તે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સંવેગ છે. ધર્મમાં અનુરાગ પરિણામ, ધર્મનાં ફળ અત્યત મીઠાં હોય છે એમ જાણવું તે સંવેગ છે.

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, નારાયણ, પ્રતિનારાયણ, બળભદ્ર આદિ રૂપે ઉત્પન્ન થવું તે ધર્મનું જ ફળ છે. બાધા રહિત કેવળી થવું, સ્વર્ગ આદિમાં મહા ઋદ્ધિવાળા દેવ બનવું, ઇન્દ્ર થવું, તથા અનુત્તર વિમાનમાં અહમિંદ્ર થવું એ બધું પૂર્વ ભવમાં આરાધન કરેલા ધર્મનું જ ફળ છે. ભોગભૂમિમાં

ઉત્પન્ન થવું, રાજ્ય સંપદા પામવી, અખંડ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ, અનેક દેશોમાં આણ મનાવવી, અત્યંત ધન સંપદા પામવી, રૂપની અધિકતા, બળની અધિકતા, ચતુરાઈ, મહાન પંડિતપણું, લોક માન્યતા, નિર્મળ યશનો ફેલાવો, બુદ્ધિની ઉજ્વળતા, આજ્ઞાકારી–ધર્મી કુટુંબનો સંયોગ મળવો, સત્પુરૂષોનો સમાગમ મળવો, રોગ રહિત શરીર, દીર્ઘ આયુષ્ય, ઇન્દ્રિયોની ઉજ્વળતા, ન્યાય માર્ગમાં પ્રવર્તન, વચનની મધુરતા ઈત્યાદિ ઉત્તમ સામગ્રી પામવી તે પણ ધર્મ પ્રત્યે કોઇ પ્રીતિ કરી છે, તથા ધર્માત્માઓનું સેવન કર્યું છે, ધર્મ કે ધર્માત્માઓની પ્રશંસા કરી છે તેનું ફળ છે. કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણી આદિ આશ્ચર્યો ધર્માત્માને બારણે ખડાં રહ્યાં છે એમ જાણો. ધર્મના ફળની મહિમા કોઇ કરોડ જીભો વડે પણ કહેવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ધર્મનાં ફળ ત્રણે લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ છે એમ જાણે છે તેને સંવેગ ભાવના હોય છે.

ધર્માત્મા સાધર્મીઓને દેખી આનંદ ઉપજવો, ધર્મની કથામાં આનંદિત થવું, અને ભોગો પ્રત્યે અરૂચિ થવી તે સવેગ નામે પાંચમી ભાવના છે. સંવેગથી આત્માનું કલ્યાણ સમજી તેની નિરંતર ભાવના ભાવો. ભાવનાના આનંદ સહિત એ ગુણની પ્રાપ્તિ માટે તેની અર્ઘ્યથી પૂજા કરો.

૬. શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ ભાવનાઃ-

ત્યાગ ભાવના પ્રશંસાને પાત્ર અને મનુષ્ય જન્મને શોભાવનાર અલંકારરૂપ છે. પોતાના હૃદયમાં ત્યાગ ભાવ ઉપજાવવા અનેક ઉત્સવરૂપ વાજાં વગાડી તેની મહાપૂજા કરો.

બાહ્ય અને અભ્યંતર બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહ ઉપરની મમતા છોડવાથી ત્યાગ ધર્મ પ્રગટે છે. અંતરંગ પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારે છે તે જાણો. જાણ્યા વિના ગ્રહણ કરો કે ત્યાગ કરો તે વ્યર્થ છે.

૧. મિથ્યાત્વ, ૨. સ્ત્રી વેદ–પુરૂષ વેદ–નપુંસક વેદરૂપ પરિણામ તે વેદ પરિગ્રહ, ૩. હાસ્ય, ૪. રતિ, ૫. અરતિ, ૬. શોક, ૭. ભય, ૮. જુગુપ્સા, ૯. રાગ, ૧૦. દ્વેષ, ૧૧. ક્રોધ, ૧૨. માન, ૧૩. માયા, ૧૪. લોભ એ ચૌદ પ્રકારનો અંતરંગ પરિગ્રહ જણાવ્યો.

શરીરાદિ પર દ્રવ્યોમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે મિથ્યાત્વ પરિગ્રહ છે. જે વસ્તુ છે તે પોતાના દ્રવ્ય, પોતાના ગુણ અને પોતાના પર્યાયરૂપ છે; જેવી રીતે સુવર્ણ નામનું દ્રવ્ય છે, સુવર્ણના ભારે, પીળું આદિ ગુણો છે, કુંડળઆદિ પર્યાય છે, તે બધા સુવર્ણ રૂપજ છે. તેથી સુવર્ણ અન્ય વસ્તુનું નથી અને અન્ય વસ્તુ સુવર્ણની નથી. સુવર્ણ સુવર્ણનુંજ છે. બીજી વસ્તુનું કોઈ છે નહીં, થયું નથી, અને થશે નહીં. પોતાનું સ્વરૂપ છે તેજ પોતાનું છે. તેવી રીતે આત્મા છે તે આત્માનોજ છે, આત્માનું અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નથી. હવે કોઈ દેહને પોતાનો માને છે એટલે કે હું ગોરો, હું શામળો, હું રાજા, હું રંક, હું સ્વામી, હું સેવક, હું બ્રાહ્મણ, હું ક્ષત્રિય, હું વૈશ્ય, હું શુદ્ર, હું વૃદ્ધ, હું બાલ, હું બળવાન્, હું નિર્બળ, હું મનુષ્ય, હું તિર્યંચ ઇત્યાદિ પ્રકારે કર્મથી બનેલા નાશવંત દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાદર્શનથીજ મારૂં ઘર, મારો પુત્ર, મારૂં રાજ્ય, હું મોટો, હું નીચ ઈત્યાદિ

માનીને જીવ સર્વ પર પદાર્થોમાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે. પુદ્ગલના નાશને પોતાનો નાશ માને છે, પરના બંધથી પોતાને બંધાયલો માને છે, દેહના ઘટવાથી પોતે ઘટ્યો માનીને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરીને અનાદિ કાળથી પોતાને ભૂલી રહ્યો છે. તેથી સર્વ પરિગ્રહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાનું કારણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિગ્રહ છે.

જેને મિથ્યાજ્ઞાન નથી તે ભલે પરદ્રવ્યને 'મારૂં' એમ મોઢેથી કહે પણ પર દ્રવ્યને કદાપિ પોતાનું માને જ નહીં.

વેદના ઉદયથી સ્ત્રી-પુરૂષોમાં જે કામ સેવવાનાં પરિણામ થાય છે, તે વેદ પરિગ્રહ છે. તે કામમાં તન્મય થઇને કામભાવને આત્મભાવ માનવો તે પણ વેદ પરિગ્રહ છે. કામ તો વીર્યાદિની પ્રેરણાથી થયેલો દેહનો વિકાર છે. તેને પોતાનું સ્વરૂપ જાણે તે વેદ પરિગ્રહ છે.

ધન, ઐશ્વર્ય, પુત્ર, સ્ત્રી, આભરણ આદિ પરદ્રવ્યોમાં આસક્તિ તે રાગ પરિગ્રહ છે.

અન્યના વૈભવ, પરિવાર, ઐશ્વર્ય, પંડિતાઇ આદિ દેખીને વેરભાવ રાખવો તે દ્વેષ પરિગ્રહ છે.

હાસ્યમાં આસક્તિ તે હાસ્ય પરિગ્રહ છે.

પોતાના મરણનો નિરંતર ડર રહેવો કે મિત્ર આદિનો વિયોગ કે પરિગ્રહ આદિના વિયોગનો ડર નિરંતર રહેવો તે ભય પરિગ્રહ છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ઇચ્છિત ભોગ–ઉપભોગ ભોગવવામાં તલ્લીન થઇ જવું તે રતિ પરિગ્રહ છે.

અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગમાં પરિણામ ક્લેશરૂપ થવાં તે અરતિ પરિગ્રહ છે.

પોતાનાં ઇષ્ટ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, આજીવિકા આદિ નાશ પામે ત્યારે તેમના સંયોગની વાંછા કરી સંક્લેશરૂપ પરિણામ કરવાં તે શોક પરિગ્રહ છે.

ગંદા પદાર્થો દેખીને, સાંભળીને, વિચારીને, સ્પર્શીને પરિણામમાં ગ્લાનિ (દુગંછા) ઉપજવી તે જુગુપ્સા પરિગ્રહ છે.

પરિણામમાં કોપ કરીને તપી જવું તે ક્રોધ પરિગ્રહ છે.

ઉચ્ચ કુળ, જાતિ, ધન, ઐશ્વર્ય, રૂપ, બળ, જ્ઞાન, બુદ્ધિ એથી પોતાને મોટો માની ગર્વ કરવો તથા અન્યને હલકો માની તેનો અનાદર કરવો, કઠોર પરિણામ રાખવાં તે માન પરિગ્રહ છે.

અનેક છળ, કપટાદિ વડે વક્ર પરિણામ રાખવાં તે માયા પરિગ્રહ છે. પર દ્રવ્યો ગ્રહણ કરવામાં તૃષ્ણા તે લોભ પરિગ્રહ છે.

આ ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહ તે સંસાર પરિભ્રમણનાં કારણ અને આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોની ઘાત કરનારા છે.

મૂર્છાનાં કારણ એવાં ધન ધાન્ય, ક્ષેત્ર, સુવર્ણ આદિ અચેતન અને સ્ત્રી–પુત્રાદિ ચેતન રૂપ બાહ્ય પરિગ્રહ છે.

અંતરંગ અને બહિરંગ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહને ત્યાગવાથી ત્યાગ ધર્મ પ્રગટે છે

જો કે બાહ્ય પરિગ્રહથી રહિત તો ગરીબ મનુષ્ય સ્વભાવથી જ હોય છે પરંતુ અભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ બહુ દુર્લભ છે. તેથી બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહનો એકદેશ ત્યાગ તો શ્રાવકને હોય છે અને સકળત્યાગ મુનીશ્વરોને હોય છે.

કષાયોના ત્યાગથી, ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જતી રોકવાથી, રસનો ત્યાગ કરવાથી ત્યાગધર્મ પ્રગટે છે. રસના ઇન્દ્રિયને (જીભને) જીતવાથી સર્વ પાપોનો ત્યાગ સહજે થાય છે. જિનેન્દ્રનાં કહેલાં પરમ આગમનો અભ્યાસ બીજાને કરાવવો, શાસ્રો લખાવી આપવાં, શુદ્ધ કરવાં, સંશોધન કરાવવું એ પરમ ઉપકાર કરનાર ત્યાગ ધર્મ છે. મનના દુષ્ટ વિકલ્પોને દૂર કરવા, દુષ્ટ વિકલ્પોનાં કારણ છોડી ચાર અનુયોગો (પ્રથમાનુયોગ કે ધર્મકથા, ચરણાનુયોગ, કરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ) ની ચર્ચામાં ચિત્ત લગાડવું, મોહનો નાશ કરે તેવો ધર્મનો ઉપદેશ શ્રોતાજનોને દેવો તે મહા પુણ્ય ઉપજાવનાર ત્યાગ ધર્મ છે. વીતરાગ ધર્મના ઉપદેશથી અનેક જીવોનાં પરિણામ પાપથી પાછાં ફરે છે, સંસારથી ત્રાસ પામે છે, ધર્મનો પ્રભાવ અનેક પ્રાણીઓ ઉપર પડે છે. ઉત્તમ, મધ્યમ, અને જઘન્ય એવા ત્રણ પ્રકારના પાત્ર-ધર્માત્માને ભક્તિ પૂર્વક આહાર દાન દેવું; નિર્દોષ ઔષધ દાન દેવું; જ્ઞાનનાં સાધનરૂપ સિદ્ધાંતનાં પુસ્તકો ભણવા યોગ્ય હોય તેનું દાન દેવું; મુનિને યોગ્ય તથા શ્રાવકને યોગ્ય નિવાસ-સ્થાનનું દાન દેવું; ગુણવંત પુરૂષોને

તપની વૃદ્ધિનું કારણ, સ્વાધ્યાયમાં લીન થવાનું કારણ, ધ્યાનની વૃદ્ધિનું કારણ જે આહાર આદિ ચારે પ્રકારનાં દાન તે પરમ ભક્તિ સહિત ઉલ્લાસભાવથી આદરમાનથી કરો. પાત્રદાનથી પોતાનો જન્મ કૃતાર્થ થયો માનો તથા ગૃહસ્થ ધર્મ સફળ થયો સમજો. જે મહાભાગ્યશાળી હોય તથા જેનું ભલું થવાનું હોય તેનાથી પાત્રદાન દેવાય છે. પાત્રની પ્રાપ્તિ થવી જ દુર્લભ છે અને ભક્તિ સહિત પાત્રદાન દેવાનું બની આવે તેનો મહિમા કહેવાને કોણ સમર્થ છે?

ભૂખ, તરસથી જે પીડાતાં હોય, ગરીબ હોય, વૃદ્ધ હોય, દીન હોય તેને અનુકંપાપૂર્વક દાન દેવું તે બધો ત્યાગ ધર્મ છે.

ત્યાગથી મનુષ્યભવ સફળ થાય છે. ત્યાગ વિના ગૃહસ્થનું ઘર સ્મશાન સમાન છે. સ્ત્રી, પુત્રાદિક ગીધ પક્ષી જેવાં છે, તે ધનરૂપી માંસ ચૂંટી ચૂંટીને ખાય છે. તે ધન ધાન્યાદિકની પ્રાપ્તિ ત્યાગથી સફળ ગણાય છે.

૭. શક્તિ પ્રમાણે તપભાવનાઃ—

શક્તિપ્રમાણે તપભાવના અંગીકાર કરવી. શરીર દુઃખનું કારણ છે. અનેક દુઃખો આ શરીર ઉભાં કરે છે. શરીર અનિત્ય છે, અસ્થિર છે, અશુચિ છે, કૃતઘ્ની જેવું છે; કરોડો ઉપકાર કર્યા છતાં જેમ કૃતઘ્ની પોતાનો બનતો નથી, તેમ દેહ પ્રત્યે અનેક ઉપકાર, સેવા કર્યા છતાં તે પોતાનો થતો નથી. તેથી યથેષ્ટ પ્રકારે (ઇચ્છા પ્રમાણે) દેહને પુષ્ટ કરવો યોગ્ય નથી, કૃશ કરવા યોગ્ય છે (કસવા, સૂકવવા

યોગ્ય છે.) તોપણ ગુણ-રત્નત્રયનું તે કારણ છે, શરીર વિના રત્નત્રય ધર્મ નથી હોતો; સેવકની પેઠે યોગ્ય ભોજન આપીને યથાશક્તિ જિનેન્દ્રના માર્ગથી અવિરોધ કાયક્લેશ આદિ તપ કરવા યોગ્ય છે. તપ વિના ઇન્દ્રિયોની વિષયોમાં લોલુપતા છે તે ઘટે નહીં, ત્રણે લોકને જીતનાર કામનો નાશ કરવાનું બળ મળે નહીં, આત્માને બેભાન-જડ જેવો બનાવનારી નિદ્રા જીતી જાય નહીં અને શરીરનો સાતા-શીલિયો અભ્યાસ મટે નહીં. જો તપના પ્રભાવથી શરીરને કસ્યું હોય; વશ કર્યું હોય તો ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ વગેરે પરિષહ આવી પડે ત્યારે કાયરતા ઉપજે નહીં. સંયમધર્મથી ચળે નહીં. તપ છે તે કર્મની નિર્જરાનું કારણ છે. તેથી તપ કરવું શ્રેષ્ઠ છે.

પોતાનું વીર્ય છુપાવ્યા વગર જિનમાર્ગને અવિરોધ એવું તપ કરો. તપ નામના યોદ્ધાની મદદ વિના પોતાના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને આચરણરૂપ ધનને કામ, ક્રોધ, પ્રમાદ આદિ લુંટારા એક ક્ષણમાં લુંટી લેશે. તો પછી રત્નત્રયરૂપ સંપત્તિ રહિત ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ઘણો દીર્ઘકાળ ભ્રમણ કરશો. જે પ્રકારે વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રિદોષ વિપરીત વર્તીને રોગાદિ ઉપજાવે નહીં તે પ્રકારે તપ કરવો ઉચિત છે. સર્વમાં મુખ્ય તપ તો સર્વસંગ પરિત્યાગ છે. સર્વસંગ પરિત્યાગ એટલે ઘરની મમતારૂપ ફાંસીને છેદીને, દેહનું સર્વ સુખિયાપણું તજીને, ટાઢ, તાપ, ગરમી, વરસાદ, પવન, ડાંસ-મચ્છર, મધમાખ વગેરેની બાધા-પીડાને જીતવા પોતાના શરીરની સામા પડીને અતિશય તપમાં પ્રવર્તવું તે

છે. તેનું સ્વરૂપ સાંભળતાં, દેખતાં જ મોટા મોટા શૂરવીર કંપી જાય છે. હે! શક્તિને પ્રગટ કરનારા, જો સંસાર બંધનથી છુટવાને ઈચ્છો છો, તો શ્રી જિને જણાવેલી દીક્ષા ગ્રહણ કરો. સાતાશીલિયો સ્વભાવ નાશ પામે; ઉપસર્ગ–પરિષહ સહન કરતાં કાયર ન થવાય; સ્વર્ગલોકની તિલોત્તમા કે રંભા પણ હાવભાવ, વિલાસ, વિભ્રમ આદિથી મનમાં કામ-વિકાર ઉત્પન્ન ન કરી શકે એવી રીતે કામનો નાશ કરે; બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહમાં ઈચ્છાનો અભાવ થઈ જાય અને ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તન ન થાય તે તપ છે. નિર્જન વન અને પર્વતોની ભયંકર ગુફાઓમાં ભૂત રાક્ષસોના ઉત્પાત થતા હોય, સિંહ વાઘ આદિ ભયંકર પ્રાણીઓ જ્યાં વિચરતાં હોય, કરોડો વૃક્ષથી જ્યાં અંધકાર છવાઈ રહ્યો હોય અને સાપ, અજગર, રીંછ આદિ દુષ્ટ પ્રાણીઓનો સંચાર હોય એવાં મહા વિષમ સ્થાનોમાં ભય રહિત બનીને ધ્યાન–સ્વાધ્યાયમાં નિરાકુળપણે રહેવું તે તપ છે. આહાર મળે કે ન મળે તો પણ સમતા ધારણ કરવી, તથા મીઠાં, ખાટાં, કડવાં, કષાયલાં, ઠંડાં, ગરમ, સરસ, નીરસ આહાર–પાણીમાં લાલસા રહિત, સંતોષરૂપ અમૃતનું પાન કરતાં આનંદમાં રહેવું. દુષ્ટ દેવ, મનુષ્ય, દુષ્ટ તિર્યંચોએ (પશુઆદિએ) કરેલા ઘોર ઉપસર્ગ આવી પડે ત્યારે કાયરતા તજી અડોલ રહેવું. જેથી ઘણા કાળનાં એકઠાં કરેલાં કર્મ નિર્જરે છે તે તપ છે. કોઈ કુવચન કહે, માથે આળ મૂકે, માર મારે કે મારી નાખે, અગ્નિમાં બાળે તેના પ્રત્યે પણ દ્વેષ બુદ્ધિ કરી મલિન પરિણામ ન કરવાં અને સ્તુતિ, પૂજા આદિ કરનાર પ્રત્યે રાગ ભાવ ન રાખવો તે તપ છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ

સમિતિ પાળવાં, પાંચ ઇન્દ્રિયોને રોકવી, વખતસર છ આવશ્યક કરવાં, માથાના અને દાઢી મૂછના વાળને પોતાને હાથે ઉપવાસને દિવસે ઉપાડવા, બે મહીને કરે તે ઉત્કૃષ્ટ લોચ, ત્રણ મહિને કરે તે મધ્યમ લોચ અને ચાર મહિને કરે તે જઘન્ય લોચ, એમ લોચ કરવો. અન્ય ભેખધારીની પેઠે રોજ કેશ ન ઉપાડે. નગ્ન રહેવું, સ્નાન ન કરવું અને ભૂમિ ઉપર સૂઈ જઈને થોડો વખત ઉંઘ લેવી. દાંતને આંગળીવડે પણ ન ધોવા, અને એકવાર ભોજન ઉભા ઉભા કરવું, સરસ નીરસ સ્વાદને તજીને ભોજન કરવું, એમ અઠ્ઠાવિસ મૂળગુણ અખંડ પાળવાં તે મહા તપ છે.

આ મૂળ ગુણોના પ્રભાવથી ઘાતિયાં કર્મોનો નાશ કરીને કેવળ જ્ઞાન પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી હે ! જ્ઞાનીજન, ધર્મનું અંગ આ તપ છે, તેની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ માટે તેનુંજ સ્તવન પૂજન કરી અર્ઘ ઉતારો. દૂર અને અત્યંત પરોક્ષ છતાં પણ મોક્ષ અતિ નિકટ આવે છે.

૮. સાધુસમાધિ ભાવનાઃ-

જેવી રીતે ભંડારમાં આગ લાગે ત્યારે ગૃહસ્થ, ઉપકારક વસ્તુઓનો નાશ થાય છે એમ જાણી, અગ્નિને ઓલવે છે. કેમકે અનેક વસ્તુઓ બચે તેટલો લાભ છે. તેવી રીતે અનેક વ્રત, શીલ આદિ અનેક ગુણો સહિત વ્રતી, સંયમીને કોઈ કારણે વિઘ્ન આવી પડે તો વિઘ્નને દૂર કરી વ્રત, શીલની રક્ષા કરવી તે સાધુસમાધિ છે.

ગૃહસ્થને પોતાનાં પરિણામ બગાડનાર મરણનો પ્રસંગ

આવી પડે, ઉપસર્ગ આવે, રોગ આવે, પ્રિયજનનો વિયોગ થઇ જાય, અનિષ્ટનો સંયોગ થઇ જાય તે વખતે ભય ન પામવો તે સાધુ સમાધિ છે.

સમ્યક્જ્ઞાની એવો વિચાર કરે છે કે હે! આત્મન્, તું અખંડ, અવિનાશી, જ્ઞાન–દર્શન સ્વભાવવાળો છે. તું મરતો નથી. જે ઉત્પન્ન થયું છે તે વિનાશ પામશે. દેહનો વિનાશ છે. પર્યાય (અવસ્થા) બદલાય છે પણ ચૈતન્ય દ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, આયુષ્યબળ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ દશ પ્રાણ છે તેના નાશને મરણ કહે છે. તારા જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સત્તા આદિ ભાવપ્રાણ છે તેનો ક્દાપિ નાશ થતો નથી. તેથી દેહના નાશને પોતાનો નાશ માનવો તે મિથ્યાજ્ઞાન છે. હે! જ્ઞાની, હજારો કર્મોથી ભરેલા, હાડ માંસમય, ગંધાતા, વિનાશીક દેહનો નાશ થતાં તને શાનો ભય લાગે છે? તું તો અવિનાશી જ્ઞાનમય છે. આ મૃત્યુ તો મહા ઉપકારી મિત્ર છે. સડેલા બગડેલા દેહમાંથી કાઢીને મૃત્યુ તને દેવાદિના ઉત્તમ દેહમાં મૂકે છે. મરણરૂપી મિત્ર ન હોત તો આ દેહમાં કેટલો કાળ રહેવું પડત? દુઃખોથી ભરેલા દેહમાંથી કોણ કાઢત? સમાધિ મરણ આદિ વડે આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાત? વ્રત, તપ, સંયમનું ઉત્તમ ફળ, મૃત્યુમિત્રના ઉપકાર વિના સ્વર્ગાદિ કેવી રીતે મળત? પાપથી કોણ ડરત? મૃત્યુરૂપ કલ્પવૃક્ષ વિના ચારે આરાધનાઓનું શરણ ગ્રહણ કરાવી સંસારરૂપ કાદવમાંથી કોણ કાઢત? તેથી સંસારમાં જેનું ચિત્ત આસક્ત

છે અને દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે, તેને મરણનો ભય છે.

સમ્યક્દૃષ્ટિ દેહથી પોતાનું સ્વરુપ ભિન્ન જાણી મરણથી ભય પામતો નથી. તેને સાધુસમાધિ હોય છે. મરણ અવસરે જે દુઃખ, રોગ આવે છે તે પણ સમ્યક્દૃષ્ટિને દેહ ઉપરથી મમતા છોડાવવા આવે છે ત્યાગ-સંયમ આદિની સન્મુખ કરાવવા આવે છે. તેથી તે પ્રમાદને છોડીને સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, સમ્યક્તપ એ ચાર આરાધનામાં વધારે દૃઢ થાય છે. જ્ઞાની વિચારે છે કે જે જન્મ્યો છે તે અવશ્ય મરનાર છે. કાયર થઇશ તોપણ મરણ છોડનાર નથી અને ધીરજ રાખીશ તોપણ મરણ છોડનાર નથી. તો દુર્ગતિનું કારણ જે કાયરતા તે સહિત મરણ છે તેને ધિક્કાર હજો ! એવા સાહસ, ધૈર્ય સહિત મરૂં કે દેહ મરી જાય પણ મારાં જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપનું મરણ ન થાય. આવું મરણ કરવું ઉચિત છે. તેથી ઉત્સાહ સહિત સમ્યક્દૃષ્ટિને મરણનો ભય નથી તે સાધુસમાધિ છે.

દેવ મનુષ્ય કે તિર્યંચ ઉપસર્ગ કરે તોપણ જેને ભય લાગે નહીં પણ પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું હતું તેની નિર્જરા થાય છે એમજ જે માને છે તેને સાધુસમાધિ છે. રોગનો ભય પણ જ્ઞાનીને હોતો નથી. કારણ કે જ્ઞાથી તો પોતાના દેહને જ મહારોગ માને છે. ભૂખ, તરસ આદિ ઘોર રોગને ઉપજાવનાર શરીર છે. આ મનુષ્યદેહ વાત-પિત્ત-કફ આદિ ત્રિદોષમય છે. અસાતા વેદનીય કર્મના ઉદયની ત્રિદોષની વધઘટ થવાથી તાવ, ખાંસી, શ્વાસ, ઝાડા, ચૂંક, પેટ કે માથામાં શૂળ, નેત્રના વિકાર, વા વિગેરેની પીડા થાય છે

ત્યારે જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે આ રોગ ઉત્પન્ન થયો છે તેનું અંતરંગ કારણ અસાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય છે. અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ બહિરંગ કારણ છે. તો કર્મના ઉદયનો ઉપશમ થતાં રોગનો નાશ થશે. અસાતાનો પ્રબળ ઉદય હોય ત્યારે બાહ્ય ઔષધ આદિ રોગ મટાડવા સમર્થ નથી. અસાતા વેદનીય કર્મ હરી લેવાને દેવ, દાનવ, મંત્ર, તંત્ર, ઔષધ આદિ કોઈ સમર્થ નથી. તેથી હવે સંક્લેશ પરિણામ તજીને સમતા ગ્રહણ કરવી. બાહ્ય ઔષધ આદિ તો અસાતાનો ઉદય મંદ થાય ત્યારે સહકારી કારણ બને છે. અસાતાના પ્રબળ ઉદય વખતે ઔષધ આદિ બાહ્ય કારણો રોગ મટાડવા સમર્થ નથી એવો વિચાર કરીને અસાતા કર્મના નાશનુ કારણ પરમ સમતા ધારણ કરીને સંક્લેશ રહિત થઈને સહન કરવું, કાયર થવું નહીં.

ઇષ્ટનો વિયોગ થતાં અને અનિષ્ટનો સંયોગ થતાં જ્ઞાનની દૃઢતા વડે ભય ન પામવો તે સાધુસમાધિ છે.

જે પુરૂષ જન્મ–જરા–મરણથી ભય પામ્યો છે અને સમ્યક્‌દર્શન આદિ ગુણો સહિત છે તે અંત વખતે આરાધનાના શરણ સહિત અને ભય રહિત, દેહાદિ પરદ્રવ્યોમાં મમતા રહિત થઈને વ્રત–સંયમ સહિત સમાધિ–મરણની વાંછા કરે છે. આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંતાનંત કાળ વ્યતીત થયો, સર્વ સામગ્રી અનેકવાર જીવ પામ્યો પરંતુ સમ્યક્ સમાધિમરણ પામ્યો નથી. જો એકવાર સમાધિમરણ થયું હોય તો જન્મ મરણ મટી ગયાં હોત. સંસાર પરિભ્રમણ કરતાં મેં ભવભવમાં અનેક નવા નવા દેહ ધારણ

કર્યા છે. એવો કયો દેહ છે કે જે મેં ધારણ નથી કર્યો? તો આ વર્તમાન દેહમાં શું મમત્વ કરૂં? ભવોભવમાં અનેક સ્વજન-કુટુંબીજનોનો પણ સંબંધ થયો છે, હમણાં જ સ્વજન મળ્યાં છે એમ નથી. તેથી કયાં કયાં સ્વજનોમાં રાગ કરૂં? ભવભવમાં અનેકવાર રાજઋદ્ધિ પણ મળી છે તો આ તુચ્છ સંપત્તિમાં શું મમત્વ કરૂં? ભવભવમાં અનેક માતાપિતા પાલણુપોષણ કરનાર થઈ ગયાં. હમણાં જ થયાં છે એમ નથી. ભવભવમાં નારીપણું પણ થયું છે. ભવભવમાં, કામ વિકારની તીવ્ર લંપટતા સહિત નપુંસક પણ થયો. ભવભવમાં અનેકવાર પુરૂષ પણ થયો. તોપણ વેદના અભિમાનથી નાશ પામીને ભટક્યો. ભવભવમાં અનેક જાતિનાં દુઃખ પામ્યો. સંસારમાં એવું કોઈ દુઃખ નથી કે જેને મેં અનેકવાર ભોગવ્યું ન હોય. અનેકવાર નરકમાં નારકી થઈ થઈને અસંખ્યાત કાળ સુધી પ્રમાણુ રહિત અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવ્યાં છે. અનેક ભવ તિર્યંચના કરી કરીને અસંખ્યાત, અનંતવાર જન્મ મરણુ કરતાં અનેક પ્રકારે દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં વારંવાર પરિભ્રમણુ કર્યું. અનેકવાર ધર્મવાસના રહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્ય પણ થયો. અનેકવાર દેવલોકમાં પણ ઉપજ્યો. અનેક ભવોમાં જિનેન્દ્રને પૂજ્યા; અનેક ભવોમાં ગુરૂવંદના પણ કરી. અનેક ભવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈને કપટથી આત્મનિંદા પણ કરી. અનેક ભવોમાં આકરાં તપ પણ ધારણ કર્યાં. અનેક ભવોમાં ભગવાનના સમવસરણમાં પણ પ્રવેશ કર્યો. અનેકભવોમાં શ્રુતજ્ઞાનના અંગોના પઠન-પાઠન આદિ અભ્યાસ કર્યો. આ બધું કર્યા છતાં અનંતકાળથી ભવનિવાસી જ રહ્યો. જોકે જિનેન્દ્રોની પૂજા કરવી, ગુરૂની સેવા કરવી, આત્મ-

નિંદા કરવી, કઠણ તપશ્ચર્યા કરવી, સમવસરણમાં જવું, શ્રુતના અંગોનો અભ્યાસ કરવો ઈત્યાદિ કાર્યો પ્રશંસાપાત્ર છે, પાપનો નાશ કરનાર છે, પુણ્યનું કારણ છે, તોપણ સમ્યક્દર્શન વિના નિષ્ફળ છે, સંસાર–પરિભ્રમણને રોકી શકતાં નથી. સમ્યક્દર્શન સહિત હોય તો સંસારનો નાશ કરે છે. આત્માનુશાસનમાં કહ્યું છે કેઃ–

शमबोध वृत्तपसां पाषाणस्यैव गौरवं पुंसः ।
पूज्यं महामणेरिव तदेव सम्यक्त्व संयुक्तम् ॥

પુરૂષને સમભાવ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપનું વિશેષપણું તે પાષાણના ભાર જેવું થાય છે. એજ સમભાવ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ જો સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો મહામણિની પેઠે પૂજ્ય થઇ જાય.

જગતમાં મણિ છે તે પણ પાષાણ છે, અને બીજા મોટા પત્થર છે તે પણ પાષાણ છે. પરંતુ આ પાષાણ મણ બે મણ બાંધીને લઈ જઇને વેચે તો પણ એકાદ પૈસો ઉપજે તેથી એક દિવસ પણ પેટ ન ભરાય. પરંતુ મણિ રતિ જેટલો હોય તે લઈ જઇને વેચે તો હજારો રૂપિયા ઉપજે. આખા જન્મારાનું દારિદ્ર નાશ પામે. તેવી રીતે સમભાવ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, ચારિત્રધારણ અને ઘોર તપશ્ચર્યા એ સમકીત વિના ઘણા કાળ સુધી ધારણ કરે તો રાજ્યસંપદા પામે, મંદ કષાયના પ્રભાવથી દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય. પછી ત્યાંથી ચવીને એકેન્દ્રિય આદિ દેહો ધરીને પરિભ્રમણ કરે

છે. પણ જો સમ્યકત્વ સહિત હોય તો સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ કરી મુક્ત થઈ જાય છે. સમકીત રહિત મિથ્યાદષ્ટિ ભલે જિનપૂજા કે ગુરુવંદન કરે, સમવસરણમાં જાય, શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, તપ કરે તોપણ અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રહેશે.

ભવોભવમાં સુખદુઃખની સર્વ સામગ્રી જીવ અનંતવાર પામ્યો; તે પામવી કંઇ દુર્લભ નથી. પણ સાધુસમાધિ એટલે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિને નિર્વિઘ્નપણે પરલોક જતાં સાથે લઈ જવી તે દુર્લભ છે. રત્નત્રય સહિત સાવધાન પણે દેહ છોડે તેને સાધુસમાધિ હોય છે તે દુર્લભ છે. સાધુસમાધિ ચાર ગતિમાં ભમવાનાં દુઃખને દૂર કરીને નિશ્ચળ અતીન્દ્રિય, સ્વાધીન, અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. જે પુરૂષ સાધુસમાધિ ભાવનાને નિર્વિઘ્નપણે પ્રાપ્ત કરવા માટે આ ભાવના ભાવતાં આનો મહા અર્ઘઉતારણ કરે છે, તે શીઘ્ર સંસાર સમુદ્રને તરીને આઠ ગુણના ધારક સિદ્ધ થાય છે.

૯. વૈયાવૃત્ત ભાવનાઃ-

પેટની પીડા, આમવાયુ, સંગ્રહણી, કઠોદર, સફોદર, અને નેત્રશૂળ, કર્ણશૂળ, દંતશૂળ તથા તાવ, ખાંસી, દમ, જરા ઇત્યાદિ રોગો વડે પીડાતા મુનિ તથા શ્રાવકોની નિર્દોષ આહાર, ઔષધ, વસતિ–સ્થાન આદિવડે સેવા કરવી, ચાકરી કરવી, વિનય કરવો, આદર સત્કાર કરવો, દુઃખ દૂર કરવા ઉપાય કરવા તે વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે. જે તપ તપતા હોય અને રોગવાળું જેમનું શરીર હોય તેમની વેદના દેખી તેમને

માટે નિર્દોષ ઔષધિ તથા પથ્ય આહાર વડે રોગ ઉપશમે તેમ કરવું. મુનિવરોના દશ ભેદે કરીને વૈયાવૃત્ય પણ દશ પ્રકારની છે. ૧. આચાર્ય, ૨. ઉપાધ્યાય, ૩. તપસ્વી, ૪. શૈક્ષ્ય, ૫. ગ્લાન, ૬. ગણ, ૭. કુલ, ૮. સંઘ, ૯. સાધુ, ૧૦. મનોજ્ઞ. આ દશ પ્રકારના મુનિવરોની પરસ્પર વૈયાવૃત્ય થાય છે. કાયાની પ્રવૃત્તિથી, અથવા અન્ય દ્રવ્ય વડે દુ:ખ–વેદના આદિ દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિથી તે વૈયાવૃત્ય થાય છે. દશ પ્રકારના મુનિવરોનું સ્વરૂપ:–

૧. સ્વર્ગ કે મોક્ષનાં સુખના બીજરૂપ વ્રતો જેમની પાસેથી ગ્રહણ કરીને ભવ્ય જીવ પોતાના આત્મહિતને અર્થે પાળે છે, એવા સમ્યક્જ્ઞાન આદિ ગુણોના ધારક આચાર્ય કહેવાય છે. જેમની પાસેથી, મોક્ષ અને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરાવનાર વ્રત ધારી આચરણ કરીએ તે આચાર્ય છે.

૨. જેમની પાસે આગમનો અભ્યાસ કરીએ તે વ્રત, શીલ અને શ્રુતના આધાર એવા ઉપાધ્યાય છે. ૩. અનશનાદિ મહા તપ તપે છે તે તપસ્વી છે. ૪. જે શ્રુત શીખવામાં તત્પર હોય નિરંતર વ્રતોની ભાવનામાં તત્પર હોય તે શૈક્ષ્ય છે. ૫. રોગ આદિથી જેમનું શરીર દુ:ખી હોય તે ગ્લાન કહેવાય છે. ૬. વૃદ્ધ મુનિઓની પરંપરાના જે હોય તે ગણ કહેવાય છે. ૭. પોતાને દીક્ષા આપનાર આચાર્યના શિષ્ય હોય તે કુલ છે. ૮. ચાર પ્રકારના મુનિવરોનો સમૂહ તે સંઘ છે. (ઋષિ, યતિ, મુનિ અને અણગાર.) ૯. લાંબા કાળના દીક્ષિત થયેલા તે સાધુ કહેવાય છે. ૧૦. પંડિતપણાથી, વક્તાપણાથી કે ઉંચા કુળથી લોકોમાં માન્ય હોય તથા

ધર્મનું અને ગુરૂકુળનું ગૌરવ વધારનાર હોય તે મનોજ્ઞ કહેવાય છે અથવા અસંયત સમ્યકૃદૃષ્ટિ પણ સંસારના અભાવરૂપપણાથી મનોજ્ઞ ગણાય છે.

આ દશ પ્રકારના મુનિઓમાંથી કોઇને રોગ થાય, પરિષહોને લીધે ખેદ પામે, શ્રદ્ધા આદિ બગડી જાય અને મિથ્યાત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રાસુક (શુદ્ધ–અચેત) ઔષધિ, આહારપાણી, યોગ્ય સ્થાન, લાકડાનું પાટીયું, ઘાસ વગેરેનો સંસ્તર (પાથરણાં) આદિ વડે તથા પુસ્તક પીછી આદિ ધર્મનાં ઉપકરણ વડે ઉપચાર, ઉપકાર કરવો તથા સમ્યક્ત્વમાં તેને ફરી સ્થાપન કરવો. ઇત્યાદિ ઉપકાર તે વૈયાવૃત્ય છે. જો બાહ્ય આહારપાણી, ઔષધ આદિનો સંભવ ન હોય તો પોતાના શરીર વડે કફ, લીંટ, મળ, મૂત્ર આદિ દૂર કરીને તથા તેને અનુકુળ પડે તેમ વર્તવાથી વૈયાવૃત્ય થાય છે.

વૈયાવૃત્યથી સંયમનું સ્થાપન, દુગંછાનો અભાવ, પ્રવચનમાં વાત્સલ્યપણું અને સનાથપણું ઇત્યાદિ અનેક ગુણ પ્રગટે છે. વૈયાવૃત્ય પરમ ધર્મ છે, વૈયાવૃત્ય ન હોય તો મોક્ષમાર્ગ બગડી જાય.

આચાર્ય આદિ શિષ્ય, મુનિ તથા રોગી વગેરેની વૈયાવૃત્ય કરવાથી બહુ વિશુદ્ધતા, ઉચ્ચતા પામે છે. એવીજ રીતે શ્રાવક આદિ, મુનિની વૈયાવૃત્ય કરે. શ્રાવક–શ્રાવિકાની કરે. ઔષધદાન વડે વૈયાવૃત્ય કરે. ભક્તિપૂર્વક યુક્તિ વડે દેહના આધાર રૂપ આહારદાન વડે વૈયાવૃત્ય કરે. કર્મના

ઉદયે કોઇને દોષ લાગી ગયો હોય તે ઢાંકવો. શ્રદ્ધાથી ચલાયમાન થયા હોય તેમને સમ્યક્દર્શન ગ્રહણ કરાવવું. જિનેન્દ્રના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયા હોય તેમને માર્ગમાં સ્થાપન કરવા ઈત્યાદિ ઉપકારથી વૈયાવૃત્ય થાય છે.

આચાર્યાદિ ગુરુ શિષ્યને શ્રુતનાં અંગ ભણાવે, તથા વ્રત સંયમ આદિની શુદ્ધિનો ઉપદેશ આપે તે શિષ્યની વૈયાવૃત્ય છે. શિષ્ય પણ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે, ગુરૂના ચરણની સેવા કરે તે આચાર્યની વૈયાવૃત્ય છે.

પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને રાગ–દ્વેષાદિ દોષોથી લેપાવા ન દેવો, પોતાના આત્માને ભગવાનના પરમાગમમાં લગાવી દેવો, દશલક્ષણરૂપ ધર્મમાં લીન કરવો, કામ, ક્રોધ, લોભાદિક કષાયને તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયોને આધીન થવા ન દેવો, તે આત્માની વૈયાવૃત્ય છે.

રોગી મુનિનાં તથા ગુરુનાં શય્યા, આસન, કમંડળ, પીંછી, પુસ્તક સવારસાંજ નેત્રથી દેખીને મોરપીછિકા વડે સાફ કરવાં, અશક્ત રોગી મુનિનો આહાર–ઔષધ આદિ વડે સંયમને યોગ્ય ઉપકાર કરવો, શુદ્ધ ગ્રંથોના વાચનથી ધર્મના ઉપદેશ વડે પરિણામને ધર્મમાં લીન કરવાં, તથા ઉઠાડવા, બેસાડવા, મળમૂત્ર કરાવવાં, પાસું ફેરવાવવું ઇત્યાદિ પ્રકારે વૈયાવૃત્ય કરવી. કોઈ સાધુ થાકેલા હોય, તથા ભીલ, મ્લેચ્છ, દુષ્ટ રાજા, દુષ્ટ તિર્યંચો વડે ઉપદ્રવ પામ્યા હોય, દુષ્કાળ, મરકી, વ્યાધિ આદિ ઉપદ્રવોથી પીડા પામી કાયર પરિણામવાળા થયા હોય તેમને સ્થાન આપી કુશળ પુછી,

આદર દઈને સિદ્ધાંત અનુસાર ઉપદેશ વડે સ્થિતિકરણ કરવું, સ્વસ્થપરિણામી કરવા તે વૈયાવૃત્ય છે.

જે સમર્થ હોવા છતાં પોતાના બળવીર્યને ગોપવે, છુપાવે પણ વૈયાવૃત્ય ન કરે તે ધર્મરહિત થાય છે. તેણે તીર્થંકરોની આજ્ઞા ભંગ કરી, શ્રુતદ્વારા ઉપદેશેલા ધર્મની વિરાધના કરી, આચારનો લોપ કર્યો, પ્રભાવનાનો નાશ કર્યો, પરમાગમથી વિમુખ થયો.

વૈયાવૃત્યની ભાવનાવાળાને એવાં પરિણામ થાય છે કે, અહો! મોહરૂપી અગ્નિથી બળતા આ જગતમાં આ આત્મજ્ઞાની મુનિ જ્ઞાનરૂપી પાણીથી મોહરૂપી અગ્નિને ઓલવીને આત્મકલ્યાણ કરે છે. ધન્ય છે, ધન્ય છે એમને કે કામનો નાશ કરી, રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરી, ઇન્દ્રિયોને જીતી આત્માના હિત માટે ઉદ્યમી થયા છે. તે લોકોત્તર ગુણોના ધારક છે. મને એવા ગુણવંતના ચરણનું શરણ હો! ગુણો પ્રત્યે આવાં આદરવંત પરિણામ વૈયાવૃત્યથી થાય છે. જેમ જેમ ગુણોમાં પરિણામ રાચે છે તેમ તેમ શ્રદ્ધા વધે છે. શ્રદ્ધા વધે ત્યારે ધર્મમાં પ્રીતિ વધે. ધર્મમાં પ્રીતિ વધે ત્યારે ધર્મના નાયક અરિહંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોમાં અનુરાગરૂપી ભક્તિ વધે છે. ભક્તિ કેવી હોય છે? માયા રહિત, મિથ્યાજ્ઞાન રહિત, ભોગની ઇચ્છાઓ રહિત અને મેરૂ પર્વત જેવી નિષ્કંપ તેમજ અચળ એવી પ્રભુ-ભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થાય તેને સંસાર-પરિભ્રમણનો ભય નથી રહેતો. એવી ભક્તિ ધર્માત્માની વૈયાવૃત્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. પાંચ મહાવ્રતો સહિત અને કષાય રહિત રાગદ્વેષને જીતનારા,

શ્રુતજ્ઞાનરૂપ રત્નોની ખાણ જેવા પાત્રનો લાભ વૈયાવૃત્ય કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે. જેણે રત્નત્રયના ધારકની વૈયાવૃત્ય કરી તેણે રત્નત્રય સાથે પોતાનો સંબંધ બાંધ્યો અને તે પોતાને તથા પરને મોક્ષમાર્ગમાં સ્થાપે છે.

વૈયાવૃત્ય અંતરંગ, બહિરંગ બન્ને પ્રકારનાં તપમાં પ્રધાન છે. કર્મની નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ છે. જેણે આચાર્યની વૈયાવૃત્ય કરી તેણે સંઘની વૈયાવૃત્ય કરી, ભગવાનની આજ્ઞા પાળી, પોતાના અને પરના સયમની રક્ષા અને શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરી, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યો, રત્નત્રયની રક્ષા કરી, અતિશયરૂપ દાન દીધું, નિર્વિચિકિત્સા ગુણને પ્રગટ દર્શાવ્યો, જિનેન્દ્ર ધર્મની પ્રભાવના કરી. ધન ખરચવું સુલભ છે પણ રોગીની સેવા કરવી દુર્લભ છે.

અન્યના અવગુણો ઢાંકવા, ગુણો પ્રગટ કરવા ઇત્યાદિ ગુણોથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય છે. વૈયાવૃત્ય વિષે જિનેન્દ્ર ભગવાનની ઉત્તમ શિક્ષા જગતમાં એવી છે કે, જે કોઈ શ્રાવક કે સાધુ વૈયાવૃત્ય કરે છે, તે સર્વોત્તમ એવા સિદ્ધ પદને પામે છે.

જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે છકાય જીવની રક્ષા કરવામાં સાવધાન છે તેને સમસ્ત પ્રાણીઓની વૈયાવૃત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. અરિહંતભક્તિ ભાવનાઃ-

જે મન, વચન, કાયા વડે ‘જિન’ એવા બે અક્ષર સદાકાળ સ્મરણ કરે તે અર્હંતભક્તિ છે. અરિહંતના ગુણોમાં અનુરાગ તે અરિહંતભક્તિ છે.

જે પૂર્વભવમાં સોળ કારણ ભાવનાઓ ભાવીને તીર્થંકર થાય છે, અરિહંત થાય છે; તેમને માટે તો સોળ કારણ ભાવનાઓથી ઉત્પન્ન થયેલા અદ્ભુત પુણ્યના પ્રભાવથી ગર્ભમાં આવતાં પહેલાં છ મહિના અગાઉ ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી કુબેર બાર યોજન લાંબી અને નવ યોજન પહોળી નગરી રચે છે. તેની મધ્યમાં રાજાને રહેવાનો મહેલ હોય છે. તે મહેલનું, નગરની રચનાનું કે કોટ, દરવાજા ખાઇ વગેરે રત્નમય રચનાનું વર્ણન કે મહિમા હજારો જીભોથી પણ થઈ શકે એમ નથી. ત્યાં તીર્થંકરની માતાના ગર્ભની શુદ્ધિ થાય. છે, રૂચક દ્વીપમાં વસનારી છપ્પન કુમારિકા દેવીઓ માતાની અનેક પ્રકારે સેવા કરવામાં સાવધાન રહે છે. ગર્ભમાં તીર્થંકર આવે તે પહેલાં છ મહિનાથી સવારે, બપોરે અને સાંજે દરેક વખતે આકાશમાંથી સાડા ત્રણ કરોડ રત્નની વૃષ્ટિ કુબેર કરે છે. ગર્ભમાં આવે કે તરત ઇન્દ્રાદિ ચારે નિકાયના દેવોનાં આસન કંપવાથી ચારે પ્રકારના દેવો આવીને નગરની પ્રદક્ષિણા દઇ માતા–પિતાની પૂજા સત્કાર આદિ કરી પોતાને સ્થાને પાછા જાય છે. ભગવાન તીર્થંકર સ્ફટિક મણિના દાબડા સમાન મળ આદિથી રહિત માતાના ગર્ભમાં રહે છે. કમળવાસીની છ દેવીઓ તથા છપ્પન રૂચિક દ્વીપમાં વસનારી અને બીજી અનેક દેવીઓ માતાની સેવા કરે છે. નવ મહીના પૂર્ણ થતાં ઉચિત અવસરે જન્મ થતાં જ ચારે નિકાયના દેવોનાં આસન કંપે છે. વાજીંત્રો અકસ્માત્ વાગવાથી જિનેન્દ્રનો જન્મ જાણી ઘણા હર્ષ સહિત સૌધર્મ નામના ઈન્દ્ર લાખ યોજન જેવડા ઐરાવત હાથી ઉપર ચઢી ઉત્સવ કરતા કરતા આવે છે. પોતાના

અસખ્યાત દેવોના પરિવાર સહિત સાડા બાર કરોડ જાતનાં વાજાંના મધુર સૂર અને અસંખ્યાત દેવોના જયજયકાર શબ્દ, અનેક ધ્વજા આદિ ઉત્સવની સામગ્રી તેમજ કરોડો અપ્સરાના નૃત્ય આદિ ઉત્સવ અને કરોડો ગંધર્વ દેવોનાં ગાન સહિત જ્યાંથી ઉત્સવ કરતા કરતા આવે છે તે ઇન્દ્રનું સ્થાન અહીંથી અસંખ્યાત યોજન ઉંચું અને અસંખ્યાત યોજન દક્ષિણ દિશામાં છે. ત્યાંથી આવી નગરીની પ્રદક્ષિણા દઇ ઇન્દ્રાણી પ્રસૂતિ ગૃહમાં જઇને માતાને માયા–નિદ્રામાં ઉંઘાડી, માતાને પુત્ર વિયોગનું દુ:ખ ન લાગે માટે પોતાની દેવમાયાથી બીજું બાળક બનાવી ત્યાં મૂકી તીર્થંકરને અત્યંત ભક્તિથી લાવી ઇન્દ્રને સોંપે છે; તે વખતે ઇન્દ્રને બે આંખથી દર્શન કરીને તૃપ્તિ ન થવાથી તે હજાર નેત્રો રચીને દર્શન કરે છે. વળી ત્યાં ઇશાન આદિ સ્વર્ગોના ઇન્દ્રો અને ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષી દેવોના ઇન્દ્રો વગેરે અસંખ્યાત દેવો પોતપોતાની સેના, વાહન, પરિવાર સહિત આવે છે. ત્યાં સૌધર્મ ઇન્દ્ર ઐરાવત હાથી ઉપર ચઢીને ભગવાનને ખોળામાં લઇને મેરૂ ગિરી પ્રતિ જાય છે. ઇશાન ઇન્દ્ર છત્ર ધારણ કરે છે અને સનત્કુમાર અને મહેન્દ્ર ચમર ઢોળે છે, અન્ય અસંખ્યાત દેવો પોતપોતાને કરવાનાં કાર્યોમાં સાવધાન થઇને મહોત્સવ સહિત, મેરૂ ગિરિનાં પાંડુક વનમાં પાંડુક શિલા ઉપર અકૃત્રિમ સિંહાસન છે ત્યાં જઇ, તેના ઉપર જિનેન્દ્રને પધરાવે છે, પાંડુક વનથી ક્ષીર સમુદ્ર સુધી બન્ને તરફ દેવોની હારો બની જાય છે. ક્ષીર સમુદ્ર મેરૂ ભૂમિથી પાંચ કરોડ, દશ લાખ, સાડી ઓગણ પચાસ હજાર યોજન દૂર છે. તે વખતે મેરૂની ચૂલિકાની બન્ને બાજુ મુગટ, કુંડળ.

હાર, કંકણુ આદિ અદ્ભુત રત્નોનાં આભરણુ પહેરેલા દેવોની ચૂલિકાથી ક્ષીર સમુદ્ર સુધીની હાર બંધાઇ જાય છે. હાથો-હાથ કળશ સોંપે છે. ત્યાં બન્ને તરફ ઇન્દ્રને ઉભા રહેવાનાં બીજાં બે નાનાં સિંહાસન છે. તેના ઉપર ઉભા રહીને સૌધર્મ અને ઈશાન ઇન્દ્ર કળશ લઇ એક હજાર આઠ કળશો વડે અભિષેક કરે છે. એ કળશનું મોઢું એક યોજનનું, મધ્યભાગ ચાર યોજન પહોળો અને તે આઠ યોજન ઉંચો હોય છે. એ કળશમાંથી નીકળેલી ધારા ભગવાનના વજ્રમય શરીર ઉપર ફૂલની વૃષ્ટિ સમાન હરકત કરતી નથી. પછી ઇન્દ્રાણી કોમળ વસ્ત્રથી શરીર સાફ કરીને પોતાના જન્મને સફળ માનતી સ્વર્ગથી આણેલા રત્નમય અલંકાર તથા વસ્ત્ર પહેરાવે છે, ત્યાં અનેક દેવ અનેક પ્રકારે ઉત્સવ ઉજવે છે. તેનું વર્ણન કરી શકવા કોઇ સમર્થ નથી. પછી મેરૂ પર્વતથી પહેલાંની પેઠે ઉત્સવ કરતાં કરતાં જિનેન્દ્રને લાવીને માતાને સમર્પણુ કરી ઇન્દ્ર ત્યાં તાંડવ નૃત્ય આદિવડે જે ઉત્સવ કરે છે તે બધાનું કરોડો જીભો વડે અસંખ્યાત કાળ સુધીમાં પણુ કોઈ વર્ણન કરવા સમર્થ નથી.

જિનેન્દ્ર જન્મથી જ તીર્થંકર પ્રકૃતિના ઉદયના પ્રભાવે દશ અતિશય સહિત ઉપજે છે. ૧. પરસેવા રહિત શરીર, ૨. મળમૂત્ર કફાદિ રહિત કાયા, ૩. દૂધના રંગ જેવું લોહી, ૪. સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, ૫. વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન, ૬. અદ્ભુત અનુપમ રૂપ, ૭. મહા સુગંધી શરીર, ૮. અપાર બળ, ૯. એક હજાર આઠ લક્ષણુ, ૧૦. પ્રિય, હિત, મધુર વચન એ બધું પૂર્વભવે સોળ કારણુ ભાવનાઓ ભાવેલી

તેનો પ્રભાવ છે. ઈન્દ્રે અંગુઠામાં અમૃત સ્થાપ્યું તેથી અંગુઠો ધાવીને ઉછરે છે. માતાના સ્તનનું દૂધ ધાવતા નથી. પોતાની ઉમ્મરના બાળક બનેલા દેવકુમારો સાથે ક્રીડા કરતાં મોટા થાય છે. સ્વર્ગ લોકમાંથી દેવોદ્વારા આવેલાં મનોવાંછિત વસ્ત્ર, અલંકાર, ભોજન અંગીકાર કરે છે. તે માટે રાત દિવસ દેવો હાજર રહે છે. સ્વર્ગમાંથી આવેલાં જ વસ્ત્ર આદિ વાપરે છે. પૃથ્વી લોકનાં ભોજન, આભરણ, વસ્ત્ર આદિ વાપરતા નથી.

કુમારકાળ પૂરો કરી, ઇન્દ્રાદિ દેવોએ ભક્તિપૂર્વક અદ્‌ભુત ઉત્સાહ આપવાથી પિતાએ આપેલું રાજ્ય ભોગવી સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે અનિત્ય આદિ બાર ભાવના ભાવતાં વૈરાગ્ય ઉપજતાં લોકાંતિક દેવો આવી પ્રભુની વંદના–સ્તવના કરે છે. પ્રભુને વૈરાગ્ય ભાવ ઉપજતાં જ ચારે નિકાયના ઈન્દ્રાદિક દેવોનાં આસન કંપવાથી અવધિજ્ઞાન વડે જિનેન્દ્રના તપનો અવસર જાણી મહોત્સવ સહિત આવી અભિષેક કરી દેવલોકના વસ્ત્રાલંકાર વડે ભક્તિથી ભગવાનને શણગારી રત્નમય પાલખી રચી જિનેન્દ્રને તે પાલખીમાં બેસારી મહોત્સવ અને જય જય શબ્દો વડે તપને યોગ્ય વનમાં જઈને ઉતારે છે. ત્યાં વસ્ત્ર, આભરણ બધાં તજે છે, દેવો અદ્ધર ઝીલી લઇ મસ્તકે ચઢાવે છે. સિદ્ધોને નમસ્કાર કરી પંચ મુષ્ટી લોચ કરે છે ત્યારે ઈન્દ્ર કેશોને મહા ઉત્તમ જાણી રત્નમય વાસણમાં ભરી લઇને ક્ષીરસમુદ્રમાં અતિ ભક્તિથી પધરાવે છે. કેટલોક કાળ ગયા પછી તપના પ્રભાવથી શુકલધ્યાનના બળે ક્ષપક શ્રેણીમાં ઘાતિયાં કર્મોનો

નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે અરિહંતપણું પ્રગટ થાય છે. કેવળજ્ઞાનરુપ નેત્રથી ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન ત્રણે કાળમાં અનુક્રમે થતી સર્વ દ્રવ્યોની અનંતાનંત પરિણુતિ એક સમયમાં સર્વ સામટી જાણે છે, દેખે છે. ત્યારે ચારે નિકાયના દેવો જ્ઞાન કલ્યાણકની પૂજા, સ્તવન, કરી ભગવાનના ઉપદેશને માટે અનેક રત્નમય સમવસરણ રચે છે તે વિભૂતિનું વર્ણન કોણ કરી શકે?

પૃથ્વીથી પાંચ હજાર ધનુષ ઉંચે વીસ હજાર પગથીઆં ચઢવાં પડે તેટલે ઉંચે ઇન્દ્ર નીલમણિમય બાર યોજન ગોળ ભૂમિ રચે છે તેના ઉપર અપાર મહિમાવાળું સમવસરણ રચે છે. જ્યાં સમવસરણની રચના હોય છે, જ્યાં ભગવાન વિચરતા હોય છે ત્યાં આંધળા દેખતા થાય છે, બહેરા સાંભળવા લાગે છે, લૂલા ચાલવા લાગી જાય છે, બોબડા બોલવા લાગી જાય છે. વીતરાગનો અદ્ભુત મહિમા છે.

ધુલિશાલ આદિ રત્નમય કોટ, માન સ્તંભ, વાવડીઓ, જળ ભરેલી ખાઇઓ, ફૂલવાડી, પછી રત્નમય કોટ, દરવાજા, નાટયશાળા. ઉપવન, વેદી, ભૂમિ, વળી કોટ, કલ્પવૃક્ષોનું વન, રત્નમય સ્તૂપ, મહેલોની ભૂમિ, વળી સ્ફટિકના કોટમાં દેવચ્છદ નામનો એક યોજનનો મંડપ, ચોતરફ બાર સભાઓ, તેની વચમાં ત્રણ કટની (ત્રિગડારૂપ) ગંધકુટીમાં સિંહાસન ઉપર ચાર આંગળ અદ્ધર (અંતરીક્ષ) વિરાજમાન ભગવાન અરિહંત છે. તેમની અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખમય વિભૂતિનો મહિમા કહેવાને ચાર જ્ઞાનના

ધારક ગણધર પણ સમર્થ નથી તો અન્ય કોણ કહી શકે? સમવસરણની વિભૂતિ જ વચનને અગોચર છે.

ગંધકુટી, ત્રીજી કટની (ઉપરની ત્રીજી ભૂમિકા) ઉપર છે, ત્યાં બત્રીસ યુગલ દેવો મુગટ, કુંડળ, હાર, કડાં ભુજબંધ આદિ સમસ્ત આભરણ પહેરીને ચોસઠ ચમર ઢોળી રહ્યા છે. ભગવાનની ઉપર કાંતિવાળાં ત્રણ છત્રો સૂર્ય, ચંદ્રની જ્યોતિને ઝાંખી કરતાં ઝળકી રહ્યાં છે. ભગવાનના દેહની કાંતિનું પ્રકાશમય ચક્ર બની રહ્યું છે તેને પ્રભામંડળ કહે છે, તેથી સમવસરણમાં રાત્રિ દિવસનો ભેદ રહેતો નથી; સદા દિવસ જ હોય છે. ત્રણે લોકમાં બીજે ક્યાંય ન હોય તેવી મહા સુગંધીવાળી ગંધકુટી ઉપર દેવોએ રચેલું અશોકવૃક્ષ જોતાં જ સર્વ લોકના શોક નાશ પામી જાય છે. કલ્પવૃક્ષોનાં ફૂલની વર્ષા આકાશમાંથી થાય છે; આકાશમાં સાડાબાર-કરોડ જાતનાં વાજાંનો એવો મધુર ધ્વનિ થાય છે કે તે સાંભળતાં જ ભૂખ, તરસ આદિ સર્વ રોગ, વેદના નાશ પામે છે. રત્નજડિત સિંહાસન સૂર્યના તેજને જીતે તેવું છે. જિનેન્દ્રની દિવ્ય ધ્વનિનો અદ્‌ભુત મહિમા ત્રણે લોકના જીવોને પરમ ઉપકારી અને મોહ–અંધકારનો નાશ કરનાર છે; સર્વ જીવો પોતપોતાની ભાષામાં શબ્દ અર્થ ગ્રહણ કરે છે. કોઇ જીવને ત્યાં સંશય રહેતો નથી. સ્વર્ગ અને મોક્ષનો માર્ગ પ્રગટ કહે છે. દિવ્ય ધ્વનિનો મહિમા વચન-દ્વારાએ ઇન્દ્રાદિ કે ગણધર પણ કહેવા સમર્થ નથી. સમવસરણમાં જાતિ વિરોધી જીવોને વેર–વિરોધ રહેતાં નથી. સિંહ અને હાથી, વાઘ અને ગાય, બિલાડિ ને ઉંદર ઈત્યાદિ

જાતિવિરોધી જીવો વેર બુદ્ધિ છોડી પરસ્પર મિત્ર થાય છે. વીતરાગનો અદ્‌ભુત મહિમા છે. અસંખ્યાત દેવો જયજયકાર શબ્દ કરે છે, દેવોએ રચેલાં કળશ, ઝારી, દર્પણ, ધ્વજા, ઠવણી, છત્ર, ચમર, અને વીંઝણો એ આઠ અચેતન દ્રવ્યો પ્રભુની સમીપતા પામીને મંગલ દ્રવ્યો મનાય છે.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી દશ અતિશય પ્રગટ થાય છે. ચારે તરફ સો સો યોજન સુધીમાં દુકાળ ન પડે તે સુભિક્ષતા. જમીનનો સ્પર્શ કરે નહીં અને આકાશમાં ગમન કરે છે. કોઇ પ્રાણીની ઘાત થતી નથી. ભોજનનો અભાવ, ઉપસર્ગનો અભાવ, અને ચાર મુખ સહિત ચતુર્મુખ દેખાવું, સર્વ વિદ્યાઓના સ્વામી, છાયારહિતપણું, અને આંખ પલકારો પણ મારે નહીં; નખ અને કેશ વધે નહીં, એ દશ અતિશયો ઘાતિયાં કર્મોના નાશથી પ્રગટ થાય છે.

તીર્થંકર પ્રકૃતિના પ્રભાવથી દેવોના બનાવેલા ચૌદ અતિશય પ્રગટે છે. અર્ધમાગધી ભાષા, સર્વજન સમૂહમાં મૈત્રીભાવ, સર્વ ઋતુનાં ફળ ફૂલ પત્ર સહિત વૃક્ષ હોય છે. પૃથ્વી દર્પણ સમાન તૃણ, કાંટા અને ધૂળ રહિત હોય છે. શીતલ, મંદ, સુગંધ પવન વાય છે, સર્વ જીવોને આનંદ પ્રગટે છે. અનુકુળ પવન, સુગંધ જળની વૃષ્ટિથી ભૂમિ ધૂળ રહિત હોય છે. ચરણ ધરે ત્યાં સાત આગળ, સાત પાછળ અને એક વચમાં એમ પંદર પંદર કરીને બસોપચીસ કમળ દેવ રચે છે. આકાશ અને દિશા નિર્મળ હોય છે. ચાર નિકાયના દેવોના જયજય શબ્દ, એકહજાર આરાવાળું-કિરણોવાળું, પોતાના

પ્રકાશથી સૂર્યમંડળને પણ ઝાંખું પાડતું ધર્મચક્ર આગળ ચાલે છે. આઠ મંગળ દ્રવ્યો હોય છે. એ ચૌદ દેવના કરેલા અતિશયો પ્રગટે છે. ક્ષુધા, તરસ, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, ભય, વિસ્મય, રાગ, દ્વેષ, મોહ, અરતિ, ચિંતા, સ્વેદ, ખેદ, મદ અને નિદ્રા એ અઢાર દોષોથી રહિત એવા અરિહંતની વંદના, સ્તવના, ધ્યાન કરો.

આ અરિહંતભક્તિ સંસારસમુદ્રમાંથી તારનારી છે. તેનું નિરંતર ચિંતવન કરો. સુખકારક એવા અરિહંતનું સ્તવન કરો. તેમનાં, ગુણને અનુસરતાં તો અનંત નામ છે. ભક્તિપૂર્ણ ઈન્દ્રે ભગવાનનાં એક હજાર નામ સહિત સ્તવન કર્યું છે. થોડી શક્તિવાળા પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજન, સ્તવન, નમસ્કાર, ધ્યાન કરો. સમ્યક્દર્શન અને અરિહંત ભક્તિમાં નામભેદ છે પણ અર્થભેદ નથી. અરિહંતભક્તિ નરક આદિ ગતિનો નાશ કરનારી છે. આ ભક્તિનું પૂજન, સ્તવન કરી અર્ઘ ઉતારે છે તે દેવનાં સુખ પછી મનુષ્યનાં સુખ ભોગવીને અવિનાશી સુખના ધારક બની અક્ષય અવિનાશી સુખ પામે છે.

૧૧. આચાર્યભક્તિ ભાવનાઃ-

આચાર્યભક્તિ એજ ગુરુભક્તિ છે. ધન્યભાગ્ય જેનાં હોય તેને વીતરાગ ગુરુના ગુણોમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન થાય છે. ધન્ય પુરૂષો મસ્તક ઉપર સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા ચઢાવે છે. આચાર્ય છે તે અનેક ગુણોની ખાણ છે. શ્રેષ્ઠ તપના ધારક છે. એમના ગુણ મનમાં ધારણ કરીને પૂજવા લાયક છે, અર્ઘ ઉતારવા લાયક છે, આગળ પુષ્પાંજલિ મૂકવા લાયક છે.

એવી ભાવના કરવી કે આવા સદ્‌ગુરુના ચરણનું મને શરણ હો!

જે અનશનાદિ બાર પ્રકારનાં ઉજ્વલ તપમાં ઉદ્યમ કરે છે. છ આવશ્યક ક્રિયામાં સાવધાન છે. પાંચ આચારના ધારક છે. દશ લક્ષણ ધર્મરૂપ તેમની પરિણતિ છે. મન, વચન, કાયાની ગુપ્તિવાળા છે. એ પ્રકારે છત્રીસ ગુણો સહિત આચાર્ય હોય છે.

સમ્યગ્દર્શનાચારને નિર્દોષપણે તે ધારણ કરે છે. સમ્યક્‌જ્ઞાનની શુદ્ધતા સહિત છે. તેર પ્રકારના ચારિત્ર (પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ)ની શુદ્ધતાના ધારક છે. તપશ્ચર્યામાં ઉત્સાહવાળા અને પોતાના વીર્યને નહીં ગોપવતાં બાવીસ પરિષહોને જીતવામાં સમર્થ છે. એવા પાંચ આચારના ધારક આચાર્ય ભગવંત છે.

અંતરંગ બહિરંગ ગ્રંથીથી રહિત નિર્ગ્રંથ–માર્ગમાં પ્રવર્તવા તે તત્પર છે. એક ઉપવાસ, બે, ત્રણ, પાંચ, પંદર કે માસોપવાસ કરવામાં તત્પર છે. નિર્જન વનમાં કે પર્વતોની ખીણો કે ગુફાઓમાં નિશ્ચલ શુભ ધ્યાનમાં નિરંતર મનને રાખે છે. શિષ્યોની યોગ્યતા સારી રીતે જાણી દીક્ષા દેવામાં અને શિક્ષા દેવામાં પ્રવીણ છે. યુક્તિથી નવ પ્રકારના નયને જાણનારા છે. પોતાની કાયા ઉપરથી મમતા છોડીને રાત્રિ દિવસ પ્રવર્તે છે. સંસારરૂપી કુવામાં રખે પડી જવાય એવો ભય રાખે છે. મન વચન કાયાની શુદ્ધતા સહિત નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર જેમણે દૃષ્ટિ સ્થાપી છે એવા આચાર્યોને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર પૂર્વક વંદના કરીએ છીએ. એવા આચાર્યોના

ચરણોના સ્પર્શથી પવિત્ર થયેલી રજને આઠ દ્રવ્યોવડે પૂજવા યોગ્ય છે. આચાર્યભક્તિ સંસાર પરિભ્રમણના ક્લેશરૂપ પીડાનો નાશ કરનારી છે.

• આચાર્ય તો સમસ્ત ધર્મના નાયક છે. આચાર્યોને આધારે જ સર્વ ધર્મ રહ્યો છે

મોટા રાજાઓના કે રાજાના મંત્રીના કે મોટા શેઠીઆ-ઓના કુળમાં ઉપજ્યો હોય, જેનું સ્વરૂપ દેખતાં જ શાંત પરિણામ થઇ જાય એવા મનોહર રૂપના ધારક હોય, જેના ઉચ્ચ આચાર જગતમાં પ્રસિદ્ધ હોય, પૂર્વે ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પણ જેણે કદી હલકા આચાર કે નિંદ્ય વ્યવહાર આચર્યો ન હોય, છતી ભોગ સંપદા છોડી જે વૈરાગ્ય પામ્યા હોય, લૌકિક વ્યવહાર અને પરમાર્થના જે જ્ઞાતા હોય. બુદ્ધિની પ્રબળતા અને ઉગ્ર તપના ધારક હોય, સંઘ અને અન્ય મુનીશ્વરોથી ન બની શકે તેવી તપશ્ચર્યા ધારણ કરનાર હોય, ઘણા કાળના દીક્ષિત હોય, ઘણો કાળ સદ્‌ગુરુનાં ચરણ કમળ સેવ્યાં હોય, અતિશયવાળાં વચન હોય કે જેનું શ્રવણ કરતાંજ ધર્મમાં દઢતા, સંશયનો અભાવ તથા સંસાર, દેહ, ભોગ ઉપર દઢ વૈરાગ્ય થાય, સિદ્ધાંત સૂત્રના અર્થમાં પ્રવીણ હોય, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરીને આલોક કે પરલોક સંબંધી ભોગ વિલાસની લાલસા રહિત હોય, દેહાદિકમાં મમતા રહિત હોય, મહા ધીર હોય, ઉપસર્ગ પરિષહથી ચિત્ત કદી ચલા-યમાન થતું ના હોય, (જો આચાર્ય જ ચળી જાય તો સઘળો સંઘ ભ્રષ્ટ થઈ જાય, ધર્મનો લોપ થઈ જાય,) સ્વમત તથા

પરમતના જ્ઞાતા હોય, અનેકાંત વિદ્યામાં ક્રીડા કરનાર હોય, અન્યના પ્રશ્નોના કાયરતા રહિત તત્કાલ ઉત્તર દેનાર હોય, એકાંત પક્ષનું ખંડન કરીને સત્યાર્થ ધર્મનું સ્થાપન કરવાનું જેનામાં સામર્થ્ય હોય, ધર્મની પ્રભાવના કરવામાં ઉદ્યમી હોય, ગુરુની પાસે પ્રાયશ્ચિત આદિ સૂત્ર ભણીને બત્રીસ ગુણોના ધારક થયા હોય તે સમસ્ત સંઘની સાક્ષીએ ગુરુએ આપેલું આચાર્ય પદ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. આટલા ગુણોનો ધારક હોય તેનેજ આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આટલા ગુણો વિના આચાર્ય થાય તો ધર્મ–તીર્થનો લોપ થઈ જાય, ઉન્માર્ગની પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, સમસ્ત સંઘ સ્વેચ્છાચારી થઈ જાય, સૂત્રની પરિપાટી અને આચારની પરિપાટી તૂટી જાય.

આચાર્યપણાના બીજા આઠ ગુણ છે તેના ધારક આચાર્ય હોય છે. ૧. આચારવાન, ૨. આધારવાન, ૩. વ્યવહારવાન, ૪. પ્રકર્તા, ૫. અપાયોપાયદર્શી, ૬. અવપીડક, ૭. અપરિશ્રાવી અને ૮. નિર્યાપક આ આઠ ગુણ છે.

તેમાં પંચ પ્રકારે આચાર ધારણ કરે તેને આચારવાન કહે છે. (૧) જીવ આદિ જે તત્ત્વો વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાને દિવ્ય નિરાવરણ (કેવલ) જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ દેખીને કહ્યાં છે તેમાં શ્રદ્ધારૂપ પરિણામ તે દર્શનાચાર છે. (૨) સ્વ–પર તત્ત્વોને નિર્બાધ આગમ અને આત્માનુભવવડે જાણવારૂપ પ્રવૃત્તિ તે જ્ઞાનાચાર છે. (૩) હિંસાદિ પાંચ પાપોના અભાવ-રૂપ પ્રવૃત્તિ તે ચારિત્રાચાર છે. (૪) અંતરંગ–બહિરંગ તપમાં પ્રવૃત્તિ તે તપાચાર છે. (૫) પરિષહાદિ આવ્યે પોતાની શક્તિને નહીં છુપાવતાં ધીરતારૂપ પ્રવૃત્તિ તે વીર્યાચાર છે.

તથા બીજા પણ દશ પ્રકારે સ્થિતકલ્પ આદિ આચાર તથા સમિતિગુપ્તિ આદિનું વર્ણન કરવાથી કથન બહુ વધી જાય. પાંચ પ્રકારના આચાર પોતે નિર્દોષપણે આચરે અને અન્ય શિષ્યોને આચરણ કરાવવામાં ઉદ્યમી હોય તે આચાર્ય છે. પોતે હીન આચારવાન હોય તો શિષ્યોને શુદ્ધ આચરણ ન કરાવી શકે. હીન આચારવાન હોય તે આહાર, વિહાર, ઉપકરણ, વસતિકા-સ્થાન અશુદ્ધ ગ્રહણ કરાવી દે. પોતે જ હીન આચારવાળા હોય તો શુદ્ધ ઉપદેશ ના કરી શકે તેથી આચાર્ય આચારવાન જ હોય.

જેને જિનેન્દ્રે પ્રરૂપેલા ચાર અનુયોગનો આધાર હોય, સ્યાદ્વાદ વિદ્યાના જે પરગામી હોય, શબ્દવિદ્યા, ન્યાયવિદ્યા, સિદ્ધાંતવિદ્યાના પારગામી હોય, પ્રમાણ નય નિક્ષેપો વડે, સ્વાનુભવ વડે ભલી રીતે જેણે તત્ત્વોનો નિર્ણય કર્યો હોય તે આધારવાન છે. જેને શ્રુતનો આધાર નથી તે શિષ્યોના સંશય તથા એકાંતરૂપ હઠ તથા મિથ્યા આચરણનું નિરાકરણ કરી શકે નહીં.

અનંતાનંત કાળથી પરિભ્રમણ કરતા જીવને મનુષ્યભવ પામવો અતિ દુર્લભ છે, તેમાં પણ ઉત્તમ દેશ, જાતિ, કુળ, ઇન્દ્રિયપૂર્ણતા, દીર્ઘ આયુષ્ય, સત્સંગતિ, શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, આચરણ, એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ સંયોગો પામવા કઠણ છે.

અલ્પજ્ઞાની ગુરુની પાસે રહેનારા શિષ્યને યથાર્થ ઉપદેશ નહીં મળવાથી પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી સંશય રહી જાય; મોક્ષ માર્ગને અતિદૂર કે અતિ-કઠિન જાણી રત્નત્રય માર્ગથી ચળી જાય, સત્યાર્થ ઉપદેશ

વિના વિષય કષાયોમાં ફસાઈ રહેલા મનને તેમાંથી મુક્ત કરવા તે સમર્થ ન થાય કે રોગથી ઉત્પન્ન થયેલી વેદના કે ઘોર ઉપસર્ગ પરિષહોને લીધે પરિણામ ચળી જાય ત્યારે શ્રુતના અતિશયરૂપ ઉપદેશ વિના પરિણામ સ્થિર કરવા કોઇ સમર્થ નથી. મરણ આવી પહોંચે ત્યારે સંન્યાસ (સંથારો—આહારત્યાગ) ના અવસરે આહાર પાણીના ત્યાગનો અવસર, દેશ, કાળ, મદદ કરનાર, સામર્થ્યના ક્રમને જાણ્યા વિના શિષ્યનાં પરિણામ ચળી જાય, વા આર્ત્તધ્યાન થઈ જાય તો સુગતિ બગડી જાય, ધર્મનો અપવાદ થાય, અન્ય મુનિજન ધર્મમાં શિથિલ થઈ જાય તો મહા અનર્થ થાય. આ મનુષ્ય આહારમય છે, આહારથી જીવે છે, આહારની જ નિરંતર વાંછા કરે છે. પણ જ્યારે રોગના કારણથી તથા ત્યાગ કરવાથી આહાર છૂટી જાય ત્યારે દુઃખને લીધે જ્ઞાન ચારિત્રમાં શિથિલ થઇને ધર્મધ્યાનથી રહિત થઇ જાય તો બહુશ્રુત ગુરુ એવો ઉપદેશ કરે કે જેથી ક્ષુધા તૃષા રોગ આદિની વેદનાવાળા શિષ્યને ધર્મના ઉપદેશરૂપ અમૃતનાં પાન તથા શિક્ષારૂપ ભોજનવડે તે વેદના રહિત થાય. બહુશ્રુત-ધારકના આધાર વિના ધર્મ રહે નહીં તેથી આધારવાન આચાર્ય હોય તેનું જ શરણ ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે.

શિષ્ય વેદનાથી પીડાતો હોય ત્યારે તેના હાથ, પગ, માથું દાબવા વગેરે વડે તથા મીઠાં વચન કહેવા વડે દુઃખ દૂર કરે. પૂર્વે જે અનેક સાધુઓએ ઘોર પરિષહ સહન કરીને આત્મકલ્યાણ કર્યું છે, તેમની કથા કહીને તથા દેહથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરાવીને વેદના રહિત કરે. હે !

મુનિ, આ વખતે દુઃખમાં ધીરજ ધારણ કરો, સંસારમાં કોને કોને દુઃખ આવી નથી પડયાં અને કોણે ન ભોગવ્યાં? વીતરાગનું શરણ ગ્રહણ કરશો તો દુઃખનો નાશ કરી કલ્યાણ પામશો ઇત્યાદિ ઘણા પ્રકારે કહીને માર્ગથી ચળવા ન દે તેથી આધારવાન ગુરુનું જ શરણ કરવા યોગ્ય છે.

જે વ્યવહાર પ્રાયશ્ચિતસૂત્રના જ્ઞાતા હોય. એટલે પ્રાયશ્ચિતસૂત્ર આચાર્ય થવા યોગ્ય હોય તેને જ ભણાવે છે. બીજાને ભણવા યોગ્ય નથી. જે જિન આગમના જ્ઞાતા અને મહા ધૈર્યવાન પ્રબળ બુદ્ધિના ધારક હોય તે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ક્રિયા, પરિણામ, ઉત્સાહ, સંહનન, પર્યાય (દીક્ષાનો કાળ) અને શાસ્ત્રજ્ઞાન, પુરૂષાર્થ આદિ સારી રીતે જાણી, રાગ-દ્વેષ રહિત થઈને પ્રાયશ્ચિત આપે છે. જેનામાં એવી પ્રવીણતા હોય કે આને આવું પ્રાયશ્ચિત આપવાથી એનાં પરિણામ ઉજ્વળ થશે અને દોષનો અભાવ થશે, વ્રતોમાં દઢતા થશે તે જાણે. જેને આહારની યોગ્યતા અયોગ્યતાનું જ્ઞાન હોય, આ ક્ષેત્રમાં આવું પ્રાયશ્ચિત પાળી શકાય કે આ ક્ષેત્રમાં આ ન પાળી શકાય? આ ક્ષેત્રમાં વાત, પિત્ત, કફ, શીત કે ઉષ્ણતાની અધિકતા છે, હીનતા છે કે સમપણું છે? આ ક્ષેત્રમાં મિથ્યાદૃષ્ટિઓ વધારે છે કે ઓછા છે? ધર્માત્માઓ વધારે છે કે ઓછા છે? પ્રાયશ્ચિત પળશે કે નહિ? સંઘયણની હીનતા કે અધિકતા છે? બળ વધારે કે ઓછું છે? આ ઘણા કાળનો દીક્ષિત છે કે નવીન દીક્ષા લીધેલો છે? સહનશીલ છે કે કાયર છે? બાળ, યુવાન કે વૃદ્ધ અવસ્થા છે? આગમનો જાણકાર છે કે

મંદજ્ઞાની છે? પુરૂષાર્થી છે કે આળસુ છે? ઈત્યાદિ માહીતી મેળવીને એવું પ્રાયશ્ચિત આપે કે ફરી દોષરૂપ આચરણુ ન કરે, પહેલાં કરેલો દોષ દૂર થાય તે પ્રમાણે સૂત્રને અનુકુળ પ્રાયશ્ચિત દે.

જે ગુરુની પાસે પ્રાયશ્ચિતસૂત્ર શબ્દ, અર્થ સહિત ભણ્યો ન હોય અને બીજાને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તે સંસારરૂપ કાદવમાં ડૂબે છે. અપયશ પ્રાપ્ત કરે છે તથા ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ કરી, સમ્યક્‌માર્ગનો નાશ કરી મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે.

જે આટલા ગુણુના ધારક હોય તેને પ્રાયશ્ચિતસૂત્ર ભણુાવીને ગુરુ પોતાનું આચાર્યપદ તેને આપે છે. જે મહા કુળમાં ઉપજેલો હોય, વ્યવહાર પરમાર્થને જાણુતો હોય, જેણે કોઈ વખતે પોતાના મૂળ ગુણોમાં અતિચાર લાગવા દીધો ન હોય, ચારે અનુયોગરૂપ સમુદ્રના પરગામી હોય, ધૈર્યવાન હોય, પરિષહ જીતવામાં સમર્થ હોય, દેવોના કરેલા ઉપસર્ગથી પણુ ચલાયમાન ન થાય એવા હોય, વક્તાપણુાની શક્તિવાળા હોય, વાદી પ્રતિવાદીઓને જીતવામાં સમર્થ હોય, વિષયોથી અત્યંત વિરક્ત હોય, ઘણુા વખત સુધી ગુરુકુળ સેવ્યું હોય, સર્વ સંઘને માન્ય હોય, પહેલેથી સમસ્ત સંઘ જેની આચાર્યપદની યોગ્યતા જાણુતા હોય, તેજ ગુરુએ આપેલા પ્રાયશ્ચિતસૂત્રનો જ્ઞાતા થઈને આચાર્યપણું પામવા યોગ્ય છે. તે પ્રાયશ્ચિત દઇ શકે છે. જેવી રીતે ઉંટવૈદ્ય દેશ, કાળ, પ્રકૃતિ આદિ જાણુતો નથી તે રોગીને મારે છે તેવી રીતે ઉપર જણુાવ્યા તેવા ગુણો વિનાનો વ્યવહાર સૂત્ર રહિત આચાર્ય મૂઢ ગણુાય છે.

સંઘમાં કોઇ રોગી હોય, વૃદ્ધ હોય, અશક્ત હોય, બાળ હોય કે કોઇએ સંન્યાસ (સંથારો–મરણ વખતની વિધિ) ગ્રહણ કર્યો હોય તેની સેવા–ચાકરી માટે નીમેલા જે મુનિ હોય તે તો વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરેજ. પરંતુ આચાર્ય પોતે પણ સંઘના મુનીશ્વરોમાંથી કોઇ અશક્ત થઈ જાય તેને ઉઠાડવા, બેસાડવા, સૂવાડવા, મળમૂત્ર કફ વગેરે તથા લોહી પાચ વગેરે શરીરથી દૂર કરવાનું, ધોવાનું, પ્રાસુક ભૂમિમાં લઇ જઇને સ્થાપવાનું (પરઠવવાનું,) ધર્મોપદેશ દેવાનું, ધર્મ ગ્રહણ કરાવવાનું, ઇત્યાદિ કામ–સેવા આદરપૂર્વક ભક્તિ સહિત કરે. તે દેખીને સમસ્ત સંઘના મુનિ વૈયાવૃત્યમાં તત્પર થઇને વિચારે કે અહો! ધન્ય છે આ ગુરુ ભગવાન પરમેષ્ઠી કરૂણા નિધાનને! આ ધર્માત્મામાં કેટલો વાત્સલ્ય ભાવ છે! અમે મહા નિંદ્ય છીએ કે આળસુ થઈ રહ્યા છીએ. અમે હાજર હોવા છતાં એ સેવા કરે છે. એવા અમારા પ્રમાદીપણાને ધિક્કાર હો! આ બંધનું કારણ છે આમ વિચારીને સમસ્ત સંઘ વૈયાવૃત્યમાં ઉદ્યમી થઇ જાય છે.

જો આચાર્ય પોતે પ્રમાદી હોય તો સકલ સંઘ વાત્સલ્યરહિત થઇ જાય. તેથી આચાર્યનો કર્તૃત્વગુણ મુખ્ય છે. સમસ્ત સંઘની વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરવા સમર્થ હોય તે આચાર્ય થાય છે. કોઇ હીણાચારી હોય તેને શુદ્ધ આચરણ ગ્રહણ કરાવે, કોઇ મંદજ્ઞાની હોય તેને સમજાવીને ચારિત્રમાં લગાડે, કોઇને પ્રાયશ્ચિત આપી શુદ્ધ કરે, કોઇને ધર્મોપદેશ આપીને દઢતા કરાવે; ધન્ય છે એ આચાર્યને કે જે શરણે

આવ્યો તેને મોક્ષમાર્ગમાં લગાડી તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેથી આચાર્યનો પ્રકર્તા નામનો ગુણ મુખ્ય છે.

પાંચમો ગુણ આપાયોપાય વિદર્શી નામનો છે. કોઈ સાધુ ભૂખ, તરસ, રોગની વેદનાથી પીડાતાં ક્લેશિત પરિણામરૂપ થઈ જાય તથા તીવ્ર રાગ દ્વેષરૂપ પરિણામવાળો થઈ જાય અને લજ્જાથી કે ભયથી યથાતથ્ય આલોચના કરે નહીં (આચાર્યને બધા દોષ થયા હોય તે પ્રકારે ન કહે), રત્નત્રયમાં ઉત્સાહ રહિત થઈ જાય, ધર્મમાં શિથિલ થઈ જાય, તો તેને અપાય એટલે રત્નત્રયના નાશરૂપ દોષ અને ઉપાય એટલે રત્નત્રયની રક્ષારૂપ ગુણ એ પ્રકારે જણાવે કે રત્નત્રયનો નાશ થવાથી કંપાયમાન થઈ, રત્નત્રયના નાશથી પોતાનો નાશ અને નરકાદિ કુગતિમાં પતન સાક્ષાત્ માને, અને રત્નત્રયની રક્ષાથી જ સંસારમાંથી ઉદ્ધાર થવો જાણે. અનંત સુખની પ્રાપ્તિ ઉપદેશવડે સાક્ષાત્ દેખાડી દે. એવું ઉપદેશનું બળ જેમાં હોય તે અપાયોપાય વિદર્શી નામના ગુણના ધારક આચાર્ય હોય છે. અહીં ઉપદેશ કહી દેખાડવાથી વિસ્તાર વધી જાય તેથી લખ્યો નથી.

હવે અવપીડક નામનો છઠ્ઠો ગુણ કહે છે. કોઈ મુનિ રત્નત્રય ધાર્યા છતાં લજ્જાથી, ભયથી, અભિમાન–ગારવ આદિથી પોતાની આલોચના યથાવત્ શુદ્ધ ન કરે તો આચાર્ય તેને સ્નેહ ભરી, કાનને પ્રિય અને હૃદયમાં પ્રવેશ કરે તેવી શિખામણ દે કે “હે! મુનિ, બહુ દુર્લભ એવા રત્નત્રયના લાભનો માયાચાર વડે નાશ ન કરો, માતા પિતા જેવા ગુરુની આગળ પોતાનો દોષ કહી દેખાડતાં

શરમ ના રાખો. વાત્સલ્ય ગુણવાળા ગુરુ પણ પોતાના શિષ્યના દોષ પ્રગટ કરીને શિષ્યનો અને ધર્મનો અપવાદ ન કરાવે તેથી શલ્ય દૂર કરી આલોચના કરો. જેવી રીતે રત્નત્રયની શુદ્ધતા અને તપશ્ચરણનો નિર્વાહ થશે તે પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસરીને તમને પ્રાયશ્ચિત અપાશે, તેથી ભય તજી આલોચના નિર્દોષ કરો." આવાં સ્નેહરૂપ વચનોવડે પણ જો માયાશલ્ય ન તજે તો તેજના ધારક આચાર્ય શિષ્યનું શલ્ય બળાત્કારે કાઢે છે. જ્યારે આચાર્ય શિષ્યને પૂછે છે કે હે! મુનિ આ દોષ આજ પ્રકારે છે? સાચું કહો. ત્યારે તેના તેજતપના પ્રભાવથી જેવી રીતે સિંહને દેખતાં જ શિયાળ ખાધેલા માંસને તત્કાળ બહાર ઓકી કાઢે છે, તથા જેવી રીતે મહા પ્રચંડ તેજસ્વી રાજા અપરાધીને પૂછે ત્યારે તત્કાળ સત્ય કહી દે છે, તેવી રીતે શિષ્ય પણ માયાશલ્ય છોડી દે છે. તેમ છતાં જો શિષ્ય માયાચાર ન છોડે તો ગુરુ તિરસ્કારનાં વચન પણ કહે કે "હે! મુનિ, અમારા સંઘમાંથી નિકળી જાઓ. અમારૂં તમારે શું પ્રયોજન છે? જેને પોતાના શરીર આદિનો મેલ ધોવો હશે તે નિર્મળ જળથી ભરેલા સરોવર પાસે જશે, જેને પોતાનો મહા રોગ મટાડવો હશે તે પ્રવીણ વૈદ્યની પાસે જશે, તેવી રીતે જેને રત્નત્રય પરમ ધર્મના અતિચાર દૂર કરી ઉજ્વળતા કરવી હશે તે ગુરુનો આશ્રય કરશે. તમારે રત્નત્રયની શુદ્ધિ કરવાની ગરજ નથી તો આ મુનિપણું, વ્રત ધારવાં, નગ્ન રહેવું, ભૂખ આદિ પરિષહ સહન કરવા એ બધી વિટંબણા વડે શું સાધવું છે? સંવર નિર્જરા તો કષાયને જીતવાથી થાય છે. માયાકષાયનો જ ત્યાગ ન

કર્યો તો વ્રત, સંયમ, મૌનધારણ સર્વ વૃથા છે. માયાચારીનું નગ્નપણું પણ વૃથા છે. પરિષહ સહન કરવાપણું પણ વૃથા છે. તિર્યંચ પણ પરિગ્રહ રહિત અને નગ્ન રહે છે. તેથી તમે દુર્ભવ્ય છો. અમારા વંદન યોગ્ય નથી. તમારાં પરિણામ એવાં છે કે અમારો દોષ પ્રગટ થાય તો અમે નિંદાને પાત્ર થઇ જઈએ. અમારી મોટાઇ ઘટી જાય. એવું માનવું એ તો બંધનું કારણ છે. સાધુ તો સ્તુતિ કે નિંદામાં સમાન પરિણામી હોય છે." આવાં કઠોર વચન કહીને પણ માયાચાર આદિનો અભાવ કરાવે એવા આચાર્ય હોય છે.

અવપીડક આચાર્ય ઉપસર્ગ—પરિષહ આવ્યે કાયર થઈ જાય નહીં એવા બળવાન હોય. પ્રતાપવાન હોય. જેનું વચન કોઈ ઉલ્લંઘન કરી શકે નહીં એવા પ્રભાવવાળા હોય. જેને દેખતાંજ દોષવાળા સાધુ કંપવા લાગે, જેને મોટા મોટા વિદ્યા ધારણ કરનારા નમ્રભાવે નમસ્કાર કરે એવા તેજસ્વી હોય. જેમની ઉજ્વળ કીર્તિ પ્રખ્યાત હોય. જેમની કીર્તિ સાંભળતાં જ જેમના ગુણોમાં દૃઢ શ્રદ્ધા થઇ જાય, વગર દેખ્યે જેનાં વચન જગતમાં દૂર દેશોમાં પણ લોકો પ્રમાણ કરે એવા હોય. સિંહના જેવા નિર્ભય હોય. શિષ્યનું હિત થાય તેમ માતાની પેઠે ઉપકાર કરે છે. બાળકનું હિત ચિંતવતી માતા રડતા બાળકને પણ દાબીને મોઢું ફાડીને બળાત્કારે ઘી, દૂધ, દવા આદિ પાય છે તેમ શિષ્યનું હિત ચિંતવતા આચાર્ય પણ માયાશલ્ય સહિત ક્ષપક (સમાધિ મરણના ઇચ્છક) ના બળાત્કારે દોષ દૂર કરે છે. અને કડવી દવાની પેઠે પરિણામ હિતકારી આવે છે.

જે મોઢે મીઠું બોલે અને શિષ્યોના દોષો છોડાવે નહીં તે હિતકારી સારા ગુરુ નથી. જે પોતાના આચરણથી સારો માર્ગ બતાવીને તેમજ શિક્ષા કરીને પણ દોષો મુકાવે તે ગુરુ પૂજવા યોગ્ય છે. તેથી અવપીડક ગુણોના ધારક જ આચાર્ય હોય છે.

અપરશ્રાવી ગુણ વિષે કહે છે. શિષ્ય ગુરુને જે દોષ આલોચનામાં કહે છે, તે દોષ ગુરુ બીજા કોઇની આગળ કરે નહીં. જેવી રીતે લોઢું તપાવી તેને પાણી પાયું તે પાણી બહાર પ્રગટ થતું નથી, તેવી રીતે શિષ્યે કહેલો દોષ આચાર્ય પણ કોઇને જણાવતા નથી. શિષ્ય તો ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ આણીને કહે અને જો ગુરુ શિષ્યના દોષ પ્રગટ કરે, અન્યને જણાવે તો એ ગુરુ નથી પણ અધમ છે. વિશ્વાસઘાતી છે. કોઇ શિષ્ય પોતાના દોષની પ્રગટતા જાણી દુઃખી થઇને આપઘાત કરે છે. ક્રોધમાં આવી જઈ રત્નત્રયનો ત્યાગ કરે છે. ગુરુની દુષ્ટતા જાણી બીજા સંઘમાં જાય. જેવી રીતે મારી અવજ્ઞા (અપમાન) કરી તેવી રીતે તમારી પણ અવજ્ઞા કરશે એમ બધા સંઘમાં જાહેર કરે છે. એટલે સમસ્ત સંઘ આચાર્યની પ્રતીતિ રહીત થઈ જાય, આચાર્ય સર્વને તજવા લાયક લાગે, ઈત્યાદિ બહુ દોષો લાગે છે. તેથી અપરશ્રાવી ગુણધારક આચાર્યપદ યોગ્ય છે.

જેવી રીતે નાવિક (ખારવા) નાવને સર્વ ઉપદ્રવોને ટાળી પાર ઉતારીને લઈ જાય છે તેવી રીતે જે આચાર્ય પણ શિષ્યને અનેક વિઘ્નોમાંથી બચાવીને સંસાર–સમુદ્રમાંથી પેલે પાર લઈ જાય તે નિર્યાપક છે.

આ રીતે ૧. આચારવાન, ૨. આધારવાન, ૩. વ્યવહારવાન, ૪. પ્રકર્તા, ૫. અપાયોપાય વિદર્શી, ૬. અવપીડક, ૭. અપરશ્રાવી, ૮. નિર્યાપક. આ આચાર્યના આઠ ગુણો ધારણ કરનારના ગુણોમાં અનુરાગ તે આચાર્યભક્તિ છે. આવા આચાર્યના ગુણોનું સ્મરણ કરીને આચાર્યનું સ્તવન, વંદન કરતો જે પુરૂષ અર્ઘ ઉતારે છે તે પાપરૂપ સંસાર–પ્રવાહનો નાશ કરી અક્ષય સુખ પામે છે. એમ વીતરાગ ગુરુ કહે છે.

૧૨. બહુશ્રુતભક્તિ ભાવનાઃ-

અંગ, પૂર્વ આદિના જ્ઞાતા, ચાર અનુયોગના પારગામી, પોતે નિરંતર પરમાગમને ભણે, અને અન્ય શિષ્યોને ભણાવે તે બહુશ્રુતી છે. જેમને શ્રુતજ્ઞાનરૂપ દિવ્ય નેત્ર છે, પોતાનું અને પરનું હિત કરવામાં પ્રવર્તે છે, જિન સિદ્ધાંત અને અન્ય એકાંત મતવાળાનાં સિદ્ધાંતોને વિસ્તારથી જાણનારા તથા સ્યાદ્‌વાદરૂપ પરમ વિદ્યાના ધારક છે તેની જે ભક્તિ તે બહુશ્રુત ભક્તિ છે. બહુશ્રુતજ્ઞાનીનો મહિમા કહેવાને કોણ સમર્થ છે ? જે નિરંતર શ્રુતજ્ઞાનનું દાન કરે છે એવા ઉપાધ્યાય ભગવંતની ભક્તિ વિનય સહિત કરે છે તે શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રના પારગામી થાય છે. જે જિનેંદ્ર ભગવાને પ્રરૂપેલાં અંગ, પૂર્વ, પ્રકીર્ણક આદિ સમસ્ત જિનાગમનો નિરંતર અભ્યાસ કરે છે, કરાવે છે તે બહુશ્રુતજ્ઞાની છે.

પ્રથમ આચારાંગના અઢાર હજાર પદો વિષે મુનિધર્મનું વર્ણન છે. ૧. સૂત્રકૃતાંગનાં છત્રીસ હજાર પદોમાં જિનેન્દ્રના કહેલા શ્રુતનું આરાધન કરવાના વિનયની ક્રિયા-

ઓનું વર્ણન છે. ૨. સ્થાનાંગનાં બેંતાળીસ હજાર પદોમાં છ દ્રવ્યોનાં એક આદિ અનેક સ્થાનોનું વર્ણન છે. ૩. સમવાયાંગનાં એક લાખ ચોસઠ હજાર પદોમાં જીવાદિ પદાર્થોનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને આશ્રયે સમાનતાનું વર્ણન છે. ૪. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી સૂત્ર) અંગનાં બે લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર પદોમાં જીવના અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ આદિ વિષે ગણધરોએ કરેલા સાઠ હજાર પ્રશ્નોનું વર્ણન છે. ૫. જ્ઞાતૃધર્મકથાંગનાં પાંચલાખ છપ્પન હજાર પદોમાં ગણધરોએ પૂછેલા પ્રશ્નોને અનુસરીને જીવાદિકના સ્વભાવનું (કથાઓ દ્વારા) વર્ણન છે. ૬. ઉપાસકાધ્યયન અંગનાં અગીઆર લાખ સિત્તેર હજાર પદોમાં શ્રાવકનાં વ્રત, શીલ, આચાર, ક્રિયાનું તથા તેના મંત્રોનું વર્ણન છે. ૭. અંતકૃતદશાંગનાં તેવીસ લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર પદોમાં એક એક તિર્થંકરના તીર્થમાં દશ દશ મુનીશ્વરો ઉપસર્ગ સહિત નિર્વાણ પામ્યા છે તેમનું કથન છે. અનુત્તરોપપાદક—દશાંગના બાણું લાખ ચુંવાળીસ હજાર પદોમાં એક એક તીર્થંકરના તીર્થમાં દશ દશ મુનીશ્વરો મહા ભયંકર ઘોર ઉપસર્ગ સહિત દેવોની પૂજા પામીને વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનોમાં ઉપજે છે તેમનું વર્ણન કર્યું છે. ૯. પ્રશ્ન—વ્યાકરણ અંગના તાણું લાખ સોળહજાર પદોમાં નષ્ટ, મુષ્ટિ, લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવન, મરણ, આદિ પ્રશ્નોનું વર્ણન છે. ૧૦ વિપાકસૂત્રાંગનાં એક કરોડ ચોરાસી લાખ પદોમાં કર્મોનો ઉદય, ઉદીર્ણા, સત્તાનું વર્ણન છે. ૧૧. અને દૃષ્ટિવાદ નામના બારમા અંગના પાંચ ભેદ છે. પરિકર્મ, સૂત્ર, પ્રથમાનુયોગ, પૂર્વ અને ચૂલિકા. તેમાં પરિકર્મના પાંચ ભેદ છે. ૧૨.

(૧.) ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિનાં છ લાખ, પાંચ હજાર પદોમાં ચંદ્રમાનું આયુષ્ય, ગતિ અને કલાની હાનિવૃદ્ધિ અને દેવીનો વૈભવ, પરિવાર આદિનું વર્ણન છે. ૧. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિનાં પાંચ લાખ ત્રણ હજાર પદોમાં સૂર્યનું આયુષ્ય, ગતિ, વૈભવ વગેરેનું વર્ણન છે. ૨. જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનાં ત્રણ લાખ પચીસ હજાર પદોમાં જંબુદ્વીપ સંબંધી ક્ષેત્ર, કુલાચલ, દ્રહ, નદી ઈત્યાદિનું નિરૂપણ છે. ૩. દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિનાં બાવન લાખ છત્રીસ હજાર પદોમાં અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રોનું, મધ્યલોકનાં જિનભવનોનું અને ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક દેવોના નિવાસોનું વર્ણન છે. ૪. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિનાં ચોરાસી લાખ છપ્પન હજાર પદોમાં જીવ પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યોનું નિરૂપણ છે. ૫. આ પ્રકારે પાંચ ભેદે પરિકર્મ નામે બારમા અંગનો પ્રથમ ભેદ છે.

(૨.) દૃષ્ટિવાદ અંગનો બીજો ભેદ સૂત્ર છે, તેનાં અઠ્ઠાસી લાખ પદોમાં જીવ અસ્તિરૂપ જ છે, નાસ્તિરૂપ જ છે, કર્તા જ છે, ભોક્તા જ છે ઇત્યાદિ એકાંતવાદીઓએ કલ્પેલા જીવના સ્વરૂપનું વર્ણન છે.

(૩.) પ્રથમાનુયોગનાં પાંચ હજાર પદોમાં ત્રેસઠ મહા પુરૂષોનાં ચારિત્રોનું વર્ણન છે.

(૪.) દૃષ્ટિવાદ અંગના ચોથા ભેદમાં ચૌદ પૂર્વ છે.

૧. ઉત્પાદ પૂર્વનાં એક કરોડ પદોમાં જીવાદિ દ્રવ્યોના ઉત્પાદ આદિ સ્વભાવનું નિરૂપણ છે. ૨. અગ્રાયણી પૂર્વનાં છન્નુ લાખ પદોમાં દ્વાદશાંગના સારભૂત સાત તત્ત્વ, નવ પદાર્થ, છ દ્રવ્યો, સાતસો સુનય-દુર્નયાદિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

૩. વીર્યાનુવાદનાં સિત્તેર લાખ પદોમાં આત્મવીર્ય, પરવીર્ય, કામવીર્ય, કાલવીર્ય, ભાવવીર્ય, તપોવીર્ય આદિ સમસ્ત દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયોના વીર્યનું નિરૂપણ કર્યું છે. ૪. અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાદ પૂર્વનાં સાઠ લાખ પદોમાં જીવાદિ દ્રવ્યોનું સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ અને પરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ ઇત્યાદિ સપ્તભંગ આદિ તથા નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક આદિનું વિરોધ રહિત વર્ણન છે. ૫. જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વનાં નવાણું લાખ નવાણું હજાર નવસો નવાણું પદોમાં મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યય અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાન અને કુમતિ, કુશ્રુત અને વિભંગ એ ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠેનું સ્વરૂપ, સંખ્યા, વિષય, ફલને આશ્રયે પ્રમાણપણા, અપ્રમાણપણાનું વર્ણન છે. ૬. સત્યપ્રવાદ પૂર્વનાં એક કરોડ અને છ પદોમાં વચન ગુપ્તિ, વચનના સંસ્કારનાં કારણ, બાર ભાષા, વક્તાઓના ભેદ, અનેક પ્રકારે અસત્ય તથા દશ પ્રકારે સત્યનું વર્ણન છે. ૭. આત્મપ્રવાદ પૂર્વના છવીસ કરોડ પદોમાં આત્મા જીવ છે, કર્તા છે, ભોક્તા છે. પ્રાણી છે, વક્તા છે, પુદ્ગલ છે, વેદ છે, વિષ્ણુ છે, સ્વયંભુ છે, શરીર છે, માનવ છે, સક્ત છે, જંતુ છે, માની છે, માયી છે, યોગી છે, સંકુટ છે, અસંકુટ છે અને ક્ષેત્રજ્ઞ છે ઇત્યાદિ સ્વરૂપનું વર્ણન છે. ૮. કર્મપ્રવાદ પૂર્વનાં એક કરોડ અને એંશી લાખ પદોમાં કર્મોનો બંધ, ઉદય, ઉદીર્ણા, સત્ત્વ, ઉત્કર્ષણ, ઉપ-શમન, સંક્રમણની વિધિ, નિકાચિત આદિ અવસ્થા અને ઈર્યાપથ, તપસ્યા, અધઃકર્મ આદિનું વર્ણન છે. ૯. પ્રત્યા-ખ્યાન પૂર્વનાં ચોરાશી લાખ પદોમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવોને આશ્રયે પુરૂષોનું સંહનન અને બળ

આદિને અનુસરીને પ્રમાણિક (અમુક મુદતનો) કાળ કે અપ્રમાણિક (મુદત રહિત) કાળ માટેનો ત્યાગ અને પાપ સહિત વસ્તુથી ભિન્ન થવું, ઉપવાસની વિધિ, ઉપવાસની ભાવના અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિનું વર્ણન છે. ૧૦. વિદ્યાનુવાદ પૂર્વનાં એક કરોડ દશ લાખ પદોમાં અંગુષ્ટ પ્રસેનાદિ સાતસો અલ્પ વિદ્યાઓ અને રોહિણી આદિ પાંચસો મહા વિદ્યાઓનાં સ્વરૂપનું, સામર્થ્યનું, તેનાં સાધન, મંત્ર, તંત્ર અને પૂજા વિધાન, સિદ્ધ થયે થતા ફળનું અને અંતરિક્ષ, ભૌમ, અંગ, સ્વર, સ્વપ્ન, લક્ષણ, વ્યંજન, અને છિન્ન એ આઠ પ્રકારના નિમિત્તજ્ઞાનનું વર્ણન છે. ૧૧. કલ્યાણાનુવાદ પૂર્વનાં છવીસ કરોડ પદોમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવના ગર્ભકલ્યાણ આદિ મહા ઉત્સવોનું તથા તે પદવિઓનું કારણ સોળ કારણ ભાવના અથવા તપવિશેષ આચરણ આદિનું તેમજ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્રોની ગતિ તથા ગ્રહણ, શુકન આદિના ફળનું વર્ણન છે. ૧૨. પ્રાણવાદ પૂર્વનાં તેર કરોડ પદોમાં શરીરની ચિકિત્સા (દાક્તરી તપાસ), અષ્ટાંગ આયુર્વેદ એટલે વૈદ્યવિદ્યા, ભૂત આદિ વ્યાધિ દૂર કરનારા મંત્રાદિ કે વિષ દૂર કરનાર જાંગૂલિ વિદ્યાનું, ઇડા, પિંગલા આદિ શ્વાસોશ્વાસનું, ગતિને અનુસાર દશ પ્રાણો અને ઉપકારક કે અનુપકારક દ્રવ્યોનું વર્ણન છે. ૧૩. ક્રિયાવિશાલ પૂર્વનાં નવ કરોડ પદોમાં સંગીત શાસ્ત્ર, છંદ, અલંકાર, બહોતેર કળાઓ, સ્ત્રીના ચોસઠ ગુણો, શિલ્પ વિજ્ઞાન, ચોરાશી ગર્ભાધાન આદિ ક્રિયા, એકસો આઠ સમ્યક્‌દર્શન આદિ ક્રિયાઓ અને પચ્ચીસ દેવવંદન આદિ નિત્ય–નૈમિત્તિક ક્રિયાઓનું વર્ણન

છે. ૧૪. ત્રૈલોકય બિંદુસાર પૂર્વનાં સાડાબાર કરોડ પદોમાં ત્રૈલોકયનું સ્વરૂપ, છવ્વીસ પરિકર્મ, આઠ વ્યવહાર, ચાર બીજ ઇત્યાદિ ગણિત, મોક્ષનું સ્વરૂપ, મોક્ષગતિના કારણરૂપ ક્રિયા અને મોક્ષસુખનું વર્ણન છે. આ પ્રમાણે પંચાણુ કરોડ પચાસ લાખ અને પાંચ પદોમાં ચૌદ પૂર્વનું વર્ણન કરેલું છે.

(૫.) દૃષ્ટિવાદ અંગનો પાંચમો ભેદ ચૂલિકા તેના પાંચ પ્રકાર છે. એકેક ચૂલિકાનાં બે કરોડ નવ લાખ, નેવાશી હજાર બસો પદ છે. (૧) જલગત ચૂલિકામાં જલ સ્તંભન, જલ ઉપર ચાલવું, અગ્નિનું સ્તંભન–ભક્ષણ, અગ્નિ ઉપર બેસવું, અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો આદિ માટે મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણનું વર્ણન છે. (૨) સ્થલગત ચૂલિકામાં મેરૂ, કુલાચલ આદિમાં, ભૂમિમાં પ્રવેશ કરવા માટે અને શીઘ્ર ગમનના કારણરૂપ મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરનું વર્ણન છે. (૩) માયાગત ચૂલિકામાં માયારૂપ ઇન્દ્રજાલ આદિ વિક્રિયાના મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણ આદિનું વર્ણન છે. (૪) આકાશગત ચૂલિકામાં આકાશમાં ચાલવા માટેના મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણ આદિનું વર્ણન છે. (૫) રૂપગત ચૂલિકામાં સિંહ, હાથી, ઘોડા, મનુષ્ય, વૃક્ષ, હરણ, સસલાં, બળદ, વાઘ આદિનાં રૂપ ધારણ કરવા માટે મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણનું વર્ણન છે; ચિત્રામણ, માટી, પત્થર, લાકડા વગેરેના ઘાટ કરવા, કોતર કામ, તથા ધાતુવાદ, રસવાદ, ખાન્યવાદ આદિની રચના માટે વર્ણન છે. પાંચ ચૂલિકાનાં દશ કરોડ ઓગણપચાસ લાખ છેંતાળીસ હજાર પદો છે.

સમસ્ત દ્વાદશાંગમાં એક્કમ એકઠ્ઠી પ્રમાણ અક્ષરો છે. એટલે ૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૯૫૫૧૬૧૫ એટલા અપુનરૂક્ત અક્ષરો છે. એટલે વાક્યના અર્થની પ્રતીતિ થવા માટે કહેલા અક્ષરો વારંવાર કહેવાયા તેને ગણત્રીમાં ન લેતાં જેટલા અક્ષરો થાય તે અપુનરૂક્ત અક્ષરો કહેવાય છે. તેમાં ચોઠસ સંયોગો સુધીના અક્ષરો હોય છે. અને આગમમાં કહેલા મધ્યપદનું પ્રમાણ સોળસે ચોત્રિસ કરોડ, ત્ર્યાશી લાખ, સાત હજાર આઠસો અઠ્ઠાસી ૧૬૩૪૮૩૦૭૮૮૮ અપુનરૂક્ત અક્ષરો છે; તેના વડે દ્વાદશાંગીના અક્ષરો ઉપર જણાવ્યા તેને ભાગતાં એકસો બાર કરોડ ત્ર્યાશી લાખ અઠ્ઠાવન હજાર, પાંચ પદો આવે તેટલામાં સમસ્ત દ્વાદશાંગ આવી જાય છે. બાકી શેષરૂપે વધેલા આઠ કરોડ એક લાખ આઠ હજાર એકસો પંચોતેર ૮૦૧૦૮૧૭૫ અક્ષરોનું પૂર્ણ પદ થાય નહીં તેથી તેને અંગ બાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન કહ્યું છે. તે અક્ષરોનાં સામાયિક આદિ ચૌદ પ્રકીર્ણક સૂત્રો છે.

૧. સામાયિક નામના પ્રકીર્ણકમાં મિથ્યાત્વ, કષાય આદિ કલેશના અભાવરૂપ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવના ભેદથી છ પ્રકારે સામાયિકનું વર્ણન છે. ૨. ચોત્રીસ અતિશય, આઠ પ્રાતિહાર્ય, પરમ ઔદારિક દિવ્ય દેહ, સમવસરણ સભા, ધર્મોપદેશ આદિ તીર્થંકરોનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરે તેવી સ્તુતિ તે સ્તવન નામનું પ્રકીર્ણક છે. ૩. એક તીર્થંકરના આલંબન ચૈત્યાલય કે પ્રતિમાના સ્તવનરૂપ વંદના પ્રકીર્ણક છે. ૪. પૂર્વે પ્રમાદથી થયેલા દોષો દૂર કરવા માટે દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક,

ઐર્યાપથિક અને ઉત્તમાર્થ એવાં સાત પ્રકારનાં પ્રતિક્રમણનું જેમાં વર્ણન કરેલું છે તે પ્રતિક્રમણ પ્રકીર્ણક છે. ૫. સમ્યક્-દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને ઉપચારસ્વરૂપ પાંચ પ્રકારના વિનયના વર્ણનવાળું વિનય પ્રકીર્ણક છે. ૬. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ આદિ નવ (પદરૂપ) દેવતાઓની વદના માટે ત્રણ પ્રદક્ષિણા, ચાર શિરોનતિ, ત્રણ શુદ્ધતા, બાર આવર્ત ઈત્યાદિ નિત્ય નૈમિત્તિક ક્રિયાનું જેમાં વર્ણન છે એવું કૃતિકર્મ પ્રકીર્ણક છે. ૭. જેમાં સાધુના આચાર, આહારની શુદ્ધતા વગેરેનું વર્ણન છે તે દશ વૈકાલિક પ્રકીર્ણક છે. ૮. ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગ તથા બાવીશ પરિષહો સહન કરવાની વિધિ અને તેના ફળના વર્ણનરૂપ ઉત્તરાધ્યયન પ્રકીર્ણક છે. ૯. સાધુનાં યોગ્ય આચરણની વિધિ, અયોગ્ય આચરણ સેવાયાં હોય તેના પ્રાયશ્ચિતના વર્ણનરૂપ કલ્પવ્યવહાર પ્રકીર્ણક છે. ૧૦. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને આશ્રયે આ સાધુને યોગ્ય છે, આ અયોગ્ય છે એવા વિભાગના વર્ણનરૂપ કલ્પાકલ્પ નામનું પ્રકીર્ણક છે. ૧૧. ઉત્કૃષ્ટ સંહનન આદિ સહિત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના પ્રભાવે ઉત્કૃષ્ટ ચર્યાથી વર્તતા એવા જિનકલ્પી સાધુઓને યોગ્ય ત્રિકાળ યોગ આદિ આચરણનું અને સ્થવિર કલ્પીઓના દિક્ષા, શિક્ષા, ગણપોષણ, આત્મસસ્કાર, સલ્લેખના અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનગત ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાના વર્ણનરૂપ મહાકલ્પ નામનું પ્રકીર્ણક છે. ૧૨. જેમાં ભવન, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક તથા કલ્પવાસી દેવતાઓનાં વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાનાં કારણરૂપ દાન, પૂજા, તપશ્ચરણ, અકામ નિર્જરા, સમ્યક્ત્વ, સયમ આદિની વિધિ, ત્યાં ઉપજવાનાં સ્થાન અને વૈભવના

વર્ણનરૂપ પુંડરીક નામે પ્રકીર્ણક છે. ૧૩. મહર્દ્ધિક દેવોમાં ઇન્દ્ર, પ્રતીંદ્ર આદિની ઉત્પત્તિનાં કારણ તપવિશેષ આદિ આચરણનું વર્ણન કરનાર મહાપુંડરીક પ્રકીર્ણક છે. ૧૪. જેમાં પ્રમાદથી થયેલા દોષોના ત્યાગરૂપ નિષિદ્ધિકા નામનું પ્રાયશ્ચિતશાસ્ત્રપ્રકીર્ણક છે.

દ્વાદશાંગરૂપ સૂત્રજ્ઞાન તપના પ્રભાવથી ઉપજે છે, તે પોતે ભણે છે અને અન્ય શિષ્યોને તેમની બુદ્ધિ પ્રમાણે ભણાવે છે તે બહુશ્રુતની ભક્તિ છે. ગુણોમાં અનુરાગ કરવો તે ભક્તિ કહેવાય છે. જે શાસ્ત્રો ઉપર અનુરાગ રાખી ભણે શાસ્ત્રના અર્થ અન્યને કહે, જે ધન ખર્ચીને શાસ્ત્રો લખાવે, પોતાના હાથે શાસ્ત્ર લખે, વધારે ઓછા અક્ષરો કાના માત્ર આદિ દોષો હોય તે સુધારે, સંશોધન કરે, ભણનારાઓને શાસ્ત્ર લખાવી આપે, વ્યાખ્યાન કરે, શીખવનાર, વંચાવનારની આજીવિકાની વ્યવસ્થા કરી શાસ્ત્રોના જ્ઞાન—અભ્યાસનું પ્રવર્તન કરાવે, સ્વાધ્યાય કરવા માટે નિરાકુળ સ્થાન આપે તે બધી જ્ઞાનાવરણ કર્મનો નાશ કરનારી બહુશ્રુત ભક્તિ છે. કીમતિ વસ્ત્રોનાં પૂઠાં ચઢાવી બંધન અને દોરીવડે શાસ્ત્રોને બાંધે જેથી જોનારનું સાંભળનારનું અને ભણનારનું મન પ્રસન્ન થાય એ બધી બહુશ્રુત ભક્તિ છે. સોનાનાં બનાવેલાં, પંચ પ્રકાર રત્નોથી જડેલાં સેંકડો પુષ્પો વડે શાસ્ત્રની ઉત્તમ પૂજા કરે તે શ્રુતભક્તિ સંશય આદિ રહિત સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટાવી અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન ઉપજાવે છે. જે પુરૂષ પોતાના મનને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી વાળી વારંવાર શ્રુત દેવતાના ગુણનું સ્મરણ કરીને સારી વિધિથી બનાવેલા

પવિત્ર અર્ઘ વડે શ્રુત દેવતાને પૂજે છે. તે સમસ્ત શ્રુતના પારગામી થઇને કેવલજ્ઞાન ઉપજાવી મોક્ષ પામે છે.

૧૩. પ્રવચનભક્તિ ભાવનાઃ-

પ્રવચન એટલે જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ વીતરાગે પ્રરૂપેલાં આગમ છે. તેમાં છ દ્રવ્યોનું, પંચાસ્તિકાયનું, સાત તત્ત્વોનું અને નવ પદાર્થોનું વર્ણન છે. કર્મની પ્રકૃતિઓનો નાશ કરવાનું વર્ણન છે. જેમાં બહુ પ્રદેશો હોય તેનું નામ અસ્તિકાય કહેવાય છે. જેમાં ગુણપર્યાય નિરંતર હોય તેનું નામ દ્રવ્ય છે. વસ્તુપણે જેનો નિશ્ચય થાય છે તેનું નામ પદાર્થ છે. સ્વભાવરૂપે હોવાથી તત્ત્વ એવું નામ પડયું છે.

જેવી રીતે અંધકારવાળા મહેલમાં હાથમાં દીવો લઈને બધા પદાર્થો આપણે જોઈએ છીએ તેવી રીતે ત્રિભુવનરૂપ મંદિરમાં પ્રવચનરૂપી દીવાવડે સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ, મૂર્તિક, અમૂર્તિક પદાર્થો દેખીએ છીએ. પ્રવચનરૂપી નેત્ર વડે મુનીશ્વર ચેતન આદિ ગુણોવાળાં સર્વ દ્રવ્યોનું અવલોકન કરે છે.

જિનેન્દ્રનાં પરમ આગમને યોગ્ય કાળે બહુ વિનયથી ભણવાં તે પ્રવચનભક્તિ છે. છ દ્રવ્યો, સાત તત્ત્વો, નવ પદાર્થોના ભેદ, સર્વ ગુણ-પર્યાયોનું પ્રવચનમાં વર્ણન છે; ભૂતકાળ અનંત વહી ગયો, ભવિષ્યકાળ અનંતો આવશે અને ચાલુ વર્તમાનકાળ તે સર્વનું સ્વરૂપ તેમાં વર્ણવેલું છે તેનાં અધોલોકની સાત પૃથ્વીઓ, નારકીઓને વસવાનાં, ઉપજવાનાં સ્થાનકો, તેમનાં આયુષ્ય, કાયા, વેદના, જાતિ આદિનું વર્ણન છે; ભવનવાસી દેવોનાં સાતકરોડ બહોતેર

લાખ ભવનોનું તથા તેમનાં આયુષ્ય, કાય, વૈભવ, વિક્રિયા, ભોગ આદિ અધોલોક સંબંધી વર્ણન કરેલું છે. તેમાં મધ્ય લોક સંબંધી અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રોનું, તેમાં આવેલા મેરૂ, કુલાચલ, નદી, દ્રહ આદિનું, કર્મ ભૂમિનાં વિદેહ આદિ ક્ષેત્રોનું, ભોગ ભૂમિનું, અંતર દ્વીપો સંબંધીનાં મનુષ્યોનું, કર્મ ભૂમિનાં તથા ભોગ ભૂમિનાં મનુષ્યોનાં કર્તવ્ય, આયુષ્ય, કાયા, સુખ, દુ:ખ આદિનું, તિર્યંચોનું અને વ્યંતરોના નિવાસ, વૈભવ, પરિવાર, આયુષ્ય, કાયા, સામર્થ્ય અને વિક્રિયાનું વર્ણન છે. મધ્ય લોકમાં જ્યોતિષ્ક દેવો છે તેમનાં વિમાન, વૈભવ, પરિવાર, આયુષ્ય, કાયા આદિનું અને સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્રોના માર્ગ, ગતિ, સંયોગ આદિનું વર્ણન છે. ઊર્ધ્વ લોકનાં ત્રેસઠ પટલો સહિત સ્વર્ગનું, અહમિન્દ્રનાં પટલોનું, ઈન્દ્રાદિ દેવોના વૈભવ, પરિવાર, આયુષ્ય, કાય, શક્તિ, ગતિ, સુખ આદિનું તેમાં વર્ણન છે. આ પ્રકારે સર્વજ્ઞે પ્રત્યક્ષ દેખેલા ત્રણે લોકનાં સમસ્ત દ્રવ્યોના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યનું વર્ણન પ્રવચનમાં કરેલું છે. કર્મોની પ્રકૃતિઓના બંધ, ઉદય, સત્તા, સંક્રમણ આદિનું સર્વ વર્ણન આગમમાં છે.

સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર, રત્નત્રયનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવાનો ઉપાય પરમાગમમાં છે. ગૃહસ્થ ધર્મની જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચર્યાનું, શ્રાવકોની વ્રત-સંયમાદિ વ્યવહાર-પરમાર્થરૂપ પ્રવૃત્તિનું, ગૃહત્યાગી મુનિઓના મહાવ્રત આદિ અઠ્ઠાવીશ મૂળ ગુણો અને ચોરાશી લાખ ઉત્તર ગુણો, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આહાર, વિહાર, સામાયિક

આદિ ચારિત્ર ચર્યાનું, ધર્મ ધ્યાન, શુકલ ધ્યાન આદિનું, સલ્લેખના મરણનું, સર્વ આચારનું, ચૌદ ગુણસ્થાનોના સ્વરૂપનું, ચૌદ જીવસમાસનું, ચૌદ માર્ગણાઓનું, જીવોની એક કરોડ સાડી નવ્વાણું લાખ કુલ કોડી અને ચોરાસી લાખ જાતિનાં યોનિસ્થાનનું, ચાર અનુયોગ, ચાર શિક્ષા-વ્રત, ત્રણ ગુણવ્રતનું, ચાર ગતિના ભેદનું, સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, અને સમ્યક્‌ચારિત્રનું સ્વરૂપ ભગવાને પ્રરૂપેલાં આગમથી જ જાણીએ છીએ. બાર ભાવનાઓ, બાર તપ, બાર અંગ, ચૌદ પૂર્વ અને ચૌદ પ્રકીર્ણકોનું. ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી કાળના ફેરફારનું, તેમાં છ છ ભેદરૂપ (છ આરાના) કાળમાં પદાર્થની પરિણતિના ભેદોનું સ્વરૂપ આગમથી જ જાણીએ છીએ. કુલકર, તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ, ઈત્યાદિની ઉત્પત્તિ, પ્રવૃત્તિ, ધર્મતીર્થનું પ્રવર્તન, ચક્રવર્તીનું સામ્રાજ્ય, વાસુદેવ વગેરેના વૈભવ, પરિવાર, ઐશ્વર્ય, જીવાદિ દ્રવ્યોનો પ્રભાવ આગમથી જ જાણીએ છીએ. તેથી આગમના ભક્તિપૂર્વક સેવન વિના મનુષ્ય જન્મ પણ પશુ સમાન છે.

ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગે અનંતાનંત ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન કાળના પર્યાયો સહિત ક્રમરહિત એકી વખતે એક સમયમાં સમસ્ત લોક–અલોકને હથેળીની રેખાઓ પેઠે પ્રત્યક્ષ જાણી દેખીને તેનું સ્વરૂપ પ્રરૂપ્યું છે. તેની દ્વાદશાંગી રૂપે રચના સાત ઋદ્ધિ અને ચાર જ્ઞાનના ધારણ કરનાર ગણધર દેવે પ્રગટ કરી છે.

દેવાધિદેવ, પરમપૂજ્ય, ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવનાર, અનંત

જ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખરૂપ અંતરંગ લક્ષ્મી અને સમવસરણ આદિ બહિરંગ લક્ષ્મીથી શોભતા, ઇન્દ્રાદિ અસંખ્ય દેવોના સમૂહ વડે વંદાતા, ચોત્રીસ અતિશયો, આઠ પ્રાતિહાર્યો વગેરે અનુપમ ઋદ્ધિવાળા, ક્ષુધાતૃષાદિ અઢાર દોષ રહિત, સર્વ જીવોના પરમ ઉપકારી, લોકાલોકના અનંત ગુણ પર્યાયોના ક્રમરહિત યુગપત્ જ્ઞાનના ધારક, અનંત શક્તિના ધારક, સંસારમાં ડૂબતા પ્રાણીઓને હસ્તાવલંબન દેનારા, સર્વ જીવો પ્રત્યે દયાળુ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ, પરમેષ્ઠી, સ્વયંભૂ, શિવ, અજર, અમર, અર્હંત આદિ નામોથી પ્રખ્યાત, અશરણ પ્રાણીઓના પરમ શરણ, છેલ્લા પરમ ઔદારિક દેહમાં બિરાજતા, ગણધર આદિ મુનીશ્વરોને વંદનાયોગ્ય અને કંઠ, તાળવું, હોઠ, જીભ આદિના હલનચલન રહિત પોતાની ઈચ્છા વિના અનેક પ્રાણીઓના પુણ્યપ્રભાવથી ઉપજેલી, આર્ય અનાર્ય સર્વ દેશનાં પ્રાણીઓ સમજે તેવી, સર્વ પાપનો નાશ કરનારી દિવ્ય વાણી વડે ભવ્ય પ્રાણીઓના મોહરૂપ અંધકારનો નાશ કરતા, ચમર, છત્રત્રય આદિ પ્રાતિહાર્યો સહિત રત્નસિંહાસન ઉપર ચાર આંગળ અદ્ધર વિરાજમાન ભગવાન, સર્વના પૂજ્ય, પરમ ભટ્ટારક શ્રી વર્ધમાન દેવાધિદેવે મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરવા સમસ્ત પદાર્થોનું સ્વરૂપ અતિશયવાળી દિવ્ય ધ્વનિ વડે પ્રગટ કર્યું. તે વખતે પાસે રહેલા નિર્ગ્રંથ મુનિવરોના પૂજ્ય સપ્ત ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ અને ચાર જ્ઞાનના ધારક શ્રી ગૌતમ નામના ગણધરદેવને કોષ્ટ બુદ્ધિ આદિ ઋદ્ધિ હોવાથી ભગવાને કહેલા અર્થનું વિસ્મરણ થતું નહીં. તેથી ભગવાને કહેલા અર્થને ધારણ કરીને દ્વાદશાંગરૂપ રચના તેમણે રચી.

જ્યારે ચોથા કાળનાં ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ માસ બાકી રહ્યા ત્યારે શ્રી વર્ધમાન સ્વામી નિર્વાણ પધાર્યા. ત્યાર પછીનાં બાસઠ વર્ષોમાં ગૌતમસ્વામી, સુધર્માચાર્ય અને જંબુસ્વામી એ ત્રણ કેવલી થયા. અને તેમણે કેવલજ્ઞાન વડે પ્રરૂપણા કરી. તે પછીના એકસો વર્ષ સુધીના કાળમાં અનુક્રમે વિષ્ણુ, નંદિમિત્ર, અપરાજિત, ગોવર્ધન અને ભદ્રબાહુ એ પાંચ મુનિ દ્વાદશાંગના ધારક શ્રુતકેવળી થયા. તેમના કાળમાં પણ કેવળી ભગવાનની પેઠે પદાર્થોનું જ્ઞાન અને પ્રરૂપણા રહી. પછીનાં એકસો ત્ર્યાશી વર્ષો પર્યંત અનુક્રમે વિશાખાચાર્ય, પ્રોષ્ઠિલાચાર્ય, ક્ષત્રિય, જયસેન, નાગસેન, સિદ્ધાર્થ, ધૃતિષેણ, વિજય, બુદ્ધિમાન, ગંગદેવ અને ધર્મસેન એ અગીઆર પરમ નિર્ગ્રંથ મુનીશ્વરો દશ પૂર્વના ધારક થયા, પછી નક્ષત્ર, જયપાલ, પાંડુનામ, ધ્રુવસેન અને કંસાચાર્ય એ પાંચ મહામુનિ એકાદશાંગ વિદ્યાના પારગામી અનુક્રમે બસો વીશ વર્ષોમાં થયા, પછીના એકસો અઢાર વર્ષોમાં અનુક્રમે સુભદ્ર, યશોભદ્ર, મહાશય અને લોહાચાર્ય આદિ પાંચ મહામુનિ પ્રથમ અંગના પારગામી થયા. અને તેમણે યથાર્થ પ્રરૂપણા કરી. આ પ્રમાણે ભગવાન વીર જિનેન્દ્રના નિર્વાણ પછી છસો ત્ર્યાશી વર્ષ પર્યંત અંગનું જ્ઞાન રહ્યું. પછી આ કાળના નિમિત્તે બુદ્ધિ, વીર્ય આદિની મંદતા થતાં શ્રી કુન્દકુન્દ–ઉમાસ્વામી આદિ અનેક મુનિ નિર્ગ્રંથ વીતરાગી અંગની વસ્તુઓના જ્ઞાની થતા રહ્યા. આ પ્રકારે પાપથી ભયભીત, જ્ઞાન વિજ્ઞાન સંપન્ન, પરમ સંયમ ગુણથી શોભતા ગુરુઓની પરિપાટીથી શ્રુતના અખંડ અર્થના ધારક વીતરાગી પુરૂષોની પરંપરા

ચાલી આવી છે. તેમાં શ્રી કુન્દકુન્દ સ્વામીએ સમયસાર, પ્રવચનસાર, પંચાસ્તિકાય, રયણુસાર, અષ્ટપાહુડ આદિ અનેક ગ્રંથ રચ્યા તે અત્યારે પ્રત્યક્ષ વાંચવામાં, ભણુવામાં આવે છે. આ ગ્રંથોનું વિનયપૂર્વક આરાધન તે પ્રવચનભક્તિ છે.

દશ અધ્યાયરૂપ તત્ત્વાર્થસૂત્ર શ્રી ઉમાસ્વામીએ રચ્યું. તે તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર સર્વાર્થસિદ્ધિ નામે ટીકા પૂજ્યપાદ સ્વામીએ રચી છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર જ રાજવાર્તિક નામની ટીકા સોળ હજાર શ્લોકમાં શ્રી અકલંકદેવે રચી. શ્લોક વાર્તિક ટીકા વીસ હજાર શ્લોકમાં વિદ્યાનંદિ સ્વામીએ રચી. ગંધહસ્તિ નામે મહાભાષ્યરૂપે ચોરાશી હજાર શ્લોકમાં સમન્તભદ્ર સ્વામીએ મોટી ટીકા રચી જે હમણાં મળતી જ નથી. પરંતુ તે ગંધહસ્તિ ભાષ્યનું મંગલાચરણ એકસો પંદર શ્લોકોમાં દેવાગમ સ્તોત્રરૂપે કરેલું છે તેના ઉપર આઠસો શ્લોકમાં અકલંક દેવે અષ્ટશતી નામે ટીકા લખી અને એ દેવાગમ અષ્ટશતી ઉપર આપ્તમિમાંસા નામે અષ્ટસહસ્રી, એટલે આઠ હજાર શ્લોકોમાં ટીકા વિદ્યાનંદ સ્વામીએ રચી. તે અષ્ટ સહસ્રી ઉપર સોળ હજાર ટિપ્પણુ છે. વિદ્યાનંદિ સ્વામીકૃત આપ્તપરીક્ષારૂપ ત્રણુ હજાર શ્લોકોમાં આપ્ત-પરીક્ષા ગ્રંથ છે. પરીક્ષામુખ ગ્રંથ માણેકનંદિએ રચ્યો અને તેની મોટી ટીકા પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે પ્રમેયકમલમાર્તંડ નામે બાર હજાર શ્લોકોમાં રચી અને નાની ટીકા પ્રમેય-ચંદ્રિકા નામની અનંતવીર્ય આચાર્યે રચી. અકલંકદેવકૃત લઘુત્રયી ઉપર પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય સોળ હજાર શ્લોકમાં રચ્યો છે. બીજા ન્યાયના કેટલાય ગ્રંથો

પ્રમાણપરીક્ષા, પ્રમાણનિર્ણય, પ્રમાણમિમાંસા તથા બાલાવબોધ ન્યાયદીપિકા ઈત્યાદિ જિન ધર્મના સ્તંભરૂપે છે. તે દ્રવ્યોનો પ્રમાણવડે નિર્ણય કરતા, અનેકાંત મત ભરપૂર દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથો જયવંત વર્તે છે.

કરણાનુયોગના ગોમટસાર, લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર, ત્રિલોકસાર આદિ અનેક ગ્રંથો છે. ચરણાનુયોગના મૂલાચાર, આચારસાર, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, ભગવતી આરાધના, સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, આત્માનુશાસન, પદ્મનંદિ પચ્ચીસી ઈત્યાદિ અનેક ગ્રંથો છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ અનેકાંતથી ભરપૂર છે. પ્રથમાનુયોગના ગ્રંથો, જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણ તથા ગુણભદ્રાચાર્યકૃત ઉત્તરપુરાણ, ઇત્યાદિ જિનેન્દ્રના પરમાગમને અનુસાર ઉપદેશ ગ્રન્થ તથા પુરાણ, ચરિત્ર આચારના અનેક ગ્રંથો છે તેનું અત્યંત ભક્તિથી વાચન, શ્રવણ, વ્યાખ્યાન કરવું, વંદન કરવું, લખવા, લખાવવા, સંશોધન કરાવવા તે સર્વ પ્રવચનભક્તિ છે.

સત્ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં જે દિવસ જાય તે દિવસ ધન્ય છે; પરમાગમના અભ્યાસ વિના જે કાળ જાય છે તે વ્યર્થ વહ્યો જાય છે. સ્વાધ્યાય વિના શુભ ધ્યાન થતું નથી, સ્વાધ્યાય વિના પાપથી છૂટાતું નથી, કષાયની મંદતા થતી નથી. સત્શાસ્ત્રના સેવન વિના સંસાર–દેહ–ભોગો ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉપજતો નથી. સર્વ વ્યવહારની ઉજ્વળતા, પરમાર્થના વિચાર આગમના સેવનથી જ થાય છે. શ્રુતના સેવનથી જગતમાં માન્યતા, ઉચ્ચતા, ઉજ્વળ યશ આદરસત્કાર પામે છે.

સમ્યક્જ્ઞાન જ પરમ બાંધવ છે, ઉત્કૃષ્ટ ધન છે, પરમ મિત્ર છે. સમ્યક્જ્ઞાન જ સ્વાધીન અવિનાશી ધન છે. સ્વદેશમાં, પરદેશમાં, સુખમાં દુઃખમાં આપદામાં, સંપત્તિમાં પરમ શરણરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન જ છે. તેથી શાસ્ત્રોના પરમાર્થનું સેવન કરવું, પોતાના આત્માને નિત્ય જ્ઞાનદાન દેવું તથા પોતાના સંતાનોને તથા શિષ્યોને જ્ઞાનનું જ દાન દો, કરોડો રૂપિયાનું દાન પણ જ્ઞાનદાન સમાન નથી. ધન તો મદ ઉપજાવે છે. વિષયોમાં પ્રીતિ કરાવે છે, દુર્ધ્યાન કરાવે છે, અને સંસારરૂપી અંધ કૂવામાં ડુબાડે છે, તેથી જ્ઞાનદાન સમાન દાન નથી.

એક શ્લોક, અર્ધો શ્લોક, એક પદ માત્રનો પણ જે નિત્ય અભ્યાસ કરે તે શાસ્ત્રાર્થનો પારગામી થઇ જાય. વિદ્યા છે તે પરમ દેવતા છે. જે માતા પિતા જ્ઞાન અભ્યાસ કરાવે છે તેણે કરોડ રૂપિયાનું ધન દીધું. સમ્યક્જ્ઞાનના દાતા ગુરુના ઉપકાર સમાન ત્રણે લોકમાં કોઇનો ઉપકાર નથી. જ્ઞાન દેનાર ગુરુના ઉપકારને ઓળવે (લોપે) તેના જેવો કૃતઘ્ની, પાપી કોઇ નથી. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના વ્યવહાર પરમાર્થ બન્નેમાં જીવ મૂઢ રહે છે તેથી પ્રવચનભક્તિ જ પરમ કલ્યાણ છે. પ્રવચનના સેવન વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે. પ્રવચનભક્તિ હજારો દોષોનો નાશ કરનારી છે. તેનો ભક્તિપૂર્વક અર્ઘ ઉતારો. તેથી સમ્યક્દર્શનની ઉજ્વલતા થાય છે.

૧૪. આવશ્યક અપરિહાણિ ભાવનાઃ-

અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તેને આવશ્યક કહેવાય છે.

એ આવશ્યકની હાનિ નહીં કરવાની ભાવના તે આવશ્યક અપરિહાણિ ભાવના છે. ઇન્દ્રિયોને વશ વર્તવું નહિ તે અવશ્ય કહેવાય છે; એટલે ઇન્દ્રિયોને જીતનાર મુનિ અવશ્ય છે, તેમની ક્રિયા તે આવશ્યક કહેવાય છે. તે આવશ્યકની હાનિ ન કરવી તે આવશ્યક અપરિહાણિ છે. તે આવશ્યક છ પ્રકારે છે. ૧. સામાયિક, ૨. તીર્થંકરોનું સ્તવન, ૩. વંદના, ૪. પ્રતિક્રમણ, ૫. પ્રત્યાખ્યાન અને ૬. કાયોત્સર્ગ.

દેહથી ભિન્ન જ્ઞાનરૂપ જ દેહવાળા પરમાત્મસ્વરૂપ કર્મરહિત ચૈતન્યમાત્ર શુદ્ધ આત્માનું એકાગ્રપણે ધ્યાન કરતા મુનિ સર્વોત્તમ મોક્ષ મેળવે છે. વિકલ્પ રહિત શુદ્ધ આત્માના ગુણોમાં જે પોતાનું મન રાખી શકે નહીં તે તપસ્વી મુનિ છ આવશ્યક ક્રિયાને પુષ્ટ કરે, અંગીકાર કરે, અને આવતાં અશુભ કર્મના આસ્રવને રોકે, ટાળે.

છ આવશ્યકઃ-

૧. સુંદર-અસુંદર વસ્તુમાં, તથા શુભ-અશુભ કર્મના ઉદયમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવો; આહાર, વસતિકા આદિના લાભમાં કે અલાભમાં સમભાવ કરવો; સ્તુતિમાં કે નિંદામાં, આદરમાં કે અનાદરમાં, પત્થરમાં કે રત્નમાં, જીવનમાં કે મરણમાં, વેરીમાં કે મિત્રમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, સ્મશાનમાં કે મહેલમાં, રાગ-દ્વેષ રહિત પરિણામ રહેવાં તે સમભાવ છે. સમભાવ ધારણ કરનાર બાહ્ય પુદ્ગલોને અચેતન અને પોતાનાથી ભિન્ન જાણે છે, તેને આત્મસ્વભાવમાં હાનિ વૃદ્ધિ કરનાર માનતા નથી. તેથી રાગદ્વેષ કરતા નથી. પોતાને શુદ્ધ જ્ઞાતા-દૃષ્ટારૂપ અનુભવતાં રાગદ્વેષ આદિ વિકાર

રહિત રહેવાથી તેમને સમભાવ હોય છે. તેજ સામાયિક છે.

૨. ભગવાન જિનેન્દ્રનું અનેક નામોવડે સ્તવન કરવું તે સ્તવન આવશ્યક છે. કર્મરૂપી વેરીને જીતો છો તેથી તમે જિન છો. કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રવડે ત્રિકાળવર્તી પદાર્થોને જાણો છો તેથી ત્રિલોચન છો; મોહરૂપ અંધાસુરને માર્યો તેથી અંધકાંતક છો. આપે ઘાતિયાં કર્મરૂપી અર્ધ વેરીનો નાશ કર્યો તેથી ઇશ્વરપણું પામ્યા એટલે અર્ધનારીશ્વર છો; શિવપદ એટલે નિર્વાણ પદમાં વસો છો માટે આપ શિવ છો; પાપરૂપ શત્રુનો સંહાર કરો છો તેથી આપ હર છો; લોકમાં શં એટલે સુખના કરનાર આપ છો તેથી શં–કર છો; શં એટલે પરમ આનંદરૂપ સુખ તેમાં ઉપજે તેથી સંભવ છો; વૃષ એટલે ધર્મ તેથી દીપો છો એટલે વૃષભ છો; જગતનાં સર્વ પ્રાણીઓમાં ગુણોવડે વડા છો તેથી જગજ્જ્યેષ્ઠ છો; ક એટલે સુખ તે વડે સર્વ જીવોનું પાલણ કરનાર છો તેથી કપાલી છો; કેવળજ્ઞાનવડે લોક–અલોકમાં વ્યાપી રહ્યા છો તેથી આપ વિષ્ણુ છો; અને જન્મ જરા–મરણરૂપ ત્રિપુરને મારવાથી આપ ત્રિપુરાતંક છો; આ પ્રમાણે એક હજાર આઠ નામોવડે આપનું સ્તવન ઇન્દ્રે કર્યું છે અને ગુણોની અપેક્ષાએ તો આપનાં અનંત નામ છે. આવા ભાવોમાં ગુણ ચિંતવનવડે તીર્થંકરોનું સ્તવન કરવું તે સ્તવના આવશ્યક છે.

૩. ચોવીસ તીર્થંકરોમાંથી એક તીર્થંકર અથવા અર્હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુઓમાંથી એકને મુખ્ય કરીને સ્તુતિ કરવી તે વંદના આવશ્યક છે.

૪. આખા દિવસમાં પ્રમાદને વશ થઇને કે કષાયને વશ થઇને અથવા વિષયોમાં રાગી–દ્વેષી થઇને કોઈ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની ઘાત કરી તથા અનર્થ વર્તન કર્યું, દોષવાળું ભોજન કર્યું, કોઈ જીવના પ્રાણ દુભવ્યા, કડવાં કઠોર મિથ્યા વચન કહ્યાં, કોઇની નિંદા કરી, પોતાની પ્રશંસા કરી, સ્ત્રી કથા, ભોજન કથા, દેશ કથા, રાજ્ય કથા કરી, અદત્ત ધન ગ્રહણ કર્યું, પરધનની લાલસા કરી, પરસ્ત્રી પ્રત્યે રાગ કર્યો, ધન પરિગ્રહ આદિમાં લાલસા રાખી તે સર્વ પાપ–ખોટાં કાર્યો કર્યાં, બંધનાં કારણ સેવ્યાં. હવે એવાં પાપરૂપ પરિણામોથી ભગવાન પરમગુરુ અમારી રક્ષા કરો! એ બધાં પરિણામ હવે મિથ્યા થાઓ. પંચ પરમેષ્ઠીની કૃપાથી અમારાં પાપરૂપ પરિણામ ન હો એવા ભાવોની શુદ્ધતા માટે કાયોત્સર્ગ કરીને નવ જાપ નવકાર મંત્રનો કરવો. આ પ્રકારે આખા દિવસની પ્રવૃત્તિને સંધ્યાકાળે ચિંતવીને પાપ પરિણામોને નિંદવાં તે દેવસિક પ્રતિક્રમણ છે. રાત્રિ સંબંધી પાપ દૂર કરવા સવારે પ્રતિક્રમણ કરવું તે રાત્રિક પ્રતિક્રમણ છે. માર્ગે ચાલતાં દોષ લાગ્યો હોય તેની શુદ્ધિ માટે જે પ્રતિક્રમણ તે ઐર્યાપથિક પ્રતિક્રમણ છે. એક પખવાડિયાના દોષ દૂર કરવા માટે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ છે. ચાર મહિનાના દોષ દૂર કરવા માટે પ્રતિક્રમણ કરવું તે ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ છે. એક વર્ષના દોષો દૂર કરવા માટે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ છે. ભવોભવના કાળમાં થયેલા દોષો દૂર કરવા માટે છેલ્લા સંથારાની શરૂઆતમાં પ્રતિક્રમણ થાય છે તે ઉત્તમાર્થ પ્રતિક્રમણ છે. આ પ્રકારે સાત પ્રતિક્રમણ છે. તેમાંથી ગૃહસ્થે સાંજ–સવાર બે વખત

તો નફો–ટોટો અવશ્ય જોવો જોઇએ. સો પચાસ રૂપિયાનો વેપાર કરનાર પણ નફાનુકશાનનો મેળ રાખે છે તો આ મનુષ્ય જન્મની એક એક ઘડી કરોડો રૂપિયા ખર્ચતાં પણ ગયા પછી પાછી મળતી નથી એવી દુર્લભ છે તે વિષે અવશ્ય વિચાર કરવા યોગ્ય છે કે આજે પરમેષ્ઠી પરમગુરુના પૂજનમાં, સ્તવનમાં મારો કેટલો કાળ ગયો ? સ્વાધ્યાયમાં, સદ્ગુરુનો બોધ સાંભળવામાં, તત્ત્વાર્થની ચર્ચામાં, ધર્માત્માની સેવામાં કેટલો કાળ ગયો ? ઘરના આરંભમાં, કષાયમાં, વિકથામાં, વાદવિવાદમાં, ભોજન આદિમાં, અન્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં, પ્રમાદમાં, નિદ્રામાં, શરીરની સંભાળમાં, હિંસાદિ પાંચ પાપોમાં કેટલો કાળ ગયો છે ? એવો વિચાર કરી પાપમાં વધારે પ્રવૃત્તિ થઈ હોય તો પોતાનો તિરસ્કાર કરી પાપબંધનાં કારણો ઘટાડીને ધર્મકાર્યમાં આત્માને જોડવા યોગ્ય છે. પંચમકાળમાં પ્રતિક્રમણને જ પરમાગમમાં ધર્મ કહ્યો છે. આત્માના હિત–અહિતના વિચારમાં નિરંતર ઉદ્યમી રહેવા યોગ્ય છે. પ્રતિક્રમણ આત્માની ભારે સાવધાની (જાગૃતિ) રખાવનાર છે અને પૂર્વનાં કરેલાં પાપની એથી નિર્જરા થાય છે.

૫. ભવિષ્યકાળમાં આવવાના આસ્રવને રોકવા માટે પાપોનો ત્યાગ કરવો એટલે કે ભવિષ્યમાં આ પ્રકારનું પાપ કદાપિ મન, વચન, કાયાથી નહીં કરૂં તે પ્રત્યાખ્યાન નામનું આવશ્યક સુગતિનું કારણ છે.

૬. બન્ને પગની વચ્ચે ચાર આંગળ અંતર રાખી બરાબર ઉભા રહેવું, બન્ને હાથ લબડતા રાખી, દેહ

ઉપરની મમતા છોડી, નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, દેહથી ભિન્ન શુદ્ધ આત્માની ભાવના કરવી તે કાયોત્સર્ગ કહેવાય છે. પદ્માસને બેસીને કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઉભા રહીને પણ તે થાય છે. શુદ્ધ ધ્યાનના અવલંબનથી બન્ને પ્રકાર સફળ થાય છે.

આ છ આવશ્યક પરમધર્મરૂપ છે. તેની પૂજા કરી, પુષ્પાંજલિ મૂકી અર્ઘ ઉતારવા યોગ્ય છે.

આ છ આવશ્યક પરમાગમમાં છ છ પ્રકારે કહ્યાં છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ એ છ ભેદે દરેક આવશ્યક જાણવા યોગ્ય છે.

સામાયિકના છ પ્રકારઃ–

શુભ, અશુભ નામ સાંભળી રાગ દ્વેષ ન કરવો તે નામ સામાયિક છે. ૧. કોઇ સ્થાપના પ્રમાણ આદિ કારણે સુંદર હોય, કોઇ પ્રમાણ આદિમાં વધ–ઘટ હોવાથી અસુંદર હોય તો પણ કોઈ સ્થાપના પ્રત્યે રાગ–દ્વેષ ન કરવો તે સ્થાપના સામાયિક છે. ૨. સોનું, રૂપું, રત્ન, મોતી, ઈત્યાદિ અને માટી, કાષ્ટ, પાષાણ, કાંટા, છાર, ભસ્મ, ધૂળ ઈત્યાદિ દ્રવ્યો દેખી રાગ–દ્વેષ રહિત સમભાવ રાખવો તે દ્રવ્ય સામાયિક છે. ૩. મહેલ, બાગ આદિ સારાં અને સ્મશાન આદિ નરસાં ક્ષેત્રોમાં રાગદ્વેષ ન કરવો તે ક્ષેત્ર સામાયિક છે. ૪. હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ એ ઋતુઓ, રાત–દિવસ, કૃષ્ણપક્ષ શુક્લપક્ષ ઈત્યાદિ કાળ પ્રત્યે રાગદ્વેષનો ત્યાગ તે કાળ સામાયિક છે. ૫. કોઈ જીવને દુઃખ ન હો એવા મૈત્રીભાવવડે અશુભ પરિણામોનો અભાવ કરવો તે ભાવ સામાયિક છે. ૬.

સ્તવનાના છ પ્રકાર:-

ચોવીસ તીર્થંકરોના અર્થ સહિત એક હજાર આઠ નામોવડે સ્તવન કરવું તે નામ સ્તવન છે. ૧. કૃત્રિમ કે અકૃત્રિમ અપરિમાણુ તીર્થંકર અરિહંતોનાં પ્રતિબિંબોનું સ્તવન તે સ્થાપના સ્તવન છે. ૨. સમવસરણુના કાળ, દેહ, પ્રભા પ્રાતિહાર્ય આદિનું સ્તવન કરવું તે દ્રવ્ય સ્તવન છે. ૩. કૈલાસ, સંમેદ શિખર, ઉર્જયંત (ગિરનાર), પાવાપુર, ચંપાપુરી આદિ નિર્વાણુ ક્ષેત્રોનું તથા સમવસરણુમાં બાર પરિષદોના ક્ષેત્રનું સ્તવન તે ક્ષેત્ર સ્તવન છે. ૪. ગર્ભ, જન્મ, તપ, જ્ઞાન અને નિર્વાણુ કલ્યાણુકોના કાળનું સ્તવન તે કાળ સ્તવન છે. ૫. કેવળજ્ઞાન આદિ અનંત ચતુષ્ટય ભાવોનું સ્તવન તે ભાવ સ્તવન છે. ૬.

વંદનાના છ પ્રકાર:-

તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એમાંથી એકના નામનો ઉચ્ચાર કરવો તે નામ વંદના છે. ૧. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિમાંના એકના પ્રતિબિંબ આદિની વંદના કરવી તે સ્થાપના વંદના છે. ૨. તેમના શરીરની વંદના તે દ્રવ્ય વંદના છે. ૩. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિવડે રોકાયલું ક્ષેત્ર તેની વંદના કરવી તે ક્ષેત્ર વંદના છે. ૪. એ પંચ પરમ ગુરુમાંના કોઈ એકના કાળની વંદના કરવી તે કાળ વંદના છે. ૫. એક તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સાધુના આત્મગુણોની વંદના કરવી તે ભાવ વંદના છે. ૬.

પ્રતિક્રમણના છ પ્રકાર:–

અયોગ્ય નામ બોલવામાં કૃત, કારિત, અનુમોદનારૂપ મન, વચન, કાયાથી થયેલો દોષ દૂર કરવા પ્રતિક્રમણ કરવું તે નામ પ્રતિક્રમણ છે. ૧. કોઇ શુભ–અશુભ સ્થાપનાના નિમિત્તે મન, વચન, કાયાથી થયેલા દોષથી નિવર્તવાને પ્રતિક્રમણ કરવું તે સ્થાપના પ્રતિક્રમણ છે. ૨. દ્રવ્ય એટલે આહાર, પુસ્તક. દવા આદિના નિમિત્તે મન વચન કાયાથી થયેલા દોષો દૂર કરવા માટે દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ છે. ૩. ક્ષેત્રમાં જવા રહેવા આદિને નિમિત્તે થયેલા શુભ અશુભ પરિણામથી થયેલા દોષ દૂર કરવા માટે ક્ષેત્રપતિક્રમણ છે. ૪. અને દિવસ, રાત, પક્ષ, ઋતુ, શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસુ એ નિમિત્તોથી ઉપજેલા અતિચારો દૂર કરવા પ્રતિક્રમણ કરવું તે કાળ પ્રતિક્રમણ છે. ૫. રાગ, દ્વેષ, આદિ ભાવોથી ઉપજેલા દોષો દૂર કરવા માટે ભાવ પ્રતિક્રમણ છે. ૬.

પ્રત્યાખ્યાનના છ પ્રકાર:–

અયોગ્ય પાપનું કારણ એવું નામ બોલવાનો ત્યાગ કરવો તે નામ પ્રત્યાખ્યાન છે. ૧. અયોગ્ય મિથ્યાત્વ આદિ પ્રવર્તાવનારી સ્થાપના કરવાનો ત્યાગ તે સ્થાપના પ્રત્યાખ્યાન છે. ૨. પાપબંધનું કારણ સદોષ દ્રવ્યોનો કે તપ, સંયમના હેતુથી નિર્દોષ દ્રવ્યોનો પણ મન, વચન, કાયાથી ત્યાગ કરવો તે દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે. ૩. અસંયમના કારણરૂપ ક્ષેત્રનો ત્યાગ તે ક્ષેત્ર પ્રત્યાખ્યાન છે. ૪. અસંયમના કારણભૂત કાળનો ત્યાગ તે કાળ પ્રત્યાખ્યાન છે. ૫.

મિથ્યાત્વ, અસંયમ, કષાય આદિનો ત્યાગ તે ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે. ૬.

કાયોત્સર્ગના છ પ્રકાર:-

પાપનાં કારણુ એવાં કઠોર, કડવાં નામ આદિથી લાગેલા દોષ દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે નામ કાયોત્સર્ગ છે. ૧. પાપરૂપ સ્થાપનાથી લાગેલા અતિચાર દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે સ્થાપના કાયોત્સર્ગ છે. ૨. દોષવાળાં દ્રવ્યો સેવવાથી તથા સદોષ ક્ષેત્ર-કાલના સેવનથી સંઘાતે ઉપજેલા દોષ દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ કાયોત્સર્ગ છે. ૩-૪-૫. મિથ્યાત્વ, અસંયમ આદિ ભાવોવડે થયેલા દોષ દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે ભાવ કાયોત્સર્ગ જાણુવો. ૬.

ગૃહસ્થનાં બીજાં છ આવશ્યક છે. ૧. ભગવાન જિનેન્દ્રનું નિત્યપૂજન કરવું. ૨. નિર્ગ્રંથ ગુરુની સેવા, સ્તવન, ચિંતવન નિત્ય કરવાં. ૩. જિનેન્દ્રે કહેલાં શાસ્ત્રોનો નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવો. ૪. ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં દોડતી રોકવી. ૫. છ કાય જીવની દયા પાળવી તે સંયમ છે. ૬. શક્તિ પ્રમાણે નિત્ય તપ કરવું અને શક્તિ પ્રમાણે નિત્ય દાન દેવું. આ છ પ્રકારનાં આવશ્યક ગૃહસ્થે નિત્ય-નિયમ તરીકે અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારે સર્વ પાપનો નાશ કરનારી, ભાવને ઉજ્વળ કરનારી આવશ્યક અપરિહાણિ ભાવના નિરંતર ભાવો.

૧૫. સન્માર્ગપ્રભાવના ભાવનાઃ-

સન્માર્ગ એટલે મોક્ષનો સત્યાર્થ માર્ગ. તેનો પ્રભાવ પ્રગટ કરવો તે માર્ગપ્રભાવના છે. એ સન્માર્ગ રત્નત્રય છે. રત્નત્રય આત્માનો સ્વભાવ છે. તેને મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એમણે અનાદિ કાળથી મલિન, વિપરીત કરી રાખ્યો છે. પરમાગમનું શરણુ પ્રાપ્ત કરી મારે મિથ્યાત્વ આદિ દોષોને દૂર કરીને રત્નત્રય સ્વભાવને ઉજ્વળ કરવો ઘટે છે. આ મનુષ્ય જન્મ, ઇન્દ્રિય પૂર્ણતા, જ્ઞાન શક્તિ, પરમાગમનું શરણુ, સાધર્મીઓનો સમાગમ, રોગાદિ રહિતપણું અને અતિ કલેશ રહિત આજીવિકા ઇત્યાદિ પુણ્યરૂપ સામગ્રી પામીને પણ જો મિથ્યાત્વ, કષાય, વિષય આદિથી મારા આત્માને મુક્ત નહીં કરૂં તો અનંતાનંત દુઃખથી ભરેલા આ સંસાર-સમુદ્રમાંથી અનંતકાળે પણ મારો છુટકો થશે નહીં. જે સામગ્રી અત્યારે મળી છે તે અનંતકાળે પણ મળવી અતિ દુર્લભ છે. અંતરંગ અને બહિરંગ સર્વ સામગ્રી પામ્યા છતાં પણ જો આત્માના પ્રભાવને પ્રગટ નહીં કરૂં તો અચાનક કાળ આવીને સર્વ સંયોગો હરી લેશે; તેથી હમણાં જ રાગ-દ્વેષ-મોહ દૂર કરીને મારૂં શુદ્ધ વીતરાગ સ્વરૂપ અનુભવાય તેવા ધ્યાન, સ્વાધ્યાયમાં મારે તત્પર થવું જોઇએ. બાહ્ય પ્રવૃત્તિ મારે ઉજ્વળ કરીને અંતર્ગત ધર્મનો પ્રભાવ પ્રગટ કરીને માર્ગપ્રભાવના એવી કરવી જોઇએ કે તે દેખીને અન્ય અનેક જીવોના હૃદયમાં ધર્મનો મહિમા પ્રવેશ કરી જાય. જિનેન્દ્રનો ઉત્સવ એવો કરવો કે તે દેખીને હજારો લોકોના

ભાવ વધે. જિનેન્દ્રના જન્મ કલ્યાણક વખતે જેમ ઈન્દ્રાદિ દેવોએ અભિષેક કરીને પોતાનો જન્મ સફળ માન્યો, તેવી રીતે જય જયકાર શબ્દવડે હજારો સ્તવનોના ઉચ્ચાર સહિત લોકો પોતાને કૃતાર્થ માને અને તન મન પ્રફુલ્લિત થઇ જાય તે પ્રકારે અભિષેક કરીને પ્રભાવના કરવી. જિનેન્દ્રની ભારે ભક્તિ, મહા વિનય અને નિશ્ચળ ધ્યાન સહિત એવી પૂજા કરો કે તે પૂજન કરતાં દેખીને અને શુદ્ધ ભક્તિના પાઠ ભણતાં કે સાંભળતાં હર્ષના અંકુર પ્રગટે, આનંદ હૃદયમાં માય નહીં. બહાર છલકાઇને ઉછળવા લાગે જે દેખીને મિથ્યાદૃષ્ટિઓના પણ એવાં પરિણામ થઇ જાય કે અહો ! જૈનિઓની ભક્તિ આશ્ચર્ય પમાડે તેવી છે. નિર્દોષ, ઉત્તમ, ઉજ્વળ પ્રમાણસર સામગ્રી, ઉજ્વળ સોના રૂપાનાં કે કાંસા પીતળનાં મનોહર પૂજાનાં વાસણ, ભક્તિરસથી ભરેલા અર્થ સહિત કર્ણપ્રિય શુદ્ધ અક્ષરોના ઉચ્ચાર, એકાગ્રરૂપ વિનય સહિત શબ્દોને અનુકૂળ ઉજ્વળ દ્રવ્ય ચઢાવવાં, અને પરમ શાંત મુદ્રારૂપ વીતરાગની પ્રાતિહાર્યોથી સુશોભિત પ્રતિમાનું પૂજન, સ્તવન, નમસ્કાર કરવા એ ધન્ય પુરૂષથી થાય છે. ધન્ય એની ભક્તિ, ધન્ય એનો જન્મ, ધન્ય એનાં મન, વચન, કાયા અને ધન્ય એનું ધન કે કોઈ વાંછા વિના આવા સન્માર્ગમાં વાપરે છે. એવો પ્રભાવ ફેલાય અને દેખવાથી કે સાંભળવાથી નિકટ–ભવ્ય જીવોને આનંદનાં અશ્રુ ઝરવા લાગે. ભક્તિજ સંસાર સમુદ્રમાં ડુબતા જીવોનો હાથ પકડી તારનાર છે. ભવોભવમાં જિનેન્દ્રની ભક્તિજ અમારૂં શરણ હોજો, એવા ભાવ સહિત જિનેન્દ્રનું નિત્ય પૂજન કરવું. અષ્ટાહ્નિક પર્વમાં, સોળ કારણ, દશ લક્ષણ, રત્નત્રય

પર્વમાં સર્વ પાપના આરંભ છોડી જિનપૂજન કરવું. આનંદ સહિત નૃત્ય કરવું. કર્ણને પ્રિય વાજીંત્રો વગાડવાં. સ્વર, તાલ મૂર્છના આદિ સહિત જિનેન્દ્રના ગુણ ગાવાથી સન્માર્ગની પ્રભાવના થાય છે. જેના હૃદયમાં સત્યાર્થ ધર્મ વસે છે તેને પ્રભાવના ગુણ પ્રગટ થાય છે.

જિનેન્દ્રના પ્રરૂપેલા અનુયોગોના સિદ્ધાંતોનાં એવાં વ્યાખ્યાન કરવાં કે તે સાંભળીને એકાંતનો આગ્રહ નાશ પામે; અનેકાંત હૃદયમાં જામે; પાપોથી કંપી ઉઠે; વ્યસન છૂટે; દયારૂપ ધર્મમાં વર્તવા લાગે; અભક્ષ્ય-ભક્ષણને ત્યાગે; હજારો મનુષ્યો કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મનું આરાધન તજે; વીતરાગ દેવ, દયારૂપ ધર્મ અને આરંભ-પરિગ્રહ રહિત ગુરુની આરાધનામાં દૃઢ શ્રદ્ધા કરે; ઘણાં માણસો રાત્રિ ભોજન, અયોગ્ય ભોજન, અન્યાયી વિષયભોગ તથા પરધન પ્રત્યે રાગ કરવો છોડી દે. વ્રત, શીલ, સંયમ, સંતોષ આદિ ભાવમાં લીનતા પામે. દેહાદિ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન પોતાના આત્માનો અનુભવ કરે; પર્યાય બુદ્ધિ છૂટે; જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્યોનો પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપોવડે નિર્ણય કરે; સંશય રહિત, દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાયોનું સત્યાર્થ સ્વરૂપ પ્રગટ સમજે, મિથ્યા-અંધકાર દૂર કરે. એવાં આગમનાં વ્યાખ્યાનથી સન્માર્ગની પ્રભાવના થાય છે.

કાયર જીવોથી ન થઈ શકે તેવી ઘોર તપશ્ચર્યા કરવાથી પણ સન્માર્ગની પ્રભાવના થાય છે. વિષયભોગો ઉપરનો રાગ તજીને નિર્વાંચ્છક થવાથી આત્માનો પ્રભાવ પણ પ્રગટ થાય છે. ધર્મનો માર્ગ પણ તપથી દીપે છે. દુર્ગતિનો

માર્ગે દૂર કરનાર તપ છે. તપ વિના તો કામાદિ વિષય જ્ઞાન અને ચારિત્રનો નાશ કરે છે. તપના પ્રભાવથી કામનો ક્ષય થાય છે; જીભની ચપળતા, લાલસા નાશ પામે છે, તેથી રત્નત્રયની પ્રભાવના તપથી દૃઢ થાય છે.

જિનેન્દ્રનાં પ્રતિબિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરવી, જિનેન્દ્રનું મંદિર કરાવવું. પ્રતિષ્ઠા કરાવવાથી જ્યાં સુધી જિનબિંબ રહે, ત્યાં સુધી દર્શન, સ્તવન, પૂજન આદિથી અનેક ભવ્ય જીવો પુણ્ય ઉપાર્જન કરશે. જિનમંદિર કરાવે છે તે ગૃહસ્થનું ધનવાનપણું પણ સફળ થાય છે. પૂજન, રાત્રિ જાગરણ, શાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન–શ્રવણ–પઠન, જિનેન્દ્રનું સ્તવન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, અનશનાદિ તપ, નૃત્ય, ગાન, ભજન, ઉત્સવ, જિનમંદિર હોય તોજ બને છે. જિનમંદિર વિના ધર્મને માટે સમસ્ત સમાગમ બની શકતો નથી. સ્વ પરના પરમ ઉપકારનું મૂળ પ્રતિષ્ઠા કરવી અને જિનમંદિર કરાવવું એ છે.

ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનો માર્ગ તો સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી વીતરાગતા અંગીકાર કરવી એ છે. પરંતુ જેને પ્રત્યાખ્યાન કે અપ્રત્યાખ્યાન નામનો કષાય ઉપશમ્યો નથી તેનાથી ગૃહ સંપદા છોડી શકાય નહીં. ધન સંપદા બહુ હોય તો પ્રથમ જેનું અન્યાયથી ધન લીધું હોય, તેની પાસે જઈને પોતાના દોષની ક્ષમા માગીને તેનું ધન પાછું આપી દેવું. તેથી વિશેષ ધન હોય તો નવું ધન કમાવાનું બંધ કરવું. તીવ્ર રાગ વધારનારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોની લાલસા છોડી ત્યાગ ભાવથી સંવરરૂપ થવું. જે ધન હોય તેમાંથી પોતાના મિત્ર, હિતના કરનાર, પુત્રી, બહેન, ફોઈ, બંધુવર્ગમાં જે

નિર્ધન, રોગી, દુઃખી હોય તેને કે અનાથ વિધવા હોય તેને યથાયોગ્ય આપીને સંતોષિત કરવા પોતાના આશ્રિત સેવકાદિ કે પાસે રહેનારને સંતોષ ઉપજાવી, પુત્રનો અને સ્ત્રીનો વિભાગ જુદો કરી, પછી જિનબિંબ બનાવવામાં કે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવવમાં, જિનેન્દ્ર ધર્મના આધારરૂપ સિદ્ધાંતો લખાવવામાં, કૃપણતા તજીને ઉદાર મનથી પરોપકાર બુદ્ધિથી બાકીનું ધન વાપરવું. તેના જેવી કોઇ પ્રભાવના નથી. પણ જો મંદિર પ્રતિષ્ઠા તો કોઇ કરાવે પણ અનીતિવડે પરધન લીધેલું રાખી મેલે કે અન્યાયથી ધન ગ્રહણ કરવાનું ચાલુ રાખે તો તેની કરેલી સમસ્ત પ્રભાવના નાશ પામશે. પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર કે મંદિર બંધાવનાર ખોટા વહેપાર કરે, હિંસાદિ મહાપાપોમાં, નિંદ્ય-અયોગ્ય વચનોમાં કે તીવ્ર લોભમાં પ્રવર્તે, કુશીલ સેવે અને અતિ કૃપણતા સહિત સંક્લેશ પરિણામ કરીને ધન ખરચે તો સમસ્ત પ્રભાવના નાશ પામે છે. તેથી પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર કે મંદિર કરાવનારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પણ શુદ્ધ હોય તો પ્રભાવના થાય છે. શિખર, કળશ, ઘંટ ચઢાવીને કે નાની ઘંટડીઓ બાંધીને પ્રભાવના કરે. મંદિરોમાં ચંદરવા, ઘંટ, સિંહાસન આદિ ઉત્તમ ઉપકરણો અર્પણ કરે. તથા સ્વાધ્યાયમાં પ્રવૃત્તિ કરે. ઇત્યાદિ પ્રકારે પ્રભાવના દુઃખ દૂર કરનારી બને છે.

પ્રભાવના શુદ્ધ આચરણથી થાય છે. જિનવચનની શ્રદ્ધાવાળા હોય તે ધર્મની પ્રભાવના જ કરે. જૈનોની ટેક દેખીને મિથ્યાદષ્ટિના હૃદયમાં પણ ભારે મહત્ત્વ લાગે કે

પ્રાણ જતાં પણ જૈનધર્મી અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરતા નથી, તીવ્ર રોગ-વેદના આવતાં પણ રાત્રે ઓષધ કે પાણી પીતા નથી, ધન, આબરૂનો નાશ થઇ જાય તો પણ અસત્ય વચન આદિ બોલતા નથી, મહા સંકટમાં આવી પડયા છતાં પરધન લઇ લેવાની બુદ્ધિ કરતા નથી, પોતાનો પ્રાણ જાય પણ અન્ય જીવની ઘાત કરતા નથી. શીલની દૃઢતા, પરિગ્રહની મર્યાદા અને પરમ સંતોષ ધારણ કરવાથી આત્મ પ્રભાવના અને માર્ગ-પ્રભાવના પણ થાય છે. સર્વ ધન જતું હોય, અને પ્રાણ પણ જતા હોય તોપણ ધર્મની નિંદા, હાસ્ય કદાપિ કરાવે નહીં તેને સન્માર્ગ-પ્રભાવના અંગ હોય છે. આ પ્રભાવનાનો મહિમા કરોડ જીભો વડે પણ કોઇ વર્ણવવા સમર્થ નથી. તેથી હે! ભવ્ય જનો, ત્રણે લોકમાં પૂજ્ય જે પ્રભાવના અંગ તે ધારણ કરો, તેનીજ ભક્તિ કરો, તેની પૂજા કરો, મહા અર્ઘ ઉતારણ કરો. જે પ્રભાવનાને દૃઢતાથી ધારણ કરે છે તે ઇન્દ્રાદિ દેવોને પૂજવા યોગ્ય તીર્થંકર થાય છે.

૧૬. પ્રવચનવત્સલતાભાવનાઃ-

પ્રવચન એટલે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ-તેમાં વાત્સલ્ય એટલે પ્રીતિ-ભાવ, તેનું નામ પ્રવચનવાત્સલ્ય છે. જે ચારિત્ર ગુણવાળા છે, શીલના ધારક છે, પરમ સમતા ભાવે બાવીસ પરિષહો સહન કરનાર છે, દેહમાં નિર્મમતાવાળા છે, સર્વ વિષયવાંછા રહિત આત્મહિતમાં ઉદ્યમી છે અને પરને ઉપકાર કરવામાં સાવધાન છે એવા સાધુ જનોના ગુણોમાં પ્રીતિરૂપ પરિણામ કરવાં. વ્રતોના ધારક અને

પાપથી ડરતા, ન્યાયમાર્ગી, ધર્મમાં અનુરાગ રાખનાર, મંદ કષાયી, સંતોષી એવા શ્રાવક તથા શ્રાવિકાના ગુણોમાં, તેમની સંગતિમાં અનુરાગ રાખવો. સમસ્ત ઘર આદિ પરિગ્રહ છોડી, કુટુંબનું મમત્વ તજી, દેહમાં નિર્મમતા ધારી, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તજી, જમીનપર સુવે, ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણ આદિ પરિષહો સહન કરવારૂપ સંયમ સહિત, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, સામાયિક આદિ આવશ્યકો સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરે, સંયમ સહિત કાળ વ્યતીત કરે તેમના ગુણોમાં અનુરાગ રાખવો. મુનીશ્વરોની પેઠે વનમાં નિવાસ કરતા, બાવીસ પરિષહો સહન કરતા, ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મ ધારતા, દેહમાં નિર્મમતા રાખતા, પોતાને નિમિત્તે કરેલાં ઔષધ, અન્ન, પાન આદિ નહીં વાપરતા, એક વસ્ત્ર એટલે કોપીન વિના સર્વ પરિગ્રહના ત્યાગી, એવા ઉત્તમ શ્રાવકોના ગુણોમાં અનુરાગ કરવો. દેવ, ગુરુ, ધર્મનું સત્યાર્થ સ્વરૂપ જાણી દૃઢ શ્રદ્ધા સહિત ધર્મમાં રૂચિવાળા અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ ઉપર વાત્સલ્ય ભાવ કરો. આ સંસારમાં પોતાનાં સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ આદિમાં, દેહમાં, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં, વિષયોના સાધકોમાં અનાદિ કાળથી અનુરાગી થઇને તેમને માટે કપાઇ જાય છે, મરી જાય છે, બીજાને મારે છે એ કોઇ મોહનું અદ્‌ભુત માહાત્મ્ય છે.

ધન્ય છે તે પુરૂષને કે જે સમ્યક્જ્ઞાનથી મોહનો નાશ કરીને આત્માના ગુણોમાં વાત્સલ્યતા કરે છે. સંસારી જીવો તો ધનની લાલસાવડે અતિ આકુળ થઇને ધર્મ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ તજે છે. ધન વધે છે ત્યારે અતિ તૃષ્ણા

વધે છે. સર્વ ધર્મના માર્ગ ભૂલી જઇને ધર્માત્માઓ પ્રત્યે રાખવા યોગ્ય વાત્સલ્યભાવ તે ચૂકે છે. રાતદિવસ ધનસંપદા વધારવા પ્રત્યે એવો અનુરાગ વધે છે, કે લાખો રૂપિયા એકઠા થયા તો કરોડોની તૃષ્ણા કરીને આરંભ પરિગ્રહ વધારતાં, પાપમાં પ્રવીણતા વધારતાં, ધર્મ પ્રત્યે કરવા યોગ્ય વાત્સલ્યભાવ અવશ્ય તજી દે છે. જ્યાં દાનાદિ કે પરોપકાર માટે ધન ખરચવાની વાત ચાલતી હોય ત્યાંથી દૂર રહે છે કે ચાલી જાય છે. બહુ આરંભ, પરિગ્રહ તથા અતિ તૃષ્ણાવડે પાસે આવતા નરકવાસને દેખતા નથી. તેમાં વળી પંચમ કાળના ધનાઢયો તો પૂર્વે મિથ્યા ધર્મ, કુપાત્રે દાન અને કુદાનોમાં ઘુંચવાઇને એવાં કર્મ બાંધીને આવ્યા છે કે નરક, તિર્યંચ આદિ ગતિની પરંપરા અસંખ્ય કે અનંતકાળ સુધી છૂટે નહીં. તેમનાં તન, મન, વચન અને ધન ધર્મકાર્યમાં વપરાતાં નથી. રાતદિવસ તૃષ્ણા અને આરંભવડે ક્લેશિત ભાવમાં રહે છે. તેમને ધર્માત્મા પ્રત્યે અને ધર્મ ધારણ કરવા પ્રત્યે કદી વાત્સલ્ય કે પ્રેમભાવ આવતો નથી. ધનરહિત ધર્માત્માને પણ હલકો માને છે. હે ! આત્મહિતના ઇચ્છક, ધન સંપદાને મહા મદ ઉપજાવનાર જાણી, દેહને અસ્થિર, દુઃખદાયી જાણી, કુટુંબને મહા બંધન જાણી, તે સર્વે પ્રત્યેથી પ્રીતિ ઉઠાવી લઇ પોતાના આત્મા પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ રાખો. ધર્માત્મામાં, વ્રત પાળનારમાં, સ્વાધ્યાયમાં, જિનપૂજામાં વાત્સલ્ય ભાવ કરો. જે સમ્યક્ચારિત્રરૂપ અલંકારવડે સુશોભિત સાધુ જનની સ્તુતિ કરે, પ્રશંસા કરે, માહાત્મ્ય વધારે તેને વાત્સલ્ય નામનો ગુણ હોય છે. તે સદ્‌ગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને કુગતિનો નાશ કરે છે. વાત્સલ્ય ગુણના

પ્રભાવથી જ સમસ્ત દ્વાદશાંગ વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. સિદ્ધાંત સૂત્ર પ્રત્યે અને સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ કરનાર ઉપાધ્યાય પ્રત્યે સાચી ભક્તિના પ્રભાવે શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મનો રસ સૂકાઈ જાય છે ત્યારે સકલ વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. વાત્સલ્ય ગુણના ધારકને દેવ નમસ્કાર કરે છે. વાત્સલ્યવડેજ અઢાર પ્રકારની બુદ્ધિ–ઋદ્ધિ અને આકાશગામિની ક્રિયા–ઋદ્ધિ, બે પ્રકારની ચારણ ઋદ્ધિ, આઠ પ્રકારની વિક્રિયા–ઋદ્ધિ, ત્રણ પ્રકારની બળ–ઋદ્ધિ, સાત પ્રકારની તપ–ઋદ્ધિ, છ પ્રકારની રસ–ઋદ્ધિ, છ પ્રકારની આષધ–ઋદ્ધિ, બે પ્રકારની ક્ષેત્ર–ઋદ્ધિ ઈત્યાદિ અનેક ઋદ્ધિ શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. અહિં વાત્સલ્ય વડે જ મંદ બુદ્ધિવાળા પણ વિશેષ મતિજ્ઞાન અને વિશાળ શ્રુતજ્ઞાનવાળા થાય છે. પાપનો પ્રવેશ થતો નથી. તપ પણ શોભે છે. તપમાં ઉત્સાહ વિના તપ નિરર્થક છે. આ જિનેન્દ્રનો માર્ગ વાત્સલ્ય વડે જ શોભા પામે છે. વાત્સલ્ય વડે જ શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન નિર્દોષ બને છે. દીધેલું દાન કૃતાર્થ થાય છે. પાત્ર (દાન લેનાર ધર્માત્મા) પ્રત્યે પ્રીતિ વિના તથા દાન દેવામાં પ્રેમ વિના દાન નિંદાનું કારણ થાય છે. જિનવાણીમાં વાત્સલ્ય જેને હશે તેને જ પ્રશંસાપાત્ર સત્ય અર્થ પ્રગટ પ્રકાશશે. જેનામાં જિનવાણી પ્રત્યે વાત્સલ્ય નથી, વિનય નથી તેને યથાર્થ ભાવ નહીં ભાસે, પણ વિપરીત ભાવ તે ગ્રહણ કરશે. આ મનુષ્ય ભવની મનોહરતા વાત્સલ્ય જ છે. વાત્સલ્ય રહિત હોય તે ઘણા આકર્ષક વસ્ત્ર–અલંકાર ધારણ કરે તોપણ પગલે પગલે નિંદા પામે છે. યશ પામવો, ધન કમાવું, ધર્મ પામવો વગેરે આ ભવનાં કાર્ય પણ વાત્સલ્ય વડે જ બને છે. પરલોક એટલે દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક

દેવપણું પણ વાત્સલ્યથી જ પમાય છે. વાત્સલ્ય વિના આ લોકનાં સમસ્ત કાર્યો નાશ પામે છે અને પરલોકમાં દેવાદિ ગતિ મળતી નથી.

અર્હંત દેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરૂ, સ્યાદ્વાદરૂપ પરમાગમ તથા દયારૂપ ધર્મ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ છે તે સંસારપરિભ્રમણનો નાશ કરી, નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. જિનમંદિરની સંભાળ, જિનસિદ્ધાંતનું સેવન, સાધર્મી સજ્જનોની સેવા, ધર્મમાં અનુરાગ, દાન દેવામાં પ્રીતિ એ સમસ્ત ગુણો વાત્સલ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. જે છ કાયના જીવો પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ પાળે છે, તે જ ત્રણ લોકમાં અતિશયરૂપ તીર્થંકર પ્રકૃતિ ઉપાર્જન કરે છે. જે કલ્યાણના ઇચ્છક છે તે ભગવાન જિનેન્દ્રના ઉપદેશેલા વાત્સલ્ય ગુણનો મહિમા જાણી વાત્સલ્ય નામના સોળમા અંગનું સ્તવન કરે છે, પૂજન કરે છે, મહા અર્ઘઉતારણ કરે છે. તે દર્શનવિશુદ્ધિ પામી, તપ–આચરણ વડે અહમિન્દ્ર આદિ દેવલોકને પ્રાપ્ત કરીને પછી જગતના ઉદ્ધારક તીર્થંકર થઈ મોક્ષ પામે છે. સોળ કારણ ભાવનારૂપ ધર્મનો મહિમા અચિંત્ય છે કારણ કે તેથી ત્રણે લોકમાં આશ્ચર્યકારી અનુપમ વૈભવના ધારક તીર્થંકરનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે.

સોળ ભાવનાવર્ણન સંપૂર્ણ.

દશ લક્ષણરૂપ ધર્મ.

દશ લક્ષણરૂપ ધર્મ ક્ષમાદિ દશ અંતર્ગત ભાવને આધીન છે. ૧. ઉત્તમ ક્ષમા, ૨. ઉત્તમ માર્દવ, ૩. ઉત્તમ આર્જવ, ૪. ઉત્તમ સત્ય, ૫. ઉત્તમ શૌચ, ૬. ઉત્તમ સંયમ, ૭. ઉત્તમ તપ, ૮. ઉત્તમ ત્યાગ, ૯. ઉત્તમ આકિંચન્ય, ૧૦. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય, આ દશ ધર્મનાં લક્ષણ છે. વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ. લોકમાં જે જે પદાર્થો છે તે પોતાના સ્વભાવને કદી છોડતા નથી. સ્વભાવનો નાશ થાય તો વસ્તુનો અભાવ થાય. એટલે કોઇ પદાર્થનો સર્વથા નાશ થતો નથી. આત્મા નામના પદાર્થનો ક્ષમાદિ સ્વભાવ છે. ક્રોધાદિ ક્ષમાદિના વિકાર છે, કર્મથી થયેલી ઉપાધિ છે, આવરણ છે. ક્રોધ નામના વિકારનો અભાવ થાય ત્યારે ક્ષમા નામનો આત્માનો સ્વભાવ પોતે જ રહે છે; એવી રીતે માનના અભાવથી માર્દવ (વિનય) ગુણરૂપે અને માયાના અભાવથી આર્જવ (સરળતા) ગુણરૂપે, લોભના અભાવથી શૌચ (નિર્લોભ) ગુણરૂપે આત્માના સ્વભાવ પોતે જ રહે છે. આત્મા જ પોતે રહે છે. કર્મનો અભાવ થવાથી સહજ આત્મા પોતે પ્રગટ થાય છે. તેથી ઉત્તમ ક્ષમા આદિ આત્માનો સ્વભાવ છે. મોહનીય કર્મના ભેદરૂપ ક્રોધાદિ કષાય વડે અનાદિ કાળથી આત્મા ઢંકાઇ રહ્યો છે, તો કષાયના અભાવથી ક્ષમાદિ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો ઉઘડે છે.

૧ ઉત્તમ ક્ષમાઃ-

" ક્ષમા એજ મોક્ષનો ભવ્ય દરવાજો છે. "

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ક્રોધ વેરીને જીતવો તેજ ઉત્તમ ક્ષમા છે. ક્રોધશત્રુ કેવો છે ? આ જીવને વસવાના સ્થાનરૂપ સંયમભાવ, સંતોષભાવ, નિરાકુળતાભાવ–તે સર્વેને બાળનાર અગ્નિ સમાન છે; સમ્યક્‌દર્શન આદિ રત્નોના ભંડારને તે લૂંટી લે છે; યશનો નાશ કરે છે, અપયશરૂપ કલંકને ફેલાવે છે, ધર્મ–અધર્મના વિચારનો વિનાશ કરે છે.

ક્રોધીને પોતાનાં મન, વચન, કાયા પોતાને વશ રહેતાં નથી. ઘણા કાળની પ્રીતિ ક્ષણ માત્રમાં તોડી તીવ્ર વેર બાંધે છે. ક્રોધરૂપ રાક્ષસ જેને વળગ્યો હોય તે અસત્ય વચન, ભીલ ચંડાળ આદિ બોલે તેવાં લોકનિંદ્ય વચન બોલે છે. ક્રોધને વશ જીવ પિતાને, માતાને, પુત્રને, સ્ત્રીને, બાળકને, સ્વામીને, સેવકને મિત્રને મારી નાખે છે; સર્વ ધર્મનો લોપ કરે છે, તીવ્ર ક્રોધી જીવ વિષથી, કે શસ્ત્રથી પોતે આપઘાત પણ કરે છે; ઉંચાં મકાન કે પર્વત ઉપરથી પડતું મૂકીને કે કૂવામાં પડીને આપઘાત કરે છે; કોઈ રીતે ક્રોધીનો વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય નથી. ક્રોધી જીવ યમરાજ જેવો છે. ક્રોધી જીવ બીજા જીવોની ઘાતાદિ કરવા ઇચ્છે છે પણ તેથી તે પ્રથમ તો પોતાનાં જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષમા આદિ ગુણોની ઘાત કરે છે, પછી સામા જીવનાં કર્મ પ્રમાણે બીજાની ઘાત તો થાય કે ન પણ થાય. ક્રોધના પ્રતાપે મહા તપસ્વી, નગ્ન, વનવાસી મુનિઓ પણ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ નરકે ગયા છે. ક્રોધ બન્ને લોકનો નાશ કરે છે; મહા પાપ બંધાવી નરકે પહોંચાડે છે, બુદ્ધ ભ્રષ્ટ કરે છે, નિર્દયી બનાવે છે, બીજાએ આપણા ઉપર કરેલા ઉપકાર ભૂલાવી

કૃતઘ્ની કરે છે, તેથી ક્રોધ સમાન પાપ નથી. ક્રોધાદિ કષાય સમાન આત્માની ઘાત કરનાર કોઈ નથી. જગતમાં જે પુણ્યવાન, મહા ભાગ્યશાળી હોય છે, અને જેનું આ ભવ તથા પરભવમાં ભલું થવાનું હોય છે તેને જ ક્ષમા નામનો ગુણ પ્રગટે છે.

ક્ષમા એટલે પૃથ્વી. તેના જેવો સહન કરવાનો સ્વભાવ તે ક્ષમા છે. સમ્યક્ પ્રકારે સ્વ અને પરનું હિત–અહિત સમજી જે નિર્બળના અપરાધોને પોતે સમર્થ છતાં પણ રાગ દ્વેષ રહિત થઈને સહન કરે, વિકારી ન બને, તપી જાય નહીં તો તેને ઉત્તમ ક્ષમા કરી કહેવાય છે. ઉત્તમ એટલે સમ્યક્જ્ઞાન સહિત. ઉત્તમ ક્ષમા ત્રણ લોકનો સાર છે. ઉત્તમ ક્ષમા સંસાર–સમુદ્રમાંથી તારનાર છે. ઉત્તમ ક્ષમા રત્નત્રયને ધારણ કરનારી છે. ઉત્તમ ક્ષમા દુર્ગતિનાં દુઃખોને દૂર કરનારી છે. ઉત્તમ ક્ષમા ધારણ કરનારને નરક કે તિર્યંચ ગતિમાં જવું ન પડે. ઉત્તમ ક્ષમાની સાથે અનેક ગુણોનો સમૂહ પ્રગટ થાય છે. મુનીશ્વરોને તો ઉત્તમ ક્ષમા અત્યંત પ્રિય છે. ઉત્તમ ક્ષમાને જ્ઞાની જન ચિંતામણિ રત્ન સમાન ગણે છે. ઉત્તમ ક્ષમા મનને ઉજ્વળ કરે છે. ક્ષમા વિના મનની ઉજ્વળતા અને સ્થિરતા કદાપિ થતી નથી. સર્વ મનોરથો પૂરનારી એક ક્ષમા જ છે.

ક્રોધ જીતવાની ભાવના:–

કોઈ દુર્વચન આદિથી દુઃખી કરે, ગાળો દે, ચોર, અન્યાયી, પાપી, દુરાચારી, દુષ્ટ, નીચ, ચંડાળ, કૃતઘ્ની એવાં અનેક કુવચન કહે, ત્યારે જ્ઞાની એવો વિચાર કરે કે મેં

આનો અપરાધ કર્યો છે કે નહીં ? જો અપરાધ કર્યો હોય તથા રાગ, દ્વેષ, મોહને લઇને તેને કોઈ વાતે દુ:ખી કર્યો હોય, તો હું અપરાધી છું. મને ગાળ દે છે, ધિક્કારે છે, નીચ, ચોર, કપટી, અધર્મી કહે છે તે વ્યાજબી છે; એથી વધારે દંડ દે તોપણ વ્યાજબી છે. મેં અપરાધ કર્યો છે તેથી મારે ગાળ સાંભળીને ક્રોધ કરવા યોગ્ય નથી, અપરાધીને નરકમાં શિક્ષા ભોગવવી પડે છે, તો મારા નિમિત્તે એને દુ:ખ થયું એટલે ક્રોધમાં આવીને તે કડવાં વચન કહે છે; આવો વિચાર કરીને જ્ઞાની ક્ષમા કરે છે, ક્રોધ કરતા નથી.

દુર્વચન કહેનાર મંદ કષાયવાળો હોય તો તેની પાસે જઇને ક્ષમા આપવા વિનંતિ કરવી અને કહેવું કે "હે ? કૃપાળુ, પ્રમાદ કે કષાયને વશ થઈને મેં અજ્ઞાનીએ આપને દુભવ્યા છે તે અપરાધની હું માફી માગું છું; હવેથી એવી ભૂલ નહીં કરૂં. મોટા પુરૂષો એક વખત ભૂલની માફી આપે છે."

જો સામો માણસ ન્યાય રહિત, તીવ્ર કષાયવાળો હોય તો તેની પાસે તરત માફી માગવા જવું નહીં; ક્રોધ શમવા યોગ્ય કાળ ગયા પછી તેની માફી માગવી.

જો પોતે અપરાધ કર્યો ન હોય પણ ઇર્ષા કે માત્ર દુષ્ટતાને લઇને કોઇ કુવચન કહે, ખોટું કલંક લગાડે કે જૂઠા દોષ આરોપે તો જ્ઞાની કંઈ પણ ખોટું લગાડતા નથી પણ એવો વિચાર કરે છે કે મેં એનું ધન લઈ લીધું હોય, જમીન–જાગીર ખુંચવી લીધી હોય કે આજીવિકા તોડી હોય, ચાડી ખાધી હોય તથા તેનાં કલંક ઉઘાડાં પાડી મેં

અપરાધ કર્યો હોય તો મારે પસ્તાવો કરવો ઘટે છે. પણ મેં અપરાધ કર્યો નથી તો મારે શી ફિકર છે? નામ, કુળને ઉદ્દેશીને તે જે દુર્વચનો કહે છે, તે નામ, કુળ, જાતિ મારા સ્વરૂપથી ભિન્ન છે; હું તો જ્ઞાયક છું, જેને તે કહે છે તે હું નથી. હું જે સ્વરૂપે છું ત્યાં તો વચન પહોંચી શકતાં નથી. તેથી મારે ક્ષમા ગ્રહણ કરવી એજ ઉત્તમ છે. જે દુર્વચન કહે છે તે મુખ, જીભ, દાંત, ઓઠ વડે શબ્દરૂપે પરિણમેલાં પુદ્‌ગલ પરમાણુ છે; તેનું શ્રવણ કરી જો મને વિકાર થાય તો એ મારી મહા અજ્ઞાનદશા ગણાય. એ ઈર્ષાવાળો, દુષ્ટ પુરૂષ ગાળ દે છે તેનો વિચાર કરીએ તો ગાળ શી વસ્તુ છે? ગાળ કંઇ વસ્તુ નથી, ક્યાંય વળગતી નથી, દેખાતી નથી. જ્ઞાની હોય તે અવસ્તુને લેવા દેવાનો સંકલ્પ શાનો કરે?

તે ચોર, અન્યાયી, કપટી, અધર્મી ઈત્યાદિ વચનો કહે છે ત્યાં એમ વિચારવું કે હે! આત્મા, તું અનેક વાર અનેક જન્મોમાં ચોર, વ્યભિચારી, અભક્ષ્ય–ભક્ષણ કરનારો, ભીલ, ચંડાળ, ચમાર, ગોલો, વાંદરો, કુતરો, ભૂંડ, ગધેડો ઈત્યાદિ તથા અધર્મી, પાપી, કૃતઘ્ની થતો આવ્યો છે. હજી સંસારપરિભ્રમણ કરીશ તો વખતે અનેકવાર થઇશ પણ ખરો. અત્યારે તો માત્ર કુતરો, ગધેડો કે ચોર, ચંડાળ એવા શબ્દો જ કહે છે તે સાંભળીને ક્રોધ કરવો કે દુઃખી થવું એ મોટી ભૂલ છે.

એ દુષ્ટ માણસ દુર્વચન કહે છે એમાં એનો વાંક નથી. મારાં પૂર્વજન્મનાં પાપનો ઉદય છે; તે એની મારફતે એવા

શબ્દો બોલાવે છે પણ મારાં કર્મની નિર્જરા થાય છે એ મોટો લાભ મને થાય છે. તેમાં તેનો ઉપકાર માનવા યોગ્ય છે. જે દુર્વચન કહેનાર છે તે જૂઠા દોષ આરોપવાથી પોતાનાં પુણ્યનો સમૂહ તો ગુમાવે છે, પણ મારાં પાપ ધોવે છે. આવા ઉપકારી પ્રત્યે હું જો ક્રોધ કરૂં તો મારા સમાન કોઈ અધમ નથી.

જ્ઞાની એવો વિચાર કરે છે કે તેણે દુર્વચન જ કહ્યાં છે પણ મને માર્યો નથી એટલું ભલું કર્યું, કારણ કે ક્રોધી તો પોતાના પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી આદિને મારે છે. કોઇ દુષ્ટ મારી બેસે તો જાણવું કે મને માત્ર માર માર્યો પણ પ્રાણરહિત નથી કર્યો એટલો લાભ છે. કારણ કે દુષ્ટ તો પોતાના પ્રાણની દરકાર કર્યા વિના સામાનો વધ કરી બેસે છે. જો કોઈ પ્રાણરહિત કરે તો સમજવું કે એકવાર મરવાનું તો હતું; બાંધેલા કર્મરૂપી દેવું છૂટયું. અહીં જ કર્મરૂપ દેવું પત્યું; જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષમાદિ ધર્મનો ક્રોધ વડે નાશ ન થયો એ મને મહાન લાભ થયો. કારણ કે પ્રાણધારણ તો ધર્મથી સફળ થાય છે. દ્રવ્યપ્રાણ તો પુદ્ગલ-મય છે. તેના નાશથી મારો નાશ થતો નથી.

જ્ઞાની વિચારે છે કે કલ્યાણનાં કાર્યોમાં અનેક વિઘ્નો આવે છે; તો ભલે આ વિઘ્ન આવ્યું. હવે હું સમભાવ રાખું તો ઠીક, ઉપદ્રવ થાય ત્યારે ક્ષમા છોડીને હું વિકાર પામું તો અન્ય મંદ જ્ઞાની તથા કાયર, ત્યાગી તપસ્વીઓ દેખાદેખી ધર્મમાં શિથિલ થઈ જાય તેથી મારો જન્મ માત્ર અન્યના ક્લેશને અર્થે જ થયો ગણાય. વીતરાગ ધર્મ ધારણ કરીને

પણ ક્રોધી, વિકારી, દુર્વચન કહેનારો થાઉં તો મને દેખીને બીજા પણ ક્રોધમાં પ્રવર્તવા લાગે; તેથી ધર્મની મર્યાદાનો ભંગ કરી પાપની પરંપરા ચલાવનારાઓમાં મુખ્ય હું થયો ગણાઉં. માટે પ્રાણ જતાં પણ, ધન કે કીર્તિનો નાશ થાય તોપણ મારે ક્ષમા ગુણ તજવા યોગ્ય નથી. પૂર્વે મેં અશુભ કર્મ બાંધ્યું હતું તે પાપનું ફળ હું ભોગવું છું; સામો માણસ તો નિમિત્ત માત્ર છે. એના નિમિતે પાપનો ઉદય થયો ન હોત તો બીજા કોઇના નિમિત્તે થાત. ઉદયમાં આવેલું કર્મ ફળ આપ્યા વિના ટળતું નથી. આ અજ્ઞાની લોક મારા પ્રત્યે ક્રોધમાં આવી દુર્વચન આદિ વડે ઉપદ્રવ કરે છે તે વખતે હું પણ દુર્વચન આદિ વડે તેમને પ્રત્યુત્તર દઉં તો હું તત્ત્વજ્ઞાની શાનો ? અજ્ઞાની જેવો જ થયો, તો તત્ત્વજ્ઞાન શા કામમાં આવ્યું ? યથાયોગ્ય ઉદયમાં આવેલું પાપ કર્મ ભોગવતાં કયો વિવેકી આત્મા ક્રોધાદિકને વશ થાય ? હે આત્મા, પૂર્વે બાંધેલું અશાતા કર્મ હમણાં ઉદયમાં આવ્યું છે, તેનો કોઈ ઉપાય નથી. તે રોકી શકાય એવું નથી એમ જાણી સમભાવથી સહન કરો. જો ભોગવતાં સંક્લેશ ભાવ કરશો તો આ દુ:ખ તો ભોગવવું જ પડશે અને અને નવો મહાન અશાતાનો (દુ:ખનો) બંધ બાંધશો. તેથી બનનાર છે તે ફરનાર નથી એમ જાણી નિ:શંક થઈ સમભાવથી સહન કરો.

આ દુષ્ટ લોક ઘણા છે, પોતાની શક્તિ વડે મારામાં ક્રોધરૂપ અગ્નિ પ્રગટાવી, સમભાવરૂપ મારી સંપત્તિનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. આવા પ્રસંગમાં હું હવે અસાવધ રહી

ક્ષમા છોડી દઉં તો અવશ્ય સમભાવનો નાશ કરીને ધર્મ અને યશને ખોઈ બેસીશ. તેથી દુષ્ટના સંગમાં સાવધાન રહેવું યોગ્ય છે. જ્ઞાની પુરૂષને અસહ્ય ક્લેશ ઉપજે એવા પૂર્વ કર્મના ઉદયે પણ તે કર્મ છૂટે છે એમ જાણી હર્ષ થાય છે. તીક્ષ્ણ વચનબાણથી વીંધાતાં જો હું ક્ષમા છોડી દઉં તો ક્રોધી અને હું સરખા થયા. અનેક પ્રકારનાં દુર્વચન, માર અને પીડાના પ્રયોગથી જો વેરી ઉપસર્ગ ન કરે તો પૂર્વે સંચય કરેલાં અશુભ કર્મો કેવી રીતે છૂટે? તેથી વેરી તો ઉપકારી છે. વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જિન આગમના ઉપકારથી સમભાવનો અભ્યાસ કર્યો છે તેની પરીક્ષા લેવા જ આ કર્મ ઉદયમાં આવ્યું છે. સમભાવની મર્યાદા ઓળંગી જો હું હવે શત્રુ પ્રત્યે ક્રોધ કરૂં તો જ્ઞાનનેત્ર પ્રાપ્ત થયા છતાં સમભાવ ન રાખવાથી ક્રોધરૂપ અગ્નિમાં બળી મરીશ. વીતરાગમાર્ગમાં પ્રવર્તનાર, સંસારની સ્થિતિ ઘટાડવા મથનાર હું જો કોઇનું ભુંડું ઈચ્છું, તો સંસારમાર્ગમાં પ્રવર્તનાર મિથ્યાદષ્ટિ જેવો હું પણ થયો.

દુષ્ટ જનોને ન્યાય ધર્મરૂપ માર્ગ સમજાવ્યા છતાં તથા ક્ષમા ધારણ કરવાને સમજાવ્યા છતાં તે ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરે તો પણ જ્ઞાની પુરૂષો ક્રોધ કરે નહીં. ઝેર ઉતારનાર વૈદ કોઈનું ઝેર ઉતારવા અનેક ઔષધ આદિ ઉપચાર કરી વિષ દૂર કરવા ઇચ્છે છે છતાં તેનું ઝેર ન ઉતરે તો વૈદ પોતે ઝેર ખાતો નથી કારણ કે દરદીનું ઝેર ન ઉતરે તો વૈદે ઝેર ખાઇને મરી જવું યોગ્ય નથી; તેવી રીતે જ્ઞાની જન પહેલાં દુષ્ટ જનની પ્રકૃતિ પરખી લે છે, કે આ દુષ્ટતા

છોડે એવો છે, છોડે નહીં એવો છે, કે દુષ્ટતા વધારે એવો છે. જો ઉપદેશનું વિપરીત પરિણામ આવે તેવું હોય તો તેને ઉપદેશ ન દે. પણ સમજવા લાયક તેની યોગ્યતા દેખે, તો તેને ન્યાયી અને હિત-મિત વચન કહે. હિત કહેવા છતાં કોઈ દુષ્ટતા ન તજે તો પોતે ક્રોધી ન થાય.

જ્ઞાની વિચારે કે જો દુર્વચન આદિ ઉપદ્રવ વડે આ ક્રોધી માણસે મને પજવ્યો ન હોત તો હું ઉપશમ ભાવ ધારણ કરી ધર્મનું શરણ ક્યાંથી ગ્રહણ કરત? તેથી મને પીડા દેનારે પણ પાપથી ભયભીત કરી મને ધર્મમાં જોડયો, મારો પ્રમાદ છોડાવી મોટો ઉપકાર કર્યો. જગતમાં કેટલાક પરોપકારી પુરૂષો તો એવા હોય છે કે પરને સુખી કરવા પોતાનાં ધન કે શરીરનો પણ ત્યાગ કરે છે તો આટલાં દુર્વચન સહન કરવામાં મારૂં શું જાય છે? મને દુર્વચન કહેવાથી કોઈ સુખી થતો હોય તો ભલે; મને તેથી કંઈ હાનિ થવાની નથી.

જો પીડા ઉપજાવનાર પ્રત્યે ક્ષમા રાખું તો મારા આત્માનું કલ્યાણ થાય અને શત્રુના પુણ્યનો નાશ થાય; પણ જો ક્રોધ કરૂં તો મારૂં આત્મહિત નાશ પામે અને દુર્ગતિ પામું; તેથી પ્રાણ જતાં પણ દુષ્ટો પ્રત્યે ક્ષમા કરવી એજ કલ્યાણકારી છે એમ સત્પુરૂષો કહે છે; તેથી આત્મ-કલ્યાણ કરવા હું ક્ષમા જ ગ્રહણ કરૂં. આટલા કાળ સુધી વીતરાગ ધર્મ ધારણ કર્યો તો હવે ક્રોધાદિકનાં નિમિત્તોમાં સમભાવ રહે છે કે નહીં એની પરીક્ષા તો કરૂં. મારા પુણ્યના ઉદયથી આ દુર્વચન કહેનાર મારફતે પરીક્ષાભૂમિ

પ્રગટ થઈ છે તો મારે ક્ષમા ધારણુ કરવા યોગ્ય છે. કોઈ નિર્દય માણુસ મારવા તૈયાર થાય તોપણુ જો મનમાં મલિન ભાવ ન થાય, સમભાવ રહે તો તે કલ્યાણનું કારણુ છે, પ્રશંસવા યોગ્ય ક્ષમા છે. ઘણો કાળ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય, સારો સ્વભાવ રાખ્યો હોય પરંતુ પ્રસંગ પડયે સમભાવ ન રહે તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસ કે સ્વભાવ શા કામનાં? પ્રશંસવા યોગ્ય ધીરજ તો એનું નામ કે જે દુષ્ટ જનોનાં કુવચન સાંભળતાં પણુ છૂટી જાય નહીં, દઢ રહે. કસોટીનો વખત ન આવે ત્યાં સુધી તો સર્વ મનુષ્યો સત્ય, સંતોષ, ક્ષમા ધારણુ કરે છે. પરંતુ જેમ ચંદન વૃક્ષને કુહાડો કાપે છે તો પણુ કુહાડાના મુખને તે સુગંધી બનાવે છે, તેમ જે અપકાર કરનાર ઉપર પણુ ઉપકાર કરે છે તેનું જીવ્યું ધન્ય છે. આવી પડેલા ઉપસર્ગ કે કોઈના કરેલા ઉપસર્ગના અવસરમાં જેના ચિત્તમાં મલિન ભાવ ઉપજતો નથી તે અવિનાશી સંપત્તિ પામે છે.

પોતાના ભાવવડે પૂર્વે બાંધેલાં પાપકર્મો ઉદયમાં આવે ત્યારે કર્મનું ફળ જેમના નિમિત્તે મળે છે તે બાહ્ય નિમિત્તો પ્રત્યે અજ્ઞાની જન ક્રોધ કરે છે, પરંતુ પોતાના દોષ જોતા નથી. પરંતુ જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે જે કર્મોનો નાશ થવાથી સંસારદુઃખનો નાશ થાય છે, તે કર્મો પોતેજ ફળ આપીને છૂટે છે; તો મારે રાજી થવું જોઇએ. આ સંસારરૂપ વન અનેક દુઃખથી ભરેલું છે, તેમાં વસનારે અનેક દુઃખ સહન કરવાં ઘટે છે. સંસારમાં તો દુઃખજ છે. જ્ઞાન અને વિવેક રહિત સત્શાસ્ત્રોના દ્વેષી, મહાનિર્દયી,

પરભવ સુધારવાની ભાવના વિનાના, ક્રોધરૂપ અગ્નિથી બળતા, દુષ્ટતા ભરેલા, વિષયોની લોલુપતાથી અંધ થયેલા, હઠગ્રાહી, મહા અભિમાની, કૃતઘ્ની એવા અનેક દુષ્ટ મનુષ્યો આ સંસારમાં ન હોત તો ઉજ્વળ બુદ્ધિવાળા સત્પુરૂષો વ્રત, તપશ્ચરણ કરી મોક્ષને માટે પુરૂષાર્થ શા માટે કરત? આવા ક્રોધી, દુર્વચન બોલનાર, હઠગ્રાહી, અન્યાય માર્ગી મનુષ્યો વિશેષ દેખીને જ સત્પુરૂષો વીતરાગી થયા છે. મહા પુણ્યના પ્રભાવથી હું પરમાત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાતા થયો, પરમકૃપાળુ સર્વજ્ઞ ભગવાનના ઉપદેશેલા પદાર્થોનો નિર્ણય થયો, અને સંસારપરિભ્રમણ આદિથી ભયભીત થઈ વીતરાગ માર્ગમાં પ્રવર્ત્યો; તેમ છતાં જો અત્યારે હું ક્રોધને વશ થઈને વર્તીશ તો મારૂં જ્ઞાન, ચારિત્ર સઘળું નિષ્ફળ થશે અને ધર્મનો અપયશ ફેલાવનાર થઈને દુર્ગતિને પાત્ર થઈશ.

પદ્મનંદિ મુનિએ કહ્યું છે કે મૂર્ખ માણસોએ ઉપજાવેલી બાધા-પીડા, ક્રોધનાં વચન, હાંસી, અપમાન આદિવડે ઉત્તમ પુરૂષોના મનમાં વિકાર થતો નથી, ખોટું લાગતું નથી. ઉત્તમ ક્ષમા તો તે કહેવાય અને તે ક્ષમા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તનારને પરમ સહાય કરનાર છે.

વિવેકી જનો એમ વિચારે છે કે રાગ-દ્વેશ આદિ મળ રહિત નિર્મળ મન રહેતું હોય તો પછી અન્ય લોકો અમને ખોટા કહે કે સારા કહે; તેની સાથે અમારે શું પ્રયોજન છે? વીતરાગ ધર્મને ધારણ કરનારે તો પોતાના આત્માની શુદ્ધિ સાધવા યોગ્ય છે. જો અમારાં પરિણામ દોષવાળાં

હોય, અને અમારા કોઇ મિત્રો અમને સારા કહે, તો તેથી અમે ભલા થઇ જવાના નથી; અને અમારા ભાવ નિર્દોષ હોવા છતાં કોઈ દ્વેષબુદ્ધિથી અમને ખોટા કહે તો તેથી અમે ખોટા થઈ જવાના નથી. જેવાં અમારાં આચરણ-વર્તન હશે તેવું ફળ પ્રાપ્ત થશે. જેમ કોઈ કાચને રત્ન કહે અને રત્નને કાચ કહે, તો પણ કિંમત તો રત્નની જ ઉપજશે; કાચના કટકાની કિંમત રત્નના જેટલી કોણ આપે?

પરમાં દોષ ન હોય તો પણ પરના દોષ કહ્યા વિના દુષ્ટ જનને ચેન પડતું નથી. તેથી મારામાં ન હોય તેવા દોષો કલ્પીને દુષ્ટ જન ઘેર ઘેર લોકોને ભલે કહ્યા કરે અને એમ કરીને ભલે સુખી થાય. જે ધનના ઇચ્છક હોય તે ભલે મારૂં સર્વસ્વ લઇ જઇ ને સુખી થાય. સ્થાનના ઈચ્છક, સ્થાન લઇને સુખી થાઓ. જે શત્રુ મારા પ્રાણ લેવાને ઇચ્છતા હોય તે મારા પ્રાણ હરણ કરીને સુખી થાઓ. હું મધ્યસ્થ છું, રાગ–દ્વેષ રહિત છું. સમસ્ત જગતનાં પ્રાણીઓ મારા નિમિત્તે સુખી થાઓ; મારા નિમિત્તે કોઈ પણ પ્રાણીને કોઇપણ પ્રકારનું દુઃખ ન થાઓ. હું આ પોકારીને કહું છું; કારણ કે મારૂં જીવન તો આયુષ્ય કર્મને આધીન છે. અને ધન તથા સ્થાનનું રહેવું કે જવું, પાપ-પુણ્યને આધીન છે. કોઇ જીવ સાથે મારે વેર–વિરોધ નથી; સર્વ પ્રત્યે એક ક્ષમા છે.

હે! આત્મા, મિથ્યાદષ્ટિ, દુષ્ટ, મૂઢ, અવિવેકી મનુષ્યે કરેલા દુર્વચનઆદિ ઉપદ્રવથી ગભરાઇ જઇ તેને દુઃખ માની ખોટું લગાડે તો ત્રણ લોકના શિરોમણિ સમાન ભગવાન

વીતરાગને તેં જાણ્યા શાના? વીતરાગ ધર્મની ઉપાસના કરી ખરી? તે લોકોને મૂર્ખ જાણ્યા ખરા? મોહી, મિથ્યા-દૃષ્ટિ મૂઢજનોનું જ્ઞાન તો વિપરીત જ હોય છે; અને તે કર્મોને વશ હોય છે તેથી ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે.

ક્ષમા આ લોકમાં પરમ શરણરૂપ છે; માતા સમાન રક્ષા કરનારી છે; વધારે શું કહીએ? જિનધર્મનું મૂળ ક્ષમા છે. સર્વ ગુણનો આધાર ક્ષમા છે. તે જ કર્મો કાપવાનું હથિયાર છે; હજારો ઉપદ્રવોને દૂર કરનારી છે; તેથી ધન જતાં કે પ્રાણ જતાં પણ ક્ષમા છોડવા યોગ્ય નથી. કોઇ દુષ્ટ આપણી ઘાત કરતો હોય તેવે વખતે પણ કડવાં વચન ન કહો. મારનાર પ્રત્યે પણ મનમાંથી વેર દૂર કરીને કહો કે તમે તો મારા ઉપકારી છો, પરંતુ મરણ આવી પહોંચ્યું છે એટલે આપ શું કરો? પાપ કર્મનો ઉદય આવી પહોંચ્યો છે છતાં આટલું અહોભાગ્ય કે આપ સરખા મોટા પુરૂષને હાથે મારૂં મરણ થાય છે. મારા જેવા અપરાધીને આપ દંડ ન દ્યો તો ન્યાય માર્ગનો લોપ થાય. હું અપરાધનું ફળ આગળ નરક–તિર્યંચ ગતિમાં ભોગવત; તેને બદલે આપે મને અહીં જ દેવામાંથી મુક્ત કર્યો. હું મન, વચન, કાયાથી આપના પ્રત્યે વેર વિરોધ રાખતો નથી; ક્ષમા ગ્રહણ કરૂં છું. અને આપ પણ મને અપરાધની શિક્ષા આપી ક્ષમા ગ્રહણ કરો. રોગ આદિ કષ્ટ વેડીને બહુ દુઃખ સહિત હું મરત, તેને બદલે ધર્મના શરણ સહિત, ઋણ રહિત થઇને આપ સજ્જનની કૃપા સહિત મરણ કરીશ. આ પ્રકારે મારનાર પ્રત્યે પણ વેર તજી સમભાવ રાખવો તે ઉત્તમ ક્ષમા છે.

૨. ઉત્તમ માર્દવઃ—

"જગતમાં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

માન કષાયથી આત્મામાં કઠોરતા આવે છે; તે કઠોરતા દૂર થતાં નમ્રતા પ્રગટે છે, તે માર્દવ નામે આત્માનો ગુણ છે. આત્મા અને માન કષાય ભિન્ન છે એમ જાણી, આત્માનો અનુભવ કરી માન કે ગર્વ તજવો તે ઉત્તમ માર્દવ ગુણ છે. માન સંસાર વધારનાર છે, અને માર્દવ સંસાર–પરિભ્રમણ ટાળનાર છે. માર્દવ દયા–ધર્મનું મૂળ છે અને અભિમાન પાપનું મૂળ છે. અભિમાનીમાં દયા ધર્મ વસતો નથી. કઠોર હૃદયવાળો નિર્દય હોય છે. માર્દવ ગુણ સર્વને હિતકારક છે. જેનામાં વિનય ગુણ છે તેનું જ વ્રત પાળવું, સંયમ ધારવો, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો એ સર્વ સફળ છે; અભિમાનીનાં એ બધાં નિષ્ફળ છે. માર્દવ ગુણ કષાયનો નાશ કરનાર છે, અને પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા મનને દંડ દેનાર છે. વિનય ગુણના પ્રતાપે ચિત્તરૂપી ભૂમિમાં કરૂણારૂપ વેલ ઉગીને ફેલાય છે. માર્દવ ગુણથી જ વીતરાગ ભગવાન પ્રત્યે તથા તેમનાં વચનામૃત પ્રત્યે ભક્તિ ઉગે છે. અભિમાનીને વીતરાગ ભગવાનના ગુણો ઉપર અનુરાગ થતો નથી. માર્દવ ગુણથી કુમતિ ફેલાતી નથી પણ નાશ પામે છે. અભિમાનીને બહુ કુબુદ્ધિ ઉપજે છે. માર્દવ ગુણથી પરમ વિનય પ્રવર્તે છે. વિનય વેરીને વશ કરે છે. માન ઘટે તો પરિણામની ઉજવળતા થાય છે. કોમળ પરિણામથી આ લોક, પરલોક બન્ને સુધરે છે. આ લોકમાં નમ્રતાવાળો

સુયશ પામે અને પરલોકમાં તેને દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોમળ પરિણામથી જ અભ્યંતર અને બાહ્ય તપ શોભે છે. અભિમાનીનું તપ પણ નિંદવા યોગ્ય છે. કોમળ પરિણામથી ત્રણ જગતના લોકોનાં મન પ્રસન્ન થાય છે. માર્દવ વડે જ જીવ વીતરાગનો સત્ય ધર્મ પામ્યો એમ જણાય છે. માર્દવ વડે સ્વ–પરના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. કઠોર પરિણામવાળાને સ્વ–પરનો વિવેક હોતો નથી. માર્દવથી જ સમસ્ત દોષોનો નાશ થાય છે. માર્દવ પરિણામ સંસાર સમુદ્રમાંથી જીવને તારે છે. તેથી માર્દવ પરિણામને સમ્યક્દર્શનનું અંગ જાણી તે નિર્મળ માર્દવ ધર્મની સ્તુતિ કરો.

સંસારી જીવોને અનાદિ કાળથી મિથ્યાદર્શનનો ઉદય ચાલ્યો આવ્યો છે તેથી પર્યાય–બુદ્ધિને લઇને જાતિ, કુળ, વિદ્યા, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, તપ, અને ધનને પોતાનું સ્વરૂપ માની ગર્વિષ્ટ થઇ રહ્યો છે. તેને એમ સમજાયું નથી કે આ જાતિ, કુળ આદિ બધાં કર્મના ઉદય પ્રમાણે પ્રગટેલા પુદ્‌ગલના નાશવંતવિકારો છે અને હું અવિનાશી જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી છું. અનાદિકાળમાં અનેક જાતિ, કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય આદિ પામી પામીને મૂકતો આવ્યો છું. એમાં હવે મારાં કોને માનું ? ધન, યૌવન, ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન આદિ સર્વે વિનાશીક છે, ક્ષણભંગુર છે તેનો ગર્વ કરવો તે સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે.

આ સંસારમાં સ્વર્ગલોકના મહા ઋદ્ધિવાળા દેવો મરીને એક સમયમાં એકેન્દ્રિયમાં આવીને ઉપજે છે કે કાગડા, કુતરા ચંડાળ આદિના ભવ પામે છે. નવ નિધાન, ચૌદ

રત્નના ધારક ચક્રવર્તી મરીને એક સમયમાં સાતમી નરકને વિષે નારકી થાય છે. બળભદ્ર–નારાયણનાં ઐશ્વર્ય પણ નાશ પામ્યાં તો સામાન્ય માણસની વાત જ શી કરવી? જેની હજારો દેવો સેવા કરે તેવાનું પુણ્ય ક્ષય થયું ત્યારે પાણી પાનાર પણ એકે માણસ ન રહ્યું તો બીજા પુણ્ય-હીન જીવો કેમ મદોન્મત્ત બની રહ્યા છે?

ઉત્તમ જ્ઞાન વડે જગતમાં પ્રધાન ગણાતા, ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરવામાં ઉદ્યમી અને મહા દાનવીર પુરૂષો પણ પોતાના આત્માને અતિ નીચો માને છે, તેમને માર્દવ ધર્મ પ્રગટે છે. વિનયભાવ, નિર્માનીપણું એ સર્વ ધર્મનું મૂળ છે, સર્વ સમ્યક્‌જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આધાર છે. જો સમ્યક્-દર્શનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હોય, પોતાનો ઉજ્વળ યશ વિસ્તારવો હોય અને વેરનો નાશ કરવો હોય તો ગર્વ તજી, નમ્રતા ગ્રહણ કરો. ગર્વ ગળ્યા વિના વિનયાદિ ગુણ, વચનની મધુરતા, પૂજ્ય પુરૂષોનો આદર–સત્કાર, દાન, સન્માન આદિ એકે ગુણ પ્રાપ્ત નહીં થાય.

અભિમાનીના વગર વાંકે સર્વ વેરી બને છે, તેની સર્વ નિંદા કરે છે, સર્વ લોક તેની પડતી થાય એમ ઇચ્છે છે. શેઠ અભિમાની નોકરને કાઢી મૂકે છે. ગુરૂજનો અભિમાનીને વિદ્યા આપવા તત્પર થતા નથી. અભિમાનીથી નોકરો પણ વિમુખ રહે છે. મિત્ર, ભાઇ, વડિલ, પડોશી વગેરે તેની પડતી ઇચ્છે છે. પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય તો પુત્ર કે શિષ્યને વિનયી દેખીને આનંદ પામે છે. અવિનયી

અભિમાની પુત્ર કે શિષ્ય મોટા પુરૂષના મનમાં સંતાપ પેદા કરે છે. પુત્ર, શિષ્ય તથા સેવકનો તો એજ ધર્મ છે કે નવું કાર્ય કરતા પહેલાં પિતા, ગુરૂ, કે શેઠને જણાવવું, આજ્ઞા માગવી પણ આજ્ઞાનો અવસર ન મળે તો અવસર દેખે કે તરત જ જણાવે, તેજ વિનય છે, તેજ ભક્તિ છે.

જેને માથે ગુરૂ બિરાજે છે તે ભાગ્યશાળી છે. વિનયવંત, માનરહિત પુરૂષ સર્વ કાર્ય ગુરુને જણાવી દે છે. આ કળિકાળમાં મદ રહિત કોમળ પરિણામ સહિત સર્વત્ર પ્રવર્તે છે તેને ધન્ય છે. ઉત્તમ પુરૂષો બાળક, વૃદ્ધ, નિર્ધન, રોગી, મૂર્ખ, નીચ પ્રત્યે પણ યથાયોગ્ય પ્રિય વચન, આદરસત્કાર, સ્થાન, દાન આપવાનું કદિ ચૂકતા નથી. ઉત્તમ જનો ઉદ્ધતતા જણાય તેવાં વસ્ત્ર, આભરણ પહેરે નહીં. ઉદ્ધતપણે બીજાનું અપમાન થાય તેમ લેણ, દેણ, વિવાહ આદિ વ્યવહાર કાર્ય કરે નહીં. ઉદ્ધતાઈથી અભિમાનભરી ચાલ, નજર, વચન, ઉઠવું, બેસવું દૂરથી છોડી દે તેને લોકમાન્ય માર્દવ ગુણ પ્રગટે છે.

ધન, રૂપ, જ્ઞાન, વિદ્યા–કલા–ચતુરાઇ, ઐશ્વર્ય, બળ, જાતિ, કુળ, લોકમાન્યતા આદિ ગુણો મળ્યા તે સફળ ક્યારે ગણાય કે જો તે ઉદ્ધતતારહિત, અભિમાનરહિત, નમ્રતા સહિત, વિનય સહિત પ્રવર્તે, પોતાના મનમાં પોતાને સર્વથી લઘુ માને તો. એ ધનાદિ સર્વ પ્રાપ્ત થવાં કર્મને આધીન છે, પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણે તે તેનો ગર્વ કેમ કરે? ન કરે. હે! ભવ્ય જનો, સમ્યક્દર્શનનું અંગ આ માર્દવ ધર્મ જાણી તેની સ્તુતિ, ભાવના, ધ્યાન કરો.

૩. ઉત્તમ આર્જવ:-

"સરળતા એ ધર્મનું બીજસ્વરૂપ છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ધર્મનું શ્રેષ્ઠ લક્ષણ આર્જવ છે. આર્જવ એટલે સરળતા. મન, વચન, કાયાના કુટિલપણાનો અભાવ તે આર્જવ છે. આર્જવ ધર્મ પાપનો નાશ કરનાર, અને સુખ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેથી કુટિલ સ્વભાવ છોડી કર્મનો ક્ષય કરનાર આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. કુટિલતા અશુભ કર્મનો બંધ કરાવનાર અને જગતમાં અતિ નિંદવા લાયક છે. તેથી આત્માનું કલ્યાણ ઇચ્છનારે આર્જવ ધર્મનું અવલંબન લેવું ઘટે છે. જેવું મનમાં ચિંતવ્યું હોય, તેવું જ બીજાને વચનથી કહેવું, અને તે પ્રમાણે કાયાએ કરીને વર્તવું, તે સુખની ખાણરૂપ આર્જવ ધર્મ છે. માયાચારરૂપ શલ્ય મનમાંથી દૂર કરી, ઉજ્વળ, પવિત્ર આર્જવ ધર્મનો વિચાર કરો. કેમકે માયાચારીનાં વ્રત, તપ, સંયમ સર્વે નિરર્થક છે. આર્જવ ધર્મ મોક્ષ માર્ગમાં મિત્રરૂપ છે. કુટિલ વચન ન બોલે તેને આર્જવ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આર્જવ ધર્મ છે તે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રનું અભેદ સ્વરૂપ છે; અતીંદ્રિય સુખનો ખજાનો છે; અતીંદ્રિય અવિનાશી સુખ પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે. સંસાર–સમુદ્ર તરવાનું જહાજ છે.

માયાચાર પ્રગટ થાય ત્યારે પ્રીતિનો ભંગ થાય છે; મીઠાથી દૂધ ફાટી જાય છે તેમ માયાકપટ કરનાર પોતાનું કપટ છુપાવવા બહુ પ્રયત્ન કરે છે તો પણ આખરે ઉઘાડું

પડ્યા વિના રહેતું નથી. બીજાની ચાડી ખાય કે છાની નિંદા કરે તે આપોઆપ પ્રગટ થઈ જાય છે. તેથી માયા કપટ કરવું તે પોતાની આબરૂ બગાડવા બરાબર છે; ધર્મ બગાડવારૂપ છે. કપટીના સર્વે મિત્રો આપોઆપ શત્રુ થઈ જાય છે. કોઇ વ્રત પાળનાર, તપ કરનાર ત્યાગી હોય તેનું કપટ એકવાર જગતમાં જાહેર થાય તો તેને સર્વે લોક અધર્મી માની તેનો વિશ્વાસ કોઇ કરતું નથી. કપટીની મા પણ તેનો વિશ્વાસ રાખતી નથી. કપટી માણુસ મિત્રદ્રોહી, સ્વામીદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, કૃતઘ્ની છે. વીતરાગ ધર્મ તો છળ-કપટ રહિત છે. વાંકા મ્યાનમાં જેમ સીધી તરવાર પેશી શકે નહીં, તેમ વક્ર પરિણામીના હૃદયમાં વીતરાગનો આર્જવ એટલે સરળ ધર્મ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. કપ-ટીના બન્ને લોક બગડે છે. તેથી જો યશની ઇચ્છા હોય, આબરૂની ઇચ્છા હોય, ધર્મની ઇચ્છા હોય તો માયા-કપટનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. નિષ્કપટીની પ્રશંસા તેના વેરી પણ કરે છે. કપટ રહિત, સરળ ચિત્તથી અપરાધ થયો હોય તો પણ દંડ દેવા યોગ્ય નથી. આર્જવ ધર્મનો ધારક તો પરમાત્મસ્વરૂપના અનુભવ માટે સંકલ્પ કરે છે; કષાય જીતવાનો, સંતોષી થવાનો સંકલ્પ કરે છે; જગતના પ્રપંચોનો ત્યાગ કરે છે, આત્માને એક ચૈતન્ય માત્ર જાણે છે. જે ધન, સંપત્તિ, કુટુંબ આદિને પોતાનાં માને છે તેજ છળ, કપટ, ઠગાઈ કરે છે. પર દ્રવ્યથી પોતાને ભિન્ન એકલો જાણે તે ધન કે જીવનને અર્થે કદી કપટ કરે નહીં. તેથી આત્માને સંસાર-પરિભ્રમણથી મુક્ત કરવા ઇચ્છતા હો તો માયાચારનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો.

૪. ઉત્તમ સત્યઃ-

"ધર્મ, નીતિ, રાજ અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

સત્ય વચન છે તે જ ધર્મ છે; સત્ય વચન દયાધર્મનું મૂળ કારણ છે, અનેક દોષો દૂર કરનાર છે, આ ભવમાં તથા પરભવમાં સુખી કરનાર છે; સર્વને વિશ્વાસ ઉપજવાનું કારણ છે. સર્વ ધર્મોમાં સત્ય વચન મુખ્ય મનાયું છે; સસાર સમુદ્ર ઓળંગવાનું તે જહાજ છે; સર્વ સદાચરણોમાં સત્ય ઉત્તમ છે; સત્યજ સમસ્ત સુખનું કારણ છે. મનુષ્ય જન્મની શોભા સત્ય છે. સત્યવડે સર્વ પુણ્ય કાર્યો દીપે છે; અસત્યવાદીનું મહા પુણ્ય કાર્યે પણ પ્રશંસાપાત્ર બનતું નથી. સર્વ ગુણોના સમૂહનો મહિમા સત્યને લઇને છે. સત્યના પ્રતાપે દેવ જેવા સેવા કરે છે. સત્યને આધારે અણુવ્રત કે મહાવ્રત રહેલાં છે. સત્ય વિના વ્રત, સંયમ નિષ્ફળ છે. સત્યના પ્રભાવથી સર્વ સંકટોનો નાશ થાય છે. તેથી જે વચન પોતાને અને પરને હિતકારક હોય તેવાં બોલવાં. કોઇને દુઃખ ઉપજે તેવાં વચન ન બોલવાં. પરને પીડાકારી વચન સાચું હોય તોપણ ન કહેવું. અભિમાન રહિત બોલો, પરમાત્માની પ્રતીતિ કરાવનાર વચનો બોલો, પરંતુ પુણ્ય–પાપ, સ્વર્ગ–નરક કંઈ નથી એવા ભાવાર્થનાં નાસ્તિક વચનો ન બોલો.

પરમાગમ ઉપદેશે છે કે આ જીવ અનંતાનંત કાળ તો નિગોદમાં જ રહ્યો. ત્યાં વચનરૂપ કર્મ–વર્ગણા જ ગ્રહણ

કરી નથી. કારણ કે પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિ કાયમાં અનંતકાળ કે અસંખ્યાત કાળ રહ્યો ત્યાં તો જીહ્વા ઇન્દ્રિય જ પામ્યો નહીં, બોલવાની શક્તિ પણ પામ્યો નહીં. બે ઇન્દ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય એ ચાર વિકલ ચતુષ્ક અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (પશુ, પક્ષી) માં જીહ્વાઇન્દ્રિય તો પામ્યો, પણ અક્ષરસ્વરૂપ શબ્દો બોલવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ નહીં. એક મનુષ્યપણામાં વચન બોલવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આવી દુર્લભ વચન શક્તિ અસત્ય બોલીને બગાડી દેવી એ મહા અનર્થ છે. મનુષ્યભવનો મહિમા તો વચનવડેજ છે. નાક, કાન, જીભ, આંખ તો પશુને પણ હોય છે; ખાવું પીવું, કામ–ભોગ આદિ પુણ્ય–પાપ પ્રમાણે ઢોરને પણ પ્રાપ્ત થાય છે; આભરણ, વસ્ત્ર આદિ કુતરા, વાંદરા, ગધેડા, ઘોડા, ઉંટ, બળદ ઇત્યાદિને પણ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ વચન બોલવાની શક્તિ, સાંભળીને સમજવાની શક્તિ તથા ઉત્તર દેવાની શક્તિ તેમજ ભણવા, ભણાવવામાં ઉપયોગી વચન શક્તિ તે મનુષ્ય જન્મમાંજ મળે છે. માટે મનુષ્ય જન્મ પામીને જેણે વચન બગાડયું તેણે આખો ભવ બગાડયો. મનુષ્ય જન્મમાં લેવું–દેવું, કહેવું–સાંભળવું, પ્રતીતિ–પરીક્ષા, ધર્મ–કર્મ, પ્રીતિ–વેર વગેરે પ્રવૃત્તિ–નિવૃત્તિરૂપ કાર્યો વચનને આધીન છે. જેણે વચન બગાડયું તેણે તો બધો મનુષ્ય જન્મનો વ્યવહાર બગાડી દુષિત કર્યો. માટે પ્રાણ જતાં પણ પોતાનું વચન દુષિત ન કરો.

પરમાગમમાં ચાર પ્રકારનાં અસત્ય વચન કહ્યાં છે

તેનો ત્યાગ કરવો: (૧) વસ્તુ હોય તેને નથી એમ કહેવું તે પ્રથમ અસત્ય છે. જેમકે કર્મભૂમિનાં મનુષ્ય, તિર્યંચનું અકાળ મરણ નથી થતું. આ વચન અસત્ય છે. કેમકે દેવ, નારકી તથા ભોગભૂમિનાં મનુષ્ય, તિર્યંચ તો આયુષ્ય સ્થિતિ પૂરી થયે જ મરે છે. તે પહેલાં આયુષ્ય તુટતું નથી; બાંધેલી સ્થિતિ ભોગવીને જ મરે છે. પણ કર્મભૂમિનાં મનુષ્ય–તિર્યંચનું આયુષ્ય તો વિષ ખાવાથી, મારથી, છેદવાથી, બાંધવાથી, તીવ્ર રોગની વેદનાથી, લોહીનો નાશ થવાથી, દુષ્ટ મનુષ્ય, દુષ્ટ તિર્યંચ કે ભયંકર દેવે કરેલા ઉપસર્ગથી થયેલા ભયથી, વિજળી પડવાથી, પોતાના દેશના કે પર-દેશના લશ્કર વગેરેના ભયથી, શસ્ત્રના ઘાથી, પર્વત ઉપરથી પડતું મૂકવાથી, અગ્નિ, પવન, પાણી, કલહ કે તકરારથી થતા કલેશથી, ધૂમાડાથી, શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂંધાઇ જવાથી અથવા આહાર–પાણી આદિ બંધ થવાથી આયુષ્યનો નાશ થાય છે. આયુષ્યની લાંબી સ્થિતિ પણ વિષ ખાવાથી, લોહીના નાશથી, ભયથી, શસ્ત્રના ઘાથી, સંકલેશ કે ત્રાસથી, શ્વાસ રૂંધાવાથી, અન્ન જળના અભાવથી તત્કાળ નાશ પામે છે. કેટલાક લોક કહે છે કે આયુષ્ય પૂરૂં થયા વિના મરણ થતું નથી તો તેમને પૂછવું કે બાહ્ય નિમિત્તથી આયુષ્ય તુટતું ન હોય તો વિષ ખાતાં કોણ ડરે? વિષ ખાનારને ઉલટી કેમ કરાવે છે? શસ્ત્રથી ઘા કરનારનો ડર શાને લાગે છે? સાપ, સિંહ, હાથી તથા દુષ્ટ મનુષ્ય કે પશુ આદિથી દૂર કેમ જતા રહે છે? નદી, સમુદ્ર, કુવા વાવડીમાં તથા અગ્નિની જ્વાળામાં પડતાં કેમ ડરે છે? રોગનો ઉપાય કેમ કરે છે? વધારે શું કહેવું? આયુષ્યની ઘાત થવાનાં બાહ્ય

કારણો મળી જાય તો આયુષ્યની ઘાત થઈ જાય એ નિશ્ચય છે. આયુષ્યકર્મની પેઠે બીજાં કર્મ પણ બાહ્ય કારણ મળતાંજ ઉદયમાં આવે છે. સર્વે જીવોને પુણ્ય અને પાપ કર્મો સત્તામાં હોય છે. બાહ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આદિ પરિપૂર્ણ સામગ્રી મળતાં કર્મ પોતાનું ફળ અવશ્ય આપે છે. બાહ્ય નિમિત્ત ના મળે તો ઉદયમાં ન આવે તથા રસ દીધા વિના નિર્જરે છે, છૂટે છે.

(૨) જે ન હોય તે છે એમ પ્રગટ કરવું તે બીજું અસત્ય છે, જેમકે દેવોનું અકાળ મૃત્યુ થાય છે એમ કહેવું; દેવોને માંસાહારી કહેવા તથા મનુષ્યસ્ત્રી દેવ સાથે કામ-ભોગ ભોગવે છે કે દેવાંગના સાથે મનુષ્ય કામ-ભોગ ભોગવે છે એમ કહેવું એ બીજું અસત્ય છે.

(૩) વસ્તુનું સ્વરૂપ હોય તેથી વિપરીત સ્વરૂપ કહેવું તે ત્રીજું અસત્ય છે.

(૪) ગર્હિત-નિંદાનાં વચન કહેવાં તે ચોથું અસત્ય છે. ગર્હિત વચનના ત્રણ ભેદ છે ૧. ગર્હિત, ૨. સાવદ્ય અને ૩. અપ્રિય.

૧. પૈશુન્ય, હાસ્ય, કર્કશ, અસમંજસ, પ્રલપિત ઈત્યાદિ સૂત્ર વિરૂદ્ધ વચન ગર્હિત વચન ગણાય છે.

પરનામાં હોય કે ન હોય તેવા દોષો તેની પૂઠ પાછળ કહેવા, તથા કોઇના ધનનો આજીવિકાનો કે પ્રાણનો નાશ થાય, તથા જગતમાં કોઈની નિંદા, અપવાદ ફેલાય એવાં વચન કહેવાં તે પૈશુન્ય નામે ગર્હિત વચન છે.

મશ્કરી કરવા વિકારી વચન બોલવાં તથા સાંભળનારને પાપમાં પ્રેરનાર અને પ્રેમ ઉપજે તેવાં વચન તે હાસ્ય નામે ગર્હિત અસત્ય વચન છે.

કોઇને એમ કહેવું કે તું મંદ છે, મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, ઇત્યાદિ કર્કશ વચન છે.

દેશ, કાળને યોગ્ય નહીં તેવાં પોતાને અને પરને મહા સંતાપ ઉપજાવનાર વચન અસમંજસ વચન છે.

પ્રયોજન વગર ઉદ્ધતપણે બકવાદ કરવો તે પ્રલપિત વચન છે.

૨. જે વચનથી પ્રાણીઓની ઘાત થાય, દેશમાં ઉપદ્રવ થાય, દેશ લુંટાઈ જાય, કલહ, કંકાસ, લડાઇ મંડાય, ખેદ પામીને મરી જાય કે મારી જાય, વૈર બંધાય, છકાય જીવની ઘાતનો પ્રારંભ થાય, મહા હિંસામાં પ્રવૃત્તિ થાય તે સાવદ્ય વચન કહેવાય છે. કોઈ ને ચોર, વ્યભિચારી વગેરે સાવદ્ય વચન કહેવાં એ દુર્ગતિનું કારણ છે, તેથી તજવા યોગ્ય છે.

૩. સત્યવાદી નીચે જણાવેલા દશ ભેદવાળી, અપ્રિય વચન નામની અસત્ય ભાષા પણ તજે છે.

અપ્રિય વચનના દસ ભેદ: કર્કશ, કટુક, પરૂષ, નિષ્ઠુર, પરકોપણી, મધ્યકૃષ, અભિમાની, અનયંકર, છેદંકર અને ભૂતવધકર.

તું મૂર્ખ છે, આખલો છે, ઢોર છે, હે! મૂર્ખ તું શું સમજે, ઇત્યાદિ કર્કશ ભાષા છે.

તું કજાત છે, હલકી વર્ણનો છે, અધર્મી છે, મહા પાપી છે, અસ્પૃશ્ય છે, અપશુકનીયાળ છે ઇત્યાદિ ઉદ્વેગકારી વચનોને કટુક ભાષા કહે છે.

તું આચાર ભ્રષ્ટ છે, ભ્રષ્ટાચારી છે, મહા દુષ્ટ છે ઇત્યાદિ મર્મછેદક પરૂષ ભાષા છે.

તને મારી નાખીશું, તારૂં નાક કાપીશું, તને ડામ દઇશું, તારૂં માથું કાપીશું, તને ખાઇ જઇશું ઇત્યાદિક નિષ્ઠુર ભાષા છે.

હે ! નિર્લજ્જ, વર્ણશંકર, તારી જાતિ, કુળ, આચારનું ઠેકાણું નથી, જોયું તારૂં તપ, તું કુશીલ છે, લંપટ છે, હસવા યોગ્ય છે, મહા નિંદ્ય છે, અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરનાર છે, તારૂં નામ લેતાં લાજી મરાય છે, ઇત્યાદિ પરકોપણી ભાષા છે.

જે વચન સાંભળતાં જ સાંધા ગગડી જાય તે મધ્યકૃષ ભાષા છે.

પોતાને મોઢે પોતાના ગુણ ગાવા, પરના દોષ પ્રગટ કરવા, પોતાનાં કુળ, જાતિ, બળ, રૂપ, વિજ્ઞાન આદિ મદ દર્શાવવા વચન બોલવાં તે અભિમાની ભાષા છે.

શીલખંડન કરાવનારી અને વેર બંધાવનારી અનયંકર ભાષા છે.

વીર્ય, શીલગુણ આદિને નિર્મૂળ કરનારી, જૂઠા દોષ પ્રગટ કરનારી, જૂઠાં આળ ચઢાવનારી છેદંકર ભાષા છે.

જે વચન સાંભળી અસહ્ય ઘા લાગી જાય અથવા પ્રાણ છૂટી જાય તે ભૂતવધકર ભાષા છે.

આ દશ પ્રકારનાં નિંદ્ય વચન ત્યાગવા યોગ્ય છે.

સ્ત્રીઓના હાવભાવ, વિલાસ–વિભ્રમ, રૂપ, ક્રીડા, વ્યભિચાર જણાવનારી, કામને જગાડનારી અને બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરનારી કથા તે સ્ત્રી કથા છે. ભોજન–પાનમાં રાગ કરાવે તેવી કથા તે ભોજન કથા છે. રૌદ્ર કર્મનું વર્ણન કરે તેવી કથા તે રાજ કથા છે. તથા ચોરોની કથા, મિથ્યાદૃષ્ટિ કુલિંગીની કથા, ધંધાની–કમાવાની કથા, વેરી, દુષ્ટનો તિરસ્કાર કરવાની કથા, હિંસાને પોષનાર શાસ્ત્રની કથા એ સર્વ કથાઓ કહેવા યોગ્ય નથી, સાંભળવા યોગ્ય નથી. પાપ બંધાવનારી અપ્રિય ભાષા તજવા યોગ્ય છે.

હે ! જ્ઞાની, એ ચાર પ્રકારની નિંદ્ય ભાષા ક્રોધને વશ થઈને, લોભને વશ થઈને, મદને વશ થઈને, ભયથી, દ્વેષથી કદી ન કહો. પોતાને અને પરને હિતકારી વચન બોલો. આ જીવને હિતરૂપ, અર્થવાળાં, મધુર વચન જેટલું સુખ ઉપજાવે છે, નિરાકુળ કરે છે, દુઃખ દૂર કરે છે તેટલું સુખ ઉપજાવનાર, શાંતિ આપનાર, દુઃખ દૂર કરનાર ચંદ્રકાંતમણિ, જળ, ચંદન, મોતી વગેરે કોઈ પદાર્થ નથી. પોતાના બોલવાથી ધર્મનું રક્ષણ થતું હોય, પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર થતો હોય, ત્યાં વગર પૂછયે પણ બોલવું. જ્યાં સ્વ–પરનું હિત થતું ન હોય ત્યાં મૌન ધારણ કરવું યોગ્ય છે.

સત્ય વચનથી સર્વ વિદ્યાઓ સિદ્ધ થાય છે, વિદ્યા દેનાર અને લેનાર સત્યવાદી હોય તો વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે.

કર્મોની નિર્જરા થાય છે. સત્યના પ્રભાવથી અગ્નિ, જળ, વિષ, સિંહ, સાપ, દુષ્ટ દેવ-મનુષ્ય આદિની બાધા ઉપજતી નથી. સત્યના પ્રભાવથી દેવ વશ થાય છે, પ્રીતિ, પ્રતીતિ દૃઢ થાય છે. સત્યવાદી માતા સમાન વિશ્વાસ કરવા લાયક છે, ગુરુની પેઠે પૂજવા યોગ્ય છે, મિત્ર સમાન પ્રિય લાગે છે, ઉજ્વળ યશ પ્રાપ્ત કરે છે. તપ સંયમ આદિ સર્વ ગુણો સત્ય વચનથી શોભે છે.

વિષ ભળવાથી મિષ્ટ ભોજનનો નાશ થાય છે, તેમ અસત્ય વચનથી અપ્રતીતિ, અપકીર્તિ, અપવાદ પોતાને અને પરને દુઃખ, અરતિ, કલહ, વેર, શોક, વધ, બંધન, મરણ, જીહ્વાછેદન, સર્વસ્વહરણ, કેદની સજા, દુર્ધ્યાન, અકાળ મૃત્યુ, વ્રત-તપ-શીલ-સંયમનો નાશ, નરક આદિ દુર્ગતિ, ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ, પરમાગમથી વિમુખતા, ઘોર પાપ ઇત્યાદિ હજારો દોષો પ્રગટ થાય છે.

હે! જ્ઞાનીજન, જગતમાં પ્રિય, હિતકર મધુર વચન બહુ ભર્યાં છે; સુંદર શબ્દોની ખોટ નથી; તો નિંદ્ય વચન શા માટે બોલવાં? નીચ પુરૂષને બોલવા લાયક ‘ રે, તું ’ ઇત્યાદિ તોછડાં તુંકારા ભર્યાં વચન પ્રાણ જતાં પણ ન બોલો. અધમપણું કે ઉત્તમપણું વચનપરથી જ પરખાઇ આવે છે. નીચ જાતિનાં લોક બોલે તેવાં નિંદ્ય વચન છોડીને પ્રિય, હિતકર, મધુર, સામાને અનુકૂળ, ધર્મમય વચન બોલો.

જે અન્યને દુઃખદાયી વચન કહે છે, ખોટાં આળ ચઢાવે છે તેના પાપે અહિંજ તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, જીભ જૂઠી પડી જાય છે, આંધળા થાય છે, પાંગળા થાય

છે, દુર્ધ્યાનથી મરીને નરક તિર્યંચ આદિ દુર્ગતિનો યોગ થાય છે; અને સત્યના પ્રભાવથી અહીંજ ઉજ્વળ યશ, વચનસિદ્ધિ, દ્વાદશાંગ આદિ શ્રુતજ્ઞાન પામીને પરભવમાં ઈન્દ્રાદિક મહર્દ્ધિક દેવ થઈને, તીર્થંકર આદિ ઉત્તમ પદ પામીને નિર્વાણ પામે છે. તેથી ઉત્તમ સત્યધર્મ ધારણ કરો.*

---

* "વસ્તુનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જેવું જાણવું, અનુભવવું તેવું જ કહેવું તે સત્ય: તેના બે પ્રકાર છે-પરમાર્થસત્ય અને વ્યવહારસત્ય પરમાર્થસત્ય એટલે આત્મા સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઈ શકતો નથી, એમ નિશ્ચય જાણી ભાષા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલાં એક આત્મા સિવાય બીજું કાંઈ મારૂં નથી; એ ઉપયોગ રહેવો જોઈએ. અન્ય આત્માના સંબંધી બોલતાં આત્મામાં જાતિ લિંગ અને તેવા ઉપચારિક ભેદવાળો તે આત્મા ન હોવા છતાં માત્ર વ્યવહારનયથી કાર્ય માટે બોલાવવામાં આવે છે; એવા ઉપયોગપૂર્વક બોલાય તો તે પરમાર્થિક સત્ય ભાષા છે એમ સમજવાનું છે ૧. દૃષ્ટાંતઃ- એક માણસ પોતાના આરોપિત દેહની, ઘરની, સ્ત્રીની, પુત્રની કે અન્ય પદાર્થની વાત કરતો હોય તે વખત સ્પષ્ટપણે તે તે પદાર્થથી વક્તા હું ભિન્ન છું, અને તે મારાં નથી: એમ સ્પષ્ટપણે બોલનારને ભાન હોય તો તે સત્ય કહેવાય. ૨. દૃષ્ટાંતઃ- જેમ કોઈ ગ્રંથકાર શ્રેણિક રાજા અને ચેલણા રાણીનું વર્ણન કરતો હોય, તો તેઓ બન્ને આત્મા હતા અને માત્ર શ્રેણિકના ભવ આશ્રયી તેમનો સંબંધ અગર સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, રાજ્ય વગેરેનો સંબંધ હતો; તે વાત લક્ષમાં રાખ્યા પછી બોલવાની પ્રવૃત્તિ કરે એજ પરમાર્થસત્ય. વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બને તેમ ન હોવથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છેઃ—

૫. ઉત્તમ શૌચઃ-

"ઉત્તમ શૌચ સદા જગ જાના,
લોભ પાપકા બાપ વખાના."

શૌચ એટલે પવિત્રતા. ઉજ્વળતા. બહિરાત્મા, દેહની ઉજ્વળતા માટે સ્નાનાદિ કરવું તેને શૌચ કહે છે. પરંતુ હાડકાં, માંસ, ચરબી, લોહી, મજ્જા, વીર્ય અને ચામડી એ સાત ધાતુમય શરીર મળ-મૂત્રથી ભરેલું છે તે પાણીથી ધોયા છતાં પવિત્ર થતું નથી. મળનો બનાવેલો ઘડો મળથી ભર્યો હોય તેને ઉપરથી પાણીવડે ધોયા છતાં શુદ્ધ થતો નથી, તેમ શરીર પણ શુદ્ધ પાણીથી ધોવાથી પવિત્ર થતું

વ્યવહાર સત્યઃ- જેવા પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવમાં આવ્યું હોય તેવાજ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવું અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનું નામ વ્યવહારસત્ય. દષ્ટાંતઃ-જેમકે અમુક માણસનો લાલ અશ્વ જંગલમાં દિવસે બાર વાગે દીઠો હોય અને કોઈના પૂછવાથી તેજ પ્રમાણે યથાતથ્ય વચન બોલવું તે વ્યવહારસત્ય. આમાં પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, અગર ઉન્મત્તતાથી વચન બોલાયું હોય તે યદ્યપિ ખરૂં હોય તોપણ અસત્ય તુલ્ય જ છે. એમ જાણી પ્રવર્તવું. સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે.

આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું કંઈ કઠણ નથી. વ્યવહારસત્ય ભાષા ઘણીવાર બોલવામાં આવે છે, પણ પરમાર્થસત્ય બોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી. સમ્યકૃત્વ થયા બાદ અભ્યાસથી પરમાર્થસત્ય બોલવાનું થઇ શકે છે; અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે"

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

નથી; પવિત્ર માનવું વૃથા છે. શૌચ ધર્મ તો આત્માને ઉજ્વળ કરવાથી પ્રગટે છે. લોભથી, હિંસાથી આત્મા અત્યન્ત મલિન થઈ રહ્યો છે તેથી લોભનો અભાવ થયે આત્મા પવિત્ર થાય છે. જે પોતાના આત્માને દેહથી ભિન્ન, જ્ઞાન ઉપયોગ–દર્શનઉપયોગમય, અખંડ, અવિનાશી, જન્મ–જરા–મરણ રહિત, ત્રણે લોકના સર્વ પદાર્થોનો પ્રકાશક સદા કાળ અનુભવ કરે છે, ચિંતવે છે તેને શૌચ ધર્મ હોય છે. વળી મનને માયાચાર, લોભ આદિના ત્યાગથી ઉજ્વળ કરવું તે શૌચ ધર્મ છે. જેનું મન કામ–લોભ આદિથી મલિન હોય તેને શૌચ ધર્મ હોતો નથી. ધનની લંપટતાના ત્યાગથી શૌચ ધર્મ પ્રગટે છે. પરિગ્રહની મમતા છોડી, ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરી, તપશ્ચર્યામાં પ્રવર્તવું તે શૌચ ધર્મ છે. બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું તે શૌચ ધર્મ છે. આઠ પ્રકારના મદથી રહિત વિનયવાળા થવું તે પણ શૌચ ધર્મ છે. અભિમાની, મદ સહિત હોય તે મહા મલિન છે, તેને શૌચ ધર્મ કયાંથી પ્રગટે ? વીતરાગ સર્વજ્ઞના પરમ આગમનો અનુભવ કરીને અંતરમાં રહેલા મિથ્યાત્વ, કષાય આદિ મળને ધોવા તે શૌચ ધર્મ છે. ઉત્તમ ગુણોની અનુમોદનાથી શૌચ ધર્મ પ્રગટે છે. ભાવપૂર્વક ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણોનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ઉજ્વળ થાય છે. કષાય-મળના અભાવથી ઉત્તમ શાચ ધર્મ પ્રગટે છે. આત્માને પાપનો લેપ લાગવા ન દેવો તે શાચ ધર્મ છે. જે સમભાવ, સંતોષ ભાવરૂપ પાણીથી તીવ્ર લોભરૂપ મળના ઢગલાને ધોવે છે અને ભોજનમાં અતિ લંપટતા રહિત છે તેને નિર્મળ શાચ ધર્મ હોય છે. ભોજનનો લંપટી ધર્મ રહિત હોય છે,

ન ખાવા જેવી વસ્તુ પણ ખાય છે, હલકા આચારવાળો હોય છે. ભોજનના લંપટીની લજ્જા નાશ પામે છે, કારણ કે સંસારમાં જીહ્વા ઇન્દ્રિય અને કામને વશ થઇને જીવ, પોતાને ભૂલી, નરક–તિર્યંચ ગતિમાં લઈ જાય તેવાં મહા નિંદ્ય–પરિણામ–પ્રવૃત્તિ કરે છે. સંસારમાં પરધનની વાંછા, પરસ્ત્રીની વાંછા અને ભોજનની લંપટતા જ પરિણામને મલિન કરનાર છે; તેવી વાંછાનો ત્યાગ કરીને સંસારપરિભ્રમણથી આત્માને બચાવો. આત્માની મલિનતા તો જીવહિંસાથી તથા પરધન અને પરસ્ત્રીની વાંછાથી છે. પરધનના ઇચ્છક અને જીવઘાતના કરનારા કોટિ તીર્થોમાં સ્નાન કરે, સર્વ તીર્થ સ્થળોની યાત્રા કરે, કરોડો રૂપિયાનું દાન કરે, કરોડો વર્ષ સુધી તપ કરે, સર્વ શાસ્ત્રો ભણે, ભણાવે તો પણ તેમની શુદ્ધિ કદાપિ થતી નથી. અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરનારનાં અને અન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષય–ભોગ અને ધનને ભોગવનારનાં પરિણામ એવાં મલિન હોય છે કે કરોડોવાર ધર્મનો ઉપદેશ અને સર્વ સિદ્ધાંતોની વ્યાખ્યા ઘણાં વર્ષો સુધી સાંભળે તો પણ કદી હૃદયમાં તેનો પ્રવેશ થતો નથી. પચાસ વર્ષો સુધી શાસ્ત્ર–શ્રવણ કર્યું હોય તો પણ ધર્મના સ્વરૂપનું ભાન નથી એવા ઘણા આપણે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ; એ બધું અન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું અને અભક્ષ્ય ભક્ષણનું ફળ છે. તેથી જે પોતાના આત્માની પવિત્રતા ઇચ્છતા હોય તેણે અન્યાયથી ધન મેળવવું નહીં. અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવું નહીં. અને પરસ્ત્રીની અભિલાષા કરવી નહીં.

પરમાત્માના ધ્યાનથી શૌચધર્મ પ્રગટે છે; અહિંસા,

સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહત્યાગથી શૌચ ધર્મ થાય છે. હિંસા આદિ પાંચ પાપમાં પ્રવર્તનાર સદાય મલિન છે; પરના ઉપકારને ઓળવનાર કૃતઘ્ની સદા મલિન છે; ગુરૂદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, સ્વામીદ્રોહી, મિત્રદ્રોહી અને ઉપકાર ઓળવનારનાં પાપની પરંપરા અસંખ્યાત ભવોમાં કરોડો તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી અને દાન કરવાથી દૂર થતી નથી. વિશ્વાસઘાતી સદાય મલિન હોય છે. તેથી ભગવાનનાં પરમાગમની આજ્ઞા પ્રમાણે શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર ધારણ કરી આત્માને પવિત્ર કરો. ક્રોધાદિ કષાયોને રોકીને ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ગુણ ધારણ કરીને આત્માને ઉજ્વળ કરો. સમસ્ત વ્યવહાર કપટ રહિત થઈને ઉજ્વળ કરો. પારકા વૈભવ, ઐશ્વર્ય, ઉજ્વળ યશ, ઉત્તમ વિદ્યા આદિ પ્રભાવ દેખીને અદેખાઇરૂપ મલિનતા છોડીને શૌચ ધર્મ અંગીકાર કરો. પરના પુણ્યનો ઉદય દેખીને ખેદ ન કરો. આ મનુષ્યદેહ તથા ઇન્દ્રિયો, જ્ઞાન, બળ, આયુષ્ય, ધન સંપત્તિ આદિ અનિત્ય ક્ષણભંગુર જાણી, એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિ ધારણ કરી, અશુભ ભાવોનો અભાવ કરી આત્માને પવિત્ર કરો. શૌચ જ મોક્ષનો માર્ગ છે; મોક્ષ આપનાર છે.

૬. ઉત્તમ સંયમઃ-

"અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયક ભાવરે;
સંયમ શ્રેણિ ફૂલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવરે."

મુનિશ્રી યશોવિજયજી.

"(આત્માની અભેદ ચિંતનારૂપ) સંયમના એક પછી એક ક્રમને અનુભવીને ક્ષાયકભાવ (જડપરિણતિના ત્યાગ) ને પામેલો એવો જે શ્રી સિદ્ધાર્થપુત્ર, તેના નિર્મળ ચરણકમળને સંયમશ્રેણિરૂપ ફૂલથી પૂજું છું."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

પાંચ વ્રતો ધારણ કરવાં, પાંચ સમિતિ પાળવી, ચાર કષાયોને રોકવા, ત્રણ દંડ (મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ)નો ત્યાગ કરવો અને પાંચ ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો; તેને વીતરાગ ભગવાને સંયમ કહ્યો છે.

૧. હિંસાનો ત્યાગ કરવો, દયારૂપ રહેવું, ૨. હિત, મિત, પથ્ય, પ્રિય, સત્ય વચન બોલવું; ૩. પરધનની વાંછાનો અભાવ કરવો, ૪. કુશીલને ત્યાગવું અને ૫. પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો એ પાંચ વ્રતો છે. પાંચ પાપોનો (હિંસા, જૂઠ, ચોરી, કુશીલ અને પરિગ્રહ) અલ્પાંશે ત્યાગ કરવો તે અણુવ્રત કહેવાય છે; સર્વાંશે ત્યાગ કરવો તે મહાવ્રત કહેવાય છે, તે પાંચ વ્રતો દઢતાથી ધારણ કરવાં તે સંયમ છે.

૧. ચાલતાં દયાળુ અંતઃકરણથી સાચવીને પ્રવર્તવું તે ઇર્યા સમિતિ, ૨. શુદ્ધ વચન બોલવાં તે ભાષા સમિતિ, ૩. નિર્દોષ શુદ્ધ ભોજન કરવું તે એષણા સમિતિ, ૪. આંખવડે જોઇને સાફ કરીને ઉપકરણ આદિ ચીજો લેવી મૂકવી તે આદાન-નિક્ષેપણ સમિતિ, અને ૫. મળ, મૂત્ર કફ વગેરે બીજા જીવોને ગ્લાનિ (ચિતરી), દુઃખ હરકત ન થાય તેવા સ્થાનમાં નાખવાં તે પ્રતિષ્ઠાપન સમિતિ એ પાંચ સમિતિ પાળવી તે સંયમ છે.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોને રોકવા તે સંયમ છે. મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિને દંડ કહેવાય છે; તેનો ત્યાગ કરવો તથા વિષયોમાં દોડતી પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી તે સંયમ છે.

એ સંયમ બહુ દુર્લભ છે. પૂર્વે બાંધેલાં અશુભ કર્મો અતિ મંદ થયાં હોય ત્યારે મનુષ્ય જન્મ, ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ કુળ, ઉત્તમ જાતિ, ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, નીરોગીપણું, કષાયોની મંદતા પ્રાપ્ત થાય અને ઉત્તમ પુરૂષની સંગતિ, વીતરાગનાં બોધેલાં સત્શાસ્ત્રોનું સેવન, સાચા ગુરુનો સંયોગ, સમ્યક્દર્શન આદિ અનેક દુર્લભ સામગ્રી મળે ત્યારે સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે વૈરાગ્ય ધારણ કરનાર મનુષ્યને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ક્ષયોપશમથી તો દેશ સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાન બન્ને કષાયોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તેને સકળ સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સંયમ પામવો મહા દુર્લભ છે.

નરક તિર્યંચ અને દેવગતિમાં તો સંયમ હોય નહીં; કોઈ તિર્યંચને દેશ વ્રત પોતાના પર્યાય પ્રમાણે કદાચિત્ હોય છે. મનુષ્ય ભવમાં પણ નીચ કુળ આદિવાળાને અધમ દેશવાળાને, અપૂર્ણ ઇન્દ્રિયવાળાને, અજ્ઞાની, રોગી, દરિદ્રી, અન્યાય માર્ગી, વિષય લંપટ, તીવ્ર કષાયી નિંદ્ય કર્મ કરનારા મિથ્યાદૃષ્ટિઓને કદી સંયમ પ્રાપ્ત થતો નથી. તેથી સંયમ પામવો બહુ દુર્લભ છે.

આવો દુર્લભ સંયમ પણ પામીને કોઇ મૂઢ બુદ્ધિવાળો વિષયોનો લોલુપી થઇને સંયમ તજી દે છે તે અનંતકાળ

સુધી જન્મ મરણ કરતો કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. સંયમ પામીને છોડી દે, સંયમ બગાડે તેને અનંત કાળ નિગોદમાં અને ત્રસ થાવરમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. તેને સારી ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. સંયમ પામીને બગાડવા જેવો બીજો અનર્થ નથી. વિષયોનો લોભી થઇને જે સંયમ બગાડે છે તે એક કોડીની કિંમતમાં ચિંતામણિ રત્ન વેચે છે; ઇન્ધરાં કરવાં માટે કલ્પવૃક્ષને કાપે છે. વિષયોનું સુખ કંઇ સુખ નથી, સુખાભાસ છે, ક્ષણ ભંગુર છે, નરકનાં ઘોર દુઃખોનું કારણ છે. કિંપાક ફળ જેમ જીભ અડતાં માત્ર મીઠું લાગે છે પણ પછીથી ઘોર દુઃખ, મહા દાહ, સંતાપ ઉપજાવી, મરણ પમાડે છે તેમ ભોગ થોડો કાળ તો અજ્ઞાની જીવોને ભ્રમથી સુખરૂપ ભાસે છે, પછી અનંતકાળ અનંત ભવોમાં ઘોર દુઃખ દે છે. માટે સંયમની પરમ રક્ષા કરો.

પાંચ ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં ભમતી અટકાવવી તે સંયમ છે. કષાય ઘટાડવાથી સંયમ થાય છે. ભારે તપ ધારણ કરવાથી સંયમ થાય છે. રસનો ત્યાગ કરવાથી સંયમ નિપજે છે. મનની પ્રવૃત્તિ સંકોચવાથી સંયમ થાય છે. મહાન કાય-ક્લેશ સહન કરવાથી સંયમ થાય છે. ઉપવાસ આદિક અનશન તપથી સંયમ થાય છે. પરિગ્રહની લાલસાના ત્યાગથી સંયમ થાય છે. ત્રસ—થાવર જીવોની રક્ષા કરે તે પણ સંયમ છે. મનના વિકલ્પો રોકવાથી તથા પ્રમાદથી થતી વચનની પ્રવૃત્તિ રોકવાથી સંયમ થાય છે. દયારૂપ પરિણામથી સંયમ થાય છે. પરમાર્થનો વિચાર કરવા તથા પરમાત્માના ધ્યાનથી સંયમ નિપજે છે. સંયમવડે જ સમ્યક્-

દર્શન પોષાય છે. સંયમ મોક્ષનો માર્ગ છે. સંયમ વિના મનુષ્ય ભવ નિષ્ફળ છે, નિરર્થક છે. સંયમ વિના જીવ દુર્ગતિ પામે છે. સંયમ વિના દેહ ધારવો, બુદ્ધિ પામવી, જ્ઞાનનું આરાધન કરવું, બધું નકામું છે. સંયમ વિના દીક્ષા ગ્રહણ કરવી, વ્રત પાળવાં, મુંડ મુંડાવવું, નગ્ન રહેવું, ભેખ લેવો સર્વ વૃથા છે.

સંયમ બે પ્રકારનો છે: ઇન્દ્રિય સંયમ અને પ્રાણ સંયમ.

જેની ઇન્દ્રિયો વિષયોથી વિરામ પામી નથી અને જેણે છકાયના જીવોની વિરાધના ટાળી નથી, તેના બાહ્ય પરિષહ સહેવા વૃથા છે, તપ કરવાં વૃથા છે, દીક્ષા લેવી વૃથા છે. સંસારમાં દુઃખી જીવોને સંયમ વિના કોઇ બીજું શરણ નથી.

જ્ઞાની પુરૂષો તો એવી ભાવના ભાવે છે કે સંયમ વિના મનુષ્ય ભવની એક ઘડી પણ ન જાઓ, સંયમ વિના જીવન નિષ્ફળ છે, સંયમ આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં શરણ છે; દુર્ગતિરૂપ સરોવર સૂકાવી દેનાર સૂર્ય છે; સંયમ વડે જ સંસારરૂપી મહા શત્રુનો નાશ થાય છે. સંયમ વિના સંસારપરિભ્રમણનો નાશ થતો નથી, એવો નિયમ છે. જે અંતરંગમાં કષાયોવડે આત્માને મલિન થવા ન દે અને બાહ્ય યત્નાપૂર્વક પ્રમાદ રહિત પ્રવર્તે તેને સંયમ હોય છે.

૭. ઉત્તમ તપ:-

"જપ, તપ, ઓર વ્રતાદિ સબ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
જહાં લગી નહિ સંતકી, પાઇ કૃપા અનૂપ.

પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છંદન કો છોડ,
પિછે લાગ સત્પુરૂષ કે, તો સબ બંધન તોડ."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

"તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાનાં છે; લોકને દેખાડવા અર્થે કરવાનાં નથી. કષાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યો છે. લૌકિક દૃષ્ટિ ભૂલી જવી."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો તે તપ છે. સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ એ ચાર આરાધનાઓમાં સમ્યક્તપ પ્રધાન છે. જેવી રીતે સુવર્ણને સોળ તાવણીથી તપાવીને શુદ્ધ કરે છે તો સર્વ મળ દૂર થવાથી સોળ વાનીનું સોનું ઉત્તમ બને છે; તેમ આત્મા પણ બાર પ્રકારના તપના પ્રતાપે કર્મ–મળ–રહિત શુદ્ધ થાય છે. અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ દેહને પંચાગ્નિવડે તપાવે છે તથા અનેક પ્રકારના કાય–ક્લેશને તપ કહે છે પરંતુ તે તપ નથી. કાયાને બાળવાથી કે મારવાથી શું થાય? મિથ્યાદૃષ્ટિ જ્ઞાનપૂર્વક આત્માને કર્મબંધનથી છોડાવવાની કળા જાણતો નથી. કર્મમળના કલંકથી રહિત થવા ઇચ્છતો આત્મા તો ભેદવિજ્ઞાનથી પોતાના આત્માના નિજ સ્વભાવને અને રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ દ્રવ્ય–ભાવ–કર્મરૂપ મેલને ભિન્ન દેખે છે. જેથી રાગ–દ્વેષ–મોહરૂપ મળ જુદો થઇ જાય અને શુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનમય આત્મા ભિન્ન થઇ જાય તે તપ કહેવાય.

મનુષ્ય ભવ પામીને સ્વ અને પરનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે તેણે તો પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરીને વિષયો

પ્રત્યે વૈરાગ્ય ધારણ કરી, સમસ્ત પરિગ્રહ ત્યાગી, બંધ કરાવનાર રાગ-દ્વેષમય પ્રવૃત્તિ તજીને પાપનાં આલંબન છોડવા તથા મમતાનો નાશ કરવા માટે વનમાં જઈ તપ કરવું. આવું તપ મહા ભાગ્યશાળી પુરૂષોથી થાય છે. તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

સંસારી જીવોને મમતારૂપી મોટી ફાંસી છે. એ મમતારૂપ જાળમાં ફસાઈને ઘોર કર્મ કરવાથી મહા પાપ બાંધે છે; રોગ આદિ તીવ્ર વેદના અને સ્ત્રી-પુત્રાદિ સર્વ કુટુંબના તથા પરિગ્રહના વિયોગાદિથી થતા તીવ્ર આર્તધ્યાન સહિત મરણ પામીને દુર્ગતિનાં ઘોર દુઃખો ભોગવે છે.

તપરૂપી વનમાં વાસ પામવો દુર્લભ છે. કોઈ મહા ભાગ્યશાળી પુરૂષ જ પાપથી ત્રાસ પામીને તપરૂપ ધર્મનું શરણ ગ્રહણ કરે છે. સર્વ સ્ત્રી, પુત્ર આદિ પરિગ્રહની મમતા તજી કોઇક વિરલા પુરૂષ પરમ ધર્મના ધારક, વીતરાગ, નિર્ગ્રંથ, સદ્ગુરુ ભગવાનના ચરણનું શરણ પામે છે. સદ્ગુરુનો યોગ પામીને જેને મહા પુણ્યના ઉદયે અશુભ કર્મ અતિ મંદ થતાં સમ્યક્દર્શનરૂપી સૂર્ય પ્રગટ્યો છે તથા સંસાર, દેહ અને વિષયભોગો પ્રત્યે વૈરાગ્ય જાગ્યો છે તે તપ-સંયમ ગ્રહણ કરે છે.

આવું દુર્લભ ભારે તપ ધારણ કરવા છતાં કોઇ પાપી વિષયોની લાલસાએ તપનો ભંગ કરે તેને અનંતાનંત કાળ સુધી ફરી તપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી મનુષ્ય ભવ પામીને, આત્માદિનું સ્વરૂપ જાણી, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરીને વૈરાગ્યરૂપ થઈ, સર્વસંગ ત્યાગી, વનમાં

એકલા આત્મ–ધ્યાનમાં લીન થઈ રહેવું તે તપ છે. પરિગ્રહની મમતા તજી, તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો તથા મહા બળવાન કામવિકાર ઉપર વિજય મેળવવો તે ભારે તપ છે. આકરાં મુનિનાં વ્રતો ધારણ કરીને ટાઢ, તડકો, પવન, વરસાદ તથા ડાંસ, મચ્છર, માખો, મધમાખો, સાપ, વીંછી ઇત્યાદિથી થતી ઘોર વેદના ઉઘાડે ડીલે સહન કરવી તે તપ છે, નિર્જન પર્વતોની નિર્જન ગુફાઓમાં, ભયંકર પર્વતની ખીણોમાં તથા સિંહ, વાઘ, રીંછ, વરૂ, ચિત્તા અને હાથીવાળા ઘોર વનમાં વાસ કરવો તે તપ છે. દુષ્ટ વેરી, મ્લેચ્છ, ચોર, શિકારી, મનુષ્ય, તિર્યંચ અથવા દુષ્ટ વ્યંતર આદિ દેવોના કરેલા ઘોર ઉપસર્ગોથી કંપાયમાન ન થવું; ધીર વીરપણાથી, કાયરતા રહિત, વેર વિરોધ રાખ્યા વિના, સમભાવથી પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન થઈને ખમી ખુંદવું તે તપ છે. સર્વ જીવોને પ્રવર્તાવનાર–વશ કરનાર રાગ–દ્વેષને જીતવા, ક્ષય કરવા તે તપ છે. વગર માગ્યે, ભિક્ષા વખતે શ્રાવકે નવધા ભક્તિ સહિત દાનમાં આપેલો ખારો, મોળો, કડવો, ખાટો, લૂખો, ચીકણો, સરસ, નીરસ, નિર્દોષ પ્રાસુક આહાર એકવાર દિવસમાં લોલુપતા તજી, સંકલેશ રહિત થઈ ભક્ષણ કરવો તે તપ છે. પાંચ સમિતિ પાળવી અને મન, વચન, કાયાની ગુપ્તિ કરવી, રાગદ્વેષ રહિત આત્માનો અનુભવ કરવો તે તપ છે. સ્વપરના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવો, ચાર અનુયોગના અભ્યાસવડે ધર્મ સહિત કાળ વ્યતીત કરવો તે તપ છે. અભિમાન તજી વિનયવાન થવું, કપટ તજી સરળભાવી થવું, ક્રોધ તજી ક્ષમાવાન થવું અને લોભ તજી સંતોષી થવું તે તપ છે. જેથી કર્મસમૂહને હણી

આત્મા સ્વતંત્ર, મુક્ત થાય તે તપ છે. સત્‌શાસ્ત્રના અર્થ પ્રકાશવા, વ્યાખ્યાન કરવું, પોતે નિરંતર અભ્યાસ કરે અને બીજાને અભ્યાસ કરાવે તે તપ છે, તપસ્વીની ઈન્દ્ર પણ સ્તુતિ કરે છે, ભક્તિ પ્રગટ કરે છે. તપથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. તપનો મહિમા અચિંત્ય છે. તપ કરવાનાં પરિણામ થવાં બહુ દુર્લભ છે. નરક, તિર્યંચ કે દેવ ગતિમાં તપની યોગ્યતા જ નથી; એક મનુષ્ય ગતિમાં હોય છે. મનુષ્ય ગતિમાં પણ ઉત્તમ કુળ, જાતિ, બળ, બુદ્ધિ અને સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયો જેને હોય તથા રાગાદિની મંદતા જેને હોય તથા વિષયોની લાલસા જેની નાશ પામી છે તે મનુષ્ય તપ ધર્મ આરાધી શકે છે.

તપ બાર પ્રકારે છે. જેની જેવી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે આદરો. બાળક, વૃદ્ધ, ધનાઢ્ય, નિર્ધન, બળવાન, નિર્બળ, શરણવાળો, અશરણ, ગમે તે હો; કોઇથી ભગવાને કહેલું તપ ન બને એમ નથી. જેમ વાત પિત્ત-કફ આદિનો પ્રકોપ ન થાય, રોગ વધે નહીં, શરીર રત્નત્રયના આરાધનમાં જોડાયલું રહે, તેમ પોતાનું સંઘયણ, બળ, વીર્ય તપાસીને શક્તિ પ્રમાણે તપ કરો. દેશ કાળ આહારની યોગ્યતા વિચારીને તપ કરો. જેમ તપમાં ઉત્સાહ વધતો રહે, પરિણામમાં ઉજ્જવળતા વધતી જાય, તેમ તપ કરો. ઇચ્છાના નિરોધથી વિષયો પ્રત્યેનો રાગ ઘટાડવો તે તપ છે. તપ જ જીવને કલ્યાણકારી છે.

કામનો, નિદ્રાનો અને પ્રમાદનો નાશ કરનાર તપ જ છે. તેથી અહંકાર તજીને બાર પ્રકારના તપમાંથી જેટલું સામર્થ્ય હોય તે પ્રકારનું તપ કરો.

૮ ઉત્તમ ત્યાગઃ-

"ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન."

આત્મસિદ્ધિ-શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

"આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રીજિન 'ત્યાગ' કહે છે. તે તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે, તો પણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્ય-પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઇ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

ધન સંપદાદિ પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ કર્મના ઉદયને આધીન અને વિનાશીક, અભિમાન ઉપજાવનાર, તૃષ્ણા વધારનાર, રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા કરનાર, આરંભની વૃદ્ધિ કરનાર પાંચ પાપનું મૂળ છે એમ જાણી જે ઉત્તમ પુરૂષો પ્રથમથી જ તેને અંગીકાર કરતા નથી તેમને ધન્ય છે! જેમણે તેનો અંગીકાર કરી, પછી હલાહલ વિષ સમાન જાણી સડેલા તરણાની પેઠે તેનો ત્યાગ કર્યો તેમનો મહિમા અચિંત્ય છે. કોઇ જીવોનો તીવ્ર રાગ ભાવ મંદ થયો નથી; તેથી સંપૂર્ણપણે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવા સમર્થ નથી, પણ પ્રશસ્ત રાગરૂપ ધર્મમાં રૂચિવંત છે અને પાપથી ભય પામ્યા છે તે મહા પુરૂષો ઉત્તમ પાત્રોના ઉપકાર અર્થે દાનમાં ધન ખર્ચે છે, તેમજ ધર્મનું સેવન કરનારા નિર્ધન જનોને અન્ન વસ્ત્રાદિ આપી ઉપકાર કરે છે. ધર્મનાં સ્થાનક જિન મંદિર

આદિમાં, જિન સિદ્ધાંત લખાવવામાં, પ્રસિદ્ધ કરાવવામાં, સંગ્રહ કરાવવામાં તથા ઉપકરણમાં, પૂજા–પ્રભાવનામાં ધનનો સદુપયોગ કરે છે. દુઃખી, દરિદ્રી, રોગીઓના ઉપકાર અર્થે તન, મન, ધનનો કરૂણા–બુદ્ધિથી ઉપયોગ કરે છે; તેઓ તેમનું ધન અને જીવન બંને સફળ કરે છે.

દાન ધર્મનું અંગ છે. તેથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિપૂર્વક સમ્યક્‌ગુણધારી પવિત્ર પાત્ર જનોને દાન દેવું તે પરલોક માટે ઉત્તમ સુખ સામગ્રીનું ભાથું છે; નિર્વિઘ્ન દેવલોક કે ભોગભૂમિનાં સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. દાનનો મહિમા તો અજ્ઞાની બાળ ગોવાળ સર્વ કહે છે કે પૂર્વે દાન દીધું છે તો અનેક પ્રકારની સુખ સામગ્રી મળી છે અને જે કરશે તે પામશે. સુખ સંપત્તિના ઇચ્છક હો તો દાન દેવામાં પ્રેમ રાખો. જે દાન દેવામાં તત્પર નથી અને માત્ર ધન એકઠું કરવામાં મરણ પર્યંત પ્રયત્ન કરે છે, તે તીવ્ર આર્તધ્યાનરૂપ પરિણામ સહિત મરીને સર્પ આદિ દુષ્ટ તિર્યંચ ગતિ પામી નરક–નિગોદમાં જાય છે.

ધન ક્યાં સાથે આવવાનું છે? ધન પામ્યા હો તો દાનવડે તેને સફળ કરો. દાન દઈ શકતો નથી તે કંજુસનું ધન ઘોર દુઃખની પરંપરા વધારનાર બને છે. આ લોકમાં કૃપણ અત્યંત નિંદાય છે; કૃપણનું નામ પણ કોઈ લેતું નથી; કૃપણ, કંજુસ મનુષ્યનું નામ લોકમાં અમાંગળિક મનાય છે.

દાતારના દોષો ઢંકાઇ જાય છે, દૂર થઈ જાય છે. દાન વડે જગતમાં નિર્મળ કીર્તિ ફેલાય છે. દાનવડે વેરી પણ પગે પડે છે, વેર છોડી દે અને મિત્ર બની હિત કરે છે.

દાનનો પ્રભાવ જગતમાં જબરો છે. સાચી ભક્તિ સહિત અલ્પ દાન દેનાર પણ ભોગભૂમિમાં ત્રણ પલ્યોપમના લાંબા આયુષ્યવાળો મનુષ્ય થઇ ત્યાંના કલ્પવૃક્ષ આદિનાં મનોવાંછિત સુખ ભોગવી દેવલોકમાં જાય છે. જગતમાં આપનારનો હાથ ઉંચો રહે છે.

વિનય સહિત સ્નેહ ભર્યાં વચનથી દાન દેવું. દાન કરનારે એવું અભિમાન ન રાખવું કે હું આના ઉપર ઉપકાર કરૂં છું. દાન કરનાર તો પાત્ર (દાન દેવા યોગ્ય મહાત્મા)ને પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર માને છે. લોભરૂપી અંધકૂપમાં પડેલા ઉપર પાત્ર વિના કોણ ઉપકાર કરે? પાત્ર વિના લોભીઆનો લોભ છૂટતો નથી. પાત્ર વિના સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર દાન કયાંથી દેવાય? તેથી વિચારવાન ધર્મેચ્છકને તો પાત્રનો યોગ મળે કે દાન દેવાય ત્યારે અત્યંત આનંદ થાય છે. શ્રીમંતપણું અને સમજણ પામ્યા હો તો દાનમાં જ ઉદ્યમ કરો.

૧. અભયદાનઃ—

છકાય (૧. પૃથ્વીરૂપે દેહ ધર્યો છે તે, ૨. પાણીરૂપ દેહવાળા, ૩. અગ્નિરૂપ દેહવાળા, ૪. વાયુરૂપ દેહવાળા અને ૫. વનસ્પતિરૂપ દેહવાળા એ પાંચ સ્થાવર એટલે અચર અને ૬. ત્રસ એટલે સચર એમ સચરાચર) જીવોને અભયદાન દ્યો, એટલે અભક્ષ્યના ત્યાગથી, હિંસા થાય તેવી પ્રવૃત્તિરૂપ આરંભ ઘટાડવાથી દેખીને શોધીને યત્નાચારથી વસ્તુઓ લેવાં મૂકવામાં પ્રવર્તવું; નિર્દયી થઇને ન પ્રવર્તવું કોઈ પ્રાણીને મન, વચન, કાયાથી દુઃખ ન દેવું; દુઃખીઆં

ઉપર દયા રાખવી એ ગૃહસ્થો માટે અભયદાન છે. તેથી સંસારમાં જન્મ, મરણ, રોગ, શોક, ગરીબાઈ, વિયોગ આદિ દુઃખ ભોગવવાં પડતાં નથી.

૨. જ્ઞાનદાન:-

સંસાર વધારનારાં, હિંસાને પોષનારાં તથા અસત્ય ધર્મનું સમર્થન કરનારાં શાસ્ત્રો, તથા યુદ્ધશાસ્ત્ર, શૃંગારશાસ્ત્ર, માયાકપટનું વર્ણન કરનારાં શાસ્ત્ર, વૈદ્યકશાસ્ત્ર, રસ-રસાયણ, મંત્ર, તંત્ર, મારણ-વશીકરણ આદિ શાસ્ત્રો મહા પાપની પ્રરૂપણા કરનારાં છે. તેનાથી દૂર રહી ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞનાં કહેલાં દયાધર્મની પ્રરૂપણા કરનારાં સ્યાદ્વાદરૂપ અનેકાંત માર્ગનો પ્રકાશ કરનારાં, નય-પ્રમાણવડે તત્ત્વાર્થની પ્રરૂપણા કરનારાં શાસ્ત્રોનો પોતે અભ્યાસ કરો, કરાવો, અને આત્મકલ્યાણને અર્થે તેવાં શાસ્ત્રોનું દાન કરો. પોતાનાં સંતાનોને જ્ઞાનદાન દ્યો. અન્ય ધર્મબુદ્ધિવાળા, રૂચિવાળા, શુભેચ્છાસંપન્ન હોય તેમને શાસ્ત્રનું દાન કરો. જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રેમ જેમને જાગ્યો છે તે સજ્જનો જ્ઞાનદાન માટે પાઠ-શાળાઓ સ્થાપે છે. કારણ કે ધર્મનો સ્તંભ જ્ઞાન છે. જ્યાં જ્ઞાનદાન હશે ત્યાં ધર્મ રહેશે; તેથી જ્ઞાનદાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો. જ્ઞાનદાનના પ્રભાવથી નિર્મળ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩. ઔષધ દાન:-

રોગનો નાશ કરનાર પ્રાસુક ઔષધનું દાન કરો. ઔષધદાન અતિ ઉપકારી છે. રોગીને સહજ તૈયાર ઔષધ

મળે તો તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે નિર્ધન હોય, જેની સેવા કરનાર કોઇ ન હોય તેવાને તૈયાર દવા મળે તો નિધાન મળ્યું એમ માને છે. ઔષધ લઇને નીરોગી થાય તે વ્રત, તપ, સંયમ પાળી શકે છે, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી શકે છે, ઔષધદાન દેનારને વાત્સલ્ય ગુણ, સ્થિતિકરણ ગુણ, નિર્વિચિકિત્સા ગુણ ઇત્યાદિ અનેક ગુણ પ્રગટે છે. ઔષધ દાનના પ્રભાવથી જીવ રોગ રહિત દેવનો વૈક્રિયિક દેહ પામે છે.

૪. આહારદાનઃ-

આહારદાન સર્વ દાનોમાં મુખ્ય છે. પ્રાણીઓની જીવન શક્તિ, બળ, બુદ્ધિ, એ બધા ગુણો આહાર વિના નાશ પામે છે. આહાર દીધો તેણે પ્રાણીને જીવન, બુદ્ધિ, શક્તિ-સર્વ આપ્યું. આહારદાનથી જ મુનિનો, શ્રાવકનો બધો ધર્મ પ્રવર્તે છે. આહારદાન વિના મોક્ષ માર્ગનો લોપ થઇ જાય. પથ્ય આહાર સર્વ રોગોનો નાશ કરનાર છે. આહાર-દાન દેનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ ભોગભૂમિમાં દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષના ચિરકાળ ભોગ ભોગવે છે; ત્રણ દિવસે આંબળા જેટલો આહાર કરે છે તો પણ ભૂખ તરસ લાગતી નથી. સર્વ દુઃખ કલેશ રહિત અસંખ્યાત વર્ષ સુધી સુખ ભોગવી મરણ પછી દેવલોકમાં ઉપજે છે.

ધન પામ્યા હો તો ચાર પ્રકારનાં દાન દેવામાં પ્રવર્તો. નિર્ધન હો તો પણ પોતાના ભોજનમાંથી બને તેટલું દાન કરો. જો અર્ધું ભોજન મળતું હોય તો તેમાંથી એક બે કોળીઆ દુઃખી, ભુખ્યાં, દીન-દરિદ્રીને દાન કરો.

મીઠાં વચન બોલવાં તે પણ મોટું દાન છે; આદર-સત્કાર, વિનય કરવો, જગા આપવી, કુશળતા પૂછવી એ મહા દાન છે. દુષ્ટ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરો, પાપ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરો, ચાર કષાયોનો ત્યાગ કરો. પરના સાચા, ખોટા દોષ કદી ન કહો. અન્યાયનું ધન લેવાનો (લાંચ આદિનો) દૂરથી ત્યાગ કરો.

હે ! જ્ઞાની જનો, જો આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો દુઃખીઆંને તો દાન દ્યો, તેમજ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન આદિ ગુણોના ધારક ગુણીજનોનો મહાવિનય, આદરસત્કાર કરો. સર્વ જીવો ઉપર કરૂણા કરો. મિથ્યાદર્શનનો ત્યાગ કરો. રાગ–દ્વેષ–મોહ ધરનારા કુદેવ, આરંભ પરિગ્રહવાળા ભેખધારી કુગુરૂ તથા હિંસાને પોષનારાં, રાગ–દ્વેષ વધારનારાં મિથ્યાદષ્ટિનાં શાસ્ત્ર, તે સર્વને વંદન, સ્તવન પ્રશંસા કરવાનો ત્યાગ કરો. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને વશ કરવા માટે ભારે ઉદ્યમ કરો. કલેશનું કારણ એવાં કડવાં વચન, ગાળ, અપમાનકારી વચનં, અભિમાની વચન કદી કોઇને કહો નહીં. કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ દેનાર તથા પોતાના યશનો નાશ કરનાર, ધર્મનો નાશ કરનાર મન, વચન કાયાની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરો.

૯. ઉત્તમ આકિંચન્યઃ–

“સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સંબંધ માત્ર,
અથવા તે જ્ઞેય પણ પર દ્રવ્ય–માંય છે;

એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

"જીવ મારાપણું માને છે તે જ દુઃખ છે, કેમકે મારાપણું માન્યું કે ચિંતા થઇ કે કેમ થશે? કેમ કરીએ? ચિંતામાં જે સ્વરૂપ થઈ જાય છે તેજ અજ્ઞાન છે. વિચારથી કરી, જ્ઞાને કરી જોઇએ, તો કોઈ મારૂં નથી એમ જણાય.... નિર્ધન કોણ? જેને વિશેષ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા–તેની દુઃખધા, બળત્રા છે, તેને જરા પણ સુખ નથી. લોક જાણે છે શ્રીમંત સુખી છે, પણ વસ્તુતઃ તેને રોમે રોમ બળત્રા છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

પોતાના જ્ઞાન–દર્શનમય સ્વરૂપ વિના અન્ય કંઈ પણ મારૂં નથી, હું કોઈ અન્ય દ્રવ્યનો નથી અને મારૂં કોઇ અન્ય દ્રવ્ય નથી; આવા અનુભવને આકિંચન્ય કહે છે.

હે! આત્મા, પોતાનું સ્વરૂપ દેહથી ભિન્ન, જ્ઞાન સ્વરૂપ, અનુપમ અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ રહિત, (નિરંજન), પોતાના સ્વાધીન, જ્ઞાનાનંદ સુખથી પરિપૂર્ણ, પરમ અતીન્દ્રિય, ભય રહિત છે એવો અનુભવ કર. આ દેહ તે હું નથી, દેહ તો રસ, રૂધિર, હાડકાં, માંસ ચામડીનો જડ, અચેતન છે; હું આ દેહથી અત્યંત ભિન્ન છું. આ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયાદિ જાતિ–કુળ દેહનાં છે, મારાં નથી. સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુંસક લિંગ દેહને છે; મારૂં નથી. ગોરાપણું શ્યામપણું, રાજાપણું, રંકપણું, સ્વામીપણું, સેવકપણું, પંડિત-

પણું, મૂર્ખપણું ઈત્યાદિ સર્વ રચના કર્મના ફળરૂપ દેહની છે, હું તો તે સર્વને જાણનાર છું. આ દેહના સંબંધો છે તે મારૂં સ્વરૂપ નથી. મારૂં સ્વરૂપ તો અન્ય દ્રવ્યથી વિલક્ષણ છે. ઠંડો, ગરમ. નરમ, કઠણ, લુખો, ચીકણો, હલકો, ભારે, એ આઠ પ્રકારનો સ્પર્શ તે મારૂં રૂપ નથી; પુદ્દગલનું સ્વરૂપ છે. ખાટો, મીઠો, કડવો, તુરો, તીખો એ પાંચ પ્રકારનો રસ, સુગંધ, દુર્ગંધ એ બે પ્રકારનો ગંધ અને કાળો, પીળો, લીલો, ધોળો, લાલ એ પાંચ રંગ મારૂં સ્વરૂપ નથી; પુદ્દગલનું છે. મારૂં સ્વરૂપ તો સુખથી પરિપૂર્ણ, પરમાનંદ રૂપ છે. પરંતુ કર્મને આધીન થઈ હું દુ:ખી થઇ રહ્યો છું. મારૂં સ્વરૂપ ઈન્દ્રિયોથી રહિત, અતીન્દ્રિય છે. ઇન્દ્રિયો તો પુદ્દગલમય કર્મથી થયેલી છે.

હું સમસ્ત ભય રહિત, અવિનાશી, અખંડ, આદિ–અંત રહિત શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવી છું. પરંતુ અનાદિ કાળથી જેમ ખાણમાં સુવર્ણ અને પાષાણ મળી રહ્યાં છે, તેમ ક્ષીરનીરની પેઠે કર્મની સાથે અનાદિકાળથી હું મળી રહ્યો છું. તેમાં વળી મિથ્યાત્વ નામના કર્મના ઉદયથી સ્વ–સ્વરૂપનું ભાન ભૂલી, દેહાદિ પર દ્રવ્યોને પોતાનું સ્વરૂપ જાણી, અનંતકાળ મેં પરિભ્રમણ કર્યું. હવે કંઈક આવરણ આદિ દૂર થવાથી, પરમકૃપાળુ શ્રી સદ્દગુરુએ ઉપદેશેલી વાણીરૂપ પરમ આગમના પ્રસાદથી પરનું અને પોતાનું સ્વરૂપ સમજાયું. જેમ અલંકારોમાં જડેલાં પંચરંગી રત્નોમાંથી ગુરુકૃપાથી અને નિરંતર અભ્યાસથી ઝવેરી સ્ટટિક સ્ત્ન નીચે મૂકેલા પદાર્થના ભાસરૂપ રંગને અને માણેકના રંગને તેમજ બન્નેના તોલ,

મૂલ્ય વગેરેને ભિન્ન ભિન્ન જાણે છે, તેમ પરમ આગમના નિરંતર અભ્યાસથી તથા પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની વચનાતિશયરૂપ વાણીથી જણાતા–ભાસતા રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ મેલને હું સ્વભાવથી ભિન્ન જાણું છું અને મારા જ્ઞાયક સ્વભાવને તેથી ભિન્ન જાણું છું. તેથી રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ ભાવકર્મમાં અને કર્મોના ઉદયે ઉપજેલાં વિનાશીક શરીર, પરિવાર, ધન–સંપદાદિ પરિગ્રહમાં મને કોઈ ભવમાં મમતાબુદ્ધિ ન ઉપજે તેવી રીતે ઉત્તમ આકિંચન્ય ભાવના હવે ભાવું છું. આકિંચન્ય ભાવના અનાદિ કાળમાં કદી ઉપજી નથી; સર્વ દેહ–પર્યાયોને પોતાના માન્યા; તથા રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, કામઆદિ ભાવકર્મના વિકારોને પોતાનારૂપે અનુભવવારૂપ વિપરીત ભાવથી ઘોર કર્મ બાંધ્યાં. હવે હું આકિંચન્ય ભાવના નિર્વિઘ્નપણે ભાવવા માટે વિઘ્નનાશક પંચ પરમગુરુનું શરણ ગ્રહણ કરી આકિંચન્ય ભાવ નિરંતર ચાહું છું; ત્રણ લોકમાંની કોઇ અન્ય વસ્તુ ઈચ્છતો નથી. આ આકિંચન્યપણું જ સંસાર–સમુદ્રમાંથી તારનાર જહાજ જેવું છે. પરિગ્રહને મહા બંધનરૂપ જાણી છોડવો તે આકિંચન્ય ધર્મ છે.

આકિંચન્ય ધર્મ જેને પ્રગટ થયો છે, તેને પરિગ્રહ પ્રત્યે આસક્તિ રહેતી નથી, આત્મધ્યાનમાં લીનતા થાય છે. દેહાદિક બાહ્ય વેશમાં આત્મભાવ મનાતો નથી તથા પોતાનું સ્વરૂપ જે રત્નત્રય, તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં દોડતું મન અટકી જાય છે, કાયા ઉપરની માયા ઉતરી જાય છે. સંસારનાં દેવાદિકનાં સુખ, ઈન્દ્ર, અહમિંદ્ર, ચક્રવર્તીનાં સુખ પણ દુ:ખરૂપ દેખાય છે, તો પછી તેની

ંછા કેમ કરે ? રત્ન, સુવર્ણ, રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્રી પુત્રાદિ રિગ્રહને તે સડેલા તરણા સમાન મમત્વ રહિત તજે છે.

આકિંચન્ય તો પરમ વીતરાગપણું છે; જેને સંસારનો ંત આવી ગયો હોય તેને એ હોય છે. જેને આકિંચન્ય ર્મ પ્રાપ્ત થયો છે તેને પરમાર્થ એટલે શુદ્ધ આત્માનો ચાર કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. પંચ પરમેષ્ઠીની ક્તિ પ્રગટે છે અને માઠા વિકલ્પોનો નાશ થાય છે. ઇષ્ટ નિષ્ટ ભોજનમાં થતા રાગ–દ્વેષ નાશ પામે છે; માત્ર પેટ પી ખાડો ભરવો તે સિવાય અન્ય સરસ નીરસ ભોજન ષેના વિચાર છૂટી જાય છે. સર્વ ધર્મોમાં પ્રધાન ધર્મ ાકિંચન્ય છે, તે મોક્ષનો નિકટ સમાગમ કરાવનાર છે. નાદિ કાળથી જેટલા સિદ્ધ થયા છે તે બધા આકિંચન્યથી જ યા છે; અને ભવિષ્યમાં જે કોઇ તીર્થંકરાદિ સિદ્ધ થશે તે ાકિંચન્ય ધર્મથી જ થશે.

આકિંચન્ય ધર્મ પ્રધાનપણે સાધુજનોને હોય છે, થાપિ એકદેશે ધર્મ ધારણ કરનાર ગૃહસ્થ એ ધર્મ ગ્રહણ વાની ઈચ્છા રાખે છે અને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જે મંદ- ગી, અતિ વિરક્ત રહીને પ્રમાણિક પરિગ્રહ રાખે છે, વેષ્યની વાંછા કરતો નથી, અન્યાય માર્ગે ધન, પરિગ્રહ ો ગ્રહણ કરતો નથી, અલ્પ પરિગ્રહમાં અતિ સંતોષી રહે પરિગ્રહને દુ:ખ દેનાર અને અત્યંત અસ્થિર માને છે ને આકિંચન્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યઃ-

"નિરખીને નવ યૌવના, લેશ ન વિષય નિદાન;
ગણે કાષ્ટની પૂતળી, તે ભગવાન સમાન.
* * * *
એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતીએ, દળ પુરને અધિકાર. ૨
* * * *
જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. ૩
* * * *
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન." ૪

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

"ૐ. વર્તમાન કાળમાં ક્ષયરોગ વિશેષ વૃદ્ધિ પામ્યો છે, અને પામતો જાય છે. એનું મુખ્ય કારણ બ્રહ્મચર્યની ખામી, આળસ અને વિષયાદિની આસક્તિ છે. ક્ષયરોગનો મુખ્ય ઉપાય બ્રહ્મચર્ય-સેવન, શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહાર-પાન અને નિયમિત વર્તન છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

સર્વ વિષયોમાંથી આસક્તિ તજી, બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાયક-સ્વભાવ આત્મા-તેમાં ચર્યા એટલે પ્રવૃત્તિ, તે બ્રહ્મચર્ય છે. હે ! જ્ઞાની જન, આ બ્રહ્મચર્ય નામનું વ્રત બહુ આકરૂં છે. બિચારા વિષયોમાં ફસાયલા, આત્મજ્ઞાન રહિત મનુષ્યો તે વ્રત ધારણ કરવા સમર્થ નથી. મનુષ્યોમાં દેવસમાન હોય તે જ એ વ્રત પાળી શકે છે. વિષયોની લાલસાવાળા અન્ય રંક જીવો તે પાળી શકવા સમર્થ નથી. બ્રહ્મચર્ય વ્રત

અતિ દુષ્કર છે. જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેને સર્વ ઇન્દ્રિયો અને કષાયો જીતવા સુલભ છે. હે ! ભવ્યો, સ્ત્રીના સુખમાં કે પુરૂષના ભોગમાં રાગી જે મનરૂપ મદોન્મત્ત હાથી છે, તેને વૈરાગ્યની ભાવનામાં રોકીને, વિષયોની આશાનો અભાવ કરીને, દુર્ધર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરો.

કામ–વિકાર ચિત્તરૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેની પીડા સહન નહીં થવાથી જીવ નહીં કરવા યોગ્ય એવાં પાપ કરે છે. કામ મનનું મથન કરે છે, મનમાંના જ્ઞાનનો નાશ કરે છે તેથી કામનું નામ 'મનમથ' પડયું છે. જ્ઞાનનો નાશ થવાથી અથવા વિવેકચક્ષુનો નાશ થવાથી જ સ્ત્રીના મહા દુર્ગંધી નિંદ્ય શરીરમાં રાગી બની, તેનું સેવન કરે છે. કામથી અંધ બની મહા અનીતિ કરે છે–પોતાની કે પરની સ્ત્રીનો વિચાર પણ કરતો નથી. આ દુરાચારથી આ લોકમાં પણ હું માર્યો જઇશ, રાજા ભારે શિક્ષા કરશે, મારી આબરૂના કાંકરા થશે, મારી ધર્મ કરણીમાં ધૂળ પડશે, હું ધર્મભ્રષ્ટ થઇશ, બુદ્ધિભ્રષ્ટ થઇશ અને ભૂંડા મોતે મરીને નરકે જઇશ, ત્યાં અસંખ્યાત કાળપર્યંત ઘોર દુઃખ ભોગવવાં પડશે, વળી તિર્યંચ (પશુ આદિ) ના અનેક ભવમાં અસંખ્ય દુઃખ ભોગવવાં પડશે, કદાચ મનુષ્ય થઇશ તો આંધળો, લુલો, કુબડો, ગરીબ, અપંગ, બહેરો, બોબડો, થઇશ; ચંડાળ, ભીલ, ચમાર આદિ નીચ કુળોમાં જન્મવું પડશે; ત્યાંથી વળી ઝાડ, પહાડ આદિ સ્થાવર જંગમ જંતુ થઈ અનંત કાળ સુધી જન્મ, મરણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડશે આવો સત્ય વિચાર કામીને ઉપજતો નથી.

કામ-વિકારનાં અનેક સ્વભાવસૂચક નામ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. કં એટલે ખોટો, દર્પ એટલે ગર્વ, તે ઉપરથી 'કંદર્પ' નામ પડયું છે. દુષ્ટ ગર્વ ઉપજાવે તે કંદર્પ. અતિ કામના એટલે વાંછા ઉત્પન્ન કરી દુઃખી કરે છે તેથી તેને 'કામ' કહ્યો છે. તિર્યંચ તથા મનુષ્ય ભવમાં જેને માટે જીવો લડી મરે છે એવા કામને 'માર' પણ કહે છે. સંવરનો વેરી છે માટે 'સંવરારિ' કહેવાય છે. તપ-સંયમરૂપ બ્રહ્મ ધર્મનો નાશ કરે છે તેથી 'બ્રહ્મસૂ' કહેવાય છે, ઇત્યાદિ અનેક દુષ્ટ નામથી તે ઓળખાય છે.

આ પ્રકારે વિચારી મન, વચન ને કાયાથી પ્રીતિપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળો, બ્રહ્મચર્યથી સંસાર-સમુદ્ર તરી જશો. બ્રહ્મચર્ય વિના વ્રત, તપ અસાર છે, વૃથા કાયક્લેશ છે. બાહ્ય સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખથી વિરક્ત થઇને અભ્યંતર પરમાત્મસ્વરૂપ જે આત્મા તેની ઉજ્વળતા પર દૃષ્ટિ રાખો. આત્મવૃત્તિ કામમાં આસક્ત ન થાય તેવો પુરૂષાર્થ કરો. બ્રહ્મચર્યથી આ ભવ પરભવ બન્ને લોક સુધરે છે.

જો શીલ સાચવવું હોય, ઉજ્વળ યશ ઇચ્છતા હો, ધર્મનો ખપ હોય, અને પોતાની આબરૂ રાખવા ઇચ્છતા હો તો શાસ્ત્રની નીચે જણાવેલી શિખામણ મનમાં ધારણ કરો:-સ્ત્રીઓની કથા કહો નહીં, સાંભળો પણ નહીં; સ્ત્રીઓના રાગ, રંગ, કુતુહલ, ચેષ્ટા નીરખો નહીં, એ મલિન ભાવ દેખવાથી આપણા ભાવ બગડે છે; વ્યભિચારી પુરૂષોની સોબત ન રાખો; ભાંગ, જરદો વગેરે માદક, કેફી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરો; પાન-બીડી, ફૂલના હાર, અત્તર, ફૂલેલ આદિ

શીલવ્રતનો ભંગ કરાવનાર કારણો સેવવાનો ત્યાગ કરો; ગીત, નૃત્ય, નાટક આદિ કામ-વિકાર જાગ્રત કરનારાં કારણો તજો; રાત્રિ-ભોજનનો ત્યાગ કરો; વિકાર પેદા કરે તેવાં લોક-વિરૂદ્ધ વસ્ત્ર, આભરણ ન પહેરો; એકાંતમાં કોઈ પણ સ્ત્રીનો સંસર્ગ-પરિચય ન રાખો; સ્વાદની લંપટતા ત્યાગો "ઇન્દ્રિય દમન કૂં સ્વાદ તજ," જીભની લંપટતા સાથે હજારો દોષો આવે છે, તેથી મોટાઈ, યશ, ધર્મ બધાનો નાશ થાય છે. જીભના લંપટીનો સંતોષ નાશ પામે છે, તેને સમભાવનું સ્વપ્ન પણ આવતું નથી; લોક વ્યવહારથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થઈ જાય છે. માટે આત્મ-કલ્યાણ ઇચ્છતા હો તો એક બ્રહ્મચર્યની ખાસ રક્ષા કરો. આ પ્રકારે ધર્મનાં દશ લક્ષણ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યાં છે; જેનામાં આ દશ ગુણ પ્રગટયા હોય તે ધર્મમૂર્તિ છે.

ઉપસંહાર:-

"મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રન્થ."

શ્રીમ રાજચંદ્ર.

૧. ઉત્તમ ક્ષમા:-

ઉત્તમ ક્ષમા આદિની ઘાત કરનાર, ધર્મના વેરી ક્રોધાદિક છે તે દુર્ગુણરૂપ છે તેથી અનેક દોષ-પાપ લાગે છે; તેનો વારંવાર વિચાર કરો; અને ક્ષમાદિક ધર્મરૂપ છે, તેમાં અનેક ગુણ-લાભ છે; એમ ગુણ-દોષની વારંવાર ભાવના સદા કરો.

ક્ષમાના પ્રતાપે પોતાના પ્રાણ બચે છે (શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ એ આત્માનો ભાવ પ્રાણ છે તેની ઘાત કરનાર ક્રોધાદિ મલિન ભાવ છે; અને શ્વાસોશ્વાસ આદિ દ્રવ્ય પ્રાણ છે; તે બન્નેનો બચાવ ક્ષમાથી થાય છે), ધનની રક્ષા થાય છે, યશની રક્ષા થાય છે, ધર્મની રક્ષા થાય છે; વ્રત, શીલ, સંયમ, સત્ય એ સર્વની રક્ષા એક ક્ષમાથી થાય છે. કલહ–કંકાસનાં ઘોર દુઃખથી બચાવનાર એક ક્ષમા છે. સર્વે ઉપદ્રવ અને વેર–વિરોધ થતાં અટકાવનાર ક્ષમા જ છે.

ક્રોધથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સમૂળગાં નાશ પામે છે; પોતાના પ્રાણનો નાશ થાય છે; ઘોર રૌદ્ર ધ્યાન થાય છે ક્રોધી ક્ષણવારમાં આપઘાત કરીને મરી જાય છે; કૂવામાં, તળાવમાં, વાવમાં કે નદી, સમુદ્રમાં ડુબી મરે છે; શસ્ત્ર મારીને, ઝેર ખાઇને કે ઉંચેથી પડતું મૂકીને કુમોતે મરે છે. ક્રોધી પોતાના પિતાને, પુત્રને, ભાઇને, મિત્રને, સ્વામીને, સેવકને, ગુરુને એક ક્ષણમાં મારી નાખે છે; નથી તેને દયા આવતી કે નથી કોઇનો ઉપકાર સાંભરતો. ક્રોધી ઘોર નરકનાં દુઃખને પાત્ર બને છે. ક્રોધી મહા ભયંકર છે; સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. ક્રોધીનું વચન સત્ય હોતું નથી; પોતાને, ધર્મને અને સમભાવને બાળી મૂકે તેવાં કુવચનરૂપ અગ્નિ તે ઉછાળે છે, ધર્માત્મા સંયમી, શીલવંત મુનિ કે સદ્‌ગૃહસ્થ ઉપર ચોરી કે અન્યાયના જૂઠા આરોપ ક્રોધી મૂકે છે અને તેમને વગોવે છે. (અનંતાનુબંધી) ક્રોધના પ્રભાવથી જ્ઞાન કુજ્ઞાન થઇ જાય છે; આચરણ દુરાચરણ થઈ જાય છે. શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ

થઈ જાય છે, નીતિનો નાશ થાય છે, અતિ આગ્રહી બનીને વિપરીત માર્ગે ચલાવે છે, ધર્મ-અધર્મ, ઉપકાર-અપકારના વિચાર રહિત કૃતઘ્ની બને છે. માટે વીતરાગ ધર્મના ઇચ્છક હો તો કદી ક્રોધ ન કરશો.

૨. ઉત્તમ માર્દવ:-

કઠોરતા રહિત કોમળ પરિણામી જીવ ઉપર ગુરુની ભારે કૃપા હોય છે, માર્દવ-પરિણામી ને સાધુ પુરૂષો પણ સાધુ માને છે, તેથી વિનયવાળો જ જ્ઞાનને પાત્ર છે. માન રહિત કોમળ પરિણામીને જેવા ગુણ ગ્રહણ કરાવવા હોય તથા જેવી કળા શીખવવી હોય તેવી કળા કે ગુણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ ધર્મનું મૂળ, સર્વ વિદ્યાઓનું મૂળ વિનય છે. વિનયવાન સર્વને પ્રિય લાગે છે. બીજા ગુણો જેનામાં ન હોય તે પુરૂષ પણ વિનયવડે માન્ય બને છે. વિનય પરમ આભૂષણ છે. કોમળ પરિણામીના દિલમાં દયા વસે છે. માર્દવથી સ્વર્ગ લોકમાં ઇન્દ્રાદિની સંપદા અને નિર્વાણની અવિનાશી સંપદા પ્રાપ્ત થાય છે.

કઠોર પરિણામીને શિક્ષા અસર કરતી નથી. સજ્જન પુરૂષો અવિનયી, કઠોર પરિણામીને દૂરથી ત્યાગવાના ભાવ રાખે છે. જેવી રીતે પત્થરમાં પાણી પ્રવેશ કરી શકતું નથી. તેવી રીતે સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ કઠોર પરિણામીના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. જે પત્થર કે કાષ્ટ આદિ નરમ હોય તેને વાળ વાળ જેટલું જ્યાં ઘડવું હોય, છોલવું હોય ત્યાં વાળ માત્ર જ ઉખડી આવે તો તેની જેવી મુખાકૃતિ કે મૂર્તિ બનાવવી હોય તેવી જ બને છે પરંતુ જે કાષ્ટ,

પાષાણુ કોમળતા રહિત હોય તે કારીગરના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઘડાય નહીં, ઘડતાં ગમે તેવાં છોડીઆં ઉખડી પડે, તો તેના ઘાટ ઘડી શકાતા નથી; તેવી રીતે કઠોર પરિણામીને જેવી જોઇએ તેવી બોધની અસર થતી નથી. અભિમાની કોઇને પ્રિય લાગતો નથી. વગર કારણે અભિમાનીના લોકો વેરી બને છે અને પરલોકમાં હલકા મનુષ્ય–તિર્યંચના અવતાર ધારી અસંખ્યાત કાળ સુધી તિરસ્કારને પાત્ર અનેક રીતે થાય છે. તેથી કઠોર પરિણામ તજી માર્દવ ભાવ નિરંતર ધારણ કરો.

૩. ઉત્તમ આર્જવ:–

સર્વ અનર્થોનું મૂળ કપટ છે; પ્રીતિ અને પ્રતીતિનો તે નાશ કરે છે. કપટીનામાં અસત્ય, છળ, નિર્દયતા, વિશ્વાસઘાત આદિ ઘણા દોષો વસે છે. કપટીમાં ગુણો રહેતા નથી, માત્ર દોષોનો ભંડાર તે બને છે. માયાવી આ લોકમાં અપયશ પામે છે અને મરીને તિર્યંચ–નરક આદિ ગતિ પામે છે; ત્યાં અસંખ્યાત કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. માયાચાર રહિત આર્જવ ધર્મ–સરળતા ધારે તેનામાં સર્વ ગુણો આવીને વસે છે; તે સર્વની પ્રીતિ, પ્રતીતિને પાત્ર બને છે; પરલોકમાં દેવોને પૂજ્ય ઇન્દ્ર–પ્રતીંદ્ર આદિ થાય છે. માટે સરળ પરિણામ જ આત્માને હિતકારી છે.

૪. ઉત્તમ સત્ય:–

સત્યવાદીમાં સર્વ ગુણ વસે છે; કપટ આદિ દોષરહિત તે જગતમાં અહીં માન પામે છે અને પરલોકમાં અનેક દેવ, મનુષ્યો આદિ તેની આજ્ઞા ઉઠાવે છે. અસત્યવાદી આ

લોકમાં જ નિંદાને પાત્ર થાય છે, કોઇ તેનો વિશ્વાસ કરતું નથી; તેનાં સગાં, મિત્રો વગેરે પણ તેનું અપમાન કરી તેનો ત્યાગ કરે છે; રાજા જૂઠાની જીભ કપાવે છે, તેનું સર્વ ધન હરણ કરી લે છે. વળી પરભવમાં તિર્યંચ ગતિમાં વચન રહિત એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય આદિના ભવમાં અસંખ્યાત દેહ ધારણ કરે છે. તેથી સત્ય-ધર્મનું ધારણ કરવું શ્રેષ્ઠ છે.

૫. ઉત્તમ શૌચ:-

જેનું આચરણ શુચિ-પવિત્ર હોય તે જગતમાં પૂજવા યોગ્ય છે. શૌચ એટલે પવિત્રતા, ઉજ્વળતા. જેની આહાર, વિહાર આદિ સર્વ પ્રવૃત્તિ હિંસા રહિત હોય; હિંસા ન થાય તે માટે યત્નાપૂર્વક વર્તે છે, તેમજ પરધન અને પરસ્ત્રીની વાંછા સ્વપ્ને પણ ન હોય, તેનું આચરણ ઉજ્વળ છે. તેવાને જગત્ પૂજ્ય માને છે, નિર્લોભીનો સર્વ લોક વિશ્વાસ કરે છે, તેજ લોકમાં ઉત્તમ છે, ઉંચી ગતિને પાત્ર છે. લોભ રહિતનો મહા યશ જગમાં ફેલાય છે, લોભી મહા મેલો અને સર્વ દોષોનું ધામ છે; નિંદ્ય કર્મ કરતાં લોભી આંચકો ખાતો નથી. લોભીને યોગ્ય-અયોગ્ય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, કૃત્ય-અકૃત્યનો વિચાર જ હોતો નથી. આ લોકમાં નિંદા, ધર્મથી વિમુખતા, નિર્દયતા લોભીમાં પ્રગટપણે દેખાય છે. લોભી ધર્મ, અર્થ અને કામનો નાશ કરે છે. તથા કુમરણ કરીને દુર્ગતિએ જાય છે. લોભીના હૃદયમાં સદ્‌ગુણને રહેવાનો અવકાશ મળતો નથી. આ લોક, પરલોકમાં લોભીને

અત્યંત દુઃખ અને ક્લેશ સહન કરવાં પડે છે. માટે લોભ તજીને શૌચ ગુણ ધારણ કરવો શ્રેષ્ઠ છે.

૬. ઉત્તમ સંયમઃ-

સંયમ આત્માને કલ્યાણકારી છે. સંયમી પુરૂષ આ લોકમાં વંદન કરવા યોગ્ય છે, તે સર્વ પાપથી નિર્લેપ રહે છે. આ લોક, પરલોકમાં તે અચિંત્ય મહિમા પામે છે; પ્રાણઘાત અને વિષયભોગમાં આસક્ત થઇ તે પાપમાં પ્રવર્તતો નથી; તેથી સંયમ ધર્મ જીવને હિતકારી છે.

૭. ઉત્તમ તપઃ-

સમ્યક્ તપથી નવાં કર્મ આવતાં રોકાય છે અને પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ છૂટી જાય છે તેથી સંવર અને નિર્જરા થવામાં મુખ્ય કારણ તપ છે. તપ આત્માને કર્મ-મલથી મુક્ત કરે છે. તપના પ્રભાવથી આ ભવમાં જ અનેક ઋદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તપનો અચિંત્ય મહિમા છે. તપ વિના કામ અને નિદ્રાનો નાશ કોણ કરે ? તપ વિના તૃષ્ણાને કોણ છેદે ? ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગોને નિર્મૂળ કરનાર તપ જ છે. આશારૂપ વ્યંતરી તપથી વશ થાય છે. કામને તપથી જીતી શકાય છે; તપના અભ્યાસી તપસ્વીઓ પરિસહ-ઉપસર્ગ આવ્યે રત્નત્રયરૂપ ધર્મમાં ટકી રહે છે. માટે તપ ધર્મ ધારણ કરવો યોગ્ય છે. તપ વિના સંસારથી છૂટાતું નથી. મોટા ચક્રવર્તી રાજા પણ છ ખંડનું રાજ્ય છોડી તપ ધારણ કરે છે, તો ત્રણે લોકના પૂજ્ય બને છે. અને તપ છોડી રાજ્ય ગ્રહણ કરે છે તે તિરસ્કારને પાત્ર અતિ નિંદ્ય બને છે; તરણાથી

પણ તુચ્છ ગણાય છે. તેથી ત્રણે લોકમાં તપ સમાન બીજું કંઈ નથી.

૮. ઉત્તમ ત્યાગઃ—

આત્માને દબાવી રાખનાર પરિગ્રહ સમાન બીજો કોઈ બોજો નથી; કારણ કે દુઃખ, દુર્ધ્યાન, કલેશ, વેર, વિયોગ, શોક, ભય, અપમાન એ બધાં પરિગ્રહના ઈચ્છકને વેઠવાં પડે છે. તેથી જેટલે જેટલે અંશે પરિગ્રહ ઉપરથી મમતા ઘટે, પરિણામ પાછાં વળે, તેમ તેમ ખેદ કલેશ ઘટે છે, જેમ બહુ ભારથી દુઃખી થતો મનુષ્ય, ભાર નીચે મૂકે ત્યારે સુખી થાય છે, તેમ પરિગ્રહની વાસના છૂટે તો જીવ સુખી થાય છે. સમસ્ત દુઃખ અને સમસ્ત પાપ પરિગ્રહથી ઉપજે છે. જેમ સર્વ નદીઓના જળથી પણ સમુદ્રને સંતોષ થતો નથી, તથા ઈંધણથી અગ્નિને તૃપ્તિ થતી નથી તેમ આશારૂપી ખાડો બહુ ઉંડો છે, તેનો તલ-સ્પર્શ થતો નથી (તાગ આવતો નથી), પરિગ્રહથી તે પૂરાતો નથી, ઉલટો વધારે ઉંડો થતો જાય છે, નવ નિધાનથી આશારૂપી ખાડો પુરાયો નહીં, તો અન્ય સંપદાથી કેમ પૂરાય? પરંતુ જેમ જેમ પરિગ્રહની ઈચ્છા ઓછી કરતા જઈએ, તેમ તેમ તે પૂરાતો જાય છે. આ આશા પૂરવાનો અદ્‌ભુત ઉપાય છે. તેથી સમસ્ત દુઃખો દૂર કરવાને ત્યાગ જ સમર્થ છે. ત્યાગથી જ અન્તરંગ, બહિરંગ બંધન રહિત થઈને અનંત સુખના ધારક થશો. પરિગ્રહના બંધનમાં બંધાયેલો જીવ પરિગ્રહના ત્યાગથી જ મુક્ત થાય છે. તેથી ત્યાગ ધર્મ ધારણ કરવો જ શ્રેષ્ઠ છે.

૯. ઉત્તમ આકિંચન્ય:–

હે! આત્મા, આ દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, રાજ્ય, ઐશ્વર્ય આદિમાં એક પરમાણુ માત્ર પણ તારૂં નથી. દેહાદિક તો પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય છે, જડ છે, વિનાશીક છે, અચેતન છે, એ પર દ્રવ્યોમાં અહંભાવનો સંકલ્પ, તીવ્ર દર્શનમોહ નામના કર્મ વિના, કોણ કરાવે? આ પર દ્રવ્યોમાં આત્મભાવની કલ્પના કદી ન થાઓ. અકિંચન (અસંગ) સ્વરૂપ થાઓ. આ આકિંચન્ય ભાવનાના પ્રભાવથી જીવ આ લોકમાં જ કર્મથી નિર્લેપ, સર્વ બંધનથી રહિત થઇને શુદ્ધ આત્મામાં સ્થિતિ કરે છે. માટે સાક્ષાત્ મોક્ષનું કારણ આકિંચન્ય ધર્મ જ ધારણ કરો.

૧૦. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય:–

કુશીલ મહા પાપ છે, સંસારપરિભ્રમણનું બીજ છે. બ્રહ્મચર્ય પાળનાર પાસેથી હિંસાદિક પાપો દૂર ભાગી જાય છે. બ્રહ્મચર્ય પાળનારમાં સર્વ સદ્‌ગુણો આવીને વસે છે. બ્રહ્મચર્યથી જીતેન્દ્રિયતા પ્રગટે છે, કુળ જાતિ આદિ દીપે છે; અને પરલોકમાં તે અનેક ઋદ્ધિનો ધારક દેવ થાય છે.

આ પ્રકારે દેવાધિદેવ ભગવાન તીર્થંકરના મુખારવિંદથી પ્રગટ કહેવાયલો દશ લક્ષણરૂપ ધર્મ આત્માનો સ્વભાવ છે; પર વસ્તુ નથી. ક્રોધાદિ કર્મજન્ય ઉપાધિ દૂર થતાં પોતાની મેળે આત્માનો સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. ક્રોધના અભાવથી ક્ષમા ગુણ પ્રગટે છે, માનના અભાવથી માર્દવ ગુણ પ્રગટે છે. માયાના અભાવથી આર્જવ ગુણ પ્રગટે છે, લોભના અભાવથી શૌચ ધર્મ પ્રગટે છે, અસત્યના અભાવથી સત્ય

ધર્મ પ્રગટે છે, કષાયના અભાવથી સંયમ ગુણ પ્રગટે છે, ઈચ્છાના અભાવથી તપ ગુણ પ્રગટે છે, પરમાં મમતાના અભાવથી ત્યાગ ધર્મ પ્રગટે છે, પર દ્રવ્યોથી ભિન્ન પોતાના આત્માના અનુભવથી આકિંચન્ય ધર્મ પ્રગટે છે, વેદના અભાવે આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ થવાથી બ્રહ્મચર્ય ધર્મ પ્રગટે છે. આ દશ પ્રકારનો ધર્મ તે આત્માનો સ્વભાવ છે.

આ ધર્મ કોઈથી ખુંચવ્યો ખુંચવી શકાતો નથી; લુંટચો લુંટાતો નથી; ચોરથી ચોર્યો ચોરી શકાતો નથી; રાજાથી લુંટચો લુંટાતો નથી; સ્વદેશ પરદેશમાં કયાંય તેનું સ્વરૂપ છૂટતું નથી; કોઈનો બગાડયો, બગડતો નથી; ધનથી ખરીદાતો નથી; આકાશમાં, પાતાળમાં, દિશામાં, વિદિશામાં, પહાડ ઉપર, ઝાડ ઉપર, જળમાં, તીર્થમાં કે મંદિરમાં કયાંય રાખી મૂકયો નથી. તે તો આત્માનો નિજ સ્વભાવ છે. તેની પ્રાપ્તિ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્-ચારિત્રથી થાય છે. તે ધર્મ એવો સુગમ છે કે બાળક, વૃદ્ધ, યુવાન, ધનવાન, નિર્ધન, બળવાન, નિર્બળ, શરણાગત, અશરણ, રોગી, નીરોગી, સર્વ તે ધર્મ ધારણ કરવા સમર્થ છે. તે ધર્મ ધારણ કરવામાં ખેદ, કલેશ, અપમાન, ભય, વિષાદ, કલહ, શોક, દુ:ખ કંઈ પણ કદી સહન કરવું પડતું નથી; તે દુર્લભ નથી; કંઈ બોજો ઉઠાવવો પડતો નથી; દૂર દેશાંતર જવું પડે તેમ નથી; ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપનાં દુ:ખ ખમવાં પડતાં નથી. કોઈની સાથે વાદવિવાદ કે ઝગડો કરવો પડે તેમ નથી. અત્યંત સુગમ, સર્વ કલેશ અને દુ:ખથી રહિત, સ્વાધીન આત્માનું સમ્યક્પરિણમન એજ

ધર્મ છે. તેનું ફળ સર્વ સંસારપરિભ્રમણથી છૂટી, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય સહિત સિદ્ધ અવસ્થા પામવી એ છે.

દશ લક્ષણ ધર્મનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન સમાપ્ત.

સમાધિમરણ.

સમ્યક્દૃષ્ટિ મહાત્માને મોક્ષનો લક્ષ અને મોક્ષની રૂચિ દૃઢ થઈ છે. તેથી તેના સાધનરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહેવાનો પુરૂષાર્થ કરે છે. બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિનાં કારણરૂપ વિષય, કષાય આદિને દૂર કરતા રહે છે. સર્વ સંગથી રહિત થઇ આત્મામાં જ તલ્લીન રહેવાનો લક્ષ છતાં તેટલી શક્તિ પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી યથાશક્તિ વ્રત નિયમ આદિ શુભ ભાવવડે અશુભ ભાવોને અટકાવે છે.

૧. અહિંસા અણુવ્રત, ૨. સત્ય અણુવ્રત, ૩. અચૌર્ય અણુવ્રત, ૪. શીલ અણુવ્રત. ૫. પરિગ્રહ પરિમાણ અણુવ્રત, ૬. દિગ્પરિમાણ વ્રત, ૭. અનર્થદંડત્યાગ વ્રત, ૮. ભોગ ઉપભોગપરિમાણ વ્રત, ૯. દેશાવકાશિક વ્રત, ૧૦. સામાયિક વ્રત, ૧૧. પૌષધ ઉપવાસ વ્રત, અને ૧૨. પાત્રદાન કે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત; એ બાર વ્રત પાળવારૂપ મુક્તિ મંદિર ચણનાર ગૃહસ્થાવાસી સમ્યક્દૃષ્ટિ દેશવ્રતવાળા શ્રાવક કહેવાય છે.

અંતકાળમાં સલ્લેખના અથવા સમાધિમરણ વિના તે વ્રતોની સફળતા ગણાતી નથી. સલ્લેખના તે બાર વ્રત-રૂપ સોનાના મંદિર ઉપર રત્નમય કળશ ચઢાવવારૂપ છે. સલ્લેખનાનું સ્વરૂપ કહેતા પહેલાં સલ્લેખના ક્યા અવસરે કરવી તે જાણવું જોઇએ.

સલ્લેખનાનો અવસરઃ-

જ્યાં ઉપાય ચાલી શકે એમ ન હોય કે ટાળી શકાય નહીં એવા ઉપસર્ગ આવે, એવા દુષ્કાળ પડે, એવી વૃદ્ધાવસ્થા હોય કે એવા રોગ થાય ત્યારે ધર્મની રક્ષાને માટે શરીરનો ત્યાગ કરવો. દેહમાં રહેવું અથવા દેહની રક્ષા કરવી તે તો ધર્મ ધારણ કરવા માટે છે. મનુષ્યત્વ, ઇન્દ્રિયો, મન, ઈત્યાદિની પ્રાપ્તિ તો ધર્મ પાળવાથી સફળ ગણાય. પણ જ્યાં ધર્મનો નાશ થતો જણાય, ધર્મ રહેશે નહિ એમ સમજાય, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્રનો વિનાશ થશે એવો નિશ્ચય થઇ જાય ત્યાં ધર્મની રક્ષાને માટે દેહનો ત્યાગ કરવો તે સલ્લેખના છે.

કોઇ પૂર્વ જન્મનો વેરી અસુર, પિશાચ આદિ દેવ કે દુષ્ટ દુશ્મન, ભીલ, મ્લેચ્છ આદિ ઉપસર્ગ કરે; સિંહ, વાઘ, હાથી, સાપ, આદિ દુષ્ટ પ્રાણીઓ દ્વારા ઉપસર્ગ (સંકટ) આવી પડે; પ્રાણનો નાશ કરે તેવાં વાવંટોળ, વરસાદ, હીમ, ટાઢ, તાપ, ધૂમાડો, અગ્નિ, પત્થર, પાણી વગેરેથી થયેલા ઉપસર્ગ આવી પડે; કુટુંબનાં દુષ્ટ સગાંવહાલાં સ્નેહથી, મિથ્યાત્વની પ્રબળતાથી કે પોતાના ભરણપોષણના લોભથી ચારિત્ર ધર્મનો નાશ કરવાને તૈયાર થાય; દુષ્ટ

રાજાના મંત્રી આદિ તરફથી ઉપસર્ગ આવી પડે તો ત્યાં સલ્લેખના કરે. નિર્જન વનમાં દિશાભૂલ થઈ જાય, માર્ગ જડે નહિ; અન્ન પાણી મળે નહિ એવો દુષ્કાળ આવી જાય; સમસ્ત દેહને જર્જરિત કરનારી, નેત્ર કાન આદિ ઇન્દ્રિયોનો નાશ કરનારી, પગબળ ભાગી નાખનારી, હાથ પગ શિથિલ અસમર્થ કરનારી વૃદ્ધાવસ્થા આવી પહોંચે તે વખતે સલ્લેખના કરવી યોગ્ય છે. અસાધ્ય રોગ થયો હોય, પ્રબળ તાવ, અતિસાર, દમ, ખાંશી, કફનો ઘેરાવો તથા વાત-પિતાદિની પ્રબળતા હોય, જઠરાગ્નિની મંદતાથી ભૂખ ઘટી ગઇ હોય, લોહીનો નાશ થતો હોય, કઠોદર, સોજા ઈત્યાદિ વિકારની પ્રબળતા હોય તથા રોગની દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ થતી હોય તો તુરત હિંમત રાખીને ઉત્સાહ સહિત સલ્લેખના કરવી યોગ્ય છે. અવશ્ય મરણનાં કારણો પ્રગટ દેખાય ત્યાં ચાર આરાધનાનું શરણ ગ્રહણ કરી સમસ્ત દેહ, ઘર, કુટુંબ આદિ ઉપરથી મમતા તજી અનુક્રમે આહાર આદિનો ત્યાગ કરી દેહને તજવો. દેહ નાશ પામે તો પણ આત્માનો સ્વભાવ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તેને હાનિ ન થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો. દેહ તો વિનાશીક છે, અવશ્ય તેનો નાશ થશે. કરોડો ઉપાયે પણ, દેવ. દાનવ, મંત્ર, તંત્ર, મણિ, ઔષધ આદિ કોઈ તેનું રક્ષણ કરી શકશે નહિ. દેહ તો અનંતાનંત ધારણ કરી કરીને મૂકયા. પણ આ રત્નત્રયરૂપ ધર્મ અનંત ભવ પામતાં પણ પ્રાપ્ત થયો નથી તેથી દુર્લભ છે. સંસારપરિભ્રમણથી બચાવનાર ધર્મ છે. તે ધર્મ ભવાંતરમાં પણ મલિન ન થાઓ એવો નિશ્ચય ધારણ કરીને દેહ ઉપરથી મમતા છોડી પંડિત મરણ માટે પુરૂષાર્થ કરવો.

સમાધિમરણનો મહિમાઃ-

જે તપને અંતક્રિયારૂપ સંન્યાસમરણનો-સમાધિ મરણનો આધાર પ્રાપ્ત થયો છે, તે તપના ફળને સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી ભગવાન વખાણે છે. જો તપ કરનારને તપના ફળરૂપ સંન્યાસ-મરણ પ્રાપ્ત ન થયું તો તે તપ નિષ્ફળ છે. તેથી પોતાનું જેટલું સામર્થ્ય હોય તેટલું સમાધિમરણ કરવાના ઉત્તમ પુરૂષાર્થમાં વાપરવું.

તપ, વ્રત, સંયમ કર્યાનું ફળ લોકમાં અનેક પ્રકારે મળે છે. તપનું ફળ દેવલોક છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ તપના પ્રભાવથી નવ ગ્રૈવેયકમાં અહમિંદ્રપણું, મહાન ઋદ્ધિ આદિ સંપદા પામે છે. તપનું ફળ ચક્રવર્તીપણું, નારાયણપણું, બળભદ્રપણું, રાજેન્દ્રપણું, વૈભવ, સંપદા, રૂપ, નીરોગીપણું, બળવાનપણું, એમ અનેક પ્રકારનું છે. અખંડ આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય, ઋદ્ધિ, વૈભવ, પરિવાર એ બધું તપનું ફળ છે. પણ અંતે સમાધિ-મરણ વિના સર્વ દેવાદિક સંપદા અનેકવાર ભોગવી ભોગવી સંસારમાં પરિભ્રમણ જ કર્યું છે. પરંતુ તપ કરીને અંતમાં સમાધિમરણની વિધિથી આરાધનાના શરણ સહિત, ભય રહિત જેણે મરણ કર્યું, તેના તપના ફળને સર્વદર્શી સર્વજ્ઞાની ભગવાન વખાણે છે. કરોડ પૂર્વ પર્યંત તપ કર્યું હોય પણ અંતકાળમાં જેનું મરણ બગડી ગયું તેનું તપ પ્રશંસાપાત્ર નથી. તપ કરવાથી દેવલોક કે મનુષ્ય લોકની સંપદા મળે પરંતુ મરણ વખતે આરાધના-મરણનો નાશ થવાથી સંસારપરિભ્રમણ જ કરે છે. જેવી રીતે અનેક દૂર દેશાવરમાં ઘણું ભટકીને ધનની ઘણી કમાણી કરી ઘેર આવતાં પોતાના નગરની સમીપમાં

ધન લુંટાઇ ગયું તો ગરીબ થઈ જાય છે તેમ આખા ભવમાં તપ, વ્રત, સંયમ ધારણ કર્યાં છતાં અંતકાળમાં જો આરાધનાનો નાશ કરી દીધો તો અનેક જન્મ મરણ કરવાને પાત્ર થાય છે.

સંન્યાસમરણની શરૂઆતઃ-

સ્નેહ, વેર, સંગ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને, શુદ્ધ મનવાળા થઇને, સ્વજન પરિવારના દોષોની ક્ષમા આપે. સર્વ સગાં વહાલાં સંબંધીઓ પ્રત્યે દોષ થયા હોય તેની પ્રિય, હિતકારી વચનો વડે ક્ષમા માગે. એમ સર્વને ખમી ખમાવે.

સમ્યક્દૃષ્ટિને સ્નેહ અને વેર બન્નેનો અભાવ હોય છે. સમ્યક્જ્ઞાની એવો વિચાર કરે છે કે આ ભવમાં કર્મને આધીન હું અહિં જન્મ્યો. આ દેહના ઉપકાર–અપકારના નિમિત્તરૂપ જે પુણ્ય પાપના ઉદયે સ્ત્રી પુત્રાદિ પદાર્થો મળ્યાં તેમાંથી દેહને ઉપકાર કરનાર ઉપર દાન સન્માન આદિ વડે સ્નેહ કર્યો. જે આ દેહને ઉપકાર કરનારાં પ્રાણી, પદાર્થો તેના નાશ કરનાર પ્રત્યે ચારિત્ર મોહના ઉદયે વેર રાખી તેમનાથી વિમુખ થઈ રહ્યો. પણ આ પર્યાય (દેહ) નો નાશ થવાનો અવસર આવ્યો છે. હવે કોની સાથે સ્નેહ કરૂં ? કોની સાથે વેર કરૂં ? મારો એના આત્મા સાથે સંબંધ તો છે જ નહિ. આ લોક મારા આત્માને જાણતા નથી. માત્ર એમનાં અને મારાં ચામડાં દેખાય છે. ચામડાં જ સાથે મિત્ર કે શત્રુનો સંબંધ છે. આ ચામડાની તો હવે ભસ્મ થઇને એક એક પરમાણુ ઉડી જશે, હવે કોની સાથે સ્નેહ કે વેરનો સંકલ્પ કરવો ? પોતાની સાથે જે કોઈ

વગર કારણે અભિમાનને લઇને વેર રાખનારા હોય તેમની પાસે નમ્રતાથી ક્ષમા માગવી ઘટે છે કે મારી ભૂલ થઇ છે. હું આપના જેવાથી અતડો રહેતો. હવે હું આપને પ્રાર્થના કરૂં છું કે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. આપ સરખા સજ્જનો વિના કોણ માફ કરે ?

પોતે કોઇનાં ધન-ધરતી દબાવ્યાં હોય તો પાછાં સોંપી તેને રાજી કરે અને કહે કે-આપનાં ધન, ધરતી દબાવી રાખ્યાં હતાં તે આપનાં ગ્રહણ કરો. હું પાપી છું. દુષ્ટતાથી, છળકપટથી લોભથી અંધ બનીને મેં દુરાચાર કર્યો હતો. હવે હું મનમાં પશ્ચાતાપ કરૂં છું. મેં તમને ભારે દુ:ખ ઉપજાવ્યું છે. જે થયું તે ન થયું કોઇ રીતે થાય એમ નથી. હવે હું શું કરૂં ? આપ માફ કરો ઇત્યાદિ સરળ ભાવથી ક્ષમા માગી લેવી.

પોતાનાં કુટુંબી, મિત્રાદિ સ્નેહીઓ પ્રત્યે કહેવું કે તમે મારાં સ્નેહી સંબંધી છો. પરંતુ તમારે અને મારે આ દેહને લઇને સંબંધ છે. હે ! દેહને ઉપજાવનારી માતા, હે ! દેહથી ઉપજેલાં પુત્ર, પુત્રી, હે ! દેહને રમણ-વિલાસ દેનારી સ્ત્રી, હે ! દેહના કુળનાં સંબંધી જનો, તમારે અને મારે આ વિનાશીક દેહનો સંબંધ છે. તે આટલા કાળ સુધી રહ્યો. દેહ આયુષ્યને આધીન હોવાથી હવે અવશ્ય નાશ પામશે. વિનાશીક દેહ ઉપર સ્નેહ રાખવો વ્યર્થ છે. દેહ ઉપર સ્નેહ રાખો તોપણ એ રહેવાનો નથી. એ તો અગ્નિ આદિથી બળી ભસ્મ થઇ જશે. સર્વ પરમાણુ વિખરાઇ જશે. મારો આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અવિનાશી છે, અખંડ છે,

નિજરૂપ છે. નિજ સ્વભાવનો વિનાશ નથી થતો. જેનો સંયોગ થયો છે, તેનો વિયોગ અવશ્ય થાય છે. જે અનેક પરમાણુ મળીને ઉપજે છે, તેનો અવશ્ય વિનાશ થાય છે. તે આ વિનાશીક, અજ્ઞાન, જડરૂપ પુદ્‌ગલમય દેહ ઉપરથી સ્નેહ ઉઠાડી, મારા અવિનાશી જ્ઞાયક આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવામાં ઉદ્યમ કરવો યોગ્ય છે. મારો જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવવાળો આત્મા, રાગ, દ્વેષ, મોહાદિથી ના હણાય, જ્ઞાનાદિની ઉજ્વળતા પ્રગટ થાય અને વીતરાગ નિજ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે.

આવા દેહ તો અનંતાનંત વાર ધારણ કરી કરીને છોડયા છે. મેં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની વિપરીતતાથી, વિપરીત શ્રદ્ધા, વિપરીત જ્ઞાન, વિપરીત આચરણથી ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે.

કયાં મારૂં સર્વને જાણનાર સર્વજ્ઞ સ્વરૂપ અને કયાં એકેન્દ્રિય ભવમાં અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું રહેલું જ્ઞાન! અનંત શક્તિ અંતરાય કર્મના ઉદયથી નાશ પામીને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન અને વનસ્પતિરૂપ પાંચ સ્થાવરપણું ધારણ કરવું, બે ઇન્દ્રિય આદિ વિકલત્રય થવું એ બધું મિથ્યા શ્રદ્ધા–જ્ઞાન–આચરણનો પ્રભાવ છે.

અનંતાનંત કાળમાં કર્મના ભારે ક્ષયોપશમ વડે વીતરાગે કહેલા સ્યાદ્‌વાદરૂપ ઉપદેશથી મને કંઈક સ્વ અને પરના રૂપનું ભાન થયું છે. તેથી હે! સજ્જનો, હવે એવો સ્નેહ કરો કે જેથી મારો આત્મા રાગ દ્વેષ મોહ રહિત થઈને, નિર્ભય થઇ આરાધનાના શરણ સહિત દેહનો ત્યાગ કરે.

અનાદિ કાળથી અનંતાનંત મિથ્યાત્વ સહિત બાલબાલ મરણ કર્યાં છે. જો એકવાર પણ પંડિત મરણ કર્યું હોત તો ફરી મરણને પાત્ર ન થાત. હવે દેહ ઉપરથી સ્નેહાદિ છોડીને મારો આત્મા જેવી રીતે સંસારસાગરમાં રાગાદિને વશ થઈને ડૂબે નહિ તેવો પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે સ્નેહ, વેર આદિક છોડીને અને દેહ, પરિગ્રહ આદિ ઉપરથી રાગ છોડીને મન શુદ્ધ કરો.

સમાધિ-મરણના ઇચ્છકે કરવા યોગ્યઃ-

જે પાપ અપરાધ કર્યા હોય, બીજા પાસે કરાવ્યાં હોય અને કરતાને ભલો જાણ્યો હોય તે અપરાધની એકાંતમાં, નિર્દોષ, જ્ઞાની, વીતરાગી ગુરુપાસે કપટ રહિત આલોચના કરવી અને મરણ પર્યંત સમસ્ત મહાવ્રત ધારણ કરવાં.

વીતરાગ નિર્દોષ ગુરુનો સંયોગ મળ્યો હોય પોતાના રાગાદિ કષાય ઘટયા હોય, પરિષહાદિ સહન કરવાને પોતાનું શરીર તથા મન સમર્થ હોય, ધૈર્ય આદિ ગુણનો ધારક હોય, નિર્ગ્રંથ વીતરાગ ગુરુ નિર્વાહ કરવા સમર્થ હોય, દેશ, કાલ, સહાય કરનાર આદિનો શુદ્ધ સંયોગ પ્રાપ્ત હોય તો મહાવ્રત અંગીકાર કરવાં. બાહ્ય તથા અભ્યંતર સામગ્રી હોય નહીં તો પોતાનાં પરિણામમાં જ પંચ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કરી અરિહંતાદિક પાસે આલોચના કરે. પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સર્વે પાંચ પાપો (હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ) નો ત્યાગ કરીને ઘરમાં રહ્યા છતાં, મહાવ્રતી જેવા બનીને, રોગ આદિ વેદના કાયરતા રહિત ભારે ધીરજથી

સહન કરે. દુઃખરૂપ વેદનાને બહાર પ્રગટ કર્યા વિના સહન કરે. કર્મના ઉદયને પોતાના સ્વભાવથી ભિન્ન જાણી, સર્વ શત્રુ, મિત્ર, સંયોગ, વિયોગમાં સમભાવ રાખે. પરિગ્રહાદિ ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને વિકલ્પ રહિત થાય. સંન્યાસ (સંથારા) નો અવસર જાણી પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં કોઇનું દેવું હોય તો તે પતાવી દે. કોઇનાં ધનાદિ કે જમીન–જગ્યા પોતે અનીતિથી લીધી હોય તો તેની પાછી આપી દઈ, તેને રાજી કરે, સંતોષ પમાડે. પોતાના અપરાધ ક્ષમા કરાવે, પોતાની નિંદા–ગર્હા કરે. જે ધન પરિગ્રહ હોય તેની યોગ્ય વહેંચણી કરી, નિરાકુળ થઈ જાય. સ્ત્રીનો ભાગ સ્ત્રીને આપે, પુત્રોનો વિભાગ પુત્રોને આપે, પુત્રીનો યોગ્ય વિભાગ પુત્રીને આપે, દુઃખી, દીન, અનાથ, વિધવા વગેરે પોતાને આશરે બહેન બનેવી, ભાઇ વગેરે રહેતાં હોય તેમને ઘટે તે તેમને આપે. સમસ્ત પરિગ્રહ તજે, મમતા રહિત થઇને દેહને સારો કરવાની દરકાર તજે, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર આદિ સર્વ કુટુંબ, શય્યા, આસન, વસ્ત્ર આદિ ઉપરથી મમતા છોડે. એમને અને મારે હવે કેટલો સંબંધ છે એમ વિચારી, જે દેહના સંબંધે સંબંધ હતો તે દેહનો તો હવે ત્યાગ કરતો હોવાથી દેહના સંબંધી ઉપર મમતા ના કરે.

મારા આત્માનો સંબંધ તો આત્મસ્વભાવરૂપ સમ્યક્-દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર સાથે છે. તે મારો નિજ સ્વભાવ છે. દેહ તો ચામડી, હાડકાં, માંસ, લોહીમય છે, કૃતઘ્ન છે, જડ છે, એ મારો નથી, હું તેનો નથી. દેહ

વિનાશી છે, મારૂં સ્વરૂપ અવિનાશી છે. મને અજ્ઞાનભાવથી આમાં મમતા હતી તેથી અશુભ કર્મો બાંધ્યાં છે હવે આવા દેહના સંબંધનો નાશ ઈચ્છું છું. દેહના મમત્વથી જ અનંત જન્મમરણ થયાં છે. સંસારમાં જેટલા દુઃખના પ્રકારો છે તે સર્વ દેહના સંગથી જ મને પ્રાપ્ત થયા છે. રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામ, ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિનું કારણ પણ એક દેહનો સંબંધ જ છે. આ પ્રકારે દેહ ઉપર વૈરાગ્ય લાવી સર્વ વ્રતોની દૃઢતા ધારણ કરવી.

પછી સંન્યાસના અવસરમાં શોક, ભય, ખેદ, સ્નેહ, અપ્રસન્નતા અરતિ ઈત્યાદિ છોડીને કાયરતાનો અભાવ કરવો. પોતાના આત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરીને અને શ્રુતરૂપ અમૃતવડે મનને પ્રસન્ન કરવું.

અનાદિ કાળથી પર્યાય (દેહાદિ અવસ્થા, દશા) માં સંસારી જીવને આત્મબુદ્ધિ થઇ રહી છે. પર્યાય-દેહના નાશને જ પોતાનો નાશ માને છે. જ્યારે પર્યાયનો નાશ, ધન, પરિગ્રહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર બાંધવ આદિ સર્વ સંયોગનો વિયોગ થતો દેખાય છે ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિને ઘણો શોક ઉપજે છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને શોક થતો નથી; તે એવો વિચાર કરે છે કે હે ! આત્મા, દેહ તો અનંતાનંત ગ્રહણ થઈ થઇને છૂટયા. આ દેહ રોગોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. સદાય ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ ભય આદિ ઉપજાવનાર છે. મહા કૃતઘ્ની છે. અવશ્ય નાશ પામનાર છે. આત્માને સર્વ પ્રકારે દુઃખ, કલેશ ઉપજાવનાર છે. દુષ્ટના સમાગમની પેઠે તે તજવા યોગ્ય છે. સર્વ દુઃખોનું બીજ છે. મહા સંતાપ

ઉપજાવનાર છે. નિરંતર ભય ઉપજાવનાર છે. કેદખાના સમાન પરાધીન કરનાર છે. જેટલા પ્રકારનાં દુઃખ છે તે સર્વ દુઃખ દેહના સંગથી ભોગવાય છે. આત્મસ્વરૂપને ભૂલાવનાર છે. તૃષ્ણારૂપી અગ્નિથી બાળનાર છે. મહા મલિન છે. કીડાના સમૂહથી ભરેલો ઘણો ગંધાતો છે. દુષ્ટ ભાઇની પેઠે રોજ ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે. મારી નાખે તેવો શત્રુ છે. આ દેહનો વિયોગ થવામાં શોક શો ? જ્ઞાની શોક છોડી દે છે. મરણથી ડરતા નથી. ખેદ, સ્નેહ, કલુષતા, અરતિભાવનો ત્યાગ કરીને, ઉત્સાહ, સાહસ, ધીરજ, પ્રગટ કરીને શ્રુતજ્ઞાન-રૂપ અમૃતનું પાન કરીને મનને તૃપ્ત કરે છે.

આ અર્થની દ્રઢતા કરવાને ઉપકારક એવો મૃત્યુ મહોત્સવનો પાઠ ચિંતવન યોગ્ય છે.

મૃત્યુ મહોત્સવ.

હે વીતરાગ ભગવંત ! મૃત્યુના માર્ગે પ્રવર્તેલા મને બોધિ એટલે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ અને સમાધિ એટલે સ્વરૂપની સાવધાની એ બન્ને (બોધિ–સમાધિ) રૂપ ભાથું, પરલોકના માર્ગમાં ઉપકારક વસ્તુ આપો જેથી હું મોક્ષનગરે સુખેથી જઈ પહોંચું.

અનાદિ કાળથી મેં અનંત કુમરણ કર્યાં છે તે તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન જ જાણે છે. એકવાર પણ સમ્યક્-મરણ કર્યું નથી. જો સમ્યક્મરણ થયું હોત તો પછી સંસારમાં ફરી જન્મમરણ કરવાં ન પડત. દેહ છૂટે ત્યારે સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રરૂપ આત્માનો સ્વભાવ વિષય

કષાયો વડે હણાય નહિ તે સમ્યક્મરણ કે સમાધિમરણ કહેવાય છે. મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી દેહને જ આત્મા માની પોતાના જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપની ઘાત કરવાથી અનંત પરિવર્તન કર્યાં તેથી હવે ભગવાન વીતરાગ પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરૂં છું કે મને મરણ સમયે વેદના-મરણ તથા આત્મજ્ઞાન રહિત મરણ ન હો. સર્વજ્ઞ વીતરાગ જન્મમરણ રહિત થયા છે તેથી હું પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગના શરણ સહિત, સંક્લેશ રહિત ધર્મધ્યાનથી મરવા ઇચ્છતો વીતરાગનું જ શરણ ગ્રહણ કરૂં છું.

હે! આત્મા, સેંકડો કીડાની જાળથી ભરેલા, રોજ જુના થતા દેહરૂપ પાંજરાનો નાશ થતાં તારે ભય પામવા જેવું નથી. કારણ કે તું તો જ્ઞાનરૂપી શરીરવાળો છે.

જેમાં સર્વ પદાર્થો ભાસી રહ્યા છે એવું જ્ઞાન તારૂં સ્વરૂપ છે. તું અમૂર્તિક જ્ઞાન જ્યોતિસ્વરૂપ, અખંડ, અવિનાશી, જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે. આ શરીર તો હાડકાં, ચામડાં, માંસમય ઘણું ગંધાતું વિનાશી છે. તે તારા સ્વરૂપથી અત્યંત ભિન્ન છે. આ દેહ તો પૃથ્વી, પાણી, પવન અને અગ્નિનાં પરમાણુઓનો પિંડ છે. તે અંતે વિખરાઈ જશે. પણ તું અવિનાશી, અખંડ જ્ઞાયકરૂપ થઇને દેહના નાશનો ભય શા માટે રાખે છે?

હે! જ્ઞાની, તને વીતરાગી સમ્યક્જ્ઞાની ઉપદેશ દે છે કે મૃત્યુરૂપ મહાન ઉત્સવનો પ્રસંગ આવ્યો છે તો ભય શાનો રાખે છે? આ આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા રાખીને અન્ય દેહની સ્થિતિરૂપ બીજા નગરમાં જાય છે, એમાં ભય પામવાનું કારણ ક્યાં છે?

જેવી રીતે કોઇ એક જુની ઝુંપડીમાંથી નીકળીને અન્ય નવા મહેલમાં વસવા માટે પ્રવેશ કરે ત્યારે તે મહા ઉત્સવનો અવસર ગણાય છે. તેવી રીતે આ આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેતાં છતાં, આ જુની દેહરૂપી ઝુંપડીને છોડીને, નવીન દેહરૂપી મહેલ પામે, તે તો મહા ઉત્સવનો અવસર જાણો. એમાં કંઇ હાનિ નથી કે ભય પામીએ. જો પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવમાં સ્થિર રહીને, પરને પોતાનું માન્યા વિના પરલોકમાં જશો, તો ધાતુ–ઉપધાતુ રહિત વૈક્રિય દેહવાળા દેવ થશો; મહર્દ્ધિક દેવોના પૂજ્ય મહા દેવ થશો. પણ જો અહીં ભય આદિ વડે પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવને બગાડી, પરમાં મમતા રાખીને મરશો, તો એકેન્દ્રિય આદિના ભવમાં પોતાના જ્ઞાનનો નાશ કરી જડ જેવા થઇ જશો. મલિન, કલેશકારી દેહને તજીને કલેશરહિત ઉજ્વળ દેહમાં જવું એ તો મહા ઉત્સવનું કારણ છે.

પૂર્વે થઇ ગયેલા ગણધર આદિ સત્પુરૂષો એમ દર્શાવે છે, કે જો મૃત્યુ મારફતે દાનાદિ સત્કર્મનું ફળ મળે છે અને સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવાય છે તો સત્પુરૂષને મરણનો ડર કેમ હોય ?

પોતાના કર્તવ્યનું ફળ તો મરણ થયે જ મળે છે. પોતે છકાય જીવોની રક્ષારૂપ અભયદાન દીધું છે. રાગદ્વેષ, કામક્રોધાદિનો નાશ કરી, અસત્ય, અન્યાય, કુશીલ, પરધનહરણનો ત્યાગ કરી, સંતોષ ધારણ કરી, પોતાના આત્માને અભયદાન દીધું છે. તેનું ફળ સ્વર્ગલોક સિવાય ક્યાં ભોગવાય ? સ્વર્ગલોકનાં સુખ મૃત્યુ નામના મિત્રની

કૃપાથી જ મળે છે. તેથી મરણ જેવો આ જીવને ઉપકાર કરનાર કોઈ મિત્ર નથી. મરણ ન આવે તો અહીં મનુષ્ય ભવમાં વૃદ્ધ થયેલા દેહમાં અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ ભોગવતાં કેટલો બધો કાળ રહેવું પડત? આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન કરીને તિર્યંચ કે નરકગતિમાં જાત! તેથી હવે મરણના ભયથી કે દેહ, કુટુંબ, પરિગ્રહ ઉપરની મમતાથી, ચિંતામણિ કે કલ્પવૃક્ષ સમાન સમાધિમરણ બગાડીને ભય સહિત, મમતા સહિત મરણ કરીને દુર્ગતિમાં ભટકવું યોગ્ય નથી.

આ મારા કર્મરૂપી વેરીએ મારા આત્માને દેહરૂપી પાંજરામાં પૂર્યો છે. તે ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી સદાય ભૂખ, તરસ, રોગ, વિયોગ ઇત્યાદિ અનેક દુ:ખોમાં પીડાતો પડયો છે. આવાં અનેક દુઃખોવાળા દેહરૂપ પાંજરામાંથી મૃત્યુ નામના રાજા વિના કોણ છોડાવે?

આ દેહરૂપી પાંજરામાં કર્મરૂપ શત્રુ વડે પુરાયલો હું ઇન્દ્રિયોને આધીન થઇને ઘણો ત્રાસ વેઠું છું. નિત્ય ભૂખ, તરસની વેદના ત્રાસ દે છે. નિરંતર શ્વાસોશ્વાસનો પવન ખેંચવો અને કાઢવો, અનેક પ્રકારના રોગ ભોગવવા, પેટ ભરવા માટે પરાધીનતા વેઠી નોકરી કરવી, ખેતી, વેપાર આદિ વડે મહા કલેશ પામવો, ટાઢ, તાપ, દુષ્ટોનો માર, કુવચન, અપમાન સહેવાં, કુટુંબની બેડીમાં બંધાવું, ધનવાન, રાજા કે સ્રીપુત્રાદિકને આધીન રહેવું, આવા મહા કારાગ્રહ જેવા દેહમાંથી મરણ નામના બળવાન રાજા વિના કોણ બહાર કાઢે? આ દેહને કયાં સુધી ફેરવત? નિત્ય ઉઠાડવો, ભોજન કરાવવું, પાણી પાવું, સ્નાન કરાવવું, ઉંઘાડવો, કામ

આદિ વિષયભોગનાં સાધન મેળવવાં, જુદાં જુદાં વસ્ત્ર, આભરણો વડે શણગારવો એમ રાતદિવસ આ દેહનું દાસપણું કરતાં છતાં આત્માને અનેક પ્રકારે તે ત્રાસ આપે છે, ભયભીત રાખે છે, આત્માનું ભાન ભુલાવે છે. આવા કૃતઘ્ન દેહમાંથી નીકળવું મૃત્યુ નામના રાજાની મદદ વિના બનતું નથી. જો જ્ઞાન પામીને, દેહ ઉપરની મમતા મૂકીને, સાવધાન થઈ, ધર્મધ્યાન સહિત, સંક્લેશ પરિણામ રહિત, વીતરાગતા પૂર્વક સમાધિ–મરણ નામના રાજાની મદદ મેળવું તો ફરી મારો આત્મા દેહ ધારણ જ ન કરે; દુઃખને પાત્ર ન થાય. સમાધિ–મરણ નામનો મહા ન્યાયી રાજા છે. મને તેનું જ શરણ હો ? મારૂં કુમરણ ન થાઓ !

આત્મદર્શી, આત્મજ્ઞાનીઓ મૃત્યુ નામના મિત્રની કૃપાથી સર્વ દુઃખના દેનાર દેહપિંડને દૂર ફેંકી દઈને સુખ સંપત્તિ પામે છે.

આ સાત ધાતુ (હાડકાં આદિ) થી બનેલો અપવિત્ર, વિનાશીક દેહ છોડીને દિવ્ય, વૈક્રિયક દેહ–માં ઉત્પન્ન થઇ અનેક પ્રકારની સુખ સંપત્તિઓ મેળવવી એ બધો પ્રભાવ આત્મજ્ઞાનીના સમાધિમરણનો છે. સમાધિ–મરણ સમાન આ જીવને ઉપકાર કરનાર કોઈ નથી. આ દેહમાં ભિન્ન ભિન્ન દુઃખ ભોગવવાં મહા રોગ આદિનાં દુઃખ ભોગવીને મરવું, ફરીથી તિર્યંચદેહમાં તથા નરકમાં અસંખ્યાત કે અનંત કાળ સુધી અસંખ્યાત દુઃખો ભોગવવાં, અને જન્મમરણરૂપ અનંત પરિવર્તન કરવાં, ત્યાં કોઈ શરણરૂપ નથી. આ સંસારપરિભ્રમણમાંથી બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી. કદાપિ અશુભ કર્મના મંદ

ઉદયથી મનુષ્ય ગતિ, ઉંચું કુળ, ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, સત્પુરૂષોનો સમાગમ, ભગવાન જિનેન્દ્રના પરમાગમનો ઉપદેશ મળ્યો છે તો હવે જો શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ત્યાગ, સંયમ સહિત સર્વ કુટુંબની પરિગ્રહ–મમતા છોડી, દેહથી ભિન્ન, જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ આત્માના અનુભવ સહિત, ચાર આરાધના (સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ) ના શરણ સહિત મરણ થઈ જાય તો એના જેવું ત્રણે લોકમાં, ત્રણે કાળમાં કશું હિતકારી આ જીવને નથી. સંસારપરિભ્રમણથી છૂટી જવું તે સમાધિ–મરણ નામના મિત્રની મહેરબાની છે.

જે જીવે મૃત્યુરૂપી કલ્પવૃક્ષને પામીને પણ પોતાનું કલ્યાણ સાધ્યું નહીં, તે જીવ સંસારરૂપી કાદવમાં ઉંડો કળી ગયા પછી શું કરશે ?

આ મનુષ્ય જન્મમાં મરણનો અવસર સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષના સંયોગ જેવો છે. જે લેવાની ઇચ્છા હોય તે લ્યો. જો જ્ઞાન સહિત પોતાનો સ્વભાવ ગ્રહણ કરી આરાધના સહિત મરણ કરો તો સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિકપણું, ઇન્દ્રપણું કે અહમિંદ્રપણું પામીને, પછી તીર્થંકરપણું, કે ચક્રવર્તીપણું પામીને મોક્ષ પામો. મરણ સમાન ત્રણે લોકમાં કોઇ દાતાર નથી. આવા દાતારને પામીને પણ જો વિષયની ઇચ્છા કે કષાય સહિત રહેશો, તો વિષયની વાંછાનું ફળ નરક, નિગોદ છે તે મલશે. મરણરૂપી કલ્પવૃક્ષને બગાડશો તો જ્ઞાન આદિ અક્ષય નિધાન ખોઇને સંસારરૂપ કાદવમાં કળી જશો. હે ! ભવ્યજનો, આ ઇચ્છાના માર્યા નીચ નઠારા પુરૂષોનો સંગ કરો છો, અતિ લોભી થઇને વિષયો

ભોગવવા ને ધન કમાવા માટે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, કુશીલ, પરિગ્રહમાં આસક્તિ રાખી નિંદવા લાયક કર્મ કરો છો, તેમ છતાં ઇચ્છેલું મળતું નથી અને દુઃખના માર્યા મરણ કરો છો. કુટુંબ આદિને છોડીને પરદેશમાં પરિભ્રમણ કરો છો. દુરાચરણ સેવીને કમોતે મરો છો. પણ જો એકવાર પણ સમતા ધારણ કરીને ત્યાગવ્રત સહિત મરણ કરો તો પછી સંસારપરિભ્રમણનો અભાવ કરીને અવિનાશી સુખ પામશો. તેથી જ્ઞાન સહિત પંડિતમરણ કરવું ઘટે છે.

જે મૃત્યુથી જુનાં દેહાદિ સર્વ છૂટીને નવાં પ્રાપ્ત થાય છે, તે મૃત્યુ સત્પુરૂષોને સાતાના ઉદયની પેઠે હર્ષનું કારણ નથી ? જ્ઞાનીને તો મૃત્યુ હર્ષનું નિમિત્ત છે.

આ મનુષ્યોનું શરીર નિત્ય સમયે સમયે ઘરડું થતું જાય છે. દેવોના દેહની પેઠે જરા અવસ્થારહિત નથી. દિવસે દિવસે બળ ઘટે છે. કાંતિ, રૂપ બગડતાં જાય છે. ચામડી કઠોર સ્પર્શવાળી થાય છે. બધી નસો અને હાડનો બાંધો શિથિલ થાય છે. ચામડી કરચલીવાળી થઈ માંસ આદિને છોડીને ટટળે છે. આંખની ઉજાશ બગડે છે. કાને સાંભળવાની શક્તિ ઘટે છે. હાથપગ દિવસે દિવસે ઢીલા પડતા જાય છે. ચાલવાની શક્તિ ઓછી થઇ જાય છે. ચાલતાં, ઉઠતાં, બેસતાં શ્વાસ ચઢે છે, કફ વધે છે. રોગ અનેક વધે છે. આવાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખ ક્યાં સુધી ભોગવ્યા કરત ? ક્યાં સુધી દેહના ઢસરડા કરત ? મરણ નામના દાતાર વિના આવો નિંદ્ય દેહ છોડાવીને નવા દેહમાં વાસ કોણ કરાવે ? વૃદ્ધ અવસ્થામાં અસાતાનો ઉદય ઘણો હોય છે, તો મરણ

નામના દાતાર વિના આવી અસાતાને દૂર કોણ કરે ! સમ્યક્જ્ઞાનીને તો મૃત્યુ એ મહોત્સવ સમાન છે. તે વખતે સંયમ, વ્રત, ત્યાગ, શીલમાં સાવધાન થઈને એવું કર કે ફરીથી આવાં દુઃખથી ભરેલો દેહ ધરવો ન પડે. સમ્યક્જ્ઞાની આને જ મહા સાતાનો ઉદય માને છે.

આ આત્મા દેહમાં રહ્યા છતાં સુખને તથા દુઃખને સદા જાણે છે, અને પરલોક પ્રત્યે પણ પોતે જ જાય છે તો પરમાર્થથી મરણનો ભય કોને હોય ?

અજ્ઞાની બહિરાત્મા તો દેહમાં રહ્યા છતાં "હું સુખી છું, હું દુઃખી છું, હું મરી જાઉં છું, હું ભુખ્યો છું, હું તરસ્યો છું, મારો નાશ થયો," એમ માને છે. અંતરાત્મા સમ્યક્દૃષ્ટિ એમ માને છે કે, "જે ઉપજ્યું છે તે મરશે; પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવનમય પુદ્ગલ પરમાણુઓનો પિંડ દેહ રૂપે દેખાય છે તે દેહ નાશ પામશે. હું જ્ઞાનમય, અમૂર્તિક આત્મા છું, મારો નાશ કદાપિ નહિ થાય. આ ભૂખ, તરસ, વાત, પિત્ત, કફ આદિ રોગમય વેદના પુદ્ગલની છે. હું તો એનો જાણનાર છું. હું એમાં નકામો અહંકાર કરૂં છું. આ શરીરને અને મારે એક ક્ષેત્રમાં રહેવારૂપ અવગાહના છે. તથાપિ હું જ્ઞાતા સ્વરૂપછું, શરીર જડ છે. હું અમૂર્તિક છું, દેહ મૂર્તિક છે. હું એક અખંડ છું, દેહ અનેક પરમાણુઓનો પિંડ છે. હું અવિનાશી છું, દેહ વિનાશીક છે. આ દેહમાં જે રોગ, ભુખ, તરસ આદિ ઉપજે તેના જ્ઞાતા જ રહેવું, એ મારો જ્ઞાયક સ્વભાવ છે. પરમાં મમત્વ કરવું એજ અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે. જેવી

રીતે એક મકાનને છોડી બીજા મકાનમાં પ્રવેશ કરીએ તેવી રીતે મારા શુભ અશુભ ભાવોથી થયેલાં કર્મો વડે બનેલા બીજા દેહમાં મારે જવાનું છે. એમાં મારા સ્વરૂપનો નાશ નથી થતો." આમ નિશ્ચય કરીને, વિચારે તો મરણનો પણ ભય કોને લાગે?

સંસારમાં જેનું ચિત્ત આસક્ત છે, પોતાના સ્વરૂપને જે જાણતો નથી, તેને મૃત્યુનો ભય છે. જે નિજ સ્વરૂપના જ્ઞાતા છે, સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્યવાળા છે, તેને મરણ હર્ષનું કારણ છે.

મિથ્યાદર્શનના ઉદયથી દેહને જ આત્મા માનનાર તથા ખાવું, પીવું, કામભોગ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં જ સુખ માનનાર અજ્ઞાની–બહિરાત્મા છે. તેને પોતાના મરણનો ભારે ભય રહે છે. તે એમ વિચારે છે કે, "હાય! મારો નાશ થયો, પછી ખાવાપીવાનું ક્યાંય નથી. મરણ પછી શું થશે તેની ખબર નથી, કેવી રીતે મરણ આવશે? હવે આ દેખવાનું, મળવાનું, કુટુંબનો સમાગમ બધું મારૂં ગયું. હવે કોનું શરણ ગ્રહણ કરૂં? કેવી રીતે જીવાય?" એ રીતે મહા સંક્લેશ પરિણામ સહિત તે મરણ પામે છે.

જે આત્મજ્ઞાની છે તે મરણ વખતે એવા વિચાર કરે છે કે 'હું દેહરૂપી કેદખાનામાં પરાધીન પડયો પડયો ઇન્દ્રિયોના વિષયોની વાસનારૂપી અગ્નિથી અને મળેલા વિષયોથી અતૃપ્ત રહેવાને લીધે, દરરોજ ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ, રોગ આદિથી ઉપજેલી મહા વેદના વેદતો, એક ક્ષણ પણ સ્થિરતા પામ્યો નહિ; મહાન દુઃખ, પરાધીનતા,

અપમાન, ઘોર વેદના, અનિષ્ટ સંયોગ, ઈષ્ટ વિયોગ ભોગવતાં મહા સંક્લેશ સહિત મેં કાળ વ્યતીત કર્યો. હવે આવા ક્લેશથી છોડાવી, પરાધીનતા રહિત, જન્મમરણ રહિત, મારૂં અનંત સુખસ્વરૂપ, અવિનાશી સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવનાર મરણનો અવસર હું પામ્યો છું. આ મરણ મહા સુખ દેનાર, અત્યંત ઉપકારક છે. આ સંસારવાસ એકલા દુઃખથી ભરેલો છે, તેમાં એક સમાધિમરણ જ શરણ છે, બીજું કોઈ ઠેકાણું એવું નથી. આના વિના ચારે ગતિમાં મહા ત્રાસ ભોગવ્યો છે. હવે સંસારવાસથી કંટાળીને હું સમાધિમરણનું શરણ ગ્રહણ કરૂં છું.'

જ્યારે આ શરીરરૂપી નગરીનો સ્વામી—આત્મા, પોતાનાં કરેલાં પુણ્યાદિ ફળ ભોગવવાની ઈચ્છાથી પરલોક પ્રત્યે જાય છે, ત્યારે પાંચ ભૂતના બનેલા દેહાદિ પ્રપંચો વડે તેને કોણ રોકે એમ છે ?

આ જીવનું વર્તમાન આયુષ્ય પૂરૂં થઈ જાય અને પરલોક સંબંધી બીજા આયુષ્યનો ઉદય થાય, ત્યારે પરલોક પ્રત્યે જતાં આત્માને શરીર આદિ પંચભૂત તો શું પણ ઇન્દ્ર આદિ પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેથી અત્યંત ઉત્સાહ સહિત ચાર આરાધનનાનું શરણ ગ્રહણ કરી મરણ પામવું શ્રેષ્ઠ છે.

મરણ અવસરે પૂર્વ કર્મના ઉદયથી રોગ આદિ વ્યાધિને લેઇને જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સત્પુરૂષોને દેહ વિષેનો મોહ નાશ કરવામાં મદદ કરનાર છે. મોક્ષનાં સુખ આપવામાં નિમિત્તરૂપ છે. એમ હું માનું છું.

આ જીવે જન્મ ધર્યો ત્યારથી દેહ સાથે તન્મય થઇ તેમાં વસે છે. એમાં વસવું તેજ મહા સુખ છે એમ માને છે. દેહને પોતાનો વાસો જાણે છે. તેમાં મમતા વળગી રહી છે. તેમાં વસવા સિવાય બીજું કોઇ પોતાનું નિવાસસ્થાન ક્યાંય જણાતું નથી. આવા દેહમાં રોગ આદિથી દુ:ખ ઉપજે છે, ત્યારે સત્પુરૂષો દેહનો મોહ તજી દે છે. દેહ સાક્ષાત્ દુ:ખદાયી, અસ્થિર, વિનાશીક દેખાય છે. તેનું કૃતઘ્નપણું પ્રગટ દેખાય છે એટલે અવિનાશી પદ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમી થાય છે. વીતરાગતા પ્રગટ થાય છે, ત્યારે એવા વિચાર ઉપજે છે કે, આ દેહની મમતા કરીને, મેં અનંતકાળ જન્મ, મરણ, નાના પ્રકારે વિયોગ, રોગ, સંતાપ આદિનાં, નરક આદિ ગતિઓમાં દુ:ખ ભોગવ્યાં. હજી પણ આવા દુ:ખદાયી દેહમાં જ ફરીથી મમતા કરીને, આત્માને ભૂલી જઇ, એકેન્દ્રિયાદિ અનેક કુગતિમાં ભમવાનું થાય તેવાં કર્મ ઉપાર્જન કરવા મમતા કરૂં છું. આ શરીરમાં તાવ, ખાંસી, દમ, શૂળ, વાત, પિત્ત, અતિસાર, મંદાગ્નિ ઇત્યાદિ જે રોગ ઉપજે છે, તે આ દેહ ઉપરની મમતા ઘટાડવામાં મહા ઉપકાર કરનાર છે, ધર્મમાં સાવધાન કરનાર છે. જો રોગ આદિ ન ઉપજત તો દેહ ઉપરથી મારી મમતા પણ મટત નહીં અને અહંકાર પણ ઓછો થાત નહીં. હું તો મોહના અંધકારમાં આંધળો બનીને દેહને અજર અમર માની રહ્યો હતો. પણ હવે આ રોગની ઉત્પત્તિથી હું જાગ્રત થયો. આ દેહને અશરણ જાણી, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ એજ એક નિશ્ચય શરણ છે એમ જાણી, આરાધનાના ધારક ભગવાન્ પરમેષ્ઠીને ચિત્તમાં ધારણ કરૂં છું. આ અવસરે

મારે એક જિનેન્દ્રના વચનરૂપ અમૃત જ પરમ ઔષધ હો. જિનેન્દ્ર ભગવાનના વચનામૃત વિના વિષય–કષાયરૂપ રોગથી ઉપજેલી બળતરા શમાવવા કોઈ સમર્થ નથી. બાહ્ય ઔષધ આદિ તો અસાતા કર્મ મંદ થાય, ત્યારે થોડો વખત કોઇ રોગનો ઉપશમ કરે. આ દેહ તો અનેક રોગોથી ભરેલો છે, તેમાંથી કોઇ એક રોગ કદાપિ મટયો, તો પણ અન્ય રોગોથી ઉપજેલી ઘોર વેદના ભોગવીને આખરે મરવું જ પડશે. તેથી જન્મ, જરા, મરણરૂપ રોગને હરનાર ભગવાનના ઉપદેશરૂપ અમૃતનું જ હું પાન કરૂં છું.

ઔષધ આદિ હજારો ઉપાય કર્યાં છતાં, વિનાશીક દેહમાંના રોગ મટવાના નથી, તેથી રોગ વિષે ચિંતવન કરી, સંકલેશ પરિણામથી કુગતિનું કારણ દુર્ધ્યાન કરવું યોગ્ય નથી. રોગ આવે ત્યારે હર્ષ માનો. રોગના પ્રતાપે આવા ઘરડા, ગળી ગયેલા દેહમાંથી છૂટવાનું બનશે. રોગ ન આવે, પૂર્વે કરેલાં કર્મ નિર્જરે નહીં, તો દેહરૂપી મહા ગંધાતા, દુ:ખદાયી કેદખાનામાંથી ઝટ છુટાય નહીં. જેમ જેમ રોગરૂપી મિત્રનું બળ દેહમાં વધે તેમ તેમ રાગબંધનથી, કર્મબંધનથી, શરીરબંધનથી છૂટવાનું વહેલું બને છે. આ રોગ તો દેહમાં છે, તે આ દેહનો નાશ કરશે. હું તો અરૂપી, ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો, અવિનાશી, જ્ઞાતા છું. આ રોગથી થતું દુ:ખ મારા જાણવામાં આવે છે. હું તો તેને જાણનારો જ છું. દેહની સાથે મારો નાશ થવાનો નથી. જેવી રીતે લોઢાની સંગતથી અગ્નિ ઘણના ઘા સહન કરે છે તેવી રીતે શરીરના સંગથી વેદનાનું જાણવું મારાથી બને છે. અગ્નિથી ઝૂંપડી

બળે છે પણ ઝૂંપડીમાંનું આકાશ બળતું નથી. તેવી રીતે શરીરમાં અવિનાશીક, અમૂર્ત્તિક, ચૈતન્ય ધાતુમય આત્મા છે, તેનો રોગરૂપી અગ્નિથી નાશ થતો નથી. પોતાનાં બાંધેલાં કર્મ પોતાને ભોગવવાં જ પડશે. કાયર થઇને ભોગવીશ તો પણ કર્મ છોડશે નહિ અને ધીરજ ધરીને ભોગવીશ તો પણ કર્મ નહીં છોડે. બન્ને લોકને બગાડનાર કાયરપણાને ધિક્કાર છે. કર્મનો નાશ કરનાર ધીરજ ધારણ કરવી એજ શ્રેષ્ઠ છે.

હે ! આત્મા, રોગ આવતાં તું આટલો કાયર થાય છે, તો વિચાર કર કે નરકમાં આ જીવ કેટકેટલા ત્રાસ ભોગવી અસંખ્યાતવાર, અનંતવાર માર્યો ગયો છે, કાપ્યો ગયો છે, છેદ્યો ગયો છે, ફાડયો ગયો છે, ચીર્યો ગયો છે, અહિં તો તારે શું દુઃખ છે ? તિર્યંચ ગતિના ઘોર દુઃખ જ્ઞાની ભગવાન પણ વાણીથી કહેવા સમર્થ નથી. તિર્યંચ ગતિમાં પૂર્વે અનંતવાર અગ્નિમાં બળી મર્યો છે. અનંતવાર પાણીમાં ડુબી ડુબીને મર્યો છે. અનંતવાર ઝેર ખાઇને મર્યો છે. અનંતવાર સિંહ, વાઘ, સાપ વગેરેના કરડવાથી મર્યો છે. હથિયારોથી હણાયો છે. અનંતવાર ટાઢની વેદના ભોગવી મર્યો છે. અનંતવાર ઉષ્ણ વેદનાથી મર્યો છે. અત્યારની આ રોગની વેદના શા હિસાબમાં છે ? રોગ જ ઉપકાર કરનાર છે.

રોગ થયો ન હોત તો દેહ ઉપરથી મારો સ્નેહ ઘટત નહિ, સર્વથી છૂટીને પરમાત્માનું શરણ ગ્રહણ કરત નહીં. આ અવસરે જે રોગ છે તેજ મને આરાધના-મરણ માટે પ્રેરણા કરનાર મિત્ર છે. આવો વિચાર કરનાર જ્ઞાની

રોગ આવ્યે કલેશ કરતા નથી; પણ મોહનો નાશ કરવા માટે ઉત્સવનો અવસર આવ્યો માને છે.

આ લોકમાં મરણ છે તે લોકને સંતાપ આપનારૂં ગણાય છે, તોપણ સમ્યક્જ્ઞાનીને અમૃતસંગ એટલે નિર્વાણને આપનાર છે. કાચા ઘડાને અગ્નિમાં પકવે છે તો અમૃતરૂપ જળ ભરાય તેવો બને છે. કાચો ઘડો અગ્નિમાં પાકયો નથી, ત્યાંસુધી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. એકવાર અગ્નિમાં રહીને પાકો થયો, એટલે ઘણા કાળ સુધી પાણીના સંસર્ગને પાત્ર થાય છે. તેમ મરણ અવસરે સમભાવ સહિત, એકવાર સંતાપ સહન થાય તો તે મોક્ષને પાત્ર થઈ જાય છે;

અજ્ઞાનીને મૃત્યુના નામ માત્રથી પરિણામમાં સંતાપ થાય છે કે, હું હવે ચાલ્યો; હવે કેમ જીવાશે ? શું કરીશ ? કોણ રક્ષણ કરશે ? એવો સંતાપ, ગભરાટ ઉપજે છે. અજ્ઞાની તો બહિરાત્મા છે, દેહાદિક બાહ્ય વસ્તુને જ આત્મા માને છે. જ્ઞાની સમ્યક્દૃષ્ટિ છે, તે એમ માને છે કે, આયુષ્ય કર્મ આદિના નિમિત્તે દેહ ધારણ કરેલો છે, અને ટકેલો છે, તેની સ્થિતિ પૂરી થઇ રહેશે એટલે દેહ અવશ્ય છૂટશે. પરંતુ હું આત્મા અવિનાશી જ્ઞાન સ્વરૂપ છું. જીર્ણ દેહ છોડી નવા દેહમાં પ્રવેશ કરતાં મારો કંઇ નાશ થવાનો નથી.

ઘણા કષ્ટે વ્રત પાળીને સત્પુરૂષ જે ફળ પ્રાપ્ત કરે છે, તે ફળ મૃત્યુને અવસરે થોડા વખત સુધી શુભ ધ્યાનરૂપ સમાધિમરણવડે સુખે સાધી શકાય એમ છે.

જે સ્વર્ગમાંનું ઇન્દ્ર આદિ પદ કે પરંપરાએ મોક્ષપદ,

પાંચ મહાવ્રતાદિ કે ઘોર તપ આદિ વડે સિદ્ધ થાય છે, તે પદ, મૃત્યુના અવસરે જો દેહ કુટુંબ આદિની મમતા છોડી, ભયરહિત થઇ, વીતરાગતા સહિત ચાર આરાધનાનું શરણ ગ્રહણ કરી, કાયરતા તજી, પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવનું અવલંબન લઇને મરણ કરે તો સહજ સિદ્ધ થાય છે. સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિક દેવ થઇને, ત્યાંથી ચવીને ઉત્તમ કુળમાં ઉપજીને, ઉત્તમ સંહનન આદિ સામગ્રી પામીને, દીક્ષા ધારણ કરીને, પોતાના રત્નત્રયની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે પધારે છે.

જેને મરણ અવસરે આર્ત (દુ:ખવાળાં) પરિણામ ન હોય, શાંતિવાળુ એટલે રાગ રહિત, દ્વેષ રહિત, સમભાવ-રૂપ ચિત્ત હોય તે પુરૂષ તિર્યંચ (પશુ આદિ) ન થાય, નારકી ન થાય. જે ધર્મધ્યાન સહિત અનશનવ્રત ધારણ કરીને મરે, તે તો દેવલોકમાં ઇન્દ્ર કે મહર્દ્ધિક દેવ થાય; બીજી ગતિ ન થાય, એવો નિયમ છે.

ઉત્તમ મરણનો આ અવસર પામીને આરાધના સહિતના મરણ માટે પુરૂષાર્થ કરો. મરણ આવતાં ભયભીત થઇને પરિગ્રહમાં મમત્વ રાખીને, આર્ત પરિણામથી મરીને કુગતિમાં ન જાઓ. આવો અવસર અનંત ભવોમાં પણ નહીં મળે. મરણ તો છોડવાનું નથી, તેથી સાવધાન થઇને ધર્મધ્યાન સહિત ધીરજ ધારણ કરીને દેહનો ત્યાગ કરો.

તપનું કષ્ટ વેઠવાનું, વ્રત પાળવાનું અને શાસ્ત્ર ભણવાનું ફળ તો સમાધિ એટલે આત્માની સાવધાની સહિત મરણ કરવું એ છે.

હે ! આત્મા, તેં આટલા કાળ સુધી ઇન્દ્રિયના વિષયોની

વાંછા છોડીને અનશન આદિ તપ કર્યાં છે. તે આહાર આદિના ત્યાગ સહિત, સંયમ સહિત, દેહની મમતા રહિત સમાધિ–મરણને માટે કર્યાં છે. જે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહનો ત્યાગ આદિ વ્રત ધારણ કર્યાં છે, તે પણ, સમસ્ત દેહાદિ પરિગ્રહની મમતાનો ત્યાગ કરીને, મન–વચન–કાયથી સર્વ આરંભાદિ તજીને, સમસ્ત શત્રુ–મિત્રો પ્રત્યે વેર કે રાગને છોડીને, ઉપસર્ગમાં ધીરતા ધારણ કરીને, પોતાના એક જ્ઞાયક સ્વભાવનું અવલંબન કરીને સમાધિ–મરણ કરવાને માટે કર્યાં છે. જે સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે, જ્ઞાનની આરાધનામાં કાળ વ્યતીત કર્યો છે, તે પણ સકલેશ રહિત થઇને, ધર્મધ્યાન વડે, દેહાદિથી ભિન્ન પોતાને જાણીને, ભયરહિત સમાધિમરણને માટેજ. મરણના અવસરે પણ મમતા, ભય, રાગ, દ્વેષ, કાયરતા, દીનતા નહીં છોડો તો, આટલા કાળ સુધી તપ કર્યું, વ્રત પાળ્યાં, શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો તે બધું નિરર્થક થશે. તેથી આ મરણને અવસરે કદાપિ પણ સાવધાની કે સમાધિ ભૂલશો નહિ.

જે વસ્તુનો અતિ પરિચય કે બહુ સેવન થાય તેમાં અવજ્ઞા કે અનાદર થાય છે, રૂચિ ઘટી જાય છે અને નવીન વસ્તુના સંગમમાં પ્રીતિ થાય છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. હે! જીવ, તેં આ શરીરનું ઘણા કાળથી સેવન કર્યું છે, આનો નાશ થતી વખતે અને નવીન દેહનો લાભ થતાં ભય કેમ રાખે છે? ભય રાખવો યોગ્ય નથી.

આ શરીર ઘણો કાળ ભોગવતાં વૃદ્ધ થઈ ગયું છે, સાર રહિત થઈ ગયું છે. નવીન સુંદર દેહ ધારણ કરવાનો વખત આવતાં કેમ ભય પામો છો? આ જીર્ણ દેહ તો

નાશ પામશે જ. એમાં મમતા રાખીને, મરણ બગાડી દુર્ગતિના કારણરૂપ કર્મ ન બાંધો.

જે ભય રહિત થઇને, સમાધિ–મરણ માટે ઉત્સાહ રાખીને, ચાર આરાધનાઓને આરાધીને મરણ કરે છે તેની સ્વર્ગલોક સિવાય બીજી ગતિ થતી નથી. સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિક દેવ જ થાય છે એમાં સંશય નથી. સ્વર્ગમાં આયુષ્યના અંત પર્યંત મહા સુખ ભોગવીને, આ મનુષ્યલોક વિષે, પુણ્યરૂપ નિર્મલ કુળમાં અનેક લોકો સ્મરણ કરતા હોય ત્યાં જન્મે છે. પોતાના સેવકજન તથા કુટુંબ પરિવાર મિત્રાદિ જનોને અનેક પ્રકારે ઇચ્છેલાં ધન, ભોગાદિ રૂપ ફળ આપીને, પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને નિરંતર ભોગવીને, આયુષ્ય જેટલો થોડો વખત પૃથ્વીમંડળ ઉપર સંયમ આદિ સહિત વીતરાગ રૂપે રહીને, જેવી રીતે નાટકમાં નાચનાર પુરૂષ લોકોને આનંદ ઉપજાવીને જતો રહે છે, તેમ તે સત્પુરૂષ સર્વ લોકોને આનંદ ઉપજાવીને પોતે જ દેહનો ત્યાગ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. સલ્લેખનાના ઇચ્છકે આ પ્રમાણે મૃત્યુ–મહોત્સવનો પાઠ ઉપકારી જાણી ચિંતવન કરવા યોગ્ય છે.*

---

*શ્રી સદાસુખદાસજીએ સં. ૧૯૧૮માં આ ભાષા લખેલી તે ઉપકારક જાણી આ રત્નકરંડ શ્રાવકાચારની ભાષામાં સલ્લેખનાના કથનમાં એઓશ્રીએ જોડી દીધી છે. એ વચનિકાના અંતમાં પોતે જ જણાવે છે દોહાઃ–

* મૃત્યુ મહોત્સવ–વચનિકા, લખી સદાસુખ કામ;
શુભ આરાધનથી મરી, પામું નિજ સુખ ધામ. ૧.
ઓગણીસો અઢારની શુદ, પાંચમ માસ અસાઢ;
પૂરણ લખી વાંચો સદા, મન ધરી સમ્યક્ ગાઢ. ૨.

સલ્લેખનાના પ્રકારઃ-

સલ્લેખના બે પ્રકારની છે. એક કાયસલ્લેખના; બીજી કષાયસલ્લેખના. અહીં સલ્લેખનાનો અર્થ સમ્યક્પ્રકારે કૃશ કરવું એવો છે.

કાયસલ્લેખનાઃ-

કાયાને કૃશ કરવી તે કાયસલ્લેખના છે. આ કાયાને જેમ જેમ પુષ્ટ કરો, સુખશીલિયા રાખો તેમ તેમ ઇન્દ્રિયના વિષયોની તીવ્ર લાલસા ઉપજાવે છે. આત્માની નિર્મળતાનો નાશ કરે છે. કામ-લોભાદિકને વધારે છે. નિદ્રા, પ્રમાદ, આળસ આદિને વધારે છે, પરિષહ સહન કરવામાં અસમર્થ થાય છે. ત્યાગ સંયમ માટે તૈયાર થતી નથી. આત્માને દુર્ગતિમાં વાત-પિત્ત-કફ આદિ અનેક રોગો ઉત્પન્ન કરી મહા દુર્ધ્યાન કરાવી સંસારપરિભ્રમણ કરાવે છે. તેથી અનશન આદિ તપશ્ચર્યા કરીને આ શરીરને કૃશ કરવું. જેથી રોગાદિ વેદના ઉપજતી નથી, પરિણામ મંદ, પુરૂષાર્થ હીન, જડ જેવાં થતાં નથી.

કાયસલ્લેખના કરે તે અનુક્રમથી કરે. પોતાના આયુષ્યનો અવસર જણાય તે પ્રમાણે દેહ ઉપરથી, ઇન્દ્રિયો ઉપરથી મમત્વ ઉઠાવી દઇને, આહારના સ્વાદો પ્રત્યે અરૂચિ, વૈરાગ્ય આણીને, વિચાર કરે કે, હે ! આત્મા, સંસારપરિભ્રમણ કરતાં તેં એટલો આહાર કર્યો છે કે, એક એક ભવના એક એક કણને એકઠા કરીએ તો સુમેરૂ પર્વત જેવડા અનંત ઢગલા થાય. અનંત જન્મોમાં એટલું પાણી પીધું છે કે,

એક એક જન્મનું એક એક ટીપું લઇએ તો અનંત સમુદ્ર ભરાઇ જાય. આટલાં આહારપાણીથી પણ તૃપ્તિ થઈ નહીં, તો રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા આદિકથી પ્રત્યક્ષ મરણ નજીક આવ્યું લાગે છે, એ અવસરમાં હવે, થોડો આહાર લેવાય એટલાથી શી રીતે તૃપ્તિ થવાની છે ? આ ભવમાં પણ જ્યારથી જન્મ લીધો ત્યારથી રોજ આહાર ગ્રહણ કર્યો છે. આહારના લોભી થઈને જ ઘોર આરંભ કર્યા; હિંસા, અસત્ય, પરધન લાલસા, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહનો પરિચય કરી દુર્ધ્યાન આદિ વડે કુકર્મ ઉપાર્જન કર્યાં; દીન વૃત્તિ કરીને પરાધીન થયો; ભક્ષ્ય કે અભક્ષ્યનો, રાત્રિ કે દિવસનો, યોગ્ય કે અયોગ્યનો વિચાર ના કર્યો; ક્રોધ, અભિમાન, માયાચાર, લોભ, ભિક્ષા આદર્યાં; પોતાની મોટાઈ, અભિમાન ખોયાં; અનેક રોગનાં ઘોર દુઃખ ભોગવ્યાં; નીચ જાત, નીચ કુળવાળાની નોકરી કરી; સ્રીને વશ થઈ રહ્યો અને પુત્રને આધીન થઇ રહ્યો. આહારના લંપટી હોય તે નિર્લજ્જ થાય છે, આચારવિચાર રહિત હોય છે, જલદી મરે છે, કુવચન સાંભળી રહે છે. આહારને માટે જ તિર્યંચ ગતિમાં પરસ્પર મારે છે, ભક્ષણ કરે છે; વધારે શું કહેવું ? હવે થોડો કાળ આ ભવમાં મારે બાકી રહ્યો છે, તેથી રસની લંપટતા અને ઈન્દ્રિયની લાલસા છોડીને આહાર ત્યાગ કરવાનો ઉદ્યમ નહીં કરૂં તો વ્રત, સંયમ, ધર્મ, યશ, પરલોક એ બધાંને બગાડીને, કુમરણ કરીને, સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડશે. આવો નિશ્ચય કરીને જ અતૃપ્તિકારક આહારનો ત્યાગ કરવા માટે કોઇ વખતે ઉપવાસ, કદી બે ઉપવાસરૂપ બેલો, કોઈ વખતે તેલો એટલે ત્રણ ઉપવાસ, કદી એકવાર આહાર, કદી

નીરસ આહાર, અલ્પ આહાર ઈત્યાદિ ક્રમથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અને આયુષ્યની સ્થિતિ પ્રમાણે આહારને ઘટાડીને દૂધ આદિક જ પીવે. વળી ક્રમથી દૂધ આદિ સ-ચિક્કણનો પણ ત્યાગ કરીને છાશ તથા ઉકાળેલું પાણી જ પીને રહે. પછી ક્રમે કરીને જલ આદિ સમસ્ત આહારનો ત્યાગ કરીને પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉપવાસ કરે અને પંચ નમસ્કારમાં મનનો લય કરીને, ધર્મધ્યાનરૂપ થઇને, ભારે પુરૂષાર્થથી દેહનો ત્યાગ કરે તે કાય સલ્લેખના જાણવી.

આહારાદિનો ત્યાગ કરીને મરણ કરવું એ તો આત્મઘાત છે; આત્મઘાત કરવી એ તો અયોગ્ય ગણાય. એવા વિકલ્પના સમાધાનમાં:

ઘણા વખત સુધી સુખે મુનિપણું કે શ્રાવકપણું અગર મહાવ્રત કે અણુવ્રત પળાશે એમ જણાતું હોય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, દાન, શીલ, તપ, વ્રત, ઉપવાસાદિક પળાતાં હોય; જિનપૂજા, સ્વાધ્યાય, ધર્મોપદેશ, ધર્મશ્રવણ, ચાર આરાધનાનું સેવન સારી રીતે નિર્વિઘ્ને થતાં હોય; દુષ્કાળ આદિનો ભય પણ ન આવ્યો હોય; અસાધ્ય રોગ શરીરમાં ઉપજ્યો ન હોય; સ્મૃતિ અને જ્ઞાનનો નાશ કરનારી વૃદ્ધાવસ્થા પણ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય; દશ લક્ષણ (ક્ષમા, માર્દવ આદિ) અને રત્નત્રય ધર્મ દેહે કરીને પળતો હોય તેણે આહારનો ત્યાગ કરીને સંન્યાસ (સંથારો–મરણ) કરવો યોગ્ય નથી. ધર્મ સધાતો હોય છતાં આહારનો ત્યાગ કરીને મરણ કરે છે, તે ધર્મથી વિમુખ થાય છે. ત્યાગ, વ્રત, શીલ, સંયમ આદિ વડે મોક્ષનું સાધન જે મનુષ્ય ભવ તેથી કંટાળી, દીર્ઘ આયુષ્ય

હોવા છતાં, ધર્મનું સેવન બનતું હોવા છતાં, આહાર આદિનો ત્યાગ કરે તે આત્મઘાતિ થાય છે. ધર્મસાધક શરીરની ઘણા યત્નથી રક્ષા કરવી એવી ભગવાનની આજ્ઞા છે. ધર્મના સેવનમાં સહાયકારી એવા દેહને આહારનો ત્યાગ કરીને છોડી દે, તો દેવ, નારકી કે તિર્યંચનો દેહ જે સંયમ રહિત હોય છે ત્યાં વ્રત, તપ, સંયમ શું સધાશે ? રત્નત્રયનો સાધક તો મનુષ્ય દેહ જ છે. ધર્મના સાધનભૂત મનુષ્ય દેહને આહાર આદિના ત્યાગ વડે છોડી દે છે, તેનું કયું કાર્ય સિદ્ધ થાય ? આ દેહને ત્યાગવાથી શું પ્રયોજન સધાવાનું છે ? બીજો નવીન દેહ વ્રત ધર્મ રહિત ધારણ કરશે. પરંતુ અનંતાનંત દેહ ધારણ કરાવનાર બીજરૂપ કાર્મણ દેહ–કર્મમય છે, તેને મિથ્યાત્વ, અસંયમ, કષાય આદિના ત્યાગથી મારો. આહાર આદિના ત્યાગથી તો ઔદારિક હાડ–માંસમય શરીર છૂટી નવું બીજું ઉપજશે. આઠ કર્મરૂપ કાર્મણ દેહ મરશે, ક્ષય થશે ત્યારે જ જન્મમરણ ટળશે. તેથી કર્મમય દેહને મારવાને માટે આ મનુષ્ય શરીરને ત્યાગ, વ્રત, સંયમમાં જોડીને દૃઢતાથી આત્માનું કલ્યાણ કરો. પણ જ્યારે ધર્મ રહે એમ જણાતું ન હોય, ત્યારે મમત્વ તજીને અવશ્ય જે નાશ પામનાર છે, તેને તજતાં મમતા ધરવી નહિ.

કષાયસલ્લેખનાઃ–

જેવી રીતે કાયાને તપશ્ચરણ વડે કૃશ કરવી, તેવી જ રીતે રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ કષાયોને પણ સાથે સાથે કૃશ કરવા તે કષાયસલ્લેખના છે. કષાયોની સલ્લેખના વગર કાયાની સલ્લેખના વૃથા છે. કાયાનું કૃશપણું તો પરવશપણે રોગી, ગરીબ, મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ હોય છે.

દેહની સાથે રાગદ્વેષ મોહાદિકને કૃશ કરી, આ લોક-પરલોક સંબંધી સમસ્ત વાંછાને અભાવ કરી, દેહ, જીવન, મરણ, કુટુંબ, પરિગ્રહ આદિ સર્વ પરદ્રવ્ય ઉપરથી મમતા છોડી પરમ વીતરાગતા સહિત, સંયમ સહિત મરણ કરવું તે કષાય સલ્લેખના છે. વિષય, કષાયને જીતનારની જ સમાધિ મરણ માટે યોગ્યતા ગણાય છે. વિષય કષાયને વશ હોય તેને સમાધિમરણ થાય નહિ.

સંસારી જીવોને વિષય કષાયરૂપ મોટા પ્રબળ શત્રુ છે. મોટા મહારથીથી પણ તે જીત્યા જતા નથી. પ્રબળ બળ ધારણ કરનારા ચક્રવર્તી, નારાયણ, બળભદ્ર આદિને પણ ભ્રષ્ટ કરીને તેમણે પોતાને વશ કર્યા છે એવા અતિ પ્રબળ છે. સંસારમાં જેટલાં દુઃખ છે, તેટલાં બધાં વિષયના લંપટી, અભિમાની તથા લોભીને હોય છે. કેટલાક જીવો જિનદીક્ષા ધારણ કરીને પણ વિષયોના સંતાપથી ભ્રષ્ટ થાય છે. અભિમાન, લોભ છોડી શકતા નથી. અનાદિ કાળથી વિષયોની લાલસાથી લબદાયલા અને કષાયોથી બળતા સંસારી જીવો આત્માને ભૂલીને સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈ રહ્યા છે. વિષય-કષાયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય થવાને માટે શ્રી ભગવતી આરાધનાજીમાં વિષય-કષાયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી પરમ નિર્ગ્રંથી શ્રી શિવનામના આચાર્યે પ્રગટ દર્શાવ્યું છે. વીત-રાગતાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે આવા પરમ ઉપકારક ગ્રંથને નિરંતર અભ્યાસ કરવો. સમાધિ-મરણના અવસરમાં જીવનું કલ્યાણ કરનાર ઉપદેશરૂપ અમૃતને સહસ્રધારારૂપે વર્ષાવતી ભગવતી આરાધના નામના માર્ગનું શરણ અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

સલ્લેખના અવસરે સહાય ઉપદેશાદિઃ—

*સાધુ મુનીશ્વરને તો રત્નત્રય ધર્મની રક્ષા કરવામાં સહાય કરનાર આચાર્ય આદિનો સંઘ તથા વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરનારા, ધર્મનો ઉપદેશ દેનારા, નિર્યામકો (સમાધિ-મરણ કરાવનારા) ની મદદ હોય છે. તેથી કર્મને જીતીને આરાધનાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગૃહસ્થોએ પણ ધર્મબુદ્ધિવાળા, શ્રદ્ધાવાળા, જ્ઞાનવાળા એવા સાધર્મીઓનો સમાગમ અવશ્ય મેળવવો જોઈએ. પરંતુ આ પંચમકાળ ઘણો વિષમ છે; તેમાં વિષયાનુરાગી તથા કષાયવાળા જીવોનો સમાગમ સુલભ છે. રાગ, દ્વેષ, શોક, ભય ઉપજાવનારા, આર્તધ્યાન વધારનારા, અસંયમમાં પ્રવર્તાવનારા જીવોનો જ સમાગમ થઈ રહ્યો છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ આદિક સર્વે પોતાના રાગ, દ્વેષ, વિષય, કષાયોમા લગાડીને આત્મા ભુલાવનારા છે. સર્વ પોત પોતાના વિષય-કષાય પોષવાને ઇચ્છે છે.

ધર્માનુરાગી, ધર્માત્મા, પરોપકારી, વાત્સલ્ય ગુણોના ધારક, કરૂણા રસથી ભીંજાયલા સત્પુરૂષોનો સમાગમ મહા ઉજ્વલ પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તથાપિ પોતાના પુરૂષાર્થથી ઉત્તમ પુરૂષોના ઉપદેશનો જોગ મેળવવો. સ્નેહ, મોહના પાશમાં પાડનાર ધર્મ રહિત સ્ત્રી પુરૂષોનો સંગ દૂરથી તજવો; છતાં અણધાર્યો પરવશપણે કુસંગનો પ્રસંગ

* હવેનું લખાણ પંડિતશ્રી સદાસુખદાસજીએ 'શ્રી ભગવતી આરાધના'ના અર્થને આધારે લખેલું છે.

આવી પડે તો તેની સાથે વાર્તાલાપનો ત્યાગ કરી માન ધારણ કરી રહેવું. પોતાના કર્મને આધીન દેશકાળ પ્રમાણે જે સ્થાન મળ્યું હોય ત્યાં સૂવા બેસવાનું રાખવું. જિન સૂત્રોનું પરમ શરણ ગ્રહણ કરવું; જિનસિદ્ધાંતનો ઉપદેશ ધર્માત્મા પાસે શ્રવણ કરવો. ત્યાગ, સંયમ, શુભધ્યાન અને ભાવના વિસ્મરણ કરવી નહીં.

સાધર્મી, ધમાત્મા પણ સ્વપરના ધર્મને પોષવા ઇચ્છતા, ધર્મની પ્રભાવનાની વાંછા રાખતા ધર્મોપદેશ આદિરૂપ વૈયાવૃત્યમાં આળસ ન કરે. ત્યાગ, વ્રત, સંયમ, શુભ ધ્યાન અને શુભ ભાવનામાં જ આરાધક સાધર્મીને લીન કરે.

કોઇ આરાધક સમજુ હોવા છતાં પણ કર્મના તીવ્ર ઉદય વખતે તીવ્ર રોગાદિક, ભૂખ, તરસ આદિક પરિષહ સહન કરવાને અસમર્થ હોવાથી વ્રતોની પ્રતિજ્ઞાથી ચળી જાય, અયોગ્ય વચન પણ કહેવા લાગે, રોવારૂપ, વિલાપરૂપ આર્ત પરિણામ કરે તો સાધર્મી તેનો તિરસ્કાર ન કરે, કડવાં વચન ન કહે, કઠોર વચન ન બોલે. વેદનાવડે દુઃખી થયેલો છે અને તિરસ્કાર કે અવજ્ઞાનાં વચન સાંભળે તો માનસિક દુઃખથી દુર્ધ્યાન કરી ધર્મથી ચળી જાય, વિપરીત આચરણ કરે કે આપઘાત કરે તેથી આરાધકનો તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી.

ઉપદેશ આપનાર ઘણી ધીરજ રાખીને આરાધકને સ્નેહ ભર્યાં મીઠાં, હૃદયમાં પ્રવેશ કરી જાય, સાંભળતાં જ સર્વ દુઃખ ભૂલાઇ જાય તેવાં કરૂણા રસ ને ઉપકાર બુદ્ધિથી ભરેલાં વચનો કહેઃ—

હે ! ધર્મના ઇચ્છક, અત્યારે સાવધાન થાઓ. કાય રતા તજીને શૂરવીરપણું ધારણ કરો. કાયર થવાથી, દીન થવાથી અસાતા કર્મ છોડશે નહિ. કોઇ દુઃખ લેવાને સમર્થ નથી. અસાતા કર્મને દૂર કરી, સાતા કર્મ આપવા ઇન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કે અહમિન્દ્ર કોઇ સમર્થ નથી. આ લો. પરલોક બન્નેને બગાડનાર કાયરતા ધર્મથી વિમુખ રાખે છે માટે હવે ધીરજ ધારી, ક્લેશ રહિત થઇ વેદના ભોગવશો, તો પૂર્વ કર્મની નિર્જરા થશે અને નવાં કર્મ બંધાશે નહીં

તમે જિનધર્મ ધારણ કરનાર, ધર્માત્મા કહેવાઓ છો ત્યાગી અને શ્રદ્ધાવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાઓ છો. બધા તમને જ્ઞાનવાળા સમજે છે. ધર્મ આરાધનારાઓમાં તમે પ્રખ્યાત છો. વ્રત, સંયમની યથાશક્તિ પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે. તો હવે ત્યાગ, સંયમમાં શિથિલપણું દેખાડશો તો તમારો યશ અને પરલોક તો બગડશે જ. અને અન્ય ધર્માત્માઓન અને ધર્મની ભારે નિંદા થશે. તેમ ઘણા ભોળા જીવો ધર્મ માર્ગમાં શિથિલ થઇ જશે.

જેવી રીતે કુળવંત, માનવંત સુભટ લોકોની વચમાં ભુજ ખખડાવી ખડો થયો, પણ શત્રુ સન્મુખ આવતાં જ ભય પામ ભાગી જાય, તો પછી ત્યાં નાના નોકરો કેવી રીતે ટક રહે ? પછી તે બે દિવસ જીવે તો પણ તેના જીવવાં ધિક્કારવા યોગ્ય છે. તેવી રીતે તમે ત્યાગ, વ્રત, સંયમ પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરીને હવે શિથિલ થશો તો નિંદાને પા થશો. અશુભ કર્મ પણ નહીં છોડે અને ભવિષ્યમાં ઘણ

દુ:ખ દે તેવાં કર્મનો દઢ બંધ એવો કરશો કે જે અસંખ્યાત કાળ પર્યંત તીવ્ર રસ દેશે.

તમે પહેલાં એમ માનતા કે હું જિનેન્દ્રનો ભક્ત, જૈની છું. ભગવાનની આજ્ઞાનો પાળનાર છું. જિનેન્દ્રનાં કહેલાં વ્રત, શીલ, સંયમ ધારણ કરૂં છું. જે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આચરણ અનંત ભવોમાં દુર્લભ છે તે વીતરાગ ગુરુની કૃપાથી હું પામ્યો છું. એવો નિર્ણય કર્યા છતાં હવે કંઈક રોગથી ઉપજેલી વેદના કે કર્મના ઉદયે પરિષહ આવવાથી કાયર થઈને ભય પામો છો તે ઘણું શરમાવા જેવું છે.

જે વેદનાનો આટલો બધો ડર રાખો છો, તે વેદનાથી બહુ તો મરણ થશે. મરણ તો એકવાર અવશ્ય થવાનું જ છે. જે દેહ ધારણ કર્યો છે તે દેહ તો અવશ્ય પડશે જ. અત્યારે જો વીતરાગ ગુરુઓનાં ઉપદેશેલાં વ્રત, સંયમ સહિત, કાયરતા રહિત, ઉત્સાહથી ચાર આરાધનાના શરણ સહિત મરણ થાય તો તેના જેવો ત્રણે લોકમાં બીજો લાભ નથી. ત્રણ લોકની રાજ્ય સંપદા તો વિનાશિક છે, પરાધીન છે. આરાધનાની સંપદા અનંત સુખ દેનારી અવિનાશી છે.

ભય રહિત, ધીરજ સહિત મરણને મુનીશ્વર, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પણ ઈચ્છે છે. સર્વ વ્રતવાળા સંયમી સમ્યક્દૃષ્ટિ ઈચ્છે છે. તમે પણ નિરંતર જેની વાંછા કરતા હતા તે મનોવાંચ્છિત સમાધિ મરણ નજીક આવી પહોંચ્યું છે. એના જેવો બીજો કોઈ આનંદ નથી. આ વેદના વધે છે તેજ તમને મહા ઉપકારક છે. વેદનાથી દેહ ઉપરનો રાગ નાશ પામે છે. પૂર્વે અસાતા આદિ કર્મ બાંધ્યાં હતાં તેની અદક્ષ

કાળમાં નિર્જરા થશે. દુઃખ અને રોગોથી ભરેલા દેહરૂપ કેદખાનામાંથી જરૂર નીકળવાનું બનશે. વિષય ભોગો ઉપર વૈરાગ્ય આવશે. પરદ્રવ્યો ઉપરની મમતા ઘટશે. મરણનો ભય નહીં રહે. મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી, બાંધવ આદિ ઉપરની મમતા નાશ પામશે ઇત્યાદિ અનેકાનેક ઉપકાર વેદના જ કરે છે. એમ જાણો. કાયર થવાથી તો વેદના વધશે, સંકલેશ વધશે. કર્મનો ઉદય ટળવાનો નથી, તેથી દઢતાજ ધારણ કરવાનો અવસર હવે આવ્યો છે. શૂરવીરપણું ધારણ કરવાથી જ કર્મ ઉપર વિજય મળશે. કાયર થઇ જઇને રોશો, તડફડાટ કરશો તો કર્મ તમને મારીને તિર્યંચ આદિ કુગતિમાં લઇ જશે, ત્યાં અનેક દુઃખો પામશો. જેમ કુળના, સાધર્મીઓના, અને ધર્મના યશની વૃદ્ધિ થાય અને તમે દુઃખને પાત્ર ન થાઓ તેમ પ્રવર્તન કરો. જેવી રીતે શૂરવીર ક્ષત્રિય કુળમાં ઉપજ્યા હોય તે યુદ્ધમાં શસ્ત્રોવડે અત્યંત સંતાપ પામ્યા છતાં સામે મોઢે મરણ કરે છે. પણ શું શત્રુ તરફ પૂઠ ફેરવી રણથી પરાઙ્મુખ થાય છે? તેવી રીતે પરમ વીતરાગીઓનું શરણ ગ્રહણ કરનાર પુરૂષ અશુભ કર્મના અતિ પ્રહારથી દેહનો ત્યાગ કરે છે, પણ દીન કે કાયર થઈ જતો નથી.

કોઇ જિનલિંગ ધારી ઉત્તમ પુરૂષોને દુષ્ટ વેરીઓએ ચારે તરફ અગ્નિ લગાડી બાળી નાખ્યા છે. તે વચન અગોચર ઘોર વેદના ભોગવતાં, અગ્નિથી ચારે તરફ દાઝતાં છતાં પોતાનું દેવું પતી જાય છે એમ જાણી, પંચ પરમગુરુના શરણ સહિત ધીરજ ધારણ કરીને બળી ગયા, પણ કાયર

થઇ ગયા નથી; એવો આત્મજ્ઞાનનો પ્રભાવ છે !

આ દેહથી ભિન્ન, અવિનાશી, અખંડ, જે જ્ઞાન સ્વભાવનો અનુભવ કર્યો છે, તે અનુભવનું ફળ અકંપપણું, નિર્ભયપણું જ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની પણ પરલોકના સુખને માટે ધીરજ ધારણ કરે છે, વેદના વખતે કાયર થતા નથી; તો સંસારનાં સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરવાને ઇચ્છનાર, જિનધર્મને ધારણ કરનાર તમે કાયર થઇને આત્મકલ્યાણને બગાડીને, ઉજ્વળ યશને મલિન કરીને દુર્ગતિને પાત્ર કેમ થાઓ છો ? હવે સાવધાન થાઓ. ધર્મનું શરણ ગ્રહણ કરીને કર્મથી ઉપજેલી વેદના ઉપર વિજય મેળવો. આવો અવસર અનંત ભવોમાં પણ મળ્યો નથી. કાંઠે આવેલું વહાણ પ્રમાદી રહેશો તો ડૂબી જશે. આવા ભવમાં જે, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો, શ્રદ્ધાની ઉજ્વલતા કરી, તપ, ત્યાગ નિયમ ધારણ કર્યાં તે બધાં આ અવસરને માટે ધારણ કર્યાં હતાં. હવે અવસર આવ્યે શિથિલ થઈ ભ્રષ્ટ થશો, તો ભ્રષ્ટ થઈને સમતા છોડયા છતાં રોગ તથા વેદના તેમજ મરણ તો ટળનાર નથી. પોતાના આત્માને માત્ર દુર્ગતિરૂપ અજ્ઞાનમય કાદવના ખાડામાં ડુબાવશો.

મરકી, રોગ, દુષ્કાળનો પ્રસંગ આવી પડે કે ભયાનક વનમાં ભૂલા પડાય, ટાળી શકાય નહિ તેવો અચૂક ભય આવી પડે કે તીવ્ર રોગ, વેદના ઉત્પન્ન થાય તે વખતે ઉત્તમ કુળમાં ઉપજેલા પૂજ્ય પુરૂષો મરણ સ્વીકારે, પણ નીચ પુરૂષોની પેઠે નિંદવા લાયક આચરણ કદાપિ આચરે નહિ. મરકીના ડરથી મદિરા પીવે નહીં. દુષ્કાળમાં કંઇ

ખાવાનું ન મળે તો પણ માંસભક્ષણ ન કરે, ડુંગળી આદિ અભક્ષ્ય ન ખાય; નીચ ચંડાળ આદિની એંઠ ન ખાય. ભય આવી પડે તોપણ મ્લેચ્છ કે ભીલ ન થઈ જાય. કુકર્મ, હિંસા આદિ ન કરે. તેવી રીતે રોગ આદિનો અત્યંત ત્રાસ ઉપજે, તોપણ શ્રાવક ધર્મ ધારણ કરનાર જૈન ધર્મી, કદાપિ પોતાના ભાવ વિકારવાળા થવા ન દે. ધર્મની, ત્યાગની, વ્રતની, સાધર્મીઓની પ્રભાવના, પ્રશંસા થાય એ પ્રકારની ઈચ્છા રાખી, અંતકાળમાં પોતાની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્રની ઉજ્વળતા જ પ્રગટ કરે છે. તે પુરૂષનો જન્મ સફળ થાય છે; વ્રત, તપ, ધર્મ સફળ થાય છે; જગતમાં પ્રશંસા પામે છે; મરણ થયે ઉત્તમ દેવલોકમાં ઉપજે છે; મનુષ્ય થાય તો ઉત્તમ પદવી પામે છે; ઘોર વેદના, અંકૃત આવતાં પણ મેરૂ પર્વતની પેઠે અચળ રહે છે. અને સમુદ્ર જેવો ગંભીર રહે છે.

હે ! ધર્મના આરાધક, ઘણી ઘોર વેદના આવે તોપણ તમે આકુળ વ્યાકુળ ન થાઓ. આ કાયાથી ભિન્ન, પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવનો અનુભવ કરો. વેદનાનો ઉદય તીવ્ર હોય ત્યારે પૂર્વે થઇ ગયેલા, વેદનાને જીતનારા ઉત્તમ પુરૂષોનું ધ્યાન કરો કે અહો ! આત્મન્, પૂર્વના સાધુ પુરૂષો સિંહ, વાઘ આદિ દુષ્ટ પ્રાંણીઓની દાઢોમાં ચવાયા છતાં આરાધનામાં તલ્લીન રહ્યા હતા. તને તો શી વેદના છે ?

અતિ કોમળ અંગના ધારક અને તત્કાળ દીક્ષા લીધેલા એવા સુકુમાલ સ્વામીને શિયાળ પોતાનાં બે બચ્ચાં સહિત ત્રણ રાતો અને ત્રણ દિવસ સુધી પગથી ખાતી ખાતી પેટ સુધી પહોંચી અને પેટ ફાડ્યું ત્યારે મરણ થયું. આવા

ઘોર ઉપસર્ગને સહન કરીને પરમ ધીરજ ધારણ કરીને તેમણે ઉત્તમ અર્થ સાધ્યો.

સુ–કોશલ સ્વામીને, માતાનો જીવ જે વાઘણ થયો હતો તેણે, ફાડી ખાધા. તોપણ ઉત્તમ આત્માર્થથી ડગ્યા નહીં.

સનત્કુમાર નામના મહા મુનિને ખાજ, જ્વર, ખાંસી, શોષ, તીવ્ર ભૂખની વેદના તથા ઉલટી, નેત્રશૂળ, ઉદરશૂળ આદિ અનેક રોગ ઉપજ્યા હતા, તેની ઘોર વેદના સો વર્ષ સુધી સમતાભાવે ભોગવી પણ ધીરજ તજી કાયર થયા નહિ.

રાણિકપુત્ર ગંગા નદીમાં નાવમાં ડુબી ગયો, પરંતુ આરાધના તજી નહીં.

ભદ્રબાહુ નામના મુનિને તીવ્ર ભૂખનો રોગ ઉપજ્યો હતો. તોપણ ઉણોદરી નામના તપની પ્રતિજ્ઞા કરી આરાધનાથી ડગ્યા નહિ.

લલિતઘંટા નામે પ્રસિદ્ધ બત્રીસ મુનિઓ કૌસાંબીમાં નદીના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયા, તોપણ આરાધના મરણ કર્યું

ચંપાનગરીની બહાર ગંગાને કિનારે ધર્મઘોષ નામના મુનિએ એક માસના ઉપવાસની પ્રતિજ્ઞા કરી, તીવ્ર તરસની વેદનાથી પ્રાણ તજ્યા, પણ આરાધનાથી ડગ્યા નહિ.

પૂર્વ જન્મના વેરી દેવે પોતાની વિક્રિયાથી ટાઢની ઘોર

વેદના ઉત્પન્ન કરી તોપણ શ્રીદત્ત નામના મુનિ કલેશરહિત રહ્યા અને ઉત્તમાર્થ સાધ્યો.

વૃષભસેન નામના મુનિએ તપેલી શિલા ઉપર ગરમ લૂ જેવા પવનમાં, સૂર્યના સખત તડકામાં આરાધનાને ધારણ કરી.

હેડનગરમાં અગ્નિ નામના રાજપુત્રને કોંચ નામના શત્રુએ શક્તિ નામનું આયુધ માર્યું, ત્યારે પણ તેમણે આરાધના ધારણ કરી હતી.

કાદંકી નામની નગરીમાં અભયઘોષ નામના મુનિનાં સર્વ અંગોને ચંડવેગ નામના વૈરીએ છેદ્યાં હતાં. તે વખતની ઘોર વેદનામાં પણ તેમણે ઉત્તમાર્થ સાધ્યો.

વિદ્યુચ્ચર નામના ચોરને ડાંસ મચ્છર કરડતા હતા તોપણ સંકલેશ પરિણામ રહિત મરણ કરીને તેણે નિજ ઉત્તમાર્થને સાધ્ય કર્યો.

ચિલાતપુત્ર નામના મુનિને પૂર્વના વેરીએ શસ્ત્રો વડે ઘા માર્યા, તે ઘામાં મોટા કીડા પડયા અને ચાળણી જેવાં કાણાં કાણાં બધે કરી દીધાં તો પણ સમભાવથી ભારે વેદના સહન કરીને તેમણે પરમાર્થ પ્રાપ્તિ સાધી.

દંડ નામના મુનિને યમુનાવક્ર નામના પૂર્વના વેરીએ બાણો વડે વિંધી નાખ્યા તેની ઘોર વેદના હોવા છતાં સમભાવથી આરાધના મરણ પ્રાપ્ત કર્યું.

કુંભકારકટ નામના નગરમાં અભિનંદન આદિ પાંચસો મુનિઓ ઘાણીમાં પીલાયા છતાં સમભાવથી ડગ્યા નહિ.

ચાણિક્ય નામના મુનિને ગાયોને રહેવાના ઘરમાં સુબંધ નામના શત્રુએ અગ્નિ લગાડી બાળી નાખ્યા પરંતુ પ્રાયોપગમન સંન્યાસથી (સંથારાથી) તે ચળ્યા નહીં.

કુલાલ નામના ગામની બહાર વૃષભસેન નામના મુનિને સંઘસહિત રિષ્ટાગ નામના વૈરીએ અગ્નિ લગાડી બાળી મૂક્યા છતાં તે પરમ વીતરાગતાથી આરાધનાને પ્રાપ્ત થયા.

હે ! આરાધના આરાધનાર, હૃદયમાં ચિંતવન કરો, આટલા બધા મુનિઓએ એકલા, સહાય વગર, ઉપાય–ઇલાજ રહિત, વૈયાવૃત્ય (સેવાચાકરી) રહિત છતાં પરમ ધીરજ ધારણ કરી, કાયરતા રહિત સમભાવથી ઘોર ઉપસર્ગમાં આરાધના સાધી. અહીં તમારે શું ઉપસર્ગ છે ? સમસ્ત સાધર્મીજનો વૈયાવૃત્યમાં તત્પર છે, તોપણ તમે કલેશિત થઇ રહ્યા છો. આ મોટા પુરૂષો થઇ ગયા તેમને કોઈ મદદ કરનાર નહોતું, કોઇ સેવાચાકરી કરનાર નહોતું, એકલા હતા, તેમના ઉપર દુષ્ટ વેરીઓએ ઘોર ઉપસર્ગ કર્યા, અગ્નિમાં બાળ્યા, પર્વત ઉપરથી ફેંકી દીધા, શસ્ત્રોથી ઘા કર્યા, તથા તિર્યંચોએ ફાડી ખાધા, જળમાં ડુબાડયા, કુવચનથી ઘોર ઉપદ્રવ કર્યા, તો પણ તેમણે સમતાભાવ તજ્યો નહીં. તમને ઉપસર્ગ નડયો નથી. અને ધર્મને ધારણ કરનાર, દયાળુ, ધીરજવાળા, પરમ હિતોપદેશમાં ઉદ્યમી, સર્વ પ્રકારની વૈયાવૃત્યમાં ઉદ્યમી, સર્વ સહાય કરનાર હાજર છે, તો અત્યારે

કંઈ આકુળતાનું કારણ નથી. ટાઢ, તાપ, પવન, વર્ષાદ વગેરેનો ઉપદ્રવ નથી. આ વખતમાં પણ શિથિલ કેમ થયા છો ? રોગથી ઉત્પન્ન થયેલી, અશક્તિથી જણાતી ભૂખ–તરસ વગેરેની વેદનામાં પરિણામ–ભાવ ન રાખો; સાધર્મીજનના મુખથી કહેવાતાં જિનેન્દ્રનાં વચનરૂપ અમૃતનું પાન કરો. તેથી સઘળી વેદનારૂપ વિષનો અભાવ થઇ પરિણામ ઉજ્વળ થશે. પરમ ધર્મ પ્રત્યે ઉત્સાહ ઉપજશે. પાપની નિર્જરા થશે. કાયરતા દૂર થશે.

વેદનાના વખતે, ચારે ગતિમાં જે દુઃખ ભોગવ્યાં છે, તેનું ચિંતવન કરો. આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવે શાં શાં દુઃખ નથી ભોગવ્યાં ? અનેક વાર ભૂખનાં દુઃખથી, તરસની વેદનાથી મરણ કર્યાં છે, અનેક વાર અગ્નિમાં બળી મર્યો છે, અનેક વાર જળમાં ડુબી મર્યો છે, ઝેર ખાઇને મર્યો છે, અનેક વાર સિંહ, સાપ, કુતરાં આદિના કરડવાથી મર્યો છે, શિખર ઉપરથી પડીને મર્યો છે, શસ્ત્રોના ઘાથી મર્યો છે; અત્યારે શું દુઃખ છે ?

જે દુઃખો નરક તિર્યંચમાં લાંબા કાળ સુધી જીવે ભોગવ્યાં છે, તે જ્ઞાની ભગવાન જ જાણે છે. અહિં અત્યારે કંઈક વેદના બહુ અલ્પ કાળની આવી છે, માટે ધીરજ ન છોડો. જે ઘોર વેદના કર્મને આધીન થઇને ચારે ગતિમાં ભોગવી છે, તેનું વર્ણન કરોડો જીભો વડે કરતાં અસંખ્યાત કાળ સુધીમાં પણ પૂરૂં થાય એમ નથી.

નરકમાં જે દુઃખની સામગ્રી છે, તે જાતની કોઈ વસ્તુ

અહિં નથી. તેથી તેને કયી ઉપમા આપી દેખાડી શકાય ? ભગવાન જ્ઞાની જ જાણે છે. પાંચમી નરક સુધીનાં ઉષ્ણ બિલોમાં એટલી બધી ગરમી હોય છે કે મેરૂપર્વત જેવડો લોઢાનો ગોળો પડતો મૂકીએ તો નરકની જમીનપર પહોંચતાં જ ઓગળીને પાણીની પેઠે વહી જાય. અહીં તમને રોગને લીધે કેટલીક ગરમી જણાય છે ? પાંચમી નરકનો ત્રીજો ભાગ અને છઠ્ઠી, સાતમી નરકપૃથ્વીનાં બિલોમાં એટલી બધી ઢાઢ છે કે સુમેરૂ પર્વત જેટલા લોઢાના ગોળાના ત્યાંની ટાઢથી ખંડખંડ કટકે કટકા થઈ જાય છે; આવી વેદના આ જીવે ઘણા લાંબા કાળ સુધી ભોગવી છે. અહિં મનુષ્ય ભવમાં ટાઢિયા તાવ આદિથી ઉપજેલી ઠંડી કે શિયાળાની ટાઢ કેટલીક હોય છે ? જવર આદિ રોગથી ઉપજેલી કે તરસથી ઉપજેલી કે ઉનાળાની ગરમીની વેદના અહિં કેટલીક હોય છે ? આ ટાઢ કે તાપની વેદના તો અલ્પ કાળની છે, તે ધર્મના ધારક અને મમત્વ તજનારે સમભાવથી શું ન ભોગવવી જોઇએ ? આ અવસર સમભાવથી પરિષહ સહન કરવાનો છે. કલેશ પામશો તો પણ કર્મનો ઉદય છોડે એમ નથી; ગમે ત્યાં ભોગવાશે. આપઘાતાદિકથી મરશો તો નરકમાં અનંતગણી, અસંખ્યાતકાળ સુધીની વેદના ભોગવવી પડશે.

પાપના ઉદયથી નારકીઓને સ્વાભાવિક જ શરીરમાં કરોડો રોગ સદાય હોય છે. નરકની ભૂમિનો સ્પર્શ જ કરોડો વીંછીઓના ડંખથી અધિક વેદના ઉપજાવનાર છે. નારકીને ભૂખની વેદના એટલી બધી છે કે, આખી પૃથ્વીનાં અન્નાદિ

ભક્ષણ કર્યાથી પણ શમે નહિ. છતાં એક કણ પણ ખાવાને મળતો નથી. તરસની વેદના એવી છે કે બધા સમુદ્રનું પાણી પીધાથી પણ છીપે નહીં. પણ એક ટીપું પણ પીવાને મળતું નથી. નરક પૃથ્વીની દુર્ગંધવાળી માટી એવી છે કે, પહેલી પૃથ્વીના પહેલા પટલમાંથી એક કણ માટી અહિં મનુષ્ય લોકમાં આવી જાય તો અડધા અડધા કોશ સુધીનાં પંચેન્દ્રી મનુષ્ય, તિર્યંચ એ દુર્ગંધથી મરી જાય. બીજા પટલના કણથી એક કોશ સુધીનાં મનુષ્યાદિ મરી જાય, એમ અડધો અડધો કોશ વધતાં સાતમી નારકીના ઓગણપચાસમા પટલની માટી એવી ગંધાતી છે કે, તેનો એક કણ જો અહીં આવે તો સાડી ચોવીશ કોશ સુધીનાં મનુષ્ય તિર્યંચ દુર્ગંધથી પ્રાણ રહિત થઈ જાય. એવી જ રીતે નારકીનાં રસ, રૂપ, શબ્દ વગેરે અનુભવાયાથી દુઃખ થાય છે, તે વચન અગોચર છે; કેવળજ્ઞાની જ જાણે છે.

બહુ આરંભ, બહુ પરિગ્રહના પ્રભાવથી, સાત વ્યસનો સેવવાથી, અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવાથી, હિંસાદિ પાંચ પાપોમાં તીવ્ર રાગ હોવાથી ઉપર જણાવ્યાં તેવાં ઘોર દુઃખોને પાત્ર નારકી જીવ થાય છે. નારકીઓનું માનસિક દુઃખ અપાર હોય છે. નારકીઓને શરીરનું દુઃખ, ક્ષેત્રથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ, પરસ્પર સામસામી ઉપજાવેલું દુઃખ, અસુરોએ ઉપજાવેલું દુઃખ વચનવડે કહ્યું જાય તેમ નથી, તેનો વિચાર કરો. નરકમાં આયુષ્ય પૂર્ણ થયા વિના મરણ થતું નથી.

તિર્યંચો (ઢોર પશુ વગેરે) ને અને રોગી, ગરીબ મનુષ્યોને પાપના ઉદયથી જે તીવ્ર દુઃખ ભોગવવું પડે છે

તે તમે પ્રત્યક્ષ દેખો જ છો. તેનું શું વર્ણન કરીએ?

વચન રહિતપણાનાં, ભૂખનાં, તરસનાં, ટાઢનાં, તાપનાં, મારનાં, ઘણો ભાર ભર્યાનાં, નાક છેદ્યાનાં, નાથે બાંધ્યાનાં ઘોર દુઃખ હોય છે; ખાવાનું, પીવાનું, ચાલવાનું, બેસવાનું ઉઠવાનું તેને પોતાને આધીન નથી; કોઇને સુખ દુઃખનો અભિપ્રાય જણાવી ઉપાય–ઉદ્યમ કરવાનું જેનાથી બને એમ નથી; આને ઘેર રહેવું, આને ઘેર ન રહેવું તે તેના પોતાના હાથની વાત નથી. ચંડાળ, મ્લેચ્છ, નિર્દયીને આધીન પણ રહેવું પડે. બ્રાહ્મણ આદિને આધીન રહેવું પડે. કોઇ અનેક પ્રકારના માર મારે. કોઇ ખાવાને ઘાસ નીરે નહિ અથવા થોડું નીરે, અને ભાર વધારે ખેંચાવે તો પણ રાજા આદિકની પાસે જઇને ફરિયાદ કરવાનું સામર્થ્ય નથી. કોઇ દયા લાવીને ઉપરાણું લઇ શકે નહિ. નાક ગળી જાય, ખાંધ ગળી જાય, પીઠ કપાઇ જાય, હજારો કીડા પડે તો પણ પથરા વગેરેના ખૂંચે તેવા ભાર ભરે અને ભાર ઉપાડીને ચાલી શકાય નહિ તો મર્મ સ્થાનમાં સાટકાના કે લોઢાની અણીદાર આરના કે લાકડીના કે સોટીના માર મારે. કુવચનો વડે સંતાપ ઉપજાવી પરાણે ચલાવે છે. નાસિકા આદિ મર્મસ્થાનમાં એવાં દોરડાં, સાંકળ કે ચામડાંની નાડીથી બાંધે છે કે હાલી ચાલી શકાય નહિ; આવાં તિર્યંચ ગતિનાં પ્રત્યક્ષ દુઃખો દેખો છો. તમારે તો શું દુઃખ છે?

જળચર, નભચર, વનચર જીવો પરસ્પર મારી ખાય છે. સંતાયલાં નિર્બળ પ્રાણીને ખોળી ખોળીને બળવાળાં

પ્રાણી ખાઇ જાય છે. શિકારી, ભીલ, મચ્છીમાર, વાઘરી દેખતાં જ જ્યાં નાસી જાય ત્યાંથી પકડી લાવી મારે છે, ચીરે છે, કટકા કરે છે, રાંધે છે, શેકે છે, કોણુ દયા કરે ? પૂર્વ ભવમાં દયા પાળી નથી, ધનના લોભી થઇને અનેક જૂઠ, છળ-કપટ કર્યાં તેનું ફળ તિર્યંચ ગતિમાં ઉદય આવે છે, તેનો અત્યારે વિચાર કરો.

મનુષ્ય ભવમાં ઇષ્ટના વિયોગનું; અનિષ્ટ કે દુષ્ટના સંયોગનું; નિર્ધન થવાનું; પરાધીન કેદખાને પડવાનું; અપમાનનું, ત્રાસનું, મારનું, ઘાતનું, રોગાદિ ઘોર વેદનાનું; વૃદ્ધાવસ્થાનું; આંધળા, બહેરા, લુલા, બોબડા, ઠૂંઠા થવાનું; ભૂખનું, તરસનું, ટાઢનું, તાપનું, ગરમીનું, નીચ કુળ, નીચ ક્ષેત્ર આદિમાં ઉપજવાનું; અંગ ઉપાંગ ગળી જવાનું, સડી જવાનું, વાંચ્છિત આહાર નહિ મળવાનું ઘોર દુઃખ માણસો ભોગવે છે, તેનો વિચાર કરો. અહિં તમારે શું દુઃખ છે ?

નરક તિર્યંચ ગતિનાં દુઃખ તો અપાર છે, પરંતુ મનુષ્ય ગતિમાંય પાપના ઉદયથી માનસિક દુઃખ પણ અજ્ઞાન ભાવથી કષાયરૂપ અભિમાનને વશ પડેલા જીવોને અપાર હોય છે. કર્મ મહા બળવાન છે. જેનું વચન પણ મસ્તકમાં તીક્ષ્ણ શૂળ જેવી વેદના ઉપજાવે એવા મહા દુષ્ટ, મહા વક્ર, અન્યાય માર્ગીને ત્યાં કર્મે કરીને જન્મવું પડે છે. તેનો રાત દિવસ ત્રાસ ભોગવવો પડે છે, અને ભયભીત રહેવું પડે છે. જે ઉપકાર કરનાર હોય, પ્રિય હોય, જેને લઇને જીવન સફળ માનતા હોઇએ એવાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, સ્વામી, સેવક આદિનો વિયોગ થાય, નાની વયમાં પુત્રી વિધવા

થાય, આજીવિકા તુટી જાય, ધન લુંટાઇ જાય છે. અતિ નિર્ધન અવસ્થા આવે, પેટ ભરાય તેટલું પણ ભોજન ન મળે. સ્ત્રી દુષ્ટ હોય, પુત્ર કપૂત નીકળે, બાંધવોમાં તિરસ્કાર થાય, ગુણુની કદર કરનાર સ્વામીનો વિયોગ થાય, પોતાના અપવાદ ફેલાય, કુળને કલંક લાગે, વગેરે મહા દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. તેથી હે! ધીર, અહીં સંન્યાસના અવસરે ઉપજતી કિંચિત માત્ર વેદના શા હિસાબમાં છે? કર્મના ઉદયે મનુષ્ય જન્મમાં અગ્નિમાં કોઇ બળી મરે છે; સિંહ, વાઘ, સાપ, દુષ્ટ હાથી વગેરે મારી નાખે છે. હાથ, પગ, કાન, નાક છેદે છે. શૂળીએ ચઢાવે છે. આંખો ફોડી નાખે છે. જીભ ખેંચી કાઢે છે. એમ પાપ કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય ભવમાં પણ ભારે દુઃખ જીવો ભોગવે છે.

દુષ્ટ દુશ્મનો ડાંગથી, મુદ્‌ગરથી, ચાબુકથી, તરવાર, ભાલા આદિ શસ્ત્રોથી, લાત મુક્કી આદિ કચ્ચર મારથી, હાડકાં ઉતારી નાખે, ભાગી નાખે, બાળી નાખે વગેરે દુઃખો પરાધીનપણે ભોગવ્યાં છે. જો સ્વાધીનપણે કર્મના ઉદયે ઉપજતા ત્રાસને સમભાવથી એકવાર ભોગવાય તો ફરી દુઃખને પાત્ર થશો નહિ. સમસ્ત રોગ અનેકવાર ભોગવ્યા છે. હવે તમારો આ રોગ તો ઝટ નિર્જરી જશે. રોગ વગર આવા જીર્ણ, દુષ્ટ શરીરથી છુટાવાનું નથી, દેહ ઉપરની મમતા ઘટતી નથી. ધર્મમાં પ્રીતિ વધતી નથી. તેથી રોગથી ઉપજતી વેદનાને પણ ઉપકાર કરનારી જાણી રાજી થાઓ.

હે! ધીર, જે દુઃખ તમે સંસારમાં ભોગવ્યાં છે તેના અનંતમા ભાગ જેટલું પણ અત્યારનું તમારૂં આ દુઃખ નથી.

હવે આ અવસરે કાયર થઇને ધર્મને કેમ મલિન કરો છો? કર્મને આધીન થઇને ચારે ગતિમાં ઘોર વેદના તમે ભોગવી છે. તો અહીં ધર્મરૂપ તપ, વ્રત, સંયમ ધારણ કરતાં વેદના ભોગવવાનો ભય શાનો રાખો છો? કર્મને વશ થઇને જે વેદના અનંતવાર ભોગવી છે તે ધર્મની રક્ષાને માટે એકવાર જો સમભાવથી સહન કરો તો ઘણી નિર્જરા થઈ જાય. હે! ધીર, તમે ભયરહિત રહો, કે ભયસહિત રહો, ઉપાય કરો કે ન કરો, પ્રબળ ઉદયવાળું કર્મ તો રોકાય એમ નથી. ઇલાજ તો કર્મનો મંદ ઉદય થાય ત્યારે કામ કરે છે. પાપનો પ્રબળ ઉદય હોય ત્યારે બહુ અકસીર દવા બહુ કાળજીથી કરીએ તોપણ તે વેદનાનો નાશ કરી શકે નહિ. જે અસંયમી યોગ્ય-અયોગ્ય સર્વ ભક્ષણ કરનારા ત્યાગ-વ્રત રહિત રાત દિવસ સમસ્ત ઉપાય કરે છે, તોપણ પ્રબળ ઉદયને લીધે રોગ રહિત હોતા નથી. તો તમે સંયમ-વ્રત સહિત, અ-યોગ્યના ત્યાગી થઇને આકુળવ્યાકુળ બની કેમ ઉપાય કરવા ઇચ્છો છો?

રાજાના જેટલી સામગ્રી કોની પાસે હોય? જેને ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર નથી, હિંસાનું કારણ એવા મહા આરંભ કરવાનો જેને ભય નથી, દયા નથી; મોટા મોટા ધન્વંતરી સરખા વૈદ્ય અને અનેક ઔષધિ હોય તોપણ કર્મના ઉદયે ઉપજેલી વેદના દૂર થઇ શકતી નથી. તો ત્યાગી, વ્રતી તમે અને દયાવાળા, વ્રતવાળા સેવા-ચાકરી કરનારા તમારો રોગ કેવી રીતે દૂર કરશે? સમસ્ત વેદનાને દૂર કરનાર જિનેન્દ્રના વચનરૂપ ઔષધ ગ્રહણ કરો. પરમ

સમતાભાવરૂપ અભેદ્ય બખ્તર ધારણ કરો. પૂર્વ કર્મના ઉદય રૂપ રસને સમભાવથી ભોગવો. તેથી અશુભ કર્મની નિર્જરા થઇ જશે અને નવીન કર્મનો બંધ નહીં થાય. મરણ તો એક ભવમાં એકવાર આવવાનું જ છે પરંતુ સંયમસહિત મરણ કરવાનો અવસર તો અહીં પ્રાપ્ત થયો છે, તેથી ભારે હર્ષ સહિત મરણને ભેટો; જેથી અનેકવાર જન્મ–મરણ કરવાં મટી જાય. હવે થોડું જીવવાનું છે એમાં ધર્મ છોડી આર્ત (દુઃખના ક્લેશવાળાં) પરિણામ ન કરો. અશુભ કર્મને રોકવાને ઇન્દ્રાદિ સહિત સર્વ દેવો સમર્થ નથી તો અલ્પ શક્તિધારી આ મનુષ્ય શી રીતે રોકી શકશે? જે વૃક્ષને ભાગવાને મોટો હાથી સમર્થ નથી તેને બિચારૂં નિર્બળ સસલું કેવી રીતે ભાગી નાખે? જે નદીના પ્રબળ પ્રવાહમાં, મહા ભારે કાયાવાળો બળવાન હાથી તણાતો ચાલ્યો જાય, તેવા પ્રવાહમાં સસલું વહ્યું જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? જે કર્મના ઉદયને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, નારાયણ, બળદેવ અને દેવો સહિત ઇન્દ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી, તે કર્મને બીજો કોણ રોકવા સમર્થ છે? કર્મના ઉદયને અરોક જાણી અસાતાના ઉદયમાં ક્લેશવાળા ન થાઓ. શૂરવીરપણું ગ્રહણ કરો. સમભાવથી કર્મની નિર્જરા કરો. કર્મના ઉદય વખતે દુઃખી થશો, રોશો, વિલાપ કરશો, દીનતા દર્શાવશો, તોપણ વેદના મટશે નહીં કે ઘટશે નહીં; ઉલટી વધશે જ. ધર્મ, વ્રત, સંયમ, યશ નાશ પામશે. આર્તધ્યાન કરવાથી ઘોર દુઃખ ભોગવનાર તિર્યંચમાં જઈને ઉપજશો; આમાં સંશય નથી.

અસાતાના ઉદયમાં સુખને માટે રોવું, વિલાપ કરવો,

દીનતા કરવી તે તેલને માટે રેતી પીલવા જેવું છે; ઘીને માટે પાણી વલોવવા જેવું કે ચોખા કાઢવા થોથાં ખાંડવા જેવું નિરર્થક માત્ર પરિશ્રમ આપનારૂં કાર્ય છે; નવાં તીવ્ર કર્મ બાંધવાનું નિમિત્ત છે.

જેવી રીતે કોઇ પુરૂષે અજ્ઞાનભાવથી પૂર્વ અવસ્થામાં કોઇની પાસેથી દેવું કરીને ધન આણી વાપર્યું હોય, તે માણસ કરાર પ્રમાણે માગે ત્યારે ન્યાયમાર્ગી શાહુકાર તો ખુશીથી ઋણ ચુકાવી, માથેથી ભાર ઉતર્યો જાણી સુખી થાય છે. તેવી રીતે ધર્મને ધારણ કરનાર પુરૂષ તો કર્મના ઉદયે આવેલાં રોગ, ગરીબાઇ, ઉપસર્ગ, પરિષહ ભોગવવાથી દેવું પતે છે, એમ જાણી સુખી થાય છે. ને એમ વિચારે છે કે અત્યારે પૂર્વકર્મનો ઉદય આવ્યો તે ઠીક થયું, સારા વખતમાં આવ્યો, અત્યારે મારી પાસે જ્ઞાનરૂપી ધન પુષ્કળ છે, ભગવાન પંચ પરમેષ્ઠીનું શરણ છે, સાધર્મી ભાઇઓની મોટી સહાય છે તેથી દેવાનો ભાર ઉતારી નિરાકુળ સુખ પામીશ.

પોતાના કષાય આદિ ભાવથી બાંધેલાં કર્મ એવાં બળવાન છે કે, ઋદ્ધિનો, વિદ્યાનો, બાંધવોનો, ધનસંપદાનો, શરીરનો, મિત્રોનો, દેવદાનવાદિની મદદનો, બળનો અડધી ક્ષણમાં નાશ કરે છે. કર્મરૂપી દેવું ભોગવ્યા વિના છૂટે નહિ. રોગ, શોક, જન્મ, મરણ બીજા કોઇને ઉદય ના આવ્યાં હોય અને તમારે જ ઉદય આવ્યાં હોય તો દુ:ખી થવું યોગ્ય છે. ભૂખ, તરસ, રોગ, વિયોગ, જન્મ, જરા, મરણ કોને ઉદયના અવસરે ત્રાસ આપતાં નથી ? સમસ્ત સંસારી જીવોને ઉદયમાં આવે છે. મરણ સર્વને માથે છે. ચારે ગતિઓમાં

કર્મનો ઉદય આવે છે. તેથી પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે આકુળતા તજી પરમ ધીરજ ધારણુ કરો. સમભાવથી કર્મો ઉપર જય મેળવો. સર્વ દુઃખો ઉપર વિજય મેળવવાના અવસરે હવે ખેદ કેમ કરો છો ? સમ્યક્દૃષ્ટિ તો સદાય સમાધિ મરણુની જ વાંછા કરે છે. આ તો મહા દુર્લભ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરવાનો અવસર મુશ્કેલીથી મળે છે. તો ઉત્સાહના અવસરે ખેદ કરવો ઘટે નહિ. આ અવસર ચૂકશો તો ફરી અનંત કાળમાં નહિ મળે. અર્હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિ ભગવાન પરમેષ્ઠી અને સમસ્ત સાધર્મીઓની સાખે જે ત્યાગ, સંયમ ગ્રહણુ કર્યો છે, તે ત્યાગ વ્રતનો ભંગ કરવાથી, પંચ પરમેષ્ઠીથી વિમુખતા થાય છે, સમસ્ત ધર્મનો લોપ થાય છે, ધર્મને દૂષણુ લાગે છે, ધર્મ માર્ગની વિરાધના થાય છે, પોતાના બન્ને લોકનો નાશ થાય છે. અને મરણુ તો અવશ્ય થશેજ. મરણુ અને દુઃખ તો વ્રત સંયમનો ભંગ કર્યા છતાં દૂર થનાર નથી. જે કાર્ય (દસ્તાવેજ વગેરે) રાજાની અને પંચોની સાક્ષીએ કોઇ કરે અને પછી વાંકું બોલે, ફરી જાય તો તે તીવ્ર દંડને પાત્ર થાય છે. મહા અપરાધી ગણુાય છે. બધા લોકમાં તે તિરસ્કાર ધિક્કાર પામે છે. પર લોકમાં અનંતકાળ પર્યંત અનંત જન્મ, મરણુ, રોગ, શોક, વિયોગને પાત્ર થાય છે. ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરીને ભંગ કરવો તે મહા અપરાધ છે. જે ત્યાગ નથી કરતો તે તો અનાદિનો સંસારી છે જ, તે ત્યાગ, સંયમ, વ્રત પામ્યો જ નથી. જે ત્યાગ કરીને પછી વ્રત, સંયમ, સંન્યાસ (સંથારો) બગાડે છે તેને ધર્મવાસના અનંતાનંત કાળમાં દુર્લભ થઇ પડે છે.

આહારની લાલસા તો બહુ નિંદવા લાયક છે. ઉત્તમ પુરૂષ તો ભૂખની વેદનાને પ્રાણ હરનારી જાણી, ભૂખના ઉપાય જેટલો જ આહાર લે છે. તે પણ ભારે લજ્જારૂપ છે. આહારની કથાને દુર્ધ્યાન કરાવનારી જાણી તેનો ત્યાગ કરે છે. આ હાડ-માંસમય દેહ આહાર વિના રહે નહિ, અને દેહ વિના તપ, વ્રત, સંયમરૂપ રત્નત્રય માર્ગ પળે નહીં; તેથી રત્નત્રયના પાલન માટે રસવાળો કે નીરસ જેવો કર્માનુસાર મળે તેવો ઉજ્વળ આહાર લઈ ઉદર પૂરે છે. રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયની લંપટતા કદી સેવતા નથી. મનુષ્ય જન્મની સફળતા તો આહારની લંપટતાને જીતવાથી જ છે. તિર્યંચ ગતિમાં તો આહારની લંપટતાથી બળવાન હોય તે નિર્બળને ખાઇ જાય છે કે પરસ્પર ભક્ષણ કરે છે; માતા પુત્રનું ભક્ષણ કરે છે. મનુષ્ય ગતિમાં પણ નીચ, ઉચ્ચ જાતિના ભેદ, સર્વ આચારના ભેદ ભોજનના નિમિત્તથી જ છે. આ લોકમાં જેટલાં નિંદ્ય આચરણ છે તેટલાં ભોજનના વિચાર રહિત પ્રાણી જ આચરે છે. જેને ભોજનમાં લંપટતા નથી તે ઉજ્વલ, પવિત્ર છે, વાંછા રહિત છે, ઉત્તમ છે. નીચ-ઉચ્ચ જાતિ, કુળના ભેદ પણ ભોજનને નિમિત્તે જ છે. આહારનો લંપટી ઘોર આરંભ કરે છે, બાગ બગીચામાં એક પોતાને જમવા માટે કરોડો ત્રસ જીવોને મારે છે, મહા પાપની અનુમોદના કરે છે. અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરે છે. અસત્ય વચન, હિંસાદિ મહા પાપનાં વચન બોલે છે. સારા ભોજન માટે ચોરી કરે છે. કુશીલ સેવે છે. ધન, પરિગ્રહમાં મહા મૂર્છા કરે છે. અન્ય લોકોને મારીને, જૂઠું બોલીને, ચોરી કરીને પણ સરસ ભોજનને માટે ધન એકઠું કરે છે.

મિષ્ટ ભોજન માટે ક્રોધ કરે છે, માન કરે છે, છળ–કપટ કરે છે, ચોરી કરે છે, કુળના ક્રમનો નાશ કરે છે. નીચ જાતિ લોકો ભળી જાય છે. નીચ કુળના મદિરા માંસ વાપરનારની નોકરી સ્વીકારે છે. ભોજનનો લંપટી નિર્લજ્જ થઇ જાય છે. પોતાની પદવી, મોટાઇ, જાતિ, કુળ, આચાર જોતો નથી, સ્વાદિષ્ટ ભોજન દેખી મન બગાડે છે. બહુ ધનવાળો હોય, પોતાને ઘેર સુંદર ભોજન નિત્ય મળતાં હોય છતાં, નીચ. રંક, શુદ્ર, મ્લેચ્છને, ઘેર પણ જમવા જાય છે. ગામ, નગરમાં વેચાતું, સમસ્ત લોકોનું અડકેલું, વેચેલું, એવું અધમ ભોજન ખરીદી લાવે છે. તપશ્ચરણ, જ્ઞાનાભ્યાસ, શ્રદ્ધા, આચરણ, સર્વે શીલ, સંયમને દૂરથી તજે છે. પોતાનું અપમાન થતું દેખતો નથી. અભક્ષ્યમાં, એંઠમાં, માંસાદિકમાં આસક્ત થઇ જાય છે. અયોગ્ય આચરણ કરી પોતાના કુળના રિવાજનો નાશ કરે છે. મલિન કરે છે. જીભ ઇન્દ્રિયની લંપટતા શું શું અનર્થ કરાવતી નથી ? શોધીને, જોઇને આહાર કરવો એ તો આહારના લંપટીથી બનતું જ નથી. આહાર કેવો છે ? ક્યાંથી આવ્યો છે ? એવા વિચાર પણ હોતા નથી. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હોય તે પણ મંદ બની જાય છે. વિપરીત બુદ્ધિ થઇ જાય છે. સન્માર્ગ છોડી કુમાર્ગમાં કુશળ થઇ જાય છે. ધર્મથી વિમુખ થઇ જાય છે. પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ કે કોઇ પુરૂષ અનેક શાસ્ત્રો ભણેલો છે, વાચનાદિવડે અનેક જીવોને શુભ માર્ગનો ઉપદેશ કરે છે, બહુ કાળથી સિદ્ધાંત સાંભળે છે, તો પણ તેને સત્યાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આચરણ હોતાં નથી, વિપરીત માર્ગથી છૂટતો નથી; એ બધું અન્યાય, અભક્ષ્ય ભોજન કર્યાનું ફળ છે.

મુનીશ્વરોને તો આહારની શુદ્ધતા પ્રધાન હોય છે. શ્રાવકને પણ સર્વ બુદ્ધિની શુદ્ધતાનું કારણ એક ભોજનની શુદ્ધતા જ જાણો. આહારના લંપટીને યોગ્ય-અયોગ્ય જોવાની, ચોખ્ખું કરવાની, આંખથી જોવાની સ્થિરતા હોતી નથી. ધૈર્ય રહિત ઉતાવળથી ભક્ષણ જ કરે છે. માન, સન્માન, સત્કાર, પોતાની ઉચ્ચ પદવી જોતો નથી. મિષ્ટ ભોજન મળે ત્યાં પરમ નિધાનનો લાભ ગણે છે. મિષ્ટ ભોજન આપનારને આધીન થઈને માતા, પિતા, સ્વામી, ગુરુ એમનો ઉપકાર લોપી અપકાર ગ્રહણ કરે છે. ભોજનના લંપટીનો વિનય પોતાનાં સ્ત્રી પુત્ર પણ સાચવતાં નથી તેને ધર્મની શ્રદ્ધા પણ હોતી નથી. કારણ કે સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મિક સુખને સુખ જાણે છે. તેને તો ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી મળતાં સુખ ઉપર અત્યંત અરૂચિ હોય છે. જેને સુંદર ભોજન જ સુખરૂપ જણાયું તે તો વિપરીત જ્ઞાની-મિથ્યાદૃષ્ટિજ છે. જીભનો લંપટી મહા અભિમાની છતાં, ઉંચા કુળનો છતાં, નીચ લોકોની ખુશામત કરે છે. વખાણ કરે છે, ભોજનનો લંપટી દીન થઇને પારકાનાં મુખ તાકતો ફરે છે, યાચના કરે છે, નહીં કરવા યોગ્ય કર્મ કરે છે. એક ભોજનની ઇચ્છાથી જ તંદુલ મચ્છ સાતમી નરકે જાય છે. અને અનેક જન્તુ ભક્ષણ કરીને મહામચ્છ પણ સાતમી નરકે જાય છે. સુભૌમ નામનો ચક્રવર્તી, દેવોએ આણેલા કલ્પ વૃક્ષના ભોગોથી પણ તૃપ્ત ન થયો. અને કોઇ વિદેશીના આણેલા ફળના રસની લાલસાથી કુટુંબ સહિત સમુદ્રમાં ડુબી સાતમી નરકે ગયો, તો બીજાની શી વાત?

આવાં જિનેન્દ્રનાં વચનરૂપ અમૃતનું પાન કરવાથી પણ જો તમારી આહાર કે સ્વાદિષ્ટ ભોજનની લાલસા નાશ ન પામી તો જાણજો કે તમારે અનંત કાળ, અસંખ્યાત કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું છે. ભૂખ, તરસ, રોગ, વિયોગ, જન્મ, મરણ અનંતવાર ભોગવવાનાં છે. તમે એમ ધારતા હશો કે ખાવા પીવા વડે તૃષ્ણા મટાડી સંતોષ પામીશ, તૃપ્ત થઇશ. પણ કદાપિ આહારાદિ વડે એમ તૃપ્તિ થશે નહિ. ભૂખ, તરસની વેદના તો અસાતા નામના કર્મના નાશથી મટે; આહાર કરવાથી ઘટશે નહિ પણ ઉલટી વિશેષ વધશે. જેવી રીતે અગ્નિને લાકડાં વડે તૃપ્તિ થતી નથી અથવા સમુદ્રને નદીઓનાં પાણીથી તૃપ્તિ થતી નથી, તેવી રીતે આહારથી તમને તૃપ્તિ થશે નહિ; લાલસા અધિક અધિક વધશે. લાભાંતરાયના અત્યંત ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલો, અત્યંત બળ, વીર્ય, તેજ, કાન્તિ પ્રગટાવે તેવો માનસિક આહાર, અસંખ્યાત કાળપર્યંત સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર, અહમિન્દ્ર થઇને ભોગવ્યો તોપણ ભૂખની વેદનાના અભાવરૂપ તૃપ્તિ થઇ નહીં. ચક્રવર્તી, નારાયણ, બળભદ્ર, પ્રતિનારાયણ, ભોગભૂમિનાં મનુષ્યાદિ, લાભાંતરાય અને ભોગાંતરાયના અત્યંત ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલો દિવ્ય આહાર ઘણા કાળ સુધી ભોગવીને પણ ભૂખની વેદના દૂર કરી શક્યા નથી. તો તમને થોડું અન્નાદિ ખાવાથી કેવી રીતે તૃપ્તિ થશે ? તેથી ધીરજ ધારણ કરી આહારની વાંછાને જીતવા માટે પુરૂષાર્થ કરો. હવે કેટલોક આહાર ખાઇ શકશો ? ભોજનનો સ્વાદ કેટલો કાળ રહે છે ? ભોજન જીભ ઉપર હોય ત્યાં સુધી જ માત્ર સ્પર્શ થાય તેટલો કાળ સ્વાદ

જણાય છે. ગળી ગયા પછી સ્વાદ નથી મળતો અને મોંમાં નાખ્યા પહેલાં પણ સ્વાદ નથી આવતો, માત્ર અધિક અધિક તૃષ્ણા વધારે છે. અનાદિ કાળમાં સમસ્ત પ્રકારનાં ભોજન તમે જમ્યા છો તોપણ તૃપ્તિ થઈ નહીં, ધરાયા નહીં, તો હવે અંત વખતે કંઠે પ્રાણ આવ્યા છે, તે વખતે કિંચિત્ આહારથી કેવી રીતે તૃપ્ત થશો ? તેથી દૃઢતા ધારણ કરી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરો. એવો કોઇ અપૂર્વ આહાર આ લોકમાં નથી કે જે તમે ન ભોગવ્યો હોય. સર્વ સમુદ્રનાં પાણી પીવાથી તૃપ્તિ નથી થઇ તો ઝાકળનાં ટીપાં ચાટવાથી શી રીતે તૃપ્તિ થશે ?

ગયા કાળમાં રાત દિવસ આહાર માટે દુઃખી થઇને ભવ ગુમાવ્યો છે. ઘણા કાળ સુધી આહાર સ્વાદની વાંછા રહે તેનું દુઃખ; આહારની સામગ્રી મેળવવા નોકરી, વેપાર વગેરે ધન કમાવામાં દુઃખ; દીનતા કરવાનું, પરાધીન રહેવાનું દુઃખ; ધન ખરચાઇ જતું જણાય તેમાં પણ દુઃખ; સ્ત્રી, પુત્રાદિક ભોજન તૈયાર કરાવનારને આધીન રહેવાનું દુઃખ, રાંધવાના આરંભ સમારંભનું દુઃખ, ભોજન તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી વાંછા કરતા બેસી રહેવાનું દુઃખ; કોઇ સામગ્રી ખુટતી હોય તે લાવવાનું દુઃખ; પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મળે નહીં તે દુઃખ; મિષ્ટાન્ન ભક્ષણ કરતાં ખટાશની લાલસાનું દુઃખ, મરી મશાલા કે ચટણીની લાલસાનું દુઃખ, મિઠાઇની લાલસાનું દુઃખ ઈત્યાદિ વારંવાર અનેક પ્રકારની લાલસા જ્યાં ઘટે નહી ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ? જીભનો સ્પર્શ માત્ર થયો કે કોળીઓ ઉતરી જાય છે. ઉત્તમ, મનોહર

આહાર પણ એક ક્ષણમાં જીભના મૂળને ઓળંગી જાય છે. જીભનું ટેરવું જ સ્વાદ ચાખે છે. જીભને અહાર અડે નહીં ત્યાં સુધી સ્વાદ આવતો નથી, અને જીભની પાર ઉતરી ગયા પછી સ્વાદ મળતો નથી. એક કોળીઆ જેટલા આહારના સ્પર્શનો ક્ષણિક સ્વાદ મળે છે તેને માટે તો ઘોર દુર્ધ્યાન કરે છે, મહા સંકટ ભોગવે છે. ભોજન કરવા છતાં વાંછા રહિત તો થવાતું નથી તેથી આવા દુઃખકારક આહારના ત્યાગનો અવસર આવ્યો છે, તે અવસરને મહા દુર્લભ, અક્ષય નિધાનના લાભ સમાન જાણી આહારના સ્વાદમાં અત્યંત અનાસક્ત થાઓ. અહીં જો દૃઢ પરિણામ રાખી આહાર ઉપરનો રાગ તજશો તો, સ્વર્ગમાં જશો ત્યાં હજારો વર્ષો સુધી ભૂખની વેદના ઉત્પન્ન નહીં થાય. ત્યાં જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય છે, તેટલા હજાર વર્ષો સુધી તો ભોજનની ઇચ્છા જ ઉપજતી નથી. પછી કંઇક ઇચ્છા ઉપજે ત્યારે કંઠમાં અમૃતનાં પરમાણુ એવાં ઝરે છે કે, એક ક્ષણ માત્રમાં ઇચ્છાનો અભાવ થઈ જાય છે. અસંખ્યાત વર્ષો સુધી ભૂખનું દુઃખ દૂર કરવારૂપ આ બધો પ્રભાવ માત્ર પૂર્વ ભવમાં આહારની લાલસા છોડી ઉપવાસ, ઉણોદરી, રસ પરિત્યાગ વગેરે તપ કર્યાનો છે.

તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિમાં જે ભૂખ, તરસ, રોગ આદિનાં ઘોર દુઃખ અનંત કાળથી જીવ ભોગવે છે તે, આહારની લંપટતાનો પ્રભાવ છે. જેમણે જેમણે આહારની લંપટતા છોડી તે ક્ષુધા આદિ વેદના રહિત, કવલ આહાર રહિત દિવ્ય દેવ થાય છે. જો આ વેદનાનું અત્યારે દુઃખ

લાગતું હોય તો આહારના ત્યાગમાં જ અચળપણે પ્રવર્તો. તેથી અલ્પકાળમાં વેદના રહિત, કલ્પવાસી દેવલોકમાં જઇને ઉપજશો. ભોજન કરશો તો તેથી વેદનારહિત થશો નહીં.

સર્વ દુ:ખોનું મૂળ કારણ આ જીવને એક શરીર ઉપરની મમતા છે. એ મમતાથી તેની સાચવણીને નિમિત્તે જ અનંતાનંત કાળ પર્યંત દુ:ખ ભોગવ્યું છે. ભૂખ, તરસ, રોગ આદિ પરિષહોનાં દુ:ખ છે, તે સર્વ એક દેહની મમતાથી છે. જે મહંત પુરૂષોએ દેહની મમતા ત્યાગી છે, તેમને હાડ-માંસ-ચામડીમય મહા દુર્ગંધવાળા રોગથી ભરેલા દેહની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યાં સુધી સંસારનો અભાવ ન થાય ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિાદિક દેવોના દિવ્ય દેહ પ્રાપ્ત થાય છે, પછી શીલ, સંયમ આદિ સામગ્રી પામી મોક્ષે જાય છે. જો દેહની વેદનાથી દુ:ખી હો તો તુરત જ દેહની મમતા, લાલસા છોડી દ્યો. તેથી દેહ ધરવા નહિ પડે. આહારની લાલસાથી દુ:ખી હો તો આહારનો ત્યાગ કરો. તેથી ફરી ભૂખ, તરસની વેદનાથી આહાર નહીં લેવો પડે.

અનુક્રમે દેહને એવી કૃશ કરો કે જેથી વાત, પિત્ત, કફના વિકાર મંદ થતા જાય, પરિણામની વિશુદ્ધિ વધતી જાય. આહારના ત્યાગનો ક્રમ આગળ પ્રથમ જણાવ્યો છે. પછી અંતકાળમાં જેટલી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે પાણીનો પણ ત્યાગ કરવો. અંતકાળે જ્યાં સુધી શક્તિ રહે ત્યાં સુધી પંચ નમસ્કાર મંત્ર તથા બાર ભાવનાનું સ્મરણ કરવું. શક્તિ ઘટી જાય તો અર્હંત નામનું કે સિદ્ધનું જ ધ્યાન માત્ર કરવું.

જ્યારે શક્તિ ન રહે ત્યારે ધર્માત્મા, વાત્સલ્ય અંગના સ્થિતિકરણમાં સાવધાન એવા સાધર્મી નિરંતર ચાર આરાધના (સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, સમ્યક્તપ), પંચ નમસ્કાર (નમો અરિહંતાણું, નમો સિદ્ધાણું, નમો આયરિયાણું, નમો ઉવજ્ઝાયાણું, નમો લોયે સવ્વ સાહૂણું) મધુર સ્વરથી ઘણી ધીરતાથી શ્રવણ કરાવે. બહુ માણસો એકઠા થઇ કોલાહલ ધમાલ ન કરે, એક એક સાધર્મી અનુક્રમે ધર્મશ્રવણ, જિનેન્દ્ર નામ સ્મરણ કરાવે. આરાધક (સમાધિ–મરણ કરનાર) પાસે ઘણાં માણસોને કે સંસારના મોહ મમત્વની વાત કરનારાને આવવા ન દે. પંચ નમસ્કાર અથવા ચાર શરણાં (અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળી ભગવાને કહેલા ધર્મ) ઇત્યાદિક વીતરાગ કથા સિવાય કોઇ તેની પાસે કંઈ બોલે નહીં. બે ચાર ધર્માત્મા સિવાય બીજાનો સમાગમ રાખવો નહિ. આરાધકે પણ સલ્લેખનાના પાંચ અતિચાર દૂરથી ત્યાગવા.

સલ્લેખનાના પાંચ અતિચારઃ-

સલ્લેખના કરીને જે જીવવાની ઇચ્છા કરે કે બે દિવસ જીવાય તો ઠીક તે જીવિત–આશંસા અતિચાર છે. (૧) મરવાની ઈચ્છા કરે કે હવે તો મરણ આવે તો ઠીક થાય તે મરણ–આશંસા નામે બીજો અતિચાર છે. (૨) ભય રાખવો કે મરણ વખતે કેવુંય દુઃખ આવશે, કેવી રીતે સહન થશે? તે ભય નામનો ત્રીજો અતિચાર છે. (૩) પોતાનાં સ્વજન, પુત્ર–પુત્રી મિત્ર આદિને યાદ કરવાં તે મિત્ર સ્મૃતિ નામે ચોથો અતિચાર છે. (૪) ભવિષ્યના ભવમાં, વિષયભોગ,

દેવલોક આદિની વાંછા કરવી તે નિદાન નામનો પાંચમો અતિચાર છે. (૫).

સલ્લેખનામરણમાં સમસ્તનો ત્યાગ કરી, કેવળ પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાયક સ્વભાવનું અવલંબન રાખી, સર્વ દેહાદિક ઉપરની મમતા છોડી, સંન્યાસ ધાર્યો પછી જીવવાની કે મરવાની ઇચ્છા કરવી, ભય પામવો, મિત્રોમાં અનુરાગ કરવો, ભવિષ્યનાં સુખની ઈચ્છા કરવી એ બધાં પરિણામની ઉજ્વળતાનો નાશ કરી રાગ, દ્વેષ, મોહ વધારનારાં પરિણામ છે તેથી સલ્લેખનાને મલિન કરનારા અતિચાર કહ્યા છે.

નિર્વિઘ્નપણે આરાધનાને ધારણ કરવાથી ગૃહસ્થ સ્વર્ગલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવ થાય છે. પછી સંયમ ધારણ કરીને નિર્વાણ એટલે મોક્ષ મેળવે છે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્દૃષ્ટિ અંત સલ્લેખના સહિત બાર વ્રતો ધારણ કરે છે. તે જિનેન્દ્રના ધર્મરૂપ અમૃત પીને તૃપ્ત રહે છે. તેથી તે પીતધર્મા કહેવાય છે. ધર્મને આચરનાર ધર્માત્મા, શ્રાવક છે તે અભ્યુદય એટલે સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિકપણું અસંખ્યાત કાળ સુધી ભોગવીને ફરી મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્તમ રાજ્ય આદિ વૈભવ પામીને, સંસાર પ્રત્યે, દેહ પ્રત્યે, ભોગ પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉપજવાથી શુદ્ધ સંયમ અંગીકાર કરી, નિઃશ્રેયસ એટલે મોક્ષનો અનુભવ કરે છે. મોક્ષ કેવો છે? સુખના સમુદ્ર સમાન છે. પણ તે સમુદ્રને કાંઠો નથી, તેનો અંત નથી, અપાર છે. દુઃખનો સ્પર્શ

માત્ર જ્યાં નથી એવા મોક્ષમાં અનંત સુખ તે ભોગવે છે. જે જન્મ, જરા, રોગ, મરણથી રહિત અને શોક, દુઃખ, ભયથી રહિત નિત્ય, અવિનાશી, સર્વ પરના સંયોગથી રહિત કેવળ શુદ્ધ સુખ સ્વરૂપ છે તે મોક્ષ છે; તેને જ નિઃશ્રેયસ, ઈષ્ટ કહીએ છીએ. વિદ્યા એટલે કેવળજ્ઞાન, અનંત દર્શન અને અનંત વીર્ય; સ્વાસ્થ્ય એટલે પરમ વીતરાગતા; પ્રલ્હાદ એટલે અનંત સુખ; તૃપ્તિ એટલે વિષયોની નિસ્પૃહતા અને શુદ્ધિ એટલે દ્રવ્ય કર્મ-ભાવ કર્મ રહિતપણું; એ સર્વ સહિત આત્મસ્વરૂપ થઈને, જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં વધઘટ ન થાય તેમ, કાળની મર્યાદા રહિત નિર્વાણમાં સુખરૂપ મુક્ત જીવો વસે છે.

ધર્મના પ્રભાવથી આત્મા મોક્ષમાં વસે છે. કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત શક્તિ, પરમ વીતરાગતારૂપ નિરાકુલતા, અનંત સુખ, વિષયોની નિર્વાંચ્છકતા, કર્મમલ રહિતતા ઇત્યાદિ ગુણરૂપ થઈને ગુણોની હીનાધિકતા રહિત, કાળની મર્યાદા રહિત, અનંતાનંત કાળ સુધી સુખરૂપ વસે છે.

અનંતાનંત કલ્પ કાળ વીતી ગયા છતાં મુક્ત જીવોમાં વિકાર એટલે સ્વરૂપનું વિપરીતપણું જણાતું નથી; નિશ્ચયથી જણાવા યોગ્ય નથી. ત્રણે લોકને ક્ષોભ પમાડે તેવો કોઈ ઉત્પાત કદી થાય તો પણ સિદ્ધને વિકાર ન થાય.

નિર્વાણની પ્રાપ્તિ જેમને થઈ છે તે મુક્ત આત્માઓ, પર દ્રવ્યના ભેગ વગરના કાંતિમાન સુવર્ણ સમાન, દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મ-નોકર્મરૂપ મલિનતા રહિત પ્રકાશમાન સ્વરૂપ, ત્રણ લોકના મુગટમણિની શોભા ધારણ કરે છે.

અંત મંગલ.

(વસંત તિલકા.)

આજ્ઞા મહા પુરૂષની જનહિતકારી,
ઉઠાવવા કરી ઉમંગ ઉમેદ ધારી;
શક્તિ તથારૂપ તથાપિ ન મારી પે'લી,
તોયે સમાધિ મણિસૂત્ર સમાન સે'લી. ૧.

(શિખરિણી.)

કરૂં હું વિજ્ઞપ્તિ વિનય ધરી આ લક્ષ ધરવા,
ચહે જો જિજ્ઞાસું પરમ હિત આત્મિક કરવા;
વિચારીને વાંચો હૃદયગત ભાવો સમજવા,
ઝીણી દૃષ્ટિ રાખી પરમ રસ ચાખો સુખી થવા. ૨.

વિચારો સત્સંગે સ્વપર હિત ચાહો ત્વરિત જો,
સમાધિ સોપાને હૃદય ધરી ઉંચે ચઢી જજો;
બધા શાંતિ પામો કુપથ તજી સન્માર્ગ સમજો,
ભુલી ભૂલો સર્વે સહજ નિજ ભાવે સ્થિર થજો.

સંવત ૧૯૮૯ ના આશ્વિન શુકલા દશમી (દશેરા).

તા. ૨૮-૯-૧૯૩૩.

શ્રી સમાધિ-સોપાન સંપૂર્ણ.

ॐ

પરમ તત્ત્વજ્ઞ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વચનામૃત.

૧.

વવાણીઆ. મહા શુદ ૧૪ બુધ. ૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા અને અનંતાનુબંધી લોભ એ ચાર તથા મિથ્યાત્વમોહિની, મિશ્રમોહિની, સમ્યક્ત્વમોહિની એ ત્રણ એમ એ સાત પ્રકૃતિ જ્યાં સુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાં સુધી સમ્યક્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિયોની ગ્રંથી છેદવી પરમ દુલ્લભ છે. જેની તે ગ્રંથી છેદાઈ તેને આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્વજ્ઞાનીઓએ એજ ગ્રંથીને ભેદવાનો ફરી ફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે તે આત્મા આત્મત્વને પામશે એ નિઃસંદેહ છે.

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના અને જીવની સત્પાત્રતાવિના

એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતળ કરવો એજ કૃતકૃત્યતા છે.

"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. તે બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી. અપૂર્વ અંતરૂસંશોધન તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતરૂસંશોધન કોઇક મહાભાગ્ય સદ્ગુરુ અનુગ્રહે પામે છે.

એક ભવના થોડા સુખ માટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનું પ્રયત્ન સત્પુરૂષો કરે છે.

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી. તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં, આત્મિકહિતમાં અન્ય ઉપાધિને આધીન થઇ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો ? આમ છે છતાં દેશ, કાળ, પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઇએ.

સત્પુરૂષોનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો.

પ્રણામ નિરાગશ્રેણિસમુચ્ચયે.

૨.

મુંબઇ. આસો વદ ૨ ગુરૂ. ૧૯૪૫.

પાર્શ્વનાથ પરમાત્માને નમસ્કાર.

અનંતવાર જગતને રૂડું દેખાડવા પ્રયત્ન કર્યું; તેથી

રૂડું થયું જણાયું નહીં.* આ એક ભવ જો આત્માને–સત્પુરૂષને રૂડું દેખાડવામાં વ્યતીત થયો; તો અનંત ભવનું સારું વળી રહેશે. એમ હું લઘુત્વ ભાવે સમજ્યો છઉં. અને તેમ કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. આ મહા બંધનથી રહિત થવામાં જે જે સાધન–પદાર્થ શ્રેષ્ઠ લાગે, તે ગૃહવા એજ માન્યતા છે. તો પછી તે માટે જગત્‌ની અનુકુળતા–પ્રતિકૂળતા શું જોવી? તે ગમે તેમ બોલે પણ આત્મા જો બંધન રહિત થતો હોય; અને પેલી મહા સમાધિમય દશા પામતો હોય તો તેમ કરી લેવું. એટલે કીર્તિ–અપકીર્તિથી સર્વ કાળને માટે રહિત થઈ શકાશે.

અત્યારે એ વિગેરે એમના પક્ષના લોકોના જે વિચારો મારે માટે પ્રવર્ત્તે છે; તે મને ધ્યાનમાં સ્મૃત છે પણ વિસ્મૃત કરવા એજ શ્રેયસ્કર છે. તમે નિર્ભય રહેજો; મારે માટે કોઈ કંઈ કહે તે સાંભળી મૌન રહેજો; તેઓને માટે કંઈ શોક–હર્ષ કરશો નહીં, જે પુરૂષ પર તમારો પ્રશસ્ત રાગ છે, તેના ઇષ્ટ દેવ પરમાત્મા–જિન, મહાયોગેન્દ્ર પાર્શ્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો. અને જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્ત દશાને ઇચ્છજો. જીવિતવ્ય કે જીવનપૂર્ણતા સંબંધી કંઇ સંકલ્પ વિકલ્પ કરશો નહીં.

---

* પાઠાન્તર. જગત્‌ને રૂડું દેખાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન કર્યું; તેથી રૂડું થયું નથી. કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજુ પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે. એક ભવ જો આત્માનું રૂડું થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે, તો અનંતભવનું સારું વળી રહેશે; એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છું.

ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગત્‌ના સંકલ્પ વિકલ્પને ભૂલી જજો. પાર્શ્વનાથાદિક યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજો. અને તેજ અભિલાષા રાખ્યા રહેજો. એજ તમને પુનઃ પુનઃ આશીર્વાદપૂર્વક મારી શિક્ષા છે. આ અલ્પજ્ઞ આત્મા પણ તે પદનો અભિલાષી અને તે પુરૂષના ચરણકમળમાં તલ્લીન થયેલો દીન શિષ્ય છે. તમને તેવી શ્રદ્ધાની જ શિક્ષા દે છે. વીર સ્વામીનું બોધેલું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સર્વ સ્વરૂપ યથાતથ્ય છે; એ ભૂલશો નહીં. તેની શિક્ષાની કોઇ પણ પ્રકારે વિરાધના થઇ હોય, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરજો. આ કાળની અપેક્ષાએ મન, વચન, કાયા, આત્મભાવે તેના ખોળામાં અર્પણ કરો; એજ મોક્ષનો માર્ગ છે. જગત્‌ના સઘળા દર્શનની–મતની શ્રદ્ધાને ભૂલી જજો. જૈન સંબંધી સર્વ ખ્યાલ ભૂલી જજો. માત્ર તે સત્પુરૂષોના અદ્‌ભુત યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાંજ ઉપયોગને પ્રેરશો.

આ તમારા માનેલા “મુરબ્બી” માટે કોઇ પણ પ્રકારે હર્ષ શોક કરશો નહીં. તેની ઇચ્છા માત્ર સંકલ્પ વિકલ્પથી રહિત થવાની જ છે. તેને અને આ વિચિત્ર જગતને કંઇ લાગતું વળગતું કે લેવા દેવા નથી. એટલે તેમાંથી તેને માટે ગમે તે વિચારો બંધાય કે બોલાય, તે ભણી હવે જવા ઇચ્છા નથી. જગત્‌માંથી જે પરમાણું પૂર્વકાળે ભેળાં કર્યાં છે તે હળવે હળવે તેને આપી દઈ ઋણમુક્ત થવું એજ તેની સદા સઉપયોગી–વહાલી–શ્રેષ્ઠ અને પરમ જિજ્ઞાસા છે, બાકી તેને કંઇ આવડતું નથી, તે બીજું કંઈ ઇચ્છતો નથી; પૂર્વકર્મના આધારે તેનું સઘળું

વિચરવું છે; એમ સમજી પરમ સંતોષ રાખજો; આ વાત ગુપ્ત રાખજો; કેમ આપણે માનીએ છીએ, અથવા કેમ વર્તિએ છીએ ? તે જગત્‌ને દેખાડવાની જરૂર નથી; પણ આત્માને આટલુંજ પૂછવાની જરૂર છે કે જો મુક્તિને ઇચ્છે છે તો સંકલ્પવિકલ્પ–રાગ–દ્વેષને મૂક અને તે મૂકવામાં તને કંઇ બાધા હોય તો તે કહે ? તે તેની મેળે માની જશે; અને તે તેની મેળે મૂકી દેશે. જ્યાં ત્યાંથી રાગદ્વેષ રહિત થવું એજ મારો ધર્મ છે. અને તે તમને અત્યારે બોધી જઉં છઉં. પરસ્પર મળીશું ત્યારે હવે તમને કંઈ પણ આત્મત્વ સાધનો બતાવાશે તો બતાવીશ. બાકી ધર્મ મેં ઉપર કહ્યો તેજ છે. અને તેજ ઉપયોગ રાખજો. ઉપયોગ એજ સાધના છે. વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્પુરૂષનાં ચરણકમળ છે. તે પણ કહી જઉં છઉં.

તમે મને મળવા બહુ ઇચ્છો છો પણ નિરૂપાયતા આગળ બીજો ઉપાય નથી. આત્મભાવમાં સઘળું રાખજો. ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગ રાખજો. જગત્‌ના કોઈ પણ પદાર્થ સગાં–કુટુંબી–મિત્રનો કંઇ હર્ષ શોક કરવો યોગ્યજ નથી. પરમ શાંતિપદને ઈચ્છીએ એજ આપણો સર્વસમ્મત ધર્મ છે. અને એજ ઈચ્છામાં ને ઈચ્છા તે મળી જશે માટે નિશ્ચિંત રહો. હું કોઈ ગચ્છમાં નથી; પણ આત્મામાં છઉં, એ ભૂલશો નહીં.

દેહ જેનો ધર્મોપયોગ માટે છે, તે દેહ રાખવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ ધર્મને માટે જ છે.

મિતિ એજ,
વિ. રાયચંદ.

૩.

મોહમયી. આશો વદી ૧૦ શનિ. ૧૯૪૫.

બીજું કાંઇ શોધમાં. માત્ર એક સત્પુરૂષને શોધીને તેનાં ચરણકમળમાં સર્વ ભાવ અર્પણ કરી દઇ વર્ત્યો જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે.

સત્પુરૂષ એજ કે નિશદીન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે. શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે. અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે બાકી તો કંઇ કહ્યું જાય તેમ નથી.

અને આમ કર્યા વિના તારો કોઈ કાળે છુટકો થનાર નથી. આ અનુભવપ્રવચન પ્રમાણિક ગણ.

વિ. રાયચંદ્રના પ્રણામ.

(૨)

એક સત્પુરૂષને રાજી કરવામાં, તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં, તેજ સત્ય માનવામાં આખી જીંદગી ગઈ તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય મોક્ષે જઇશ.

મિતિ અને લેખક એજ.

૪.

મુંબઈ. કા. વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬.

સમજીને અલ્પભાષી થનારને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડોજ અવસર સંભવે છે.

હે નાથ! સાતમી તમતમપ્રભા નર્કની વેદના મળી હોય તો વખતે સમ્મત કરત. પણ જગતની મોહિની સમ્મત

થતી નથી. પૂર્વના અશુભ કર્મ ઉદય આવ્યે વેદતાં જો શોચ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે નવાં બાંધતાં પરિણામે તેવાં તો બંધાતાં નથી ?

આત્માને ઓળખવો હોય તો આત્માના પરિચયી થવું, પરવસ્તુના ત્યાગી થવું.

જેટલા પોતાની પુદ્‌ગલિક મોટાઈ ઈચ્છે છે તેટલા હલકા સંભવે.

પ્રશસ્ત પુરુષની ભક્તિ કરો, તેનું સ્મરણ કરો; ગુણચિંતન કરો.

૫.

મુંબઇ. ચૈત્ર ૧૯૪૬.

મોહાચ્છાદિત દશાથી વિવેક ન થાય એ ખરું. નહીં તો વસ્તુગતે એ વિવેક ખરો છે. ઘણું જ સૂક્ષ્મ અવલોકન રાખો

૧. સત્યને તો સત્ય જ રહેવા દેવું.

૨. કરી શકો તેટલું કહો. અશક્યતા ન છૂપાવો.

૩. એક નિષ્ઠિત રહો.

એક નિષ્ઠિત રહો.

ગમે કે કોઈ પ્રશસ્ત ક્રમમાં એક નિષ્ઠિત રહો.

વીતરાગે ખરું કહ્યું છે.

અરે, આત્મા સ્થિતિસ્થાપક દશા લે.

આ દુઃખ ક્યાં કહેવું ? અને શાથી ટાળવું ?

પોતે પોતાનો વૈરી, તે આ કેવી ખરી વાત છે ?

૬.

વવાણીઆ પ્રથમ ભા. શુ. ૬. ૧૯૪૬.

પ્રથમ સંવત્સરીએ એ દિવસ પર્યંત સંબંધીમાં કોઇ પણ પ્રકારે તમારો અવિનય, આસાતના અસમાધિ મારા મન, વચન, કાયાના કોઇ પણ યોગાધ્યવસાયથી થઈ હોય તેને માટે પુનઃ પુનઃ ક્ષમાવું છઉં.

અંતર્જ્ઞાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઇ કાળ જણાતો નથી વા સાંભરતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમાં આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય, સંકલ્પ–વિકલ્પનું રટન ન કર્યું હોય, અને એ વડે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય, નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે.

વળી સ્મરણ થાય છે કે એ પરિભ્રમણ કેવળ સ્વછંદથી કરતાં જીવને ઉદાસીતા કેમ ન આવી? બીજા જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં, કે અન્યથા કરતાં તે માઠું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઇતું હતું છતાં ન જાણ્યું એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી સ્મરણ થાય છે કે જેના વિના એક પળ પણ હું જીવી નહીં શકું એવા કેટલાક પદાર્થો (સ્ત્રીયાદિક) તે અનંતવાર છોડતાં, તેનો વિયોગ થયાં અનંત કાળ પણ થઈ ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી. અર્થાત્ જે જે વેળા તેવો પ્રીતિભાવ કર્યો હતો તે તે વેળા તે કલ્પિત હતો. એવો પ્રીતિભાવ કાં થયો? એ ફરિફરી વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી જેનું મુખ કોઈ કાળે પણ નહીં જોઉં; જેને કોઇ કાળે હું ગ્રહણ નહીં જ કરું; તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રીપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જતુંપણે શા માટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દ્વેષથી એવા રુપે જન્મવું પડયું! અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા ન હોતી! કહો એ સ્મરણ થતાં આ કલેશિત આત્મા પરત્વે જુગુપ્સા નહીં આવતી હોય? અર્થાત આવે છે.

વધારે શું કહેવું? જે જે પૂર્વના ભવાંતરે ભ્રાંતિપણે ભ્રમણ કર્યું; તેનું સ્મરણ થતાં હવે કેમ જીવવું? એ ચિંતના થઇ પડી છે. ફરી નજ જન્મવું અને ફરી એમ નજ કરવું એવું દ્રઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે. પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે ત્યાં કેમ કરવું?

જે દ્રઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી; જરુર પૂર્ણ કરવી એજ રટણ છે, પણ જે કંઇ આડું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ ખસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાળ જાય છે. જીવન ચાલ્યું જાય છે, એને ન જવા દેવું, જ્યાં સુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાં સુધી, એમ દ્રઢતા છે તેનું કેમ કરવું?

કદાપિ કોઇ રીતે તેમાંનું કંઇ કરીએ તો તેવું સ્થાન કયાં છે કે જ્યાં જઇને રહીએ? અર્થાત્ એવા સંતો કયાં છે, કે જ્યાં જઇને એ દશામાં બેસી તેનું પોષણ પામીએ? ત્યારે હવે કેમ કરવું?

"ગમે તેમ હો, ગમે તેટલાં દુ:ખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિસહ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ

સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ ત્યાં સુધી હે જીવ છૂટકો નથી."

આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વાભાવવૃતિ નથી જોઇતી. અમુક કાળ સુધી શૂન્ય શિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સંત શિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ શિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ શિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો જિનભક્તિમાં અતિ શુદ્ધ ભાવે લીનતા શિવાય કંઈ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઈચ્છા પણ નથી. (આર્યાચરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ).

• ગમ પડયા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરુપ થઇ પડે છે.

સંતવિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી. લોક સંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી. લોક ત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે.

૭.

વવાણીઆ બી. ભા. શુદી ૧૪ રવિ. ૧૯૪૬.

શુભેચ્છક ભાઇઓ,

મુમુક્ષુતાનાં અંશોએ ગુહાયલું તમારૂં હૃદય

પરમ સંતોષ આપે છે. અનાદિકાળનું પરિભ્રમણ હવે સમાપ્તતાને પામે એવી જિજ્ઞાસા એ પણ એક કલ્યાણ જ છે. કોઇ એવો યથાયોગ્ય સમય આવી રહેશે કે જ્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ રહેશે. નિરંતર વૃત્તિયો લખતા રહેશો, જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશો અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે તથાપિ ફરિફરી તેનું સ્મરણ કરશો.

સમ્યક્દશાનાં પાંચ લક્ષણો છે.

શમ.	
સંવેગ.	અનુકંપા.
નિર્વેદ.	
આસ્થા.	

શમ–ક્રોધાદિક કષાયોનું શમાઈ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી–અથવા અનાદિકાળની વૃત્તિઓ શમાઈ જવી તે શમ.

મુક્ત થવા શિવાય બીજી કોઈપણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં–અભિલાષા નહીં તે સમ્વેગ.

જ્યારથી એમ સમજાયું કે ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું ત્યારથી હવે ઘણી થઈ. અરે ! જીવ, હવે થોભ. એ નિર્વેદ.

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરૂષોનાં વચનમાં જ તલ્લીનતા તે શ્રદ્ધા–આસ્થા.

એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્યબુદ્ધિ તે અનુકંપા.

આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે, સ્મરવા યોગ્ય છે, ઇચ્છવા યોગ્ય છે–અનુભવવા યોગ્ય છે.

અધિક અન્ય પ્રસંગે.

લી. રાયચંદની વંદના.

૮.

<u>વવાણીઆ. બી. ભા. વદ ૧૩ શનિ, ૧૯૪૬.</u>

નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા જ રહો:-

૧. ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદય આવેલા, ઉદય આવવાના કષાયોને શમાવો.

૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષ'ની નિવૃત્તિ કર્યા રહો.

૩. આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાંથી નિવૃત્ત થાઓ, એ કરતાં હવે અટકો.

૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો, અને બાકીનાં પ્રાણીઓની અનુકંપા કર્યા કરો.

૫. સત્પુરૂષ કોઇ એક શોધો; અને તેનાં ગમે તેવાં વચનમાં પણ શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચે અભ્યાસ અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો.

અધિક શું કહું ? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી.

બાકીનાં ચાર એ પાંચમું મેળવવાનાં સહાયક છે.

પાંચમા અભ્યાસ શિવાયનો, તેની પ્રાપ્તિ શિવાયનો બીજો કોઈ નિર્વાણમાર્ગ મને સૂજતો નથી; અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમજ સૂજ્યું હશે.—(સૂજ્યું છે.)

હવે જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. એ બધાંની તમારી ઇચ્છા છે; તો પણ અધિક ઇચ્છો; ઉતાવળ ન કરો. જેટલી ઉતાવળ તેટલી કચાશ અને કચાશ તેટલી ખટાશ આ અપેક્ષિત કથનનું સ્મરણ કરો.

૯.

<u>મુંબઈ. કાર્તિક શુદ. ૫ સોમ. ૧૯૪૭.</u>

સત્પુરૂષના એકેક વાકયમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે ?

નીચેનાં વાકયો પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મેં અસંખ્ય સત્પુરૂષોની સમ્મતિથી મંગળરૂપ માન્યા છે, મોક્ષનાં સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યાં છે.

૧. માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડયા વિના છૂટકો થવો નથી; તો જ્યારથી એ વાકય શ્રવણ કર્યું, ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું.

૨. કોઇ પણ પ્રકારે સદ્‌ગુરૂનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

૩. અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્ર શ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર સત્ મળ્યા નથી. સત્ શુણ્યું નથી. અને સત્ શ્રદ્ધયું નથી. અને એ મળ્યે, એ શુણ્યે, અને એ શ્રધ્યે જ છૂટવાની વાર્ત્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે. એ અક્ષરમાં માર્ગ રહ્યો છે અને અનાદિકાળથી આટલું બધું કર્યા છતાં શા માટે પ્રાપ્ત થયો નથી ? તે વિચારો.

૧૦.

"મોહમયિ"-નાખુદા મહોલ્લો,

૧૯૪૭. કાર્તિક શુદ ૧૪ બુધે.

સત્ જિજ્ઞાસુ-માર્ગાનુસારિ પ્રતિ,

ખંભાત.

ગઈ કાલે પરમ ભક્તિને સૂચવનાર આપનું પત્ર મળ્યું આલ્હાદની વિશેષતા થઇ.

અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેની જ ભ્રાંતિ રહી ગઈ છે; આ એક અવાચ્ય-અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થળ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી; ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય?

નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરૂષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરૂષોનાં ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુરૂષોનાં લક્ષણનું ચિંતન કરવું; સત્પુરૂષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરિફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વે સમ્મત કરવું. આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું-નિર્વાણને અર્થે માન્ય રાખવા યોગ્ય-શ્રદ્ધવા યોગ્ય-ફરિફરી ચિંતવવા યોગ્ય-ક્ષણે ક્ષણે સમયે સમયે તેમાં લીન થવા યોગ્ય-પરમ રહસ્ય છે. અને એજ સર્વેશાસ્ત્રનો, સર્વે સંતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે. અને એ સઘળાંનુ કારણ કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરૂષની પ્રાપ્તિ-અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે. અધિક શું લખવું? આજે, ગમે તો કાલે; ગમે તો લાખ વર્ષે અને ગમે તો તેથી મોડે

અથવા વહેલે એજ સૂઝ્યે—એજ પ્રાપ્ત થયે છૂટકો છે. સર્વ પ્રદેશે મને તો એજ સમ્મત છે.

પ્રસંગોપાત પત્ર લખવાનો લક્ષ રાખશો. આપના પ્રસંગીઓમાં જ્ઞાનવાર્તા કરતા રહેશો. અને તેમને પરિણામે લાભ થાય એમ જોતા રહેશો.

અંબાલાલથી આ પત્ર અધિક સમજવાનું બની શકશે આપ તેની વિદ્યમાનતાએ પત્રનું અવલોકન કરશો. અને તેના તેમજ ત્રિભોવન વ.*ને ઉપયોગ માટે જોઈએ તો પત્રની પ્રતિ કરવા આપશો.

મિતિ એજ. એજ વિજ્ઞાપન.

સર્વકાળ એજ કહેવા માટે જીવવા

ઈચ્છનાર **રાયચંદની વંદન.**

૧૧.

મુંબઈ. માગશર સુદ ૧૪. ૧૯૪૭.

આનંદમૂર્તિ સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે ત્રણકાળ નમસ્કાર કરૂં છું.

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે, તે કલ્યાણકારકજ છે; પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરૂષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. (આ નિઃશંક વાકય સર્વ અનંતજ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે.) અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે.

---

* વગેરેને.

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્યો નથી. જે પામ્યો છે, તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહા પુરૂષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો, અને તે શિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે આત્માને છોડવા માટે સર્વે છે; બંધનને માટે નથી. જેથી બંધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘળાં યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

મિથ્યાનામધારીના યથાયોગ્ય.

૧૨.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૭.

" જીવને માર્ગ મળ્યો નથી, એનું શું કારણ ? " એ વારંવાર વિચારી યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું પત્ર વાંચજો.

હાલ વિશેષ લખી શકવાની કે જણાવવાની દશા નથી; તોપણ એક માત્ર તમારી મનોવૃત્તિ કિંચિત્ દૂભાતી અટકે એ માટે જે કંઈ અવસરે યોગ્ય લાગ્યું તે લખ્યું છે.

અમને લાગે છે કે માર્ગ સરળ છે; પણ પ્રાપ્તિ* દુર્લભ છે.

* પાઠાન્તર. પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

१७.

સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે અને અનન્ય ભક્તિએ નમોનમઃ

*અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે, એવા જ્ઞાની પુરૂષોનાં ચરણારવિંદ-તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને આવ્યેથી અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે; તેની દશાને પામે છે. આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે, સેવે છે, અને સેવશે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એથી અમને થઇ હતી. વર્તમાને એજ માર્ગથી થાય છે, અને અનાગતકાળે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો એજ માર્ગ છે. સર્વ શાસ્ત્રોનો બોધલક્ષ્ય જોવા જતાં એજ છે. અને જે કોઇ પણ પ્રાણી છૂટવા ઇચ્છે છે, તેણે અખંડ વૃત્તિથી એજ માર્ગને આરાધવો. એ માર્ગની આરાધના વિના અનાદિ કાળથી જીવે પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યાં સુધી જીવને સ્વછંદરૂપી અંધત્વ છે, ત્યાંસુધી એ માર્ગનું દર્શન થતું નથી; (અંધત્વ ટળવા માટે) જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો; દ્રઢ મોક્ષેચ્છા કરવી; એ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું; તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ અંધત્વ ટળે છે, એ નિઃશંક માનજો. અનાદિ કાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે. જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંત વાર કર્યું છે, તથાપિ જે કંઇ પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતું, તે તેણે કર્યું નથી. જે કે અમે પ્રથમજ જણાવ્યું છે. સૂયગડાંગસૂત્રમાં ઋષભદેવજી ભગવાને જ્યાં અઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે, મોક્ષમાર્ગે ચઢાવ્યા છે, ત્યાં એજ ઉપદેશ કર્યો છે:–

---

* પાઠાન્તર. ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી.

(હે આયુષ્યમનો!) આ જીવે સર્વે કર્યું છે એક આ વિના-તે શું? તો કે નિશ્ચય કહીએ છીએ કે સત્પુરૂષનું કહેલું વચન-તેનો ઉપદેશ તે સાંભળ્યાં નથી; અથવા રૂડે પ્રકારે કરી તે ઉઠાવ્યાં નથી; અને એનેજ અમે મુનિઓનું સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કેઃ-જગત્ આખાનું જેણે દર્શન કર્યું છે,-એવા મહાવીર ભગવાન તેણે આમ અમને કહ્યું છેઃ-ગુરૂને આધીન થઇ વર્ત્તતા એવા અનંત પુરૂષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા. એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એજ વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

आणाए धम्मो आणाए तवो.

આજ્ઞાનું આરાધન એજ ધર્મ; આજ્ઞાનું આરાધન એજ તપ. (આચારાંગસૂત્ર). સર્વસ્થળે એજ મોટા પુરૂષોનો કહેવાનો લક્ષ છે. એ લક્ષ જીવને સમજાયો નથી, તેના કારણમાં સર્વથી પ્રધાન એવું કારણ સ્વચ્છંદ છે; અને જેણે સ્વછંદને મંદ કર્યો છે એવા પુરૂષને પ્રતિબદ્ધતા (લોકસંબંધી બંધન, સ્વજનકુટુંબબંધન, દેહાભિમાન-રૂપ બંધન, સંકલ્પવિકલ્પરૂપ બંધન;) એ બંધન ટળવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય જે કંઇ છે તે આ ઉપરથી તમે વિચારો અને એ વિચારતાં અમને જે કંઇ યોગ્ય લાગે તે પૂછજો. અને એ માર્ગે જો કંઇ યોગ્યતા લાવશો તો ઉપશમ ગમે ત્યાંથી પણ મળશે. ઉપશમ મળે અને જેની આજ્ઞાનું

આરાધન કરીએ એવા પુરૂષનો ખોજ રાખજો. બાકી બીજાં બધાં સાધન પછી કરવા યોગ્ય છે. આ શિવાય બીજો કોઈ મોક્ષમાર્ગ વિચારતાં લાગશે નહીં. (વિકલ્પથી) લાગે તો જણાવશો કે જે કંઇ યોગ્ય હોય તે જણાવાય.

૧૩.

મુંબાઈ, પોષ. ૧૯૪૭.

સત્સ્વરૂપને અભેદરૂપે અનન્ય ભક્તિએ નમસ્કાર.

માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઇ છે, તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરીફરી સ્મરણ કરવો અવશ્યનો છેઃ—

"અનંત કાળથી જીવને પરિભ્રમણ થતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય?"

આ વાકયમાં અનંત અર્થ સમાયલો છે; અને એ વાકયમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દ્રઢ થઇ ઝુર્યા વિના માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી; પૂર્વે થયું નથી; અને ભવિષ્યકાળે પણ નહીં થશે. અમે તો એમ જાણ્યું છે, માટે તમારે સઘળાએ એજ શોધવાનું છે. ત્યાર પછી બીજું જાણવું શું?—તે જણાય છે.

૧૪.

મુંબઈ. મહા વદ ૦)) ૧૯૪૭.

'સત્' એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે; અને એજ જીવનો મોહ છે.

'સત્' જે કંઇ છે, તે 'સત્ જ' છે; સરળ છે; સુગમ છે; અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્ત્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઇ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય. આવરણ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના 'સત્, જણાતી નથી. અને 'સત્'ની નજીક સંભવતી નથી. 'સત્' છે; તે 'ભ્રાંતિ' નથી. ભ્રાંતિથી કેવલ વ્યતિરિક્ત (જૂદું) છે; કલ્પનાથી 'પર' (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દ્રઢ મતિ થઈ છે; તેણે પોતે કંઇજ જાણતો નથી; એવો દ્રઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો; અને પછી 'સત્' ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લખ્યાં છે તે સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બંધવરૂપ છે; પરમ રક્ષકરૂપ છે; અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષટ્-દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીનાં બોધનું બીજ સંક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરી ફરીને તેને સંભારજો; વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમાં

ઉદાસીન રહેજો; એમાંજ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈ પણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે; એમાં 'સત્' જ કહ્યું છે; એ સમજવા માટે ઘણોજ વખત ગાળજો.

૧૫.

મુંબઈ. મહા વદ. ૧૯૪૭.

સત્‌ને નમોનમઃ

વાંછા–ઈચ્છાના અર્થ તરીકે 'કામ' શબ્દ વપરાય છે, તેમજ પંચેંદ્રિય વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે.

અનન્ય એટલે જેના જેવો બીજો નહીં. સર્વોત્કૃષ્ટ અનન્ય ભક્તિભાવ એટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી; જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન ક્વચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે ગ્રહી રાખેલી સિદ્ધિયોગાદિ, રિદ્ધિયોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દ્રષ્ટિ મલિન હતી; દ્રષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેવી સત્‌મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે, જેથી ઓળખાણ પડતું નથી; અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઇ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે, અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાંજ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે; બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મૃત્યુ

એ બન્ને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે; ત્યારે જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં માયાની સંગતિ બહુ વિટંબનામય છે; પણ એજ દશા આણવી એવો જેનો નિશ્ચય દ્રઢ છે તેને ઘણું કરીને થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડયું છે, તે માટે અમારે શું કરવું ? તે કાંઇ સૂજતું નથી. 'સજીવન મૂર્તિ' થી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે; કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપરજ માંડયો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છઇએ, ચરણરજ છઇએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે ? કે જે દશામાં કેવળ અસંગતાજ વર્તે છે. અમારો ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો તેવો છે.

આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. અમને હવે ઓછું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનંતી છે. બીજું એક એ જણાવવાનું છે કે તમે અમારે માટે કંઈ હવે કોઇને કહેશો નહીં. ઉદયકાળ તમે જાણો છો.

મુમુક્ષુ વૈ. યોગમાર્ગના સારા પરિચયી છે, એમ જાણું છું, જોગ્ય જીવ છે. જે 'પદ'નો તમે સાક્ષાત્કાર પૂછયો, તે તેમને હજી થયો નથી.

પૂર્વ કાળમાં ઉત્તર દિશામાં વિચરવા વિષેનું તેમના મુખથી શ્રવણ કર્યું તો તે વિષે હાલતો કંઇ લખી શકાય

તેમ નથી. જો કે તેમણે તમને મિથ્યા કહ્યું નથી એટલું જણાવી શકું છું.

૧૬.

મુંબઈ. અશાડ શુદ ૮ ભોમ. ૧૯૪૭.

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે; અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્ત્તે છે; અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' ઉત્પન્ન નજ હોય. અથવા 'મુમુક્ષુતા' જ ઉત્પન્ન ન હોય.

ઘણું કરીને મનુષ્યાત્મા કોઇને કોઇ ધર્મમતમાં હોય છે, અને તેથી તે ધર્મમત પ્રમાણે પ્રવર્ત્તવાનું તે કરે છે, એમ માને છે; પણ એનું નામ મુમુક્ષુતા નથી.

'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુંઝાઇ એક 'મોક્ષને' વિષેજ યત્ન કરવો અને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું.

'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' વિષે અત્ર જણાવવું નથી પણ 'મુમુક્ષુતા' વિષે જણાવવું છે, કે તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામાં અપક્ષપાતતા એ છે, અને તેને લીધે સ્વછંદનો નાશ હોય છે.

સ્વછંદ જ્યાં થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે, ત્યાં તેટલી જોગ્યભૂમિકા* બીજ યોગ્ય થાય છે.

સ્વછંદ જ્યાં પ્રાયે દબાયો છે; ત્યાં પછી "માર્ગ-પ્રાપ્તિ" ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જાણીએ છેયે.

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, ×પરમ દૈન્યતાની ઓછાઇ; અને પદાર્થનો અનિર્ણય.

એ બધાં કારણો ટાળવાનું બીજ હવે પછી કહેશું. તે પહેલાં તેજ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છેયે.

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા—એ ઘણું કરીને તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં હોય છે. તે હોવાનાં કારણો નિ:શંકપણે 'તે સત્' છે એવું દ્રઢ થયું નથી; અથવા તે 'પરમાનંદ રૂપજ' છે એમ પણ નિશ્ચય નથી; અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્ય શાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે (!) અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે; જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઇ જાય છે.

÷સત્પુરૂષમાંજ પરમેશ્વરબુદ્ધિ એને જ્ઞાનીઓએ પરમ

---

* પાઠાન્તર: તેટલીજ બોધબીજયોગ્ય ભૂમિકા થાય છે.

× પાઠાન્તર. પરમ વિનયની ઓછાશ.

÷ પાઠાન્તર. તથારૂપ ઓળખાણ થયે સદ્ગુરૂમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ રાખી તેમની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તવું તે પરમ વિનય કહ્યો છે. તેથી પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ પરમ વિનય જ્યાં સુધી આવે નહીં ત્યાંસુધી જીવને યોગ્યતા આવતી નથી.

ધર્મ કહ્યો છે અને એ બુદ્ધિ પરમ દૈન્યત્વ સૂચવે છે. જેથી સર્વ પ્રાણી વિષે પોતાનું દાસત્વ મનાય છે અને પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ 'પરમ દૈન્યત્વ' જ્યાં સુધી આવરિત રહ્યું છે ત્યાં સુધી જીવની જોગ્યતા પ્રતિબંધયુક્ત હોય છે.

કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્વ પામવાની કંઈ જોગ્યતાની ઓછાઇને લીધે પદાર્થ નિર્ણય ન થયો હોય તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિતપદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે. જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ જોગ્યતાની હાનિ છે.

આ ત્રણે કારણો ઘણું કરીને અમને મળેલા ઘણાખરા મુમુક્ષુમાં અમે જોયાં છે, માત્ર બીજા કારણની કંઇક ન્યૂનતા કોઈ કોઈ વિષે જોઇ છે, અને જો તેઓમાં સર્વ પ્રકારે (પરમ* દૈન્યતાની ખામીની) ન્યૂનતા થવાનું પ્રયત્ન હોય તો જોગ્ય થાય એમ જાણીએ છૈયે. પરમ દૈન્યપણું એ ત્રણેમાં બળવાન સાધન છે. અને એ ત્રણેનું 'બીજ' 'મહાત્માને વિષે પરમ પ્રેમાર્પણ' એ છે.

અધિક શું કહીએ? અનંત કાળે એજ માર્ગ છે.

પહેલું અને ત્રીજું કારણ જવાને માટે બીજાં કારણની હાનિ કરવી.+ અને મહાત્માના જોગે તેના અલૌકિક સ્વરૂપને ઓળખવું. ઓળખવાની પરમ તીવ્રતા રાખવી, તો ઓળખાશે–મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે

---

* પાઠાન્તર. પરમ વિનયની.

\+ પાઠાન્તર: અને પરમ વિનયમાં વર્તવું યોગ્ય છે.

મહાત્મામાં જેનો દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, તેને મોહાસક્તિ મટી પદાર્થનો નિર્ણય હોય છે. તેથી વ્યાકુળતા મટે છે. તેથી નિઃશંકતા આવે છે. જેથી જીવ સર્વ પ્રકારના દુઃખથી નિર્ભય હોય છે. અને તેથીજ નિઃસંગતા ઉત્પન્ન હોય છે. અને એમ યોગ્ય છે.

માત્ર તમ મુમુક્ષુઓને અર્થે ટુંકામાં ટુંકું આ લખ્યું છે; તેનો પરસ્પર વિચાર કરી વિસ્તાર કરવો અને તે સમજવું એમ અમે કહીએ છેયે.

અમે આમાં ઘણો ગુઢ શાસ્રાર્થ પણ પ્રતિપાદન કર્યો છે.

તમે વારંવાર વિચારજો. યોગ્યતા હશે તો અમારા સમાગમમાં આ વાતનો વિસ્તારથી વિચાર બતાવીશું.

હાલ અમારો સમાગમ થાય તેમ તો નથી; પણ વખતે શ્રાવણ વદમાં કરીએ તો થાય; પણ તે કયે સ્થળે? તે હજુ સુધી વિચર્યું નથી.

કળિયુગ છે. માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

તમને બધાને યથાયોગ્ય પહોંચે.

૧૭.

વવાણીઆ. ભા. વ. ૧૪ ગુરૂ. ૧૯૪૭.

એવો એક જ પદાર્થ પરિચય કરવા યોગ્ય છે કે જેથી અનંત પ્રકારનો પરિચય નિવૃત્ત થાય છે; તે કયો? અને કેવા પ્રકારે? તેનો વિચાર મુમુક્ષુઓ કરે છે.

લી. સત્‌માં અભેદ.

૧૮.

વવાણીઆ. ભા. વદ ૫ બુધ. ૧૯૪૭.

કળિયુગમાં અપાર કષ્ટે કરીને સત્પુરૂષનું ઓળખાણ પડે છે. છતાં વળી કંચન અને કાંતાનો મોહ તેમાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે. ઓળખાણ પડયે અડગ્ગપણે ન રહી શકે એવી જીવની વૃત્તિ છે. અને આ કળિયુગ છે. તેમાં જે નથી મુંઝાતા તેને નમસ્કાર.

૧૯.

વવાણીઆ. કાર્તિક શુદ ૭ રવિ ૧૯૪૮.

ગમે તે ક્રિયા, જપ, તપ કે શાસ્ત્રવાંચન કરીને પણ એકજ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું; તે એ કે જગત્‌ની વિસ્મૃતિ કરવી અને સત્‌ના ચરણમાં રહેવું.

અને એ એકજ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે, અને શું કરવું અયોગ્ય છે તે સમજાય છે, સમજાતું જાય છે.

એ લક્ષ આગળ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઇની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી, અને ત્યાં સુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે.

માટે એમાંથી જે જે સાધનો થઇ શકતાં હોય તે બધાં એક લક્ષને થવાને અર્થે કરવાં કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે. જપ તપાદિક કંઇ નિષેધવા યોગ્ય નથી;

તથાપિ તે બધાં એક લક્ષને અર્થે છે, અને એ લક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વસિદ્ધિ થતી નથી.

વધારે શું કહિયે ? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલુંજ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત થયાં છે.

૨૦.

મુંબઇ. વૈશાખ વદ ૧૪. બુધ. ૧૯૪૮.

(૧)

મોહમયીથી જેની અમોહપણે સ્થિતિ છે, એવા શ્રી......................ના યથા૦

"મનને લઇને આ બધું છે" એવો જે અત્યાર સુધીનો થયેલો નિર્ણય લખ્યો તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે. તથાપિ 'મન,' 'તેને લઇને,' અને 'આ બધું,' અને 'તેનો નિર્ણય,' એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ઘણા કાળના બોધે જેમ છે તેમ સમજાય એમ જાણીએ છેયે; જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે; વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે, તથાપિ ન વર્તતું હોય તો પણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષેજ વર્તે છે. એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે, તે સર્વથી મુખ્ય એવો લખ્યો છે. જે વાક્ય લખવામાં આવ્યાં છે તે ઘણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે.

મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઇને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બંનેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્ત્તનાએ વર્તે છે. એમ જાણીએ છેયે.

૨૯.

ધ્યાન, જપ, તપ, ક્રિયા માત્ર એ સર્વ થકી અમે જણાવેલું કોઈ વાક્ય જો પરમ ફળનું કારણ ધારતા હો તો. પાછળથી બુદ્ધિ લોકસંજ્ઞા, શાસ્ત્રસંજ્ઞા પર ન જતી હોય તો, જાય તો તે ભ્રાંતિવડે ગઈ છે એમ ધારતા હો તો, તે વાકયને ઘણા પ્રકારની ધીરજવડે વિચારવા ધારતા હો તો; લખવાને ઇચ્છા થાય છે.

હજી આથી વિશેષપણે નિશ્ચયને વિષે ધારણા કરવાને લખવું અગત્ય જેવું લાગે છે, તથાપિ ચિત્ત અવકાશરૂપે વર્તતું નથી, એટલે જે લખ્યું છે તે પ્રબળપણે માનશો.

(૨)

સર્વ પ્રકારે ઉપાધિયોગ તો નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે, તથાપિ જો તે ઉપાધિયોગ સત્સંગાદિકને અર્થે જ ઇચ્છવામાં આવતો હોય, તેમજ પાછી ચિત્તસ્થિતિ સંભવપણે રહેતી હોય તો તે ઉપાધિયોગમાં પ્રવર્તવું તે શ્રેયસ્કર છે.

૨૧.

મુંબઈ. ભાદરવા શુદ ૧૦ ગુરૂ. ૧૯૪૮.

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી. તમે હાલ જે નિષ્ઠા, વચનના શ્રવણ પછી, અંગીકૃત કરી છે તે નિષ્ઠા શ્રેય જોગ છે. દૃઢ મુમુક્ષુને સત્સંગે તે નિષ્ઠાદિ અનુક્રમે વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ આત્મસ્થિતિરૂપ થાય છે.

૨૧.

જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરૂષ વડે શ્રવણુ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરૂષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણુ કરવા જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

૨૨.

મુંબઈ. આશો. ૧૯૪૮.

ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એજ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી, એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ શિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરૂષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુમાન, પ્રેમ એ છે. જ્ઞાની પુરૂષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઇ ગયો છે, તથાપિ આ પુરૂષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણુ કરવો એજ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી અને તેજ કારણુ જીવને પરિભ્રમણુનું થયું છે, એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

જ્ઞાની પુરૂષનું ઓળખાણુ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણુ મોટા દોષ છેયે જાણીએ.

(૧) એક તો હું જાણું છઉં, હું સમજું છઉં એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.

(૨) બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરૂષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.

(૩) ત્રીજું લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઇએ તેવું ન થવું.

એ ત્રણે કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથ સંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે શમાય છે; અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વછંદ' નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્ત કારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઇ પ્રકારે કંઇ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ શિવાય બીજી સ્પૃહા નથી એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઈચ્છું છું, અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; હું જાણું છઉં, હું સમજું છઉં, એ દોષ ઘણીવાર વર્તમાનમાં પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઈચ્છા રહે છે, એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન જ્ઞાન એ

સર્વનું કારણ જે જ્ઞાની પુરૂષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે. માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું અને લૌકક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છૈયે.

૨૩.

મુંબઇ. ચૈત્ર શુદ ૧. ૧૯૪૯.

ॐ

समता, रमता, ऊरधता, ज्ञायकता, सुखभास;
वेदकता, चैतन्यता, ए सब जीव बिलास.

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઇ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરૂષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરૂષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગ બોધને નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે પ્રાપ્તિ ન થઇ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશ વચનને નમસ્કાર કરીએ છીયે.

આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથા અધિક યોગ્ય છે, તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાન સુધી જન્મમરણનો માર્ગ આરાધવો પડયો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે, એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંતકોટી જીવનાં પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે. વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે; એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે.

એવી જીવસમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે; તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે. એક પરમાર્થિક અને એક વ્યવહારિક; અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે, કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી

નથી, એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરૂષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રૂચિ થઇ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને તેનું સાથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શન-રૂપ ભ્રાંતિ તે છે.

'આત્મા' નામનો કોઇ પદાર્થ નથી, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે. આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે, એવો અભિપ્રાય કોઇ બીજાં દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે. આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી, એવો અભિપ્રાય કોઇ બીજાં દર્શનનો છે. આત્મા અણુ છે; આત્મા સર્વવ્યાપક છે, આત્મા શૂન્ય છે, આત્મા સાકાર છે, આત્મા પ્રકાશરૂપ છે; આત્મા સ્વતંત્ર નથી, આત્મા કર્તા નથી, આત્મા કર્તા છે ભોક્તા નથી, આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા છે, આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા નથી, આત્મા જડ છે, આત્મા કૃત્રિમ છે, એ આદિ અનંત નય જેના થઇ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી. તે તે ઉપર જણાવ્યાં એકાંત–અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે, એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાં સુધી મટે નહિ ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી, અને તે

અસત્સંગાદિ ટળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવાયોગ્ય છે.

પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પુરૂષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે–તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે, તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિ રહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરૂષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહાર પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અણાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.

એવો જે અનંતપ્રકારે વિચારીને પણ જાણવાયોગ્ય ચૈતન્યઘન જીવ તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરૂષથી જાણી જીવ વિચારી, સત્કારીને પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ વક્તવ્ય અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં અવક્તવ્ય જ છે. વક્તવ્યપણે જે જીવ ધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરૂષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તેજ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે (આ) દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા

અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લખ્યો છે.

(૩)

समता, रमता, ऊरधता, ज्ञायकता, सुखभास;
वेदकता, चैतन्यता, ए सब जीव विलास.

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગત્માં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો તેને વિષે અમારૂં ઉદાસીનપણું છે. જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે. જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે. અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છૈયે. તે આત્મા સમતા નામનાં લક્ષણે યુક્ત છે. વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્ય-સ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી, વર્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તેજ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે, કોઇ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્ય-પણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.

પશુ, પક્ષિ, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે જે કંઇ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેના વડે તે

સર્વ પ્રગટ સ્ફુરતાવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે રમતા રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે. જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત્ શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.

કોઇ પણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઇ પણ પદાર્થને પોતાનાં અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી. પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતેજ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય તોજ તે થઇ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી, માત્ર તેજ મુખ્ય હોય તોજ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો જે પ્રગટ ઊર્ધ્વતા ધર્મ તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.

પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. કોઇ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઇ પણ અનુભવી શકે નહીં, અને તે જીવ નામના પદાર્થ શિવાય બીજા કોઇ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ તીર્થંકરે જીવ કહ્યો છે.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ

જોગસંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એકજ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ માટે તીર્થંકરે જીવનું કહ્યું છે, અને વ્યવહારદૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છઉં એવું જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે; બીજું કોઇ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે. તે જેનેથી ભાસે છે, તે જીવ નામના પદાર્થ શિવાય બીજે કયાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.

આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારૂં છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરૂં છઉં, તાપ પડે છે, દુ:ખી છઉં, દુ:ખ અનુભવું છઉં, એવું જે સ્પષ્ટજ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન, અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એજ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું–અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણિ, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી અર્થાત તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી. જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થ જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થ પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે. અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ

પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય તે જીવનું તે જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.

એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરિફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે, જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

૨૪.

મુંબઈ. પ્રથમ અષાડ વદ ૪ સોમ. ૧૯૪૯.

ૐ

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઈચ્છા થતી હોય તો તે પુરૂષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી. અથવા જ્ઞાનીપુરૂષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બળ પરિ-ક્ષીણપણાને ભજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે તે પુરૂષને વિષે તે પ્રકારે સંસાર સંબંધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઇ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાની પુરૂષને જોયા નથી, એમ તમે જાણો.

જ્ઞાની પુરૂષનાં વચનને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સંપત્તિ ભાસ્યા વિન રહે નહીં.

જ્ઞાની પુરૂષ શિવાય તેનો આત્મા બીજે કયાંય ક્ષણ-વાર સ્થાયિ થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં.

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરૂષો માર્ગાનુસારી પુરૂષને બોધતા હતા. જે જાણીને, સાંભળીને તે સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા. પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા, વર્તતા હતા.

સર્વથી સ્મરણ જોગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પ દોષને વિષે પણ અત્યંત કલેશ, દોષના વિલયમાં અત્યંન વીર્યને સ્ફુરવું એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ કાળ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગાતમ જેવા જ્ઞાની પુરૂષને પણ સંબોધતા હતા કે **સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.**

૨૫.

મુંબઈ બીજા અષાડ વદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૯.

તમારો કાગળ ૧ આજે પોચ્યો છે. સમાગમ સંબંધી તમારી જે ઇચ્છા તે યથાર્થ છે.

શારીરિક વેદનાને—દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્પ્રકારે અહિયાસવા યોગ્ય

છે. ઘણીવાર શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્ત્તતું હોય છે, ત્યારે ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્પ્રકાર રૂડા જીવોને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે; તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં, વિચારતાં કેટલીક રીતે તે સમ્યક્પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે. મોટા પુરૂષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ, તથા પરિસહના પ્રસંગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી તે વિષે તેમનો રહેલો અખંડ નિશ્ચય તે ફરી ફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્પરિણામ ફળિભૂત થાય છે. અને વેદના વેદનાના ક્ષય કાળે નિવૃત્ત થયે ફરી તે વેદના કોઇ કર્મનું કારણ થતી નથી. વ્યાધિ રહિત શરીર હોય તેવા સમયમાં જીવે જો તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું જાણી તેનું અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી તે પ્રત્યેથી મોહ મમત્વ આદિ ત્યાગ્યાં હોય તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય તો કંઇ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિશ્ચળ એવું ઘણું કરી કર્મબંધન થતું નથી; અને મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાની પુરૂષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું એ રૂડો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે ઓછું કરવું એ મહા દુષ્કર વાત છે; તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે વહેલે મોડે ફળીભૂત થાય છે.

જ્યાં સુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ત્યાં સુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી

મમતા ભજવી યોગ્ય છે. એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહનાં મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છાએ નહીં, પણ તે દેહે કરી જ્ઞાની પુરૂષના માર્ગનું આરાધન થઇ શકે છે, એવો કોઇ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ તે લાભને અર્થે અને તેવી જ બુદ્ધિએ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્તવામાં બાધ નથી. જે કંઇ તે મમતા છે તે અપરિણામિક મમતા છે એટલે પરિણામે સમતાસ્વરૂપ છે; પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાંસારિક સાધનમાં પ્રધાન ભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એવા આર્ત્તધ્યાને કોઇ પ્રકારે પણ તે દેહમાં બુદ્ધિ ન કરવી એવી જ્ઞાની પુરૂષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી આત્મકલ્યાણનો તેવા પ્રસંગે લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

લગભગ શ્રાવણ સુદ ૧૫ પછી આ ક્ષેત્રથી થોડા વખત માટે નિવર્ત્તવાનું બની શકે એમ લાગે છે. તે પ્રથમ બનવું મુશ્કેલ છે. શ્રાવણ વદમાં આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવાની તિથિ વિચારમાં આવ્યેથી લખી જણાવવાનું કરીશ.

સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીના શરણમાં બુદ્ધિ રાખી નિર્ભયપણાને, નિ:ખેદપણાને ભજવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કહી છે અને અમે પણ એજ કહીએ છૈયે. કોઇ પણ કારણે આ સંસારમાં કલેશિત થવા યોગ્ય નથી. અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ કલેશનું, મોહનું અને માઠી ગતિનું કારણ છે. સદ્દવિચાર અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાની પુરૂષની આજ્ઞાને વિચારવી એજ જણાય છે.

પ્રણામ પોંચે.

૨૬.

પેટલાદ. ભાદરવા શુદ ૬. ૧૯૪૯.

ॐ

૧. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાકયને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.

૨. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણ જ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. તે સત્સંગમાં તેવા પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશેલો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો એટલે જેથી કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય,—અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવાં નહીં. મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વ પ્રાપ્તપુરૂષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે. બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.

૩. આટલું થતાં છતાં જો જીવથી સત્સંગ થયા પછી કદાગ્રહ, મતમતાંતરાદિ દોષ ન મૂકી શકાતો હોય તો પછી તેણે છૂટવાની આશા કરવી નહીં. અમે પોતે કોઇને આદેશવાત એટલે આમ કરવું એમ કહેતા નથી. વારંવાર પૂછો તોપણ તે સ્મૃતિમાં હોય છે. અમારા સંગમાં આવેલા કોઇ જીવોને હજુસુધી અમે એમ જણાવ્યું નથી કે આમ વર્તો કે આમ કરો. માત્ર શિક્ષાબોધ તરિકે જણાવ્યું હશે.

૪. અમારો ઉદય એવો છે કે એવી ઉપદેશ વાત કરતાં વાણી પાછી ખેંચાઇ જાય છે. સાધારણ પ્રશ્ન પૂછે

તો તેમાં વાણી પ્રકાશ કરે છે; અને ઉપદેશ વાતમાં તો વાણી પાછી ખેંચાઈ જાય છે, તેથી અમે એમ જાણીએ છીએ કે હજુ તેવો ઉદય નથી.

૫. પૂર્વે થઇ ગયેલા અનંત જ્ઞાનિઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે પણ તેથી કંઇ જીવનો દોષ જાય નહીં. એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઇ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં; પરંતુ હાલમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તેજ દોષને જણાવી કઢાવી શકે. જેમ દૂરના ક્ષીરસમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.

૬. જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી જીવનું કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં. જીવનું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની પુરુષના લક્ષમાં હોય છે અને તે પરમ સત્સંગે કરી સમજી શકાય છે. માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મૂકી દેવા.

૭ જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સંગ થયો હોય તો સત્સંગમાં સાંભળેલ શિક્ષાબોધ પરિણામ પામી સહેજે જીવમાં ઉત્પન્ન થયેલ કદાગ્રહાદિ દોષો તો છૂટી જવા જોઇએ કે જેથી સત્સંગનું અવર્ણવાદપણું બોલવાનો પ્રસગ બીજા જીવોને આવે નહીં.

૮. જ્ઞાનીપુરૂષે કહેવું બાકી નથી રાખ્યું; પણ જીવે કરવું બાકી રાખ્યું છે. એવો યોગાનુયોગ કોઇક જ વેળા ઉદયમાં

આવે છે. તેવી વાંછાએ રહિત મહાત્માની ભક્તિ તો કેવળ કલ્યાણકારક જ નિવડે છે. પણ કોઈ વેળા તેવી વાંછા મહાત્મા પ્રત્યે થઈ અને તેવી પ્રવૃત્તિ થઇ ચૂકી તોપણ તેજ વાંછા જો અસત્પુરૂષમાં કરી હોય અને જે ફળ થાય છે તે કરતાં આનું ફળ જુદું થવાનો સંભવ છે. સત્પુરૂષ પ્રત્યે તેવા કાળમાં જો નિઃશંકપણું રહ્યું હોય તો કાળે કરીને તેમની પાસેથી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ હોઇ શકે છે. એક પ્રકારે અમને પોતાને એ માટે બહુ શોચ રહેતો હતો; પણ તેનું કલ્યાણ વિચારીને શોચ વિસ્મરણ કર્યો છે.

૯. મન, વચન, કાયાના જોગમાંથી જેને કેવળીસ્વરૂપ ભાવ થતાં અહંભાવ મટી ગયો છે, એવા જે જ્ઞાનીપુરૂષ, તેના પરમ ઉપશમરૂપ ચરણારાવદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિંતવી, તેજ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઇચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી આ પત્ર પુરો કરૂં છઉં.

વિપરીત કાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ!!!

૨૭.

મુંબઇ. ફાગણ સુદ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

“પ્રમાદને તીર્થંકરદેવ કર્મ કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી બીજું એટલે અકર્મરૂપ એવું આત્મસ્વરૂપ કહે છે.

તેવા ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ છે;—કહ્યું છે.)

(સૂયગડાંગસૂત્ર–વીર્યઅધ્યયન.*)

"જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સહવાસમાં જીવ વસ્યો છે, ત્યાં અજ્ઞાની એવો આ જીવ તે મમતા કરે છે. અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે."

(સૂયગડાંગ–પ્રથમાધ્યયન×)

"જે જ્ઞાની પુરૂષો ભૂતકાળને વિષે થઈ ગયા છે, અને જે જ્ઞાની પુરૂષો ભાવિકાળને વિષે થશે તે સર્વ પુરૂષોએ "શાંતિ" (બધા વિભાવ પરિણામથી થાકવું–નિવૃત્ત થવું તે) ને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે, અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિ-વાળાં છે, તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે, તેમ સર્વ પ્રકારના કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે "શાંતિ" ને જ્ઞાની પુરૂષે કહ્યો છે."

(સૂયગડાંગ)

---

* पमायं कम्ममाहंसु, अप्पमायं तहावरं ।
तब्भावादेसउवावि, बालं पंडियमेववा ॥

સૂ. કૃ. ૧ શ્રુ. ૮. અ. ગાથા ૩૭.

× जेर्स्सि कुले समुप्पन्ने, जेहिं वासंवसे नरे ।
ममाई लुप्पई बाले, अणे अणेहिं मुछिए ॥

સૂ. કૃ. ૧ શ્રુ. ૧ અ. ગાથા ૪થી.

૨૮.

<u>મુંબઈ. ફાગણ. ૧૯૫૦.</u>

ૐ

તીર્થંકર વારંવાર નીચે કહ્યો છે, તે ઉપદેશ કરતા હતાઃ–

"હે જીવો ! તમે બુઝો, સમ્યક્‌પ્રકારે બુઝો. મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્‌વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરી બળે છે, એમ જાણો અને સર્વ જીવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે તેનો વિચાર કરો."

(સૂયગડાંગ–અધ્યયન ૭મું–૧૨.)

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય તે પુરૂષે આત્માને ગવેષવો અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી સત્સંગને ગવેષવો; તેમજ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઇ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે. એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે, અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.

(દ્વાદશાંગીનું સળંગસૂત્ર.)

પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે ગાથા સુયગડાંગમાં નીચે પ્રમાણે છે—

संबुज्झहा जंतवो माणुसत्तं,
दट्ठु भयं बालिसेणं अलंभो,
एगंतदुक्खे जरिएव लोए,
सकम्मणा विपरियासु विंति.

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ–આધિ–વ્યાધિથી મુક્તપણે વર્ત્તતા હોઇએ તોપણ સત્સંગને વિષે રહેલી ભક્તિ તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે. તથાપિ ઉદય જોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્ત્તે છે. ઘણુંકરી કોઈ વાતનો ખેદ અમારા આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્રમાં ઘણું કરી વર્ત્યા કરે છે. સર્વ ભૂમિકાઓ, સર્વ માણુસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચિતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યા જેવા, સાવ પરના, ઉદાસીન જેવા, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે. માત્ર જ્ઞાનીપુરૂષો, મુમુક્ષુપુરૂષો કે માર્ગાનુસારી પુરૂષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે; એમ હોવાથી અમારૂં મન ઘણુંકરી અપ્રતિબદ્ધપણું ભજતું ભજતું તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાન પુરૂષોને વિષે પ્રતિબદ્ધપણું પામે છે.

૨૯.

મુંબઇ. વૈશાખ. ૧૯૫

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ ત
કરતાં હમણા વિશેષ વર્ત્યા કરે છે. અને એ જ કારણથ
તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહો
ળાપણું ઇચ્છવામાં આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે
અને એમ જણાય છે કે કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવ
યોગ્ય છે, કે જેના વેદનથી ફરી તેનો ઉત્પત્તિ યોગ મટશે
નિવૃત્ત થશે. કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામ
આવે તોપણ તે નિરોધરૂપ કલેશને લીધે આત્મા આત્માપણે
વિસ્રસા પરિણામ જેવો પરિણમી શંકે નહીં, એમ લાગે છે
માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થા
તે વેદવી, એ કોઇ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કોઇ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી પરોક્ષ ચાલ્ય
આવતા સર્વજ્ઞ પુરૂષને માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ ઓળખા
તો તેનું મહત્ ફળ છે. અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને
સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઇ આત્માસંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમ
આવે છે.

પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરૂષને પણ કોઈ કારણે, વિચારે, અ
લંબને સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તે
આત્મપ્રત્યયિ ફળ નથી. પરમાર્થથી તેની સેવા. અસેવાથ
જીવને કંઇ જાતિ—(   )—ભેદ થતો નથી. માટે ત
કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાની પુરૂષે સ્વીકારી નથી એ
જણાય છે.

૫૦.

ઘણાં પ્રત્યક્ષ વર્તમાનો પરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ અથવા કલિયુગ છે. કાળ-ચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુષમ કાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમ કાળ કોઈક જ વખત આવે છે. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે, કે અસંયતિપૂજા નામે આશ્ચર્યવાળો હુંડ–ધીટ એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે, એ વાત અમને બહુકરી અનુભવમાં આવે છે, સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે.

કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર ઘણું કરી અનાર્ય જેવું છે. ત્યાં સ્થિતિ છે. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં લોક સંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. ભાવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાય તેમ ભજે છે, બીજો શો ઉપાય ?

૩૦.

મુંબઈ. અશાડ સુદ ૬ રવિ. ૧૯૫૦.

બંધ વૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ, સતત અભ્યાસ કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે તે વૃત્તિઓનું ઉપશમવું અથવા નિવૃત્તવું કેવા પ્રકારથી થાય ? કારણ વિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી. તો આ જીવે તે વૃત્તિઓનાં ઉપશમન કે નિવર્તનનો કોઈ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે. ઘણીવાર

પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું તથા નિવર્તનનું જીવે અભિમા
કર્યું છે, પણ તેવું કાંઇ સાધન કર્યું નથી, અને હજુ સુધ
તે પ્રકારમાં જીવ કંઈ ઠેકાણું કરતો નથી, અર્થાત્ હજુ તે
તે અભ્યાસમાં કંઈ રસ દેખાતો નથી; તેમ કડવાશ લાગ
છતાં તે કડવાશ ઉપર પગ દઈ આ જીવ ઉપશમન નિવર્તનમ
પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટપરિણામ
જીવે વિચારવા યોગ્ય છે; વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઇ રીતે નથ

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થા
છે, તે પ્રકાર કેવળ નીરસ અને નિંદવાયોગ્ય છે. જરા
જીવ જો વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે કોઇ
વિષે પુત્રપણું ભાવી આ જીવે માઠું કર્યામાં મણા રાખ
નથી, અને કોઇને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમજ ક
છે, અને કોઇ હજુ સુધી તો પિતાપુત્ર થઈ શકયા દીઠ
નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે આનો આ પુત્ર અથવા આને
આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઇ પણ કાળે
બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જી
તેને પુત્રપણે ગણવો, તે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સ
જીવની મૂઢતા છે. અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગ
ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું છે બન્નેને ભ્ર
ણનો હેતુ છે, અત્યંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાની પુરૂષ પ
એમ વર્તે તો જ્ઞાન ઉપર પગ મુકવા જેવું છે, અને સ
પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે. એ પ્રકારને વિચા

બન્નેને સીધો ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવા યોગ્ય છે.

જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમ સંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો તેજ જીવને હિતકારી છે.

૩૧.

મુંબઇ. ભા. સુ. ૩ રવિ. ૧૯૫૦.

અંબાલાલ તથા ત્રિભોવનનું લખેલું પત્ર ૧ આજે પોંચ્યું છે. ત્રિભોવને લખેલાં પ્રશ્નનો ઉત્તર વિગતથી લખવાનો આજે યોગ નહીં થઇ શકવાથી આ પત્તું લખ્યું છે.

જીવને જ્ઞાનીપુરૂષનું ઓળખાણ થયે તથા પ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાંને પામે છે. સત્પુરૂષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ–દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે. વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે. જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરૂષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે. અર્થાત સત્પુરૂષ મળ્યે, આ સત્પુરૂષ છે એટલું જાણી, સત્પુરૂષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો, તેમ રક્ત ત્યાર

પછી નથી રહેતો; અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે. અથવા સત્પુરૂષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી. તથાપિ સત્પુરૂષને વિષે, તેનાં વચનને વિષે, તે વચનનાં આશયને વિષે પ્રીતિ-ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી. અને સત્પુરૂષનો જીવને યોગ થયો છે એવું ખરેખરૂં તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

જીવને સત્પુરૂષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સ[illegible] નિષ્ફળ હતાં, લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં. પણ હ[illegible] સત્પુરૂષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ-નિર્લ[illegible] સાધન કર્યા તે પ્રકારે હવે સત્પુરૂષને યોગે ન કરતાં જરૂ[illegible] અંતરાત્મામાં વિચારીને દૃઢ પરિણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે. અને તે તે પ્રકાર ભાવી જીવને દૃઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એજ બ[illegible] આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફ[illegible] થવા યોગ્ય છે તેમાં અંતરાય કરનાર,

"હું જાણું છઉં એ મારૂં અભિમાન,

કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોક ભય,

સત્પુરૂષની ભક્ત્યાદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ,

અને કદાપિ કોઇ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને

ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું," એ આદિ પ્રકાર છે, તેજ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકારે વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે ત્યાં ત્યાં તથા પ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે. છે; એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વ સંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્ત્તિ આવે છે, એજ એને લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે. જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી.

પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.

૩૨.

મુંબઇ. કાર્તિક શુદ ૩ બુધ. ૧૯૫૧.

શ્રી સત્પુરૂષને નમસ્કાર.

શ્રીસૂર્યપુરસ્થિત વૈરાગ્યચિત્ત, સત્સંગયોગ્ય શ્રી....પ્રત્યે-

શ્રી મોહમયિ ભૂમિથી જીવન્મુક્તદશાઇચ્છક શ્રી....ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે તમારા લખેલા ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યા છે.

આ જીવ અત્યંત માયાનાં આવરણે દિશામૂઢ થયો છે. અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થદૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી. અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દ્રઢાગ્રહ થયો છે, અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી. એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે હે નાથ ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ લુંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં પ્રયત્ન કર્યે છતે તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે. તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર. અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરૂપ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર. એવા ભાવના વિશ દોહરા કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય "હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દયાળ," છે. તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યાર સુધી વૃથા થયાં ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે. તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરૂષાર્થવિશેષનો હેતુ છે.

યોગવાસિષ્ઠની વાંચના પુરી થઈ હોય તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ

રાખી, ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર વિચારશો. પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થે નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દૃષ્ટિ ચાલતી નથી. અને સહજે તેજ પરમાર્થ માની રાખી જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને સદ્‌ગુરૂયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે યોગવાસિષ્ઠ ઉત્તરાધ્યયનાદિ વિચારવા યોગ્ય છે. તેમજ પ્રત્યક્ષ પુરૂષના વચનનું નિરાબાધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.

એજ વિનંતિ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૩.

મુંબઇ. કાર્તિક શુદ ૭. ૧૯૫૧

શ્રી સત્પુરૂષોને નમસ્કાર.

શ્રી સ્થંભતીર્થવાસી મુમુક્ષુજનો પ્રત્યે–શ્રી મોહમયી ભૂમીથી........ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય વિશેષ વિનંતિ કે મુમુક્ષુ અંબાલાલનું લખેલું પત્ર ૧ આજે પ્રાપ્ત થયું છે.

કૃષ્ણદાસના ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઇને તમારા સૌના મનમાં ખેદ રહે છે, તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે. જો અં

તો યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથ ·ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વંચાવશો, અથવા શ્રવણ કરાવશો અને પ્રવૃત્તક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરશો. દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે વખત અવકાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

સમાગમની ઈચ્છા સૌ મુમુક્ષુ ભાઈઓની છે, એમ લખ્યું તે વિષે વિચારીશ. માગશર મહીનાના છેલ્લા ભાગમાં કે પોષ મહીનાના આરંભમાં ઘણું કરી તેવો યોગ થવો સંભવે છે.

કૃષ્ણદાસે ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે. કેમકે મુમુક્ષુ જીવને, એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઈચ્છવી એ રૂપ જે ઈચ્છા તે શિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વ કર્મનાં બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તો પણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગ્રહ છે. સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રાપ્તફળથી બળતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે; અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે, અને લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એજ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે.

મહાત્માશ્રી તીર્થંકરે નિર્ગ્રંથને પ્રાપ્ત પરિસહ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિસહનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં અજ્ઞાનપરિસહ, અને દર્શનપરિસહ

એવા બે પરિસહ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઇ ઉદય-યોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ, સત્પુરૂષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ સત્પુરૂષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે. કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે!

એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઇ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ–સત્પુરૂષનો યોગ થયો છે, અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રયોજન છે, તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે, એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિસહ કહ્યો છે. અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિસહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિસહનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ સત્પુરૂષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી યથાઉદય જાણી ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે, પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી કે સત્સંગ–સત્પુરૂષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે. તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે એક આ જીવ

સમજે તો સહજ મોક્ષ છે નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઇ વિકટ નથી. કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે, તેજ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઇ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે, તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને પોતાનાં નહીં એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એજ માન્યતા તે સંસાર છે, તેજ અજ્ઞાન છે, નરકાદિગતિનો હેતુ તેજ છે, તેજ જન્મ છે, મરણ છે અને તેજ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તેજ પુત્ર, તેજ પિતા, તેજ શત્રુ, તેજ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઇ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે. અને એજ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ સત્પુરૂષાદિ સાધન કહ્યાં છે. અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરૂષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા શિવાય પ્રવર્ત્તાવે તોજ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી. એજ વિનંતી.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૪.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ ૧૪ સોમ. ૧૯૫૧.

સર્વ જીવ આત્મપણે સમસ્વભાવી છે. બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણુદશા પામે છે; અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણુદશા ટળે છે, જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે, તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે, તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી એ પરમ શ્રેય છે.

અને તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઇ વિષમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાંશ દશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી આત્માને કોઇ ગુરૂપણે આરાધે ત્યાં પ્રથમ તે ગુરૂપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે.

(૨)

હે જીવ! સ્થિર દૃષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારૂં સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

હે જીવ! અસમ્યગ્દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે, વ્યામોહ અને ભય છે.

સમ્યગ્દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસતાદિની નિવૃત્તિ થશે.

૬૧.

હે સમ્યગ્‌દર્શની ! સમ્યક્‌ચારિત્ર જ સમ્યગ્‌દર્શનનું ફળ ઘટે છે, માટે તેમાં અપ્રમત્ત થા.

જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે કર્મબંધની તને સુપ્રતીતિનો હેતુ છે.

હે સમ્યક્‌ચારિત્રી ! હવે શિથિલપણું ઘટતું નથી. ઘણો અંતરાય હતો તે નિવૃત્ત થયો; તો હવે નિરંતરાય પદમાં શિથિલતા શા માટે કરે છે ?

૩૫.

મુંબઇ. ચૈત્ર વદ ૧૨ રવિ. ૧૯૫૧.

શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્ય-ભાવ સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કહી છે, અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્ત્તવ્ય નથી, એવો અખંડ માર્ગ કહ્યો છે, તે શ્રી જિન વીતરાગનાં ચરણકમળ પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થવામાં જીવની અનાદિથી ભૂલ થતી આવી છે. સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ એવાં દ્વાદશાંગમાં સૌથી પ્રથમ ઉપદેશયોગ્ય એવું આચારાંગસૂત્ર છે. તેના પ્રથમ શ્રુત સ્કંધમાં પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશામાં પ્રથમ વાક્યે જે શ્રી જિને ઉપદેશ કર્યો છે તે સર્વ અંગના સર્વ શ્રુતજ્ઞાનનો સારસ્વરૂપ છે, મોક્ષનાં બીજભૂત છે, સમ્યક્‌ત્વસ્વરૂપ છે. તે વાક્ય પ્રત્યે ઉપયોગ સ્થિર થવાથી જીવને નિશ્ચય આવશે કે, જ્ઞાનીપુરૂષના સમાગમની ઉપાસના વિના જીવ સ્વછંદે નિશ્ચય કરે તે છૂટવાનો માગ નથી.

સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે એમાં સંશય નથી તો પછી શ્રી..........પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપ માને તો તે વાત અસત્ય નથી, પણ જ્યાં સુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ, જિજ્ઞાસુ રહેવું તે વધારે સારૂં છે; અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્માપણું પ્રગટે છે. જે, માર્ગ મુકીને પ્રવર્તવાથી તે પદનું ભાન થતું નથી તથા શ્રી જિન વીતરાગ, સર્વજ્ઞ પુરૂષોની આસાતના કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. બીજો કંઈ ભેદ નથી.

મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે.

૩૬.

સર્વ કલેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સંગ તથા અસત્પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી, એમાં કિંચિત્ માત્ર સંશય નથી

આરંભ પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે, સત્સંગના આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે. અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે. અને આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ, સર્વ કલેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે; એ વાત કેવળ સત્ય છે.

જે જીવો મોહનિદ્રામાં સુતા છે તે અમુનિ છે; નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે; પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે, અપ્રમાદીને કોઇ રીતે ભય નથી એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે.

જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.

કોઇ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.

અન્ય પરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે.

જો કોઇ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઇ રીતે ન થઇ શકે તેવું છે. પ્રાયે મનુષ્ય દેહ વિના આત્મ જોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી આ જ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે.

વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે તો સહજમાં હમણાજ તેને આત્મજોગ પ્રગટે.

અસત્સંગ પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અથવા તેની નિવૃત્તિ કરવા જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઇ રીતે પુરૂષાર્થયોગ્ય થઇ વિચારદશાને પામે.

જે પ્રકારે અનિત્યપણું, અસારપણું આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.

હવે આ ઉપાધિ કાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ થયા કરે છે, અને છૂટવા વિના જે કંઇ પણ કાળ જાય છે,

તે આ જીવનું શિથિલપણું જ છે એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.

જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબન પ્રત્યે ક્યારેય બુદ્ધિ થતી નથી. શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે એવો ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, કેમકે એમજ કર્ત્તવ્ય છે.

જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં જીવન્મુક્તપણું સર્વથા માનીને જીવન્મુકત દશાની જીવ આસાતના કરે છે, એમ વર્તે છે. સર્વથા રાગ દ્વેષ પરિણામનું પરિક્ષીણપણું જ કર્તવ્ય છે.

અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટયા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે.

આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે.

તે તાદાત્મ્ય અધ્યાસનિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે તો પણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઇ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.

નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છેયે. અને જેમ તે કાર્ય

તરત પતે તેમ જાપ જપીએ છીએ. જો કે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે; માટે અત્યંત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે.

પ્રસંગથી કેટલાંક અરસપરસ સંબંધ જેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વ વિચારબળ વધવાને અર્થે અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે લખ્યાં છે.

(૨) જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત આદિ વિષે તથા રસનાં વ્યાપકપણાં વિષે ક્રમે કરી સમજવું યોગ્ય થશે.

૩૭.

મુંબઇ. જેઠ. ૧૯૫૧.

જ્ઞાનીના માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં વાકયો.

૧. સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ મોક્ષ કહે છે.

૨. સહજ સ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજ સ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તેજ સહજ સ્વરૂપે સ્થિતિ છે.

૩. સંગના યોગે આ જીવ સહજ સ્થિતિને ભૂલ્યો છે, સંગની નિવૃત્તિએ સહજ સ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.

૪. એજ માટે સર્વ તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે; કે જેનાં અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.

૫ સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ શમાય છે, કેમકે તે થવાને અર્થેજ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેષોન્મેષથી માંડી શૈલેશીઅવસ્થા પર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એજ અસંગતા સમજાવાને અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે; અને તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે. એમ વિચારી શ્રી તીર્થંકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે; કે જે સત્સંગના યોગે સહજ સ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.

૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણીવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે, કેમકે તે સત્સંગને ઓળખી આ જીવે તેને પરમ હિતકારી જાણ્યો નથી, પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી, અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવાયોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે. આ અમે કહ્યું તેજ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામી સહજ સમાધિ પર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર કરૂં છઉં.

૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી, નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગજ સર્વાર્પણપણે

ઉપાસવો યોગ્ય છે કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે, એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.

૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે; કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો !

૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વછંદપણું, પ્રમાદ અને ઈંદ્રિય વિષયથી ઉપેક્ષા કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં, અથવા સત્સંગમાં એક નિષ્ઠા, અપૂર્વ ભક્તિ આણી ન હોય તો ફળવાન થાય નહીં. જો એક એવી અપૂર્વ ભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો અલ્પકાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે અને અનુક્રમે સર્વ દોષથી જીવ મુક્ત થાય.

૧૧. સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઇ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આજ સત્સંગ સત્પુરૂષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્યે કાર્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા, જોઇને તે પરિક્ષીણ કરવા; અને તે સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો. પણ તેથી કોઇ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિ-સ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી. તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ

ાપ્ત થયે પુરૂષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન તો નથી એમ જાણી પુરૂષાર્થ વીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.

૧૨. સત્સંગનું એટલે સત્પુરૂષનું ઓળખાણ થયે પણ યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરૂષ તુલ્ય જાણી વચારવો તથા આરાધવો કે જે આરાધનથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો કે જે કંઇ મારે કરવું છે તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તેજ કરવું છે, અને તેજ અર્થે આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દે, તો પણ છેવટે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં સંકોચતાં ક્ષય થાય એજ ઉપાય કર્તવ્ય છે. તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વછંદપણાનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઈંદ્રિય વિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યાંજ રહેવાં અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો અવશ્ય અવશ્ય આરાધન કર્યાંજ કરવાં, કેમકે સત્સંગ પ્રસંગમાં તો જીવનું કંઇક ન્યૂનપણું હોય તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળજ સાધન છે. જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખાયલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં આ વાકયો મુમુક્ષુ જીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવા યોગ્ય છે. જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે.

૩૮.

મુંબઈ. અશાડ શુદ ૧૧ બુધ. ૧૯૫૧.

જે કષાય પરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય તે કષાય પરિણામને જિન પ્રવચનમાં અનંતાનુબંધી સંજ્ઞા કહી છે. જે કષાયમાં તન્મયપણે અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે તીવ્રોપયોગે આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં અનંતાનુબંધીનો સંભવ છે. મુખ્ય કરીને અહીં કહ્યાં છે, તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છેઃ—સત્દેવ, સદ્ગુરૂ અને સત્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય તથા વિમુખ ભાવ થાય એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસત્દેવ, અસદ્ગુરૂ તથા અસત્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતાં અનંતાનુબંધી કષાય સંભવે છે, અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યાં છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતાં પણ અનંતાનુબંધી હોવા યોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં અનંતાનુબંધી કષાયની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

(૨) જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય

ગણાય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતી ન હોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અનિત્ય ભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે, એ આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યું તે વાંચ્યું છે. જે પુરૂષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવા યોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ સંસારપ્રસંગનો ઉદય હોય તો જાગૃતપણે પ્રવર્તવું ઘટે છે. એમ વીતરાગે કહ્યું છે, તે અન્યથા નથી; અને આપણે સૌએ જાગૃતપણે પ્રવર્તવું કરવામાં કંઇ શિથિલતા રાખીએ તો તે સંસારપ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવા યોગ્ય છે, એમાં સંશય ઘટતો નથી. પ્રસંગની સાવ નિવૃત્તિ અશકય થતી હોય તો પ્રસંગ સંક્ષેપ કરવો ઘટે, અને ક્રમે કરીને સાવ નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ આણવું ઘટે, એ મુમુક્ષુ પુરૂષનો ભૂમિકા ધર્મ છે. સત્સંગ સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષે કરી સંભવે છે.

૩૯.

મુંબઇ. અશાડ વદ ૦)) ૧૯૫૧.

અનંતાનુબંધીનો બીજો પ્રકાર લખ્યો છે તે વિષે વિશેષાર્થ નીચે લખ્યાથી જાણશો.

ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણત બુદ્ધિથી ભોગાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં સુધીમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભવે, પણ જ્યાં ભોગાદિને

વિષે તીવ્ર તન્મયપણે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાની કંઇ અંકુશતા સંભવે નહીં, નિર્ભયપણે ભોગપ્રવૃત્તિ સંભવે, જે નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યાં છે; તેવાં પરિણામ વર્તે ત્યાં પણ અનંતાનુબંધી સંભવે છે. તેમજ હું સમજું છું, મને બાધ નથી એવા ને એવા બફમમાં રહે, અને ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે, અને વળી કંઇ પણ પુરૂષત્વ કરે તો થઇ શકવા યોગ્ય છતાં પણ મિથ્યાજ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિકમાં પ્રવર્તના કરે ત્યાં પણ અનંતાનુબંધી સંભવે છે.

જાગૃતમાં જેમ જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય, તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણું સંભવે.

૪૭.

મુંબઈ. અશાડ સુદ ૨. રવિ. ૧૯૫૨.

જ્ઞાન, ક્રિયા અને ભક્તિયોગ.

જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છૂટી શકે એમ હોય અથવા હું નહીં મરૂં એમ જેને નિશ્ચય હોય તે ભલે સુખે સુવે. (શ્રી તીર્થંકર—છજીવનિકાય અધ્યયન.)

જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે. પરમાવગાઢ દશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડવાનાં ઘણાં સ્થાનક છે. સંદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણામીપણું એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે; અથવા ઉર્ધ્વ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતાં નથી.

ક્રિયામાર્ગે અસદ્અભિમાન, વ્યવહાર આગ્રહ, સિદ્ધિમોહ, પૂજાસત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો સંભવ રહ્યો છે.

કોઇક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમપુરૂષ સદ્ગુરૂને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંદ્ય દીઠું છે, અને તેમજ વર્ત્યા છે, તથાપિ તેવો* યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઇએ; નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઉલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય.

૪૧.

મુંબઈ. શ્રા. ૧૯૫૨.

(૧) દુર્લ્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઇ પણ સફળપણું થયું નહીં પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાની પુરૂષને ઓળખ્યા તથા તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો. જે પુરૂષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા થઇ, તે પુરૂષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એજ સાર્થક છે. જન્મ જરા મરણાદિને નાશ કરવાવાળું આત્મજ્ઞાન જેમને વિષે વર્તે છે, તે પુરૂષનો આશ્રયજ જીવને જન્મ જરા મરણાદિનો નાશ કરી શકે, કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે.

---

*તેવા પરમ પુરૂષ સદ્ગુરૂનો યોગ.

સંયોગ સંબંધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે. તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે, પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એજ જન્મ સાર્થક છે, કે જે આશ્રયને પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે.

(૨) તમે તથા શ્રી મુનિ પ્રસંગોપાત............પ્રત્યે જવાનું રાખશો. બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહાદિ યથાશક્તિ ધારવાની તેમને સંભાવના દેખાય તો મુનિએ તેમ કરવામાં પ્રતિબંધ નથી.

*(૩) શ્રી સદ્‌ગુરૂએ કહ્યો છે એવા નિર્ગ્રંથ માર્ગનો સદાય આશ્રય રહો. હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી, અને દેહ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ કોઇ પણ મારાં નથી, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છઉં. એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય.

૪૨.

નડિયાદ. આસો. વદી ૧૦ શનિ. ૧૯૫૨.

૧. શ્રી સદ્‌ગુરૂદેવના અનુગ્રહથી અત્ર સમાધિ છે.

૨. એકાંતમાં અવગાહવાને અર્થે આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર આ જોડે મોકલ્યું છે. તે હાલ શ્રી૦૦૦એ અવગાહવા યોગ્ય છે.

---

* આત્મભાવનારૂપ આરાધના મંત્ર.

૩. જિનાગમ વિચારવાની શ્રી૦૦૦ અથવા શ્રી૦૦૦૦૦૦૦ની ઇચ્છા હોય તો આચારાંગ, સૂયગડાંગ, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન અને પ્રશ્નવ્યાકરણ વિચારવા યોગ્ય છે.

૪. આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રી૦૦૦૦૦૦૦એ આગળપર અવગાહવું વધારે હિતકારી જાણી હાલ શ્રી૦૦૦ને માત્ર અવગાહવાનું લખ્યું છે; તો પણ જો શ્રી૦૦૦૦૦૦૦ની વિશેષ આકાંક્ષા હાલ રહે તો પ્રત્યક્ષ સત્પુરૂષ જેવો મારા પ્રત્યે કોઇએ પરમોપકાર કર્યો નથી એવો અખંડ નિશ્ચય આત્મામાં લાવી અને આ દેહનાં ભવિષ્ય જીવનમાં પણ તે અખંડ નિશ્ચય છોડું તો મેં આત્માર્થ ત્યાગ્યો અને ખરા ઉપકારીના ઉપકારને ઓળવવાનો દોષ કર્યો એમ જ જાણીશ અને આત્માને સત્પુરૂષનો નિત્ય આજ્ઞાંકિત રહેવામાં જ કલ્યાણ છે એવો, ભિન્નભાવરહિત, લોક સંબંધી બીજા પ્રકારની સર્વ કલ્પના છોડીને, નિશ્ચય વર્તાવીને, શ્રી૦૦૦મુનિના સહચારીપણામાં એ ગ્રંથ અવગાહવામાં હાલ પણ અડચણ નથી. ઘણી શંકાઓનું સમાધાન થવા યોગ્ય છે.

(૨)

સત્પુરૂષની આજ્ઞામાં વર્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ જ્ઞાન સમ્યક્‌પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્માર્થી જીવે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. અમે જે આ વચન લખ્યાં છે તેના સર્વ જ્ઞાનીપુરૂષો સાક્ષી છે.

બીજા મુનિયોને પણ જે જે પ્રકારે વૈરાગ્ય, ઉપશમ, અને વિવેકની વૃદ્ધિ થાય તે તે પ્રકારે શ્રી૦૦૦ તથા

શ્રી૦૦૦૦૦૦એ યથાશક્તિ સંભળાવવું તથા પ્રવર્તાવવું ઘટે છે; એમજ અન્ય જીવો પણ આત્માર્થ સન્મુખ થાય, અને જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાના નિશ્ચયને પામે તથા વિરક્ત પરિણામને પામે, રસાદિની લુબ્ધતા મોળી પાડે એ આદિ પ્રકારે એક આત્માર્થે ઉપદેશ કર્ત્તવ્ય છે.

(૩)

અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો છે. જે દેહ આત્માને અર્થે ગળાશે તે દેહે આત્મવિચાર પામવાયોગ્ય જાણી સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઈ એક માત્ર આત્માર્થમાંજ તેનો ઉપયોગ કરવો એવો મુમુક્ષુ જીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઇએ.

શ્રી સહજાત્મસ્વરૂપ.

૪૩.

વવાણીઆ ચૈત્ર સુદ ૫ ૧૯૫૩.

ત્રણે સમકિતમાંથી ગમે તે સમકિત પામ્યાથી જીવ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ પામે. જઘન્ય તે ભવે પણ મોક્ષ થાય; અને જો તે સમકિત વમે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ–પરાવર્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ કરીને પણ મોક્ષ પામે. સમકિત પામ્યા પછી વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન સંસાર હોય.

ક્ષયોપશમ સમકિત અથવા ઉપશમ સમકિત હોય, તો તે જીવ વમી શકે; પણ ક્ષાયિક સમકિત હોય તો તે વમાય નહીં; ક્ષાયિક સમકિતી જીવ તે જ ભવે મોક્ષ પામે, વધારે

ભવ કરે તો ત્રણ ભવ કરે, અને કોઇએક જીવની અપેક્ષાએ ક્વચિત્ ચાર ભવ થાય. યુગલિઆનું આયુષ બંધાયા પછી ક્ષાયિક સમકિત આવ્યું હોય, તો ચાર ભવ થવાનો સંભવ છે; ઘણું કરીને કોઇક જીવને આમ બને છે.

ભગવત્ તીર્થંકરના નિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રંથિનીઓ, શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓ કંઇ સર્વને જીવાજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી તેને સમકિત કહ્યું છે એવો સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય નથી. તેમાંથી કેક જીવોને તીર્થંકર સાચા પુરૂષ છે, સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેષ્ટા છે, જેમ તે કહે છે તેમજ મોક્ષમાર્ગ છે એવી પ્રતીતિથી, એવી રૂચિથી, શ્રી તીર્થંકરના આશ્રયથી, અને નિશ્ચયથી, સમકિત કહ્યું છે. એવી પ્રતીતિ, એવી રૂચિ અને એવા આશ્રયનો તથા આજ્ઞાનો નિશ્ચય છે તે પણ એક પ્રકારે જીવાજીવના જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પુરૂષ સાચા છે અને તેની પ્રતીતિ પણ સાચી આવી છે કે જેમ આ પરમકૃપાળુ કહે છે તેમજ મોક્ષમાર્ગ છે, તેમજ મોક્ષમાર્ગ હોય, તે પુરૂષના લક્ષણાદિ પણ વીતરાગપણાની સિદ્ધિ કરે છે, જે વીતરાગ હોય તે પુરૂષ યથાર્થ વક્તા હોય, અને તેજ પુરૂષની પ્રતીતિએ મોક્ષમાર્ગ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય એવી સુવિચારણા તે પણ એક પ્રકારનું ગૌણતાએ જીવાજીવનું જ જ્ઞાન છે.

તે પ્રતીતિથી, તે રૂચિથી અને તે આશ્રયથી પછી સ્પષ્ટ વિસ્તારસહિત જીવાજીવનું જ્ઞાન અનુક્રમે થાય છે. તથારૂપ પુરૂષની આજ્ઞા ઉપસવાથી રાગ, દ્વેષનો ક્ષય થઇ વીતરાગ દશા થાય છે. તથારૂપ સત્પુરૂષના પ્રત્યક્ષ યોગ વિના એ સમકિત આવવું કઠણ છે. તેવા પુરૂષનાં વચનરૂપ

શાસ્ત્રોથી કોઇક પૂર્વે આરાધક હોય એવા જીવને સમકિત થવું સંભવે છે; અથવા કોઈ એક આચાર્ય પ્રત્યક્ષપણે તે વચનના હેતુથી કોઇક જીવને સમકિત પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૪૪.

મુંબઇ. જેઠ શુદ ૧૯૪૯.

ૐ સર્વજ્ઞ.

સર્વ અન્યભાવથી આત્મા રહિત છે, કેવળ એમ જેને અનુભવ વર્તે છે તે મુક્ત છે.

બીજાં સર્વ દ્રવ્યથી અસંગપણું, ક્ષેત્રથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું અને ભાવથી અસંગપણું સર્વથા જેને વર્તે છે તે મુક્ત છે.

અટળ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ જુદો ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્તે છે. તે પુરૂષ માન થાય છે, તે પુરૂષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે, તે પુરૂષ અસંગ થાય છે, તે પુરૂષ નિર્વિકલ્પ થાય છે, અને તે પુરૂષ મુક્ત થાય છે.

જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનો કંઇ પણ સબંધ નહોતો એવી અસંગદશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરૂષોને નમસ્કાર છે.

૪૫.

મુંબઈ. જેઠ શુદિ ૮ ભોમ. ૧૯૫૩.

જેને કોઇપણ પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ રહ્યા નથી તે મહાત્માને વારંવાર નમસ્કાર.

૧. પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરૂષો પણ જે દેહને રાખી શક્યા નથી, તે દેહમાં એક વિશેષપણું રહ્યું છે તે એ કે તેનો સંબંધ વર્તે ત્યાંસુધીમાં જીવે અસંગપણું, નિર્મોહપણું કરી લઈ અબાધ્ય અનુભવસ્વરૂપ એવું નિજ-સ્વરૂપ જાણી બીજા સર્વ ભાવ પ્રત્યેથી વ્યાવૃત્ત (છૂટા) થવું; કે જેથી ફરી જન્મમરણનો ફેરો ન રહે.

૨. તે દેહ છોડતી વખતે જેટલા અંશે અસંગપણું, નિર્મોહપણું, યથાર્થ સમરસપણું રહે છે તેટલું મોક્ષપદ નજીક છે એમ પરમ જ્ઞાની પુરૂષનો નિશ્ચય છે.

૩. આ દેહે કરવા યોગ્ય કાર્ય તો એકજ છે કે કોઈ પ્રત્યે રાગ અથવા કોઇ પ્રત્યે કિંચિત્ માત્ર દ્વેષ ન રહે, સર્વત્ર સમદશા વર્તે, એજ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે.

૪. કંઈપણ મન, વચન, કાયાના યોગથી અપરાધ થયો હોય, જાણતાં અથવા અજાણતાં, તે સર્વ વિનયપૂર્વક ખમાવું છઉં; ઘણા નમ્રભાવથી ખમાવું છઉં.

૪૬.

<u>મુંબઈ. જેઠ વદ ૬. રવિ. ૧૯૫૩.</u>

પરમ પુરૂષ દશા વર્ણન.

૧. કીચસો કનક જાકે, નીચસો નરેશપદ,
મીચસી મિત્તાઈ, ગરવાઈ જાકે ગારસી;
જહરસી જોગ જાનિ, કહરસી કરામતિ,
હહરસી હોંસ, પુદ્ગલ છબી છારસી;
જાલસો જગવિલાસ, ભાલસો ભુવનવાસ,
કાલસો કુટુંબકાજ, લોકલાજ લારસી;
સીઠસો સુજસ જાનૈ, બીઠસો બખત માનૈ,
ઐસી જાકી રીતિ તાહી, બંદત બનારસી.

જે કંચનને કાદવ સરખું જાણે છે, રાજગાદીને નીચ પદ સરખી જાણે છે, કોઇથી સ્નેહ કરવો તેને મરણ સમાન જાણે છે, મોટાઇને લીપવાની ગાર જેવી જાણે છે, કીમિયા વગેરે જોગને ઝેર સમાન જાણે છે, સિદ્ધિ વગેરે ઐશ્વર્યને અશાતા સમાન જાણે છે, જગત્‌માં પૂજ્યતા થવા આદિની હોંસને અનર્થ સમાન જાણે છે, પુદ્ગલની છબી એવી ઔદારિકાદિ કાયાને રાખ જેવી જાણે છે, જગત્‌ના ભોગ-વિલાસને મુંઝાવારૂપ જાળ સમાન જાણે છે, ઘરવાસને ભાલા સમાન જાણે છે, કુટુંબનાં કાર્યને કાળ એટલે મૃત્યુ સમાન જાણે છે, લોકમાં લાજ વધારવાની ઇચ્છાને મુખની લાળ સમાન જાણે છે, કીર્તિની ઇચ્છાને નાકના મેલ જેવી જાણે છે, અને પુણ્યના ઉદયને જે વિષ્ટા સમાન જાણે છે, એવી જેની રીતિ હોય તેને બનારસીદાસ વંદના કરે છે.

૨. કોઇને અર્થે વિકલ્પ નહીં આણતાં અસંગપણુંજ રાખશો. જેમ જેમ સત્પુરૂષનાં વચન તેમને પ્રતીતિમાં આવશે, જેમ જેમ આજ્ઞાથી અસ્થિમિંજા રંગાશે તેમ તેમ તે તે જીવ આત્મકલ્યાણને સુગમપણે પામશે, એમ નિ:સંદેહ છે.

ખરા અંતઃકરણે વિશેષ સત્સમાગમના આશ્રયથી જીવને ઉત્કૃષ્ટ દશા પણ ઘણા થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

૩. વ્યવહાર અથવા પરમાર્થ સંબંધી કોઇ પણ જીવ-વિષેની વૃત્તિ હોય તે ઉપશાંત કરી કેવળ અસંગ ઉપયોગે અથવા પરમપુરૂષની ઉપર કહી છે તે દશાના અવલંબને આત્મસ્થિતિ કરવી એમ વિજ્ઞાપના છે, કેમકે બીજો કોઇ પણ વિકલ્પ રાખવા જેવું નથી. જે કોઈ સાચા અંતઃકરણે સત્પુરૂષનાં વચનને ગ્રહણ કરશે તે સત્યને પામશે એમાં કંઈ સંશય નથી, અને શરીર નિર્વાહાદિ વ્યવહાર સૌ સૌના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, એટલે તે વિષે પણ કંઈ વિકલ્પ રાખવા યોગ્ય નથી. જે વિકલ્પ તમે ઘણું કરીને શમાવ્યો છે, તો પણ નિશ્ચયના બળવાનપણાને અર્થે દર્શાવ્યું છે.

૪. સર્વ જીવ પ્રત્યે, સર્વ ભાવપ્રત્યે અખંડ એકરસ વીતરાગદશા રાખવી એ જ સર્વ જ્ઞાનનું ફળ છે.

આત્મા શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપ, જન્મજરામરણરહિત અસંગ સ્વરૂપ છે, એમાં સર્વ જ્ઞાન શમાય છે; તેની પ્રતીતિમાં સર્વ સમ્યક્‌દર્શન શમાય છે; આત્માને અસંગસ્વરૂપે સ્વભાવ-

દશા રહે તે સમ્યક્ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ અને વીતરાગદશા છે. જેના સંપૂર્ણપણાનું ફળ સર્વ દુઃખનો ક્ષય છે, એ કેવળ નિઃસંદેહ છે; કેવળ નિઃસંદેહ છે. એજ વિનંતિ.

૪૭.

મુંબઈ અશાડ વદ ૧ ગુરૂ. ૧૯૫૩.

(૧) શુભેચ્છાથી માંડીને શૈલેશીકરણ પર્યંતની સર્વ ક્રિયા જે જ્ઞાનીને સમ્મત છે, તે જ્ઞાનીનાં વચન ત્યાગ વૈરાગ્યનો નિષેધ કરવામાં પ્રવર્તે નહીં; ત્યાગ વૈરાગ્યનાં સાધનરૂપે પ્રથમ ત્યાગ વૈરાગ્ય આવે છે તેનો પણ જ્ઞાની નિષેધ કરે નહીં.

(૨) કોઇએક જડ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરી જ્ઞાનીના માર્ગથી વિમુખ રહેતા હોય અથવા મતિના મૂઢત્વને લીધે ઉંચી દશા પામતાં અટકતા હોય, અથવા અસત્ સમાગમથી મતિ વ્યામોહ પામી અન્યથા ત્યાગ વૈરાગ્યને ત્યાગ વૈરાગ્યપણે માની લીધા હોય તેના નિષેધને અર્થે કરૂણાબુદ્ધિથી જ્ઞાની યોગ્યવચને તેનો નિષેધ કવચિત કરતા હોય તો વ્યામોહ નહીં પામતાં તેનો સદ્હેતુ સમજી યથાર્થ ત્યાગ વૈરાગ્યની ક્રિયામાં અંતર તથા બાહ્યમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

૪૮.

<u>મુંબઈ. આશો સુદ ૮ રવિ. ૧૯૫૩.</u>

ૐ

(૧) સત્પુરુષોના અગાધ ગંભીર સંયમને નમસ્કાર.

(૨) અવિષમ પરિણામથી જેમણે કાળકૂટ વિષ પીધું એવા શ્રી ઋષભાદિ પરમપુરુષોને નમસ્કાર.

(૩) પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે, પણ પ્રથમ દશાએ કાળકૂટ વિષની પેઠે મુંઝવે છે એવા શ્રી સંયમને નમસ્કાર.

(૪) તે જ્ઞાનને, તે દર્શનને અને તે ચારિત્રને વારંવાર નમસ્કાર.

(૨)

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરુષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત્ પુણ્યરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

(૩)

(૧) પારમાર્થિક હેતુ વિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી.

(૨) જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે તે વાત રાત્રિદિવસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૮૩.

(૩) લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રૂચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી, તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં રૂચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવોએ પરિષહ વેઠીને થોડા કાળ સુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુ:ખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે, તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવા યોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી.

૪૯.

મુંબઈ. કાર્તિક વદ ૫ રવિ. ૧૯૫૪.

ૐ

કેવળ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વદુ:ખ-ક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઇક જીવને સમજાય છે. મહત્પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધમતિથી, તીવ્ર વૈરાગ્યથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજાવા યોગ્ય છે.

તે સમજવાનો અવસર એકમાત્ર આ મનુષ્ય દેહ છે. તે પણ અનિયમિત કાળના ભયથી ગ્રહિત છે; ત્યાં પ્રમાદ થાય છે, એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે.

૫૦.

ૐ

ખેદ નહીં કરતાં શૂરવીરપણું ગ્રહીને જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલતાં મોક્ષપાટણ સુલભ જ છે.

વિષયકષાયાદિ વિશેષ વિકાર કરી જાય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વીર્યપણું જોઇને ઘણો જ ખેદ થાય છે, અને આત્માને વારંવાર નિંદે છે, ફરિફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઇ, ફરી મહંત પુરુષનાં ચરિત્ર અને વાકયનું અવલંબન ગ્રહણ કરી, આત્માને શાર્ય ઉપજાવી, તે વિષયાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે, ત્યાં સુધી નીચે મને બેસતા નથી, તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી. એજ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માર્થી જીવોએ લીધું છે, અને તેથી જ અંતે જય પામ્યા છે.

આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય છે.

૫૧.

આણંદ. પોષ વદ ૧૩ ગુરૂ. ૧૯૫૪.

અવિષમભાવ વિના અમને પણ અબંધપણા માટે બીજો કોઇ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે.

૫૨.

ૐ

(૧) સત્શ્રુતનો પરિચય જીવે અવશ્ય કરીને કર્ત્તવ્ય છે.

(૨) મળ, વિક્ષેપ અને પ્રમાદ તેમાં વારંવાર અંતરાય કરે છે, કેમકે દીર્ઘકાળ પરિચિત છે; પણ જો નિશ્ચય કરી તેને અપરિચિત કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેમ થઇ શકે એમ છે.

(૩) મુખ્ય અંતરાય હોય તો તે જીવનો અનિશ્ચય છે.

(૨)

(૧) આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થવામાં અનાદિથી જીવની ભૂલ થતી આવી છે, જેથી હમણાં થાય એમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

(૨) સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી. સદ્વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સંગ પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી એમાં કિંચિત્ માત્ર સંશય નથી.

(૩) આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર સમાધિ કહે છે, આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર અ-સમાધિ કહે છે.

આત્મપરિણામની સહજ સ્વરૂપે પરિણતિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર ધર્મ કહે છે.

આત્મપરિણામની કંઇપણ ચપળ પ્રવૃત્તિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર કર્મ કહે છે.

(૪) શ્રી જિન તીર્થંકરે જેવો બંધ અને મોક્ષનો નિર્ણય કહ્યો છે, તેવો નિર્ણય વેદાંતાદિ દર્શનમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. અને જેવું શ્રી જિનને વિષે યથાર્થ વક્તાપણું જોવામાં આવે છે, તેવું યથાર્થ વક્તાપણું બીજામાં જોવામાં આવતું નથી.

(૫) આત્માના અંતરૂવ્યાપાર (શુભાશુભ પરિણામ-ધારા) પ્રમાણે બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા છે, શારીરિક ચેષ્ટા પ્રમાણે તે નથી. પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, મ્લાન, ઉષ્ણ, શીત આદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે.

૬. વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ-બળથી જ્ઞાનીનું શરીર કંપાય, નિર્બળ થાય, મ્લાન થાય, મંદ થાય, રૌદ્ર લાગે, તેને ભ્રમાદિનો ઉદય પણ વર્તે; તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઇ છે તે પ્રમાણે તે રોગને જીવ તે પ્રસંગમાં ઘણું કરી વેદે છે.

૭. કોઇ પણ જીવને અવિનાશી દેહની પ્રાપ્તિ થઇ એમ દીઠું નથી, જાણ્યું નથી તથા સંભવતું નથી; અને મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે, એવો પ્રત્યક્ષ નિઃસંશય અનુભવ છે, તેમ છતાં આ જીવ તે વાત ફરિફરી ભૂલી જાય છે એ આશ્ચર્ય છે.

૮. જે સર્વજ્ઞ વીતરાગને વિષે અનંત સિદ્ધિઓ પ્રગટી હતી તે વીતરાગે પણ આ દેહને અનિત્ય દીઠો છે, તો પછી બીજા જીવો કયા પ્રયોગે દેહને નિત્ય કરી શકશે ?

૯. શ્રી જિનનો એવો અભિપ્રાય છે, કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત પર્યાયવાળું છે. જીવને અનંતા પર્યાય છે. પરમાણુને પણ અનંતા પર્યાય છે. જીવ ચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ ચેતન છે, અને પરમાણુ અચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ અચેતન છે. જીવના પર્યાય અચેતન નથી અને પરમાણુના પર્યાય સચેતન નથી, એવો શ્રી જિને નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમજ યોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ વિચારતાં તેવું ભાસે છે.

૫૩.

વવાણીઆ. જ્યેષ્ઠ. ૧૯૫૪.

૧. દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ.

હે આર્યજનો ! અંતર્મુખ થઇ, સ્થિર થઇ તે આત્માાંજ રહો તો અનંત અપાર આનંદ અનુભવશો.

૨. સર્વ જગત્‌ના જીવો કંઇ ને કંઇ મેળવીને સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે; મોટો ચક્રવર્તી રાજા તે પણ વધતા વૈભવ, પરિગ્રહના સંકલ્પમાં પ્રયત્નવાન છે; અને મેળવવામાં સુખ માને છે, પણ અહો ! જ્ઞાનીઓએ તો તેથી વિપરીતજ

સુખનો માર્ગ નિર્ણીત કર્યો કે કિંચિત્ માત્ર પણ ગ્રહવું એજ સુખનો નાશ છે.

૩. વિષયથી જેની ઇંદ્રિયો આર્ત્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ, આત્મતત્ત્વ ક્યાંથી પ્રતીતિમાં આવે ?

૪. પરમ ધર્મરૂપ ચંદ્ર પ્રત્યે રાહુ જેવો પરિગ્રહ તેથા હવે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છઉં. અમારે પરિગ્રહને શું કરવું છે ? કશું પ્રયોજન નથી.

૫. સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ. હે આર્યજનો ! આ પરમ વાકયનો આત્માપણે તમે અનુભવ કરો.

૫૪.

વવાણીઆ. જ્યેષ્ઠ સુદ ૧ શનિ ૧૯૫૪.

૧. સર્વ દ્રવ્યથી, સર્વ ક્ષેત્રથી, સર્વ કાળથી અને સર્વ ભાવથી જે સર્વ પ્રકારે અપ્રતિબંધ થઇ નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમ પુરુષોને નમસ્કાર.

૨. જેને કંઇ પ્રિય નથી, જેને કંઇ અપ્રિય નથી, જેને કોઇ શત્રુ નથી, જેને કોઇ મિત્ર નથી, જેને માન અપમાન, લાભ અલાભ, હર્ષ શોક, જન્મ મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વનો અભાવ થઇ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

૩. દેહ પ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધ-સ્પષ્ટ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

૪. જે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધચિતિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઇ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમ કૃપાળુ સત્પુરુષે પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે.

૫. ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે, તેના કિરણની કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઈ જાય છે, પણ કંઇ ચંદ્ર ભૂમિરૂપ કોઇ કાળે તેમ થતો નથી, એમ સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે કયારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી, સદા સર્વદા ચૈતન્ય સ્વરૂપ જ રહે છે. વિશ્વમાં જીવ અભેદતા માને છે એજ ભ્રાંતિ છે.

૬. જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરૂષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે.

૭. જેની ઉત્પત્તિ કોઇ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ કયાંથી હોય ?

૮. અજ્ઞાનથી અને સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યેના પ્રમાદથી

આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે તે જ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધ ચૈતન્ય નિજઅનુભવપ્રમાણસ્વરૂપમાં પરમ જાગૃત થઈ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે. એજ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ પરદ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અકલેશ સમાધિને પામે છે.

૯. પરમ સુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધ ચૈતન્ય-સ્વરૂપ સમાધિને સર્વ કાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર. તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

૧૦. સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છઉં, એક કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ, અચિંત્ય સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવરૂપ હું છઉં. ત્યાં વિક્ષેપ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? બીજી અવસ્થા શી? શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ પરમશાંતચૈતન્ય હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છઉં. નિજ સ્વરૂપમય ઉપયોગ કરૂં છઉં. તન્મય થાઉં છઉં.

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૫૫.

વસો (ગુજરાત) પ્ર. આશો સુદ ૬ બુધ.
૧૯૫૪.

૧. શ્રીમત્ વીતરાગ ભગવંતોએ નિશ્ચિતાર્થ કરેલો એવો અચિંત્ય ચિંતામણિ સ્વરૂપ, પરમ હિતકારી, પરમ અદ્ભુત, સર્વ દુઃખનો નિઃસંશય આત્યંતિક ક્ષય કરનાર, પરમ અમૃતસ્વરૂપ એવો સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત ધર્મ જયવંત વર્ત્તો, ત્રિકાળ જયવંત વર્ત્તો.

૨. તે શ્રીમત્ અનંત ચતુષ્ટયસ્થિત ભગવંતનો અને તે જયવંત ધર્મનો આશ્રય સદૈવ કર્ત્તવ્ય છે. જેને બીજું કંઈ સામર્થ્ય નથી એવા અબુધ અને અશક્ત મનુષ્યો પણ તે આશ્રયના બળથી પરમ સુખહેતુ એવાં અદ્ભુત ફળને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. માટે નિશ્ચય અને આશ્રય જ કર્ત્તવ્ય છે, અધીરજથી ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી.

૩. ચિત્તમાં દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી. દેહાદિ સંબંધી જે પુરુષો હર્ષવિષાદ કરતા નથી તે પુરુષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે, એમ સમજો. એજ દૃષ્ટિ કર્ત્તવ્ય છે.

૪. હું ધર્મ પામ્યો નથી, હું ધર્મ કેમ પામીશ ? એ આદિ ખેદ નહીં કરતાં વીતરાગ પુરુષોનો ધર્મ જે દેહાદિ સંબંધીથી હર્ષવિષાદવૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસંગ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય ગ્રહણ

કરી તેજ વૃત્તિનું બળ રાખવું, અને મંદ વૃત્તિ થાય ત્યાં વીતરાગ પુરુષોની દશાનું સ્મરણ કરવું, તે અદ્ભુત ચરિત્ર પર દૃષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત્ત કરવી એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકારકારક તથા કલ્યાણસ્વરૂપ છે. નિર્વિકલ્પ.

૫૬.

શ્રી વવાણીઆ ચૈત્ર સુદ ૫. ૧૯૫૫.

ૐ

દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુકલ ધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુકલ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્યવડે તે દ્રવ્યાનુયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દર્શન મોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષયપ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી દ્રવ્યાનુયોગ પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્દ્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યાનુયોગ યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યક્દર્શનનું નિર્મળત્વ છે, તેનું કારણ પણ 'દ્રવ્યાનુયોગ' થાય છે.

સામાન્યપણે દ્રવ્યાનુયોગની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામપરિણામી, પરમવીતરાગદૃષ્ટિવંત, પરમ અસંગ એવા મહાત્માપુરુષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે.

૯૩.

કોઇ મહત્પુરુષના મનનને અર્થે પંચાસ્તિકાયનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું; તે મનન અર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે.

હે આર્ય! દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. તે આ પુરુષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તું કોઇ દિવસ શિથિલ કરીશ નહીં. વધારે શું? સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે. સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉપાય એ જ છે.

૫૭.

શ્રી ધર્મપુર. ચૈત્ર વદ ૪ બુધ. ૧૯૫૬.

ૐ

સમસ્ત સંસારી જીવો કર્મવશાત્ શાતા અશાતાનો ઉદય અનુભવ્યા જ કરે છે જેમાં પણ મુખ્યપણે તો અશાતાનો જ ઉદય અનુભવાય છે. ક્વચિત્ અથવા કોઇક દેહસંયોગમાં શાતાનો ઉદય અધિક અનુભવાતો જણાય છે, પણ વસ્તુતાએ ત્યાં પણ અંતર્દાહ બળ્યા જ કરતો હોય છે. પૂર્ણ જ્ઞાની પણ જે અશાતાનું વર્ણન કરી શકવાયોગ્ય વચનયોગ ધરાવતા નથી, તેવી અનંત અનંત અશાતા આ જીવે ભોગવી છે અને જો હજુ તેનાં કારણોનો નાશ કરવામાં ન આવે તો ભોગવવી પડે એ સુનિશ્ચિત છે એમ જાણી વિચારવાન ઉત્તમ પુરુષો તે અંતર્દાહરૂપ શાતા અને બાહ્યાભ્યંતર સંક્લેશ અગ્નિરૂપે પ્રજ્વલિત એવી અશાતાનો આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો માર્ગ ગવેષવા તત્પર થયા અને

તે સન્માર્ગ ગવેષી, પ્રતીત કરી, તેને યથાયોગ્યપણે આરાધી, અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ એવા આત્માના સહજ શુદ્ધ સ્વભાવ-રૂપ પરમપદમાં લીન થયા.

શાતા અશાતાનો ઉદય કે અનુભવ પ્રાપ્ત થવાનાં મૂળ કારણોને ગવેષતા એવા તે મહત્ પુરુષોને એવી વિલક્ષણ સાનંદાશ્ચર્યક વૃત્તિ ઉદ્‌ભવતી કે શાતા કરતાં અશાતાનો ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે અને તેમાં પણ તીવ્રપણે તે ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે તેમનું વીર્ય વિશેષપણે જાગ્રત થતું, ઉલ્લાસ પામતું અને તે સમય કલ્યાણકારી અધિકપણે સમજાતો. કેટલાક કારણ વિશેષને યોગે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઔષધાદિ આત્મમર્યાદામાં રહી ગ્રહણ કરતા, પરંતુ મુખ્ય પણે તે પરમ ઉપશમને જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઔષધરૂપે ઉપાસતા.

(૧) ઉપયોગ લક્ષણે સનાતનસ્ફુરિત એવા આત્માને દેહથી (તૈજસ્ અને કાર્મણ શરીરથી) પણ ભિન્ન અવલો-કવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય કરી,

(૨) તે ચૈતન્યાત્મક સ્વભાવ આત્મા નિરંતર વેદક સ્વભાવવાળો હોવાથી અબંધદશાને સંપ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી શાતા–અશાતારૂપ અનુભવ વેદ્યાવિના રહેવાનો નથી એમ નિશ્ચય કરી,

(૩) જે શુભાશુભ પરિણામધારાની પરિણતિવડે તે શાતા અશાતાનો સંબંધ કરે છે તે ધારા પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ,

(૪) દેહાદિથી ભિન્ન અને સ્વરૂપ મર્યાદામાં રહેલા તે આત્મામાં જે ચલ સ્વભાવરૂપ પરિણામ ધારા છે તેનો આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો સન્માર્ગ ગ્રહણ કરી,

(૫) પરમ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવરૂપ પ્રકાશમય તે આત્મા કર્મયોગથી સકલંક પરિણામ દર્શાવે છે તેથી ઉપશમ થઇ,

જેમ ઉપશમિત થવાય, તે ઉપયોગમાં અને તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાય, અચલ થવાય, તે જ લક્ષ, તે જ ભાવના, તે જ ચિંતવના અને તે જ સહજ પરિણામરૂપ સ્વભાવ કરવા યોગ્ય છે. મહાત્માઓની વારંવાર એ જ શિક્ષા છે.

તે સન્માર્ગને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ઇચ્છતા, તેને સંપ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા એવા આત્માર્થી જનને પરમવીતરાગ-સ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈષ્ઠિક નિસ્પૃહ નિર્ગ્રંથરૂપ ગુરુ, પરમ-દયામૂળ ધર્મવ્યવહાર અને પરમશાંતરસ રહસ્યવાક્યમય સત્શાસ્ત્ર, સન્માર્ગની સંપૂર્ણતા થતાં સુધી, પરમ ભક્તિવડે ઉપાસવા યોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણ છે.

भीसण नरय गइए, तिरिय गइए कुदेव मणुय गइए ।
पत्तो सि तीव्व दुक्खं, भावहि जिण भावणा जीव ॥

ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્ય ગતિમાં હે જીવ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો, માટે હવે તો જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાંત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમશાંતસ્વરૂપ ચિંતવના) ભાવ, ચિંતવ. (કે જેથી તેવાં અનંત દુઃખોનો આત્યંતિક વિયોગ થઇ પરમ અવ્યાબાધ સુખસંપત્તિ સંપ્રાપ્ત થાય.)

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૫૮.

ॐ

યથાર્થ જોઇએ તો શરીર વેદનાની મૂર્તિ છે. સમયે સમયે જીવ તે દ્વારાએ વેદનાજ વેદે છે. કવચિત્ શાતા અને પ્રાયઃ અશાતા જ વેદે છે. માનસિક અશાતાનું મુખ્યપણું છતાં તે સૂક્ષ્મસમ્યગ્‌દૃષ્ટિવાન્‌ને જણાય છે. શારીરિક અશાતાનું મુખ્યપણું સ્થૂળ દૃષ્ટિવાન્‌ને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર, કે જિનેંદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેનો ઉદય જીવે વેદવો જ જોઈએ. અજ્ઞાનદૃષ્ટિ જીવો ખેદથી વેદે તો પણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી કે જતી રહેતી નથી. સત્યદૃષ્ટિવાન્ જીવો શાંત ભાવે વેદે તો તેથી તે વેદના વધી જતી નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી, પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્તવ્ય છે.

હું શરીર નથી, તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાયક આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું. આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મ છે, પણ મારૂં સ્વરૂપ નાશ કરવા સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી એમ આત્માર્થીનું અનુપ્રેક્ષણ હોય, ॐ.